

॥ ॐ तत् सत् ॥
॥ श्रीसद्गुरू दिगंबरदासाय नमः ॥

॥ चैतन्यसूर्य ॥

श्रीसद्गुरू दिगंबरदास महाराज

श्रीसद्गुरू दिगंबरदास महाराज सेवा-मंडळ
मुंबई - ४०० ०२८

प्रकाशक : श्रीसद्गुरू दिगंबरदास महाराज सेवा-मंडळ
सी/२५, सुयश अपार्टमेंट्स, अमरहिंद
मंडळाजवळ, गोखले रोड (उत्तर),
दादर (प.), मुंबई - ४०० ०२८

मुद्रक : एस्क्वायर प्रेस प्रायव्हेट लि.
मोहता भवन, दुसरा मजला,
डॉ. ई. मोझेस रोड, वरळी, मुंबई - ४०० ०१८
दूरभाष : २४९२ ७३८३, फॅक्स : २४९४ ००९८

अक्षरजुळणी : ईशा एन्टरप्रायजेस, पुणे - ३०
रोहिणी ग्राफिक्स, पुणे - ३०

© श्रीसद्गुरू दिगंबरदास महाराज सेवा-मंडळ

प्रकाशन तिथी : श्रावण व ॥४ शालिवाहन शक १९२९; *सर्वजित संवत्सर*,
श्रीसद्गुरू बाबा महाराज सहस्रबुद्धे पुण्यतिथी
शुक्रवार, दि. ३१ ऑगस्ट २००७

मूल्य : रु. २५०/-

प्राप्तिस्थान : • श्रीसद्गुरू बाबा महाराज सहस्रबुद्धे समाधिमंदिर
९३७ डी, वडारवाडीकडे जाणारा रस्ता,
ज्ञानेश्वर पादुका चौकाजवळ, शिवाजीनगर,
पुणे - ४११ ०१६

• श्रीस्वामी समर्थ मंदिर
श्रीस्वामी समर्थ नगर, अंधेरी (पश्चिम),
मुंबई - ४०० ०५३
दूरभाष : २६३३ ३०३०

• गुरुकृपा कलेक्शन
गणेश गल्ली नाका, लालबाग, मुंबई - ४०० ०१२
दूरभाष : २४७१ ६३८७/२४७१ ४४२४

• श्रुति मंगल कार्यालय
१२३६, आपटे रोड, पुणे - ४११ ००४
दूरभाष : २५५३ १७४९

• श्रीशिव-समर्थ गड, श्रीक्षेत्र डेरवण,
ता. चिपळूण, जि. रत्नागिरी - ४१५ ६०६

श्रीमत् सच्चिदानंद
श्रीसद्गुरू दिगंबरदास महाराज
तथा
श्रीसहजानंदसरस्वति
यांच्या पवित्र चरणी सर्वभावे समर्पण

श्रीसद्गुरू दिगंबरदास महाराज सेवा-मंडळ
मुंबई - ४०० ०२८

प्रस्तावना

श्रीसद्गुरू दिगंबरदास महाराज यांचे हे चरित्र, आज श्रीसद्गुरू बाबा महाराज सहस्रबुद्धे यांच्या पुण्यतिथी दिनी, श्रीसद्गुरूंचे चरणी विनम्र भावाने अर्पण करून, भक्त जनांच्या हाती देताना आम्हाला अतिशय आनंद होत आहे.

श्रीमहाराजांचे 'तूंचि बाप, धनी' हे चरित्र आश्विन शु॥ अष्टमी, शक १९१५ (दि. २२.१०.१९९३) या दिवशी, श्रीमहाराजांच्या जयंतीचे औचित्य साधून प्रकाशित करण्यात आले. त्याच्या आजवर तीन आवृत्त्या प्रकाशित होऊन वारंवार त्याचे पुनर्मुद्रण करावे लागले. आजवर एकूण ६७,००० प्रती वितरीत झाल्या. या चरित्र ग्रंथांला भक्त जनांचे उदंड प्रेम आणि भक्ती लाभली. 'तुम्हीं पिता, तुम्हीं स्वामी' ही या चरित्राची हिंदी आवृत्तीही त्याचप्रमाणे लोकप्रियतेस पावली. या अलौकिक, अप्रतिम चरित्र-ग्रंथाद्वारे लाखो श्रद्धाळू, सर्वसामान्य, संसारी जनांना आपल्या जीवन संघर्षात एक मार्गदर्शक, एक दीपस्तंभ, एक आधार सापडला आणि त्याच वेळी अध्यात्माच्या वेगळ्या वाटेवर पाऊल टाकणाऱ्या जिज्ञासूसाठी, मुमुक्षूसाठी सुद्धा हा ग्रंथ सद्गुरूंच्या साक्षात मार्गदर्शनाप्रमाणे मोलाचा ठरला आहे.

श्रीमहाराजांच्या महानिर्वाणाला आता १८ वर्षे होऊन गेली. दीड तपाच्या या कालावधीत, श्रीमहाराजांविषयी, त्याच्या कार्याविषयी बरीच नवी माहिती, कधी मौखिक स्वरूपात तर कधी जुने कागदपत्र, पत्रव्यवहार, लेख इत्यादी स्वरूपात मिळत गेली. श्रीमहाराजांनी सुरू केलेले विविध उत्सव, सण-समारंभ आदी प्रसंगी श्रीमहाराजांचे पुण्यस्मरण करतांना अनेक मान्यवर व्यक्तींनी आपआपल्या दृष्टिकोनातून श्रीमहाराजांच्या व्यक्तिमत्त्वावर प्रकाश टाकला. अशा प्रसंगी मंदिरात जमलेल्या भक्त जनांमध्ये श्रीमहाराजांच्या थोरवीची चर्चा होताना, त्यांच्या जीवनातील विविध प्रसंगाच्या आठवणी निघून त्यातूनही काही नवे संदर्भ प्रकाशात येत गेले. या दोन दशकांच्या कालावधीत श्रीमहाराजांनी लावलेला वेलू आपल्या शिष्यांकरवी त्यांनीच गगनावेरी नेला आहे. तेव्हा पुन्हा एकदा श्रीसद्गुरूंच्या जीवनगाथेचे संकीर्तन नव्याने केले तर ते सर्वानाच आनंददायी आणि स्फूर्तिप्रद ठरेल या हेतूने श्रीसद्गुरू काका महाराजांनी हे चरित्र लिहिण्याची प्रेरणा दिली आणि त्यातूनच हा नम्र प्रयत्न श्रीमहाराजांच्या कृपेने साकार झाला आहे.

“सद्गुरू चरित्र वर्णाया यथार्थ । कोण तो समर्थ असे जनीं॥” असे श्रीमहाराजांनी आपल्या सद्गुरूंचे स्तवन करताना म्हटले आहे. महाकवीची प्रतिभा, प्रकांड विद्वत्ता, विलक्षण शब्दप्रभुत्व,

विरागी जीवनशैली, आयुष्यभराची तपस्या आणि अभ्यास गाठीशी असणारे श्रीमहाराज जेव्हा आपली भावना अशा शब्दात व्यक्त करतात, तेव्हा आम्ही सामान्य जनांनी श्रीमहाराजांच्या अलौकिक, अद्वितीय, असीम, अपार अशा चरित्राचे लेखन आपल्या दुबळ्या लेखणीने आणि त्यातूनही दुबळ्या प्रज्ञेने करणे हे तसे धाष्ट्याचेच ठरेल. परंतु,

अंतरी सद्गुरु जैसैं वदविती । तैसेचि निघती बोल येथ ॥

त्याचिये सत्तेनें त्याचे गुण गाणें । कृतार्थ करणें जीवन हें ॥

या सद्गुरूंच्या उत्तीवरील विश्वासानेच आम्हांला थोडेफार बळ दिले आहे.

हा चरित्रग्रंथ सिद्ध करताना, नव्या-जुन्या माहितीचे संकलन करून तो शब्दबद्ध करण्याचे काम श्री. विजय पुरुषोत्तम जोशी यांनी केले. ग्रंथाचे मुद्रितशोधन आणि मांडणी श्री. विजयराव सरवटे यांनी केली. श्रीमहाराजांच्या अनेक भक्त गणांनी आपले हृद्य अनुभव या चरित्रात समाविष्ट करण्यासाठी दिले आहेत.

महर्षी वाल्मिकींनी श्रीरामायण लिहून आज हजारो वर्षे झाली. या एवढ्या दीर्घ कालावधीत अनेकांनी रामकथा पुन्हापुन्हा गायिली आणि यापुढेही हजारो वर्षे ती गायिली जाईल, कारण रामकथेची गोडी अवीट आहे. तद्वतच आमचा हा सद्गुरूस्तवनाचा दुबळा प्रयत्नही भक्तजनांना आनंददायीच वाटेल असा विश्वास आहे.

तोचि वदविता तोचि लिहविता । कर्ता करविता अवघा तोचि ॥

तयाचे सत्तेनें खेळे विश्व सारें । अवर्घी स्थिरचरें नटोनियां ।

अशा श्रीसद्गुरूंच्या चरणी एकच प्रार्थना,

सकल विश्व सुखी व्हावें । तुझिये भजनी लागावें ।

हेंचि मागणें श्रीगुरुरावें । द्यावें मज बाळकासी ॥

॥ श्रीसद्गुरुचरणारविंदार्पणमस्तु ॥

श्रावण वा॥४ शालिवाहन शक १९२९;

श्रीसद्गुरू दिगंबरदास महाराज सेवा मंडळ

सर्वजित संवत्सर

श्रीसद्गुरू बाबा महाराज सहस्रबुद्धे पुण्यतिथी

शुक्रवार, दि. ३१ ऑगस्ट २००७

अनुक्रमणिका

१. जोशी कुळांमार्जी श्रीविठ्ठल नामें । अवतार अनुपमे धरीयेला ॥	१
२. दिस मास वाढे । बाळ सुलक्षण ॥	६
३. गुरुकृपा होतां । कळे सत्यज्ञान ॥	१४
४. उपासनेला दृढ चालवावे ॥	१९
५. माझे हृदयीं समाधीस्थान । सत्य सद्गुरु दिगंबराचें ॥	३६
६. काश्यपीचे तीरावर । स्थान निर्मिलें अतिसुंदर ॥	४२
७. म्हणती गुरु त्याला । चालविं सांप्रदाय अपुला ॥	४८
८. श्रीवासुदेवानंत झाले । स्वरूपीं लीन ॥	५४
९. सहस्रवर्षाविरी राहीन समाधिस्थानी ॥	६६
१०. पुण्यपत्तनास घेवोनी गृहास । सांभाळावे खास मजलागीं ॥	७६
११. खळांची दुर्बुद्धी । नाशवी सकळ ॥	८१
१२. दुर्वासना दुष्टांची । जावी निरसोन ॥	८५
१३. जयंत्या पर्वे महोत्सव । असंभाव्य चालवी वैभव ॥	१०७
१४. शिवरायांचा आठवावा प्रताप ॥	१४४
१५. प्रेत्नेवीण कार्य जालें ... हें तों घडेना ॥	१५१
१६. अतीव सुंदर डेरवण ग्राम । तेथील दिनक्रम वर्णितसे ॥	१६२

१७. इह पर सुखी होवोनी सकळ । भक्ती ती केवळ करोत की ॥	१७०
१८. धनदान वस्त्रदान अन्नदान उदकदान । करी ब्राह्मणसंतर्पण तो सत्त्वगुण ॥	१७७
१९. अनुभव केवळ शब्दानीं बोलणे । अशक्य वर्णन - तया ठायां ॥	१८८
२०. विवेके पाहता नाम रूप नासे । चैतन्य तें असे जैसैं तैसैं ॥	२३२
२१. त्याचा वेलू गेला गगनावरी ॥	२४६

परिशिष्ट १. श्रीसद्गुरू दिगंबरदास महाराज यांची जन्मलग्न कुंडली	२६०
परिशिष्ट २. श्रीमहाराज विरचित मंगलाष्टक	२६१
परिशिष्ट ३. श्रीमहाराजांनी लिहिलेली पत्रे	२६३
परिशिष्ट ४. श्रीमहाराजांना आलेली पत्रे	३३१
परिशिष्ट ५. श्रीमहाराजांना आलेली पत्रे (छायांकित)	३४८
परिशिष्ट ६. संकीर्ण	३७५

प्रकरण : १

जोशी कुळांमार्जीं श्रीविठ्ठल नामें । अवतार अनुपमे धरीयेला ॥

पोमेंडी बुद्रुक हे लहानसे खेडेगाव, रत्नागिरी शहरापासून ७-८ किलोमीटरवर काजळी नदीच्या काठी वसलेले आहे. नदीच्या ऐलपैल थोडी सपाटी सोडल्यास बाकी सारा गाव तीनही दिशांनी घाट्या-डोंगरांनी वेढलेला आणि घनदाट वृक्षराजीत लपलेला. आमराया, नारळी-पोफळीच्या बागा, त्यातून वाहाणारे पाण्याचे पाट, आणि विखरून वसलेली कौलारू घरे यांनी गावाला एक अतिशय लोभस रूपडं दिलं आहे. सुमारे साडेतीनशे-चारशे वर्षांपूर्वी या गावात कोणी एक 'कान' जोशी, गोत्र शांडिल्य, मुक्काम वरवडे, ता. रत्नागिरी, हे जंजिन्याच्या सिद्दी युसुफकडून खोतीची सनद मिळवून आले आणि येथे स्थायिक झाले.

शांडिल्य गोत्री जोशी घराणे संगमेश्वर आणि वरवडे भागामध्ये वसलेले होते. त्यातील वरवडे येथील घराण्याचा मूळपुरुष धाक जोशी. या धाक जोशींना तीन मुलगे. थोरला मुलगा राम हा मूळघरी वरवडे येथेच होता. त्याला दोन मुलगे, थोरला कान (कृष्ण) आणि धाकटा केस (केशव). मधला मुलगा बापू, याचा वंश देवरूखजवळ 'निवे' या गावी विस्तारला. धाकटा मुलगा 'सांड जोशी,' टेंभे या गावी म्हणजे पोमेंडीच्या बाजूसच जाऊन राहिला.

या कान आणि केस, बंधुद्वयांनी ज्योतिष विद्या चांगली आत्मसात केली होती. एकदा जंजिन्याच्या सिद्दीला भविष्य सांगण्याचा योग आला आणि सिद्दी त्यामुळे संकटमुक्तही झाला. खूष होऊन सिद्दीने कान जोशी यांना वार्षिक १२०० रुपये उत्पन्नाची पोमेंडी (बु ॥) गावची खोतीची सनद अर्पण केली आणि तेवढीच जमीन केस जोशी यांना गुहागर तालुक्यात पालशेत गावी दिली आणि अशा तऱ्हेने वरवड्याचे कान जोशी आपल्या तीन तरण्याबांड मुलांसह पोमेंडी (बु ॥) येथे राहायला आले.

आल्याआल्या सारे जण झपाटल्यासारखे कामाला लागले. झाड-झाडोरा तोडून जमिनी लागवडीखाली आणल्या. डोंगरात जाऊन झऱ्यापासून पाट खोदून पाणी आणले आणि नारळी-पोफळीच्या बागा लावल्या, सपाटी मिळेल तेथे भाताची खाचरे पाडली. घराशेजारी दोन फळझाडे, चार फुलझाडे, तुळस, बेल लावून देवासाठी फुलांची सोय केली. झोपडीवजा घराला हळूहळू घरपण आले. ज्योतिष, याज्ञिकी हे हातखंडा विषय, त्याला शेतीत केलेल्या राबणुकीची जोड मिळाली आणि अल्पावधीत जोशी घराणे पोमेंडीत चांगले स्थिरावले.

कान जोशींच्या तीनही मुलांचे संसार पुढे बहरले, फुलले. मुला-नातवंडांनी घर भरून गेले आणि या तीन मुलांच्या वंशाचा विस्तार पुढे तीन वेगवेगळ्या कुटांमध्ये झाला. ज्येष्ठ कुटाकडे राजसत्ता विषयक जबाबदारी आली. दुसऱ्या कुटाने शेतीवाडी, बलुतेदार, सार्वजनिक कामे पाहिली आणि तिसऱ्या

कुटाकडे गावातील देवस्थानांची व्यवस्था, पूजा-अर्चा, कुळधर्म-कुळाचार सोपविण्यात आला.

शांडिल्य गोत्री जोशी घराण्याचे कुलदैवत वरवड्याजवळ कोळिसरे येथील श्रीदेव लक्ष्मी-केशव. आंबेजोगाईची श्रीदेवी जोगेश्वरी (योगेश्वरी) ही कुलस्वामिनी. पोमेंडीचे ग्रामदैवत श्रीरामेश्वर आहे. शिवाय, श्रीमहालक्ष्मी, श्रीमहाकाली, श्रीमहासरस्वती, श्रीव्याघ्रांबरी, श्रीभराडीण (श्रीभद्राणी) आदी देवतांची मंदिरे पोमेंडी गावात आहेत. याशिवाय श्रीरामांचे सुंदर मंदिर जोशी घराण्याने बांधले आहे. गावचे कुळाचार, उत्सव या मंदिरांतून सगळे गावकरी एकत्र येऊन साजरे करतात. नवरात्र, देवदिवाळी, शिमगा, गोंधळ हे कुळधर्मही ग्रामदेवतेच्या मंदिरातून केले जातात. या साऱ्याची जबाबदारी या तिसऱ्या कुटाने वर्षानुवर्षे मनोभावे सांभाळली. अशा तपःपूत आणि शुचिष्मंत घराण्यात, आठव्या पिढीतील श्री.सखारामपंत जोशी यांनी आपल्या कर्तृत्वाने घराण्याच्या लौकिकात मोठी भर घातली.

श्री.सखारामपंत हे गावचे खोत होते; परंतु आर्थिकदृष्ट्या मोठे तालेवार होते असे नव्हे. घरची शेती आणि पंचक्रोशीतील पौरोहित्य यावर उपजीविका होत होती. रोख रकमेची फारशी प्राप्ती होण्याचा योग नसला तरी घरचीच शेती आणि दूधदुभते आणि जोडीला परसदारचे नारळ, पोफळी आणि भाजीपाला यावर संसार सुखाने चालू होता. सखारामपंतांना एकूण पाच मुलगे झाले. काशीनाथ, विष्णू, नारायण, गणेश आणि हरी.

या पाचांपैकी नारायण आणि गणेश हे बहुधा अल्पायुषी ठरले असावेत, कारण त्यांच्याविषयी फारशी माहिती उपलब्ध नाही. थोरले काशीनाथ वयाच्या ८८व्या वर्षी १९२५च्या दरम्यान वारले, एवढा त्रोटक उल्लेख शांडिल्य गोत्री जोशी घराण्याच्या कुलवृत्तान्तात आहे. मात्र श्री. विष्णुपंत आणि श्री. हरिपंत यांच्याविषयी काही माहिती उपलब्ध आहे.

त्या काळी गावोगावी शाळा नव्हत्या. जुजबी अक्षरओळख गावातच कोणी पंतोजी करून द्यायचे. पौरोहित्यही असेच कामचलाऊ घोकून घेतले जायचे. मात्र ज्याला स्वतःच्या उत्कर्षाची तळमळ होती, गावची सीमा ओलांडण्याची तयारी होती, खरोखरीची ज्ञानलालसा होती, अशी मुले मुंज झाली की, शिक्षणासाठी बाहेर पडत. सोय होईल तेथे राहून, माधुकरी मागून शिक्षण पूर्ण करायची आणि व्हर्नाक्युलर फायनल किंवा मॅट्रिक होऊन सरकारी नोकरी मिळवायची.

विष्णुपंत आणि हरिपंतही असेच माधुकरी मागून शिकले. मात्र त्या काळाच्या मानाने दोघांच्याही डोळ्यासमोर तरळणारी स्वप्ने मोठी होती. विष्णुपंतांनी वकिलीचा फॉर्मसुद्धा भरला होता. परंतु मधल्या बंधूचे आकस्मिक निधन झाले. त्या गडबडीत वकिलीची सनद हुकली. मग विष्णुपंतांनी मुंबईला रेल्वेमध्ये नोकरी पत्करली. त्या वेळी चर्चगेट स्थानकाच्या उभारणीचे काम चालू होते. विष्णुपंत मुंबईला गेले तर हरिपंतांनी रत्नागिरी येथे राहून आपले शिक्षण पूर्ण केले आणि वकिली व्यवसायात अल्पावधीतच आपला जम बसविला. त्यांच्या कामाचा व्याप एवढा वाढला की रत्नागिरी येथे राहून पोमेंडीच्या घर संसाराकडे लक्ष देणे त्रासाचे होऊ लागले. घरची शेतीवाडी, खोतीची कामे आणि

धार्मिक वंशपरंपरागत जबाबदाऱ्या याकडे लक्ष देण्यासाठी वडिलांच्या पश्चात कोणीतरी पोमेंडी येथे राहाणे गरजेचे झाले होते. घरच्या देवाची पूजा आणि शेतीवाडी सांभाळण्यासाठी एखाद्या भावाला घरी ठेवायचे आणि बाकीच्यांनी त्याला यथाशक्ती मदत करायची हा त्या वेळचा रिवाज होता. त्याला अनुसरून विष्णुपंत नोकरी सोडून घर संसारासाठी पोमेंडीला येऊन राहिले.

विष्णुपंतांचा विवाह चिंचखरी, ता.रत्नागिरी येथील गोडबोले कुटुंबातील एका सुशील कन्येशी झाला. लग्नानंतर सौ.लक्ष्मीबाईंच्या पावलाने विष्णुपंतांच्या घरी खरोखरच लक्ष्मीच्या आगमनाची चाहूल लागली. या दाम्पत्याला लक्ष्मण आणि गणेश असे दोन मुलगे आणि एक कन्यारत्न लाभले.

हरिपंतांच्या पत्नीचे नाव सौ.आनंदीबाई होते आणि त्यांना 'अनसूया' ही एकमेव कन्या होती. हिचा विवाह श्री.नारायण केशव रानडे यांच्याशी झाला. नारायणराव हे पुण्याच्या श्रीसद्गुरू बीडकर महाराजांचे शिष्य होते. हा विवाह म्हणजे नियतीच्या योजनेतील एक भागच होता हे पुढील घटनाक्रमावरून लक्षात येईल.

विष्णुपंत आणि हरिपंतांनी हातात हात घालून कष्ट करून आपल्या हुशारीने आणि कर्तबगारीने आपल्या कुटुंबाला ऊर्जितावस्था आणली. शेतीवाडीचा पसारा वाढला. पोमेंडीत चार घरे झाली. शिवाय रत्नागिरीलाही दोन इमारती उभ्या राहिल्या. पोमेंडी गावाच्या धडे वाटपाचे काम विष्णुपंतांनी पूर्ण केले. गावातील देवळांचे जीर्णोद्धार केले. रत्नागिरी, कोतवडे, हातीस, टेंबे, नाचणे, खेडकुळी, चिंद्रवली अशा आजूबाजूच्या गावातून जमीन जुमले खरेदी केले. या सर्वांहून महत्त्वाचे म्हणजे पोमेंडीला घरालगतच, आपल्या उपास्य दैवताचे, श्रीरामांचे एक मंदिर बांधले.

मंदिराच्या उभारणीबरोबरच नित्यपूजा, काकड आरती सुरू झाली. श्रीराम नवमीचा उत्सव सुरू झाला. हा उत्सव गुढीपाडव्यापासून पुढे दहा दिवस मोठ्या थाटामाटाने साजरा व्हायचा. आरत्या, भोवत्या, कीर्तन-पुराण, मंत्रजागर अशा कार्यक्रमांचा मोठा आनंद-कल्लोळ होई. नातेवाईक, स्नेही-सोबती, सलगीतील प्रतिष्ठित व्यापारी, सरकारी अंमलदार आणि अर्थातच गावकरी मंडळींच्या भरगच्च उपस्थितीने कार्यक्रमाला शोभा यायची. पंचक्रोशीतील भजनी मंडळी देवासमोर हजेरी लावायची.

रामनवमीच्या दिवशी दुपारी रामजन्माचा सोहळा असे. नामवंत हरिदासबुवा रामजन्माचे आख्यान लावायचे आणि त्यांच्याच हस्ते श्रीरामांची बालमूर्ती शृंगारलेल्या पाळण्यात घातली जायची. चैत्र शु॥ दशमीच्या दिवशी दुपारी महाप्रसाद असे. पुरणपोळीचा नैवेद्य असे. प्रसादाला हजारो लोक यायचे आणि तृप्त होऊन जायचे. पुरण वाटण्यासाठी एक मोठे लाकडी यंत्रही खास उत्सवाच्या निमित्ताने बनविण्यात आले होते. एकंदरीत हा उत्सव म्हणजे विष्णुपंत आणि हरिपंत या बंधुद्वयांच्या रामभक्तीचे, औदार्याचे, आतिथ्यशीलतेचे आणि ऐश्वर्याचे प्रतीक बनला होता.

जोशी हे गावचे खोत घराणे. त्यांचे वैभव दिसामासी वृद्धिंगत होत होते. घरात आल्यागेल्याची वर्दळ असायची. नातेवाईक, स्नेही-सोबती, पै-पाहुणे, सरकारी अंमलदार, कथेकरी, फिरस्ते असे नाना

तऱ्हेचे, नाना स्तराचे लोक जोशी कुटुंबीयांच्या आदरातिथ्याने तृप्त होत होते. विष्णुपंत आणि हरिपंत आल्या-गेल्याचे अगत्याने स्वागत करायला तत्पर असत. आवक वाढत होती. शेतीचा पसारा वाढत होता. पंचवीस-तीस खंडी भात घरी येत होते. शिवाय नाचणी, वरई, कुळीथ, पावटे अशी धान्ये-कडधान्ये पिकत होतीच. गोठ्यात तीस-चाळीस जनावरे होती. दुधासाठी गाई-म्हशी, शेतीसाठी, बैलगाडीसाठी धष्टपुष्ट बैलजोड्या, लहान मोठी वासरे यांनी गोठा भरलेला असे. केवळ गुरावासर्रांचे करण्यासाठी तीन-चार जांघळी (गुराखी) असत. घरकामासाठी आणि शेतात राबणारा गड्या-मोलकरणींचा ताफा वेगळाच ! ँकंदरीत गोकुळासारख्या भरलेल्या घरात विष्णुपंतांचा संसार सुखाने चाललेला होता.

विष्णुपंतांच्या थोरल्या मुलाने म्हणजे श्री. लक्ष्मण विष्णूंनीही वकिलीत नाव कमावण्यासाठी १९०१ साली हायकोर्ट वकिलीचा फॉर्म भरला होता. दुर्दैवाने वडिलांप्रमाणेच त्यांच्याही नशिबी वकिली व्यवसाय लिहिलेला नव्हता. लक्ष्मण विष्णूंची पत्नी त्या वेळी नागपूर येथे (बहुधा माहेरी) गेलेली होती. ती तेथे आजारी झाली आणि तिची प्रकृती पाहाण्यासाठी नागपूरला गेलेले लक्ष्मण विष्णू तेथे गेल्यावर स्वतःच आजारी झाले. अल्प आजाराचे निमित्त होऊन ते १९०१ सालीच नागपूर मुक्कामी निधन पावले.

श्री.गणेश विष्णू हे विष्णुपंतांचे कनिष्ठ चिरंजीव. त्यांनी बी.ए.पर्यंत शिक्षण घेतले होते. परंतु वडील बंधू लक्ष्मण विष्णूंच्या अकाली निधनानंतर पोमेंडी येथील शेतीवाडीची, मिळकतीची आणि मालमत्तेची व्यवस्था पाहाण्यासाठी तेथे राहून घर संसार पाहाणे याशिवाय त्यांच्यासमोर अन्य पर्यायच नव्हता. अत्यंत श्रद्धाळू, धार्मिक वृत्तीचे, सत्यनिष्ठ, मृदू अंतःकरणाचे, आचार विचार संपन्न असे गणेश विष्णू “म्हणौनी सावधानपणे । प्रपंच परमार्थ चालवणें।” या समर्थ उक्तीप्रमाणे संसाराचा गाडा नेटकेपणाने हाकीत होते.

रत्नागिरीच्या श्री. हरिभाऊ गोरे वकिलांच्या मुलीबरोबर गणेशपंतांचा विवाह झाला. पत्नीचे नाव सौ.रमाबाई असे होते. त्यांना महादेव, दत्तात्रेय, विठाबाई आणि नारायण अशी चार मुले झाली आणि सौ.रमाबाईंचे अकाली निधन झाले.

पहिल्या पत्नीच्या निधनानंतर गणेशपंतांचा दुसरा विवाह सोमेश्वर (ता.रत्नागिरी) या गावच्या श्री.नारायण दाजी सोवनी यांची मुलगी गंगू हिजबरोबर झाला. लग्नानंतर तिचे नाव जानकी असे ठेवण्यात आले. गणेशपंत आणि सौ.जानकीबाई यांना कन्यारत्न प्राप्त झाले. मुलीचे नाव कृष्णाबाई ठेवण्यात आले; परंतु दुर्दैवाने कृष्णाबाई वयाच्या चौथ्या वर्षीच निधन पावली. याच दरम्यान जोशी कुलाचा भाग्योदय करणारी ँक घटना घडली.

अक्कलकोटनिवासी श्रीसद्गुरू स्वामी समर्थ महाराजांचे अनुग्रहित शिष्य श्रीबीडकर महाराज हे पुणे मुक्कामी राहून श्रीस्वामी संप्रदायाची परंपरा पुढे चालवत होते. त्यांचा शिष्य-परिवार फार मोठा होता. त्यातील अग्रगण्य असे श्री रामचंद्र अप्पाजी तथा श्रीबाबा महाराज सहस्रबुद्धे हे श्रीबीडकर महाराजांचे शिष्य अध्यात्मातील महान अधिकारी पुरुष होते. श्रीबीडकर महाराज त्यांना ‘रावसाहेब माझा मोतीदाणा’

आहे असे कौतुकाने म्हणत असत.

श्रीबाबा महाराज सहस्रबुद्धे विद्यार्थी दशोपासूनच श्रीबीडकर महाराजांच्या कृपाछात्राखाली वाढले. ते स्थापत्य अभियांत्रिकी शाखेचे पदवीधर होते. सरकारी सार्वजनिक बांधकाम खात्यात ओव्हरसिअर म्हणून नोकरी करीत होते. परंतु सदैव आत्मस्वरूपाच्या ध्यानात, चिंतनात ते मग्न असत. बाह्य लौकिक जगाचे, व्यवहाराचे भान त्यांना अनेक वेळा नसे. परंतु श्रीसद्गुरू बीडकर महाराजांचा वरदहस्त सदैव मस्तकी असल्यामुळे त्यांची नोकरी व्यवस्थितपणे चालू होती.

देह हिंडतसे आपुलिया परी । भासे वरी वरी ऐसें जना ॥

परी मानसते होवोनी उन्मन । सदा चाले ध्यान आत्मयाचे ॥

अशी त्यांची अवस्था होती.

श्रीसद्गुरू बीडकर महाराजांच्या पुढाकाराने १९१० साली श्रीबाबा महाराजांचा विवाह जुन्नरच्या श्री.विष्णुपंत बोडस यांची कन्या दुर्गा हिजबरोबर झाला. विवाहानंतर लगेचच त्यांची बदली रत्नागिरी येथे झाली. 'रक्षावया सर्वत्र निजशिष्या' हे श्रीबीडकर महाराजांचे ब्रीद होते. त्यामुळे त्यांनी रत्नागिरीला श्रीबाबा महाराजांची कोठे सोय होऊ शकेल, आपुलकीने त्यांच्याकडे कोण लक्ष देईल, त्यांची भावावस्था लक्षात घेऊन त्यांना कोण सांभाळेल याचा शोध सुरू केला.

श्रीबाबा महाराजांचे श्वशुर श्री.विष्णुपंत बोडस हे जुन्नरला ऑनररी मॅजिस्ट्रेट होते. रत्नागिरीचे श्री.हरिपंत जोशी वकील हे त्यांचे चांगले स्नेही होते. जोशी कुटुंबीयांची त्यांना चांगली माहिती होती. आपल्या जावयाला मुलाप्रमाणे ते सांभाळतील याची त्यांना खात्री होती. त्यामुळे त्यांनी श्रीबीडकर महाराजांना श्री.हरिपंत जोश्यांचे नाव सुचविले आणि श्रीबीडकर महाराजांच्या अनुज्ञेने श्रीबाबा महाराज रत्नागिरीला हरिपंत जोश्यांच्या घरी राहायला आले.

श्री.हरिपंत आणि त्यांचे बंधू श्री.विष्णुपंत यांच्या कुटुंबीय मंडळींनी श्रीबाबा महाराजांना अगदी घरच्याप्रमाणे सांभाळले. त्या थोर सत्पुरुषाची निरपेक्ष सेवा जोशी कुटुंबीयांकडून घडली. ती शुद्ध सेवा ईश्वरचरणी तसेच सद्गुरुचरणी रुजू झाली आणि आश्विन शु॥ अष्टमी, शक १८३४; परिधावी नाम संवत्सर, गुरुवार, दि. १७ ऑक्टोबर १९१२ रोजी पोमेंडी (बु ॥) येथे श्री.गणेशपंत आणि सौ.जानकीबाई यांना पुत्ररत्नाचा लाभ झाला. पुत्राचे नाव विठ्ठल ठेवण्यात आले. हे श्रीविठ्ठल गणेश जोशी म्हणजेच सद्गुरू श्रीदिगंबरदास महाराज !

■ ■ ■

प्रकरण : २

दिस मास वाढे । बाळ सुलक्षण ॥

सात-आठ वर्षांचे होईपर्यंत श्रीदिगंबरदास महाराजांचे वास्तव्य पोमेंडीला होते. या काळातच श्रीमहाराजांची पाठची बहीण गोदावरी आणि सर्वात धाकटा भाऊ केशव यांचा जन्म झाला. सर्वात मोठी बहीण कृष्णाबाई आधीच गेली होती. दुर्दैवाने केशवही अल्पायुषी ठरला. वयाच्या केवळ तिसऱ्या वर्षीच त्याने इहलोक सोडला. गणेशपंतांचे पहिल्या पत्नीपासूनचे तीन मुलगे, महादेव, दत्तात्रेय आणि नारायण असे होते. गणेशपंतांचे चुलते श्री.हरिपंत सखाराम जोशी यांना एकमेव 'अनसूया' ही मुलगी होती; परंतु मुलगा नव्हता. त्यामुळे त्यांनी आपल्या पुतण्याचा म्हणजे श्री.गणेश विष्णू यांचा 'दत्तात्रेय' हा मुलगा दत्तक घेतला आणि त्याचे नाव 'श्रीधर' असे ठेवले. म्हणजेच 'दत्तात्रेय गणेश' हे 'श्रीधर हरी' या नावाने ओळखले जाऊन त्यांचे घरातील सर्वांशीच नाते बदलले. श्रीमहाराजांचा हा ज्येष्ठ सावत्र भाऊ आता नव्या नात्याने त्यांचा चुलत काका झाला.

श्रीमहाराजांच्या पोमेंडीच्या घरचे वातावरण त्या काळच्या कोणत्याही खेडेगावातील घराप्रमाणेच संपूर्ण धार्मिक, थोडेफार कर्मठच होते. सोवळेओवळे कडक होते. बाहेरून आल्यावर कपडे बदलून स्नान करूनच घरात यायचे ! पूजा-अर्चा, व्रतवैकल्ये, सणवार, प्रथा-परंपरा यांचे मोठे प्रस्थ होते. दुपारचा नैवेद्याचा स्वयंपाक सोवळ्याने व्हायचाच; पण रात्रौसुद्धा स्वयंपाक सोवळ्यानेच होई. हे सोवळे पोमेंडीच्या घराप्रमाणे रत्नागिरी येथील श्री.हरी सखाराम यांच्या घरीही निष्ठापूर्वक पाळले जायचे. या सोवळ्या-ओवळ्याच्या संदर्भात श्रीमहाराज, श्री.अशोकराव जोशी (श्रीमहाराजांचे उत्तराधिकारी श्रीकाका महाराज) यांना एक गमतीदार आठवण सांगायचे. श्रीकाका महाराजांचे आजोबा म्हणजे हुतात्मा केशवराव महादेव जोशी हे रत्नागिरी येथेच आपल्या वडिलांच्या मृत्यूनंतर आपल्या मातोश्रीसमवेत शिक्षणासाठी राहिले होते. रक्ताचे नातेवाईक करणार नाहीत अशी मदत श्री.हरी सखाराम यांनी या मायलेकरांना केली होती. पुढे श्री.केशव महादेव आपल्या हुशारीने, कष्टाने त्याच रत्नागिरीत मामलेदार झाले. एक निराश्रित मुलगा मोठा सरकारी अंमलदार झाला याचे मोठे कौतुक श्री.हरी सखाराम यांच्या साऱ्या घरादाराला होते. त्यामुळे मामलेदारसाहेब त्यांच्या घरी आले की त्यांना मात्र हरिपंतांच्या पत्नी सौ.आनंदीबाई यांच्या हातची 'आमटी' चाखण्यासाठी त्या सोवळ्या स्वयंपाकघरात मुक्त प्रवेश होता. या ऋणानुबंधांच्या गोष्टी आहेत. हे बंध पुढे तीन-तीन पिढ्यांपर्यंत वाढत जाणार आहेत हे फक्त नियतीलाच माहीत होते.

श्रीमहाराजांचे वडील श्री.गणेशपंत अत्यंत विवेकी, व्यवहारदक्ष आणि लाघवी स्वभावाचे होते. खोती आणि शेतीवाडीचा व्याप मोठा होता. आला-गेला, पै-पाहुणा यांची वर्दळ भरपूर. दुपारी भोजनाची

पाने घेऊन झाली की, कोणी अतिथी-अभ्यागत येतो आहे का याची थोडा वेळ वाट पाहून मगच जेवायला बसण्याचा खानदानी रिवाज त्या घरी आवर्जून पाळला जायचा. पंगतीला बहुतेक नेहमीच असे कोणीतरी यावयाचे हेही ठरलेले ! कारण श्री.गणेशपंतांचा लोकसंग्रह मोठा होता.

श्री.गणेशपंत केवळ ऐहीक गोष्टीत रमलेले नव्हते तर त्यांची आध्यात्मिक उपासनाही नियमित होती. श्रीरामाची आणि श्रीहनुमंतांची उपासना त्यांनी अतिशय निष्ठेने आणि कठोरपणे केलेली होती. उपासना हे त्या घराण्याचे वैशिष्ट्य होते. श्री.हरी सखाराम हे जाज्वल्य शिवोपासक होते. श्रीशंकराला बिल्वदल वाहिल्याशिवाय ते अन्नग्रहण करीत नसत. कधीकधी या व्रतामुळे उपवासही घडे; परंतु अशा कठोर व्रतांमुळेच त्यांच्या अंगी विलक्षण आध्यात्मिक सामर्थ्य होते.त्या वेळची एक आख्यायिका सांगतात. श्री.गणेशपंतांना या ना त्या कामाच्या निमित्ताने अधूनमधून रत्नागिरीला जावे लागे. कधी परतायला उशीर होई. वाट निर्मनुष्य, घाटी डोंगराची आणि त्यात काळोख; अशा वेळी श्री.गणेशपंतांना सोबतीला दिवा घेऊन पिशाच योनीतील कोणी एक आत्मा येई आणि सीमेपर्यंत पोचवून देई. विशेष म्हणजे तो मृतात्मा मुस्लीम धर्मीय व्यक्तीचा होता. सीमेपलीकडे घरापर्यंत पुन्हा दुसरे पिशाच अशीच पाठराखण करी. या आख्यायिकेवरून रामभक्त श्री.गणेशपंतांच्या अधिकाराची कल्पना यावी.

श्रीमहाराजांचे बालपण अशा अधिकारी आणि संपन्न पित्याच्या नजरेखाली गेले; तरी तो बाळपणीचा काळ सुखाचा खासच नसावा. अगदी लहान वयातच त्यांना जलोदराचा विकार झाला आणि त्यातून जणू त्यांचा पुनर्जन्म झाला. पुढे एकदा खेळताना भ्रूमध्याच्या ठिकाणी टोकदार काठी घुसली. जखम खोल होती आणि परिस्थिती गंभीर होती. त्या वेळी श्रीमहाराजांच्या चुलत आजी सौ.आनंदीबाई (श्री.हरी सखाराम यांच्या पत्नी) सतत तीन दिवस श्रीमहाराजांना मांडीवर घेऊन बसलेल्या होत्या. त्यांच्या शुश्रूषेने श्रीमहाराज बरे झाले. ही आठवण सांगताना श्रीमहाराज नेहमी हळवे होत. त्यांचे अंतःकरण भरून येई.

श्रीमहाराजांच्या या आजीबाई अतिशय प्रेमळ आणि सेवाभावी वृत्तीच्या होत्या. तेव्हा खेडेगावात डॉक्टर-वैद्य उपलब्ध नसायचे. अशा वेळी या आजीबाईंचा बटवाच सर्वांसाठी आधार असायचा. खेडेगावात स्त्रियांचे बाळंतपण म्हणजे पुनर्जन्मच असायचा. काही अडचण आली, बाळंतीण अडली तर या आजीबाई हातातले काम बाजूस ठेवून, रात्री-अपरात्रीसुद्धा तेथे धाव घेऊन बाळ-बाळंतीणीची सुखरूप सुटका करायच्या. अशा वेळी गावकुसाच्या बाहेर हरीजन वस्तीतसुद्धा या कामासाठी त्या अगत्याने जायच्या. श्रीमहाराजांच्या मनात अनेक वर्षे रेंगाळणारे 'मोठ्या सुसज्ज हॉस्पिटल'चे स्वप्न लहानपणी त्यांनी पाहिलेल्या या आपल्या आजीबाईंच्या सेवावृत्तीतून जन्माला आले असावे.

मोठी बहीण कृष्णाबाई गेली, तेव्हा श्रीमहाराज अजाण वयात होते. मात्र धाकटा भाऊ केशवही असाच अकाली गेला. पाठोपाठ चैत्र शु ॥ सप्तमी शक १८४६ या दिवशी श्रीमहाराजांच्या मातोश्रींचे निधन झाले. तेव्हा श्रीमहाराज पूर्ण बारा वर्षांचेही नव्हते. या वयात आई हे मुलाच्या भावविश्वाचे सर्वस्व

असते. आईच्या निधनाचे दुःख श्रीमहाराजांना तीव्रपणे जाणवणे हे साहजिकच होते. अखेरच्या आजारपणात आईची देखभाल नीट झाली नाही, हेळसांड झाली, अशी खंत श्रीमहाराज कधीतरी एखाद्या दुर्मिळ क्षणी अगदी जीवाभावाच्या माणसाजवळ व्यक्त करायचे. त्या वेळी स्त्रियांच्या नशिबी येणारे हे दुर्दैवी भोग ही घराघरातील कहाणी होती. माजघरातील अंधारातून ती कधी सूर्यप्रकाशात आली नाही.

श्रीमहाराजांनी, डॉ.हरिभाऊ आठल्ये या आपल्या निष्ठावंत शिष्याला दि.२.११.१९६६ रोजी लिहिलेल्या एका पत्रात, ती खंत अप्रत्यक्षपणे प्रकट झाली आहे. श्रीमहाराज लिहितात, “पत्नी म्हणजे हमाल वा गडी नव्हे. ती गृहलक्ष्मी व गृहसम्राज्ञी आहे. तिला जर पदोपदी दुःखास्पद व अवहेलनेची वागणूक मिळाली तर गृह हे गृह न राहाता ते कांतार होईल याची जाणीव ठेवा. पत्नी ही सखी, मित्र आहे, सचिव आहे”

आपल्या आईला मिळणाऱ्या वागणुकीमुळे ते व्यथित व्हायचे; रागवायचे, त्रागा करायचे. मात्र आई आपल्या सोशीक स्वभावानुसार श्रीमहाराजांना जवळ घेऊन समजावायची की, “बाळा रे ! असा चिडू नको, रागावू नको, सर्वांशी चांगला वाग !” मातोश्रींचे और्ध्वदेहिक श्रीमहाराजांनीच आपल्या हाताने केले. सौ.जानकीबाई यांची सौभाग्यलेणी (बांगड्या आणि मंगळसूत्र) तसेच पातळाच्या निःच्या आणि ओटीचा नारळ हे चितेमध्ये सुस्थितीत सापडले. त्यांच्या पातिव्रत्याची ही साक्ष होती.

कै.सौ.जानकीबाईंचे माहेर ‘सोमेश्वर’ हे पोमेंडीजवळच काजळी नदीच्या पल्याडचे गाव. हे सोमेश्वरचे ‘सोवनी’ म्हणजे श्रीमहाराजांचे मातुल घराणे; अत्यंत धार्मिक आणि सद्गुरूंचा वरदहस्त लाभलेले असे होते. या ‘वत्स’ गोत्री सोवनी घराण्यातील श्री.धोंडोपंत सोवनी हे श्रीमहाराजांचे खापरपणजोबा. त्यांचे चिरंजीव म्हणजेच श्रीमहाराजांचे पणजोबा, श्री.दाजी सोवनी हे अक्कलकोटला दर्शनासाठी गेले असता, तेथे श्रीस्वामी समर्थानी प्रसाद म्हणून दोन खारका त्यांच्या हातावर ठेवल्या. त्या प्रसादाने श्री.दाजी सोवनींना दोन मुलगे झाले. मोठे नारायण (श्रीमहाराजांचे मातामह-आजोबा) आणि गोविंद. नारायण आणि गोविंद हे दोघेही बंधू कर्नाटकात नोकरीसाठी गेलेले होते. तेथे त्यांना श्री पंत बाळकुंद्री महाराजांचा कृपाशीर्वाद मिळाला होता. श्रीमहाराजांच्या मातोश्री आणि त्यांचे मामा श्री.नरहरी नारायण सोवनी यांचाही जन्म कर्नाटकातच झाला. महाराजांच्या या मामांचे मॅट्रीकपर्यंत शिक्षण झालेले होते. तेही अतिशय सदाचारी, धार्मिक वृत्तीचे, श्रद्धाळू होते. श्रीमारुती आणि श्रीगणपती ही त्यांची उपास्य दैवते. गरीब गरजू मुलांना ते विनामूल्य मार्गदर्शन करीत. श्रीमहाराजांच्या तीन मावशा होत्या. मोठ्या मावशी चंपुताई या नांदिवड्याच्या महादेव वामन जोग यांच्या पत्नी तर मधल्या द्वारकाबाईंचा विवाह आसुद (दापोली) येथील श्री.लक्ष्मणराव बिवलकर यांच्याशी झाला होता. धाकट्या काशीताई सोमेश्वर गावातीलच केळकर घराण्यातील श्री.महादेव नारायण यांच्या पत्नी. या मातुल घराण्यातील सोवनी कुटुंबीयांनी या आपल्या नातवावर खूप माया केली. आई गेल्यावर श्रीमहाराज अनेक वेळा आपल्या आजोळी जाऊन राहायचे.

भावंडांचे मृत्यू, आईचे निधन अशा गोष्टींनी त्या लहान वयातच श्रीमहाराज काहीसे अंतर्मुख झाले

होते. तीन मोठे भाऊ आणि बहीण असली तरी महाराजांचे खरे मैत्र जुळले होते ते सख्खी धाकटी बहीण गोदावरी हिच्याशी ! किंवा कदाचित आपणाला जाणवणारे मातृवियोगाचे दुःख आपल्या धाकट्या बहिणीला जास्तच जाणवत असणार या जाणिवेने श्रीमहाराज तिला फुलासारखे जपत असावेत. कारण काही असो, परंतु गोदावरी श्रीमहाराजांची अतिशय लाडकी होती.

श्रीमहाराजांना बालवयातच ईश्वरोपासनेचा छंद लागला होता. घराशेजारी आजोबांनी श्रीराम मंदिर बांधले होते, हीसुद्धा ईश्वरी योजनाच होती. या राम मंदिरात श्रीरामांची उपासना करण्यात श्रीमहाराज दंग होऊन जात. श्रीहनुमंतांसारखी बलोपासना करून दुष्टांचे निर्दालन करावे असे त्यांना वाटे. ‘मन हे राम रंगी रंगले’ अशी अवस्था झाल्यामुळे आपणाशी धनुष्यबाण घेऊन खेळायला यावे असे साकडे ते श्रीप्रभू रामचंद्रांना घालीत आणि स्वतः श्रीप्रभू रामचंद्र या आपल्या निरागस भक्ताचा हट्ट पुरवीत.

श्रीमहाराजांच्या वृत्तीमध्ये एक जन्मजात वैराग्य होते. त्यांचा पिंड आध्यात्मिक होता. त्यामुळे मनाचा कल खेळण्या-बागडण्याऐवजी मनन-चिंतनात रमण्याचा होता. पूजा-अर्चा, सद्ग्रंथांचे वाचन याची आवड होती. संत-सत्पुरुषांच्या भेटीची मनात तीव्र इच्छा होती.

मराठी पहिली इयत्ता पोर्मेंडीच्या शाळेत झाल्यावर दुसऱ्या इयत्तेपासून त्यांना रत्नागिरीला सरकारी हायस्कूलमध्ये घालण्यात आले. इंग्रजी तीन इयत्ता पटवर्धन मिडलस्कूलमधून केल्यावर पुढे इंग्रजी सहावीपर्यंतचे शिक्षण पुन्हा सरकारी हायस्कूलमधून पूर्ण केले. अतिशय कुशाग्र बुद्धिमत्ता, मूलगामी विचार करण्याची क्षमता, भाषेवरती विलक्षण प्रभुत्व, हे सारे गुण असूनही श्रीमहाराजांचे मन साचेबद्ध शालेय शिक्षणात रमले नाही. क्रमिक पुस्तकांपेक्षा सत्पुरुषांची चरित्रे वाचणे त्यांना जास्त आवडायचे. संत सत्पुरुषांच्या दर्शनाची ओढ त्यांना लागली होती. पाढे पाठ करण्यापेक्षा नामस्मरण करणे त्यांना अधिक महत्त्वाचे वाटत होते. खेळापेक्षाही, पूजा-अर्चा आणि ईश्वर चिंतनाची ओढ लागली होती.

मागे उल्लेखिलेले, श्रीमहाराजांच्या चुलत आत्या सौ.अनसूया यांचे यजमान श्री.नारायण केशव रानडे यांच्याजवळ त्यांना श्रीसद्गुरू बीडकर महाराज यांचे चरित्र वाचावयाला मिळाले. श्री.रानडे हे श्रीबीडकर महाराजांचे शिष्य होते. ते श्रीमहाराजांना श्रीबीडकर महाराजांच्या कथा सांगत. त्यामुळे श्रीबीडकर महाराजांविषयी अपार औत्सुक्य आणि भक्ती श्रीमहाराजांच्या मनात निर्माण झाली, दर्शनाची ओढ लागली.

एकदा श्रीसंत नारायण महाराज केडगावकर यांचे रत्नागिरी शहरात आगमन झाले होते. श्रीमहाराज तेव्हा १२-१३ वर्षांचे होते. संत-सत्पुरुषांच्या दर्शनासाठी आतुर झालेल्या श्रीमहाराजांनी तातडीने तेथे जाऊन त्यांचे दर्शन घेतले. श्रीसंत नारायण महाराजांनीही या बालमूर्तीची अगत्याने दखल घेतली. श्रीफळ हाती देऊन, मस्तकी वरदहस्त ठेवून त्यांनी श्रीमहाराजांना शुभाशीर्वाद दिले.

असाच आणखी एक सुवर्णयोग श्रीमहाराजांना लवकरच लाभला. श्रीसंत गाडगेबाबा एकदा रत्नागिरीला आले होते. रत्नागिरीला मारुतीच्या देवळाजवळ बेडें नावाचे एक वैश्यवाणी गृहस्थ श्री गाडगेबाबांचे भक्त होते. त्यांच्याच घरी श्री गाडगेबाबा मुक्कामाला होते. श्रीमहाराजांनी वडिलांची परवानगी घेतली

आणि ते मारुती आळीतील बेड्यांच्या घरी आले. श्री गाडगेबाबा कोणाला पायाला हात लावून नमस्कार वगैरे करू देत नसत. अगदी हजारोंच्या समुदायासमोर कीर्तन करतानाही, कीर्तन संपतासंपता भजनाचा कल्लोळ उठवून, कोणालाही पायाला हात लावून नमस्कार करण्याची संधी न देता, शिष्य समुदायातून गाडगेबाबा अलगद दूर निघून जात. त्यातूनही कोणी आगंतुकपणे पुढे घुसून पायावर डोके ठेवण्याचा प्रयत्न केलाच तर हातातील काठीचा प्रहार अशा नाठाळ भक्ताच्या माथ्यावर ठरलेलाच ! त्यामुळे सर्वजण त्यांना दुरूनच वंदन करीत.

श्रीमहाराज जेव्हा बेडें यांच्या घरी गेले, त्या वेळी श्री गाडगेबाबा एका खोलीत एकांतात ध्यान, चिंतन करीत बसलेले होते. श्रीमहाराज मागील दरवाज्याने आवाज न करता गुपचूप श्री गाडगेबाबांच्या खोलीत पोहोचले आणि त्यांनी श्री गाडगेबाबांचे पाय धरले. कोणीतरी आपले पाय धरले हे समजताच श्री गाडगेबाबा एकदम रागाचा आविर्भाव करीत ताडकन उठले आणि काठीला हात घालीत अक्षरशः कडाडले, “कोण आहे ते ? ठार मारून टाकीन !” भल्याभल्यांची गाळण उडवणाऱ्या श्री गाडगेबाबांच्या क्रोधाने जराही विचलीत न होता श्रीमहाराज ठामपणे पण अतिशय मृदू स्वरात म्हणाले, “आपण मारलंत तर मला आपल्या चरणी मोक्षच मिळेल.” श्रीमहाराजांचे हे भावपूर्ण, निश्चयी उत्तर ऐकून श्री गाडगेबाबांचा रागाचा आविर्भाव क्षणात लुप्त झाला. खाली वाकून श्रीमहाराजांची बालमूर्ती उठवून त्यांनी त्यांना आपल्या उराशी घट्ट कवटाळले. त्यांच्या मस्तकावरून वात्सल्याने हात फिरवीत त्यांनी अगदी हळुवारपणे, कौतुकाने विचारले, “बाळा तुला हे कोणी शिकविले ?” श्रीमहाराज अगदी सहज स्वरात म्हणाले, “हे कोणी शिकवले नाही. मूळचेच आहे !” या उत्तरातील निरागसतेने आणि प्रामाणिकपणाने श्री गाडगेबाबांना फार आनंद वाटला. या छोट्या मूर्तीला कौतुकाने न्याहाळत त्यांनी त्याची चौकशी केली. त्याला आपल्या शेजारी बसवून घेतले आणि विचारले, “बाळ तुला काय पाहिजे ?”

श्रीमहाराज म्हणाले, “बाबा, मला काही नको. फक्त माझ्या एका शंकेचे निरसन कराल का ?”

“कोणती शंका आहे तुला ? काय आहे तुझा प्रश्न ?”

“बाबा, कापसाचा दोरा झाला आहे, त्याला फारच पीळ पडला आहे. तो पीळ काढून त्याचा पूर्ववत कापूस करता येईल का ? आपण मला ही विद्या शिकवाल का ?”

श्री गाडगेबाबा प्रसन्नपणे हसले. त्यांनी श्रीमहाराजांना पुन्हा एकदा आपादमस्तक आपल्या कृपादृष्टीने न्याहाळले. या हृदयीची खूण त्या हृदयी पटली. श्रीमहाराजांचे दोन्ही बाहू आपल्या दोन्ही हाती धरून श्रीमहाराजांच्या विलक्षण पाणीदार अशा दृष्टीत आपली दृष्टी स्थिरपणे रोखून ठामपणे श्री गाडगेबाबा म्हणाले, “बाळ, होईल ! त्या दोऱ्याचा पूर्ववत कापूस निश्चितच होईल. ते तुझ्या भाग्यातच लिहिलेले आहे. मुला, तुझा दाता मोठा आहे. तू काळजी करू नकोस. तुला योग्य वेळी त्यांच्या दर्शनाचा लाभ होईल.” कृतार्थ भावनेने, समाधानाने श्रीमहाराजांनी श्री गाडगेबाबांच्या पायावर डोके ठेवले. प्रसन्न मुद्रेने श्री गाडगेबाबांनी आशीर्वाद दिला आणि श्रीमहाराजांनी अर्पण केलेला नारळ प्रसाद म्हणून

श्रीमहाराजांच्या हाती ठेवला.

या पहिल्या भेटीत निर्माण झालेले हे अलौकिक नाते पुढे वृद्धिंगतच होत गेले. जेव्हाजेव्हा शक्य होई तेव्हातेव्हा श्रीमहाराज श्री गाडगेबाबांच्या दर्शनाला आवर्जून जात असत. श्री गाडगेबाबांचा मुक्काम अनेक वेळा मुंबईला काळबादेवी भागात असे. श्रीमहाराज मुंबईला गेले की मुद्दाम त्यांना भेटण्यासाठी काळबादेवीला जात. श्री गाडगेबाबांना आवडतात म्हणून सोबत भजीही घेतलेली असत. मग कधी गिरगाव चौपाटी, कधी वरळीचा समुद्र किनारा किंवा दुसरे एखादे शांत निवांत स्थळ पाहून तेथे दोघे आजूबाजूचे जग विसरून अध्यात्मविषयक चर्चेमध्ये गुंग होऊन जायचे.

एकदा असेच दोघेही वरळीच्या समुद्र किनारी टेकडीवर निवांत बसले होते. त्या दिवशी श्री गाडगेबाबा अत्यंत प्रसन्न मनःस्थितीत अनेक विषयांवर श्रीमहाराजांशी चर्चा करीत होते. मध्येच ते म्हणाले, “मी तुला एक गंमत दाखवितो. बघ मी तुझ्या समोरच आहे.” हे काहीतरी वेगळे घडत आहे हे जाणून श्रीमहाराज सावरून बसताहेत तोच समोर श्री गाडगेबाबांचा देह मोठा होत क्षणार्धात श्री गाडगेबाबा आकाश भेदून उभे आहेत, त्यांच्या देहाने अतिविराट स्वरूप धारण केले आहे, असे श्रीमहाराजांनी पाहिले. मान उंचावून, डोळे विस्फारून श्रीमहाराज त्यांच्याकडे पाहात असतानाच, श्री गाडगेबाबांच्या ठिकाणी “असे भीमकाय अती उग्ररूप । हनुमंत नामे चिरंजीव देख ।” असे अत्यंत तेजःपुंज श्रीहनुमान दिसू लागले. आपल्या उपास्य देवतेच्या अतिविराट प्रत्यक्ष दर्शनाने श्रीमहाराजांच्या हृदयात आनंदाचे कल्लोळ उठले. श्रीहनुमंतांना वंदन करण्यासाठी हात जोडताजोडता आनंदाच्या उर्मी अनिवार होऊन श्रीमहाराजांचे देहभान हरपले. श्रीमहाराज भानावर आले तेव्हा त्यांचे मस्तक श्री गाडगेबाबांच्या मांडीवर विसावले होते आणि श्री गाडगेबाबा अतीव मायेने त्यांना कुरवाळत होते. अनेकदा बोलण्याच्या ओघात श्रीमहाराज ही आठवण सांगत असत. श्री गाडगेबाबांच्या आठवणीने त्यांचा कंठ दाटून येई. हात जोडून ते गाडगेबाबांना नमस्कार करीत. ते नेहमी म्हणत, ‘श्रीसंत गाडगेबाबांनी जनता-जनार्दनातील खरा परमेश्वर ओळखला व मानवतेची सेवा करून आपल्या सेवेने, भक्तीने, शुद्ध आचरणाने अतिशय निःस्पृहपणे लोकशिक्षण केले. लोकांची अंतःकरणे प्रेमाने जिंकली, ठिकठिकाणी अफाट लोकसंग्रह केला. लोकांना सन्मार्गाला लावले. सदाचरणाचा आणि सद्धर्माचा महिमा त्यांच्या अंतःकरणावर ठसविला आणि ईश्वरभक्तीचा प्रसार केला.’

“तुझा दाता मोठा आहे. तुला योग्य वेळी त्यांच्या दर्शनाचा लाभ होईल,” असे श्री गाडगेबाबांनी सांगितले आणि अग्रीवर तुपाची आहुती पडावी तसे झाले. सद्गुरुभेटीची तीव्र ओढ मनामध्ये निर्माण झाली. सद्गुरूंचा शोध घेऊन त्यांचा आशीर्वाद मिळवल्याशिवाय मनातील तळमळ शांत होणार नाही, पुढील मार्गक्रमण होणार नाही, अशी श्रीमहाराजांची खात्री झाली. श्रीबीडकर महाराजांचे चरित्र वाचल्यापासून त्यांच्याविषयीच्या भक्तीचे इवलेसे रोप मनामध्ये रुजले होतेच. शेवटी मनाचा निश्चय झाला. घरातील एकवीस रुपये घेऊन, तशी चिठी घरात लिहून ठेवून वयाच्या बाराव्या वर्षीच श्रीमहाराज

सद्गुरूंच्या शोधासाठी घराचा त्याग करून निघाले. घराबाहेर पाऊल टाकताना आपल्या प्रेमळ पित्याच्या आणि लहानग्या बहिणीच्या आठवणीने पाऊल किंचित जड झाले, परंतु -

जीवासी शरीरयष्टी पहाणे । सवई जडली बहूत जन्मी जाणे ।

ते शरीर दृष्टी न पडीता होणे । दुःखी कष्टी तयाने ।

परि विवेकाचा घेता आधार । अंतरी उपजे सद्विचार ।

नित्यानित्य निवड सत्वर । करणे साधे तयासी ॥

असा मनाशी विवेक करून शाश्वत सुखाच्या शोधासाठी श्रीमहाराज गावकुसाच्या बाहेर पडले आणि मुंबईमार्गे मजल दरमजल करीत श्रीसद्गुरू बीडकर महाराजांच्या पंचवटीतील दत्त मंदिरात आले. मंदिराची देखभाल करणाऱ्या श्री.दामूअण्णा देशपांडे यांनी श्रीमहाराजांची चौकशी केली. एवढ्या दूर सद्गुरूंच्या शोधात अपार कष्टाने प्रवास करीत आलेली ती बालमूर्ती पाहून दामूअण्णांना साश्चर्य आनंद झाला. थकलेल्या श्रीमहाराजांना प्रथम त्यांनी जेवू-खाऊ घातले आणि मंदिरात राहाण्याची परवानगी दिली.

नाशिकच्या वास्तव्यात सकाळी उठून गंगास्नान करावे, वेगवेगळ्या मंदिरांमध्ये जाऊन विविध देव-देवतांचे डोळा भरून दर्शन घ्यावे, जमेल तशी ध्यानधारणा करावी असा दिनक्रम होता. नेसूचा पंचा, सदरा आणि टोपी या व्यतिरिक्त काहीही सामान जवळ नसलेला हा शाश्वत सुखाच्या मार्गावरील प्रवासी एक अपूर्व मानसिक शांतता आणि मुक्तपणाचा आनंद घेत होता. प्रसिद्ध नारोशंकराची घंटा असलेल्या शिवमंदिरात श्रीमहाराज अनेकदा ध्यानाला बसत असत. अनोळखी प्रदेश, अनोळखी माणसं, निष्कांचन अवस्था असली तरीही श्रीमहाराजांचा दिनक्रम सुखेनैव चालू होता.

एकदा श्रीमहाराज गंगाकाठी फिरत असताना अचानक एका यतीने रस्ता अडवून त्यांचा हात पकडला ... चांगला सात फूट उंच, कमरेला लंगोटी, अंगावर व्याघ्रचर्म, खांद्यावर रुळणारा जटाभार, तेजःपुंज, उग्र, परंतु तरीही आश्वासक चर्या आणि खांद्यावर टाकलेले एक अर्धवट जळके लाकूड !

“काय रे पोरा ! कोठे आला आहेस ? तुला काय पाहिजे ?” घनगंभीर आवाजात त्याने विचारले आणि उत्तराची अपेक्षा न ठेवताच, त्यांना जवळजवळ ओढीतच आपल्याबरोबर एका बाजूला नेले आणि त्यांच्या मुखामध्ये बळेबळेच प्रसाद घातला. “पूरा हो जाणगा । पूरा हो जाणगा । वक्त आनेपर पूरा हो जाणगा । मत डरो । मेरी पूर्ण कृपा है, आशीर्वाद है ।” असे म्हणून त्या यतीने श्रीमहाराजांना आलिंगन दिले. या प्रसंगाची आठवण सांगताना श्रीमहाराज म्हणाले, “त्या वेळी कायकाय झाले ते सर्व शब्दात सांगणे कठीण आहे. एवढे निश्चित की यती नाहीसे झाल्यावर मी त्यांना खूप शोधले. पण ते मला पुन्हा दिसले अथवा भेटले नाहीत.”

सद्गुरूंच्या शोधार्थ नाशिकपर्यंत गेलेले श्रीमहाराज अखेर त्यांचे मामा श्री.नरहरी नारायण सोवनी यांच्याकडे दादर, मुंबई येथे परत आले. श्रीमहाराज घरातून निघून गेल्यापासून घरची सर्व मंडळी चिंताक्रांत होती. आपला हा लहानगा भाचा सुखरूप परत आल्याचे पाहून मामांना अतिशय आनंद

झाला. पत्र पाठवून त्यांनी रत्नागिरीहून श्रीमहाराजांच्या वडिलांना बोलावून घेतले. श्रीमहाराजांचे वडील तातडीने दादरला आले. आपल्या या जगावेगळ्या मुलाला जवळ घेऊन त्यांनी त्याची समजूत काढली आणि त्याला सोबत घेऊन ते रत्नागिरीला परत आले. श्रीमहाराजांचे शिक्षण पुढे सुरू झाले. श्री. गणेश विष्णूंना म्हणजे महाराजांच्या वडिलांना संसाराची जबाबदारी उचलण्यासाठी नोकरी सोडून घरी पोमेंडीला राहावे लागत होते; परंतु श्रीमहाराजांनी वकिलीचा अभ्यास करून नामवंत वकील व्हावे, असे त्यांना वाटे आणि त्यासाठी श्रीमहाराजांना रत्नागिरीला शिक्षणासाठी ठेवलेले होते. श्रीमहाराजांची हुशारी, भाषेवरील प्रभुत्व, तर्कशुद्ध विचारपद्धती पाहता ते जर वकिली व्यवसायात गेले असते तर त्यांनी मोठा लौकिक मिळवला असता पण श्रीमहाराजांनी वेगळाच ध्यास घेतला होता. इंग्रजी शाळेत शिक्षण चालू होते; परंतु शालेय शिक्षणात श्रीमहाराजांना रुची नव्हती. ते वारंवार संधी मिळेल तेव्हा वकिली व्यवसायाविषयीची आपली नावड वडिलांच्या कानी घालत. ते वडिलांना सांगत की त्या व्यवसायात खऱ्याचे खोटे आणि खोट्याचे खरे करण्यात बुद्धी वापरावी लागते. हे पाप आहे. मला ते करण्यात स्वारस्य नाही. श्रीमहाराजांना लागलेला ध्यास अधिक मोठा होता. 'माझ्या कुटुंबाकरिता मला देवाची वकिली करायची आहे आणि माझे कुटुंब फार मोठे आहे,' असे श्रीमहाराज म्हणत असत. "वसुधैव कुटुंबकम्" अशीच भावना बाळगून श्रीमहाराजांनी पुढील वाटचाल केली.

कॅ.उद्धवराव सीताराम वैद्य या श्रीमहाराजांच्या बालमित्राचे दि.३०.४.१९८०चे एक सुंदर पत्र श्रीमहाराजांच्या पत्रसंग्रहात उपलब्ध झाले (पत्र क्र. ७, परिशिष्ट क्र. ४). त्यात ते लिहितात, ".... (पत्राला) कशी सुरुवात करावी तेच समजेना. दृष्टीसमोर आपल्या लहानपणाचा काळ उभा राहिला. पऱ्याच्या आळीतली व इतर ठिकाणची दंगामस्ती, खेळ, बंदूक उडाल्यावर आपली पोलीस चौकीवरची हाजरी, एक ना दोन नाना दृष्टे नजरेसमोर दिसू लागली.

.... तुम्ही परमार्थ मार्गाकडे का व कसे गेलात, केव्हा गेलात ते मला माहीत नाही. परंतु जो मार्ग चोखाळलात त्यात उत्तम यश, अपूर्व नावलौकिक संपादन केलात, ऐकूनसुद्धा नेहमी आनंदच वाटला. समाधान वाटले. मी १९३० साली रत्नागिरी सोडली. तात्याराव सावरकर त्या वेळी माझ्या मधल्या आळीतील घरात बिऱ्हाडकरू होते. त्यांच्या प्रेरणेनेच मी मॅट्रिक झाल्यावर बाहेर पडलो व आर्मीमध्ये दाखल झालो..."

रत्नागिरीतील श्रीमहाराजांचे विद्यार्थी जीवनही साहसी गोष्टींनी भरलेले होते. चळवळीचे दिवस, स्वातंत्र्यवीर सावरकरांचा प्रेरणादायी सहवास आणि मार्गदर्शन, निर्भय वृत्ती यामुळे वरील पत्रातील 'बंदूक उडवण्याचा' प्रसंग, वाचून आश्चर्य वाटत नाही. रूळलेल्या पाऊलवाटेने जाणे श्रीमहाराजांच्या स्वभावातच नव्हते. नवीन मार्ग चोखाळणे हीच त्यांची सहजप्रवृत्ती होती आणि या सहजप्रवृत्तीतूनच त्यांनी एका वेगळ्या दिशेने मार्गक्रमण सुरू केले.

■ ■ ■

प्रकरण : ३

गुरुकृपा होतां । कळे सत्यज्ञान ॥

सरकारी हायस्कूलमधून शिक्षण चालू होते. परंतु श्रीमहाराज मनाने तेथे नव्हते. मन गुरूच्या शोधात भिरीभिरी फिरत होते. श्रीरामांची पूजा-अर्चा नित्य करावी, स्वतःला जमेल, उमजेल तशी उपासना करावी, सद्ग्रंथांचे वाचन-मनन करावे, कोठे सत्पुरुष दर्शनाचा योग आला तर आवर्जून धावत तेथे जावे आणि आपल्या सद्गुरूंच्या खुणा सापडतात का हे पाहावे आणि हे सारे करून जमेल तशी शाळाही करावी असा दिनक्रम चालू होता. मनातील खळबळ, तळमळ धाकट्या गोदामाईजवळ मोकळी व्हायची. या धाकट्या बहिणीवर, श्रीमहाराजांचा जीव होता. जीवापाड प्रेम होते. आईच्या निधनानंतर तर श्रीमहाराज तिला फार जपत आणि ती धाकटी बहीणही या आपल्या मनस्वी मोठ्या भावाला सुखात ठेवायला धडपडायची.

परंतु हे सुखही फार दिवस लाभले नाही. १९३०च्या सुमाराला आमांशाची साथ आली. त्या साथीने गोदामाईचा बळी घेतला. त्या साथीचे स्वरूप एवढे तीव्र होते की, एकएक करून घरातील सहा माणसे दगावली. गोदामाईचा मृत्यू श्रीमहाराजांना चटका लावून गेला. तीन दिवस श्रीमहाराजांनी अन्नपाणी वर्ज्य केले होते. डोळ्यातील अश्रूंना खंड नव्हता. जीवनाच्या क्षणभंगुरपणाची तीव्रतेने जाणीव झाली. त्याचबरोबर मनात आधीच खोलवर मूळ धरून बसलेले जीवनविषयक प्रश्न पुन्हा उसळून वर आले. जगण्याचा अर्थ तरी काय आहे ? येथे सारेच अशाश्वत, अळवाच्या पानावरील पाण्याप्रमाणे क्षणजीवी असेल तर या मोहपाशात कशासाठी राहायचे ? शाश्वत असे जीवनात काय आहे ? ते कसे प्राप्त होईल ? या कोलाहालात मनःशांती कशी मिळेल ? ती कोण मिळवून देईल ? मार्ग कोण दाखवील ? तो मार्गदर्शक कोठे भेटेल ? “सत्य ज्ञान जे की चुकवी जन्म मरण ।” हे सत्यज्ञान कोण देईल ?

संतांची चरित्रे श्रीमहाराजांनी बारकाईने वाचली होती. साऱ्या प्रश्नांची उत्तरे संतांना त्यांच्या सद्गुरूंच्या कृपेने प्राप्त झाली होती, हा इतिहास श्रीमहाराजांना चांगला माहीत होता. ‘सद्गुरूवाचोनी सापडेना सोय’ असे श्रीसंत तुकोबांनी सांगितले आहे, तेव्हा या साऱ्या प्रश्नांची उत्तरे सद्गुरूच देऊ शकतील असा निष्कर्ष काढून श्रीमहाराजांनी सद्गुरूंच्या शोधासाठी बाहेर पडण्याचा निश्चय केला. इंग्रजी सहावीची परीक्षा तोंडावर आली होती; पण श्रीमहाराजांनी त्याहून मोठी परीक्षा द्यायचे ठरवले. श्रीमहाराजांनी वडिलांच्या नावे एक चिठ्ठी लिहून ठेवली. चिठ्ठीचा आशय असा होता की, ‘मी घरातील काही पैसे घेतले आहेत. घर सोडून मी जात आहे. कुटुंबामध्ये कळत नकळत घडलेल्या सर्व पातकांचे क्षालन व्हावे, पूर्वजांचा आणि आपला उद्धार व्हावा, यासाठी ईश्वरोपासना करणे आवश्यक आहे. सद्गुरूंच्या भेटीने या कार्यास मार्गदर्शन होईल. भगवंताच्या भक्तीने आणि प्रेमाने कुळाचा उद्धार होईल, जन्ममरणाच्या

फेऱ्यातून मुक्ती मिळेल असा मला विश्वास वाटतो. मला सद्गुरू भेटावेत असा आशीर्वाद आपण मला द्यावा. मी घरी परत न आल्यास कुटुंबाच्या मिळकतीतील माझा हिस्सा श्रीराम देवाल्याला द्यावा. माझ्या या कृत्यामुळे आपल्याला दुःख होईल, बराच त्रास सहन करावा लागेल, लोकापवादाला तोंड द्यावे लागेल, याची मला कल्पना आहे. त्यासाठी आपण मला क्षमा करावी. माझा शोध घेण्याचा प्रयत्न करू नये.' ही चिट्ठी घरात लिहून ठेवून श्रीमहाराज मुंबईमार्गे पुण्याला आले आणि श्रीबीडकर महाराजांच्या मठात आले. आजवर मनाशी घेतलेला ध्यास फलद्रूप होण्याची वेळ आता जवळ आली होती. ही घटना १९२९-३० सालातील आहे.

श्रीबीडकर महाराजांच्या पुण्यातील मठाची व्यवस्था श्री.वासुअण्णा भागवत हे श्रीबीडकर महाराजांचे मोठे अधिकारी शिष्य आणि मठाचे मुख्य विश्वस्त पाहात होते. श्री.भागवतांनी आपले सर्व जीवन श्रीबीडकर महाराजांच्या चरणी अर्पण केलेले होते. आपल्या बायकोमुलांसह पूर्ण वेळ मठातच राहून, सर्वकाळ ते तेथेच सेवा करीत असत. श्रीमहाराज मठात पोहोचले तेव्हा तेथे कोणीच परिचित नव्हते. परंतु हा कोवळा तरुण घरदार सोडून सद्गुरूंच्या शोधासाठी निघालाय हे पाहून वासुअण्णांनी श्रीमहाराजांना मठातच ठेवून घेतले. श्रीमहाराजांना 'श्रीरामहृदय' आणि 'रामगीता' यांचे पारायण करण्यास त्यांनी सुचविले. त्याप्रमाणे श्रीमहाराज पारायण करू लागले. वासुअण्णा अधिकारी पुरुष होते. श्रीमहाराजांमधील वेगळेपण, त्यांची तळमळ आणि दृढनिश्चय वासुअण्णांना समजला होता आणि भावलाही होता. हा कोणी घरातून असाच पळून आलेला उनाड मुलगा नव्हे, हे पाणी काही वेगळे आहे हे त्यांच्या लक्षात आले होते. श्रीमहाराजांबद्दल त्यांच्या मनात प्रेमही निर्माण झाले होते. श्रीमहाराजांचे वागणे असे असायचे की, त्यांच्या संपर्कात जो कोणी येई त्याच्या मनात त्यांच्याविषयी निखळ आदर आणि अपार प्रेमच निर्माण व्हावे. त्यामुळे वासुअण्णांनी मठातील सर्व सेवकांना श्रीमहाराजांशी आदरपूर्वकच वागण्याविषयी सूचना दिल्या होत्या.

श्रीबीडकर महाराजांच्या मठात आल्यावर दुसऱ्या-तिसऱ्या दिवशीच श्रीमहाराजांना 'परीसस्पर्श' करणारा तो क्षण आला. श्रीमहाराज त्या दिवशी दोन प्रहरी बारा वाजण्याच्या सुमारास श्रीरामहृदय वाचीत बसले होते. श्रीवासुदेवानंत सरस्वती तथा श्रीबाबा महाराज सहस्रबुद्धे हे श्रीबीडकर महाराजांचे शिष्य आणि थोर अधिकारी सत्पुरुष नेहमीप्रमाणे श्रीबीडकर महाराजांच्या मठात दर्शनासाठी आले. श्रीबाबा महाराज हे त्या वेळी उन्मनी अवस्थेत असत. "अखंड ते ध्यान चाले स्वरूपाचे । नाही ते जगाचे भान काही ॥" अशा अवस्थेत असलेले श्रीबाबा महाराज मठात आले की मठातील सर्वांनाच लोटांगण घालून नमस्कार करीत. "मठीचा पाणक्या भेटता रस्त्यात । त्यासी दंडवत करिती तेथ ॥ मठीचे मांजरू देखता नयनी । त्याचेही चरणी लागताती ॥" अशा अवस्थेत असलेले श्रीबाबा महाराज अज्ञ सामान्य जनांच्या लेखी भ्रमिष्ठ ठरले होते.

असे हे श्रीबाबा महाराज, श्रीमहाराज जेथे 'रामहृदय' वाचीत बसले होते तेथे आले. शेजारीच

वासुअण्णा हेही बसलेले होते. आल्याआल्या तेथे एक पाट मांडलेला होता त्यावर उभे राहून श्रीमहाराजांना त्यांनी हसून विचारले, “काय रे विठोबा, वडिलांना न सांगताच रत्नागिरीहून पळून आलास होय ?” पोथीतून नजर वर करून श्रीमहाराजांनी श्रीबाबांकडे पाहिले. श्रीबाबा वत्सलमुद्रेने श्रीमहाराजांकडे प्रसन्न स्मितहास्य करीत पाहात होते. श्रीमहाराज तसेच एकटक त्यांच्याकडे पाहात राहिले. गेली सात-आठ वर्षे ज्याचा ध्यास घेऊन आपण पायपीट करतोय तो सद्गुरू असा सन्मुख उभा आहे याचे भान श्रीमहाराजांना चटकन आले नसावे. एवढ्यात श्रीबाबा वासुअण्णांकडे पाहात म्हणाले, “हे (वासुअण्णा) मला नेहमी श्रीअक्कलकोट स्वामींच्या स्वरूपात पाहातात.” आणि पाहातापाहाता श्रीबाबांच्या जागी श्रीअक्कलकोट स्वामींची “असे वक्षि विस्तीर्ण त्या वैजयंती । धरी कौपिनेसी पहा मेखला ती । जगा आश्रयो दोंदिली पोटी साचा ।” अशी मनोहारी मूर्ती श्रीमहाराजांपुढे सगुणसाकार झाली. आजूबाजूला दिव्य तेजाची प्रभा फाकली होती. श्रीमहाराज हा चमत्कार डोळे विस्फारून पाहात राहिले. काय होते आहे हे लक्षात येताच ‘आनंदाचे डोही आनंद तरंग’ अशी श्रीमहाराजांची अवस्था झाली. हृदयातून चैतन्याच्या लहरी उठल्या. देहभान विसरून, प्राण डोळ्यात आणून श्रीमहाराज श्रीस्वामी समर्थांची मूर्ती हृदयात साठवू लागले. अनुभवी वासुअण्णांनी श्रीमहाराजांना हाताला धरून उठवले आणि श्रीस्वामी समर्थरूपी श्रीबाबा महाराजांच्या पायावर घातले.

सारा क्षणभराचा खेळ परंतु “ज्याची भेटी होता । मावळतो शब्द । केवळ आनंद निजबोधू।” अशी श्रीमहाराजांची अवस्था झाली होती. श्रीबाबांनीही आपला वरदहस्त त्यांच्या मस्तकावरून, पाठीवरून फिरवला आणि त्यांना म्हणाले, “येथे असेपर्यंत तू माझ्या घरी येत जा” हे ऐकून तर वासुअण्णांनी संतोषाने मान डोलवली. श्रीमहाराजांना आशीर्वाद देऊन श्रीबाबा महाराज धुमाळ बिल्डिंगमधील आपल्या घरी परतले. श्रीमहाराजांचे मन अवर्णनीय अशा आनंदाने भरून गेले होते. त्यांची सद्गुरू शोधयात्रा संपली होती. त्यांचा ‘दाता’ त्यांना भेटला होता !

श्रीबाबा घरी परतले तरी श्रीमहाराज आनंदसागरात आनंदाच्या लाटांवर झुलतच होते. वासुअण्णांनासुद्धा हे सारे पाहून फार संतोष झाला होता. त्यांनी श्रीमहाराजांना दुसऱ्या दिवशी श्रीबाबांच्या घरी पाठवले.

श्रीमहाराजांना आलेले पाहून श्रीबाबांना मोठा आनंद वाटला. त्यांनी श्रीमहाराजांना आपल्या निकट बसवून घेतले. श्रीमहाराजांना पाहून श्रीबाबांच्या मनात रत्नागिरीतील श्रीमहाराजांच्या घरच्या वास्तव्याच्या आठवणी जाग्या झाल्या. साऱ्या कुटुंबीयांची त्यांनी चौकशी केली आणि श्रीमहाराजांना सांगितले, “मी तुझ्या कुटुंबात दोन वर्षे वास्तव्याला होतो. तू काही परका नव्हेस. तुझे आजोबा माझे चांगले स्नेही होते. तू येथे आहेस तोपर्यंत माझ्याकडे निःसंकोचपणे येत जा !”

श्रीमहाराज त्याप्रमाणे जवळजवळ दररोजच श्रीबाबांच्या दर्शनासाठी धुमाळ बिल्डिंगमध्ये जाऊ लागले आणि श्रीमहाराजांच्या जीवनात एक नवीन पर्व सुरू झाले. श्रीबाबांकडे जावे, त्यांना वंदन करून समोर नम्र उभे राहावे, त्यांना काही बाजारातून आणायचे असेल ते आणून द्यावे, एखादे काम सांगितले तर करावे,

कधी श्रीबाबांच्या पत्नी श्रीदुर्गाताई काही खायला देत ते श्रीबाबांचा प्रसाद म्हणून खावे असे चालू होते. मात्र जास्तीत जास्त वेळ श्रीबाबांच्या सहवासात त्यांचा दास म्हणून सन्मुख उभे राहावे असा क्रम सुरू होता.

असेच एके दिवशी श्रीमहाराज श्रीबाबांकडे गेले असता श्रीबाबांनी त्यांना अनुग्रह देऊन उपदेश केला. “‘तत्त्वमसि’” या महावाक्याचे गुह्य त्यांनी श्रीमहाराजांना स्पष्ट करून सांगितले. ‘तत् म्हणजे परमात्मा. ते परमपद आहे. परमेश्वराशिवाय अन्य सर्व नामरूपात्मक दृश्य व भासमान होणारे हे विश्व नश्वर आहे, अनित्य आहे. परम शाश्वत असा एकच एक परमात्मा आहे आणि तो तूच आहेस (त्वं असि).’ गुरुमुखातून हा उपदेश ग्रहण केल्यावर आपली स्थिती कशी झाली हे वर्णिताना श्रीमहाराज म्हणतात -

ते महावाक्याचे विवरण । श्रीसद्गुरुंनी केले पूर्ण ॥

जीव सुखावला संपूर्ण । देह भाव उडाला ॥

जाहला सर्वत्र प्रकाश । परम तेजोमय जगदीशू ॥

सोऽहं भावाचा लक्ष्यांशू । श्री गुरुकृपे अनुभविला ॥

त्यानंतर श्रीबाबांनी या महावाक्याचा प्रत्यक्ष अनुभव श्रीमहाराजांना दिला. श्रीमहाराजांशिवाय हा अनुभव यथायोग्य शब्दात वर्णन करणे कोणाला शक्य आहे ? महाकवींची प्रतिभाही येथे थिटी पडेल. महाराज म्हणतात -

ऐसे वदोनी दिधले दर्शन । सर्वत्र भरले श्रीस्वामीराज पूर्ण ॥

नाही रिता ठाव तयावीण । विश्वी विश्वरूपे नटले ते ॥

अंतरी जो असे मी जाणा । तो ही नटला श्रीसद्गुरु परिपूर्णा ॥

न दिसे स्वरूपावीण नयना । काही आज तये काळी ॥

त्या दिव्य अनुभवानंतर श्रीबाबांनी श्रीमहाराजांना स्व-स्वरूपाची खूण समजावून देऊन ‘त्याचेच ध्यान यथाशक्ती करीत जा’ असा आदेश दिला. “मी करीत सकलही तुझे कार्याला ।” असा ठाम विश्वास आपल्या या शिष्याला दिला आणि “निजखुणा घेवोनी ध्यानी । एकांती घ्यावे स्थिरासनी । निजध्यास लागो अनुसंधानी । सर्वकाळ तुज बाळा ॥” असा आशीर्वाद आईच्या ममतेने, आपल्या या शिष्याच्या मस्तकी हात ठेवून दिला. अनुग्रह मिळताच श्रीमहाराजांचे मन आनंदाने भरून आले. अनेक वर्षांची मनाला लागलेली तळमळ शांत झाली. सद्गुरूंचा शोध पूर्ण झाला. आता यापुढे जगायचे ते सद्गुरूंसाठी आणि मरायचे ते सद्गुरूकाजासाठी असा दृढभाव मनात निर्माण झाला. मागचे सारेच या झंझावातात उडून गेले आणि उरला तो केवळ एक शिष्य; एका समर्थ गुरूचा समर्थ शिष्य !

अनुग्रहानंतर अनेक दिवस श्रीमहाराज श्रीबीडकर मठातच मुक्कामाला राहिले होते. या दरम्यान पुण्यात तापाची साथ आली होती. मठातील बरेच सेवक या साथीच्या तडाख्यात सापडले. मठात पुजारी, सेवक, कोणी भक्त-मंडळी अशी वेळेला २५-३० माणसे जेवायला असायची. एवढ्या लोकांच्या जेवणाची काय व्यवस्था करायची याची वासुअणांना चिंता पडली होती. श्रीमहाराजांनी त्या वेळी

स्वतः पुढे होऊन ती जबाबदारी आपल्या खांद्यावर घेतली. मठात एक रंग्या भागवत नावाचे सेवक होते. त्यांना मदतीला घेऊन श्रीमहाराजांनी तब्बल तीन महिने मठातील स्वयंपाकघर सांभाळले. जे-जे काम हाती घेतले ते-ते काम व्यवस्थितपणे करायचे, कौशल्याने करायचे आणि कोणतेही काम अप्रतिष्ठेचे मानायचे नाही ही शिकवण श्रीमहाराजांनी सर्वांना आयुष्यभर दिली; त्याचा श्रीगणेशा श्रीबीडकर महाराजांच्या मठात झाला.

या पुण्यातील मुक्कामातच श्रीबाबांनी श्रीमहाराजांना कॅम्प भागात असलेल्या 'बाबाजान' नावाच्या उच्च आध्यात्मिक अधिकार असलेल्या अत्यंत वृद्ध अशा साध्वीच्या दर्शनासाठी पाठविले. थंडी, वारा, ऊन, पाऊस कशाचीही पर्वा न करता विदेहीपणे रस्त्याच्या काठी पडून असणाऱ्या 'बाबाजान' यांनी श्रीमहाराजांचे हसून स्वागत केले. कौतुकाने त्यांच्या मुखी प्रसाद भरवला आणि आशीर्वादही दिले. महाराजांच्या पाठीवरून, मुखावरून हात फिरवीत 'धन्य तेरा दाता !' अशी सद्गुरूंची ओळखही दिली. पुढे एकदा अगदी अशीच ओळख एक 'फकीरबाबा' या नावाच्या मुसलमान सत्पुरुषानेही श्रीमहाराजांना देऊन त्यांच्या सद्गुरूंचा अधिकार किती मोठा आहे, याचा प्रत्यय दिला होता.

मठातील दिनचर्या व्यवस्थित चालू होती. श्रीबाबांचे दर्शन नित्य होत होते. त्यांची सेवाही हातून थोडीफार होत होती. मठातील मंडळींना लागेल ती मदत श्रीमहाराज करीतच होते. परंतु एक दिवस श्रीमहाराजांनाच तापाने ग्रासले. साथीने गावात कहर मांडलेला होता. श्रीमहाराजांनाही खूपच ताप आला. काही काम करण्याची शक्ती अंगात राहिली नाही. श्री.वासुअण्णा आणि त्यांच्या पत्नीने आपल्या मुलासारखी त्यांची सेवा-शुश्रूषा केली. श्री. शिखरे वैद्य औषधयोजना करीत होते. श्रीबाबा दररोजच तब्येतीची चौकशी करून जात होते. परंतु तापाला उतार पडत नव्हता. दिवसेंदिवस अशक्तपणा वाढत होता. अन्न जात नव्हते. अंथरुणात उदून बसण्याचेही बळ नव्हते. आणि आपणासाठी या सर्व देव माणसांना केवढ्या खस्ता खाव्या लागत आहेत, या विचाराने श्रीमहाराज कष्टी होत होते. ग्लानीत पडून असताना, आपल्या शेजारी श्रीदत्तात्रेय, श्रीस्वामी समर्थ, श्रीबीडकर महाराज आणि श्रीबाबा महाराज आपल्या रक्षणार्थ उभे आहेत असे दृष्य वारंवार त्यांना दिसत असे. श्रीमहाराजांची तब्येत थोडी बरी झाल्यावर वासुअण्णांनी रत्नागिरीला सर्व हकिकत कळविली. श्रीमहाराजांच्या वडिलांनी महादेव या महाराजांच्या ज्येष्ठ बंधूंना पुण्याला पाठवले आणि ते आजारी श्रीमहाराजांना घेऊन पोमेंडीला परत आले.

या वेळी श्रीमहाराज घरी परतले ते सोबत गुरुकृपेची शिंदोरी घेऊन ! मागील वेळी बालवयात केलेले साहस फसले होते; परंतु या वेळी मात्र गुरूंचा आशीर्वाद आणि मार्गदर्शन सोबत घेऊनच ते घरी आले. जीवनाचा अर्थ सापडला होता. दिशा नक्की झाली होती. संभ्रमाचे धुके विरून गेले होते. आत्मज्ञानाच्या प्रकाशात जीवन उजळून निघाले होते. मनातील खळबळ शांत झाली होती. मात्र या सान्याची जाणीव घरच्या माणसांना किती झाली होती हा प्रश्नच होता !

■ ■ ■

प्रकरण : ४

उपासनेला दृढ चालवावे ॥

श्री.महादेव गणेश आपल्या आजारी कनिष्ठ बंधूंना, श्रीमहाराजांना पोमेंडीला घेऊन आले. आजारामुळे अशक्तपणा आला होता तो हळूहळू कमी झाला आणि श्रीमहाराज पोमेंडीला घरच्या कारभारात मदत करू लागले. वडील थकले होते. श्री.महादेव गणेश व्यवसायाच्या निमित्ताने रत्नागिरीला राहात होते. श्री.नारायण गणेश नोकरीसाठी बाहेरगावी वास्तव्याला होते. श्री.श्रीधर हरी (दत्तात्रेय गणेश) आणि श्रीमहाराज पोमेंडीला वडिलांसमवेत घरसंसार पाहात होते. परंतु वडिलांची तब्येतही आता क्षीण झाली होती. १९३२ साली आमांशाच्या विकाराने त्यांचे निधन झाले आणि घराची धुरा आता सर्वस्वी या दोन भावांवर पडली.

श्रीमहाराज या कालावधीत घरच्या शेतीकडे लक्ष देत होते. शेतीची त्यांना मनापासून आवड होती. त्यांनी प्रसंगी स्वतः शेतात नांगर धरला होता. शेतीवर सूक्ष्म विचार करून, त्यांनी अनेक प्रयोग घरच्या शेतात केले. त्या वेळी कोकणात पावसाळ्यात मुख्यत्वे भात, नाचणी आणि उन्हाळ्यात पाणी असल्यास मिरच्या, वांगी, वाल, पावटा, कुळीथ अशी मोजकीच पिके घेतली जात. श्रीमहाराजांनी मात्र आपल्या शेतात कोबी, फुलकोबी, टोमॅटो, हरभरा, कलिंगड अशी त्या वेळी कोकणात कोणी न केलेली पिके घेतली आणि लोकांच्यासमोर एक आदर्श ठेवला. प्रत्येक कामाचे बारकाईने निरीक्षण करून ते अधिक चांगले कसे करता येईल याचा विचार नेहमी चालू असे. श्रीमहाराजांनी शेतीविषयक किती सखोल ज्ञान प्राप्त केले होते याचा प्रत्यय पुढे त्यांनी लिहिलेल्या विविध पत्रांमधून येतो.

याच काळात उपासनाही चालू होती. श्रीबाबांच्या दर्शनाची ओढ लागली की पुण्याला श्रीबाबांच्या दर्शनासाठी जावे, त्यांच्या मार्गदर्शनाखाली उपासना पुढे न्यावी आणि पुन्हा घरी परतावे असा क्रम होता. घराशेजारीच राममंदिर होते तेथे पूजा-अर्चा, आरती, सारे स्वतः नीटनेटके करीत. घरपरसात सोनचाफा, नागचाफा, सुरंगी, बकुळी अशी सुगंधी फुले देणारे वृक्ष होते. श्रीमहाराजांनी गुलाब, जाई-जुई, चमेली, नादवटी, गोकर्णी, पारिजातक अशा विविध फुलझाडांची बाग जोपासली होती. सायंपूजेला लाल, पिवळी, पांढरी गुलबक्षीची फुले भरपूर मिळायची. तुळस, दुर्वा, बेल मुबलक उपलब्ध व्हायचा. घरामागे वाहता पाण्याचा पाट, त्यावर पोसलेली नारळी-पोफळींची बाग, अवतीभवतीच्या डोंगर उतारावरील घनदाट वृक्षराजी, यामुळे मंदिर परिसर एखाद्या तपोभूमीप्रमाणे शांत, शीतल आणि पवित्र वाटायचा. साधना करण्यासाठी स्थान अतिशय सुयोग्य होते. श्रीमहाराज मनोभावे श्रीरामाचे पूजन करायचे आणि आपल्या साधनेतही रममाण व्हायचे.

श्री.नाना भावे हे श्रीमहाराजांचे भाचे त्या वेळच्या आठवणी सांगत. श्रीमहाराज स्वतः रहाटावर

बसून पाणी ओढून डोणभर पाणी काढून घ्यायचे आणि त्या थंड पाण्याने आंघोळ करायचे. रहाटावर बसल्यावरही तोंडाने अभंग, गाणी, स्तोत्रे असे काहीतरी चालू असायचे. मधेच “दुनिया झुकती है, झुकानेवाला चाहिये।” असे म्हणायचे. लहानगे नाना कधी ब्रात्यपणे आंघोळीच्या पाण्याला शिवले तर पुन्हा डोण रिकामी करून, नव्याने पाणी शेंदून पुन्हा आंघोळ करायचे. साधना अशी कठोरपणे चालू होती आणि त्यामुळेच अंगात काही दैवी सामर्थ्यही त्या तरुण वयात आले होते. त्याचा प्रत्यय सहजपणे अनेक लोकांना येत होता. अतिचिकित्सक स्वभावाची कोकणी माणसे जरी त्याला फार महत्त्व देत नव्हती तरीही, कधी अशा गोष्टी घडत की श्रीमहाराजांचे हे वेगळे सामर्थ्य एखाद्या घटनेतून जाणवायचे.

एकदा श्रीमहाराज आजोळी सोमेश्वरला चालले होते. सोमेश्वर खाडी पलीकडचे गाव. त्यामुळे तरीतून (होडीतून) पलीकडे जावे लागायचे. इसाक उमर गडकरी हा ‘तर’वाला म्हणजे नावाडी सहज इकडच्या तिकडच्या गप्पा करताना श्रीमहाराजांना म्हणाला, “मुलगा बरेच दिवस आजारी आहे. बरीच औषधे दिली पण गुण नाही. तुम्ही काहीतरी दवा द्या.” श्रीमहाराजांनी हातातील विडी उलगडली आणि त्यातील चिमूटभर तंबाखू इसाकच्या हातावर ठेवली. इसाकने गोंधळून विचारले, “हे काय !” श्रीमहाराज हसून म्हणाले, “अरे हेच औषध ! दे त्याला, बरे वाटेल बघ !” आणि खरोखरच त्या औषधाने इसाकचा मुलगा बरा झाला. बातमी कर्णोपकर्णी झाली. हळूहळू श्रीमहाराजांकडे औषध मागायला येणाऱ्या लोकांची गर्दी वाढू लागली. या बामणाने दिलेल्या तीर्थांमुळे गुण येतो अशी पंचक्रोशीत ख्याती झाली.

गावातील विविध सार्वजनिक उपक्रमात श्रीमहाराज हिरिरीने भाग घेत होते. देवळात वार्षिक उत्सव साजरे व्हायचे. अशा वेळी स्थानिक हौशी मंडळी नाटके बसवायची. श्रीमहाराज त्यात प्रमुख असायचे. श्रीमहाराज अभिनयकलेत अतिशय निपुण होते. महत्त्वाची भूमिका तर करायचेच, परंतु नाटकाचे नेटके दिग्दर्शनही करायचे. ही नाटकाची आवड त्यांनी पुढे मुंबईच्या वास्तव्यातही जपली होती. श्रीमहाराजांच्या भूमिका पाहिलेली माणसे आज जरी विद्यमान नसली तरी त्या वेळच्या आख्यायिका अजूनही पोमेंडीच्या जुन्या पिढीकडून ऐकायला मिळतात.

ते दिवस स्वातंत्र्य चळवळीचे होते. स्वातंत्र्यवीर विनायक दामोदर सावरकर त्या वेळी रत्नागिरी येथे स्थानबद्ध होते. राजकीय चळवळीत भाग न घेण्याच्या अटीवर त्यांना काळ्या पाण्याच्या शिक्षेत सूट देऊन ब्रिटिश सरकारने रत्नागिरी येथे आणून ठेवले होते. स्वातंत्र्यवीर सावरकर आणि लोकमान्य टिळक ही श्रीमहाराजांची दैवते होती. श्रीमहाराजसुद्धा स्वातंत्र्य चळवळीत सक्रिय होते. खादीचा पूर्ण अंगीकार त्यांनी केलेला होता. वारंवार ते रत्नागिरीला सावरकरांच्या भेटीला जायचे. सावरकरांसारखा जहाल क्रांतिकारक केवळ सहभोजनासारख्या कार्यक्रमावर समाधान मानून रत्नागिरीत सुखेनैव कालक्रमण करील हे शक्यच नव्हते. त्यामुळे गुप्तपणे अनेक क्रांतिकारक चळवळींना प्रोत्साहन देण्याचे त्यांचे काम चालूच होते. श्रीमहाराजही अशा काही गुप्त मसलतींमध्ये गुंतलेले होते. साहजिकच पोलिसांचा ससेमिराही

श्रीमहाराजांच्या पाठी लागला. त्या वेळी श्रीमहाराजांनी खूप पायपीट करून पोलिसांना गुंगारा दिला.

अशाच एका भटकंतीमध्ये चालतचालत श्रीमहाराज गगनगडावर आश्रयाला आले होते. सह्याद्रीच्या रांगांमध्ये कोल्हापूर जिल्ह्यात हा डोंगरी किल्ला आहे. श्रीशिवाजी महाराजांची टांकसाळ या किल्ल्यावर होती. दंडकारण्यातील या स्थानावर मच्छिंद्रनाथ, गोरक्षनाथ, गहिनीनाथ यांचा नाथ दरबार भरत असे. श्रीसंत गगनगिरी महाराजांचे स्थान याच गडावर आहे. श्रीमहाराजांची श्री गगनगिरी महाराजांशी येथेच या भटकंतीच्या वेळी प्रथम भेट झाली. पुढे हा स्नेहबंध वृद्धिंगत झाला.

१९३५-३६ सालच्या आगेमागे कधीतरी घरात तीव्र मतभेद झाल्यामुळे श्रीमहाराज आपल्या आजोळी सोमेश्वरला राहायला गेले. तेथे त्यांचे मामा श्री.नरहरी नारायण सोवनी यांच्या घरी ते राहू लागले. आपल्या या मनस्वी भाच्याला मामांनी आनंदाने ठेवून घेतले.

या गावात 'सोमेश्वर'चे प्राचीन मंदिर आहे. मंदिर भव्य आहे. लाकडावर उत्कृष्ट नक्षीकाम करून मंदिराची शोभा वाढविलेली आहे. या सोमेश्वरावर श्रीमहाराजांची नितांत श्रद्धा होती. भावी कालाविषयी संकेत देताना श्रीमहाराज सांगत असत की, पुढे भविष्यकाळात समुद्र आपली मर्यादा सोडेल आणि समुद्र किनाऱ्यावरील गावे गिळंकृत करेल. मात्र सोमेश्वर पाण्याखाली जाणार नाही, कारण मीच सोमेश्वर आहे !

आजकाल पृथ्वीचे वाढणारे तापमान, त्यामुळे वितळणारे दोन्ही ध्रुवांवरील हिमसाठे, त्याचा परिणाम म्हणून वाढणारी समुद्राची पातळी, यावर शास्त्रज्ञ आणि पर्यावरणतज्ज्ञ यांच्यात गंभीर विचार मंथन चालू आहे. परंतु श्रीमहाराजांनी हा इशारा पन्नास-साठ वर्षे आधीच दिला आहे.

श्रीमहाराज सोमेश्वरला राहात असतानाच तेथे त्यांच्या मावशीचे यजमान श्री.महादेव वामन जोग हे (आपल्या सासुरवाडीला) आलेले होते. श्री.जोगांचे मूळ गाव नांदिवडे. ते नोकरीनिमित्त कल्याणला राहात असत. आपल्या पत्नीचा हा तरुण, हरहुन्नरी भाचा सध्या आजोळी रिकामाच आहे, त्याला काहीतरी काम धंदा मिळवून द्यावा म्हणून श्री.जोग श्रीमहाराजांना कल्याणला आपल्या घरी घेऊन आले आणि भाऊभट सोमणांचा वाडा, कल्याण येथे श्रीमहाराजांच्या जीवनाचा नवा अध्याय सुरू झाला.

श्रीमहाराजांनी कल्याणला आल्यावर श्री.घारे या सद्गृहस्थांजवळ केमिस्टचा व्यवसाय शिकून घेतला. ठिकठिकाणांहून रिकाम्या बाटल्या खरेदी करायच्या, त्या स्वच्छ करून त्यात 'फिनेल' भरून त्याची घरोघरी विक्री करायची असा क्रम त्यांनी सुरू केला. त्या वेळी श्रीमहाराज सर्वत्र सायकलवरून फिरायचे. हाफ पॅन्ट, शर्ट, टोपी आणि पायात बूट असा सुटसुटीत पोषाख ते वापरीत. हळूहळू व्याप वाढू लागला आणि श्रीमहाराज अनेक प्रकारची औषधे घाऊक प्रमाणात घेऊन किरकोळ विक्रेत्यांना पुरवू लागले. एकदा त्यांनी कोयनेल (क्विनाइन)च्या गोळ्या सुमारे पाच टन एवढ्या मोठ्या प्रमाणात खरेदी केल्या होत्या. त्याच वेळी मलेरियाची साथ मोठ्या प्रमाणावर आली आणि या गोळ्यांची मागणी अचानक वाढली आणि किमतीही भरमसाठ वाढल्या; परंतु श्रीमहाराजांनी आपल्या जवळील गोळ्यांचा

साठा जुन्या किंमतीलाच विकून गोरगरीबांना स्वस्त औषधोपचार मिळेल असे पाहिले. “संत मायबाप कृपाळू ते थोर । जीवासी आधार देती नित्य ।” हे वचन ही आपली जीवननिष्ठाच आहे हे श्रीमहाराजांनी न बोलता दाखवून दिले.

लवकरच त्यांना डॉ.बोस या बंगाली गृहस्थांच्या ‘इंडियन ड्रग्स अँड फार्मास्युटिकल्स’ या कंपनीत ‘मेडिकल रिप्रेझेंटेटिव्ह’ म्हणून नोकरी मिळाली. कोणतेही काम अंगीकारले की त्याचे मुळापासून ज्ञान प्राप्त करून घ्यायचे, त्यावर स्वतंत्रपणे सखोल विचार करायचा, त्याचा पूर्ण अभ्यास करायचा आणि ते अधिक चांगल्या तऱ्हेने आणि नीटनेटकेपणाने करायचे हा श्रीमहाराजांचा जन्मजात स्वभावविशेष होता. कोठेही पाठ्या टाकण्याची वृत्ती नव्हती. अशा वृत्तीचा तिटकारा होता. त्यामुळे या नोकरीच्या जागीही अल्पावधीतच श्रीमहाराजांनी आपला ठसा उमटवला. कंपनीच्या उत्पादित औषधांची, त्यात वापरलेल्या घटकांची, त्यांच्या गुणधर्मांची श्रीमहाराजांनी चांगली माहिती करून घेतली; परंतु हा अभ्यास केवळ कंपनीच्या उत्पादनांपुरता मर्यादित नव्हता. अन्य कंपन्यांच्या औषधांचाही तौलनिक अभ्यास त्यांनी केला होता. महाराजांची हुशारी, त्यांचा अभ्यास, चिकाटी, वक्तशीरपणा, स्पष्टवक्तेपणा यामुळे डॉ.बोस यांचेही त्यांच्याकडे लक्ष वेधले. दोन वेळा त्यांनी श्रीमहाराजांची भेट घेतली होती. या भेटीत चर्चेच्या ओघात पारमार्थिक विषयांवरही बोलणी झाली आणि श्रीमहाराजांचा आध्यात्मिक क्षेत्रातील अधिकार त्यांच्या लक्षात आला.

श्रीमहाराजांना त्यांनी कोलकात्याला राहाण्यास बोलावले; परंतु श्रीमहाराज काही मुंबई सोडून कोलकात्याला जायला राजी झाले नाहीत. पुढे कल्याणपेक्षा दादरला राहाणे सोईस्कर पडेल म्हणून ते दादरला आपले मामा श्री.नरहरी नारायण सोवनी यांच्याकडे राहाण्यास आले.

मामांच्या घरचा त्यांचा दिनक्रम मोठा पाहाण्यासारखा होता. पहाटे चार-साडेचार वाजता उठून ते स्नान-संध्या करून नामस्मरणाला बसत. जप-जाप्य, ध्यानधारणा, सद्ग्रंथ वाचन यात तीन-चार तास सहज जात. नंतर कामावर जात. सायंकाळी ७-७.३० वाजता घरी आले की, घरातील मुलांचा अभ्यास घेत. दत्ता सोवनी, भाऊ बिबलकर, गंगाधर भावे अशी नात्यातील मुले त्या वेळी तेथे राहायला होती. त्यांचा अभ्यास घेऊन झाला की, मग सायं-संध्या आणि ध्यान, वाचन चाले. रात्री झोपण्यापूर्वीही अंथरुणावर बसून ध्यान करीत. श्रीमहाराजांची ही ध्यानधारणा त्यांच्या नातेवाईकांना फारशी रुचत नव्हती. त्यांचा तो टिंगल टवाळीचा विषय होता. हा तरुण मुलगा तारुण्य सुलभ मौज-मजा करायचे सोडून सतत डोळे मिटून ध्यान करीत बसतो यातले इंगित त्यांना कळले नसावे. कदाचित ते ढोंग असावे असेही त्यांना वाटत असावे. कारण श्रीमहाराजांचे एक समवयस्क नातेवाईक ध्यानस्थ श्रीमहाराजांचे बंद डोळे आपल्या हातांनी बळेच उघडू पाहायचे. ऐन तरुण वयातही श्रीमहाराजांना अत्यंत कमी झोप पुरत असे. रात्री उशीरापर्यंत ध्यान करीत बसणारे श्रीमहाराज पुन्हा सकाळी सर्वांआधी उठलेले असत. त्यामुळे हे रात्री झोपतात की नाही अशी शंका घरच्या माणसांना यायची. अत्यंत कमी झोप घेऊन दिवस

रात्र अविश्रांत श्रम करण्याच्या त्यांच्या या विलक्षण क्षमतेमुळे त्यांनी पुढील आयुष्यात कार्याचे एवढे डोंगर उभे केले आहेत की, हे सारे काम त्यांनी एकाच आयुष्यात केले आहे किंवा कसे असा संभ्रम वाटावा !

श्रीमहाराजांचे मामेभाऊ श्री.दत्ता सोवनी श्रीमहाराजांच्या या दादरमधील 'मुकुंद मॅन्शन'मधील वास्तव्याच्या वेळच्या अनेक आठवणी सांगतात. १९४० ते ४५ या कालावधीत तेथे श्रीमहाराजांचे वास्तव्य होते. सोबत ही शाळकरी मुले असल्यामुळे साहजिकच त्यांचा अभ्यास घेण्याचे काम श्रीमहाराजांकडे सोपविलेले होते. श्रीमहाराज स्वभावाने शीघ्रकोपी. जरा काही मनाविरुद्ध झाले की अबोला धरायचे ! अगदी मामींवर सुद्धा रागवायचे, अबोला धरायचे ! एकदा मामीने जेवताना दोन लाडू जास्त वाढले म्हणून तिच्यावर रागावले होते. परंतु श्रीमहाराजांचा राग रुसवासुद्धा त्यांच्या अतिशय प्रेमळ स्वभावाचाच भाग होता. रागाचा पारा जेवढ्या गतीने वर चढायचा तेवढ्याच गतीने खालीही यायचा. आपल्या मामीला घरकामात मदत करायलाही श्रीमहाराज तेवढेच तत्पर असत. आपले सर्व व्याप, नोकरी सांभाळून घरात जमेल तसा कामाला हातभार लावायचे.

कोणतेही काम करायचे ते विलक्षण पद्धतशीरपणे. त्यामुळे मुलांना भूमिती शिकवायला घेतली तेव्हा 'युक्लिड' कोण होता ? येथपासून शिकवायला सुरुवात केली. अभ्यास म्हणजे परीक्षेची तयारी नव्हे तर ज्ञानग्रहण करणे असा ठाम विश्वास होता. त्यामुळे कोणताही विषय अभ्यासताना असे मुळापासून सुरुवात करायचे. श्री.दत्ता सोवनी सांगतात, "परीक्षा पंधरा दिवसांवर आलेली आणि 'युक्लिड कोण होता ?' येथपासून प्रारंभ झाल्यावर आम्ही मुलं हादरूनच गेलो; परंतु कोणत्याही थातुरमातुर कामावर त्यांचा विश्वासच नव्हता, त्यामुळे आम्हाला त्यांच्या मार्गानेच अभ्यास पुरा करावा लागे."

कोणताही विषय असा नव्हता की श्रीमहाराजांना त्यात गती नव्हती. चित्रकला एवढी सुंदर होती की रांगोळी वगैरे काढली की सारेजण अतिशय कौतुकाने त्यांची कला न्याहाळीत राहात. मात्र कौतुकाच्या बाबतीत विलक्षण अलिप्त वृत्ती होती. एकदा मामींनी हळदीकुंकू केले होते. त्या दिवशी श्रीमहाराजांनी एक सुंदर रांगोळी घातली. एका मंदिराच्या दाराशी एक भिकारी भिक्षेची याचना करीत उभा आहे असे ते अतिशय सुंदर चित्र होते. श्री.दत्ता सोवनी आदी मुलांनी कौतुकाने त्या चित्राखाली चित्रकार म्हणून 'आबा' असे नाव लिहिले. श्रीमहाराजांचे निकटवर्ती नातेवाईक त्यांना 'आबा'च म्हणत असत, पण असे नाव लिहून आपली जाहिरात करणे त्यांना अजिबात आवडले नाही आणि त्यांनी स्वहस्ते ती रांगोळी पुसून टाकली.

काव्य प्रतिभा तर अतिशय उच्च दर्जाची होती. १९३६ साली दत्ता सोवनींच्या मुंजीत श्रीमहाराजांनी अतिशय सुंदर असा अहेर केला. एक उत्कृष्ट मंगलाष्टक रचून ते त्यांनी एका कागदावर सुंदर अक्षरात नीटनेटकेपणाने लिहून काढले. सभोवती सुंदर वेलबुट्टीची चौकट काढली आणि ही अनोखी भेट आपल्या मामेभावाला दिली. हे मंगलाष्टक संपूर्णपणे परिशिष्ट क्र.२ मध्ये दिलेले आहे.

संपूर्ण मंगलाष्टक काव्य रचना, आशय यांचा विचार करता अत्यंत श्रेष्ठ दर्जाचे झाले असून, वयाच्या चोविसाव्या वर्षी श्रीमहाराजांनी हे काव्य रचिले आहे, हे लक्षात घेता श्रीमहाराजांची वैचारिक बैठक, प्रथमपासूनच सूर्यप्रकाशाएवढी स्पष्ट आणि प्रखर आहे हे लक्षात येते. या मंगलाष्टकात, बटूला ईश्वरी विभूतीबरोबरच विविध राष्ट्रभक्तांचे आशीर्वाद मिळावेत म्हणून सुरुवातीला प्रार्थना आहे. ह्यामध्ये श्रीहनुमान, प्रभू रामचंद्र, छत्रपती शिवाजी महाराज, श्री रामदास स्वामी, श्रीस्वामी समर्थ, श्री ज्ञानेश्वर, श्री नामदेव, श्री तुकाराम आदी ईश्वरी विभूती आणि संतांचे आशीर्वाद जसे मागितले आहेत, तसेच 'लाल-बाल-पाल,' म.गांधी, पं.नेहरू, न.चिं.केळकर, पं.मालवीय या स्वातंत्र्यलढ्यातील सेनानींबरोबर योगी अरविंदबाबूंचाही आशीर्वाद मागितला आहे. स्वातंत्र्यासाठी प्राणार्पण करणाऱ्या क्रांतिकारकांचेही येथे स्मरण केलेले आहे.

ब्रह्मचर्याश्रमात बटूने धर्मरक्षण, गोपूजन, गुरुसेवा, यज्ञयाग, ब्रह्मचर्यव्रताचे पालन आदी गोष्टींचा निष्ठापूर्वक अंगीकार करून कुळाला भूषण ठरावे असा उपदेश केला आहे. त्याहूनही महत्त्वाची अपेक्षा व्यक्त केली आहे, ती 'पारतंत्र्याच्या पंकात' रुतलेल्या मातृभूमीचा उद्धार करण्यासाठी त्याने सज्ज होण्याची ! आपली ही अपेक्षा लाल शाईने अधोरेखित करून श्रीमहाराजांनी आपला अग्रक्रमच स्पष्ट केला आहे. त्यासाठी बलोपासना करण्याची आवश्यकताही सांगितली आहे. शक्तिसंपन्न माणसालाच लोकांचा आदर प्राप्त होतो. या आदराचा उपयोग करून लोकांना सुपंथाला लाव, त्यांच्यामध्ये राष्ट्रभक्तीचे स्फूर्तीचेतव असे श्रीमहाराजांनी बटूला उपदेशिले आहे.

हे मंगलाष्टक श्रीमहाराजांनी जेव्हा मुंजीच्या वेळी गायिले असेल तेव्हा त्यातील ओजस्वी विचारांनी उपस्थित मंडळींच्या अंगावर रोमांच उभे राहिले असतील.

श्रीमहाराजांच्या स्वभावाचे 'काटेकोरपणा' हे एक मोठे वैशिष्ट्य होते. पाचव्या कडव्यात 'तुकाराम' हा शब्द 'तूकाराम' असा लिहिला असून तेथे खूण करून त्याचे स्पष्टीकरण खाली दिले आहे, "येथे तुकाराम असे आहे. परंतु प्रासाकरीता दीर्घत्व आहे." अशा प्रत्येक बारीकसारीक तपशिलाच्या बाबतीत श्रीमहाराज किती दक्ष असत याचे हे एक चांगले उदाहरण आहे. पुढील आयुष्यात श्रीमहाराजांनी विपुल काव्यसंपदा निर्माण केली. काही वेळा पत्रातून उपेदशपर अभंगरचना, कधी ओव्या, कधी कीर्तनातील पदे, साक्या, दिंड्या, आरत्या, स्तोत्रे, अष्टके, धावे अशा अनेक काव्यप्रकारात त्यांनी लीलया संचार केला. दुर्दैवाने त्यातील बराचसा भाग आज उपलब्ध नाही. परंतु आज उपलब्ध असलेले काव्य पाहता, त्यातही विशेष उल्लेखनीय अशा 'संक्षिप्त सद्गुरु-चरित्र, रामहृदयाचा मराठी भावार्थ, श्रीदत्तजन्माध्याय' आदी रचना पाहता, श्रीमहाराजांच्या काव्यप्रतिभेने मन स्तिमित होते. हे मंगलाष्टक म्हणजे श्रीमहाराजांच्या काव्यसंपदेतील उपलब्ध असलेले बहुधा पहिले काव्यपुष्प असावे.

दत्ता सोवनी सांगतात की रात्री अंथरूण घालताना आधी कोणी खोलीतील कचरा काढला असला तरीही श्रीमहाराज आपल्या अंथरूणाच्या जागी पुन्हा एकदा केरसुणी फिरवून मगच अंथरूण घालायचे.

“माझ्या साडेतीन हात देहाला पसरण्यासाठी लागणारी जागा माझी मला स्वच्छ केली पाहिजे,” असे त्या वेळी ते म्हणत असत.

दादरच्या ब्राह्मण सेवा-मंडळाचे ते सक्रिय कार्यकर्तेही होते. १९४२-४३ मध्ये मंडळाने व्याख्यानमाला आयोजित केली होती. सर्वश्री शि.ल.करंदीकर, भालाकार भोपटकर, जमनादास मेहता अशा नामवंत वक्त्यांची सात दिवस भाषणे झाली. शेवटच्या दिवशी या भाषणांचा आढावा घेऊन समारोप करण्याची विनंती कार्यकारी मंडळाने अगदी आयत्या वेळी श्रीमहाराजांना केली. श्रीमहाराजांनी त्या सातही भाषणांचे सार १५ ते २० मिनिटात सांगून समारोपाचे भाषण अगदी उत्कृष्टपणे केले. कोणत्याही प्रकारची टिपणे काढलेली नसताना, फार काय, मनोमन उजळणी करायलाही वेळ मिळालेला नसताना एवढे सुंदर, मुद्देसूद भाषण करून त्यांनी चोखंदळ विद्वज्जन श्रोत्यांना मंत्रमुग्ध केले ते आपल्या प्रगल्भ बुद्धिमत्तेने, उत्कृष्ट स्मरणशक्तीने आणि दैवी वक्तृत्व गुणाने. याच काळात श्रीमहाराजांनी ज्ञानेश्वरी आदी ग्रंथांवर प्रवचने केली. अमोघ ओघवते वक्तृत्व, विषयाचा सखोल अभ्यास आणि स्वतःचा असा विषयाकडे पाहण्याचा खास दृष्टिकोन यामुळे त्यांच्या प्रवचनांना गर्दी लोटू लागली होती.

अगदी तरुण वयात लाभलेला नाटकाचा छंद श्रीमहाराजांनी चांगलाच जोपासला होता. श्री.विष्णू सखाराम जोशी या मूळ पोमेंडीच्याच गृहस्थांनी त्या संदर्भात अनेक आठवणी सांगितल्या आहेत. ब्राह्मण सेवामंडळातील हौशी नाट्यप्रेमी मंडळींचे ‘स्वधर्म’ सेवा नाट्यमंडळ होते. १९४६-४७ साली या मंडळाने केलेल्या ‘करीन ती पूर्व’ या नाटकात श्रीमहाराजांनी ‘गजरा’ ही स्त्री भूमिका केली होती आणि जाणकार नाट्यप्रेमींची दाद मिळवली होती. १९४५ साली पोमेंडी येथे ‘शहाशिवाजी’ नाटकात त्यांनी भूमिका केली होती. १९४७ साली पोमेंडीला ‘शिवसंभव’ नाटक करण्यात आले होते. त्यात श्रीमहाराजांनी ‘जिजाऊ’ची प्रमुख भूमिका केली होती. हे नाटक एवढे सुंदर बसले होते की, पोमेंडीच्या प्राथमिक शाळेच्या मदतीसाठी या नाटकाचा रत्नागिरीला लता टॉकीजमध्ये १२ मे १९४८ रोजी तिकीट लावून प्रयोग करण्यात आला. खर्च वजा जाता शाळेला ८०० रुपयांचा निधी देण्यात आला. नाटकाचा प्रयोग उत्कृष्ट होण्यासाठी श्रीमहाराज अविश्रांत परिश्रम करायचे. दिग्दर्शन, संगीत दिग्दर्शन या साऱ्याची जबाबदारी श्रीमहाराजच उचलायचे. नाटक आणि त्याचा प्रत्येक अंक वेळेवरच सुरू झाला पाहिजे याविषयी ते आग्रही असत.

‘शिवसंभव’च्या या महत्वाच्या प्रयोगासाठी महिनाभर आधीपासून श्रीमहाराज पोमेंडीला मुक्काम ठोकून होते. मात्र पात्रांच्या कामाच्या वाटणीवरून काही मतभेद झाले. श्री.विनायकराव जोशी त्या वेळी विद्यार्थी दशेत होते. विद्यार्थ्यांनी विद्याभ्यासात लक्ष केंद्रित करावे. नाटकात कामे करू नयेत असे त्यांचे मत होते; परंतु तरीही विनायकरावांना काम दिले गेले, त्यामुळे तात्त्विक भूमिकेतून श्रीमहाराजांनी या नाटकात भूमिका करणे नाकारले. मात्र नाटक यशस्वी व्हावे म्हणून करण्याच्या प्रयत्नात कोणती कसूर ठेवली नाही. पोमेंडीचे ग्रामस्थ श्री.सदाशिव अनंत जोशी आणि श्री.लक्ष्मण श्रीकृष्ण जोशी यांच्या

माहितीनुसार या प्रयोगानंतर श्रीमहाराज १९८२-८३ सालापर्यंत पुन्हा पोमेंडीला कधीही गेले नव्हते.

१९४६-४७ साली श्रीमहाराज नोकरी सोडून रत्नागिरीला येऊन राहिले. या निर्णयाची कारणमीमांसा कोण करणार ? परंतु नोकरीच्या चौकटीत बसणारे ते व्यक्तिमत्त्व नव्हते; कोणत्याही बंधनात किंवा चाकोरीत रमण्याचा स्वभाव नव्हता. येथून पुढे १९५६ च्या सुमारास पुण्याला सद्गुरू श्रीबाबा महाराजांच्या मंदिराची धुरा उचलेपर्यंत श्रीमहाराज रत्नागिरीलाच राहिले.

मुंबईहून रत्नागिरीला आल्यावर श्रीमहाराज मुख्यतः रत्नागिरी गावातच राहात. पोमेंडीच्या मूळ घरीही राहिले नव्हते; अगर पन्हाच्या आळीतील जोशी कुटुंबीयांच्या घरीही राहिले नव्हते. पन्हाच्या आळीतील या घरात त्यांच्या वाट्याला एक खोली आलेली होती; परंतु श्रीमहाराजांचा मुकाम रत्नागिरीतील २-३ वेगवेगळ्या लॉजिंग बोर्डिंगमध्ये वेगवेगळ्या कालखंडात होता. काही दिवस श्री.हरिभाऊ कुलकर्ण्यांच्या 'कृष्णाश्रम' लॉजिंग बोर्डिंगमध्ये होते. काही दिवस मोरेश्वर मुळ्यांच्या 'जनताश्रमात' तर काही दिवस 'श्रीसमर्थ भोजनगृह' या बस स्थानकाजवळील वसतीगृहात ते राहात.

या वसतीगृहातून राहाण्याचे कारण बहुधा ध्यानधारणेसाठी पुरेसा एकांत आणि वेळ मिळावा असे असावे. श्री.शरदराव गो. कोकजे हे श्रीमहाराजांचे निस्सीम भक्त त्या वेळी म्हणजे १९४९-५० साली 'जनताश्रम' मध्ये कामाला होते. जनताश्रमात पडेल ते काम करून, त्याच वेळी ते शाळेतही जात होते. श्रीमहाराजांची सेवा करण्याची संधी त्या वेळी त्यांना मिळाली. त्या वेळी महाराजांची दिनचर्या कशी होती याचे तपशिलवार वर्णन ते सांगतात.

श्रीमहाराज भल्या पहाटे उठून स्नान-संध्या आटोपून आपल्या खोलीला आतून कडी लावून ध्यानाला बसत. या सकाळच्या वेळी त्यांना कोणी भेटायला येत नसे. साधारणपणे १० वाजेपर्यंत ध्यान-धारणा करून १०.३०च्या सुमारास कपडे करून महाराज बाहेर जाण्यास निघत. धोतर, गळ्यापर्यंत बटणे लावलेला पांढरा सदरा, त्यावर राखाडी रंगाचा कोट, काळी टोपी, पायात करकर वाजणाऱ्या जुन्या पद्धतीच्या चपला आणि शेंडी ठेवलेली. केस कधी अगदी बारीक कापलेले तर कधी संपूर्ण काढलेले आणि शेंडी ठेवलेली असे. हातात अंगठी असे. पोशाख अतिशय स्वच्छ, नीटनेटका असे.

दुपारी १ वाजण्याच्या दरम्यान परत येत. कधीकधी उशीरही होई. आल्यावर त्यांना जेवण वाढायचे काम श्री.कोकजे करीत. कारण स्त्रियांनी जेवण वाढलेले त्यांना चालत नसे. त्यांचा पाण्याचा तांब्या-भांडे, ताट-वाटी ही स्वतंत्र असत. ती फक्त त्यांच्यापुरतीच वापरली जात. त्यांचे देवपूजेचे पाणी, पिण्याचे पाणी हेसुद्धा कोकजेच त्यांच्या खोलीत नेऊन ठेवत. त्यांच्या खोलीत त्यांच्याव्यतिरिक्त अन्य कोणी जात नसे. सायंकाळी सहाच्या दरम्यान ते बाहेर गेले की आठ-साडेआठ वाजेपर्यंत परत येत. यानंतर सायंसंध्या, ध्यानधारणा करताना त्यांची खोली बंद असे. रात्रीचे जेवण उशिरा म्हणजे दहाच्या दरम्यान होई. जेवण झाले की ओटीवर बाकावर बसत. सर्वांशी मनमोकळ्या गप्पा होत. सर्वांची विचारपूस करत आणि रात्री अकराच्या सुमारास खोलीत जात.

या जनताश्रमात श्रीमहाराज साधारण दोन वर्षे होते. पुढे ते समर्थ भोजनालयात राहायला गेले. ते कोठेही राहिले तरी सर्वसाधारण दिनक्रम याचप्रमाणे असावा.

सायंकाळच्या वेळी श्रीमहाराज बाजारपेठेतील मध्यवर्ती अशा गोखले नाक्यावरील श्री.विनायक केशव तथा दत्तोपंत जोशी यांच्या टेलरिंगच्या दुकानात जात असत. श्री.दत्तोपंत यांचे वडील कै.केशव महादेव जोशी यांचा संक्षिप्त उल्लेख यापूर्वी दुसऱ्या प्रकरणात आला आहे.

श्री.केशव महादेव जोशी यांचे मूळ गाव 'खानू' हे रत्नागिरी पासून २५ कि.मी. अंतरावर असलेले खेडेगाव. केशवराव बालवयात असतानाच त्यांच्या वडिलांचे निधन झाले. केशवरावांच्या मातोश्री त्यांच्या शिक्षणासाठी मोठ्या धाडसाने घरचे पाठबळ नसताना रत्नागिरीला येऊन राहिल्या. त्या वेळी श्रीमहाराजांचे चुलत आजोबा हरी सखाराम यांनी त्यांना आश्रय दिला. त्यामुळे केशवरावांचे आणि त्यांच्या मातोश्रींचे या घराशी नात्यापेक्षाही दृढ असे संबंध निर्माण झाले. स्वतःच्या हुशारीने, कष्टाने आणि हरी सखाराम यांच्या पाठबळामुळे केशवराव शिक्षण पूर्ण करून सरकारी नोकरीत मामलेदार पदावर चढले. पुढे १९३० साली चिरनेर येथे झालेल्या जंगल सत्याग्रहात पोलिसी गोळीबारातून सत्याग्रहींना वाचवताना ते स्वतःच पोलिसांची गोळी लागून हुतात्मा झाले. त्यांचे सर्व कुटुंबीय रत्नागिरीलाच स्थायिक झाले होते. त्यांना सात मुलगे आणि पाच मुली होत्या. त्यातील सर्वात मोठे श्री.विनायक केशव जोशी हे रत्नागिरीला खालच्या आळीत राहात असत आणि टेलरिंग व्यवसाय करीत. त्यांचे धाकटे बंधू श्री.रघुनाथ केशव जोशी हे आपल्या वडिलांप्रमाणेच महसूल खात्यात नोकरीस लागून मामलेदार झाले. १९५१-५२ साली डिस्ट्रिक्ट लोकल बोर्डाचे सेक्रेटरी म्हणून ते रत्नागिरी येथे काम पाहात होते. त्या वेळी हे दोन्ही बंधू एकत्रच राहात होते.

श्रीमहाराज १९४६-४७ सालापासून रत्नागिरीला राहू लागल्यावर, कधीकधी सायंकाळी या श्री.दत्तोपंतांच्या दुकानात विरंगुळा म्हणून गप्पा मारण्यासाठी जात असत. या दुकानात रत्नागिरीतील प्रतिष्ठित वर्गातील बऱ्याच जणांची सायंकाळच्या वेळी गप्पा गोष्टींसाठी हजेरी लागायची. त्या वेळी श्रीमहाराज धूम्रपान करीत असत. दुकानात चहा, विडी, सिगरेट्स यांची देवाण घेवाण करीत अनेक विषयांवर गप्पांचे फड रंगायचे. जवळ रामआळीत दामल्यांचे हॉटेल होते. तेथे काजू आणि टोमॅटोची उसळ फार चांगली मिळायची. मोठ्या आकाराच्या पुऱ्या आणि काजूची उसळ तसेच थालीपीठ असे खास महाराजांच्या आवडीचे पदार्थ श्रीमहाराज मागवून सर्वांना खाऊ घालायचे.

अर्थातच दुकानात जमणारे बरेचसे प्रतिष्ठित रत्नागिरीकर अध्यात्माबद्दल जिज्ञासा बाळगणारे होते आणि त्या बैठकीतील मंडळींना एकत्र आणणारा तो समान धागा होता. त्याच वेळी रत्नागिरीजवळच्या पावस गावी स्वामी स्वरूपानंद यांचे नावही आध्यात्मिक वर्तुळात पुढे येत होते.

१९५१-५२ साली श्री.दत्तोपंतांचे कनिष्ठ बंधू श्री.रघुनाथराव रत्नागिरीला बदलून आल्यावर साहजिकच तेही या वर्तुळात अलगद सामावले गेले. श्री.रघुनाथराव हेही आध्यात्मिक साधनेची आवड असलेले

परंतु स्वतःची नोकरी प्रामाणिकपणे सांभाळून साधना करणारे होते. या वर्तुळात याच दरम्यान श्री.दत्तोपंतांचे घनिष्ठ मित्र, त्यांच्या मूळ गावचे, खानूचे त्यांचे शेजारी, श्री.रामचंद्र गोविंद तथा बापुराव खांडेकर हेही समाविष्ट झाले. परिणामस्वरूप श्रीमहाराज, श्री.दत्तोपंत आणि श्री.रघुनाथराव हे बंधुद्वय आणि श्री.बापुराव खांडेकर यांच्यात एक अतिशय घनिष्ठ आणि लोभस असे नाते निर्माण झाले. या नात्याला आध्यात्मिक जिज्ञासा, आदर, भक्ती, मैत्री असे अनेक पदर होते. रत्नागिरीच्या वास्तव्यात काही वेळा श्रीमहाराज श्री.दत्तोपंतांच्या खालची आळी येथील घरी मुक्कामालासुद्धा राहिले होते.

सर्वांपासून अलिप्त अशा राहाण्याने त्यांना साधनेसाठी भरपूर वेळ मिळत होता. त्यामुळे या काळात मनःपूत साधना झाली. खोलीचे दार बंद करून व्याघ्रचर्मावर बसून तासन्तास कठोर साधना चालायची. सततच्या ध्यानाभ्यासामुळे, उपासनेमुळे शरीरात भरपूर उष्णता निर्माण होत असे. अंगाचा दाह होई. मग विहिरीवर जाऊन थंडगार पाण्याच्या कळशा धडाधड अंगावर ओतून घेत. मग पुन्हा ध्यानाला बसत. कधी कधी दिवसातून सतरा-अठरा वेळा आंगोळ होत असे. बाह्य उपाधींपासून त्यांनी स्वतःला जाणीवपूर्वक अलिप्त ठेवले. कोठे फारसे जाणे येणे नव्हते. नातेवाइकांचीही उपाधी नव्हती. स्नेहीजन होते ते सर्व उपासनेच्या पंथातलेच होते. संपर्क होता तो अशा निवडक लोकांशीच.

पुण्याला श्रीसद्गुरू बाबा महाराजांकडे दर्शनाला जाणे, त्यांच्याशी अधूनमधून पत्रव्यवहार करणे आणि त्यांचे मार्गदर्शन मिळवणे हे वारंवार चालूच होते. श्रीसद्गुरू दिगंबरबाबा वहाळकरांची प्रथमभेट १९४२च्या सुमारास झाली होती. त्यांच्या सावड्यांच्या श्रीदेव दत्त देवस्थानात जाऊन श्री वहाळकरबुवांशी कधीमधी सुखसंवाद करून यायचे.

रत्नागिरीतही त्यांना अतिशय मानणारा, त्यांच्या अधिकाराची जाणीव असणारा आणि उपासना मार्गामध्ये रुची असणारा असा एक वर्ग होता. बा.भ.पंडित वकील, अनंतराव बर्वे वकील, माधवराव बर्वे, मोरोपंत जोशी, डॉ.चितळे, गद्रे, डॉ.बापू गोरे, नानल असे रत्नागिरीच्या समाज जीवनातील प्रतिष्ठित मोहरे त्या वेळी श्रीमहाराजांच्या दर्शनासाठी आणि मार्गदर्शनासाठी आवर्जून येत असत. अधूनमधून श्रीमहाराज यातील एखाद्याच्या घरी जात असत.

रत्नागिरीपासून १७-१८ किलोमीटरवर पावस नावाचे गाव आहे. तेथे श्री.रामचंद्र विष्णू गोडबोले ऊर्फ श्री स्वामी स्वरूपानंद यांचे वास्तव्य होते. तरुण वयात स्वातंत्र्य चळवळीत भाग घेऊन तुरुंगवासही सोसलेले श्री स्वरूपानंद हे श्री गणेशनाथ वैद्य यांचे शिष्य. पुढे आजारपणामुळे प्रकृती अगदी तोळामासा झाली होती त्यामुळे बहुतेक वेळा ते पावस येथेच वास्तव्य करून होते. त्यांनी 'अभंग ज्ञानेश्वरी', 'संजीवनी गाथा' आदी ग्रंथ लिहिले. श्रीमहाराजांची आणि त्यांची प्रथमभेट १९४९ साली झाली.

श्री.दत्तोपंत जोशी, श्री.रघुनाथराव ऊर्फ रावसाहेब जोशी, श्री.बापुराव खांडेकर आणि श्रीमहाराज व श्री स्वरूपानंद या सर्वांचे एकमेकांशी अतिशय घनिष्ठ संबंध त्या काळात निर्माण झालेले होते. पहिल्या भेटीनंतर दोनच महिन्यांनी श्री स्वरूपानंदांनी त्यांच्या गुरूंच्या दृष्टान्ताद्वारे मिळालेल्या आदेशानुसार,

त्यांची नाथ संप्रदायाची परंपरा सर्व शक्ती अधिकारांसह श्रीमहाराजांकडे देण्याची इच्छा व्यक्त केली. श्रीमहाराज ही जबाबदारी स्वीकारण्यास तयार नव्हते. परंतु श्री स्वरूपानंद म्हणाले की, त्यांच्या गुरूंच्या आज्ञेने हा नाथ संप्रदाय श्रीमहाराजांनीच चालवायचा आहे.

श्रीमहाराजांनी ही हकिकत श्रीसद्गुरू बाबा महाराजांच्या कानी घातली. श्रीबाबा प्रथम म्हणाले की, “आपणाला कोणाचे काही घ्यायचे नाही.” परंतु नंतर श्रीबाबा समाधी अवस्थेत दीड तास होते. भानावर आल्यावर ते म्हणाले, “विठोबा, नाथ संप्रदायाची धुरा सांभाळणे हे पूर्वीचे काम आहे. ते केले पाहिजे. तू परंपरा व सद्गुरूपद ठेव.”

या काळात जोशी बंधू आणि बापुराव खांडेकर या त्रिवर्गाचे श्रीमहाराजांकडे खूप जाणे-येणे होते. श्रीमहाराजही वारंवार पावसला श्री स्वरूपानंदांकडे जात असत. त्या वेळी पावसला जायचे म्हणजे रत्नागिरीजवळील भाट्याची खाडी होडीतून पार करायची आणि पुढे एखादी गाडी मिळाली तर ठीक, अन्यथा ते १७-१८ कि.मी. अंतर चालून जायचे. परंतु अध्यात्मचर्चेची एवढी गोडी होती की, वारंवार ही मंडळी एकमेकास भेटत होती. त्यातही गंमत अशी की, दत्तोपंत जोशी आणि बापुराव खांडेकर हे श्रीमहाराजांकडून अनुग्रह घेण्यासाठी उत्सुक होते; पण श्रीमहाराज मात्र रघुनाथराव जोशीनाच अनुग्रह द्यायला तयार होते. सरकारी नोकरीत ‘मामलेदार’ पद सांभाळणारे रघुनाथराव मात्र हात जोडून म्हणायचे, “मला काही तुमचा अनुग्रह नको. मला तुमचे गुरू-शिष्य हे नाते झेपणारे नाही. सध्या आहेत तसे मित्रत्वाचे संबंध आणि प्रेमभाव असाच टिकायला हवा.” असा हा मोठा प्रेमाचा गुंता होता.

एकदा हे सारेचजण पावसला श्री स्वरूपानंदांकडे जमले होते आणि त्यांच्यासमोर या विषयाची उजळणी झाली. तेव्हा श्री स्वरूपानंदांनीच रघुनाथरावांना समजावले, “श्रीमहाराजांचा अनुग्रह मिळणे याला पूर्वपुण्याई लागते. तो अलभ्य लाभ आहे. तू ही संधी सोडू नको.” रघुनाथरावांच्या दोन्ही स्नेह्यांनीसुद्धा तेच सांगितले आणि त्या दिवशी श्रीमहाराजांनी रघुनाथरावांना आणि त्याच वेळी दत्तोपंत आणि बापुराव यांनाही अनुग्रह दिला.

श्री स्वरूपानंदांनी लिहिलेल्या अभंग-ज्ञानेश्वरीच्या प्रकाशनामागे श्रीमहाराजांची मोठी प्रेरणा, शक्ती आणि सक्रिय मदत होती. छपाई वगैरेसाठी पैसे वर्गणीतून जमा करणे, वितरणासाठी व्यवस्था करणे या प्रत्येक बाबतीत श्रीमहाराजांनी मदत केली. त्या ग्रंथासाठी ‘सुमनांजली’ नावाची काव्यमय प्रस्तावना लिहिली. ज्या वृत्तात अभंग ज्ञानेश्वरी आहे त्याच वृत्तात ही सुमनांजली लिहिलेली आहे. श्रीमहाराज आणि श्री स्वरूपानंद यांचा बहुतेक पत्रव्यवहार हा काव्यातूनच झालेला आहे (पत्र क्र. १, परिशिष्ट क्र. ४). एकमेकांना परस्परांविषयी अत्यंत आदर होता.

परंतु हे मधुर संबंध १९६०च्या दरम्यान खंडीत झाले. श्री स्वरूपानंदांनी श्रीमहाराजांच्या काही कृतीवर टीका केली. श्रीमहाराज म्हणाले की, मी जे काही करतो ते श्रीसद्गुरूंची आज्ञा घेऊनच करतो. स्वतःच्या मनाने काही करीत नाही. आपणही सत्पुरुष आहात. आपणास अंतर्दृष्टी आहे. असे असताना

या माझ्या कृतीवर आपण टीका कशी केली ? एवढ्या वर्षात आपण मला काय ओळखलेत ?

यानंतर श्रीमहाराज श्री स्वरूपानंदांकडे कधीही गेले नाहीत. श्रीबाबांना साकडे घालून श्रीमहाराज नाथ संप्रदायाची सोपविण्यात आलेली जबाबदारीही त्यागू इच्छित होते. परंतु श्रीबाबांनी दृष्टान्ताद्वारे आज्ञा केली की, 'नाथ संप्रदाय परत करायचा नाही. तो तू माझ्या पायाशी ठेव. काही काळानंतर तो नाथ संप्रदाय आपण आपल्या स्वरूप संप्रदायाबरोबर पुन्हा चालवू.'

सन १९४९ ते १९६० या काळात श्रीमहाराजांनी श्री स्वरूपानंद यांच्या नाथ संप्रदायाची दीक्षा श्री.उद्धवराव खांडेकर, श्री. वसंत पंडित, श्री.रामभाऊ आठल्ये, श्री.हरिभाऊ आठल्ये इत्यादी अनेकांना दिली होती. मात्र पुढे संबंध तुटल्यावर या सर्व मंडळींकडून नारळ ठेवून तो संप्रदाय परत करविला आणि स्वरूप संप्रदायाची दीक्षा दिली.

या साऱ्या गोष्टी पुढच्या काळातील, परंतु १९४९-५०च्या दरम्यान मात्र श्री.दत्तोपंत, श्री.रघुनाथराव आणि बापुराव खांडेकर यांचा श्रीमहाराजांशी अगदी प्रेमाचा आणि निकट संबंध निर्माण झाला होता.

खानूला श्री.बापुराव खांडेकरांच्या घरी श्रीमहाराज अनेक वेळेला मुक्कामासाठी जात असत. खानूला एक प्राचीन असे स्वयंभू श्री गांगेश्वर मंदिर आहे. घनदाट देवराईत लपलेले हे देऊळ गावच्या वस्तीपासून दूर, गावच्या एका बाजूला आहे. दिवसाही एकट्याला जायला भीती वाटावी एवढी दाट झाडी आणि रानवेळींची गुंतवळ ! वाघोबा अधूनमधून दर्शन देऊन जायचेच; शिवाय मंदिर परिसराची राखण करणारा नागराज तेथे अवचित दृष्टीस पडायचा. या अशा जागी श्रीमहाराजांना तपश्चर्येसाठी आवश्यक तो एकांत मिळायचा. रात्रीच्या वेळी जेवणखाण झाले की, श्रीमहाराज, बापुराव, दत्तोपंत, रघुनाथराव जोशी अशी मंडळी तेथे जाऊन ध्यानधारणा करायची. १९५१ साली या मंदिरातील त्रिपुरी पौर्णिमेच्या उत्सवालाही श्रीमहाराज उपस्थित राहिले होते.

बापुराव खांडेकरांशी श्रीमहाराजांचे एवढे सख्य जुळले की, दि.२२.९.१९५२ रोजी त्यांनी आपले वैयक्तिक देवस्थान खानूला श्री.बापुरावांच्या घरी नेले. खांडेकरांचे घर म्हणजे एक मोठा वाडाच होता. अनेक खोल्या, मोठी ओटी-पडवी, चौसोपी नव्हे पण चारी दिशांनी पसरलेल्या त्या मोठ्या घराची माडीही प्रशस्त होती. माडीवर लांबरुंद पूर्ण उंचीच्या ४-६ खोल्या होत्या. त्या माडीवर श्रीमहाराजांनी एका खोलीत आपल्या देवतांची स्थापना केली.

श्री.बापुरावांचे चिरंजीव श्री.विजयराव हे त्या वेळी बालवयाचे होते; परंतु अजूनही त्या वेळच्या त्या देवस्थानाचे चित्र त्यांच्या स्मृतीत ताजे आहे. त्यांच्या सांगण्यानुसार, खोलीत एका बाजूस भिंतीजवळ हे देवस्थान ठेवून ती जागा चांगली शुंगारलेली असे. दर्शनासाठी येणाऱ्या माणसांना बसण्यासाठी पुढे मोठी सतरंजी घातलेली असे. श्रीमहाराजांचे आसन व्याघ्रचर्माचे होते. त्या खोलीत एक विलक्षण सुगंध जाणवायचा. तो सुगंध उदबत्तीचा नव्हता. तो विलक्षण सुगंध खोलीचे दार उघडल्यावर अगर खिडकीची झडप उघडल्यावर थोड्या प्रमाणात बाहेरही जाणवायचा. त्या सुगंधाने मन विलक्षण प्रसन्न व्हायचे.

देवस्थान खानूला नेल्यानंतर श्रीस्वामी समर्थ जयंती, श्रीबाबा महाराजांची जयंती, श्रीबीडकर महाराज पुण्यतिथी, गुरुलीलामृत, गुरुचरित्र इ. ग्रंथांची पारायणे वगैरे कार्यक्रम श्रीमहाराज तेथे करू लागले. अभिषेक, पोथीवाचन, आरती, महाप्रसाद असे साधारण कार्यक्रमाचे स्वरूप असायचे. रत्नागिरीहून येऊन निवडक लोक हजेरी लावायचे. महाप्रसादाची सर्व जबाबदारी श्रीमती सीताबाई या बापुरावांच्या पत्नी घरातील अन्य स्त्रियांसमवेत उचलायच्या. बाहेरून आचारी, स्वयंपाकी बोलावलेला नसे.

उत्सवाच्या वेळी देवापुढे भक्तमंडळींनी ठेवलेले सर्व पैसे मनिऑर्डरने पुण्याला श्रीबीडकर महाराजांच्या मंदिरात पाठवले जात. त्याचप्रमाणे उत्सवासाठी आलेल्या खर्चाची रक्कम श्री.बापुरावांच्या हाती पूर्ण हिशेब करून ठेवली जायची. पैसे घेण्यास बापुराव संकोचू लागल्यावर, श्रीमहाराज नेहमी त्यांना सांगायचे की हा व्यवहार आहे. तो काटेकोरपणे पाळला पाहिजे.

श्रीमहाराजांनी एक पोपट पाळलेला होता. त्याचा पिंजराही माडीवर होता. त्या पोपटासाठी फळे वगैरे खाणे श्रीमहाराज स्वतः घेऊन येत असत. त्याला बोलायला शिकवले होते. ‘मी गुरुनाथ, मी गुरुनाथ’ असे श्रीमहाराज शिकवत आणि तो पोपट त्याप्रमाणे म्हणत असे.

“खानू येथे गुरुनाथ नामे पोपट आला आहे. श्रीचरणी श्रुत व्हावे” अशी एक सांकेतिक टिपणी श्रीबाबांना १२.४.१९५४ रोजी पाठविलेल्या पत्रात आहे. या पोपटाची हकिगतही विलक्षणच आहे.

एक दिवस बापुराव खांडेकरांच्या ओटीवर श्रीमहाराज बसलेले होते. समोर अंगणात एक पोपट येऊन उतरला. त्या वेळी श्रीमहाराज बापुराव खांडेकरांना म्हणाले, “अरे बापू, तो पोपट बघ आलाय. त्याला घेऊन ये इकडे !” बापुरावांनी जाऊन अंगणातून तो पोपट घरात आणला आणि महाराजांनी प्रेमाने तो पोपट पाळला होता.

खानू येथील देवस्थान जेव्हा पुढे रत्नागिरीला श्री.नारायणराव दीक्षितांकडे नेण्यात आले, तेव्हा हा ‘गुरुनाथ’ही रत्नागिरीला नेण्यात आला. रत्नागिरीहून श्रीमहाराजांना पाठवलेल्या अनेक पत्रात या गुरुनाथची खुशाली दीक्षित श्रीमहाराजांना आवर्जून कळवीत असत. असे उल्लेख अगदी ८१-८२ सालापर्यंतच्या पत्रात आढळतात.

दि. ९.६.५९च्या पत्रात (पत्र क्र. ८, परिशिष्ट क्र. ४) दीक्षित लिहितात “.... गुरुनाथ बरा आहे. अजून नवीन पिसें येऊ लागलेली नाहीत. औषध सुरू आहे”

श्रीबाबा महाराजांना पोपटाची आवड होती. श्री.कुळगावकर जोशी, श्री.रामचंद्र आंबेकर अशा आपल्या काही भक्तांना श्रीबाबांनी पोपट पाळायला दिले होते. दूर कोकणात वास्तव्याला असलेल्या आपल्या शिष्योत्तमाला श्रीबाबांनीच तर गुरुनाथ भेटीसाठी धाडून दिला नसेल ?

श्रीमती सीताबाई खांडेकर सांगतात की महाराजांचे घरातील वास्तव्य कोणालाही कोणत्याही प्रकारे त्रासदायक नसायचे. अत्यंत साधी राहाणी, किमान गरजा आणि पूर्ण स्वावलंबी जीवनपद्धती, यामुळे श्रीमहाराजांची कोणालाच कसली उपाधी नसे. स्वतःचे कपडे स्वतःच धुवायचे. एकदा बापुरावांनी

गड्याला सांगून कपडे परस्पर धुवायला दिले तर महाराज कोण संतापले ! “मला दुसऱ्याने धुतलेले कपडे आवडत नाहीत” असे ते म्हणाले. सीताबाईंनी एकदा उपवासासाठी बदाम, बेदाणे वगैरे घालून चांगला गोडाचा बटाट्याचा शिरा केला तर महाराज म्हणाले, “मला आपला साधाच शिरा आवडतो. असला श्रीमंती शिरा माझ्यासाठी करू नका. मला भगर चालेल.”

या बापुरावांचे आणखी दोन भाऊ होते; त्यापैकी एक श्री.उद्धवराव हे मुंबईला नोकरीसाठी असत. या उद्धवरावांनी श्रीमहाराजांवर अनन्य भक्ती केली. पुण्याच्या स्थानातून निघणाऱ्या श्रीबाबांच्या पालखी मिरवणुकीपुढे झेंडा घेऊन मिरवणारे तालीमबाज धिप्पाड देहयष्टीचे उद्धवराव श्रीमहाराजांच्या भक्तपरिवारात सर्वांच्या स्मरणात आहेत. गोपाळकाल्याच्या कीर्तनात श्रीमहाराजांनी कृष्णाच्या लीला वर्णन करताना ‘ए पेंद्या’ अशी साद घातली की प्रेक्षकातून उद्धवराव हमखास उठून “ओ”असा प्रतिसाद द्यायचे.

श्री.बापुरावांचे दुसरे बंधू विठ्ठलराव खानूला शिक्षक होते. त्यांना अध्यात्माविषयी फारशी गोडी नसायची. आपल्या प्रापंचिक व्यापात ते गर्क असत. एकदा बापुराव थोडे गमतीने, थोडे गंभीरपणे श्रीमहाराजांना म्हणाले, “या आमच्या भावाला अनुग्रह द्या म्हणजे त्याची ही संसारातील धावपळ थोडी शांत होईल.” महाराजही मिष्कीलपणे म्हणाले, “त्यांना अनुग्रह द्यायचा म्हणजे चिक्कूची बी, रुजली तर रुजेल !” आणि मग तिघेही मनमुराद हसले.

खानूला एक जोशी नावाचे शिक्षक होते. त्यांची साईबाबांवर भक्ती होती. साई भक्तीचा एवढा अतिरेक झाला की, साईबाबा मुसलमान होते असे कोणीतरी सांगितल्यावर या गृहस्थांनी जानवे तोडून टाकले, विशाळगडला पीराच्या दर्शनाला वगैरे जाऊन आले. या गुरुजींच्या स्वप्नात सतत तीन दिवस साईबाबा आले आणि म्हणाले, “मी खानूला आलोय. माझ्या दर्शनाला खांडेकरांकडे ये.” तीन दिवस सतत स्वप्न पडल्यामुळे चौथ्या दिवशी ते खांडेकरांकडे आले.

इकडे श्रीमहाराज त्या दिवशी सकाळीच बापुरावांच्या ओटीवर मोठा हडपा (लाकडी मोठी पेटी) ठेवलेला होता, त्यावर डोक्याला साईबाबांसारखा एक रूमाल गुंडाळून बसलेले होते. ते गुरुजी आले त्यांनी श्रीमहाराजांकडे पाहिले तर साक्षात साईबाबा समोर ! गुरुजी रडू लागले, त्यांनी महाराजांचे पाय धरले आणि नंतर श्रीमहाराजांनी त्या गुरुजींची ‘न भूतो न भविष्यती’ अशी हजेरी घेतली. “जानवे तोडतोस काय ? तू ब्राह्मण माणूस ! तुला कोणी सांगितले, साईबाबा मुसलमान म्हणून? त्यांचे नाव वैशंपायन होते !” एक न अनेक, हजार गोष्टी ऐकवून त्या गुरुजींना योग्य मार्गदर्शन केले. खानूजवळील पाली येथील मुकुंदराव सावंत यांनाही त्यांनी साईबाबांचे दर्शन घडवले, ते त्यांची निस्सीम भक्ती पाहूनच !

खानूपासून ४-५ मैलांवर ‘पाथरट’ हे गाव आहे; तेथे एक शंकर गणेश ऊर्फ आबा कुळकर्णी म्हणून गृहस्थ होते. त्यांना ‘दिवाणजी’ या नावाने सर्वजण ओळखत. हे दिवाणजी श्रीमहाराजांच्या दर्शनासाठी नेहमी खानूला यायचे. त्यांची आजारी पत्नी एकदा त्यांना म्हणाली, “मला महाराजांच्या दर्शनाला घेऊन चला !” दिवाणजी म्हणाले, “तू अशी आजारी ! खानूपर्यंत चालणे तुला झेपणार नाही.” ती

म्हणाली, “मी वाटेत मेले तरी चालेल, पण मला एकदा दर्शनाला न्या !” दिवाणजी म्हणाले, “काहीतरी हट्ट करू नकोस मीच जोशीबुवा (त्या वेळी निकटवर्ती लोक श्रीमहाराजांना ‘विठ्ठलराव’ तर थोडे लांबचे, कमी परिचित लोक “जोशीबुवा” म्हणत) आहे असे समज आणि मलाच नमस्कार कर. मी तो त्यांच्याकडे पोचवतो.” थोडी वादावादी झाली आणि भांडण दिवसभर धुमसत होते.

इकडे खानूहून श्रीमहाराज अचानक उठून टोपी वगैरे घालून काठी हाती घेऊन निघाले. बापुरावांनी विचारले, “निघालात कुठे ?”

“पाथरटला !”

“वाट माहीत आहे का ?”

“वाट मिळेल, हा मी निघालोच !” म्हणून बेड्याच्या काठ्या (फाटकाचे बांबू) काढून निघाले. मागून घाईघाईने बापुरावही निघाले. महाराज नेमके त्या दिवाणजींच्या घरी पाथरटला आले. श्रीमहाराजांना पाहून घरात एकच गडबड उडाली. श्रीमहाराज दिवाणजींच्या पत्नीशी माजघरात जाऊन आवर्जून बोलले. त्यांच्या तब्येतीची चौकशी केली. त्यांच्या समाधानासाठी तेथे थोडा वेळ बसले. चहापाणी झाले आणि उठताउठता दिवाणजींना विचारले “काय रे ? तूच जोशीबुवा आहेस काय ?”

श्रीमहाराजांनी त्यांच्या पत्नीला विचारले, “तुम्हाला काही विचारायचे आहे काय ?” त्या बाई म्हणाल्या, “आपले दर्शन झाले यात सर्व पावले ! आपण आलात, पण मी आजारी गरीब बाई, मी आपणाला काही करून घालू शकले नाही.” महाराज म्हणाले, “मला आपण हातावर चार शेंगदाणे घाला !” त्या बाईचा भोळा भाव पाहून श्रीमहाराज प्रसन्न झाले आणि बापुरावांना म्हणाले, “यांच्यासाठी मला यावं लागलं !” पुढे श्रीमहाराजांचे कृपाछत्र त्या घराला लाभले. या दिवाणजींच्या एका मुलीचे लग्नसुद्धा श्रीमहाराजांच्या पुढाकाराने ठरले.

श्री.दत्तोपंत जोशांचे एक भास्करराव म्हणून बंधू खानूला होते, त्यांच्याकडे कोणी एक चांदोरकर नावाचे गृहस्थ यायचे. गृहस्थ पूर्ण नास्तिक आणि अंगात पिशाच होते. त्यामुळे ते नेहमी श्रीमहाराजांबद्दल टीकात्मक बोलत असायचे. एकदा समोरासमोर गाठ पडली आणि त्यांना श्रीमहाराजांचे श्रीदत्तात्रेय रूपात दर्शन झाले. त्या दर्शनाने त्यांना मूर्च्छाच आली. श्रीमहाराजांनी त्यांच्या अंगावर पाणी शिंपडले आणि ते म्हणाले, “याच्या अंगावर पिशाच आहे. याला पांगरीला श्री शिवानंद स्वामींकडे न्या, म्हणजे याचा त्रास कमी होईल.”

त्याप्रमाणे पुढे ते पिशाच बाधेतून मुक्त झाले. नंतर काही वर्षांनी ते पुण्याला येऊन श्रीबाबांच्या समाधिमंदिरातही सेवेसाठी राहिले होते.

श्री.बापुरावांचे १९५५ साली अकस्मात निधन झाले. त्यानंतर श्रीमहाराजांनी आपले वैयक्तिक देवस्थान १९५६ साली, टिळक आळीतील श्री.नारायण शिवराम दीक्षित यांच्या घरातील माडीवर भाड्याने जागा घेऊन स्थापन केले. श्री.नारायणराव दीक्षित यांच्यावर पूजा-अर्चा करण्याची जबाबदारी

त्यांनी सोपविली होती कारण या कालावधीत श्रीमहाराज वेगवेगळ्या कारणांनी अनेक वेळा बाहेरगावी जात असत. श्रीमहाराज बापुरावांच्या निधनानंतर पुन्हा कधीही खानूला गेले नाहीत.

२००१ साली खानूच्या श्री.गांगेश्वर मंदिराचा भव्य जीर्णोद्धार करण्यात आला, त्यामागे ही अशी मोठी पार्श्वभूमी आहे. श्रीकाका महाराजांच्या प्रेरणेने श्री.विकासराव क. वालावलकर यांनी हा जीर्णोद्धार केला. आज मंदिरात विराजमान असलेले श्रीमहाराजांचे भव्य तैलचित्र या साऱ्या आठवणींना उजाळा देते.

रत्नागिरीच्या या वास्तवात श्रीमहाराजांनी अनेक लोकविलक्षण लीला केल्या. तेथे श्री मोरेबाबा या नावाने ओळखले जाणारे एक साधुपुरुष होते. ते विदेही स्थितीत श्रीविठ्ठल मंदिराच्या बाहेर रस्त्यावर पडून असत. पायाला मोठी जखम झालेली होती. श्रीमहाराज त्यांची सेवा-शुश्रूषा करीत. अनेक औषधे श्रीमहाराजांना माहीत होती. श्रीमहाराज मोरेबाबांच्या जखमेवर मलमपट्टी करीत आणि विदेही श्री मोरेबाबा नंतर ती पट्टी सोडून फेकून देत. नारायणराव दीक्षितांनी एकदा विचारले, “आपण हे प्रयास कशासाठी करता ? कोणी सांगितले आहे हे व्यर्थ प्रयत्न करायला ?” श्रीमहाराज रागाने त्यांना म्हणाले, “तुझ्या आणि माझ्या बापाने सांगितले आहे म्हणून करतो !” श्री मोरेबाबांनी देहत्याग केला, तेव्हा श्रीमहाराज आपल्या सहकाऱ्यांना रात्री अचानक म्हणाले, “मोरेबाबांनी दोन वाजता देह ठेवला !”

रत्नागिरीचे श्री.यशवंतराव परांजपे हे श्रीदत्तात्रेयांचे उच्च कोटीतील साधक होते. त्यांनी आयुर्वेदाचा चांगला अभ्यास केला होता. प्रत्यक्ष श्रीदत्तात्रेयांच्या मार्गदर्शनाने त्यांनी “संजीवनी चिकित्सा” नावाची उपचार पद्धती शोधून काढली होती. श्रीदत्तात्रेयांनीच त्यांना संन्यास दीक्षा दिली होती. मात्र त्यांचे जानवे आणि शिखा राहिली होती आणि संन्याशाची वस्त्रेही देण्यात आली नव्हती. श्रीविठ्ठलराव जोशी या सर्व गोष्टींची पूर्तता करण्यासाठी येतील आणि त्याच वेळी गोप्रदानाची सव्वा सव्वा रुपया दक्षिणा पाच ब्राह्मणांना देतील असे प्रत्यक्ष श्रीदत्तात्रेयांनी परांजपे यांना सांगितले होते. श्री.परांजपे यांनी श्रीमहाराजांना ही गोष्ट सांगितली, तेव्हा श्रीमहाराजांनी त्याप्रमाणे पाच ब्राह्मणांना प्रत्येकी सव्वा रुपया याप्रमाणे गोप्रदानाची दक्षिणा दिली. त्या वेळी श्री.परांजपे यांची शेंडी आणि जानवे गळून पडले. नंतर श्रीमहाराजांकडून त्यांनी संन्याशाची वस्त्रे विधिपूर्वक स्वीकारली. श्री.परांजपे यांनी समाधीसाठी जमिनीत खड्डा खणून जागा तयार केली आणि स्वतः त्या ठिकाणी आसन घालून बसले आणि त्यांनी तत्क्षणी प्राण सोडले. या प्रसंगी श्रीमहाराज तेथे हजर होते.

या सर्व गोष्टी श्रीबाबा महाराजांच्या अनुज्ञेनेच श्रीमहाराज करीत होते. श्रीमहाराजांच्या अवतार कार्याचाच हा भाग होता. श्रीमहाराजांची कीर्ती सर्वत्र पसरत होती. त्या वेळी सर्व लोक त्यांना ‘श्रीविठ्ठलराव जोशी’ या नावानेच ओळखत होते. त्यांचा अध्यात्मातील अधिकार ओळखून त्यांचा कृपाप्रसाद प्राप्त करण्यासाठी श्रीमहाराजांकडे लोक मोठ्या संख्येने येऊ लागले. आपली गान्हाणी, अडीअडचणी, दुःखं श्रीमहाराजांना ऐकवू लागले. अगदी व्यवहारातील पेचप्रसंगात श्रीमहाराजांनी मध्यस्थी करून हस्तक्षेप करावा अशा अपेक्षेनेही श्रीमहाराजांना साकडे घालू लागले, कारण निःपक्षपाती न्याय श्रीमहाराजच

देतील अशी सर्वांनाच खात्री वाटे. जीवनातील 'व्यवहाराचे' भान श्रीमहाराजांना सदैव होते, त्यामुळे अशी मध्यस्ती उभयपक्षांना समान माप देणारी होती. अनेक कौटुंबिक आणि व्यावहारिक वाद त्यांनी मिटवले होते (पत्र क्र. ४४, परिशिष्ट क्र. ३). समोरच्याचे मन लखवणे वाचण्याची विलक्षण शक्ती त्यांच्याजवळ होती. त्यांच्यासोबत राहाताना बाजूच्या माणसाला नेहमीच दक्ष राहावे लागे. कोणाच्या मनात काही वेडे वाकडे विचार आले की श्रीमहाराज हमखास दरडावून विचारायचे, “काय रे ? काय चाललय ?”

या वाढत्या गर्दीमुळे, एकांतासाठी उत्सुक श्रीमहाराज भेटायला आलेल्या माणसांवर त्रागा करीत, ओरडत, क्वचित प्रसंगी शिवीगाळही करीत. परंतु असे झाले की त्या माणसाचे काम झालेच म्हणून समजा असा सर्वांचा अनुभव होता. बाह्यतः श्रीमहाराज कोणावरही कितीही रागावले, तरी त्यांचे अंतःकरण वत्सल मातेचेच होते. आत्मसाक्षात्काराच्या दृष्टीने सर्व संतांची योग्यता सारखी असली तरी प्रत्येकाचा स्वतःचा असा स्वभावविशेष असतो. काही संत-सत्पुरुष सर्वसामान्य लोकांशी, उन्मनी अवस्थेत राहून, त्यांच्याशी पिशाचवत वर्तन करून त्यांना चार हात दूरच रोखतात. खऱ्या जिज्ञासूला मात्र योग्य मार्गदर्शन करतात. लोकसंग्रह करीत नाहीत मात्र श्रीमहाराजांसारखे संत-सत्पुरुष स्वतः सोडून भाव पारंगत असूनही सर्वसामान्य लोकांचा कंटाळा करीत नाहीत. त्यांची क्षुद्र सांसारिक दुःखे सहानुभूतीने समजून घेतात आणि हे करीत असतानाच त्यांच्या मनात ईश्वरभक्तीचे बीज टाकतात. आत्मशोधाची वाट त्यांना हात धरून दाखवतात. साहजिकच त्यांचा लोकसंग्रह मोठा असतो आणि फार मोठ्या प्रमाणात ते समाजमनाला दिशा देण्याचे अत्यंत महत्त्वाचे काम करीत असतात. त्यांच्या कामाची व्याप्ती एखाद दुसऱ्या साधकाचे उन्नयन एवढ्यापुरती मर्यादित नसते तर समाजाची आध्यात्मिक धारणा उंचावून त्याद्वारे समाज आणि पर्यायाने राष्ट्र बलशाली, सुखी, समृद्ध करणे ही असते. केवळ भौतिक समृद्धीने राष्ट्र अल्पकाळ बलशाली होत असेल; परंतु समाज भौतिक समृद्धीने नव्हे तर समृद्ध आध्यात्मिक बैठकीनेच निर्भय, सुखी होतो, बलशाली होतो आणि हे सामर्थ्य चिरस्थायी ठरते.

असा बलशाली समाज उभा करणे हे त्यांचे ध्येय होते, जीवनध्यास होता. हा ध्यास, कार्यप्रसंगी ते जो संकल्प सोडीत त्यात स्पष्टपणे दिसून येतो. “...सर्वेषां भक्त जनानां कल्याणार्थं तेषां मनसि स्वराष्ट्र-स्वधर्म-स्वदेवता विषये सत्श्रद्धायाः उत्पत्त्यर्थं, कार्यक्षमता सिध्यर्थं धर्म विध्वंसक प्रयुक्त - आघात-प्रतिकार-पूर्वकं, सकल लोकानां सुखेन समवस्थित्यर्थं, सर्वांगीण - वैदिक-धर्म-समुन्नत्यर्थं, अस्मिन् समाजे संघट्टन-पूर्वक ऐकमत्योत्पत्त्यर्थं ...” असा तो राष्ट्रउत्थानाचा भव्य, दिव्य, विशाल संकल्प होता. असा संकल्प सोडूनच श्रीमहाराजांनी सन १९५१ मध्ये डेरवण येथे एका महान कार्याचा शुभारंभ केला !

■ ■ ■

प्रकरण : ५

माझे हृदयीं समाधिस्थान । सत्य सद्गुरु दिगंबराचें ॥

श्रीक्षेत्र डेरवण या स्थानाची पूर्वपीठिका अतिशय रंजक आहे आणि श्रीमहाराजांचे तेथील कार्य समजावून घेताना थोडा पूर्वेतिहास माहीत करून घेणे आवश्यक आहे.

श्रीसंत गोपाळबुवा केळकर ऊर्फ श्री प्रीतिनंद स्वामीकुमार हे श्रीस्वामी समर्थांचे एक आवडते शिष्य होते. आपले सर्व आयुष्य त्यांनी स्वामी सेवेत वेचले होते. गोपाळबुवांना स्वामी समर्थांनी चांदीच्या पादुका, दंड आणि झोळी दिली आणि ‘दर गुरुवारी भिक्षा मागून उपासना कर’ असा आदेश दिला होता. पुढे त्यांचे गुरुबंधू पू.स्वामीसुतांनी त्यांना चिपळूणजवळील मार्कडी येथे स्वामींचा मठ स्थापन करण्याची आज्ञा केली. त्याप्रमाणे मार्कडी येथे मठ स्थापन करून श्री गोपाळबुवा शक १८४१ मध्ये देह ठेवीपर्यंत तेथेच ईशचिंतनात निमग्न होते.

प्रतिवर्षी चैत्र शुद्ध द्वितीया या दिवशी मार्कडी येथे “श्रीस्वामी जयंती” हा उत्सव मोठ्या प्रमाणावर साजरा होत असे. चिपळूण परिसरातील स्वामींचे भक्त त्या वेळी आवर्जून तेथे हजेरी लावीत. सावर्डे येथील श्री.नीळकंठ काशीनाथ आणि श्री.रामचंद्र काशीनाथ शेंबेकर हे बंधूद्वयही नियमितपणे त्या उत्सवाला जात असत. त्यांनी विनंती केल्यावरून श्री गोपाळबुवांनी त्यांना श्रीस्वामी समर्थांच्या पादुका उपासनेसाठी दिल्या. शेंबेकर बंधूंनी त्या पादुकांची स्थापना आपल्या घरपरड्यात एक लहानसे मंदिर बांधून केली आणि तेथे उपासना सुरू केली. आजूबाजूचे लोकही उपासनेसाठी तेथे येऊ लागले.

एक दिवस त्या मंदिरासमोरील वटवृक्षाखाली श्री.रामचंद्र नरसिंह काटदरे नावाचे एक गृहस्थ येऊन बसले आणि त्यांनी सतत सात दिवस अहोरात्र अखंड हरिनामाचा सप्ताह केला. मूळचे चिपळूणजवळील वहाळ गावचे रामचंद्रपंत, रत्नागिरीला नानल वकिलांकडे नोकरीला होते. या नानल वकिलांची सावर्डे, डेरवण भागात बरीच जमीन होती. तिची व्यवस्था ते (रामचंद्रपंत) पाहात असत. तेथे काही कारणामुळे मतभेद झाले आणि एकंदरीतच प्रपंचाला कंटाळून ते घरातून बाहेर पडले होते. या नामसप्ताहाच्या शेवटी त्यांना श्रीस्वामी समर्थांचा साक्षात्कार झाला आणि कडकडीत वैराग्य त्यांच्या अंगी आले. बाह्य जगाचे भान हरपले. अंगावरच्या वस्त्राची शुद्ध नसायची. जेवणखाणाची जाणीव नसायची. अखंड नामस्मरणात तल्लीन होऊन गेले होते. पत्नी आपल्या दोन लहान मुलींना घेऊन सावड्याला त्यांना भेटायला आली. पण तिच्या समजावण्याचा काही उपयोग झाला नाही. उलट ते सावर्डे सोडून गुपचूप निघूनच गेले. त्या वेळी ते ध्यानधारणेत एवढे मग्न होते की लौकिक जगाला ते वेडे आहेत असेच वाटावे. कधी अंगावर चतकोर लंगोटी तर कधी तीही नाही. दाढी जटा वाढलेल्या, हातात तुंबा आणि मुखाने हरीनामाचा गजर चाललेला !

अखेरीस त्यांची मार्कंडीच्या श्रीसंत गोपाळबुवांशी गाठ पडली आणि गोपाळबुवांनी त्यांना अनुग्रह दिला. त्यानंतर पुढील १४ वर्षे त्यांनी खडतर तपश्चर्या केली, कठोर योगसाधना केली. कोटीमंत्र जपानुष्ठान, गायत्रीमंत्र पुरश्चरण, भर दुपारी सूर्यबिंबाकडे दृष्टी लावून समोर शाळीग्रामावर ध्यानपूर्वक अखंड अभिषेक करणे, तीनही ऋतूंमध्ये प्रतिदिनी असंख्य वेळा पाण्यात बुड्या मारून साधना करणे अशा अनेक प्रकारे त्यांनी देह कष्टवून देहबुद्धीचा त्याग केला आणि नंतर आयुष्यभर स्वस्वरूपात निमग्न राहिले.

अंगावरील कपड्यांचेही भान नसायचे म्हणून लोक त्यांना 'दिगंबरबाबा' म्हणू लागले आणि त्यांचे आडनाव काटदरे असले तरी ते 'वहाळ' या गावचे असल्यामुळे लोक त्यांना "दिगंबरबाबा वहाळकर" या नावानेच ओळखू लागले. श्री दिगंबरबाबांनी श्रीदत्तात्रेय, श्रीस्वामी समर्थ आणि आपल्या सद्गुरूंच्या आज्ञेप्रमाणे उर्वरीत आयुष्य उपासना आणि लोकोद्धारासाठी व्यतीत करण्याचे ठरवले. १९१० साली त्यांनी सावर्डे येथील मंदिराचा जीर्णोद्धार करून तेथे प्रशस्त मंदिर बांधले. स्वामी समर्थांच्या नव्या पादुका स्थापन केल्या आणि ते तेथेच मंदिरात राहू लागले.

त्यांच्या ज्येष्ठ कन्येचा विवाह सावड्यांच्या श्री.रघुनाथ नीळकंठ शेंबेकर यांच्याशी आणि कनिष्ठ कन्येचा विवाह पिंपळी येथील श्री.अप्पाजी हरी कानडे यांच्याशी झाला.

चिपळूण येथील स्वामी समर्थ मठात चैत्रात होणाऱ्या श्रीस्वामी जयंती उत्सवाला सावर्डे परिसरातील अनेक लोक दरवर्षी जात असत. त्या उत्सवाच्या वेळीच जर सावड्यांला उत्सव आयोजित केला तर लोकांना ते अडचणीचे वाटेल म्हणून श्री गोपाळबुवांच्या सांगण्याप्रमाणे सावड्यांला दत्त जयंतीचा उत्सव सुरू करण्यात आला. त्या उत्सवाच्या वेळी जन्मोत्सवाचे कीर्तन करण्यासाठी श्री गोपाळबुवा स्वतः येत असत. हा उत्सव अल्पावधीतच मोठ्या प्रमाणात साजरा होऊ लागला आणि त्यामुळेच श्रीस्वामी समर्थ मंदिर हे "श्रीदेव दत्त मंदिर" या नावाने प्रसिद्धीला आले. चिपळूण येथील श्रीस्वामी समर्थ मंदिराप्रमाणेच येथेही त्रिकाळ पूजा, काकड आरती, पंचपदी, गुरुवारी आणि एकादशीला भजन अशी उपासना सुरू झाली. श्री वहाळकरबुवांनी आपल्या पत्नीच्या निधनानंतर वहाळ येथील आपली मिळकत विकली. त्या रकमेतून सावर्डे येथे सुमारे ९॥ एकर जमीन खरेदी केली. या जमिनीतून येणारे उत्पन्न श्रीदेव दत्त मंदिराच्या व्यवस्थेसाठी लावून दिले (ही जमीन श्रीज्ञाननाथ मंदिरापासून श्री वहाळकरबुवांच्या समाधिमंदिरापर्यंत पसरलेली आहे).

श्रीमहाराजांचा आणि श्री वहाळकरबुवांचा स्नेह हा १९४२ सालापासूनचा होता. श्रीमहाराज अनेक वेळा सावड्यांला जाऊन श्री वहाळकरबुवांसमवेत आध्यात्मिक विषयांची चर्चा करीत. त्या वेळी श्रीमहाराज केवळ तीस-बत्तीस वर्षांचे तरुण आणि श्री वहाळकरबुवा सत्तरी ओलांडून गेलेले होते. परंतु एका पत्रात श्री वहाळकरबुवा श्रीमहाराजांना लिहितात,

“आधी समई, तेल, वात याची तयारी झाल्यावर मग दुसऱ्या ज्योतीने ती पेटवायची असते. ती ज्योत पेटवल्यानंतर जो प्रकाश झाला त्यात वडील-धाकटेपणा कुठे राहतो ?”

दुसऱ्या एका पत्रात ते लिहितात, “... तुकाराम महाराजांनी जो अभ्यास केला तो येका जन्मात नसून, ‘बहुनाम् जन्मनाम् अंते’ असें ही गीतावचन आहे. त्या प्रमाणेही विचार केला असतां आपण तुकाराम महाराज व्हावें अशी इच्छा आहे. म्हणजे हे उद्गत पूर्वजन्माचे आहेत असें मला दिसतें. कारण आपला अभ्यास व विचार बराच झाला आहे. त्यासिवाय हे शब्द येणे शक्य नाही.”

श्री वहाळकरबुवांनी श्रीमहाराजांची थोरवी त्या सुरुवातीच्याच काळात ओळखली होती. त्या दोघांमध्ये वारंवार भेटीगाठी होत होत्या. बहुतेक वेळा श्रीमहाराज श्री वहाळकरबुवांना भेटण्यासाठी सावड्याला येत असत. श्रीदत्त मंदिरात गाभाऱ्याच्या उजव्या बाजूस एक खोली होती, तेथे श्री वहाळकरबुवांचा मुक्काम असे. श्रीमहाराज तेथे आले की सतत छापेप्रमाणे त्यांच्यासोबत वावरत असत. खोलीमध्ये नेहमी गहन आध्यात्मिक विषयांवर दोघांची सतत चर्चा चालू असे. श्री वहाळकरबुवा शेतावर गेले तर श्रीमहाराजही सोबत असत. तेथील विहिरीवरच स्नान-संध्या होई आणि श्री वहाळकरबुवा त्यांना दुपारी भोजनासाठी आपल्या सोबतच आपले जामात श्री.रघुनाथ शेंबेकर यांच्याकडे नेत. श्री वहाळकरबुवा फक्त भोजनापुरतेच त्यांच्याकडे जात असत. बाकी सर्व वावर श्रीदेव दत्त मंदिरातच असे.

भोजनाच्या वेळी श्री वहाळकरबुवा पाटावर मांडी घालून बसण्याऐवजी नेहमीच उकिडवे बसून जेवत असत. श्रीमहाराजही त्यांच्यासमवेत जेवण करताना कटाक्षाने पाटावर उकिडवेच बसत असत. त्याचप्रमाणे श्री वहाळकरबुवांचे भोजन पूर्ण होण्यापूर्वीच आपले भोजन पूर्ण करून श्रीमहाराज श्री वहाळकरबुवा उठण्याची वाट पाहात नम्रपणे थांबलेले असत.

श्रीमहाराज सावड्याला यायचे ते मुख्यत्वे श्री वहाळकरबुवांशी तत्त्वचर्चा करायलाच (संदर्भ पत्र क्र. ६, परिशिष्ट क्र. ४). कधीकधी श्री वहाळकरबुवा रत्नागिरीला श्रीमहाराजांकडे भेटीसाठी जात असत. त्या वेळी श्रीमहाराज त्यांच्यासमवेत समुद्र किनारी जाऊन तेथून होडीतून त्यांना समुद्रात पाण्याखाली साधना करण्यासाठी सोडून येत आणि सायंकाळी पुन्हा घरी घेऊन येत. घरी आल्यावर दुधात सुकामेवा वाटून त्याचा लाडू श्री वहाळकरबुवांना देत असत.

सावडें मुक्कामी असताना श्रीमहाराज, रात्री श्री वहाळकरबुवासमवेत देवस्थानच्या ओवरीवर, एकाच घोंगडीवर झोपत असत. असेच एकदा ते दोघे झोपले असताना प्रत्यक्ष श्रीस्वामी समर्थानी श्रीमहाराजांना उठविले. श्रीमहाराज जागे होऊन पाहातात तर समोर प्रत्यक्ष श्रीस्वामी समर्थ सुहास्य मुद्रेने उभे होते. दिव्य तेजाने सारे श्रीदत्त देवस्थान भरून गेले होते. श्रीस्वामी समर्थांच्या हातात एक तेजस्वी गोटी होती आणि ती अत्यंत वेगाने गोलाकार भ्रमण करीत होती. श्रीस्वामी समर्थानी ती गोटी एका उघड्या डबीत ठेवून श्रीमहाराजांना दिली. डबीतही ती गोटी वेगाने फिरत होती आणि त्यातून तेजस्वी किरण बाहेर पडत होते.

ही गोटी श्रीमहाराजांनी सदैव आपणाजवळ ठेवली होती. एक दिवस श्री अशोककाकांच्या हाती ती ठेवून श्रीमहाराज म्हणाले, “ही गोटी म्हणजे काय आहे माहीत आहे काय ? हे ब्रह्मांडाचे प्रतीक आहे.

ही गोटी अक्कलकोट स्वामींच्या हातात असे. हे ब्रह्मांड स्वतः अक्कलकोट स्वामी चालवीत असत, त्यांनी ही गोटी मला दिली होती ती आता मी तुला देतोय.” आज ती गोटी श्री अशोकराव जोशींच्या (श्रीकाका महाराजांच्या) देवघरात आहे.

श्री सीतारामबुवा वालावलकर हे श्री वहाळकरबुवांचे शिष्य. श्री वहाळकरबुवांसमवेत सावड्यांच्या श्रीदेव दत्त मंदिरातच ते राहात असत. आपल्या सद्गुरूंची आणि मठाची मनोभावे सेवा करणे एवढेच त्यांचे जीवनसर्वस्व होते. श्री सीतारामबुवांची गुरुनिष्ठा आणि गुरुसेवा श्रीमहाराजांनी पाहिलेली असल्यामुळे त्यांच्याविषयी श्रीमहाराजांच्या मनात अपार आदरच होता. त्यामुळे त्यांच्याशी श्रीमहाराजांचे थोडेफार बोलणे व्हायचे. मात्र अन्य कोणाशी श्रीमहाराज फारसे बोलायचे नाहीत. स्थानिक लोकांशी संपर्क नव्हता.

श्री सीतारामबुवा मूळचे तेरसे बांबर्डे, ता. कुडाळ येथील. जन्म १८९९ साली झाला. त्यांचे शिक्षण सातवीपर्यंत झाले होते. लहानपणापासूनच मनात वैराग्य रुजलेले. काही दिवस मुंबईला नोकरी केली; पण लवकरच नोकरी सोडून तीर्थयात्रा करीत हिंदू लागले. अक्षरशः अंगाला राख फासून फिरत होते. मराठवाड्यातील धुनीबाबा म्हणून एका सत्पुरुषांची गाठ पडली. दिशाहीन फिरणाऱ्या सीतारामबुवांना त्यांनी अक्कलकोटला पाठवले. तेथे वडाखाली त्यांनी स्वामी समर्थांची नऊ महिने एकनिष्ठपणे सेवा केली. तेव्हा स्वामी समर्थानी त्यांना सावड्यांला श्री वहाळकरबुवांकडे जाण्याचा दृष्टांत दिला आणि श्री सीतारामबुवा मजल-दरमजल करीत सावड्यांच्या मठात आले आणि उर्वरित सर्व आयुष्य त्यांनी श्री वहाळकरबुवा आणि मठ यांच्या सेवेत अक्षरशः वाहून टाकले.

श्री सीतारामबुवा आपल्या सद्गुरूंची मनोभावे सेवा करीत, आजुबाजूच्या गावातून कोरडी भिक्षा मागून व्रतस्थ जीवन जगत होते. मंदिराची झाडलोटा, सडा-सारवण करावे, मंदिराच्या शेतात भरपूर राबावे, नवी शेते पाडावी, बांधबंदिस्ती करावी, अगदी नांगर धरण्यापासून सर्व कामे करावीत आणि सर्व वेळ उच्च स्वरात नामघोष करावा, ध्यान धारणा करावी असा त्यांचा दिनक्रम होता. सहा फूट उंच, भक्कम शरीरयष्टी लाभलेल्या सीतारामबुवांनी मठाच्या बांधकामासाठी दगडसुद्धा फोडले. सध्या जेथे श्री वहाळकरबुवांचे समाधिमंदिर आहे, तेथे मागील बाजूस एक औदुंबर वृक्ष आहे. त्या औदुंबराखाली सीतारामबुवांनी एक लहानशी घुमटी बांधून त्यामध्ये आपले देव ठेवले होते. औदुंबरामागे काही अंतरावर एक काळ्या दगडांनी बांधलेली विहीर आहे. ती स्वतः सीतारामबुवांनी खोदून बांधून घेतली. त्या विहिरीवर पूर्वी बैलरहाट होता आणि शेंदलेले पाणी साठविण्यासाठी हौदही बांधलेला होता. सीतारामबुवांनी तेथे फुलझाडे, फळझाडे लावून तो सर्व परिसर नयनरम्य केला होता. शिवाय तेथे भाजीपालाही पिकविला जाई. बुवांना झाडपाल्याच्या औषधांची माहिती होती. काही मंत्र साधनाही बुवांनी केली होती. त्यामुळे गोरगरिबांना, सामान्य संसारी जनांना बुवांचा आधार वाटे. बुवांचे अंतःकरण कोमल आणि निर्मळ होते. स्वभाव मृदू आणि प्रेमळ होता. त्यामुळे अनेक लोक बुवांच्या अवतीभवती असत. बुवा हे दास्यभक्तीचे अनुपम असे उदाहरण होते.

“तुमचा योगक्षेम सद्गुरुंचे शिरी । अनन्यता खरी चरणी ठेवा ॥” या श्रीमहाराजांच्या शिकवणीप्रमाणेच श्री सीतारामबुवा भविष्यात आपल्या योगक्षेमाची व्यवस्था काय याचा विचार न करता सावड्यांच्या स्थानात राहात होते. परंतु वहाळकरबुवांनी, श्रीदेव दत्त देवस्थानाचा आणि जमिनीचा ताबा आपल्या या शिष्यवराकडे न देता, आपले जावई रघुनाथ शेंबेकर यांच्याकडे दिला होता. ही गोष्ट योग्य झाली नाही हे दूरदर्शी दृष्टीच्या श्रीमहाराजांनी सडेतोडपणे त्याच वेळी श्री वहाळकरबुवांना सांगितले होते आणि महाराजांची भीती पुढे खरी ठरली.

श्री वहाळकरबुवा शुक्रवार, दि.१९.१.१९५१ रोजी (पौष शु ॥ १२, शक १८७२) वयाच्या ८२ व्या वर्षी समाधिस्थ झाले. वहाळकरबुवांचा अंत्यविधी त्यांच्याच जागेत काश्यपी नदीच्या काठी झाला. त्या जागेवर श्रीमहाराजांनी मारुतीची मूर्ती स्थापून एक लहानसे मंदिर बांधले. श्री वहाळकरबुवांच्या महानिर्वाणानंतर श्रीदेव दत्त देवस्थान आणि त्याच्या जमिनी वगैरे संबंधीचे संदर्भ बदलले होते. अशा वेळी श्री सीतारामबुवांच्या राहाण्याची, योगक्षेमाची काहीतरी निश्चित स्वरूपाची व्यवस्था निर्माण करणे आवश्यक आहे हे श्रीमहाराजांनी ओळखले. पुण्याला सद्गुरू श्रीबाबांच्या कानी ही सर्व परिस्थिती घालून त्यांनी आपल्या नव्या योजनेसाठी त्यांचे आशीर्वाद मिळवले.

श्रीमहाराजांनी ‘तळ जितवणे’ ही भातशेती आणि ‘शेरीचा माळ’ ही वरकस जमीन बुवांसाठी खरेदी करून दिली. शेतीच्या कामासाठी एक बैलजोडीही खरेदी करून बुवांच्या स्वाधीन केली आणि श्री वहाळकरबुवांच्या दहनभूमीवरील मारुती मंदिरालगत समाधिमंदिर बांधायचे ठरवले. बुवांचे आता वय झाले होते. भिक्षा मागून राहाणे आता त्यांना वयोमानाप्रमाणे कष्टप्रद होऊ लागले होते. परंतु श्री दिगंबरबाबांच्या समाधीची सेवा, व्यवस्था पाहाण्यासाठी सीतारामबुवांएवढी दुसरी कोणतीही व्यक्ती योग्य नव्हती. श्री सीतारामबुवांनीही श्रीमहाराजांचा विश्वास सार्थ ठरवला आणि आपल्या आयुष्याच्या अंतिम क्षणापर्यंत या स्थानाची ते सेवा करित राहिले.

श्री वहाळकरबुवांच्या समाधिमंदिराचा प्रस्ताव श्रीमहाराजांनी श्री सीतारामबुवांशी विचार विनिमय करून तयार केला आणि तो श्री वहाळकरबुवांचे जावई श्री.रघुनाथ शेंबेकर यांच्यापुढे ठेवला. मंदिराचे नियोजित स्थान हे श्रीदेव दत्त मंदिर आणि शेंबेकर यांचे घर यापासून दूर अंतरावर असल्यामुळे रोज समाधीच्या पूजेला जाणे त्रासाचे ठरेल, शिवाय वाटेत नदी आहे, पावसाळ्यात ती ओलांडणे (पुलाअभावी) अडचणीचे ठरते, तेव्हा समाधिमंदिर श्रीदेव दत्त मंदिराजवळ बांधावे असे श्री.रघुनाथ शेंबेकरांचे मत होते. एकमत झाले नाही, बोलणी फिसकटली; परंतु श्रीमहाराजांनी श्री.वासुदेव या रघुनाथरावांच्या ज्येष्ठ चिरंजीवांशी मुंबई येथे बोलणी केली. समाधिस्थानी शिवलिंग स्थापन करावे म्हणजे नित्यपूजेचे बंधन राहाणार नाही असा विचार श्रीमहाराजांनी मांडला. तो विचार श्री.वासुदेवरावांनाही पटला आणि त्यांनी आपल्या वडिलांची संमती मिळविली.

त्यानंतर श्रीमहाराज व सीतारामबुवा यांनी समाधिमंदिराच्या उभारणीस प्रारंभ केला. मंदिर उभारणीच्या

वेळी सीतारामबुवांनी आजूबाजूच्या गावातून भिक्षा मागून काही लाकूड सामान गोळा केले. श्री.रघुनाथ शेंबेकर यांनी १० मण भात आणि एक बांबूचे बेट आपली यथाशक्ती अल्पस्वल्प मदत या भावनेने दिले. मात्र मंदिर उभारणीसाठी लागणारी बहुतांश मदत पैसे अथवा वस्तुरूपात श्रीमहाराजांनी आपल्या मुंबई-पुण्यातील भक्तांकडून गोळा केली. गर्भगृह, प्रशस्त सभामंडप मागे लहानसे स्वयंपाकघर, पुढे अंगण असे एक प्रसन्न स्थान औदुंबराच्या सावलीत तयार झाले. श्री वहाळकरबुवांच्या अस्थी कलशाची गर्भगृहात विधिवत स्थापना झाली. डेरवण आणि पंचक्रोशीच्या भाग्योदयालाच जणू तेव्हा सुरुवात झाली.

श्री सीतारामबुवा १९५३ पासून समाधिमंदिरातच राहायला आले. श्रीमहाराजही डेरवणला आले की तेथेच राहू लागले. मात्र तेथे असले की रोज दोन प्रहरी बारा वाजता उघड्याने आणि अनवाणी जाऊन श्रीमहाराज श्रीदत्त मंदिरात वहाळकरबुवांनी स्थापन केलेल्या श्रीस्वामींच्या पादुकांवर गंधफूल वाहून येत.

सन १९५३ पासून श्री वहाळकरबुवांची पुण्यतिथी पौष शु॥ ११, १२ ला श्रीमहाराजांच्या प्रेरणादायी उपस्थितीत मोठ्या प्रमाणावर साजरी होऊ लागली. उत्सव काळात मंदिराच्या मागे एक तात्पुरते स्वयंपाकघर बांधले जायचे. तेथे उत्सवाचा प्रसाद म्हणून वाटायचे बेसनाचे लाडू तयार केले जायचे. त्या वेळी आचारी वगैरे बोलावलेले नसत. स्वयंसेवक म्हणून स्थानिक शेंबेकर कुटुंबीय, माता, भगिनी, मुलं येत असत आणि त्यांच्याकडूनच लाडू वळून घेतले जायचे. महाराज देखरेखीसाठी जातीने हजर असत. ‘लाडू चांगला मोठा, घसघशीत आकाराचा बनवा’ असे ते सर्वांना सांगत असायचे. उत्सवाच्या वेळी वाटले जाणारे हे मोठमोठे लाडू हा त्या वेळी मोठा आकर्षणाचा विषय असायचा. गोरगरिबांच्या मुखी त्या निमित्ताने काही गोड लागावे हीच त्या मागची श्रीमहाराजांची भावना !

पुण्यतिथीनिमित्त सुरुवातीला काही वर्षे चिपळूणचे श्री. कृष्णाबुवा केळकर आणि रत्नागिरीचे श्री. मिराशीबुवा यांची कीर्तने होत असत. उत्सव काळात काकड आरती, लघुरुद्राभिषेक, श्राद्धविधी, पूजा, प्रवचन, भजन, महाप्रसाद असे कार्यक्रम होत. पहिल्या दिवशी कीर्तनानंतर लाडू वाटले जात. प्रसादासाठी अफाट गर्दी होत असे. श्री सीतारामबुवा समाधिमंदिरात राहू लागल्यावर श्रीदेव दत्त मंदिराप्रमाणेच येथेही काकड आरती, पूजा, पंचपदी असे कार्यक्रम नियमितपणे होऊ लागले. श्रीमहाराजसुद्धा वारंवार सावड्याला समाधिमंदिरात येऊन सर्व व्यवस्थेकडे बारकाईने लक्ष देऊन हे संस्थान दिवसेंदिवस उर्जितावस्थेत येण्यासाठी झटू लागले. अंतिम भेटीच्या वेळी “तुझिये हृदयी खरे । नित्य समाधी स्थान माझे ।” असे श्री वहाळकरबुवा श्रीमहाराजांना म्हणाले होते. श्रीमहाराजांनीही “माझे हृदयी समाधीस्थान । नित्य सद्गुरू दिगंबरांचे ” असे म्हटले होते. परंतु सर्वसामान्य संसारी जनांसमोर आपल्या सद्गुरूंची सगुण साकार समाधी उभी करून श्रीमहाराजांनी त्यांनाही भक्तिमार्गाची कवाडे खुली करून दिली.

परंतु हा केवळ श्रीमहाराजांच्या कार्याचा श्रीगणेशा होता.

■ ■ ■

प्रकरण : ६

काश्यपीचे तीरावर । स्थान निर्मिलें अतिसुंदर ॥

सावड्यांतील श्री वहाळकरबुवा समाधिमंदिर हे स्थान स्वयंपूर्ण करणे, तेथील नित्यपूजा, बुवांची पुण्यतिथी तसेच अन्य नैमित्तिक उत्सव या सर्वांची एक कायम स्वरूपी व्यवस्था निर्माण करणे हे श्रीमहाराजांचे पुढील उद्दिष्ट होते. एखादे धार्मिक स्थान निर्माण करणे फारसे कठीण नसते; परंतु तेथील कार्य अव्याहतपणे वर्षानुवर्षे चालवायचे असेल तर तेथे सुदृढ प्रथा परंपरा निर्माण कराव्या लागतात. कार्याला निरपेक्षपणे वाहून घेतलेल्या कार्यकर्त्यांचा संच उभा करावा लागतो आणि स्थानासाठी आवश्यक तो खर्च भागेल अशी आर्थिक तरतूद करावी लागते.

१९५३ साली श्री वहाळकरबुवांची पुण्यतिथी श्री वहाळकरबुवांच्या समाधिमंदिरात करण्यात आली आणि तेव्हापासून श्री सीतारामबुवांना सोबत घेऊन श्रीमहाराज या स्थानाच्या उत्कर्षासाठी वेगवेगळ्या योजना आखू लागले. १९५५ च्या एप्रिल महिन्यात श्रीमहाराज श्री.पांडुरंगराव मरबळी यांच्यासमवेत गोव्यात गेले होते. श्री.मरबळी यांनी गोव्यात एक लोखंडाची खाण खरेदी केली होती. मुंबईला वास्तव्याला असलेल्या मरबळी यांनी त्या वेळी पोर्तुगीज अमलाखाली असलेल्या गोव्यात श्री.योगानंद कामत या श्री.अण्णा कामत यांच्या पुतण्यासोबत भागीदारीत हे धाडस केले होते. त्या संदर्भात श्रीमहाराज गोव्याला गेले होते. यातील महत्त्वाचा भाग असा की, श्री.मरबळी यांनी हे सर्व व्याप, त्यातून जो पैसा मिळेल तो सावर्डे येथील श्रीमहाराजांच्या विविध योजनांसाठी वापरावयाचा, या उदात्त हेतूने केलेले होते. श्री.अण्णा कामतांच्या एप्रिल १९५४च्या एका पत्रातील मजकुरामुळेच श्रीमहाराजांच्या या गोवा भेटीचा उलगडा होतो.

सावड्यांच्या समाधिमंदिरात होणाऱ्या विविध कार्यक्रमांना आणि उत्सवांना श्रीमहाराज जातीने उपस्थित असत. कार्यक्रमांचे नियोजन श्रीमहाराजच करीत. आज डेरवण येथे साजऱ्या होणाऱ्या शिवजयंती अगर अन्य उत्सवांच्या तुलनेने त्या वेळच्या उत्सवांची व्याप्ती कमी होती, उपस्थिती कमी होती. परंतु तो काळ लक्षात घेता, उपलब्ध साधनसामग्री, मनुष्यबळ आणि सोयीसुविधांची स्थिती पाहता ते आवाहन आजच्यापेक्षाही खडतर होते, श्रीमहाराजांच्या एकंदर व्यवस्थापन कौशल्याची कसोटी पाहणारेच होते.

त्या काळी रस्ते जवळजवळ अस्तित्वातच नव्हते. दुर्गवाडी फाट्यापासून आत समाधिमंदिरापर्यंत येण्यासाठी फक्त बैलगाडी येण्यासारखाच रस्ता होता. वीज नव्हती, उन्हाळ्यात पाण्याचे हाल, येणाऱ्या पाहुण्यांची राहाण्याची सोय करण्यासाठी पुरेशा इमारती नव्हत्या. दूध-दुभतं, भाजीपाला अशा गोष्टी सहजपणे उपलब्ध नव्हत्या. आजकाल सर्वत्र भरपूर प्रमाणात पिशवीबंद दूध उपलब्ध आहे. ही स्थिती पन्नास वर्षांपूर्वी नव्हती. दूध मोठ्या प्रमाणावर एकाच ठिकाणी मिळत नसे.

त्या वेळी श्रीमहाराज उत्सवासाठी लागणारे दूध आजूबाजूच्या डोंगराळ भागात राहाणाऱ्या धनगरांकडून घेत असत. ते दूध पातळ असलं तरीही श्रीमहाराज त्यांच्याकडूनच दूध खरेदी करायचे. श्रीमहाराज सांगायचे की हे लोक दुर्गम भागात राहातात. दुधाचा धंदा हेच त्यांच्या उपजीविकेचे एकमेव साधन, ते गरीब आहेत, कष्टप्रद जीवन जगताहेत. आपण दूध घेऊन त्यांना थोडाफार हातभार लावायचा.

श्रीमहाराजांची निरीक्षण शक्ती विलक्षण होती आणि त्यांचे विश्लेषणही आगळे वेगळे असायचे. या धनगर जमातीविषयी बोलताना एकदा त्यांनी सांगितले की ही जमात नागरी वस्तीतच सपाटीवर राहाणारी होती. कधी काळी मुसलमानी आक्रमणापासून आपला धर्म आणि संस्कृती वाचविण्यासाठी त्यांनी डोंगराळ भागाचा आश्रय घेतला आणि मग ते तेथेच रमले. “गोरे” वगैरे आडनावे त्यांच्यात प्रचलित आहेत, ती या पूर्वतिहासामुळे ! श्रीमहाराज बोलण्याच्या ओघात आपले मूलगामी निष्कर्ष असे सहज जाता जाता सांगून जात !

येणाऱ्या पाहुण्यांचा नेमका अंदाज करणे कठीण आणि दूध आयत्या वेळी मिळणे कठीण, म्हणून नेहमी भरपूर दूध मागविले जायचे आणि मग उरलेल्या दुधाचा चक्का करून शेवटच्या दिवशी पोटभर श्रीखंडाचा बेत असायचा. रत्नागिरीच्या शरदराव कोकजे यांना अजूनही ते दिवस लख्ख आठवतात. ते सांगतात की महाराज आग्रह करकरीन श्रीखंड वाढायचे आणि सारेजण आकंठ श्रीखंड खायचे ! मात्र श्रीमहाराजांच्या कृपेने कोणाला कधी त्याचा त्रास झाला नाही.

१९५७ सालची गोष्ट आहे. श्रीमहाराज श्री वहाळकरबुवांच्या पुण्यतिथी उत्सवाच्या पूर्वतयारीसाठी सावड्याला निघाले होते. सोबत उत्सवासाठी लागणारे सामान खरेदी करून घेतले होते. त्या सामानात मोठ्या सतरंज्या होत्या. स्वयंपाकाची लहान मोठी भांडी होती, सावड्यात वीज नाही म्हणून घेतलेल्या चार पेट्रोलमॅक्स बऱ्या होत्या. सावड्याला नसलेल्या, न मिळणाऱ्या परंतु उत्सवासाठी आवश्यक अशा वस्तू गोळा करून श्रीमहाराज सावड्याला निघाले; तेव्हा सोबत एकंदर ‘फक्त’ बेचाळीस बोजे होते ! सामान घेऊन श्रीमहाराज भाऊच्या धक्क्यावर निघाले, तेव्हा मुंबईत अशांत वातावरणामुळे संचारबंदी लागू होती. श्री.बाणावली हे पोलीस खात्यातच नोकरीला होते; त्यामुळे त्यांनी बरोबर येऊन श्रीमहाराजांना बोटीत बसवून दिले.

श्रीमहाराज बोटीने रत्नागिरी बंदरात आले. बोट धक्क्याला लागत नसे. समुद्रात खोल पाण्यातच बोटी थांबत आणि मग ‘पडाव’ नामक पसरट छोट्या होडीतून सामान आणि प्रवासी यांना रत्नागिरीच्या धक्क्यावर आणले जाई. बंदरावरील हमाल, माणसे आणि बोजे यांना एकाच मापाने बोटीतून उचलून लाटांवर हेलकावे खाणाऱ्या पडावात फेकत असत. हा सारा द्राविडी प्राणायाम करून महाराज रत्नागिरीला आले आणि तेथून मग गाडीने सावड्याला सारे सामान घेऊन गेले. त्या काळी हा प्रवास म्हणजे एक दिव्यच होते. अन्य पर्याय नव्हता म्हणूनच लोक हा प्रवास केवळ नाइलाजाने करीत. अशा वेळी बेचाळीस अवजड बोजे घेऊन हा प्रवास श्रीमहाराज आपल्या सद्गुरूंवरील आणि अंगीकृत कार्यावरील जाज्वल्य निष्ठेमुळेच करीत होते. जे करायचे ते उत्तम, परिपूर्ण, कायम स्वरूपी करायचे. तात्पुरते, तकलादू, कामचलाऊ काही करायचे नाही; मग त्यासाठी कितीही कष्ट होवोत, कितीही खर्च होवो अगर वेळ लागो. श्रीमहाराजांचे नियोजन परिपूर्ण होते

आणि ते कष्ट आणि चिकाटी यांच्या भक्कम पायावर उभे होते.

श्रीमहाराज, श्री वहाळकरबुवा समाधिमंदिरात अधिकाधिक गुंतत जात होते, परंतु श्री वहाळकरबुवांचे जावई श्री.रघुनाथ शेंबेकर आणि श्रीमहाराज यांच्यात जो सुसंवाद निर्माण व्हायला हवा होता तो दुर्दैवाने झाला नव्हता. श्रीदेव दत्त देवस्थानची जी जमीन होती, ती आपले सत्शिष्य श्री सीतारामबुवा यांच्याकडे सुपूर्द करण्याऐवजी त्या जमिनीस वहिवाटदार म्हणून आपले जावई श्री.रघुनाथ शेंबेकर यांचे नाव श्री वहाळकरबुवांनी लावले होते. त्या जमिनीत १९५१ साली श्री वहाळकरबुवांचे अंत्यसंस्कार झाले आणि तेथेच १९५३ साली छोटेसे मारुती मंदिर आणि श्री वहाळकरबुवांचे समाधिमंदिर झाले. १९५३ पासून दत्त मंदिरातील आपले वास्तव्याचे ठिकाण सोडून श्री सीतारामबुवा समाधिमंदिरात राहून समाधीची व्यवस्था पाहू लागले. त्याचप्रमाणे शेतीवाडीची व्यवस्थाही श्री सीतारामबुवा पूर्ववत पाहात होते. हा भाग मागील प्रकरणात आला आहे.

श्रीमहाराजांनी परिश्रमपूर्वक श्री वहाळकरबुवा पुण्यतिथी उत्सवाचे स्वरूप विस्तृत केले. श्रीमहाराजांना मानणारे पुण्या-मुंबईचे तसेच रत्नागिरी वगैरे भागातील भक्त वाढत्या संख्येने प्रतिवर्षी उत्सवाला सावड्याला येऊ लागले. आजूबाजूच्या गावातील मंडळीही मोठ्या संख्येने उत्सवाला येऊ लागली आणि त्यामुळे समाधिमंदिरात येणाऱ्या पाहुण्यांसाठी निवासस्थान, स्वयंपाकघर, स्नानगृह, स्वच्छतागृह वगैरेसाठी जागा कमी पडू लागली. तेव्हा या सर्व सोयी करण्यासाठी समाधिमंदिराभोवती दीड एकर जमीन आपल्याला मक्त्याने (वार्षिक ठरावीक धान्य देण्याच्या कराराने) मिळावी असा प्रस्ताव श्रीमहाराजांनी वहिवाटदार श्री.रघुनाथ शेंबेकर यांच्यापुढे ठेवला. परंतु श्री.शेंबेकर या प्रस्तावाला बिलकूल राजी झाले नाहीत.

श्री.रघुनाथ शेंबेकर यांच्या घर परड्यातच श्रीदेव दत्त मंदिर होते. तेथे उन्हाळ्यात अखेरचे दोन महिने पाण्याची तीव्र टंचाई भासत असे. त्या वेळी तेथून थोड्या दूर अंतरावर काश्यपी नदीपलीकडे समाधिमंदिराजवळ असलेल्या विहिरीचे पाणी शेंबेकर कुटुंबीय वापरीत. ती जमीन समाधिमंदिरास दिल्यास ते पाणी आपणास वापरता येणार नाही, अशा समजुतीने या प्रस्तावाला शेंबेकरांनी विरोध केला. त्या वेळी सुसंवादाने या प्रश्नावर मार्ग काढता आला असता; परंतु तसे न होता १९५७-५८ पासून उभयपक्षी लहान सहान कुरबुरी सुरू झाल्या (पत्र क्र. ९,१०; परिशिष्ट क्र. ४). त्यातच श्रीमहाराजांनी श्री.रघुनाथ शेंबेकर यांना असे सुचविले की, श्रीदेव दत्त देवस्थानचा ट्रस्ट करून तो रजिस्टर करावा.

ती सूचना करण्यामागे श्रीमहाराजांचा विचार व्यापक होता. त्या वेळी जरी ती जमीन श्री सीतारामबुवा प्रत्यक्ष शेतात काम करून कसत असत; तरी पुढेमागे ती जमीन कुळांकडूनच कसून घ्यावी लागणार होती. वयोमानाप्रमाणे श्री सीतारामबुवाही थकले होते. त्यामुळे जर ती जमीन श्रीदेव दत्त देवस्थान ट्रस्टच्या नावे लागली, तर साहजिकच ती कूळ कायद्याच्या कक्षेत येणार नव्हती. श्री.शेंबेकर या सूचनेला राजी झाले नाहीत. परंतु दोघांमधील विसंवाद मात्र वाढण्यास ही सूचना कारणीभूत झाली.

श्री.शेंबेकर यांनी श्रीदेव दत्त देवस्थानचा ट्रस्ट करण्याची श्रीमहाराजांची सूचना अव्हेरली. परंतु

१९६१ साली श्री सीतारामबुवांसह, श्री.श्रीपाद शंकर शेंबेकर आणि अन्य ११ अर्जदारांनी तशी मागणी थेट चॅरिटी कमिशनर यांच्याकडेच केली आणि १९६२ सालीच चौकशी होऊन तो ट्रस्ट रजिस्टर झाला. मात्र ही गोष्ट श्री.रघुनाथ शेंबेकर यांना किंवा त्यांचे कुटुंबीय यांच्या बिलकूल मनास आली नव्हती. त्यामुळे एक प्रकारचा दुरावा त्यांच्या मनात निर्माण झाला.

परंतु तरीही श्री सीतारामबुवा समाधिमंदिरातच राहात होते आणि श्री वहाळकरबुवा पुण्यतिथी नेहमीप्रमाणेच श्रीमहाराजांच्या उपस्थितीत त्यांच्या मार्गदर्शनाखाली व्यवस्थितरीत्या चालू होती. मात्र आता अशा परस्पर सौहार्द्रहीन वातावरणात दिवस काढणे हे श्री सीतारामबुवांच्या दृष्टीने फार कठीण जात असणार हे श्रीमहाराजांनी ताडले होते आणि म्हणूनच बुवांसाठी एक वेगळे घर बांधायचे श्रीमहाराजांनी ठरविले. श्रीमहाराज आणि श्री सीतारामबुवा यांचे परस्परांवर फार प्रेम होते. परस्परांचे स्वभावही तसे भिन्न आणि त्यामुळेच परस्परांना पोषक होते. श्रीमहाराज बाह्यतः उग्रप्रकृती तर बुवा अतिशय मृदू स्वभावाचे. पूर्वी जेव्हा महाराज डेरवणच्या ग्रामस्थ मंडळींच्या फारसे परिचयाचे नव्हते, तेव्हा बुवांसारखा मोठा माणूस श्रीमहाराजांसमोर एवढा दबून का वागतो याचे सर्वसामान्य लोकांना आश्चर्य वाटायचे. श्री सीतारामबुवा चिलीम ओढायचे. परंतु त्यांनी कधीही श्रीमहाराजांसमोर चिलीम ओढली नाही. सर्व लोक बुवांच्या पायावर डोके ठेवायचे. महाराज अशा वेळी तेथे असले तर बुवा संकोचून जायचे. महाराज बुवांवर रागावले तरी बुवांनी कधी प्रत्युत्तर दिले नाहीच, उलट सारे शांतपणे ऐकून घ्यायचे. त्यामुळे लोकांना वाटायचे की हे एवढे श्रीमहाराजांना घाबरून का वागतात ! तसे बोलून दाखविताच श्री सीतारामबुवा म्हणायचे, “ते माझी आई आहेत. ते काय आहेत हे तुम्हाला कळायला बरीच वर्षे लागतील.”

श्री सीतारामबुवा मितभाषी. त्यांची जी पत्रे आज उपलब्ध आहेत; तीही अशी चतकोर कागदाचा अर्धाभाग घेऊन त्यावर अगदी मोजक्या शब्दात लिहिलेली, अल्पाक्षरी आहेत. अशा सीतारामबुवांवर प्रसंगी श्रीमहाराज संतापत, वाक्ताडन करीत. पण राग निवळताच त्यांना प्रेमाने मिठी मारून म्हणत, “बुवा, तुमच्याशिवाय मला आणि माझ्याशिवाय तुम्हाला दुसरे कोण आहे ?” या त्यांच्या उद्गारातच सारे काही साठविलेले होते आणि म्हणूनच श्री सीतारामबुवांसाठी त्यांचे स्वतःचे असे एक घर बांधायचे श्रीमहाराजांनी ठरवले आणि त्यासाठी ते जागा शोधू लागले. डेरवण गावच्या हद्दीत परंतु समाधिमंदिराजवळच अशी श्री.मन्यासाहेब बापूसाहेब राजेशिर्के यांची एक जमीन होती. ती जमीन श्री.गुजर यांच्याकडे गहाण पडलेली होती. ती विकत घेऊन तेथे श्री सीतारामबुवांसाठी घर बांधावयास सुरुवात झाली. ते १९६६ किंवा ६७ साल असावे. घराच्या नियोजित जागेजवळ एक आंब्याचे झाड होते. तेथे एक लहानसे मारुतीचे मंदिर बांधायचे ठरले आणि कामाला सुरुवातदेखील झाली.

या मारुती मंदिरात बसविण्यासाठी मारुतीची मूर्ती आणण्यासाठी श्रीमहाराज मुंबईला गेले. श्री वहाळकरबुवांच्या समाधीवर बसविलेली मारुतीची मूर्ती माधवबागेतून आणलेली होती. या वेळी तेथे मनासारखी मूर्ती न आढळल्याने श्री.शरद मुनी श्रीमहाराजांना घेऊन माहीमच्या ‘शिल्पी’ स्टुडिओमध्ये

गेले. सोबत श्री.बाणावली होते. श्रीमहाराजांनी आपल्याला कशी मूर्ती पाहिजे याची तपशिलवार कल्पना त्या गुजराथी शिल्पकाराला दिली. शिल्पकाराने प्रथम मातीची नमुनामूर्ती तयार केली. परंतु ती मनाजोगती न वाटल्याने श्रीमहाराजांनी स्वतः हाती माती घेतली आणि त्या मूर्तीचा चेहरा तसेच कटिभाग आपणास हवा तसा करून घेतला. श्रीमहाराजांचे हे अप्रतिम हस्तकौशल्य पाहून तो शिल्पकार थक्क झाला आणि त्याने श्रीमहाराजांच्या पायावर डोके ठेवले. पांढऱ्या शुभ्र संगमरवराची मूर्ती बनवायची होती आणि त्याला सहज महिना दोन महिने लागणार होते.

मध्यंतरीच्या काळात सावड्याला एक गंभीर प्रसंग घडला. श्री.रघुनाथ शेंबेकर यांनी आपला मुंबईला राहाणारा मुलगा वासुदेव याला तातडीने सावड्याला बोलावून घेतले आणि त्याच्याकडून श्री वहाळकरबुवांच्या समाधिस्थळी असलेले लहानसे मारुतीचे देऊळ पाडून टाकविले. ही गोष्ट १९६६-६७ साली केव्हातरी झाली; मात्र या घटनेचे अनेक दूरगामी परिणाम झाले. या प्रसंगाच्या वेळी कोणतेही तात्कालिक कारण जरी घडले नव्हते; तरीही श्री.शेंबेकर यांनी मारुती मंदिर पाडण्यासारखे आततायी कृत्य केले, ते श्रीमहाराज आणि श्री सीतारामबुवा यांच्याविषयी, त्यांच्या कार्यामागील हेतुविषयी मनात किंतू निर्माण झाल्यामुळे ! परस्परात मोकळा संवाद झाला नाही आणि जेव्हाजेव्हा काही गावकरी मंडळींच्या सहकार्याने समेट, तडजोडीसाठी काही प्रयत्न झाले, त्यालाही सुयोग्य प्रतिसाद मिळाला नाही. फक्त गैरसमज, अविश्वास आणि मतभेदाचे वातावरण निर्माण झाले. पुढे थोडी थोडकी नव्हे तर सुमारे २५ वर्षे हे द्वेषाचे, अविश्वासाचे वातावरण श्रीमहाराजांच्या कार्याला थोडाफार गतिरोध करीत राहिले.

मारुती मंदिर पाडण्याची श्री.शेंबेकरांची कृती श्रीमहाराजांनी अतिशय गंभीरपणे घेतली. त्यांनी समाधिस्थळावरील ती वीर मारुतीची मूर्ती आणि औदुंबराखालील श्री सीतारामबुवांचे देवस्थान तेथून उचलून डेरवणच्या जागेत आणले आणि तेथे नवीन बांधलेल्या मंदिरात ती मूर्ती विधिवत स्थापन करण्यात आली. श्री सीतारामबुवांसाठी बांधण्यात येत असलेल्या घराच्या कामालाही गती देण्यात आली. बुवांचे हे नियोजित घर आणि मारुती मंदिर श्री.मन्यासाहेब राजेशिर्के यांच्याकडून घेतलेल्या जमिनीत डेरवण गावच्या हद्दीमध्ये होते. श्रीमहाराजांच्या नावाशी डेरवण हे नाव अतूटपणे जोडले गेले ते अशा रीतीने.

डेरवण गावात आपल्या कार्याचा श्रीगणेशा करण्यापूर्वी श्रीमहाराज स्मरणपूर्वक श्रीकश्यप ऋषींच्या स्थानी जाऊन त्यांचे आशीर्वाद घेऊन आले होते. डेरवणच्या पूर्वेला सह्याद्री पर्वताची एक शाखा आहे. त्या डोंगरावर एका दुर्गम जागी हे कश्यप ऋषींचे स्थान आहे. गुहेमध्ये श्रीदत्तगुरूंच्या पादुका स्थापन केलेल्या आहेत आणि तेथेच काश्यपी नदीचा उगम आहे. या स्थानी जायला डेरवण गावातून दोन-अडीच तास चढणीचा रस्ता पार करून जावे लागते. रस्ता अडचणीचा आणि अवघड आहे. स्थानिक लोक या स्थानाला “कापश्याबुवा” म्हणतात. श्रीमहाराज आणि श्री.धोंडबाराव गुजर असे दोघे या दुर्गम ठिकाणी चालत गेले. श्रीमहाराजांनी हातभेटीचा नारळ श्रीकश्यप ऋषींना अर्पण केला आणि श्री सीतारामबुवांच्या घराच्या कामाला सुरुवात करीत असल्याचे सांगून प्रार्थना केली. त्याच वेळी भविष्यकाळात साकार करण्याच्या कोणत्या भव्यदिव्य

प्रकल्पांची मुहूर्तमेढ आपण रोवीत आहोत याचा उच्चार महाराजांनी केला नसेल; पण मनोमन श्रीकश्यप ऋषींसमोर आपले संकल्प मांडले असतीलच. हे स्थान श्रीमहाराजांना आवडले असावे; कारण पुढे पुन्हा एकदा श्रीमहाराज धनगरवाडीतील बेंड्या या छोट्या मुलाला घेऊन तेथे गेले होते (श्रीमहाराजांच्या सहवासामुळे हा बेंड्या आयुष्यभर निर्व्यसनी राहून त्याने आपला संसार सुखाचा केला).

श्री सीतारामबुवांच्या घराचे काम सुरू असतानाच माघ शु ॥ १ शक १८९०; शनिवार, दि. १८.१.१९६९ रोजी दुपारी १ वाजता श्री सीतारामबुवांनी देह ठेवला. श्रीमहाराज त्या वेळी मुंबई येथे श्री.पंडित यांच्याकडे मुक्कामाला होते. वृत्त समजताच श्रीमहाराज सोबत ९-१० भक्तमंडळी तसेच अंत्यसंस्कारासाठी पुरोहित वगैरेंना घेऊन दोन खासगी गाड्यांनी रात्री १० वाजता मुंबईहून निघाले आणि रविवारी पहाटे साडेपाच वाजता डेरवणला आले. अंत्यसंस्काराच्या वेळी डेरवण, कुडप अशा आजूबाजूच्या गावातील अनेक लोक हजर होते. सर्व श्री.मन्यासाहेब राजेशिर्के, अप्पा मोहिरे, सीतारामबापू चिनोळकर राजेशिर्के, शिवाजी मामा महाडीक, धोंडबाराव गुजर, जयाण्णा गुजर, डेरवणचे सरपंच शंकरराव गुजर, दत्तोबा चव्हाण, शामभाऊ कदम असे प्रतिष्ठित आणि श्री सीतारामबुवांवर अपार श्रद्धा असणारे लोक प्रामुख्याने आले होते. कुडपहून श्री.केशवशेट जाधव आपली भजन-मंडळी घेऊन आले होते.

अग्निसंस्कार होण्यापूर्वी श्रीमहाराजांनी श्री सीतारामबुवांचे कार्य पुढे चालू ठेवण्यासाठी श्रीसंत सीतारामबुवा वालावलकर चॅरिटेबल ट्रस्टची स्थापना केली. त्या वेळीच त्या कागदपत्रांवर १००-१२५ लोकांच्या सहा होऊन पुढे १७ जुलै १९६९ रोजी ट्रस्ट धर्मादाय आयुक्तांकडे नोंदविण्यात आला.

श्री सीतारामबुवांच्या पार्थिवावर, मारुती मंदिर आणि त्यांचे बांधकाम चालू असलेले घर यांच्यानजीक समोरील बाजूस अग्निसंस्कार करण्यात आले. श्री सीतारामबुवांचे कार्य पूर्ण झाल्यावर तेराव्या दिवशीच त्यांची स्वयंपाकाची भांडी वगैरे डेरवणच्या नव्या घरात हलविण्यात आली आणि श्री वहाळकरबुवांच्या समाधिमंदिराचा ताबा श्री.वासुदेव शेंबेकर यांनी घेतला. श्री सीतारामबुवांचे अंत्यसंस्कार झाले त्याच जागी त्यांची समाधी १९७२ मध्ये बांधून पूर्ण करण्यात आली. या समाधिमंदिराच्या अर्चेच्या वेळी श्रीसंत गगनगिरी महाराज, श्रीसंत कुवळेकर महाराज (देवरूख) आणि श्रीसंत काका कारखानीस महाराज आवर्जून उपस्थित होते.

त्या वेळी मुंबई, पुणे, रत्नागिरी तसेच अन्य गावाहून अनेक भक्तगण उपस्थित होते. मात्र डेरवण परिसराचा कायापालट करणाऱ्या एका फार मोठ्या आध्यात्मिक आणि सामाजिक कार्याची ही सुरुवात आहे, हे त्या वेळी फार थोड्या लोकांना जाणवले असेल. खुद्द डेरवणवासियांनासुद्धा त्याची नीटशी चाहूल लागलेली नव्हती. नियतीने, भविष्यात साकार होणाऱ्या पुण्यातील श्रीबाबांच्या स्थानाबरोबरच याही स्थानाची जबाबदारी श्रीमहाराजांच्या खांद्यावर सोपविली होती आणि श्रीमहाराज, सद्गुरूंच्या पुण्यातील स्थानाप्रमाणेच, भगवान परशुरामांच्या भूमीत स्थापन केलेले हे स्थान मोठे करण्यासाठी सज्ज झाले होते.

■ ■ ■

प्रकरण : ७

म्हणती गुरु त्याला । चालविं सांप्रदाय अपुला ॥

सन १९२९-३०च्या दरम्यान पुण्यात श्रीसद्गुरू बाबांकडून अनुग्रह मिळाल्यावर श्रीमहाराज तापाने आजारी पडून घरी आले. त्यानंतर पोमेंडी, सोमेश्वर, कल्याण, दादर अशा वेगवेगळ्या ठिकाणी वास्तव्य करून श्रीमहाराज १९४६ साली रत्नागिरीला आले. मात्र या दीर्घ कालावधीत त्यांचा आपल्या सद्गुरूंशी कायम संपर्क होता. “जेथे जातो तेथे तू माझा सांगाती” या भावनेने आपले कार्य कोठेही चाललेले असले तरी “सर्व सद्गुरूंशी करा निवेदन। संतोषी जीवन तेणे होय।” असे सांगणारे श्रीमहाराज वारंवार पुण्याला बाबांच्या दर्शनासाठी तरी येत होते किंवा पत्रातून सर्व काही बाबांच्या चरणी रूजू करीत होते.

सन १९५१-५२ पासून सावड्यांच्या श्री वहाळकरबुवांच्या समाधिमंदिराच्या कामाचा व्याप वाढला होता. तरीही सद्गुरू बाबा महाराजांकडे श्रीमहाराज वारंवार दर्शनासाठी धाव घेत होते. एकदा असेच दर्शनाला आले असता श्रीमहाराजांच्या हातावर श्रीबाबांनी चार कण्हेरीची फुले प्रसाद म्हणून ठेवली. श्रीमहाराजांनी तो प्रसाद तत्काळ ग्रहण केला. श्रीबाबा म्हणाले, “अरे विठोबा, हे तू काय केलेस ? कण्हेरीची फुले विषारी असतात. फुले खाण्याकरता दिली नव्हती. बरे, असूंदे ! आता तुपाची आणि मोरावळ्याची बरणी आतून घेऊन ये.” श्रीसद्गुरू बाबांनी श्रीमहाराजांना भरपूर तूप आणि मोरावळा खायला दिला आणि स्वतःही थोडासा खाल्ला.

एकदा श्रीमहाराजांना त्यांनी चार माणसांना पुरेल एवढा कांदा घातलेला फोडणीचा भात खायला दिला. त्या दिवशी एकादशी होती. श्रीमहाराज एकादशीचा उपवास नेहमी करीत असत. ते बाबांना म्हणाले, “आज माझा एकादशीचा उपवास आहे.” श्रीबाबा म्हणाले, “असं म्हणतोस ? ठीक आहे ! तरीपण तो भात संपव !” श्रीमहाराज तेवढ्यात दर्शनासाठी तेथे आलेल्या कोणा भक्ताला त्यातील भात देऊ लागले तर श्रीबाबा त्या माणसाला मनाई करून तेथून पिटाळून लावीत. अखेर तो सर्व भात श्रीमहाराजांनी कसाबसा संपवला. त्याचा त्रास तर झाला नाहीच, परंतु गुरुआज्ञा प्रमाण मानल्यामुळे एकादशीचे व्रतही सहज साधले गेले.

दि. ९.२.१९४९ रोजी श्रीबाबांनी महाराजांना रत्नागिरीला पाठविलेल्या पत्रात एक सूचक वाक्य आहे, “गुजराथी पंचांगात कलकी अवतार १ ऑगस्ट १९५३ इसवीसन पर्यंत आहे.” हा संकेत श्रीबाबांनी आपला अवतार समाप्तीचा काळ जवळ आला आहे हे दाखविण्यासाठी केला होता. सन १९५१ पासून श्रीबाबांच्या बोलण्यात वारंवार असे उल्लेख येऊ लागले. १९५१ सालीच श्रीमहाराजांना लिहिलेल्या एका पत्रात तर श्रीबाबांनी आपला मनोदय सुस्पष्ट शब्दात लिहिला होता. त्या पत्रात त्यांनी श्रीमहाराजांना विचारले होते, “पुण्यात एक घर घेऊन तू माझा सांभाळ करशील का ?” सन १९५३च्या

एक ऑगस्टच्या मध्यरात्री बारा वाजून अड्डावीस मिनिटें ही वेळ श्रीबाबा महाराजांनी देहत्यागासाठी निश्चित केली होती.

‘तो’ दिवस जवळ येऊ लागला तशी श्रीमहाराजांच्या मनात प्रचंड अस्वस्थता निर्माण झाली. विषण्णता दाटली, मनस्थिती अत्यंत अस्थिर झाली.

श्रीसद्गुरुस्वरूप दिक्कालातीत । आहे अमाप आणि अनंत ।

त्रिजगतांचा प्रवाह नित्य । चाले तयांच्या सत्तेने ॥

असे लिहिणारे श्रीमहाराज श्रीबाबांच्या वियोगाच्या चाहूलीने मात्र स्वतःच दुःखी कष्टी झाले. त्यांनी पुण्याला जाऊन श्रीबाबांना साकडे घालायचे ठरवले. श्रीबाबांना आपला देहत्यागाचा निश्चय बदलायला लावायचा आणि हे जर शक्य होणार नसेल तर श्रीबाबांच्या आधीच आपण देहत्याग करून या जगातून निघून जायचे असा निश्चय करून श्रीमहाराज पुण्याला जाण्याची तयारी करू लागले. कोणतीही गोष्ट करायची ठरवली की श्रीमहाराज ताबडतोब आपल्या सर्व शक्ती एकवटून त्या गोष्टीच्या पूर्ततेसाठी कामाला लागत. त्या वेळी त्यांचे देवस्थान खानूला श्री.खांडेकरांकडे होते. तेथील आणि रत्नागिरी येथील सर्व व्यवस्था त्यांनी लावली. “परत आलो तर पुन्हा आपली भेट, अन्यथा हा माझा अखेरचा नमस्कार !” असे सर्वांना सांगून दि. २८ जून १९५३ रोजी श्रीमहाराजांनी पुण्याकडे प्रस्थान ठेवले.

संकटे सहसा एकटी येत नाहीत. श्रीमहाराज निघाले आणि मुसळधार पाऊस सुरू झाला. आंबा घाटात दरडी कोसळल्या. दोन दिवस श्रीमहाराज घाटात अडकून पडले होते. अखेर डोक्यावर सामान घेऊन चिखल तुडवत पायीच श्रीमहाराज कोल्हापूरला पोहोचले. कोल्हापूरला श्रीमहाराजांनी जगदंबेच्या मंदिरात जाऊन तिची करूणा भाकली. आपली मनोकामना पूर्ण कर म्हणून पुन्हापुन्हा विनवणी केली आणि पुण्याला जाणाऱ्या रेल्वे गाडीने निघाले. सद्गुरू जणू परीक्षाच घेत होते. सातारा रोड येथे मालगाडीला झालेल्या अपघातामुळे मार्ग बंद झालेला होता. सद्गुरू दर्शनासाठी तळमळणाऱ्या श्रीमहाराजांना एकएक क्षण युगासारखा वाटत होता. अखेरीस सद्गुरूकृपेने श्रीमहाराज तब्बल सात दिवसांनी म्हणजे ४ जुलै १९५३ रोजी दुपारी दीड वाजता पुण्यास येऊन दाखल झाले.

गुरूकृपेनेची जाहला प्रवास । पाही परीक्षेस गुरुराया ॥

तेणेंची निर्मिली संकटे मार्गांत । पहावया चित्त विठ्ठलाचें ॥

भयकर्ता आणि तोची भयहर्ता । तयाचा तत्वतां खेळ सारा ॥

असे या प्रसंगाचे वर्णन श्रीमहाराजांनी आपल्या ‘शिष्याहंकारग्रहण’ या आख्यानात केले आहे. सर्व सामानसुमान आठल्ये यांच्या घरी ठेवून, स्नान भोजन आटोपून श्रीमहाराज दुपारी साडेतीन वाजताच्या सुमारास श्रीबाबांच्या दर्शनासाठी धुमाळ बिल्डिंगमध्ये आले. श्रीबाबांसाठी श्रीमहाराजांनी व्याघ्रचर्म आणले होते, वंदन करून ते त्यांनी श्रीबाबांच्या चरणी अर्पण केले. “प्रवासात फार त्रास झाला ना ? आता निवांत बैस !” श्रीबाबा हसून म्हणाले. परंतु श्रीमहाराज निवांत बसायला थोडेच आले

होते ? काही वेळ जाऊ दिल्यावर श्रीमहाराजांनी विषयाला तोंड फोडले, “एक ऑगस्ट १९५३ रोजी कली संपणार आणि आपण त्याच दिवशी देह सोडणार असे म्हणता. एवढी घाई कशासाठी ? आपल्या पाठी आम्हाला कोण आहे ? आपणास आम्ही त्रास देतो म्हणून कंटाळलात का ?”

आता आम्हांसी देह सोडणें आवश्यक । पुढील कार्य खोळंबले देख ।

विश्वकार्जी अवतार सुरेख । धरणें असे आम्हांसी ॥

असे सांगून ‘प्रत्येकाला कधीतरी हा देह सोडावाच लागतो. तू दुःख करू नकोस’ अशा शब्दात श्रीबाबांनी श्रीमहाराजांना समजावले.

श्रीमहाराज म्हणाले, “तसे असेल तर तुमच्या आधी मीच हा देह सोडतो !” त्यावर श्रीबाबा संतापले, श्रीमहाराजांना म्हणाले, “तू मूर्ख आहेस का ? तुला अजून बरेच कार्य करायचे आहे. भलता हट्ट धरू नको !” हा वाद सहा-सात दिवस चालू होता. श्रीमहाराज श्रीबाबांच्या पायाशी धरणे धरूनच बसलेले होते. त्यांचे मागणे एकच होते. अन्य कोणत्या विषयावर बोलणे होतच नव्हते. बाबाही आपला निश्चय मोडायला तयार नव्हते. अखेरीस श्रीमहाराजांनी निर्वाणीचे अस्त्र काढले. “आपण आपला निश्चय सोडीत नाही, तेव्हा आपण ज्या जगात नाही तेथे आम्हालाही राहाणे नाही. अन्नत्याग करून मी आपल्या पायाशीच देहत्याग करतो,” असे श्रीमहाराज बोलल्यावर, त्यांचा शुद्ध भाव, निस्सीम प्रेम पाहून अंतःकरणात दया उत्पन्न होऊन श्रीबाबांनी विचारले, “बोल, किती दिवस राहू ?” श्रीमहाराज श्रीबाबांनीच निर्माण केलेल्या मायेच्या अधीन होऊन चटकन बोलून गेले, “निदान एक वर्ष तरी राहा !” आणि श्रीबाबा किंचित स्मित करित ‘तथास्तु’ म्हणाले. श्रीमहाराजांना अतीव आनंद झाला. त्याचबरोबर ‘एक वर्ष’ हे शब्द आपल्या मुखातून गेले म्हणून दुःखही झाले. परंतु तो सारा सद्गुरूंचा खेळ होता.

सद्गुरूंनी आश्वासन दिले तरीही श्रीमहाराजांनी पुण्यातील मुक्काम हलवला नव्हता आणि एक ऑगस्टपर्यंत हलविण्याचा विचारही नव्हता. नित्यनेमाने धुमाळ बिल्डिंगमध्ये येऊन गुरुसन्मुख विनम्र होऊन उभे राहाण्याचा क्रम चालूच होता.

आणि अचानक एक दिवस विलक्षण घडले ! ती जुलैची २४ तारीख होती. श्रीमहाराज नेहमीप्रमाणे बाबांच्या दर्शनाला गेले होते. श्रीबाबांनी श्रीमहाराजांना जवळ बोलावले. त्यांचा उजवा हात श्रीबाबांनी वचन घेतल्याप्रमाणे आपल्या उजव्या हातावर पालथा ठेवून घेतला, त्यावर आपला डावा हात दृढपणे ठेवून ते विलक्षण आवेगपूर्ण स्वरात म्हणाले, “विठोबा, आजपासून तुझा सर्व अहंकार मी घेतला बरं ! स्वेच्छेने घेतला ! आता तुला कशाचाही विचार करणे नाही. तुझे सर्व काही इतःपर मीच करणार आहे हे ध्यानात धर !” श्रीबाबांनी त्या वेळी श्रीमहाराजांना अनेक गोष्टी सांगितल्या. गुरुपदेशाच्या वेळी सुरू झालेली, सद्गुरूंनी शिष्याचा स्वीकार करण्याची प्रक्रिया त्या दिवशी पूर्णत्वास पावली.

त्यानंतर दोनच दिवसांनी म्हणजे २६ जुलै १९५३ रोजी श्रीमहाराजांनी श्रीबाबांची षोडशोपचारे पूजा

केली. त्या वेळी श्रीमहाराजांची भावावस्था आपल्या सद्गुरूंच्या चरणी इतकी रंगून गेली होती की श्रीमहाराज आपल्या नकळतच पूजेचे एकएक उपचार पार पाडीत होते आणि पूजेचा एकएक उपचार श्रीबाबा जाणीवपूर्वक देहस्थितीवर राहून त्यांच्याकडून करवून घेत होते. पूजाविधी पूर्ण होताच श्रीबाबांनी आपल्या गळ्यातील गुलाबाचा हार आपल्या हाताने श्रीमहाराजांच्या गळ्यात घातला. स्वतःची जपमाळ आणि श्रीआईसाहेब (सौ.दुर्गाताई) यांचा फोटो दिला. त्याचप्रमाणे स्वतःच्या हातातील सर्पमुखी अंगठी आणि वळे श्रीमहाराजांच्या उजव्या हाताच्या तर्जनीत, गुरूच्या बोटात घातले आणि म्हणाले, “गुरूच्या बोटातील अंगठी गुरूच्या बोटात घातली.” श्रीमहाराज हे श्रीसद्गुरू बीडकर महाराजांचेच अवतार आहेत; तेव्हा त्यांनी दिलेली अंगठी पुन्हा मी त्यांच्याचकडे सुपूर्द केली असा भाव श्रीबाबांनी आपल्या बोलण्यातून स्पष्टपणे व्यक्त केला.

श्रीबाबांनी आपल्या खोलीबाहेर लावलेली “शिवनाम थोर शंकर नामसुधा । धाता यथा पूर्वमकल्पयत् ।” ही पाटी काढण्यास सांगितली. त्या पाटीचा अर्थ जाणून, त्या दिवसापासून श्रीमहाराजांनी श्रीबीडकर महाराज मठात शंकरावर रुद्राभिषेक सुरू केला. सर्व भक्तजनांना शिवनामाचा जप करण्याचे आवाहन केले. स्वतःही आराधना सुरू केली. अजूनही श्रीबाबा अधूनमधून ‘मी जाणार’ असे म्हणत. त्यामुळे मनातील काळजी पूर्णपणे गेली नव्हती. ३१ जुलैला दर्शनासाठी बाबांकडे माणसांची रीघ लागली होती. ३१ जुलैच्या रात्री श्रीबीडकर महाराज मठात श्रीमहाराजांच्या आवाहानानुसार निकटचे भक्त, सेवक असे सर्वजण अतिशय तणावग्रस्त मनाने जमले होते. त्या वेळी अनेकांना वेगवेगळे अनुभव आले. श्रीमहाराजांना असे दिसले की, श्रीशिवशंकर, श्रीदत्तअवधूत परमानंद हे श्रीबाबांच्या निकट, दिव्य तेजाने तळपत त्यांचे रक्षण करीत उभे आहेत. मृत्यूचे पाश परतवून लावीत आहेत. शेवटी घड्याळात १२.३०चा टोला पडला आणि आता संकट टळले म्हणून सर्वांनी निश्वास सोडला.

रात्री १२.३० नंतर श्रीमहाराज आणि श्री.काळे हे श्रीबाबांचे सेवक भक्त, असे दोघेजण श्रीबाबांच्या घरी गेले. दार वाजवल्यावर खुद्द बाबांनीच दार उघडले. दारात श्रीबाबा अत्यंत प्रसन्न मुद्रेने उभे होते. त्या वेळी ते साक्षात स्वामी समर्थच भासत होते. त्यांनी आलिंगनासाठी हात पसरून श्री.काळे यांना बोलावले. परंतु काळे संकोचून बाजूस सरले आणि आयुष्यातील महत्भाग्याच्या क्षणाला मुकले. श्रीबाबांनी श्रीमहाराजांना पुढे होऊन आलिंगन दिले आणि त्यांना म्हणाले, “हे असे होणार हे मला माहीत होते आणि म्हणूनच मी तुला बोलावला होता. ‘तो’ आता कायमचा बाजूला सरला !” त्या दिव्य आलिंगनाने श्रीमहाराजांना श्रीबाबांनी आपल्या पूर्ण कृपेचा एकमेव अधिकारी केले ! श्रीमहाराज त्या क्षणी धन्यधन्य झाले !

या भेटीनंतर रात्री १ वाजता श्रीमहाराज काळे यांच्यासमवेत त्यांच्या घरी गेले. तेथे सद्गुरू श्रीबाबा आणि सौ.दुर्गाताई यांच्या फोटोची स्थापना करून त्यांची पूजा केली. सर्व उपस्थित मंडळींना साखर वाटून संकट टळल्याचा आनंद व्यक्त करण्यात आला. नंतर सर्वजण आनंदाने आपापल्या घरी निघून गेले.

दुसऱ्या दिवशी सकाळीच श्रीमहाराज आणि त्यांचे गुरुबंधू श्री.पांडुरंगराव मरबळी पेढे, हार वगैरे घेऊन श्रीबाबांच्या दर्शनासाठी गेले. श्रीमहाराजांनी श्रीबाबांचे पूजन करून त्यांना वंदन केले.

श्रीबाबा गमतीने श्रीमहाराजांना म्हणाले, “अरे विठोबा, आमच्या जाण्याची तारीख एक नव्हती बरं! ती दोन तारीख होती! आज आम्ही जाणार!” श्रीमहाराज कळवळून म्हणाले, “श्रीगुरुदेव, आता थट्टा करू नका, नाहीतर मी पुन्हा अनुष्ठानाला बसतो!”

बाबा हसून म्हणाले, “नको नको विठोबा! आम्ही आता वर्षभर जात नाही. मात्र या वर्षभरात तुझी रत्नागिरीची सर्व कामे उरकून घे! आज्ञा होईपर्यंत पुन्हा इकडे फिरकू नकोस, कारण तुला परंपरेचे काम पुढे न्यायचे आहे आणि ही श्रीसद्गुरू बीडकर महाराजांची आज्ञा आहे!”

श्रीमहाराजांनी दत्तअवधूत पंथाच्या प्रथेप्रमाणे श्रीबाबांजवळ त्यांच्या पादुका मिळाल्यात अशी प्रार्थना केली. श्रीबाबांनी त्यांना सांगितले की तू मुंबईला जाऊन पादुका घेऊन ये आणि येताना मुंबादेवी मंदिरात जाऊन मुंबादेवीला त्या दाखवून घेऊन ये.

पुढील दोन-तीन दिवसातच मुंबईला श्री.गणपतराव नाईक यांच्या घरी श्रीस्वामी समर्थांची चित्र प्रतिमा बसविण्याचा कार्यक्रम होता (श्री.नाईक यांच्या घरी श्रीस्वामी समर्थांनी त्यांना दिलेल्या चर्मपादुका होत्या. त्यांची नित्यपूजा होत असे). हे चित्र श्री.पांडुरंगराव मरबळी यांनीच दिले होते आणि ते श्री.चंद्रशेखर नाडकर्णी यांनी काढले होते. श्री.नाईक यांची अशी इच्छा होती की श्रीबाबांच्या हस्तेच त्या चित्राचे अनावरण व्हावे. परंतु प्रकृती थोडी क्षीण झाल्यामुळे श्रीबाबांना मुंबईचा प्रवास झेपणे शक्य नव्हते. श्रीबाबांनी ही जबाबदारी श्रीमहाराजांवर सोपवली. श्रीमहाराज आणि श्री.पांडुरंगराव मरबळी त्यासाठी मुंबईला गेले (पत्र क्र. ११, परिशिष्ट क्र. ४).

श्रीमहाराजांनी गुरुआज्ञेप्रमाणे श्रीस्वामी समर्थांचे चित्र स्थापन करून पीठ उघडे केले. या समारंभास श्रीसंत केसकर महाराज हेही आले होते. सर्व समारंभ उत्साहात आणि आनंदात पार पडला. चार-पाचशे लोक उपस्थित होते.

त्यानंतर श्रीमहाराजांनी माधवबागेत जाऊन शिसवी लाकडाच्या पादुका खरेदी केल्या. श्रीगुरुआज्ञेप्रमाणे मुंबादेवीच्या मंदिरात त्या पादुका ठेवून प्रार्थना केली. त्या वेळी देवीने श्रीमहाराजांना साक्षात्कारी दर्शन दिले.

पुण्याला आल्यावर श्रीमहाराजांनी त्या पादुका एका सोमवारी श्रीबाबांना अर्पण केल्या. त्या वेळी श्रीमहाराजांनी श्रीबाबांची यथासांग पूजा केली. त्यांना यथाशक्ती वस्त्र अर्पण केले. श्रीबाबांची आरती करून पेढ्यांचा नैवेद्य दाखविला. ही पूजा होईपर्यंत श्रीबाबा त्या पादुका पायात घालून बसले होते. अखेरीस श्रीमहाराजांनी श्रीबाबांना मनोभावे साष्टांग नमस्कार घातला. त्यानंतर श्रीबाबांनी त्या पादुका श्रीमहाराजांना दिल्या.

हे सारे नाट्य घडून गेले; परंतु श्रीबाबांच्या भावी वियोगाच्या कल्पनेने श्रीमहाराज खिन्न मनस्थितीत

होते. त्यांची ही कष्टी अवस्था पाहून श्रीबाबांनी श्री.दातार आणि श्री.क्षीरसागर या आपल्या दोन भक्तांसमवेत त्यांना केडगावला पाठवले. श्री नारायण महाराज केडगावकर यांच्या शिष्यांनी श्रीमहाराजांचे आनंदाने स्वागत केले. श्रीमहाराजांना श्री नारायण महाराजांच्या आसनावर बसवून तेथील भक्तांनी त्यांच्याविषयी आदर दर्शविला. तेथील दत्त मंदिराला प्रदक्षिणा घालताना श्रीमहाराजांनी वाटेवर औदुंबराच्या झाडावर तीन पोपट एकमेकांशेजारी बसलेले पाहिले. केडगावलाही मन न रमल्यामुळे श्रीमहाराज पुण्याला आले. श्रीबाबा म्हणाले, “श्रीदत्तात्रेयांनीच तुला पोपटाच्या रूपाने दर्शन दिले.” केडगाव नंतर हे तिघेजण लोणावळा येथे स्वामी कुवल्यानंद यांच्या भेटीसाठी कैवल्यधामातही जाऊन राहिले. मात्र तेथेही श्रीमहाराजांना मनःशांती मिळाली नाही. तेथून श्रीमहाराज पुण्याला परत बाबांना भेटायला आले आणि बाबांच्या आज्ञेनुसार रत्नागिरीला परत गेले. ही श्रीबाबांची सगुण स्वरूपातील अखेरचीच भेट ठरली !

■ ■ ■

अभंग

ब्रह्मा, विष्णु, शिव आले एके ठायीं । दत्त देव पाहीं तोची एक ॥	१
षट्-भुज मूर्ती शोभे ती सुंदर । शिरें तीन थोर, सुंदर ती ॥	२
माथा जटाभार, शोभे यतीवर । अत्रीचा कुमर दत्तात्रेय ॥	३
भस्मांकीत काया, कांखे सिद्ध झोळी । श्वानें तीं शोभलीं संगें त्याच्या ॥	४
शंख, चक्र, गदा, पद्म तो धरीत । कमंडलू सहित धरी दंडा ॥	५
चरणीं पादुका वाजती चटचट । वस्त्र तें शोभत काषायचि ॥	६
औदुंबरा तळीं उभी दत्तमूर्ती । धेनूसी सांगाती घेवोनियां ॥	७
दास म्हणे दत्त जाणा अवधूत । चरणीं दंडवत घालूं भावें ॥	८

॥ श्रीसद्गुरुचरणारविंदार्पणमस्तु ॥

प्रकरण : ८

श्रीवासुदेवानंत झाले । स्वरूपी लीन ॥

श्रीबाबांची आज्ञा घेऊन श्रीमहाराज जड पावलांनी, १७ ऑगस्ट १९५३ रोजी रत्नागिरीला परतले. मात्र अवस्था जळाबाहेर काढलेल्या मासोळीसारखी झाली होती. “श्री सद्गुरूंचे चरणी मन माझे सर्वदाच हे राहो ।” असे सद्गुरूंना विनवणारे श्रीमहाराज केवळ शरीरानेच रत्नागिरीला परतले. सद्गुरूंनी त्यांना रत्नागिरी येथेच राहाण्याची आणि पुढील आज्ञा होईपर्यंत पुण्याला न येण्याची अट घातलेली होती.

दि. २९ नोव्हेंबर १९५३ रोजी श्रीबाबा तीर्थयात्रेसाठी बाहेर पडले “वाल्मिकी” नें लिहिल्याप्रमाणे रामाला चालावे लागलें ते रामायण वाचतां वाचतां त्यात शेवटी रामाने शरीर विसर्जन बायको भूमीत गडप झाल्यावर लक्ष्मणाला राज्य देऊन त्या अवतारी गुरूनें अयोध्येला शरीर विसर्जन केले तेव्हा मला त्यांनी राम म्हटल्यामुळे त्यातला कितवा पार्ट करायचा आहे ते पाहाणे आहे. या सात वर्षांत पुष्कळ गुरुमंडळी आजारी पडली आहेत. त्यामुळे अयोध्या, मथुरा पाहून येणेची इच्छा आहे” अशा शब्दात श्रीबाबांनी या तीर्थयात्रेमागील आपला हेतू थोड्या गूढ शब्दात आपल्या शिष्यवर्गाला कळविला होता.

श्रीबाबांना अयोध्येत शरयू नदीच्या प्रवाहात देह विसर्जित करावयाचा होता. श्रीबाबा शरयूच्या पाण्यात उतरलेही होते; परंतु श्रीबाबांनी प्रवाहात जेथेजेथे जावे तेथेतेथे घोट्याएवढेच पाणी असावे असे होऊ लागले. शेवटी श्रीबाबा सोबत असलेल्या श्री.काळेंना म्हणाले, “शरयू काही आम्हास जागा देत नाही असे दिसते,” असे म्हणून ते काळेंसमवेत स्नान करून काठावर आले. ही घटना दि. १२.१२.१९५३ रोजी सकाळी साडेआठ ते नऊच्या दरम्यान घडली. श्री.गणेश गंगाधर आळेकर हे श्रीबाबांसोबत यात्रेला गेले होते. दि. १३.१२.१९५३ रोजी त्यांनी ही हकिकत श्रीमहाराजांना पत्राने कळविली.

त्याच वेळी सद्गुरू श्रीबीडकर महाराजांनी “पुण्यास जागा घे” अशी आज्ञा केली आणि ती शिरसावंद्य मानून, मच्छलीपट्टणम्, काशी, मथुरा, वृंदावन, अयोध्या, जगन्नाथपुरी, प्रयाग आदी तीर्थस्थाने पाहून श्रीबाबा पुण्याला परतले. प्रवासाच्या दगदगीने प्रकृती अत्यंत क्षीण झाली होती. पुण्याला परतल्यावर विश्रांती घेतल्यावरही त्यात सुधारणा न होता ती अधिकाधिक ढासळू लागली.

दि. ३० मार्च १९५४ रोजी श्रीबीडकर महाराजांची पुण्यतिथी होती. दरवर्षी या दिवशी श्रीबाबा श्रीबीडकर महाराजांच्या मठात जाऊन तेथे बराच काळ थांबत असत. श्रीबीडकर महाराजांचा सारा शिष्यपरिवार तेथे येत असे, त्यामुळे सर्वांशी गाठीभेटी होत, प्रेमाची संभाषणे होत आणि मग प्रसाद घेऊन श्रीबाबा घरी परतत. या उत्सवाच्या वेळी मात्र श्रीबाबांची तब्येत एवढी क्षीण झाली होती की

श्रीबाबा उत्सवात हजर राहू शकले नाहीत. मात्र रात्री श्रीबीडकर महाराजांच्या पालखीची मिरवणूक धुमाळ बिल्डिंगसमोरून जाऊ लागली. त्या वेळी श्रीबाबा अंथरुणावरून आवेगाने उठले आणि उघड्या अंगानेच पालखीजवळ आले. त्यांनी आपल्या सद्गुरूंचे डोळा भरून दर्शन घेतले. डोळ्यातून आसवे वाहात होती. थरथरत्या हातानी त्यांनी आपल्या सद्गुरूंना वंदन केले. पालखी सोबतची गर्दी श्रीबाबांच्या पायावर डोके ठेवण्यासाठी धडपडत होती. त्या गर्दीतून वाट काढीत श्रीबाबा आपल्या घरी परतले.

श्रीमहाराजांनी या वेळी श्रीबीडकर महाराज पुण्यतिथी खानू येथे साजरी केली. दि.१२.४.१९५४च्या पत्रात त्याविषयीचा वृत्तांत आपल्या सद्गुरूंना कळविताना श्रीमहाराज लिहितात, “श्रीसद्गुरू बीडकरमहाराजांची पुण्यतिथी खानू येथे जाहली. देवस्थान तूर्त खानूसच आहे. रूद्र व पवमान एकादशी जाहली. श्रीकृपेने सर्व यथासांग जाहलें. त्यावेळी देवापुढे आलेल्या एकंदर पैशांची रुपये दहांची मनिऑर्डर मठांत श्रीसंत बापट महाराज यांचेकडे परस्पर पाठविली आहे. श्रीचरणीं विदीत व्हावें. रात्री आरत्या व प्रवचनें जाहली. सर्व दिवस चरित्र वाचन जाहलें. यथाशक्ती मंडळी प्रसादाला होती. श्रीच सर्व करवून घेत आहेत.”

श्रीबाबांना पुण्यात नदीच्या काठी एक जागा हवी होती. आपल्या काही शिष्यांजवळ “मला स्पेस पाहिजे, जागा पाहिजे” असे ते म्हणाले होते. श्री.खंडेराव राघोबा वाघ नावाचे एक गृहस्थ श्रीबाबांचे शिष्य होते. त्यांचे काही प्लॉट्स फर्ग्युसन कॉलेजच्या वसतिगृहाजवळ होते. त्यांनी त्या जागेचा नकाशा श्रीबाबांना दाखविला. तेव्हा त्यांनी नकाशावर, एका प्लॉटवर बोट ठेवून, तो आपणास पसंत आहे असे सांगितले. श्री.वाघ यांनी नाममात्र १ रुपया वार्षिक भाड्याने, दीर्घ मुदतीच्या कराराने तो प्लॉट श्रीबाबांना दिला; परंतु हा भाडेपट्टीचा व्यवहार श्रीबाबांना तेवढासा योग्य वाटत नव्हता म्हणून तो सिटी सर्व्हे नं. ९३७ डी हा प्लॉट, पुढे बाबांच्या इच्छेप्रमाणे दि. २०.४.१९५४ रोजी, श्री.वाघ यांनी बक्षिसपत्र करून श्रीबाबांना अर्पण केला.

सन १९५४च्या जून महिन्यापासून श्रीबाबांची तब्येत अधिकच बिघडली. श्रीमहाराजांचे सारे लक्ष श्रीबाबांकडेच लागलेले होते. परंतु पत्राने चौकशी करण्याव्यतिरिक्त श्रीमहाराजांच्या हाती काहीच नव्हते. त्यामुळे श्रीमहाराज वारंवार पत्रे पाठवून श्रीबाबांच्या तब्येतीविषयीची आपली काळजी व्यक्त करीत होते.

दि. १७.२.१९५४च्या पत्रात श्रीमहाराज कळवळून लिहितात, “....श्रीसद्गुरू माऊलीची प्रकृती ठीक नाही असे वाटतें. तरी खाणे पिणें व औषध यात हयगय नको. आम्हा लहान बालकांस संरक्षण व दर्शनाचे प्रेम हवे आहे. श्रींना काही आवश्यक तर कळविणे व बालकाकडून सेवा करवून घेणे. सर्वच गोष्टी माऊली करीत आहेत. शब्दी काय लिहू

श्रीमहाराज वारंवार दर्शनासाठी येण्याची परवानगी मागत होते. परंतु श्रीसद्गुरूंच्या मनी काही वेगळेच होते. दि. १.६.१९५४ च्या पत्रात श्री.बा.प्र.दातार यांनी श्रीमहाराजांना कळविले आहे, “आपले

पत्र पोहोचले. त्याप्रमाणे श्रीसद्गुरूंना सांगितले. आज त्यांना काय लिहू म्हणून विचारले असतांना खालील प्रमाणे सांगितले ‘येण्याची काळजी करू नका. आहात तिथे स्वस्थ असा

तरीही पुन्हा दि. २७.७.१९५४ रोजी पत्राद्वारे श्रीमहाराजांनी श्रीसद्गुरूंची करूणा भाकली आहे, “.... गुरु माऊलीची प्रकृती आज महिना दीड महिना ठीक नाही. तरी सेवेकरिता आज्ञा दिल्यास येण्याची तीव्र इच्छा आहे व दर्शनाची तळमळ आहे. तरी कृपादृष्टीने बालकाला परवानगी दिल्यास ठीक होईल श्रीमाऊलीपुढे मुलाचे काय चालणार ? तरीही श्रींची इच्छा असेल त्याप्रमाणे होईल. परंतु सध्या दक्षिणायन आहे. अद्याप आम्हास पुष्कळ दर्शनाची व सहवासाची इच्छा ती माऊलीच पुरी करणार. शरीरासाठी थोडी औषधी व अन्न घेणेच आवश्यक तरी घेणे जरूर. परवानगी मिळताच येतो”

सद्गुरूंनी वर्षभर पुढे ढकललेली समाधिकालाची नियोजित वेळ भराभर जवळ येत होती. मन चिंतातुर झाले होते. अगतिक वाटत होते. येनकेन प्रकारेण श्रीसद्गुरूंचा वियोग टळावा असे वाटत होते. त्यासाठी सद्गुरूंना “ परंतु सध्या दक्षिणायन चालू आहे” अशी आठवण देण्याचा दुबळा प्रयत्न चालू होता.

ऐशिया गुरूमाऊलीचे सगुणरूप । पाहतां वाटे सूरख अमूप ।

म्हणोनी प्रार्थी शिवपदीं, सकृप । व्हावें त्यांसी ॥

आम्हा अज्ञ बालांकारणे । श्रीसद्गुरुमूर्ती ऐंशीचं ठेवणें ।

आणि व्याधी निरसोनी करणें । आरोग्य तयां ॥

अशी परमेश्वरापाशी विनवणी चालू होती.

श्रीबाबांचे सर्व शिष्य अतिशय चिंतातुर झाले होते. एखाद्या कुटुंबात वडील अत्यवस्थ अवस्थेत अंथरुणावर खिळून पडले असावेत आणि मोठा भाऊ कोठे दूरदेशी अडकून पडलेला असावा, अशा वेळी लहान भावंडे जशी गोंधळून जातात आणि मोठ्या भावाची आतुरतेने वाट पाहातात तसेच काहीसे चित्र त्या वेळच्या श्रीमहाराजांना आलेल्या पत्रातून दिसते.

दि.४.८.१९५४ च्या पत्रात श्रीपाद लक्ष्मण गोखले यांनी लिहिले आहे, “.... श्रीसद्गुरूंची प्रकृती अत्यंत खालावली असून शक्तिपात झाल्यासारखे मला अल्पबुद्धीला वाटते. मी श्रीसद्गुरू बाबांकडे रोज जात होतो व अजून जात आहे. पण बाबांची आजची अवस्था पाहिली की पोटात गलबलून येते व अतिशय वाईट वाटते. तरी श्रीसद्गुरू माऊलींच्या तब्येतीला केव्हापासून उतार पडेल वगैरे आपण मला अल्पमती बालकाला कळवाल अशी आशा वाटते. आपण त्या ठिकाणी असलात तरी इथल्या परिस्थितीची आपणास संपूर्ण कल्पना आहे व आपण सर्व जाणू शकता. तरी याला उत्तर पाठवाल अशी इच्छा मी आपले चरणी व्यक्त करतो...”

मुंबईचे श्री.विश्वनाथ द. प्रभुदेसाई हे श्रीबाबांचे आणि श्रीमहाराजांचे निस्सीम भक्त होते. ऑगस्ट

१९५४च्या पहिल्या आठवड्यात श्रीमहाराजांना भेटायला ते रत्नागिरीला गेले होते. श्रीमहाराज त्या वेळी अतिशय अस्वस्थ आणि बेचैन मनस्थितीत होते. श्रीमहाराजांनी प्रभुदेसाईंना सांगितले की पुण्यात श्रीबाबा अतिशय आजारी आहेत. मला रत्नागिरी सोडण्याची आज्ञा नाही. तेव्हा तुम्ही पुण्याला जाऊन श्रीबाबांचे दर्शन घेऊन तेथील सर्व परिस्थिती प्रत्यक्ष पाहून श्रीबाबांच्या प्रकृतीविषयी मला कळवा. दारावर “दर्शनाला येऊ नका” अशी पाटी असेल तरीही तुम्ही दरवाजा हळूच उघडून श्रीबाबांचे दर्शन घ्या आणि मला कळवा. सद्गुरूंना भेटण्यासाठी श्रीमहाराज कसे तळमळत होते हे पाहिल्यामुळे प्रभुदेसाई मुंबईला परत जाताना वाट वाकडी करून पुण्याला श्रीबाबांच्या दर्शनाला गेले आणि त्यांनी लगेच दि. १०.८.१९५४च्या पत्रात महाराजांना कळविले, “... महाराज स्वस्थ पडलेले होते. काही बोलले वगैरे नाहीत. परंतु दर्शन चांगले झाले. अतिशय कृश झाले आहेत. आता नुसते पाणी घेतात असे श्री.बापटांनी सांगितले”

यानंतर केवळ सात दिवसांनी, श्रावण वद्य चतुर्थी (अंगारकी चतुर्थी) शक १८७६, मन्मथनाम संवत्सर, मंगळवार, दि. १७.८.१९५४ रोजी रात्री १२ वाजून २८ मिनिटांनी (दि. १८.८.१९५४) श्रीबाबांनी देहत्याग करून आपले अवतार कार्य संपविले.

श्रीबाबांच्या गावोगावीच्या भक्तांना तारा, फोन वगैरे शक्य त्या मार्गांनी कळविण्यात आले. श्रीमहाराजांनाही तारेनेच हे दुःखद वृत्त समजले (Sadguru Raosaheb Niryan. Inform all. Kale). परंतु सद्गुरूंच्या आज्ञेप्रमाणे पुण्यास न जाण्याचा कठोर निर्णय श्रीमहाराजांनी घेतला आणि तसे तारेने पुण्याला कळविले. श्रीबाबांचे अंत्यसंस्कार ‘सिटी सर्व्हे क्र. ९३७ डी’ या श्रीबाबांच्या जागेवरच करण्यात आले.

दि. २६ ऑगस्ट रोजी, दशमदिन विधी, तिलांजली वगैरे सर्व बाबांच्या जागेतच करण्यात आले. या जागेला तात्पुरते तारेचे कंपाऊंड करून आत मांडव घालून तेथे सर्व व्यवस्था करण्यात आली होती. नंतरचे तेराव्या दिवसांपर्यंतचे सर्व विधी तसेच उदकशांत, इंद्रायणीत रक्षा विसर्जन, शरयू नदीत अस्थिविसर्जन वगैरे सर्व गोष्टी शिष्यांनी व्यवस्थित पार पाडल्या.

श्रीबाबांच्या निर्वाणानंतर सारेचजण श्रीमहाराजांची पुण्यात वाट पाहात होते. श्री.बा.प्र.दातार यांनी श्रीबाबांच्या समाधीनंतर दुसऱ्याच दिवशी (दि. १९.८.१९५४) श्रीमहाराजांना लिहिले आहे, “ आपण अवश्य आलेच पाहिजे. बाबा सर्वव्यापी आहेत त्यांना आपण विचारा आणि पुण्यास ताबडतोब या. आपणासारखी माणसं जर अशा वेळी इथे नसतील तर आम्ही पोरांनी काय करावे. तरी इकडे ताबडतोब यावे....”

श्री.भालचंद्र नागेश थत्ते दि. २३.८.१९५४ रोजी लिहितात, “ ... आपण इकडे याल अशी अतिशय आशा वाटत होती. परंतु सकाळी आपली तार वाचली व जरा वाईट वाटले. पण एका दृष्टीने असा आनंद होत होता की, आपल्यापुढे एक असा आदर्श आहे की, श्रींची आज्ञा तंतोतंत पाळली जाते.

या आदर्शाला नजरेसमोर ठेवून आपण असे होण्याचा प्रयत्न करावा अशी इच्छा आहे ...”

दि. २३.८.१९५४ या दिवशीच श्री.बा.प्र.दातार यांनी लिहिले आहे, “आपले आजच पत्र मिळाले. वाचले. आपण येत नाही हे वाचून वाईट वाटले. गंधेमामा यांस तसे सांगितले. त्यांचा आपणास खालीलप्रमाणे निरोप आहे. आपण प्रसादास आलेच पाहिजे. नाहीतर मला आणावयास यावे लागेल”

श्री.व.म.गुर्जर यांनी ४.९.१९५४च्या पत्रात लिहिले आहे, “... आपण इकडे याल अशी सर्वांची खात्री होती; परंतु श्रीसद्गुरुआज्ञेचे अशा प्रसंगीसुद्धा आपण किती पालन केलेत हे पाहून कोणासही एक प्रकारे सात्त्विक आनंद वाटल्यावाचून राहाणार नाही. आपणास अत्यंत त्रास झाला असेल हे नक्कीच; परंतु आपले मनोधैर्य किती पराकोटीस गेले आहे हे उत्तम प्रकारे समजून येते आणि परमार्थात गुरु आज्ञेचे पालन किती तत्परतेने व काटेकोरपणे करावे लागते याचे उत्तम उदाहरण आपण घालून दिलेत”

श्रीमहाराज जरी अंत्यसंस्काराच्या वेळी किंवा नंतर पुण्याला आले नाहीत, तरी श्रीबाबांनी त्या वेळी सतत तेरा दिवस श्रीमहाराजांना दर्शन देऊन त्यांचे लौकिक दुःख हलके केले. श्रीमहाराज श्रीबाबांच्या पहिल्या पुण्यतिथीलाही काही अनपेक्षित अडचण येऊन हजर राहू शकले नव्हते. तो भाग यथाक्रम पुढे येईलच.

श्रीबाबांच्या जागेत जेथे अंत्यसंस्कार झाले तेथे श्रीबाबांचे समाधिस्थान उभे करणे आवश्यक होते. त्यासाठी कोणीतरी शिष्याने पुढाकार घेऊन सर्व शिष्यांना एकत्र करून एखाद्या कायमस्वरूपी संस्थेची स्थापना करून, हे काम करावयास हवे होते, कारण या जागी मी १००० वर्षे राहाणार आहे असे श्रीबाबांचा म्हणाले होते.

“अयोध्या आता सर्वत्र आहे. त्यामुळे अयोध्येचे वैशिष्ट्य फक्त श्रीरामाच्या अवतार समाप्तीमुळे तो श्रीराम प्रत्यक्ष पुण्यातच राहणेंच आहे. तीच अयोध्या सर्वदा बंद आहे व त्याला बहुत वर्षे कालावधी आहे. पुण्यात घर-बगीचा, आवारासह झाल्यावर पुढे इतर गोष्टींचा विचार श्रीस्वामी समर्थ आज्ञेनुसार होईल,” असे श्रीमहाराजांनी दि. २४.११.१९५३च्या पत्रात श्रीबाबांना लिहिले होते.

परंतु श्रीमहाराज, श्रीबाबांच्या या कार्यात भाग घेऊ शकत नव्हते आणि अन्य शिष्यगणांनी आपापले अहंकार, ग्रह, पूर्वग्रह सोडून एकत्र येऊन कार्याला प्रारंभ करणे मात्र होत नव्हते. सभा होत होत्या, योजना आखल्या जात होत्या; परंतु प्रत्यक्षात जबाबदारी उचलायला कोणी पुढे होत नव्हते. श्रीमहाराजांच्या संग्रहातील त्या वेळचा पत्रव्यवहार वाचला म्हणजे शिष्यमंडळीतील वैचारिक गोंधळ, वैयक्तिक अहंभाव, दूरदृष्टीचा अभाव आणि प्रमुख शिष्यांचा नाकर्तेपणा लक्षात येतो. यामध्ये मुख्य अडचण म्हणजे या कार्यासाठी स्वतःचे वैयक्तिक जीवन बाजूस सारून, पूर्णपणे या कार्यात झोकून देऊन हा गोवर्धन उचलण्याची हिंमत कोणीच दाखवीत नव्हते. कदाचित तेवढा आत्मविश्वास किंवा श्रीबाबांविषयीची

अनन्यनिष्ठा त्यांच्याजवळ नसावी. आपल्या संपूर्ण आयुष्याचे दान करून, वैयक्तिक इच्छा, आकांक्षा, नाती गोती, यांना तिलांजली देऊनच हे काम करायचे होते. स्वतःचे व्यक्तित्व विसर्जित करून हे करणे आवश्यक होते आणि नेमके तेच करण्यासाठी कोणी पुढे होत नव्हते.

पुढे येऊ घातलेल्या संभ्रमाच्या, गोंधळाच्या परिस्थितीची चाहूल फार लवकर म्हणजे १.१०.१९५४च्या श्री.गणेश गंगाधर आळेकर यांच्या पत्रात लागते. ते लिहितात, “कै.श्री.स.गु.यांचे (सद्गुरु यांचे) आजारीपणात व नंतर येथे फारच चमत्कारिक व स्वतःच्या प्रौढीच्या घटना होत आहेत त्या आपण आपल्या दिव्य दृष्टीने पूर्णपणे जाणत आहाच ... ”

दि. १०.११.१९५४ च्या पत्रात श्री.पांडुरंगराव मरबळी लिहितात, “मी धारवाडहून येताना रा.रा.श्री.काळ्यांकडे पुण्यास उतरून गेलो होतो. ती सर्व मंडळी नुकतीच सप्तशृंगीस जाऊन आली होती. कारण सद्गुरूंस इच्छा होती. अशक्तीमुळे गेले नव्हते म्हणून ते सर्व जाऊन आले. तिकडे ३-४ पाट्यां झाल्या आहेत. ‘काळेच कशाला, मी सगळे एकटाच करीन’ असे जोगळेकर बोलतात म्हणे. वाघ (प्लॉट देणारे) व प्रभाकर जोशी व भट हे सगळे सगळ्यांचे झाले पाहिजे म्हणे. आंबेकर काळेंचे विरुद्ध होऊन दुसरे काही करणार म्हणे व लागुंना रु.५०००/- देणे असल्यामुळे तो प्लॉट त्यांना पाहिजे म्हणे. व गुप्ते मंडळींस मठास जोडणे व खरे यांना ट्रस्ट करून ते मॅनेजिंग ट्रस्टी होणार म्हणे. व स्वतः काळेंना, सद्गुरूंची इच्छा ज्याप्रमाणे सांगितले आहे तसे सर्व ते एकटाच करणार. काळ्यांवर पैसा अंत्यविधीला व आजपर्यंत फार खर्च केला म्हणून आरोप आहे” (श्री.मरबळी यांना फारसे मराठी लिहिण्याचा सराव नव्हता).

अहंकार आणि वैयक्तिक महत्वाकांक्षा जागृत झाल्यामुळे भक्तमंडळींमध्ये परस्परांविषयी मने कलुषित होऊ लागली होती. ३.१.१९५५ च्या पत्रात त्याविषयी श्री.पांडुरंगराव मरबळी यांनी काही गोष्टी श्रीमहाराजांना कळविल्या आहेत. ते लिहितात, “.... मी रा.रा.दातारांना जेवण्यास ठेऊन घेतले. नंतर ते दादरला जाऊन तिकडून पनवेलीस गेले. ते सुद्धा श्री.काळेंचे फारच चुका सांगत होते. १) अंत्यविधीस श्री.खरे यांना भाग घेण्यास तार करा असे सांगितले होते ते इन्कारले. २) आपणच मालक याप्रमाणे बोलला. ३) १२ दिवसी रा.रा.खरेने आपले सासरे म्हणून ब्राह्मणाला लाडू वाढतो असे विनंतीपूर्वक सांगितले म्हणे ते रा.रा.काळेने इन्कारले. ४) सद्गुरूने त्यालाच प्लॉट वगैरे दिला आहे आणि त्यात कोणी लक्ष घालू नये आणि त्यांची परंपरा ते चालवतील असे सांगितले म्हणे आणि पुष्कळशा गोष्टी सांगितल्या आणि त्यांनी बरेचशे लोकांस त्यांचेजवळ भांडून बोलणे बंद करविले म्हणे ”

याच पत्राखाली ‘ताजा कलम’ आहे “रा.रा.दातारांच्या आग्रहामुळे हे पत्र लिहिले आहे....” आणि तो फारच बोलका आहे !

खुद्द श्री.काळे आपल्या १९.२.१९५५ च्या पत्रात श्रीमहाराजांना लिहितात, “आपले पत्र आलें. पण प्रत्यक्ष कांही लिहितां आलें नाही. लिहिण्याचे स्फुरणही होत नाही. सर्वत्र निराशा आणि अंधकार.

अंगी अनंत दोष असल्यामुळे कुणाचेही समाधान करण्याची शक्ती माझ्यांत नाही व माझीही समाधान झाले नाही. सर्व लोक विरोध करतात तेव्हा बाबांचे ऐकू की लोकांचे हे कळत नाही. काही लोक पब्लिक ट्रस्ट करण्याचें मागे आहेत. कांही प्रायव्हेट करावा असें म्हणतात. मी हें संस्थान खासगी राहावें व जावयाच्या व मुलीच्या कैचीत न राहतां स्वतंत्रपणें मालकी मागून घेऊन मग व्यवस्था पाहावी असें म्हणत आहे. लोकांचा याला विरोध आहे. त्यांना मुलीकडे राहिल्यास चालेल पण काळ्यांना सर्वाधिकार व मालकी देण्यास तयार नाहीत. मुखत्यारपत्र किंवा प्लॉट १९९ वर्षे कराराने घ्यावा असाही एक पक्ष आहे. काळ्यांनी व्यवस्था पाहावी पण सोवळें ओवळें करूं नये व आम्हाला करण्यास सांगू नये असें कोणी म्हणतात. काळ्यांनी सेवा करावी पण ट्रस्टींच्या तंत्राने तें सांगतील तसें वागावें असे गुप्ते वगैरे मंडळी मानतात. काळ्यांजवळ पैसे द्यावयाचे नाहीत, त्यांचे कांहीच चालू द्यावयाचे नाही असा लागू पक्ष आहे. ... थोडक्यात समाधीच्या स्वतंत्र अशा कल्पना कोणाच्याही नाहीत. पुण्यतिथीपर्यंत वर्षश्राद्ध करून निवृत्त व्हावे असे मला वाटू लागलें ...”

थोडक्यात सांगायचे तर सर्व प्रमुख शिष्यमंडळी परस्परांविषयीच्या कलुषित मनोवृत्तीमुळे, हेतुंविषयीच्या संशयामुळे आणि पूर्वग्रहांमुळे एकमेकांकडे पाठ फिरवून उभी होती. त्यामुळे समाधिस्थानी आवश्यक त्या गोष्टींची पूर्तताही रेंगाळत चालली होती. तरीही श्री.भट, गोडबोले अशा शिष्यमंडळींनी दि.१४.४.१९५५ रोजी समाधिस्थानी एक लहानशी शेड उभी केली. तिथीप्रमाणे श्रीबाबांची पहिली पुण्यतिथी दि.७.८.१९५५ रोजी आली होती. त्यासाठी पूर्वतयारीच्या सभा अधूनमधून होत होत्या आणि त्यामुळे एकमेकांस शह-काटशह देणेही सुरू झाले होते.

श्री.रा.बा.आंबेकरांनी पुण्यतिथीच्या आयोजनात पुढाकार घेतला होता. श्रीमहाराजांच्या प्रेरणेने एक समितीही स्थापन करण्यात आली होती. श्रीमहाराज एप्रिल १९५५ मध्ये श्री.पांडुरंग मरबळीसोबत गोव्यामध्ये काही कामासाठी गेले होते आणि त्यांचा मुख्य उद्देश डेरवण तसेच पुणे येथील समाधिमंदिरांच्या उभारणीसाठी मदत गोळा करणे हा होता. या गोवा भेटीची माहिती सहाव्या प्रकरणात आली आहे. पहिल्या पुण्यतिथीपूर्वी पुण्यात न येण्याचेच ठरलेले असल्यामुळे, श्रीमहाराज गोव्यातूनच पत्रव्यवहार करून हकिकत जाणून घेत होते आणि जरूर ते मार्गदर्शनही करीत होते. त्यामुळे श्री.आंबेकर तसेच मा.द.चितळे त्यांना पत्राद्वारे प्रथम पुण्यतिथीच्या तयारीविषयी कळवीत होते. या पत्रांमधूनही त्या वेळचे एकंदर चित्र डोळ्यासमोर उभे राहाते. श्री.आंबेकरांनी दि.६.७.१९५५ रोजी लिहिले आहे, “... मोडक, काळे प्रभृती मंडळींचा बराच रोष झालेला आहे व कंड्याही बऱ्याच पिकल्या आहेत असो. सद्गुरू समर्थ आहेत तेव्हा त्यांची काळजी नाही. कोलदांडा घालण्याचे प्रयत्न चालू आहेत पण त्यांना अजून सद्गुरूंचा हिसका माहीत नाही एवढेच.”

श्री.माधव द.चितळे यांनी दि. २१.७.१९५५ रोजी एक विस्तृत पत्र श्रीमहाराजांना गोव्यातील पत्त्यावर पाठवून इकडील परिस्थितीचे अगदी यथायोग्य चित्रण केले आहे. ते लिहितात, “... (प्रथम

पुण्यतिथीला) आता दिवस अगदी मोजके राहिले आहेत. त्यामुळे हुरहुर लागते. सर्व कांहीं श्रीसद्गुरूच करून घेणार आहेत याची खात्री असल्यामुळे कार्यक्रमही मोठे व वातावरण भव्य असे राहावेसे वाटते. अडचणी येत असतात परंतु त्याचे निराकरण झालेले दिसून येते. सावकाशाने प्रगती होत आहे. समाधीवर रोज जातो व प्रार्थना करतो. कार्यात व्यग्र असल्यामुळे मानसिक शांतता मात्र ढासळली आहे. अनेक प्रकारचे प्रवाद, विचार बोलणी सारखी चालू असल्यामुळे सर्वास तोंड देणे आहे व जरूर ती उत्तरे देणे भाग आहे. थोडक्यात हे समुद्र मंथनच (आहे). या एकंदर व्यवहारात हलाहलही निघाले व अमृतही. एक गोष्ट मात्र खरी की, श्रीसद्गुरूंच्या संबंधी जरी आदरभाव मंडळीत असला तरी नितांत श्रद्धा फारच थोड्यांजवळ आहे. संबंधात कोठेतरी गुंतागुंत झाल्यामुळे, वैचारीक खोली नसल्यामुळे, नको त्या गोष्टींचा काथ्याकुट झाला व विनाकारण वाईटपणा आला”

अशा परिस्थितीतच पहिली पुण्यतिथी दि. ७.८.१९५५ रोजी करण्यात आली. त्या दिवशी पूजा, अभिषेक, ध्वजपूजन, श्राद्धविधी, महाप्रसाद, भजन, कीर्तन आदी गोष्टींचे आयोजन करण्यात आले होते. रात्री १२ वाजून २८ मिनिटांनी समाधिस्थानी श्रीबाबांचे तैलचित्र स्थापन करण्यात येऊन आरती करण्यात आली. हे तैलचित्र पुणे कॅम्पमधील श्री.नारायण राव यांनी काढले होते. आरतीनंतर एक खुली सभा होऊन भावी योजनांविषयी चर्चा करण्यात आली.

श्रीमहाराज त्या वेळी गोव्यात श्री.अण्णा कामत यांच्याकडे श्रीदुर्गादत्त मंदिर, माशेल येथे मुक्कामास होते. त्या वेळी गोवा पोर्तुगीज अंमलाखाली होता. भारतीय नागरिकांना परवानगीचे सर्व सोपस्कार करून कारवारजवळच्या माजळी मार्गेच फक्त गोव्यात प्रवेश मिळत असे. श्रीमहाराज आणि पांडुरंगराव त्याचमार्गे महत्प्रयासाने परवानगी काढून गोव्यात गेले होते. मात्र गोव्यातील कामे अपेक्षेपेक्षा थोडी लांबली. त्यामुळे पुण्याला पुण्यतिथीसाठी निघण्यास थोडा उशीर झाला. आल्यामार्गे परत जाऊन पुण्याला वेळेत पोहोचणे शक्य होणार नव्हते, म्हणून जवळच्या पण थोड्या आडमार्गाने, लोंढामार्गे परतण्याचा प्रयत्न करायचे त्यांनी ठरवले. त्यासाठी कॅसलरॉक जवळील दूधसागर या ठिकाणी १०-१५ मैलांची पायपीट करून ते आले; परंतु तेथे सरहद्दीवरील तपासणी नाक्यावर भारतीय अधिकाऱ्यांनी त्यांना भारतात प्रवेश नाकारला. अखेरीस दोघेही पुन्हा माशेल येथे श्री.अण्णा कामतांकडे परत आले आणि तेथेच त्यांनी श्रीबाबांची पुण्यतिथी श्रीदुर्गादत्त मंदिरात साजरी केली.

रत्नागिरीच्या शिष्य-मंडळींची इच्छा रत्नागिरी येथेच श्रीमहाराजांनी श्रीबाबांची पुण्यतिथी साजरी करावी अशी होती. श्रीमहाराजही या बेतास पूर्वी अनुकूल होते असे श्री.के.डी.गद्रे यांच्या दि. ८.७.१९५५च्या पत्रावरून वाटते. (पत्र क्र. १२. परिशिष्ट क्र. ४). परंतु श्रीबाबांच्या मनात काही वेगळे होते आणि त्याप्रमाणेच सारे झाले असेच म्हणायला हवे ! श्रीमहाराज यानंतर गोव्यातील मुक्काम आटोपता घेऊन श्रीबाबांच्या पुण्यतिथीनंतर काही दिवसांनी, दीर्घ कालावधीनंतर श्रीबाबांच्या समाधिस्थानी आले. मध्यंतरीच्या काळात मुळा-मुठेतून खूप पाणी वाहून गेले होते !

श्रीमहाराज जरी वर्ष-दीड वर्ष पुण्यात आले नव्हते तरी पुण्यातील एकंदर परिस्थितीची त्यांना पूर्ण कल्पना होती. त्यामुळे समाधिमंदिरात येऊन दर्शन घेतल्यावर श्रीमहाराजांनीच आपल्या पद्धतीप्रमाणे विनाविलंब पुढील हालचालींना सुरुवात केली. कोणतीही गोष्ट विचारपूर्वक, सनदशीरपणे आणि पद्धतशीरपणे करण्याचा श्रीमहाराजांचा स्वभाव होता. त्याप्रमाणे त्यांनी सर्वप्रथम श्रीबाबांच्या सर्व प्रमुख शिष्यांची एक बैठक बोलावली. त्या बैठकीत श्रीबाबांच्या समाधीची व्यवस्था लावण्यासाठी कोणकोणत्या गोष्टी करणे आवश्यक आहेत याचे सूत्रबद्ध विवेचन केले.

समाधीवर एक चांगली, लहानशी इमारत उभी करणे, समाधीची नित्य पूजा-अर्चा, श्रीबाबांचे स्मृतिदिन साजरे करणे, येणाऱ्या भक्तमंडळींसाठी आवश्यक तेवढ्या किमान सोयी करणे, समाधिमंदिराभोवतालचा परिसर सुशोभित करणे. स्थानाभोवती भक्कम संरक्षक भिंत बांधून स्थानाला सुरक्षितता देणे, निधी उभारणे अशी कामाची मोठी यादीच श्रीमहाराजांनी सभेपुढे मांडली. श्रीमहाराजांनी उपस्थित शिष्यवर्गाला आवाहन केले की, 'या स्थानात मी एक हजार वर्षे राहाणार आहे' असे श्रीबाबांनी सांगितले आहे, तेव्हा हे स्थान वृद्धिंगत होऊन प्रति गाणगापूर होणार आहे. त्यासाठी सर्वांनी आपले पूर्वग्रह, अहंकार बाजूस ठेवून, आपले वैयक्तिक जीवन विसरून, सर्व वेळ समाधिमंदिरासाठी झटले पाहिजे. प्रत्येकाने पुढे होऊन स्वतःहून जबाबदारी उचलली पाहिजे. या सभेला श्री. एन.आर.फडके, एस.आर.आंबेकर, प्र.पु.जोशी अशी प्रमुख शिष्यमंडळी हजर होती. परंतु समाधिमंदिराची जबाबदारी आपल्या खांद्यावर घ्यायला कोणी पुढे झाले नाही.

ही जबाबदारी कठीण होती. स्वतःच्या संसारातून वेळ काढून तो श्रीबाबांच्या समाधिमंदिरात खर्च करण्याची कोणाची तयारी नव्हती. अनेकजण वैयक्तिक पातळीवर श्रीबाबांवर अत्यंत निष्ठा असणारे होते, उपासक होते; परंतु श्रीबाबांचे मंदिर हे अनेक सामान्यजनांना अध्यात्माची ओढ लावणारे स्फूर्तिस्थान बनेल आणि या ठिकाणी केलेली सेवा, घेतलेले कष्ट हीसुद्धा उच्च कोटीची आध्यात्मिक साधनाच ठरेल, एवढा व्यापक विचार करण्यास कोणीच तयार नव्हते.

श्रीबाबांच्या शिष्यवर्गाकडून फारसा प्रतिसाद येणार नाही याची कल्पना श्रीमहाराजांना होती. परंतु ही सभा बोलावण्यापूर्वीच श्रीमहाराजांनी आपल्या मनाशी निश्चय केला होता की कोणी जरी माझ्याबरोबर आले नाही तरीही मला श्रीबाबांच्या या घराचा कारभार चालवायचा आहे, आणि तोही दास्यवृत्तीने ! माझे सर्व जीवन सद्गुरूंच्या चरणी अर्पण करावयाचे आहे !

मात्र अनेकांनी श्रीमहाराजांच्या मार्गदर्शनाखाली, त्यांच्यासोबत राहून या कार्यात खारीचा वाटा उचलायची तयारी दाखविली आणि श्रीमहाराजांनीच पुढे होऊन हे शिवधनुष्य उचलावे अशी आग्रही विनंती केली.

या सभेमुळे आणखी एक गोष्ट आपोआपच स्पष्ट झाली. श्रीबाबांच्या समाधिस्थानाची जबाबदारी स्वीकारण्याची संधी श्रीमहाराजांनी कोणाला दिली नाही असा आक्षेप कोणी घेऊ शकले नाहीत.

वर्षभरातील कारभारातच बहुतेकांचा उत्साह कमी झालेला होता. कदाचित श्रीमहाराजांना वर्षभर रत्नागिरीतच थांबायला सांगण्यात श्रीबाबांचाही हाच हेतू असावा !

या सभेत, श्रीमहाराजांशिवाय अन्य कोणी समाधिमंदिराची जबाबदारी स्वीकारत नाही हे निःसंशय सिद्ध झाल्यावर मग श्रीमहाराज झपाट्याने कामाला लागले. करावयाची प्रत्येक गोष्ट कायदेशीर, रीतसर आणि निःसंदिग्ध असावी असा श्रीमहाराजांचा कटाक्ष असे. त्यामुळे श्रीबाबांच्या एकमेव कायदेशीर वारस, त्यांची कन्या सौ.निर्मलाताई खरे आणि त्यांचे पती श्री.नीळकंठराव खरे यांच्याकडून अधिकृतरीत्या संमती घेऊनच समाधिस्थानी कोणतीही गोष्ट करणे योग्य होते. श्रीबाबांची समाधी ज्या जागेवर आहे, त्या जागेच्या सौ.निर्मलाताई या एकमेव मालक होत्या.

त्यासाठी १९५५च्या ऑक्टोबर-नोव्हेंबरच्या दरम्यान श्रीमहाराज वर्ध्याला खरे दांपत्याला भेटण्यासाठी गेले. श्रीबाबांच्या समाधिमंदिरात आपण कोणत्या स्वरूपात सेवा करणार आहोत याची पूर्ण कल्पना त्यांनी खरे दांपत्याला दिली.

समाधिस्थानाची जागा सुरक्षित व सुशोभित करणे, लहानसे मंदिर उभे करणे, नित्य पूजा, आरती सुरू करणे, श्रीबाबांचे स्मृतिदिन साजरे करणे, पुजारी, सेवेकरी नेमणे, आल्या गेल्याचा परामर्श घेणे आणि हे सर्व कायम स्वरूपी चालू राहील अशी संस्थात्मक रचना उभी करणे आदी गोष्टी कराव्या लागतील; हे सर्व श्रीबाबांच्या आज्ञेने आणि श्रीबाबांची सेवा म्हणूनच करावयाचे आहे असेही त्यांनी खरे दांपत्याला सांगितले.

खरे पती-पत्नी श्रीमहाराजांना अगदी जवळून ओळखत नव्हते. परंतु श्रीमहाराजांची या कार्याविषयीची तळमळ त्यांना कुठेतरी तीव्रपणे जाणवली. श्रीमहाराजांच्या सुस्पष्ट बोलण्यावर आणि त्यांच्या कर्तृत्वशक्तीवर त्यांचा विश्वास बसला. “श्रीबाबांच्या हजारो शिष्यांमध्ये हीच व्यक्ती माझ्या यजमानांना विश्वासपात्र वाटली,” असे सौ.निर्मलाबाईंनी श्रीमहाराजांबद्दल म्हटले आहे. जागा विकत न मागता, ती आम्हाला तीस वर्षांच्या भाडेपट्टीने द्या, अशी मागणी श्रीमहाराजांनी केली. ही मागणी अतिशय रास्त आणि पारदर्शी होती. खरे दांपत्यालाही ती मान्य झाली. वार्षिक ३०० रुपये भाडे ठरले.

श्रीमहाराजांनी अतिशय विचारपूर्वकच हा प्रस्ताव मांडला होता. श्रीबाबांचे स्थान त्यांच्या वारसांच्याच मालकीचे राहावे आणि आपण तेथे केवळ सेवक या भावनेने सेवा करायची आहे अशी अतिशय निर्मळ भावना त्यामागे होती आणि आयुष्याच्या अंतिम श्वासापर्यंत श्रीमहाराजांनी ती आपला धर्म म्हणून जपली. “तयाचे सत्तेने खेळे विश्व सारे । अवघी स्थिरचरे नटोनिया ॥” असे आपले सद्गुरू जेव्हा “पुण्यात एक घर घेऊन तू माझा सांभाळ करशील का ?” असे विचारतात तेव्हा ती काही मदतीसाठी केलेली याचना नसते तर आपल्या प्रिय शिष्याचे अवघे आयुष्य उजळून टाकणारी आज्ञा असते आणि “पुण्यात घर-बगीचा आवारासह झाल्यावर पुढे इतर गोष्टींचा विचार श्रीस्वामी समर्थ आज्ञेनुसार होईल,” असे जेव्हा शिष्य सांगतो तेव्हाही ती शुष्क स्थावर मालमत्तेची जमवाजमव नसते.

भाडेपट्टीच्या कराराचा मसुदा वगैरे गोष्टींची तपशिलवार तयारी सुरू झाली. श्रीमहाराजांनी समाधिमंदिरात करायच्या विविध कामांची आखणी सुरू केली. समाधिस्थानावरील श्रीबाबांचे चित्र, लोकांनी हळद-कुंकू, हार-फुले, नारळाचे पाणी उडवल्यामुळे खराब झाले होते. श्रीमहाराजांनी मुंबईच्या श्री.सावर्डेकर यांना श्रीबाबांचे एक मोठे तैलचित्र करावयास सांगितले. श्री.सावर्डेकरांनी काम सुरू केले, परंतु श्रीबाबांच्या डोळ्यातील नेमका भाव प्रकट करणे त्यांना जमत नव्हते. त्यांनी श्रीबाबांचे दर्शन कधी घेतलेले नव्हते. शेवटी आपली अडचण त्यांनी श्रीमहाराजांना सांगितली. त्यावर श्रीमहाराज त्यांना म्हणाले की तुम्ही एकदा पुण्याला जाऊन दर्शन घेऊन या. त्याप्रमाणे सावर्डेकर पुण्याला आले. मनोभावे समाधीला नमस्कार करून पुण्याहून परत मुंबईला जात असताना त्यांना श्रीबाबांनी आगगाडीतच साक्षात दर्शन दिले. श्री.सावर्डेकरांना धन्य वाटले. मुंबईला गेल्यागेल्या त्यांनी चित्र पूर्ण केले.

ते तैलचित्र श्रीबाबांच्या द्वितीय पुण्यतिथीला समाधिस्थानी समारंभपूर्वक स्थापन करण्याचे ठरले. श्रीमहाराज स्वतःच, ते मुंबईहून घेऊन येणार होते; परंतु परिस्थिती अशी विचित्र झाली की श्रीमहाराज दुसऱ्या पुण्यतिथीला तरी उपस्थित राहाणार का अशी शंका निर्माण झाली. कुणीतरी असंतुष्ट, उपद्रव्यापी शिष्याने काहीतरी आगळीक केली आणि त्यामुळे व्यथित झालेल्या श्रीमहाराजांनी आत्मक्लेशाचा मार्ग म्हणून पुण्यतिथीला न येण्याचा निश्चय केला. श्री.पांडुरंगराव मरबळी यांच्यावर ते चित्र पुण्याला नेण्याची जबाबदारी टाकली. परंतु श्रीबाबांनी “तू पुण्याला येत नाहीस म्हणजे काय? तुला पुण्याला आलेच पाहिजे !” असा आदेशच दिला; त्यामुळे नाइलाजाने श्रीमहाराज दुसऱ्या पुण्यतिथीला हजर राहाण्यासाठी ते चित्र घेऊन स्वतः आले. मागील अनुभव लक्षात घेता या वेळी चित्र सागवानी चौकटीत काच बसवून सुरक्षित आणि जलाभेद्य केलेले होते. शिवाय “नारळ फोडून त्याचे पाणी फोटोवर किंवा पादुकांवर घालू नये. अंगारा अगर हळद-कुंकू श्रींचे फोटोवर डाग पडतील असे टाकू नये” अशी स्पष्ट सूचना असलेला फलक मंदिरात लावण्यात आला. त्याच फलकावर “येथे पालन करावयाचे नियम” या शीर्षकाखाली एकंदर १५ नियम अतिशय निःसंदिग्ध शब्दात लिहिलेले आहेत. श्रीबाबांच्या मंदिराच्या वैभवात कोणत्याही प्रकारचे उणेपण येऊ नये यासाठी या नियमांचे आजही कठोर पालन करण्यात येते. या फलकावर खाली विठ्ठल गणेश जोशी अशी सही आहे आणि तारीख १८.८.१९५६ अशी आहे. याच दिवशी श्रीमहाराजांनी या स्थानाची सर्व जबाबदारी ‘लीजहोल्डर’ या नात्याने उचलली आणि आपण हे बाबांचे मंदिर कशा तऱ्हेने उभे करू इच्छितो आहोत याविषयी स्पष्ट शब्दात सर्वांना कल्पना दिली. श्रद्धेच्या नावाखाली अगर अन्य कोणत्याही कारणाने येथे भोंगळपणा, ओंगळपणा, अस्वच्छता, बेगळपणा यांना स्थान राहाणार नाही. हे स्थान सदैव सुंदर, स्वच्छ, पवित्र, शांत, प्रसन्न राहील याची जणू ग्वाही देण्यासाठीच श्रीमहाराजांनी पहिल्याच दिवशी हे फलक लावले आहेत.

श्रीबाबांची दुसरी पुण्यतिथी संस्मरणीय ठरली ती अनेक कारणांनी! श्रीमहाराजांची उपस्थिती, श्रीबाबांच्या नव्या तैलचित्राची स्थापना, मुसळधार पावसाची हजेरी अशा वेगवेगळ्या कारणांमुळे हा

समारंभ अनेकांच्या स्मरणात राहिला. पुण्यतिथीच्या दिवशी (दि. २५.८.१९५६) मुसळधार पाऊस पडला आणि समाधिमंदिरात सर्वत्र चिखलाचे साम्राज्य झाले. जमिनीवर सर्वत्र पेंढा पसरून इकडे तिकडे फिरण्याची सोय केली होती. स्वयंपाकघर, भोजनमंडप सारेच तात्पुरते उभारलेले ! जागेत मजबूत अशी पक्की इमारत नाही. पण श्रीमहाराजांनी त्याही परिस्थितीत सारे कार्यक्रम ठरल्याप्रमाणे यथासांग घडवून आणले. जेवणाच्या पंगतीत एक पाटांची रांग मंडळींना बसण्यासाठी, त्यापुढे दुसरी पाटांची रांग पत्रावळी वाढण्यासाठी आणि त्यापुढे तिसरी रांग होती ती वाढण्यांना पंगतीत फिरण्यासाठी ! श्रीमहाराजांनी जिद्दीने पुण्यतिथीचे सर्व कार्यक्रम व्यवस्थित पार पाडले.

मात्र ही जिद्द हा कोण्या 'विठ्ठल गणेश जोशी' नामे व्यक्तीच्या वैयक्तिक अहंकाराचा आविष्कार नव्हता, तर हे श्रीबाबा महाराजांचे स्थान आहे, माझ्या सद्गुरूंचे हे घर आहे, त्यांचा येथे एक हजार वर्ष वास होणार आहे; हे स्थान मोठे तीर्थक्षेत्र होणार आहे, हे सारे माझ्या सद्गुरूंचे शब्द आहेत आणि मी त्यासाठी माझे सर्वस्व, माझे जीवन अर्पण करून येथे राहाणार आहे, या भावनेतून ही जिद्द निर्माण झाली होती.

पुण्यतिथीपूर्वी काही दिवस, दि. १८.८.१९५६ या दिवशी (इंग्रजी कालगणनेप्रमाणे बाबांच्या दुसऱ्या स्मृतिदिनी) सर्व सोपस्कार पूर्ण करून 'लीज डीड' संबंधित सरकारी कार्यालयात नोंदविण्यात आले आणि श्रीमहाराजांनी श्रीबाबा महाराज सहस्रबुद्धे समाधिमंदिराची धुरा अधिकृतपणे हाती घेतली !

श्रीबाबांचा हा प्रिय शिष्य येथून पुढे सतत तेहतीस वर्षे एकाच ध्यासाने आयुष्यातील क्षण अन् क्षण आपल्या सद्गुरूंच्या स्थानात, त्यांचा दासानुदास म्हणून, "नाही मी उरलो आता जगतात । वर्ते गुरू सत्य, अंतर्बाह्य ॥" या नम्र भावनेने व्यतीत करणार होता !

■ ■ ■

टीप : या प्रकरणात उल्लेख करण्यात आलेल्या पत्रांच्या छायांकित प्रती परिशिष्ट क्र. ५ मध्ये समाविष्ट करण्यात आल्या आहेत.

प्रकरण : ९

सहस्रवर्षविरी राहीन समाधिस्थानी ॥

श्रीबाबांच्या समाधिमंदिराची जागा भाडेपट्टी कराराने सौ.निर्मलाबाई खरे यांच्याकडून मिळविल्यानंतर श्रीमहाराज झपाट्याने कामाला लागले. सर्वप्रथम भराव घालून जागा समपातळीत करण्यात आली. भरावाला आधारभूत भिंती घालण्यात आल्या. साफसफाई झाली. या जागेच्या ईशान्येकडील कोपऱ्यात श्रीबाबांचे अंत्यसंस्कार झाले होते. त्या जागेवर एक शेड वजा लहानसे मंदिर उभारले होते. मात्र त्या वेळी ते पश्चिमाभिमुख होते (त्याच मंदिराच्या जागेवर आजचे श्रीबाबांचे भव्य मंदिर उभे आहे. जानेवारी १९९२ मध्ये ते नव्याने बांधण्यात आले. त्या वेळी ते पूर्वाभिमुख करण्यात आले.) त्या मंदिराजवळ दक्षिणेला (आज जेथे मोठा पाण्याचा हौद आणि हातपाय धुण्याची जागा आहे) एक १२ फूट x १५ फूट अशी साधी झोपडी श्रीमहाराजांनी उभी केली होती. श्रीमहाराज त्या झोपडीत राहू लागले. पाण्यासाठी नळ किंवा शौचालय वगैरे कसलीच सोय तेथे नव्हती. श्रीमहाराजांनी ती व्यवस्था बाजूच्या प्लॉटमध्ये तात्पुरत्या स्वरूपात करून घेतली. जेवणासाठी एक स्टोव्ह होता. वीज जोडणी मिळाली नव्हती. रात्री कंदिलाच्या मिणमिणत्या प्रकाशात वावर करायचा. जवळ फारशी वस्ती, रहदारीची वर्दळ नव्हती. रात्री नीरव शांतता पसरलेली असायची.

मात्र श्रीमहाराज त्या रात्रीच्या काळोखात बसून स्वप्न पाहायचे ते भविष्यातील समाधिमंदिराचे ! औदुंबर, बेल, शमी, आम्रवृक्षांच्या घनदाट वनराईत श्रीबाबांचे अप्रतिम शिल्पलावण्य मिरवणारे मंदिर उभे आहे, भक्तजनांची गर्दी दाटली आहे, श्रीबाबांच्या नावाचा अखंड जप चालू आहे, टाळ-मृदंगाच्या तालात भजनी दिंड्या चालल्या आहेत, वैदिक ब्राह्मणांच्या मंत्रघोषांनी आभाळ दुमदुमून गेले आहे, यज्ञकुंडातून उठलेला पवित्र, सुगंधी धूर आसमंतात कोंदून भरलाय, हजारोंच्या संख्येने भक्तगण प्रसाद सेवन करून तृप्त होत आहेत आणि या साऱ्या पसाऱ्याच्या केंद्रस्थानी वैभवशाली सिंहासनावर आरूढ श्रीबाबा प्रसन्न मुद्रेने भक्तांना आशीर्वाद देत आहेत !

मात्र श्रीमहाराज केवळ स्वप्ने पाहाणारे नव्हते तर ती प्रत्यक्षात उतरवणारे होते. त्यासाठी लागतील तेवढे कष्ट उपसण्याची त्यांची तयारी होती. दूरदृष्टीने, योजनाबद्ध काम करण्याची विलक्षण क्षमता अंगात होती. वर्तमानात वावरताना भूतकाळाचे विस्मरण होत नसे आणि मन मात्र सदैव भविष्यकाळाचा वेध घेत असे.

पुणे किंवा डेरवण या दोन्ही स्थानात श्रीमहाराजांनी केलेले कार्य आणि त्या संदर्भात घेतलेले निर्णय, उचललेली पावले ही केवळ सर्वसामान्यांच्याच नव्हे तर भल्याभल्यांच्या आकलनापलीकडील होती. त्यांना संभ्रमात टाकणारी होती. त्यामुळे काही वेळा अनेकांनी चुकीचे ग्रह करून घेतले. परंतु आज मागे

वळून पाहाताना, तटस्थपणे मूल्यमापन करताना जाणवते ती केवळ श्रीमहाराजांची दूरदृष्टी आणि कल्पकता !

श्रीबाबांचे हे स्थान येणाऱ्या काळात एक मोठे तीर्थक्षेत्र होणार आहे याची श्रीमहाराजांना पूर्ण खात्री होती. भावी काळात या स्थानाच्या होणाऱ्या विस्ताराचे रम्य चित्र श्रीमहाराजांच्या दृष्टीसमोर साकार झालेले होते. '९३७ डी' हा फक्त १० गुंठ्यांचा प्लॉट पुढील काळात अपुरा होईल म्हणून श्रीमहाराजांनी श्री.खंडेराव वाघ यांच्याकडून या प्लॉटला लागूनच असलेला '९३७ सी' हा प्लॉट १९५८ साली खरेदी केला. हा प्लॉट त्यांनी स्वतःच्या पैशाने आणि स्वतःच्या नावाने घेतला. या प्लॉटमधील ३० फूट x ९१ फूट एवढा, 'प्लॉट नं. ९३७ डी'ला जोडून असलेला भाग, सौ.निर्मलाताई नीळकंठ खरे या श्रीबाबांच्या कन्येच्या नावे बक्षिसपत्र करून दिला. तसेच १९५९ साली डेक्कन एज्युकेशन सोसायटीकडून, त्यांच्या मालकीच्या, लगतच्या पूर्वेकडील जमिनीपैकी १३० x १५ फूट एवढी जागा खरेदी करून तीही सौ.निर्मलाताईच्या नावाने बक्षिसपत्र करून दिली. हे दोन जमिनीचे तुकडे अशा तऱ्हेने 'प्लॉट नं.९३७ डी'ला जोडल्यामुळे श्रीबाबांच्या समाधिमंदिराभोवती पालखी प्रदक्षिणेचा सोहळा करण्यासाठी पुरेशी मोकळी जागा उपलब्ध झाली.

त्याचप्रमाणे '९३७ बी' हा लगतचा प्लॉट खरेदी करण्यासाठी श्री.वाघ यांच्याशी तोंडी करार करून तोही प्लॉट मंदिरासाठी खरेदी केला. अशा तऱ्हेने एकत्र केलेल्या या तीनही प्लॉट्सभोवती तारेचे कुंपण घालून, जमीन समपातळीत करणे, बाहेरून चांगली माती आणून भर घालणे, प्लॉट्सची सफाई करून झाडे लावणे अशी कामे झपाट्याने सुरू झाली. त्यासाठी एक अर्धवेळ माळीही नेमण्यात आलेला होता. मंदिराभोवती फुलझाडे, फळझाडे डोळू लागली. श्री.विठ्ठल एकनाथ कुलकर्णी या मंदिरातील सेवेकऱ्यांनी श्रीमहाराजांना आपल्या दि. १७.१०.१९५७ च्या पत्रात (पत्र क्र. १४, परिशिष्ट क्र. ४) कळविले आहे, ".... माळी रोज येत असतो. अद्यापी नवीन लागवड काही झाली नाही. एक दोन दिवसात नवीन भाजी पेर होईल. पन्नास कुंड्या आणून त्यात तुळशीचे रोपाची लागण झाली. तसेच श्रींच्या मंदिराभोवतालीही तुळशी लाविल्या आहेत. नवीन तेरड्यास फुले येऊ लागली आहेत डाळिंब व आंबा रोपे लागणीस दोन तीन दिवसात खडे घेण्याचे काम करून घेतो. तूर्तास श्रींचे पूजेस व हारास फुले बहारीची असतात. शेवंतीस कळ्या आल्या आहेत. चार-पाच फुले रोज पुजेस मिळतात."

दि. ८ जुलै १९५८ च्या पत्रात (पत्र क्र. १५, परिशिष्ट क्र. ४) श्री.कुलकर्णी यांनी कळविले आहे, "... पुढील रस्त्याचे बाजूने माळ्याने फाटकाचे बाहेर पाच झाडे लावली. त्यास कुंपणे करून घेतली आहेत. तसेच मागील प्लॉटमध्ये चाळीस गाड्या माती आणून घातली व काही भागात भाजीपाला व काही भाग फुलझाडाकरीता तयार केला आहे. अजून फुलझाडे लावली नाहीत. प्लॉटभोवतालचे तारांचे कुंपण नवीन डांब घालून व तार ठोकून तयार करून घेतले. १० फुटांचे फाटक केले आहे. मध्यंतरी एक लहान फाटक मंदिराचे बाजूस आतले भागात करून घेतले आहे. ...हल्ली गुलाब व जुईस बहर आला आहे. फुले भरपूर निघतात. डेलियाची लागण केली आहे. पुढील बाजूस भेंडी, गवार, करडई, श्रावण

घेवडा भाजी पेरली असून ती उगवून आली आहे. मागील प्लॉटमध्येही भाजी पेरली आहे. ती उगवत आहे. तोंडली वरचेवर निघतात. घेवडा अजून फुलला नाही”

मंदिराभोवती बाग अशी झपाट्याने बहरत होती. बाहेरगावाहून भक्तमंडळी श्रीबाबांच्या समाधीच्या दर्शनाला अधूनमधून यायची. त्या एवढ्याशा झोपडीत श्रीमहाराज त्यांचे कौतुकाने स्वागत करायचे, आदरातिथ्य करायचे; कारण ते सारे श्रीबाबांच्या घरी आलेले पाहुणे होते. श्री.विश्वनाथ प्रभुदेसाई असेच एकदा सायंकाळी तेथे आले. त्यांचा भाऊ मिरजला हॉस्पिटलमध्ये अॅडमिट केलेला होता आणि दुसऱ्या दिवशी त्याचे मोठे ऑपरेशन होणार होते. श्री.प्रभुदेसाई चिंताक्रांत अवस्थेत होते. श्रीबाबा आणि श्रीमहाराजांचे आशीर्वाद या कठीण प्रसंगातून आपल्या भावाला तारून नेतील या विश्वासाने ते समाधिस्थानी आले. त्यांनी रात्री श्रीमहाराजांच्या कानावर सर्व हकिकत घालून आपण उद्या पहाटे लवकर मिरजेला निघणार असे श्रीमहाराजांना सांगितले. त्या वेळचा प्रसंग सांगताना त्यांनी लिहिले आहे, “पहाटे श्रीमहाराजांनी मला बरोबर चार वाजता उठवले. आंघोळीला गरम पाणी दिले. आपण स्वतः आपल्या हाताने चहा केला. वाटेत भूक लागेल म्हणून चहाबरोबर चिवडा खायला दिला. मला काही त्या पहाटे चिवडा जाईना. त्या वेळी ‘काळजी करू नकोस. ऑपरेशनच्या वेळी मी तिथे असेन’ असे म्हणून पाठीवर उजव्या बाजूस कुठे व कसे ऑपरेशन केले जाणार आहे ते मला समजावून सांगितले.”

त्या वेळी असा कोणी एखादा दुसरा पाहुणा आल्यास श्रीमहाराज आपल्या झोपडीत त्याला काही उणे पडू देत नव्हते. परंतु श्रीबाबांच्या पुण्यतिथीला मोठ्या संख्येने आलेल्या बाहेरगावच्या मंडळींना मात्र अन्यत्र कोठेतरी आपली राहाण्याची सोय करावी लागे. शेवटी समाधिस्थानावर एक चांगली पक्की इमारत बांधावयाचे ठरले आणि १९५८ मध्ये श्रीमहाराजांनी ‘९३७ डी’ च्या नैऋत्य भागात ‘श्रीसद्गुरु वासुदेवानंत सरस्वति निवास’ या इमारतीचा पाया घातला. त्या वेळी भक्तमंडळींनी वर्गणी जमा करून इमारतीसाठी पैशांची व्यवस्था करावयाचे ठरले होते. ते काम पुरेशा वेगाने आणि पुरेशा प्रमाणात होऊ शकले नाही; परंतु श्रीमहाराजांनी त्यातून मार्ग काढून आवश्यक तो पैसा उभा केला आणि वेगाने त्या इमारतीचे काम पूर्ण केले. जेष्ठ वद्य ६, विकारीनाम संवत्सर, शक १८८१; शुक्रवार, दि. २६ जून १९५९ रोजी या इमारतीची वास्तुशांती झाली. त्या वेळी तिचा फक्त तळमजला बांधलेला होता.

वास्तुशांतीच्या दिवशी श्री.पांडुरंग मरबळी यांना श्रीबाबांनी दृष्टांत देऊन वरच्या मजल्याचेसुद्धा बांधकाम करण्याचा आदेश दिला आणि श्रीमहाराजांनी तो शिरसावंद्य मानून अत्यंत अल्पावधीत वरच्या मजल्याचे काम पूर्ण केले. त्या वर्षी श्रीबाबांची पुण्यतिथी साजरी करण्यात आली तेव्हा श्रीमहाराजांनी यापुढे पुण्यतिथीचा उत्सव लहान प्रमाणावर करून श्रीबाबांची जयंती भव्य प्रमाणात साजरी करण्याचा आपला मनोदय व्यक्त केला आणि त्याप्रमाणे सन १९५९ पासून बाबांच्या जयंती उत्सवास मोठे स्वरूप प्राप्त झाले.

निवासस्थानाचे काम झाल्यावर ‘९३७ डी’ भोवती दगडी भिंत बांधण्यात आली आणि आज जेथे

मुख्य प्रवेशद्वार आहे, तेथे श्रीसद्गुरू बाबा महाराज सहस्रबुद्धे समाधिमंदिर, पुणे-१६ अशी पाटी असलेली एक कमान उभारण्यात आली. समाधिमंदिराभोवती फरशी बसविण्यात आली. त्याचप्रमाणे '९३७ बी' या प्लॉटमध्येही फरशी बसविण्यात आली. उत्सवाच्या वेळी बाहेरगावाहून येणाऱ्या पुरुष भक्तमंडळींची राहाण्याची सोय तेथे मंडप उभारून करण्यात येत असे. बाजूलाच त्यांच्यासाठी दोन स्नानगृहे व ३ शौचकूप आणि पाण्याचे हौद बांधण्यात आले. स्त्रियांची उतरण्याची व्यवस्था 'निवासस्थानात' केलेली असे.

उत्सवाकरिता वेगळे स्वयंपाकघर निवासस्थानाजवळच बांधण्यात आले (आज तेथे पालखीसाठी खास तयार केलेला रथ ठेवलेला असतो). स्वयंपाकासाठी लागणारी सर्व प्रकारची भांडी, अगदी लहान चमच्यापासून मोठमोठ्या तपेल्या, पातेल्यांपर्यंत खरेदी करून स्वयंपाकघर स्वयंपूर्ण करण्यात आले. एका वेळी हजारो माणसांचा स्वयंपाक करून तो वाढता येईल अशा तऱ्हेने आवश्यक ती सर्व भांडी विचारपूर्वक आणि योजनापूर्वक आणण्यात आली. पंगतीमध्ये महाप्रसादाच्या वेळी पत्रावळी वापरीत असत. परंतु पुरेशा संख्येने ताटवाट्याही संग्रहित करण्यात आल्या. उत्सवांच्या वेळी मोठ्या प्रमाणावर चहा-कॉफी करावी लागत असल्यामुळे चहा-कॉफी गरम मिळावी म्हणून पुरेसे स्टीलचे मोठे थर्मासही मंदिरात ठेवण्यात आले. श्रीबाबांची जयंती कार्तिक पौर्णिमेला असते, तेव्हा आणि नंतर पंचायतन यागांच्या वेळीही भरपूर थंडी असते. आलेल्या भक्तमंडळींना रात्री झोपण्यासाठी भरपूर अंथरूण-पांघरूण-उशा यांची सोय करण्यात आली. सतरंज्या-बैठकाही अगदी भरपूर प्रमाणात मंदिरात आणण्यात आल्या.

आलेल्या भक्तजनांची कोणत्याही प्रकारे कसलीही गैरसोय होऊ नये, त्यांचे मंदिरातील वास्तव्य सुखाचे व्हावे यावर श्रीमहाराजांचे कटाक्षाने लक्ष असे. एखाद्या आतिथ्यशील गृहस्थाश्रमी माणसाने, आपल्या जिवाळ्याच्या पाहुण्यांचे ज्याप्रमाणे कौतुकाने स्वागत करावे, त्यांचे आपल्या घरातील वास्तव्य त्यांना आनंददायी, सुखकर वाटावे यासाठी झटावे, अगदी तसेच श्रीमहाराजांचे वागणे होते.

उत्सव काळात अगदी भल्या पहाटे, लवकर उठणाऱ्या मंडळींसाठीही थंडीत, अगदी गरमा-गरम चहा तयार असे. गडी माणसे बंब पेटवून पाणी गरम करून तयार ठेवीत. कामाची माणसे जरी नेमलेली असत, तरी त्यांच्याकडून वेळेवर कामे होत आहेत किंवा नाहीत हे पाहण्यासाठी श्रीमहाराज पहाटे चार-साडेचार वाजताच उठून त्यांना कामाला लावीत. उठल्याउठल्या आवारातील केरकचरा काढणे, मंदिरातील फरशी झाडून पुसून घेणे, पाण्याच्या टाक्या भरणे, भाजीसाठी मंडईत माणसे पाठवणे अशी सर्व कामे व्यवस्थितरीत्या चालू झाली आहेत याची खात्री करून श्रीमहाराज आपली स्नान-संध्या उरकून श्रीबाबांच्या मंदिरात सर्वांच्या आधी हजर असत. दिवसभरातील सर्व कार्यक्रम श्रीमहाराजांच्या दक्ष नजरेखाली होत असत. दिवसभरात श्रीमहाराजांना क्षणाची उसंत मिळत नसे. तरीही रात्री सर्व माणसांची झोपण्याची नीट व्यवस्था झाली आहे, सर्वांना पुरेसे अंथरूण-पांघरूण मिळाले आहे, कोणी थंडीने कुडकुडत झोपलेला

नाही आणि दुसऱ्या दिवशीच्या कार्यक्रमाची आवश्यक ती पूर्वतयारी झाली आहे याची खात्री करून मगच श्रीमहाराज अंथरुणाला पाठ लावीत, तेव्हा रात्रीचे दोन-अडीच वाजलेले असत !

श्रीमहाराजांनी, श्रीबाबांच्या समाधिस्थानावर पहिल्या पुण्यतिथीच्या वेळी उभारलेली लहानशी शेड होती ती काढून त्या जागी एक पत्र्याचे समाधिमंदिर उभे केले होते. या समाधिमंदिरात श्रीबाबांचे तैलचित्र स्थापन करण्यासाठी श्रीमहाराजांनी एक सुंदर लाकडी देव्हारा करून घेतला होता. ८ x ६ x ८ फूट अशा आकारमानाचा हा देव्हारा मागील बाजूने संपूर्ण बंद होता आणि बाकी तीनही बाजूस बारीक गज लाकडी चौकटींमध्ये बसवून लाकडावर नक्षीकाम करून तो सुशोभित करण्यात आला होता. प्रतिवर्षी उत्सवाच्या आधी त्याला व्यवस्थितरीत्या पॉलीश करण्यात येई. दर्शनी बाजूच्या वरील कोपऱ्यांवर 'श्री' आणि 'ॐ' ही रंगीत दिव्यांनी तयार केलेली अक्षरे शोभेत भर घालीत. तो देव्हारा म्हणजे मंदिराचे 'गर्भगृह'च होते.

श्रीबाबांच्या तैलचित्रासमोर एका मखमली बिछायतीवर मध्यभागी श्रीबाबा महाराज, त्यांच्या उजवीकडे श्रीस्वामी समर्थ आणि डावीकडे श्रीसद्गुरू बीडकर महाराज अशा तीन मूर्ती विराजमान झालेल्या असत. या मूर्ती मुंबईच्या श्री.माहीमकर यांनी बनविल्या आहेत. सुमारे ३३०० तोळे चांदी वापरून या मूर्ती १९६१च्या जानेवारी महिन्यात बनविण्यात आल्या असा उल्लेख श्री.पांडुरंग मरबळळी यांच्या पत्रात आहे.

संपूर्ण समाधिमंदिर तैलरंगाने रंगवलेले होते. आतील बाजूस भिंतीचा खालचा तीन फुटांचा पट्टा हा प्लायवुडने सुशोभित केलेला होता. हंड्या, झुंबरे, शोभेचे दिवे, देवादिकांच्या आणि संत-सत्पुरुषांच्या तसबिरी लावून मंदिराची शोभा वाढविलेली होती. गाभाऱ्याच्या दोन्ही अंगांना, चकचकीत पितळी पत्र्यांनी मढविलेले दोन चौरंग असत. त्यावर तीर्थांची झारी, अंगारा आणि सुंठवडा यांचे स्टीलचे लहानसे डबे ठेवलेले असत आणि तेथेच व्यवस्थितपणे घडी घालून ठेवलेला रूमाल, तीर्थ अथवा अंगारा वगैरे सांडल्यास पुसण्यासाठी ठेवलेला असे. दोन चौरंगांचे प्रयोजन स्त्रिया आणि पुरुष यांना वेगवेगळी स्वतंत्र व्यवस्था करण्यासाठी होते.

मंदिराच्या प्रवेशद्वारापाशी जो गोखले मार्ग आहे, त्यापेक्षा मंदिराचे आवार खालच्या पातळीवर आहे. पावसाळ्यात या रस्त्यावर पाणी साचत असे. पूर्वी काही वेळा पावसाळ्यात एवढे पाणी साचले की ते समाधिमंदिरातही शिरले होते. त्याचा त्रास कायमचा बंद व्हावा म्हणून श्रीमहाराजांनी १९८२ साली रस्त्यालगतच्या भागामध्ये भर घालून प्लॉटची पातळी रस्त्यापेक्षा २ फुटांनी उंच केली. शिवाय मंदिर आवारातून दोन मोठी भूमिगत गटारे दक्षिणोत्तर बांधून गोखले मार्गावरील पाण्याचा निचरा होऊन ते पाणी कॅनॉल रोडवरील (श्रीसद्गुरू बाबा महाराज सहस्रबुद्धे पथ) गटारात वाहून जाईल अशी व्यवस्था केली आणि तुंबणाऱ्या पाण्याचा प्रश्न कायमचा सोडवून टाकला. अशा कामांसाठी वेगवेगळ्या सरकारी खात्यांशी संबंध येतो आणि सरकारी यंत्रणेतील अडेलतडू शुक्राचार्य

अशी कामे सहजपणे होऊ देत नाहीत; परंतु श्रीमहाराजांनी जिद्दीने आणि चिकाटीने पाठपुरावा करून अशी अनेक कामे कधी सुस्त सरकारी यंत्रणेला हलवून करून घेतली, तर कधी श्रीमहाराजांची थोरवी जाणणाऱ्या व्यक्तींच्या सहकार्याने ती होत गेली. मंदिराच्या बाहेरील रस्ता हाही स्वच्छ राहिला पाहिजे, यासाठी महाराजांनी मंदिराबाजूचा पदपथ स्वतःच्या खर्चाने बांधून घेतला. मंदिरातील कामगारांकडून झाडून, धुवून तो स्वच्छ ठेवला जातो. रस्त्याच्या दुसऱ्या बाजूच्या भिंतीवरही स्वच्छतेचे आवाहन करणारे संदेश लिहून काढले, त्यामुळे तोही भाग स्वच्छ राहू लागला.

मंदिरात भजन, कीर्तन अखंडपणे होणार म्हणून श्रीमहाराजांनी अहमदनगरहून १०० टाळ-जोड्या खास तयार करवून घेतल्या. एक-एक टाळजोडी सातशे-आठशे ग्रॅमची, खणखणीत आवाजाची ! मृदंग, वीणा, झांजा, हार्मोनियम असा सारा भजनाचा संजाम मंदिरामध्ये महाराजांनी पारखून, निवडून गोळा केला होता. शिवाय श्रीमहाराजांनी मंदिरात बाबांच्या वैभवात कोणतेही न्यून असू नये म्हणून आरतीच्या वेळी वाजविण्यासाठी शंख, तास सारं काही सिद्ध ठेवले होते.

मंदिराची जबाबदारी उचलल्या दिवसापासून श्रीमहाराज बागेकडे जातीने लक्ष देत होते. फुलझाडं, फळझाडं, भाजीपाला सर्वांची पद्धतशीर जोपासना सुरू झाली. आंबा, नारळी-पोफळी, फणस, रातांबा (कोकम), जांभूळ अशी खास कोकणातली झाडे श्रीमहाराजांनी मुद्दाम लावली. श्रीबाबांनी कधी काळी एकदा पोर्मेडी येथे श्रीमहाराजांच्या जागेत आपलं स्थान व्हावं अशी इच्छा व्यक्त केली होती. परंतु पुढे तो बेत रद्द करून “आपण पुण्यातच कोकण करू या !” असेही श्रीबाबा म्हणाले. श्रीमहाराजांनी पुण्याच्या समाधिमंदिरात प्रतिकोकण वाटेल अशी वनश्री फुलवली. एकंदर चव्वेचाळीस प्रकारची बेल, मंदार, शमी, औदुंबर, पळस, वड, पिंपळ, पायर अशी वेगवेगळ्या पूजांसाठी लागणारी पत्री, समीधा देणारी झाडेही आवारात डौलाने डोलू लागली आणि परिसराला शीतलता देऊ लागली. या वृक्षांवर विविध पक्षी मुक्कामाला आले. त्यांच्या प्रसन्न कूजनाने पहाटेपहाटे मंदिर जागे होऊ लागले. जाई-जुई, मोगरा, अनंत, पारिजात, कांचन, अगस्ती, शेवंती, सायंपुष्पी, कर्दळी, तगर, झेंडू, अनेक प्रकारचे चाफे, गुलाब, जरबेरा, जिरैनियम अशा अनेक फुलांनी पूजेच्या परड्या ओसंडून वाहू लागल्या. नैवेद्याला घरची फळं आणि भाज्या मिळू लागल्या.

श्रीमहाराजांचे आणि श्रीबाबांचेही एकनिष्ठ भक्त डॉ. हरिभाऊ आठल्ये एक आठवण सांगतात. अनेक दिवसांच्या प्रतीक्षेनंतर हरिभाऊंना सरकारी दवाखान्यात नेमणूक झाल्याचे पत्र मिळाले. श्रीमहाराजांचे आशीर्वाद घेण्यासाठी हरिभाऊ पुण्याला मंदिरात आले; तेव्हा रात्रीचे ९-९॥ वाजले होते. हरिभाऊंनी दर्शन घेऊन श्रीमहाराजांना आपल्याला नोकरी मिळाल्याचे सांगितले. त्याबद्दल आनंद व्यक्त करून महाराज म्हणाले, “तू आता जेवूनच जा !” आणि मग तेथे जो कोणी आचारी होता त्याला श्रीमहाराज म्हणाले, “जा रे, बागेतून चार टोमॅटो घेऊन ये, भात टाक, हरिभाऊला काहीतरी भाजी, कोशिंबीर करून जेवायला वाढ.” ही आठवण सांगताना आजही एवढ्या वर्षांनंतर हरिभाऊंचे डोळे भरून येतात !

“त्या दिवशी मला जेवायला घालून श्रीमहाराजांनी माझी जन्मभराची अन्नपाण्याची सोय केली,” असं हरिभाऊ म्हणतात. त्याचबरोबर महाराजांनी आपल्या सदगुरूंचे घर हे एखाद्या गृहस्थाश्रमी घरासारखे सजवले होते, अगदी आयत्या वेळी आलेल्या पाहुण्याला तृप्त करण्याच्या दृष्टीने दूरदृष्टीने कायकाय योजना केल्या होत्या हेही येथे जाणवते.

मंदिराच्या बागेत वांगी, भेंडी, नवलकोल, कोबी, फ्लॉवर, गवार, मिरची, कोथिंबीर, माठ, पालक, पडवळ, शिराळी, घोसाळी, दुधी, तोंडली, कारली अशा अनेक भाज्या घेतल्या जात. ऊस एवढा व्हायचा की काही वेळा भक्तमंडळींना भरपूर रस प्यायला देण्यात येत असे. द्राक्षे एवढी होत की, आठवणीने अगदी मुंबईच्या भक्तांनाही १५-२० किलो द्राक्षे पाठवली जात.

श्रीबाबांचे स्थान हे नेहमीच स्वयंपूर्ण व्हावे म्हणून प्रयत्नशील असणाऱ्या श्रीमहाराजांनी समाधिमंदिरात आणखी एक वैभव कणाकणाने गोळा केले, प्रयत्नपूर्वक जोपासले, आणि ते म्हणजे स्थानात होणाऱ्या सर्व नित्य नैमित्तिक कार्यक्रमात कष्ट करणारे, राबणारे असे स्वयंसेवक दल ! दक्ष आणि समर्पित वृत्तीच्या स्वयंसेवकांशिवाय कोणतेही मोठे सार्वजनिक कार्य व्यवस्थितरीत्या होत नसते. मजुरीने बोलावलेली माणसे हाताशी धरून अशी कामे होत नसतात. निदान त्यात आपुलकी, प्रेम, जिव्हाळा नसतो. परंतु श्रीमहाराजांनी मंदिरात येणाऱ्या भक्तजनांमधून माणसे हेरून निवडून त्यांना त्यांच्यात्यांच्या कुवतीप्रमाणे विविध जबाबदाऱ्या पार पाडण्यासाठी तयार केले. ठाकूनठोकून मूर्ती घडवावी तसे स्वयंसेवक घडविले. या कामी वे.मू.सप्रे गुरुजींनी श्रीमहाराजांना मोलाची मदत केली. आजमितीस मंदिरात काम करणारे काही स्वयंसेवक हे श्रीमहाराजांच्या वेळच्या त्यांच्या निष्ठावंत कर्तृत्वशाली स्वयंसेवकांची दुसरी-तिसरी पिढी आहे. आज साठी-सत्तरी गाठलेले आणि श्रीमहाराजांबरोबर त्या सुरुवातीच्या मंतरलेल्या दिवसात काम केलेले स्वयंसेवक सांगतात की महाराजांनी आणि सप्रे गुरुजींनी आम्हाला अक्षरशः घडवले. नीटनेटकेपणे धोतर वा सोवळे कसे नेसावे, पानात कोणता पदार्थ कोठे वाढावा, वाढप नीटनेटके कसे करावे, मूर्तींना आणि फोटोंना नेटकेपणे हार कसे घालावे, सभास्थानी बैठका कशा घालाव्यात, केलेल्या कामात सौंदर्यदृष्टी कशी जोपासावी, अशा एक ना अनेक गोष्टी श्रीमहाराजांनी प्रात्यक्षिकासह शिकवल्या. कधी रागावून, ओरडून, कठोर वाक्ताडन करून, तर कधी प्रेमाने आंजारून-गोंजारून, शाबासकी देऊन, पाठीवर कौतुकाची थाप मारून स्वयंसेवकांना कार्यरत केले. ही शिकवण केवळ मंदिरात उपयोगी येणारी नव्हती, तर ही शिंदोरी आयुष्यभर पुरणारी होती आणि अर्थपूर्ण जीवन व्यतीत करायला मार्गदर्शन करणारी होती. अनेकांची आयुष्ये श्रीमहाराजांच्या मार्गदर्शनाखाली समृद्ध झाली. आपापल्या व्यवसायात ते यशस्वी ठरले, कारण श्रीमहाराजांची शिकवण ही प्रवृत्तीपर होती, निवृत्तीपर नव्हती.

या स्वयंसेवकांच्या बळावर श्रीमहाराजांनी अशी एक विलक्षण यंत्रणा उभी केली की जी आजसुद्धा केवळ श्रीमहाराजांनी दिलेल्या प्रेरणेच्या आणि विचारांच्या ऊर्जेवर अगदी सुरळीतपणे चालू आहे आणि

भविष्यातही चालू राहील याची खात्री वाटते. दीर्घकालीन नियोजन आणि दक्ष कार्यपद्धती असे दुहेरी वंगण वापरून ही यंत्रणा अखंडपणे कार्यरत राहील अशी व्यवस्था श्रीमहाराजांनी केली आहे. श्रीबाबांच्या समाधिमंदिरात जे वैभव श्रीमहाराजांनी निर्माण केले, ते सुव्यवस्थित कसे राहील आणि ते वृद्धिंगत कसे होईल यासाठी महाराजांनी कायकाय केले आहे ते पाहणे म्हणूनच आनंददायी नव्हे, तर प्रेरणादायीसुद्धा ठरते; जिज्ञासूंना अभ्यासासाठी उद्युक्त करते.

समाधिमंदिराच्या कमानीतून आत आले की सर्वप्रथम जाणवते ती प्रसन्न शांतता आणि विलक्षण स्वच्छता! या दोन्हीही गोष्टी साधणे तसे अत्यंत अवघड काम! परंतु समाधिमंदिरात या दोन्ही गोष्टी सदैव नांदत आहेत त्या श्रीमहाराजांनी घालून दिलेल्या नियमांमुळे, कार्यपद्धतीमुळे आणि काम करणाऱ्या माणसांच्या मनात ठसविलेल्या समर्पणाच्या भावनेमुळे.

समाधिमंदिर, निवासस्थान आणि नंतर १९८१ साली बांधलेली 'गुरुकृपा' इमारत रोज वारंवार कचरा काढून ओल्या फडक्याने पुसून काढली जाते. निवासस्थान आणि गुरुकृपा या दोन्ही इमारतीत मिळून २०-२२ खोल्या आहेत. १०-१२ न्हाणीघरे, १२-१५ शौचकूप आहेत. परंतु कोठेही कचरा, कोळीष्टकं, पाली दिसणार नाहीत. खोल्यातील, मंदिरातील, आवारातील कचरा काढण्याच्या केरसुण्या वेगळ्या आहेत आणि त्या ठेवण्याच्या जागाही वेगवेगळ्या! सारवण्याच्या केरसुण्या वेगळ्या ठेवलेल्या आहेत. जागोजागी कचराकुंड्या आहेत. रोजचे निर्माल्य व्यवस्थित गोळा करून खास बांधलेल्या कुंडात साठवून त्याची व्यवस्थितरीत्या विल्हेवाट लावली जाते. पूजेसाठी एवढे हार, फुले वापरूनसुद्धा कोठेही देठ, पाकळ्या, पाने पडलेली सापडणार नाहीत. मंदिराच्या आवारात नाना तऱ्हेची झाडे आणि वेळी आहेत; परंतु रोज दोन-दोन वेळा आवारातील कचरा गोळा केला जातो. पत्रावळी, द्रोण, कागदी बशा, भाजीपाल्याचे देठ, सालं सारं कचराकुंडीत गोळा करून त्याची विल्हेवाट लावली जाते. बागेतच मोठ्या कचराकुंड्या बनवून त्यात कचरा गोळा करून जाळला जातो अथवा त्याचे कंपोस्ट खत बनवले जाते. स्नानगृहे आणि शौचकूप नेहमी स्वच्छ असतात. दारात पायपुसणी घातलेली असतात आणि ती वेळीच बदलली जातात, धुतली जातात. मंदिराच्या प्रवेशद्वारात काथ्याची पायघडी घातलेली असते. ती दिवसातून दोन वेळा झटकून स्वच्छ करण्यात येते. बाहेरून येणाऱ्या लोकांसाठी हातपाय धुण्याची व्यवस्था सुरुवातीच्या भागात आहे आणि बाहेरून आल्यावर प्रथम हातपाय धुणे हे सर्वानाच बंधनकारक केलेले आहे. शिवाय आवारात जागोजागी हात-पाय धुण्याची व्यवस्था केलेली आहे.

काही बिघडलेले, नादुरुस्त, मोडकळीला आलेले असे श्रीमहाराजांना चालत नसे. गळके पाईप, तुंबलेली गटारे, सांडपाणी, तुटलेले कड्या-कोयंडे, फुटलेल्या काचा, लोंबणारे वायरींग, आवाज करीत फिरणारे पंखे, गेलेले विजेचे दिवे, उघडझाप करीत पेटणाऱ्या ट्युबज, वाळवी लागलेली लाकडे अशा गोष्टी समाधिमंदिरात कधीही दिसणार नाहीत. कुशल, विश्वासू आणि या स्थानावर श्रद्धा असणाऱ्या अशा गवंडी, सुतार, माळी, प्लंबर, इलेक्ट्रिशियन, आदी निवडक लोकांचा संच श्रीमहाराजांनी तयार

केला होता. कुणाचेही श्रम विनामोबदला घ्यायचे नाहीत हा श्रीमहाराजांचा एक महत्त्वाचा नियम असल्यामुळे त्यांना सदैव विनासायास चांगली माणसे मिळत गेली.

वापरातील सर्व वस्तू उत्कृष्ट दर्जाच्या असाव्यात आणि त्या वापरासाठी योग्य अवस्थेत असाव्यात असा त्यांचा आग्रह असे. त्यामुळे धार गेलेला चाकू, कात्री, मूठ तुटलेली कोयती किंवा स्कू-ड्रायव्हर, कडीशिवाय दरवाजा, तावदाने फुटलेल्या खिडक्या, बिनदांड्याची कुदळ, फावडी, फुटलेली घमेली अशा वस्तू मंदिरात कधी ठेवल्या जात नसत.

नवीन जागा घेतली की प्रथम व्यवस्थित सीमा आखून घेऊन मजबूत कुंपण किंवा भिंत बांधून मगच आतील सुधारणांना सुरुवात करीत. जमिनीत पुरण्याचे लाकडी खांब असोत किंवा नव्याने लावलेल्या सुरुच्या लहान रोपट्यांना आधार देण्यासाठी लावलेली बारीकशी बांबूची दोन फूट काठी असो, प्रथम डांबर लावून मगच कोणतीही लाकडी वस्तू जमिनीत पुरायची ही पद्धत श्रीमहाराजांनी सुरू केली आणि आजही ती कसोशीने पाळली जाते.

खुद्द मंदिराच्या गाभाऱ्यात आणि सभागृहात तर स्वच्छतेची परिसीमा आढळते. त्यासाठी काही कठोर नियम आखलेले आहेत. ते नियम सर्वांना माहीत व्हावेत म्हणून ठळकपणे फलकांवर लिहून ठेवलेले आहेत. अक्षता, हळद-कुंकू, नारळ फोडून त्याचे पाणी वगैरे मूर्तीवर किंवा चित्रांवर उडवून मंदिर अस्वच्छ करण्यास श्रीमहाराजांनी स्पष्ट मनाई केलेली आहे. फुले, हार पुजाऱ्यामार्फतच व्यवस्थितपणे अर्पण करावयाचे असतात. गाभाऱ्यातही पूजा आटोपल्यावर सर्व उपकरणी, पाट, फुलांच्या परड्या हलवून लादी स्वच्छ पुसून सारा गाभारा एखाद्या सुंदर चित्राप्रमाणे नीटनेटका करून ठेवलेला असतो. तीनतीन वेळा लादी पुसली तरी “पायाला धूळ लागते आहे. तुम्ही लादी नीट पुसली नाही,” अशी तक्रार करून महाराज संबंधित सेवेकऱ्याची हजेरी घेत असत. अशा दक्ष नजरेमुळे सर्व मंदिराची आणि परिसराची देखभाल उत्तम तऱ्हेने केली जायची.

काही वस्तू रोजच्या वापरासाठी असतात, तर काही फक्त उत्सवांच्या वेळी, सभासमारंभाच्या वेळी वापरावयाच्या असतात. अशा वस्तू नेहमी वापरात नसतात, त्यामुळे त्यांच्या देखभालीकडे विशेष लक्ष द्यावे लागते. श्रीबाबांच्या समाधिमंदिरात नित्य वापराच्या वस्तूसाठी एक वेगळी पेटी होती. त्यामध्ये पूजेचे पाट, श्रीबाबांच्या शेजेचा छोटा पलंग, गादी, उशी, तक्क्या, शाल, पांघरूण अशा गोष्टी ठेवलेल्या असत. पालखीसाठी निवासस्थानाच्या पहिल्या मजल्यावर एक मोठा पेटारा बनवून घेतलेला आहे. या पेटाऱ्यात गुर्झब, कुबड्या, छत्र-चामर, चवऱ्या, चंद्र-सूर्य, गरूड, हनुमंत, निशाणे, रेशमी गोंडे, पालखीत लावायच्या बॅटरीवर चालणाऱ्या दिव्यांच्या माळा, पालखीवरील नक्षीदार आच्छादन (पिंजरी), पिंजरीची झालर, असे सर्व सामान कापडी खोळींमध्ये भरून डांबरगोळ्या आणि तंबाखूची पाने घालून व्यवस्थितपणे ठेवलेले असते. कलाकुसरीचे काम केलेला, दोन्ही बाजूस सिंहमुखे कोरलेला पालखीचा दांडा कापडात व्यवस्थित गुंडाळून छताला टांगून ठेवलेला असतो, तर पेटाऱ्यात सर्व सामान

ठेवल्यावर त्या पेटाच्याच्या झाकणावर पालखी कापडाने आच्छादून ठेवण्यात येते. सर्वांच्या जागा ठरलेल्या (श्रीमहाराजांनी ठरवलेल्या) आहेत. पालखी प्रदक्षिणेच्या वेळेआधी दोन तास हे सामान काढून पालखी शृंगारली जाते आणि पालखी सोहळा संपल्यावर हे सर्व सामान नीटनेटकेपणे पूर्ववत ठेऊन मगच स्वयंसेवक अन्य कामांकडे वळतात. पेटी, तबला, मृदंग, वीणा, टाळ हे सर्व साहित्य लाकडी पेट्यातून ठेवलेले असते. यज्ञ-याग, हवन वगैरे प्रसंगीच फक्त वापरली जाणारी भांडी, तांबे, पळ्या, पंचपात्र्या, अरणी-मंथा, पूर्णाहुतीच्या वेळी लागणारी लाकडी तिपाई व पात्र, सुवर्णाची साखळी, चौरंग, पाट हे सारे विशिष्ट ठिकाणीच संग्रहित करून ठेवलेले असते. त्याचप्रमाणे यज्ञाच्या वेळी लागणारे देवदेवता आणि नवग्रह यांचे ठसे, वस्त्रे सर्व अगदी व्यवस्थितरीत्या त्यांच्यात्यांच्या नियोजित ठिकाणीच ठेवलेले असते.

आसने, जाजमे, सतरंज्या एका जागी बाकावर व्यवस्थित घड्या घालून रचून ठेवलेली असतात. घोंगड्या, सतरंज्या, चादरी, उशा, अभ्रे, पासोड्या भिंतीमधील कपाटांमधून नीटनेटकेपणाने ठेवलेल्या असतात. वापरानंतर त्या धुऊन, वाळवून उन्हात तापवून ठेवलेल्या असतात. स्वयंपाकघरात धान्ये, कडधान्ये, तेल, साखर, गुळापासून सर्व पदार्थांची साठवण घडवंच्यांवर, माडीवर अथवा तळघरात नीटपणे केलेली असते. सायंकाळी बाजारातून तीन-चार परड्या फुले आणली की परड्यांवर ओले फडके घालून हौदांवर त्या परड्या ठेवतात, त्यामुळे फुले ताजी राहातात.

सारं मंदिरच सदैव प्रसन्न व पवित्र वाटतं ते अशा दक्ष निगराणीमुळे. मंदिराचे प्रवेशद्वार ओलांडून आत पाऊल टाकले की बाहेरील गर्दी, गडबड, गोंधळ, कोलाहल, अस्वच्छता हे सर्व बाहेर राहाते आणि आपण एका तपोभूमीत प्रवेश केला आहे याची आपोआप मनाला जाणीव होते. मनाला एक विलक्षण शांतता आणि प्रसन्नता लाभते आणि मग भक्तांची पावले वारंवार मंदिराकडे वळू लागतात. असे स्थान घडविताना श्रीमहाराजांनी आपल्या सर्व शक्ती एकवटून वर्षानुवर्षे काम केले ते आज मूर्तरूपाने आपण पाहात आहोत !

■ ■ ■

प्रकरण : १०

पुण्यपत्तनास घेवोनी गृहास । सांभाळावे खास मजलार्गी ॥

श्रीबाबांच्या महानिर्वाणानंतर वर्षभरापेक्षा अधिक काळ समाधिस्थानाचा कारभार निर्नायकी अवस्थेत चालला होता. त्या काळात समाधिमंदिराला संस्थात्मक रूप देण्यात त्या वेळी तेथे येणाऱ्या प्रमुख शिष्यवर्गाला पूर्णपणे अपयश आले होते. याला मुख्यतः त्या सर्व शिष्यांमधील विसंवाद कारणीभूत होता. वैयक्तिक महत्वाकांक्षा, अहंकार आणि परस्परांविषयी द्वेष, मत्सर यामुळे कोणीच अन्य कोणाला काही करू देत नव्हते आणि श्रीबाबांच्या समाधिमंदिराचे कार्य प्रगती करत नव्हते.

श्रीमहाराजांनी १९५५च्या सप्टेंबर-ऑक्टोबरपासून पुढाकार घेतला आणि मग “येतील त्यांच्यासह, न येतील त्यांच्याशिवाय आणि विरोध करतील त्यांचा विरोध मोडून काढून” समाधिमंदिराचे काम सुरू केले. श्रीमहाराजांच्या कामाचा झपाटा सर्वांना स्तिमित करणारा होता. पहिल्या तीन-चार वर्षांतच देखणे समाधिमंदिर, श्रीसद्गुरु वासुदेवानंत सरस्वति निवासाची भव्य इमारत, आवाराचे विस्तारीकरण, बागबगीचा यासह विविध उत्सव, सण, धार्मिक कार्यक्रम आदींचे आयोजन यामुळे श्रीबाबांच्या स्थानाला उत्कर्षाची झळाळी प्राप्त झाली. उगवणारा प्रत्येक दिवस या स्थानाच्या वैभवात पडलेली भरच पाहात होता. भक्तगणांच्या उपस्थितीत वाढ होऊ लागली. वास्तविक श्रीबाबांच्या शिष्यांना आनंद वाटावा अशाच या सर्व घटना होत्या.

परंतु तरीही स्थानाच्या प्रगतीमुळे आनंद वाटण्याऐवजी काहीजणांना पोटदुखी सुरू झाली. “श्रीबाबांचा मी सेवक आहे, श्रीबाबांच्या स्थानातील झाडूवाला आहे,” असे श्रीमहाराज स्वतः नम्रपणे म्हणत असत. परंतु श्रीमहाराजांचे कार्य, त्याचे महत्त्व आणि त्यासाठी श्रीमहाराज करीत असलेली अखंड धडपड ओळखणारे सर्वसामान्य भक्तजन श्रीमहाराजांविषयी जो आदर व्यक्त करीत त्यामुळे अनेकांच्या मनात असुयेचे विष भिनले. श्रीमहाराजांचे मोठेपण आकलन न झालेले आणि स्वतःचे सामान्यपणही न समजलेले अनेकजण “गुरुबंधू” या नात्याने श्रीमहाराजांच्या बरोबरीने स्थानात वावरून आपले महत्त्व वाढवू लागले. त्यातील काहींना तर श्रीबाबांच्या सांप्रदायाचे नेतृत्व करण्याचीही सुप्त महत्वाकांक्षा होती. आपले हेतू साध्य करण्यासाठी कोणत्याही थराला जाण्याची त्यांची तयारी होती.

परंतु यापैकी कोणालाही आपला उत्तराधिकारी म्हणून श्रीबाबांचे आशीर्वाद लाभलेले नव्हते. श्रीबाबांनी त्यासाठी श्रीमहाराजांची नियुक्ती केली होती. श्रीमहाराजांनी आपले संपूर्ण जीवन श्रीबाबा महाराजांच्या चरणी वाहून टाकले होते. श्रींच्या स्थानाचा महिमा वाढविणे या एकाच ध्येयाने प्रेरित होऊन श्रीमहाराज स्थानाच्या उत्कर्षासाठी अनेकविध गोष्टी करीत होते आणि त्यामुळे स्थानातील छुपे हितशत्रू, स्वार्थी आणि कारस्थानी कारवाया करणारे असंतुष्ट अशा लोकांना श्रीमहाराजांनी केवळ या स्थानाच्या उत्कर्षासाठी,

हाती घेतलेल्या कायदेशीर अधिकारांचा वापर करून स्थानाबाहेरचा रस्ता दाखविला. अशा समदुःखी माणसांनी बाहेर एकत्र येऊन खलबते केली आणि मंदिराच्या कारभारावर पुन्हा कब्जा मिळवता यावा यासाठी हे समाधिस्थान सार्वजनिक देवस्थान ठरवण्यात यावे असा अर्ज १९६१ साली श्री.हुपरीकर, असिस्टंट चॅरिटी कमिशनर, पुणे यांचेकडे श्री.एस.आर.आंबेकर यांच्या नावे केला. श्री.प्रभाकर जोशी, श्री.माधव चितळे, श्री.वसंत फडके आदी लोकही या कारस्थानात सहभागी होते. श्री.आंबेकरांचे वकील श्री.जी.एस.जोशी होते. श्रीमहाराज हे लीज होल्डर तर सौ.निर्मलाताई खरे या मालक म्हणून, दोघांनाही प्रतिवादी बनविण्यात आले होते. श्रीमहाराजांतर्फे श्री.अनंतराव तथा दादासाहेब देशपांडे आणि श्री.पाषाणकर या दोन वकिलांनी काम पाहिले. श्रीमहाराज कोणताही व्यवहार करताना तो पूर्णपणे कायदेशीर असावा याविषयी अतिशय दक्ष असत. सर्व कागदपत्रे परिपूर्ण असत. ती सर्व आपल्या संग्रही जपून ठेवीत असत. त्यामुळे मुळातच काहीही तथ्य नसलेला हा दावा टिकणेच शक्य नव्हते. परंतु श्रीमहाराजांना केवळ त्रास द्यायचा या हेतूनेच हा दावा गुदरण्यात आला होता. अनेक खटपटी, लटपटी करून तो तीन-चार वर्षे लांबविण्यात आला. अखेरीस १९६५ साली या खटल्याचा निर्णय देण्यात आला. श्रीबाबांचे समाधिमंदिर हे पूर्णतः सौ.निर्मलाताई खरे यांच्या मालकीचे खासगी स्थान आहे. ते सार्वजनिक स्थान नाही तसेच श्री.वि.ग.जोशी (श्रीमहाराज) हे या स्थानाचे कायदेशीर लीज होल्डर आहेत असा निःसंदिग्ध निकाल श्री.हुपरीकर यांनी दिला. श्री.आंबेकर हे त्या वेळी अपिलात गेले नव्हते. त्यामुळे हे सर्व प्रकरण चार वर्षे श्रीमहाराजांना त्रास देऊन तेथेच थांबले. दावा दाखल करणारे श्री.आंबेकर दावा दाखल करण्यापूर्वी सहा महिने मंदिरात वास्तव्याला होते. परंतु श्रीमहाराजांना त्रास देण्यासाठी एवढ्या खालच्या थराला गेले आणि पुढे आपल्याच कर्माचे फळ म्हणून आर्थिकदृष्ट्या अतिशय अडचणीत आले. त्यांना नादारी जाहीर करावी लागली. डोक्यावर स्वतःचे सत्तेचे छप्परही उरले नाही.

१९८०-८१ साली श्री.गंगाधर प्रभाकर जोशी आणि श्री.पांडुरंग गणेश गोगटे या दोन गृहस्थानी पुन्हा एकदा हाच विषय उकरून काढून जिल्हा कोर्टात दावा गुदरला आणि श्रीबाबांचे मंदिर हे सार्वजनिक मंदिर ठरविण्याची मागणी केली. दीर्घकाळ या वादाचे घोंगडे भिजत पडलेले होते. अखेरीस एप्रिल १९९४ मध्ये जिल्हा न्यायालयाने हे स्थान श्रीबाबांच्या मुलीचे म्हणजे सौ.निर्मलाताई खरे यांच्या पूर्ण मालकीचे खासगी स्थान आहे असा स्पष्ट निर्णय दिला आणि शिवाय या पुढे पुन्हा हा प्रश्न उपस्थित करण्यास मज्जाव केला.

या देशाचे कायदेकानू जे असतील ते तंतोतंत पाळण्याविषयी श्रीमहाराज अतिशय आग्रही असत. कायदेपालन करणे हे त्यांच्या दृष्टीने नैतिक वर्तन होते. कायदा मोडणे हे पापाचरण होते. श्री.शरद कोकजे यांनी एकदा रत्नागिरीहून श्रीमहाराजांना पोस्टाच्या पाकिटातून पाठविलेल्या पत्रासोबत ५ रुपये श्रीबाबांच्या मंदिरात अर्पण करण्यासाठी पाठविले. ते पत्र आणि ते ५ रुपये पाहिल्यावर श्रीमहाराजांनी श्री.कोकजे यांना एक पत्र रजिस्टर्ड पोस्टाने पाठवले. त्यामध्ये त्यांनी लिहिले आहे की, पैसे नेहमी

मनिऑर्डरनेच पाठवावे. असे पाकिटातून पैसे पाठविणे बेकायदा आहे. असे करणे देशाचे नुकसान करणे आहे. आपण नेहमी आपली देणगी मनिऑर्डरने पाठवा. वाटल्यास कमिशनचे पैसे त्या देणगीतून कापून उरलेले पैसे पाठवावेत; परंतु कोणत्याही परिस्थितीत पुन्हा असे पैसे अनधिकृत मार्गाने पाठवू नयेत.

सर्वसामान्य माणूस असा विचार करील की असे पाच रुपयाचे कमिशन ते किती असणार आणि त्यासाठी पुन्हा रजिस्टर्ड पत्राचा खटाटोप आणि खर्च अकारणच नाही काय ! परंतु या छोट्याशा प्रसंगातून श्रीमहाराजांच्या जीवननिष्ठा अगदी लखलखीतपणे दिसून येतात. मंदिरातून मंडईत भाजी आणायला जाणाऱ्या माणसाने आपली सायकल १ आणा देऊन अधिकृत सायकल स्टॅन्डवर उभी करावी, रस्त्याच्या कडेला कोठेतरी अनधिकृतपणे उभी करू नये अशी त्यांची सक्त ताकीद असायची. अशा छोट्या गोष्टीतसुद्धा श्रद्धेने कायदापालन करणाऱ्या श्रीमहाराजांना कोणी आकसाने कायद्याच्या कचाट्यात पकडू पाहावे हे पूर्णपणे हास्यास्पद होते. मात्र असे अनेक प्रसंग पुढेही आले.

श्री.खंडेराव वाघांकडून श्रीमहाराजांनी '९३७ सी' हा प्लॉट घेतला त्या वेळीच '९३७ बी' हा लगतचा प्लॉटही तोंडी कराराने, ताबे वहिवाटीने खरेदी केला होता. त्याचे रीतसर कागदपत्र मात्र त्या वेळी करावयाचे राहून गेले होते. मात्र तेथे बाग वगैरे करण्यात आली होती. बाहेरगावच्या मंडळींची उत्सवाच्या वेळी उतरण्याची व्यवस्था तेथे फरशीवर तात्पुरता मंडप घालून करण्यात येई. शिवाय स्नानगृहे-शौचकूप असे तात्पुरते बांधकामही याच जागेवर होते. मात्र हा एकमेव, पहिला आणि शेवटचा असा व्यवहार होता जेथे खरेदीखत वगैरे कायदेशीर बाबींची पूर्तता श्रीमहाराजांनी केली नव्हती. नेमका याच गोष्टीचा गैरफायदा घेण्याचा प्रयत्न श्री.वाघ यांच्या कुटुंबीयांकडून १९७७-७८ साली झाला. त्यांनी सदर प्लॉटवर जबरदस्तीने कब्जा करण्याचा प्रयत्न केला. त्या वेळी श्रीमहाराजांनी आपले व्यावहारिक ज्ञान आणि कायद्याचे ज्ञान यांची सांगड घालून त्यांचे सर्व प्रयत्न असफल ठरवले. सिव्हील कोर्टातून त्यांना ताकीद देवून समझोता करावयास लावला आणि खरेदी व्यवहाराच्या सर्व कायदेशीर तरतुदी पूर्ण करून नंतर ती जमीन श्रीविठ्ठलराव जोशी चॅरिटीज ट्रस्टच्या स्वाधीन केली. श्रीमहाराजांचे निर्णय आणि त्याची अंमलबजावणी ही नेहमी विजेच्या वेगाने असायची. हा तंट उद्भवला त्या वेळी या प्लॉटला कॅनॉल रोडकडे उघडणारे मोठे फाटक होते. या प्लॉटच्या सुरक्षिततेच्या दृष्टीने ते बंद करणे आवश्यक होते, कारण तेथून घुसखोरी होण्याची शक्यता होती. श्रीमहाराजांनी अक्षरशः एका रात्रीत तेथे काळ्या दगडाची भक्कम भिंत बांधून काढून ते फाटक कायमचे बंद करवून घेतले.

पुण्यातील श्रीबाबा महाराजांचे स्थानात काय किंवा डेरवण स्थानात काय विघ्नसंतोषी वृत्तीच्या माणसांनी श्रीमहाराजांना उसंत मिळू न देण्याचा जणू पणच केला होता.

वारंवार मुखभंग होऊनही, श्रीमहाराजांच्या विरोधात काही असंतुष्ट व्यक्ती वारंवार कारवाया करीतच होत्या. श्रीमहाराजांच्या सडेतोड वृत्तीमुळे, मंदिराच्या संदर्भात अनेक व्यक्तींच्या बाबतीत श्रीमहाराज कटू पण अपरिहार्य असे निर्णय घेण्यास मागेपुढे पाहात नसत. मंदिरे, सत्पुरुषांचे मठ, धार्मिक संस्थांमध्ये

नेहमीच “हौशे, नवशे, गवशे” असे सर्व प्रकारचे लोक असतात. काहींना आपले अवडंबर माजवायचे असते. काहींना तेथे आर्थिक लूट करायची असते. काहींना केवळ मिष्टान्ने खायची असतात. श्रीबाबांच्या धुमाळ बिल्डिंगमधल्या खोलीतही असे लोक होतेच. श्रीबाबांच्या गादीखालील पैसे हळूच उचलणारे लोक होते, डबे उघडून लाडू पेढे खाणारे लोक होते. श्रीबाबांनी त्यांच्या वृत्तीला साजेसे वागून अशा गोष्टींकडे काणाडोळा केला. कचित्तच कधीतरी साबणाचे लाडू करून ठेवले, पण त्यातही गंमतीचा भाग अधिक ! परंतु श्रीमहाराज श्रीबाबांच्या वैभवाचे “पहारेकरी” होते. त्यांनी स्वतःला बाबांचे ‘व्यवस्थापक’ अशीसुद्धा उपाधी कधी लावून घेतली नाही. त्यामुळे श्रीबाबांचे सेवक म्हणून स्वतःला धन्य मानणारे श्रीमहाराज मंदिरातील एकंदर व्यवहाराकडे डोळ्यात तेल घालूनच पाहात होते. त्यामुळे अनेक लोकांचे सुप्त हेतू साध्य होण्यात श्रीमहाराजांचा अडथळा होऊ लागला. अनेकांच्या महत्त्वाकांक्षांना लगाम बसले.

श्री.काळे यांच्या १९.२.१९५५च्या पत्रात त्यांनी एक तक्रार केली आहे. तिचा भावार्थ असा की सर्वांची अशी अपेक्षा आहे की, काळे यांनी सेवा करावी, पण ट्रस्टींच्या तंत्राने, ते सांगतील तसे वागावे, त्यांनी व्यवस्था पाहावी, पण सोवळे ओवळे करू नये व आम्हाला करण्यास सांगू नये. आणि म्हणून “वर्षश्राद्ध करून निवृत्त व्हावे” असे विचार श्रीबाबांच्या देहत्यागानंतर सहा महिन्यातच काळेंच्या मनात घोळू लागले. श्रीमहाराजांच्या बाबतीत यातील काहीच संभव नव्हते. श्रीबाबांचा आदेश या व्यतिरिक्त अन्य कोणाचाही आदेश ते घेणार नव्हते, कोणाच्या तंत्राने वागणार नव्हते आणि हाती घेतलेली श्रीबाबांची पताका त्रागा करून खालीही ठेवणार नव्हते.

त्यामुळे ‘येन केन प्रकारेण’ श्रीमहाराजांना श्रीबाबांच्या मंदिरातून स्थानभ्रष्ट करणे हा या असंतुष्टांचा एक कलमी कार्यक्रम होता आणि त्यासाठी ते पुन्हापुन्हा एकत्र येऊन उचल खात होते. मुळावरच घाव घालण्यासाठी श्री.नीळकंठराव आणि सौ.निर्मलाताई खरे यांना भेटून त्यांचे मन कलुषित करून त्यांच्याकरवी श्रीमहाराजांना शह द्यावा असे प्रयत्न सुरू झाले. त्यासाठी मुंबई-पुण्यात बैठका खलबते झाली. वर्ध्याला शिष्टमंडळे रवाना झाली. परंतु हे सारे प्रयत्न श्री.नीळकंठराव यांनीच हाणून पाडले.

या संदर्भात एक महत्त्वाची गोष्ट अशी की श्रीबाबांच्या प्लॉटचे मालकी हक्क सौ.निर्मलाताईंकडून खरेदी करून मग तेथे पब्लिक ट्रस्ट स्थापावा व शिष्यांनी तेथे ट्रस्टी म्हणून कारभार पाहावा असा मुख्य मतप्रवाह होता. “जावयांच्या व मुलीच्या कैचीत न राहता स्वतंत्रपणे मालकी मागून घ्यावी आणि मग व्यवस्था पाहावी,” असा सूर पत्रात आहेच. त्यामुळे, या पार्श्वभूमीवर श्रीमहाराजांनी मात्र हे बाबांचे स्थान सदैव श्रीबाबांच्या वारसांच्याच नावे राहिल अशी व्यवस्था करून केवळ ‘सद्गुरुचरणरज’ अशा विनम्र भावनेने हे स्थान उभे केले होते. ज्या दिवशी लीज डीड नोंदविण्यात आले, त्या दि. १८.८.१९५६ रोजीच प्रवेशद्वारावर नामफलक लावला तो मालक सौ.निर्मलाताई नीळकंठ खरे, लीज होल्डर श्री.विठ्ठल गणेश जोशी, असा होता. उत्सवाच्या निमंत्रण पत्रिकेतही आवर्जून प्रत्येक वेळी तसाच उल्लेख करण्यात

येत होता. असा उल्लेख करणे ही कायदेशीरदृष्ट्या आवश्यक तरतूद नव्हती, तर त्यामागे फार विनम्र भावना त्याही वेळी होती आणि आजही आहे.

त्यामुळे मुद्दाम श्री.खरे यांना भेटायला वर्ध्याला जाणारे तथाकथित हितचिंतक आणि श्रीमहाराज यांच्यातील फरक श्री.खरे यांना माहीत होता आणि त्यांनीच त्यांचे मनसुबे उधळून लावले.

१९७९-८० सालीही पुन्हा एकदा श्रीमहाराजांच्या विरोधात एक मोठी व्यापक मोहीम उघडण्यात आली होती. या वेळी अनेक आघाड्यांवर एकाच वेळी प्रयत्न करण्यात येत होते. त्यासाठी श्रीमहाराजांवर एक अगदी संपूर्णपणे असत्य असे बालंट रचण्यात आले. सरकार दरबारी खोटे अर्ज करण्यात आले. तत्कालीन मुख्यमंत्र्यांबरोबर संधान बांधून त्यांच्याकरवी पुण्याच्या पोलीस कमिशनरला चौकशीचे खास आदेश देण्यात आले. त्याच वेळी श्रीमहाराजांच्या भक्तांना श्रीमहाराजांविषयी अत्यंत गलिच्छ मजकुराने बरबटलेली निनावी पत्रे पाठविण्यात आली. या साऱ्या षड्यंत्रामागे मुंबईचे बागलकर, टी.एस.तेंडुलकर, विष्णू चिपळूणकर, लोंढे, तसेच पुण्याचे एन.आर.फडके, श्रीपाद गोखले असे काही लोक होते.

त्या वेळी पोलीस कमिशनर श्री.सहस्रभोजने यांनी आपल्या चौकशी अहवालात “श्रीबाबांचे स्थान श्रीमहाराजांकडून जाऊन ते आपल्या हातात यावे या मलीन हेतूने विष्णू चिपळूणकर व टी.एस.तेंडुलकर यांच्यासह काही लोकांनी महाराजांविरोद्ध बदनामीकारक अर्ज गुदरण्याचा खोडसाळपणा केलेला असून त्यापैकी कुठल्याही आरोपात यत्किंचीतही तथ्य नाही” असा साधार निष्कर्ष काढून आपला अहवाल मुख्यमंत्र्यांकडे पाठविला.

■ ■ ■

अभंग

बुद्धी नोहे स्थीर, सोडी निजरूप । अनित्यीं अमूप सुख मानी ॥	१
धावें ठायी ठायी, अविचारी पाठीं । विचार निगुती सांडोनिया ॥	२
विवेकाचा हात सोडोनियां देई । नाशिवंत ठायीं धावें नित्य ॥	३
दास म्हणे बुद्धि करोनीयां शुद्ध । करीं बुद्धि बद्ध विवेकांत ॥	४
॥ श्रीसद्गुरुचरणारविंदार्पणमस्तु ॥	

प्रकरण : ११

खळांची दुर्बुद्धी । नाशवी सकळ ॥

श्रीमहाराजांच्या हितशत्रूंनी श्रीमहाराजांना त्रास देण्यासाठी जे अनेक उपद्रव्याप केले त्यातील आयकर खात्याचा छपा हा त्या वेळी फार चर्चेचा विषय झाला होता. अतिहव्यासी स्वभावाच्या एका गृहस्थांना श्रीमहाराजांनी त्यांच्या लोभीपणामुळे दूर केले होते. त्यामुळे बिथरलेल्या या गृहस्थांनी आयकर खात्याकडे अर्ज केला की मठामध्ये मोठ्या प्रमाणात बेहिशोबी संपत्ती आहे. आयकर खात्याने दि.२७ नोव्हेंबर १९८२ या दिवशी पुणे, डेरवण आणि श्री.वालावलकर या मंदिराच्या प्रमुख विश्वस्तांच्या मुंबईतील निवासस्थानावर एकाच वेळी छपा टाकला. श्रीमहाराजांनी अंतर्ज्ञानाने येऊ घातलेले संकट आधीच जाणले होते. त्यांनी उत्सवाच्या खर्चासाठी त्या दिवसाच्या आधी काही दिवस सुमारे सतरा लाखाची रोख रक्कम पुण्यातील स्थानात आणून ठेवली होती. मुंबई आणि डेरवण येथे काहीही आक्षेपार्ह सापडले नाही; परंतु पुण्याला मात्र सतरा लाखाची रोख रक्कम मिळाली आणि ती मोठी बातमी ठरली.

छापाची कार्यवाही चालू असताना श्रीमहाराज हा सारा प्रकार अगदी अलिप्तपणे, शांतपणे अनुभवत होते. त्यांनी त्या वेळी कोणतीही प्रतिक्रिया व्यक्त केली नव्हती. मात्र आयकर खात्याचे पथक जेव्हा परत गेले, तेव्हा श्रीमहाराज निवासस्थानाच्या दारात उभे होते. त्या वेळी ते एवढेच म्हणाले, “श्रीबाबांचे हे स्थान साऱ्या जगात ख्यातकीर्त होईल असे मी पाहीन.” पुढे दोन वर्षे या केसची पूर्ण चौकशी होऊन, त्यानिमित्ताने श्रीबाबांच्या मंदिराशी संबंधित सर्व व्यवहारांची काटेकोर तपासणी होऊन, मंदिराच्या व्यवहारात कोणताही गैरव्यवहार नाही असे मान्य करून ते सतरा लाख रुपये आयकर विभागाने धनादेशाद्वारे परत केले. हे एक मोठे अग्निदिव्य होते, कारण यात श्रीमहाराजांच्या वैयक्तिक प्रतिष्ठेबरोबर श्रीबाबांच्या स्थानाची प्रतिष्ठाही कसाला लागलेली होती आणि या दोन्ही गोष्टी शुद्ध बावनकशी सोन्याप्रमाणेच झळाळून उठल्या.

छापा टाकणाऱ्या पथकात चार-पाच स्त्रियांसह एकूण चौदा-पंधरा लोक होते. त्यातील काहीजणांचे वागणे अधिकाराची गुर्मी दाखवणारे होते. परंतु त्या सर्वांना मंदिरात दर्शनासाठी येणाऱ्या भक्तजनांप्रमाणेच आपुलकीची वागणूक मिळाली. चहा, खाणे देण्यात आले. एवढेच नव्हे तर त्या सगळ्यांना प्रसाद म्हणून कापड-चोपड, स्त्रियांना साड्याही देण्यात आल्या आणि मंदिरात उपलब्ध असलेल्या गाड्यांमधून त्यांना घरोघरी पोहोचवण्यात आले, कारण तोपर्यंत अपरात्र झाली होती. या साऱ्या सौजन्यशील वागणुकीमुळे ते लोक आश्चर्यचकित झाले. खोट्या तक्रारीवरून छपा टाकावा लागला म्हणून त्यातील काहींनी नंतर खेदही व्यक्त केला.

श्रीमहाराजांच्या मनात श्रीबाबांच्या स्थानाचे भावी काळातील जे चित्र होते ते अतिशय भव्य दिव्य

असेच होते. जरी श्रीबाबांचे मंदिर त्या वेळी साधेसे, लहानसे होते तरी ते 'तात्पुरते' आहे आणि पुढे योग्य वेळी अतिशय सुंदर वास्तुशिल्प त्या जागी उभारण्यात येईल असे ते नेहमी म्हणत. हे क्षेत्र गाणगापूरसारखे भक्तांच्या गर्दीने गजबजून जाईल. दर्शनासाठी पुणे स्टेशनपर्यंत लांबचलांब रांगा लागतील असे ते सांगत. हजार वर्षे श्रीबाबा येथे राहाणार आहेत आणि हजार वर्षे हे स्थान लाखो भाविकांचे श्रद्धास्थान, तीर्थक्षेत्र बनून राहाणार आहे, भाविक भक्तांचे, मुमुक्षूंचे स्फूर्तिस्थान होणार आहे असा त्यांचा विश्वास होता. श्रीबाबांच्या मंदिराच्या परिसरात अनेक उपक्रमांची मुहूर्तमेढ त्यांना रोवायची होती. येथे उत्तम वेदपाठशाळा असावी, त्यातून शास्त्रशुद्धपणे वेदाध्ययन करणारे विद्वान वैदिक आणि याज्ञिक ब्राह्मण तयार व्हावेत, येथे उत्तम वैद्यकीय सेवा उपलब्ध व्हावी, गोरगरिबांना तेथे परवडतील अशा दरात औषधोपचार मिळावेत, सर्व समाजाने येथे येऊन एकत्रितपणे सण, समारंभ, उत्सव साजरे करावेत जेणेकरून विखुरलेला हिंदू समाज एकजूट, एकमूठ होईल. येथे कथा-कीर्तने प्रवचनांद्वारे आपल्या समाजाच्या जाणिवा समृद्ध व्हाव्या; येथे ज्ञानाची उपासना व्हावी, येथे बलाची उपासना व्हावी; थोडक्यात पुरुषार्थसंपन्न, बलशाली, सात्त्विक अशा समाजाची जडणघडण या स्थानातील उपक्रमांद्वारे व्हावी जेणेकरून आपली भारतभूमी पुन्हा 'सुवर्णभूमी' होईल.

भव्य चित्रासाठी कॅनव्हासही तसाच मोठा हवा. श्रीबाबांच्या मंदिराभोवतालची तेव्हा उपलब्ध असलेली जागा भविष्यकाळात अपुरी पडणार आहे हे श्रीमहाराजांनी ओळखले होते. १९५९ साली बांधलेली 'श्रीसद्गुरु वासुदेवानंत सरस्वति निवास' ही इमारत आता येणाऱ्या भक्तांची सोय करण्याचे दृष्टीने तसेच मंदिरातील विविध वस्तूंची साठवण, निगा राखणे यासाठी अपुरी वाटू लागली होती, म्हणून '९३७ सी' या प्लॉटमध्ये एक चांगली प्रशस्त इमारत बांधायचे ठरले.

१९८१ साली या इमारतीचे काम सुरू करण्यात आले. त्या वेळी श्रीमहाराजांच्या मार्गदर्शनाखाली श्री अशोक रघुनाथ जोशी (श्रीकाका महाराज) यांनी या इमारतीच्या उभारणीचे काम पाहिले. ही इमारत आर.सी.सी. आणि लोड बेअरिंग अशा दोन्ही पद्धतींचे मिश्रण करून उभारण्यात आली. श्री अशोकराव हे स्वतः उत्कृष्ट आणि अनुभवी स्थापत्य अभियंता! श्रीमहाराजांनी बांधकाम शास्त्रातील कोणतेही प्रशिक्षण घेतलेले नव्हते. तरीही ही इमारत उभी करताना माल (सिमेंट, वाळू, पाणी यांचे मिश्रण) किती घट्ट करावा, बांधकामाच्या विटा किती वेळ भिजवून वापराव्या अशा छोट्याछोट्या बाबतीतही अधिकारवाणीने श्रीमहाराज श्रीकाकांना मार्गदर्शन करीत. तेथे जणू काही श्रीकाकांसाठी उजळणीवर्गच चालू होता. इमारत अशी भक्कम झाली पाहिजे की, मोठ्या भूकंपातसुद्धा ती सुरक्षित राहिली पाहिजे असे सूत्र श्रीमहाराज त्या वेळी सर्वांच्या मनावर वारंवार बिंबवीत. १९८१ च्या, ८ ते १४ जानेवारी या कालावधीत ऋक्संहिता स्वाहाकार झाला. या कालावधीतच या इमारतीचे भूमिपूजन झाले होते. यथावकाश ही इमारत पूर्ण झाली.

मंदिराचा परिसर त्या वेळी '९३७ डी, ९३७ सी आणि ९३७ बी' या तीन सलग प्लॉटमध्ये होता.

चौथा '९३७ ए' हा प्लॉट अँड. राणे यांच्या मालकीचा होता. त्यामध्ये एक निवासी इमारत आणि त्याला लागून एक आऊट हाऊस अशा दोन इमारती होत्या. तो प्लॉट राणे यांच्याकडून खरेदी करण्यात आला आणि त्यामुळे सुमारे ४० गुंठ्यांचे एक सलग आवार मंदिराभोवती निर्माण झाले. या प्लॉटचा ताबा मिळाल्यावर त्यावरील दोन्ही इमारतींची पूर्ण डागडुजी, रंगरंगोटी करून त्या श्रीमहाराजांनी आपल्या मनासारख्या, राहाण्यास योग्य अशा बनविल्या आणि मग तेथेही, आलेल्या भक्तमंडळींसाठी निवासाची व्यवस्था होऊ लागली.

मंदिराचा प्लॉट नं.९३७ आहे. त्याच्या पूर्वेकडील बाजूस डेक्कन एज्युकेशन सोसायटीचा प्लॉट नं.९३६ होता आणि या ९३६ नंबरच्या प्लॉटच्या पलीकडे पूर्वेलाच प्लॉट नं.९३४ आणि ९३५ हे दोन प्लॉट श्री.आनंदराव गांडेकर यांच्या मालकीचे होते. त्यामध्ये एक मोठी इमारत होती. श्री.गांडेकर यांच्याशी या प्लॉट्सच्या खरेदीची बोलणी चालू असतानाच त्यांचे निधन झाले; परंतु त्यांच्या कुटुंबियांनी तो व्यवहार १९८० साली पूर्ण केला आणि श्रीबाबांच्या स्थानाच्या विस्तारासाठी अधिक जागा उपलब्ध झाली. मात्र हा प्लॉट आणि मंदिराचे आवार यामध्ये डेक्कन एज्युकेशन सोसायटीच्या मालकीचा प्लॉट नं.९३६ पसरलेला होता. त्यावर सोसायटीचे पूरग्रस्त कर्मचारी राहात असलेल्या दोन चाळी होत्या. डेक्कन एज्युकेशन सोसायटीने १९८१ सालीच सदर मालमत्ता विक्रीसाठी काढली आणि ६ व ७ जुलै १९८१ रोजी वर्तमानपत्रात जाहिरात देऊन लोकांकडून निविदा मागविल्या. सदरची जमीन मिळाल्यास श्रीबाबांच्या मंदिराच्या दृष्टीने ती अत्यंत उपयुक्त गोष्ट ठरणार होती. ही एक सुवर्णसंधी होती. श्रीमहाराजांनी त्या वेळेला सर्वात जास्त किंमतीचे टेंडर भरले होते. जाणारे पैसे एका प्रतिष्ठित शिक्षण संस्थेला मिळणार आहेत असा उदार दृष्टिकोन त्यामागे होता, त्याचबरोबर ही जमीन मिळाल्यावर तेथे सुधारणा करून स्थानाच्या सौंदर्यात भरच पडणार होती. यज्ञ-यागादी गोष्टींसाठी अधिक जागा उपलब्ध होणार होती; हाही विचार होता. अन्यथा श्रीबाबांच्या स्थानातील पै अनू पै खर्च करताना श्रीमहाराज विलक्षण जागरूक असत. श्रीमहाराजांनी त्या प्लॉटवरील चाळीत राहाणाऱ्या भाडेकरूंसाठी पर्यायी व्यवस्था करण्याची (त्यांना नवी निवासस्थाने बांधून देण्याची) जबाबदारीही, खरेदी किंमतीच्या अतिरिक्त म्हणून उचलण्याची तयारी दाखविली. या मागे त्या भाडेकरूंकडे सहानुभूतीपूर्वक पाहण्याचाच दृष्टिकोन होता.

डेक्कन एज्युकेशन सोसायटीच्या दृष्टीने हा प्रस्ताव सर्वोत्तम होता. कदाचित तो त्यांच्या अपेक्षेपेक्षा कितीतरी लाभदायक ठरला असेल. सर्व आवश्यक गोष्टींची पूर्तता करून दि.४.५.१९८२ रोजी सदरचा व्यवहार पूर्ण होऊन दस्तऐवज रजिस्टर झाला.

या खरेदी व्यवहारामुळे डेक्कन एज्युकेशन सोसायटीमधील काही लोक फार संतप्त झाले. हा प्लॉट सोसायटीशी संबंधित काही लोकांना, सोसायटीतील आपले स्थान वापरून स्वस्तात खरेदी करायचा होता. श्रीमहाराजांएवढी किंमत किंवा स्पर्धात्मक किंमत देऊन जमीन खरेदी करण्यात त्यांना रस नव्हता. आपण सोसायटीचे कर्मचारी, ट्रस्टी वगैरे असल्यामुळे सवलतीच्या दरात ती जागा मिळावी ही त्यांची

अपेक्षा होती. अशा व्यवहारामुळे सोसायटीचे नाहक नुकसान होईल याची त्यांना फिकीर नव्हती. संस्थेच्या उत्कर्षासाठी स्वतःचे स्थान वापरण्याऐवजी, स्वतःच्या वैयक्तिक फायद्यासाठी संस्थेचा वापर करण्याची प्रवृत्ती सर्वत्र आढळते. हे सर्वजणही अगदी हेच करीत होते. झालेल्या विक्री व्यवहारात खोडा घालण्यासाठी श्री.महादेव बळवंत नातू या सोसायटीच्या एका ट्रस्टीनी, प्रा.एस.एस.काळे या कर्मचाऱ्याने आणि सोसायटीचे टीचिंग स्टाफ असल्याचा दावा करणाऱ्या काही मंडळींनी असे एकंदर तीन अर्ज चॅरिटी कमिशनर मुंबई यांचेकडे १९८२-८३ साली केले. हा व्यवहार संशयास्पद स्थितीत झाला असून तो सोसायटीच्या हिताचा नाही म्हणून या व्यवहारास सोसायटीला परवानगी नाकारावी अशी या अर्जाद्वारे मागणी करण्यात आली. हे अपुरे वाटले म्हणून की काय, पुण्यातील पतित पावन संघटनेला हाताशी धरून दि. ५ डिसेंबर १९८२ रोजी समाधिमंदिराच्या प्रवेशद्वारासमोर रस्त्यावर निदर्शने घडवून आणण्यात आली. श्रीमहाराजांच्या विरुद्ध गलिच्छ आणि शिवराळ भाषेत रस्त्यावर अक्षरशः शिमगा करण्यात आला. श्रीमहाराज या साऱ्या प्रसंगाला धीरोदात्तपणे सामोरे गेले.

१९८४ साली ऑक्टोबरमध्ये जॉईंट चॅरिटी कमिशनर, पुणे यांचेसमोर चौकशी सुरू झाली. हरकतदार मंडळींना वादी म्हणून दाखल करून घेण्यात आले. त्यांचे वकील म्हणून माजी डेप्युटी चॅरिटी कमिशनर श्री.हुपरीकर हे काम पाहात होते.

या वेळी एक महत्त्वपूर्ण अशी गोष्ट घडली. पुण्यातील एक ख्यातनाम आर्किटेक्ट आणि डेक्कन एज्युकेशन सोसायटीचे 'पॅट्रन मॅबर' श्री.वसंतराव बाळकृष्ण देशपांडे यांनी सदर चौकशीच्या कामी स्वतःस पक्षकार करवून घेतले आणि हरकतदार हे स्वतःचा स्वार्थ साधण्यासाठी ती जागा स्वस्तात पदरात पाडून घेण्यासाठी हा कज्जा उभा करीत आहेत, हे त्यांनी संबंधित पत्रव्यवहार वगैरे पुरावे सादर करून सिद्ध केले. श्री.देशपांडे यांचे प्रतिपादन एवढे बिनतोड होते की हरकतदारांनी देशपांडे यांच्या उपस्थितीच्या वेळी कोर्टात तोंडी पुरावा देण्यासाठी उभे राहाणे टाळले.

जॉईंट चॅरिटी कमिशनर यांनी दि. ४.११.१९८५ रोजी या खटल्याचा निकाल दिला. त्या निकालात स्पष्टपणे नमूद करण्यात आले होते की, व्हॅल्युएशन रिपोर्टमध्ये केलेल्या किंमतीपेक्षा जास्त किंमतीस हा व्यवहार झालेला आहे. शिवाय श्रीविठ्ठलराव जोशी चॅरिटीज ट्रस्टतर्फे देण्यात आलेली रक्कम ही आलेल्या टेंडर्समधील सर्वात जास्त रक्कम आहे. हा सर्व व्यवहार निर्विवादपणे सोसायटीसाठी अत्यंत किफायतशीर झालेला आहे. या निर्णयाविरुद्ध स्थगिती मिळविण्यासाठी हरकतदार हायकोर्टात गेले. तेथे त्यांचा अर्ज आणि अपील फेटाळण्यात आले आणि सुप्रीम कोर्टात अपील करण्यास परवानगीही नाकारण्यात आली. या प्रकरणी श्रीमहाराजांना खूप त्रास झाला. मात्र अखेरीस हा प्लॉटही ताब्यात मिळून श्रीबाबांच्या समाधिमंदिराभोवती आज दिसणारे, श्रीगुरुःशरणम्, यज्ञ-मंडप आदी देखण्या इमारती आणि वृक्षराजीने नटलेले आवार यथावकाश निर्माण झाले.

■ ■ ■

प्रकरण : १२

दुर्वासना दुष्टांची । जावी निरसोन ॥

श्री सीतारामबुवा यांच्या महानिर्वाणाच्या दुसऱ्या दिवशी म्हणजे दि. १९.१.१९६९ रोजी त्यांच्या पार्थिव देहावर अंत्यसंस्कार होण्यापूर्वी श्रीमहाराजांनी डेरवण येथील स्थानाची व्यवस्था लावण्यासाठी डेरवणच्या ग्रामस्थांच्या साक्षीने 'श्रीसंत सीतारामबुवा वालावलकर चॅरिटेबल ट्रस्ट' या सार्वजनिक न्यासाची स्थापना केली होती.

पुण्यातील श्रीबाबांच्या स्थानाच्या उभारणीस १९५६ पासूनच सुरुवात झाली होती आणि श्रीमहाराज सर्व शक्ती पणाला लावून तेथे विविध उपक्रम करीत होते; तसेच १९६९ पासून श्रीमहाराजांनी डेरवण येथेही विविध कामांचा धडाका लावला होता. दोन्ही ठिकाणी मोठ्या प्रमाणात विविध कार्यक्रम हाती घेण्यात आले होते. मात्र डेरवण येथील कार्याचे स्वरूप पुण्यातील कार्यापेक्षा काहीसे भिन्न होते. त्याचा आवाका, तेथील कार्यपद्धती आणि कार्यक्षेत्राचा परीघ हे पुण्यापेक्षा वेगळे होते.

'श्रीसंत सीतारामबुवा वालावलकर ट्रस्ट'ने डेरवण परिसरात सुरू केलेले सामाजिक कार्य म्हणजे दुसरे तिसरे काही नव्हे तर कल्याणकारी राज्याच्या संकल्पनेत जेजे अभिप्रेत आहे ते प्रत्यक्षात आणण्याचा तो एक महत्त्वाकांक्षी प्रकल्प होता आणि श्रीमहाराजांनी १९६९-७० साली सुरू केलेले ते कार्य आजही पूर्ण जोमाने चालू आहे. मात्र या ट्रस्टच्या वाटचालीत १९८० ते १९८५-८६ सालापर्यंत श्रीमहाराजांना जो संघर्ष करावा लागला त्याचा इतिहास पाहू जाता, "उद्धवा, अजब तुझे सरकार" असेच म्हणावे लागेल. बोरी, बाभळी रानोमाळ फोफावत असताना, श्रीमहाराज समाजासाठी चंदनाचे रोपटे लावू पाहात होते आणि त्यावर कुठाराघात करणाऱ्यांचे हात धरायला पुढे सरसावण्याऐवजी, समाज मुर्दाडपणे ते पाहात बसला होता. तो इतिहास क्लेशदायी असला तरी, श्रीमहाराजांना अभिप्रेत अशा 'पुरुषार्था'चा तो सर्वोत्तम अध्याय आहे आणि म्हणूनच तो पार्श्वभूमीसह पाहणे अत्यंत आवश्यक आहे.

डेरवणच्या वालावलकर ट्रस्टचे मुख्य कार्यक्षेत्र म्हणजे डेरवण, सावर्डा, हडकणी, कोंडमळा असा आजूबाजूचा तसा मागासलेला भाग. शेती हाच मुख्य व्यवसाय, पुरेसा पाणीपुरवठा नाही, शेतीव्यतिरिक्त मजुरीचे फारसे उत्पन्न नाही; त्यामुळे बहुसंख्य लोक आजच्या सरकारी भाषेत सांगाथचे तर दारिद्र्य रेषेच्या खाली जीवन कंठणारे, अज्ञानी, निरक्षर, अंधश्रद्धाळू आणि प्रथा परंपरेच्या ओझ्याखाली दबलेले ! सर्व कोकणातच त्या वेळी सामाजिक परिस्थिती थोड्याफार फरकाने अशी होती.

या दुखण्याचे नेमके निदान श्रीमहाराजांनी केले होते. लोकांचा आर्थिक स्तर उंचावायला हवा. त्यासाठी त्यांना हाती पैसा येईल असा रोजगार हवा. येथे कामगार मिळणार ते फक्त शेतीविषयक कामे जाणणारे. म्हणून श्रीमहाराजांनी ट्रस्टतर्फे 'मागेल त्याला काम' ही योजना सुरू केली आणि कामे कोणती

द्यायची याची तरतूद करण्यासाठी ट्रस्टतर्फे मोठ्या प्रमाणात शेती सुरू केली.

श्रीमहाराज नेहमीच काळाच्या पुढे होते, केवळ विचाराने नव्हे तर कृतीनेसुद्धा ! कोकणातील शेतीची सर्वात मोठी उणीव म्हणजे शेतकऱ्याची जी काही थोडीफार जमीन असेल ती लहान लहान तुकड्यांमध्ये गावभर विखुरलेली असते. कोणाचीही शेतजमीन एकक्षेत्री नाही. श्रीमहाराजांनी ट्रस्टची शेतीवाडी एकक्षेत्री केली. त्यासाठी वेळप्रसंगी अब्बाच्या सव्वा किंमतही दिली. कधी कोणाला त्याच्या जमिनीच्या बदल्यात दुप्पट, तिप्पट जमीन दिली. त्यामुळे शिव-समर्थ गडाच्या सभोवार आज ट्रस्टची सर्व शेतीवाडी सलगपणे पसरलेली आहे. तुकडेबंदीची मोहीम सरकारने राबवली ती त्यानंतर ८-१० वर्षांनी आणि तीही फारशी काटेकोरपणे अमलात आणली गेली नाहीच !

भरपूर पाऊस पडणाऱ्या कोकणात पाण्याचे दुर्भिक्ष हा विरोधाभास खरा; परंतु ती वस्तुस्थिती आहे. पाणी जमिनीत न मुरता समुद्रात वाहून जाते आणि उन्हाळ्यात विहिरी लवकर कोरड्या होतात. श्रीमहाराजांनी काश्यपी नदीत वसंत बंधारा बांधण्यास लोकांना उद्युक्त केले आणि डेरवणच्या त्या नदीला जास्त दिवस पाणी राहू लागले व गावातील विहिरींचे पाणीसुद्धा वाढले. कोकणात लाकूड आणि कोळसा व्यापाऱ्यांकडून बेबंद जंगलतोड झाली. जसजसे रस्ते बांधणीचे प्रमाण वाढत गेले तसतसे जंगलाखालचे क्षेत्र उघडे पडत गेले. त्यामुळे जमिनीची धूप होत गेली. खाड्यांमध्ये, नद्यांमध्ये गाळ साचला. श्रीमहाराजांनी वृक्षसंवर्धनाचे महत्त्व ओळखून विविध प्रकारच्या झाडांची मोठ्या प्रमाणावर लागवड आणि जोपासना केली. सामाजिक वनीकरणाचे काम सरकारने पुढे २० वर्षांनी हाती घेतले, परंतु लागवडीत जैव-वैविध्य नसल्यामुळे, पर्यावरणासाठी ते कितपत उपयुक्त आहे या विषयीच्या शंकांचे निराकरण अजून झालेले नाहीच ! वृक्षसंपत्तीची जपणूक आणि संवर्धन करण्याच्या बाबतीत श्रीमहाराज अतिशय दक्ष असत.

डेरवण परिसरात अनेक गावातून ट्रस्टतर्फे विहिरी, कूपनलिका खोदण्यात आल्या किंवा त्यासाठी मदत देण्यात आली. विकत आणून टंचाईग्रस्त गावांना टँकरने पाणी पुरवण्याचे काम वर्षानुवर्षे ट्रस्टतर्फे करण्यात येते, त्या कामात अजून खंड पडलेला नाही. अस्वच्छ पाण्यामुळे या भागात नारू रोगाचे प्रमाण खूप होते. ट्रस्टने टँकरद्वारे स्वच्छ पाणीपुरवठा सुरू केला आणि हा रोग आटोक्यात आला.

डेरवण येथे ट्रस्टने आठवड्यातून दोन वेळा वैद्यकीय सेवा उपलब्ध करून दिली, लोकांना शिवणयंत्रे दिली, घरांसाठी कौले दिली, शेतीसाठी किंवा दूधदुभत्यासाठी गायी, बैल दिले, कमी किंमतीमध्ये धान्य आणि इतर जीवनावश्यक वस्तू दिल्या, शेतकऱ्यांना अवजारे दिली, घोंगड्या दिल्या, शाळांना वहा, पुस्तके, गणवेश पुरवले; इमारती बांधून दिल्या, शैक्षणिक साहित्य, खेळाचे साहित्य दिले, मुलांना शिष्यवृत्त्या दिल्या, मंदिरांचे जीर्णोद्धार केले, अडचणीच्या ठिकाणी साकव, पूल बांधले, आणि असे चौफेर काम करीत असताना मोठ्या प्रमाणावर लोकांना रोजगार उपलब्ध करून दिला.

सावर्डे गावात १९८० पूर्वी दिवसाला २.५० ते ३ रुपये मजुरी होती आणि मुसलमान मोहल्ल्यात तर मजुराला फक्त २०० रुपये अंगावर देऊन एक वर्षभर त्याच्याकडून काम करून घेण्यात येत असे. त्या

वेळी सरकारी मजुरीचा दर रुपये ५.२० प्रतिदिन एवढा होता. ट्रस्टमध्ये मात्र पुरुषांना दिवसाला सात रुपये तर स्त्रियांना सहा रुपये मजुरीपोटी देण्यात येत असत. शिवाय सणासुदीच्या, उत्सवाच्या निमित्ताने कापड-चोपड, अन्य मदत भरपूर मिळत असे. त्यामुळे तेथील गोरगरीबांचे हाती अधिक पैसा येऊ लागला. गरीब जनतेचे शोषण थांबले. मुसलमानांकडे गहाण पडलेल्या आपल्या जमिनी ते सोडवून घेऊ लागले. ट्रस्टकडे मजुरांचा ओघ सुरू झाला आणि परिणाम स्वरूप मुस्लीम आणि अन्य जमीनदारांना मजुरीला, घरकामाला, शेतीला गडीमाणसे मिळणे कठीण होऊ लागले.

त्याच वेळी अनेक अनिष्ट जुन्यापुराण्या प्रथांना श्रीमहाराजांनी फाटा दिला. पूर्वी गावातील श्री मानाई देवीच्या देवळाची शाकारणी झाल्याशिवाय अन्य कोणाला आपले घर शाकारता येत नव्हते. मानकऱ्यांच्या मर्जीनुसार देवाची कामे होणार! तेव्हा विलंब झाल्यास, गोरगरिबांची शाकारणी वेळेवर व्हायची नाही आणि पाऊस लवकर सुरू झाला तर त्यांचेच नुकसान व्हायचे. श्रीमहाराजांनी त्या देवळावर कौले घालून या अडचणीतून सर्वांची सुटका केली.

पौषात कवळ तोडणी सुरू करण्यापूर्वी, गावातर्फे खोत, मानकरी यांनी देवाला नारळ दिल्याशिवाय कोणालाही कवळ तोडायची परवानगी नव्हती. नारळ वेळेवर दिला नाही की साऱ्या गावाची कवळ तोडणी थांबून राहायची. श्रीमहाराजांनी गावच्या देवाच्या नावे द्यायचा नारळ स्वतःच, स्वतःच्या शेतात देऊन गावाची वाट न पाहाता कवळ तोडायला सुरुवात केली.

दर रविवारी 'पाळीचा रविवार' म्हणून, तर कधी अमावस्या, कधी आषाढी अशा निमित्ताने साऱ्या गावचे काम बंद ठेवले जायचे. अशा गोष्टी कर्मयोगी श्रीमहाराजांना मान्य होणे शक्यच नव्हते. ट्रस्टमध्ये अशा कारणाने कधी कामे थांबली नाहीत.

या सर्व गोष्टींमुळे ट्रस्ट आणि श्रीमहाराज यांचे वाढते महत्त्व परिसरातील पुढारी, मानकरी, खोत, जमीनदार यांच्या डोळ्यात खुपू लागले. याच पद्धतीने आणि गतीने ट्रस्टचे कार्य चालू राहिले तर आपली संस्थाने लवकरच खालसा झाल्याशिवाय राहाणार नाहीत याची त्यांना खात्री पटली. अनेक वर्षे समाजजीवनात घट्ट पाळेमुळे रोवून समाजाचे रक्तशोषण करणारी; रूढी, प्रथा, परंपरा यांचा केवळ दुरुपयोग करून अडाणी, अशिक्षित, गोरगरीब जनतेला आपल्या गुलामीत जखडून ठेवणारी ही 'व्यवस्था' खडबडून जागी झाली आणि कोणत्याही मार्गाने, कोणतीही किंमत देऊन, कोणत्याही साधनाने, ट्रस्ट आणि श्रीमहाराज यांना डेरवण परिसरातून उखडून टाकण्यासाठी कंबर कसून सज्ज झाली. सतत ५ ते ६ वर्षे हा संघर्ष चालू होता. त्याला तोंड फुटले ते एका साध्याशा घटनेने !

श्रीमहाराजांनी 'शेरीचा माळ' येथे सुमारे १५ एकर जमीन, तेथे सुसज्ज हॉस्पिटल उभारण्यासाठी घेतली होती. जर प्रस्तावित रुग्णालय आणि रोगनिदान केंद्र तेथे आकारास आले तर श्रीमहाराजांची कीर्ती अधिकच वाढेल आणि आपला प्रभाव कमी होईल हे ओळखून गोविंद निकम आणि इब्राहीम मोडक यांनी सदरची जागा ही सार्वजनिक होळी पेटवण्याची जागा आहे असा अपप्रचार चालविला. लोक

त्याला बळी पडले आणि जोयशीवाडीतील ग्रामस्थांनी शेरीच्या माळावर दि. २५.२.१९८० रोजी होळी पेटविण्याचा प्रयत्न केला; परंतु आपली चूक उमजून दुसऱ्याच दिवशी दि. २६ फेब्रुवारीला श्री.अप्पा मोहिरे यांना बरोबर घेऊन ते श्रीमहाराजांकडे आले आणि त्यांनी ट्रस्टच्या झालेल्या नुकसानीबद्दल माफी मागितली. जरी लोकांनी आपली चूक कबूल करून हा विषय तेथेच संपवला होता, तरी डेरवण ट्रस्टविरुद्ध संघर्ष करण्यासाठी कारण शोधत असलेल्या पुढाऱ्यांना ही संधी हातची जाऊ द्यायची नव्हती.

दोन मार्च १९८० रोजी गोविंद निकम आणि इब्राहीम मोडक यांनी सावड्यातील ग्रामदैवत श्रीदेव केदारनाथ मंदिरात सभा बोलावून व नारळ ठेवून सावड्यातील लोकांनी ट्रस्टवर बहिष्कार घातल्याचे जाहीर केले. जो कोणी ट्रस्टशी संबंध ठेवेल त्याला बहिष्कृत करण्यात येईल असे सावर्डे गावचे मूळ मालक, खोत (चव्हाण) यांनी जाहीर केले. सावड्यातील साठ-सत्तर माणसांचे पोट ट्रस्टमधील कामावर अवलंबून होते. त्यांना पर्यायी रोजगार कोण देणार याचा विचार करण्यात आलेला नव्हता. या सभेत श्री.अप्पाशेट मोहिरे, श्री.विश्वनाथ शेंबेकर यांना 'गाव किंवा ट्रस्ट' यापैकी एकाचीच निवड तुम्हाला करावी लागेल असे सांगण्यात आले; तेव्हा त्यांनी मात्र आम्ही ट्रस्टबरोबरच आहोत असे ठामपणे सांगितले.

या घटनेच्या दुसऱ्याच दिवशी म्हणजे तीन मार्चला श्रीमहाराज सहाणेवर पालखीच्या दर्शनासाठी गेले. देवाची पूजा करून वस्त्रे, श्रीफळ, पासोड्या वगैरे अर्पण केल्या. अशा वेळी गावकर देवाला गाऱ्हाणे घालून सांगतो की, 'ही पूजा मान्य करून घे आणि तुझ्या या भक्ताचा सांभाळ कर!' या वेळी मात्र गावकराने श्रीमहाराजांचे गाऱ्हाणे देवाला घालण्यास खोताचा हुकूम नसल्याने तो तसे करू शकत नाही असे सांगितले. श्रीमहाराज म्हणाले, 'माझी पूजा देवाला अर्पण करण्याचे ठरविले, तेव्हाच ती देवाला मान्य झाली आहे.' मग श्रीमहाराजांनी रितीप्रमाणे गावकर, गुरव, ढोल वाजविणारा तसेच अन्य उपस्थित लोकांना १०-१० रुपये दिले. ते त्यांनी प्रसाद म्हणून स्वीकारले.

सावर्डे गावाने घातलेल्या बहिष्काराबाबत ट्रस्टतर्फे दि. ७.३.१९८० रोजी प्रांत ऑफिसर यांचेकडे एक अर्ज करण्यात आला. 'प्रिव्हेन्शन ऑफ एक्स कम्युनिकेशन' या कायद्याखाली संबंधितांवर कारवाईची मागणी या अर्जाद्वारे करण्यात आली. परंतु त्या अर्जाचा काहीच उपयोग झाला नाही. बहुतेक वेळा सत्ताधारी पक्षाचे नेते आणि नोकरशहा परस्परांचे हितसंबंध जपत आपले व्यवहार करीत असतात. एकाच नाण्याच्या त्या दोन बाजू असतात. त्यामुळे सरकारी यंत्रणेकडून न्याय मिळण्याची शक्यता फारच कमी असते. चळवळीचे सामर्थ्य दाखविल्याशिवाय सरकारी यंत्रणेतून योग्य निर्णय मिळत नसतो. १९८०च्या आगेमागे डेरवण ट्रस्टच्या संदर्भात (आणि पुण्यातील श्रीबाबा महाराजांच्या स्थानाच्या संदर्भातसुद्धा) श्रीमहाराजांच्या विरोधात अनेक दुष्ट ग्रहांची युती झाली होती. येऊ घातलेल्या वादळाची दुःचिन्हे दिसू लागली होती. समाजातील दुष्ट शक्ती सहजपणे संघटित होतात आणि समाजाच्या उत्थानासाठी

कार्य करणाऱ्या सज्जनांच्या मार्गात अडथळे निर्माण करतात. चांगल्या कार्याचा नाश करण्यासाठी कोणत्याही थराला जातात. मात्र समाजातील मोठा वर्ग या साऱ्या गोष्टींकडे निष्क्रियपणे पाहात बसतो. संघर्षाचे चार चटके आपणास बसू नयेत म्हणून अलिप्त राहातो. ‘मला काय त्याचे?’ अशा वृत्तीने वागतो आणि म्हणूनच दुर्जनांना वाटेल ते अत्याचार करण्यास बळ मिळते. समाजातील औदासिन्यामुळे आणि पडखाऊ वृत्तीमुळे दुष्टांचे मनसुबे साधतात आणि सज्जनांची विटंबना होते. पुराणकाळी राजसभेत स्त्रीची विटंबना झाली आणि आज ती भर रस्त्यात किंवा रेल्वेच्या डब्यात होते, ती अशा मुर्दाड मनांच्या साक्षीने. परंतु मरगळलेल्या, निष्क्रिय समाजाला गदगदा हलवून त्याचे पौरुष जागे करून दुष्टांना शासन करण्यासाठी ईश्वरी योजनेनेच युगानुयुगे अवतारी विभूती निर्माण होत असतात आणि या पृथ्वीचा तोल सांभाळत असतात.

अशाच अवतारी पुरुषाची स्मृती समाजमनात जागवून, त्याचा पुरुषार्थ जागृत करण्यासाठी श्रीमहाराज डेरवण येथे शिवसृष्टीचे स्वप्न पाहात होते आणि समाजातील सुष्ठुशक्तींच्या निष्क्रियतेवरच ज्यांचे राजकारण अवलंबून आहे, असे लोक साहजिकच श्रीमहाराजांच्या कार्याला नख लावू पाहात होते. परंतु श्रीमहाराजसुद्धा ‘भगवंताचे अधिष्ठान’ घेऊनच या संघर्षात उतरले होते आणि पुढील काही काळ हा सत्-असत्मधील सनातन संघर्ष डेरवणच्या भूमीवर पुन्हा एकदा रंगणार होता. येऊ घातलेल्या संघर्षाची जातकुळी स्पष्ट करणारी एक घटना त्या मार्च महिन्यातील शिमग्याच्या दिवसात झाली आणि तिचे कवित्व मात्र पुढे अनेक दिवस गाजले.

वासुदेव लक्ष्मण बने हा दहा-बारा वर्षांचा मुलगा मार्चच्या आठ तारखेला ट्रस्टच्या शेतातील कॅलिंगडे चोरताना सापडला. त्याला सरपंच आणि पोलीस पाटील यांच्या हवाली करून श्रीमहाराजांनी, त्याच्या बाबतीत काय तो निर्णय त्यांनीच करावा असे सांगितले. मुलाचे आई-वडील हयात नव्हते; त्यामुळे त्याचे पालकत्व चुलत्याकडेच होते. सरपंच व पोलीस पाटील यांनी त्या मुलाच्या चुलत्यास समज दिली. त्यानंतर त्या मुलाला पोलिसांकरवी रिमांड होममध्ये रत्नागिरीला पाठविण्याचे ठरले. बनेच्या नातेवाइकांनी त्याच्याकडे काहीच लक्ष दिले नाही. बनेला पोलिसांनी ९ मार्च १९८० रोजी रिमांड होममध्ये पाठविले आणि १० मार्चला वासुदेव बने तेथून गायब झाला.

दरम्यान निवडणुकांची ‘धुळवड’ सुरू झाली. ट्रस्टविरोधी मोहीम उघडणारे गोविंद निकम, चिपळूण मतदार संघात काँग्रेसच्या तिकिटावर निवडणूक लढवू इच्छित होते. तिकिट मिळाले नाही म्हणून पक्षद्रोह करून ते अपक्ष म्हणून उभे राहिले. निवडणुका मे १९८० मध्ये होत्या. प्रचार सभेत प्रक्षोभक भाषेत, वासुदेव बनेचे ‘गायब’ होणे हा महत्त्वाचा मुद्दा बनविण्यात आला. “वासुदेव बनेला ट्रस्टने ठार मारले, गाडून टाकले, भूमिपुत्राचा शोध घ्या” असा बेलगाम आरडाओरडा सुरू झाला. चिपळूणच्या ‘सागर’ या दैनिकानेही या असत्य प्रचाराच्या सनसनाटी बातम्या देऊन आपला खप वाढविण्याचा प्रयत्न केला. या दैनिकाचे मालक आणि संपादक एन्.एम्.जोशी हे अशा सभांना आवर्जून हजर असत.

‘सागर’च्या १ एप्रिल १९८० च्या अंकात ट्रस्टबद्दल अत्यंत नीचपणाचे आरोप करण्यात आले. ६ एप्रिल रोजी पुन्हा गरळ ओकण्यात आले. ट्रस्टने दिलेला खुलासा छापण्यास नकार देऊन दैनिक सागरने वृत्तपत्रनीतिचेही तीन-तेरा वाजवले. शेवटी ८ एप्रिलच्या अंकात ट्रस्टने आपला खुलासा जाहिरात म्हणून छापून आणला. एवढा आटापिटा करूनसुद्धा निकम निवडणुकीत सपशेल पराभूत झाले. महाराष्ट्र प्रदेश काँग्रेसच्या पक्षाध्यक्षा श्रीमती प्रेमलाताई चव्हाण यांनी निकम यांची पक्षातून हकालपट्टी केली.

दि. १८ मे १९८० रोजी डेरवण गावातील तथाकथित प्रतिष्ठित नागरिकांनी श्रीदेव केदारबाजीच्या मंदिरात देवासमोर नारळ ठेवून, ट्रस्टला बहिष्कृत केले. कोकणात गावच्या देवळात नारळ ठेवून एखाद्याला बहिष्कृत करणे ही मोठी गंभीर बाब असते. वास्तविक डेरवण हा गाव मूळचा चव्हाणांचा; परंतु त्या गावात नंतर आलेल्या गुजर आणि राजेशिर्के यांनी देवस्थानचा कब्जा व इतर अधिकार आपणाकडे घेऊन चव्हाणांना नामोहरम केले. तेच गुजर आणि राजेशिर्के नारळ ठेवण्यात पुढे होते.

वास्तविक चव्हाण तसेच गुजर-राजेशिर्के यांच्यात श्रीमहाराजांनी डावे-उजवे काही केले नव्हते. कूपनलिका दोघांनाही दिल्या होत्या. चव्हाणांच्या विठ्ठल मंदिराप्रमाणेच राजेशिर्क्यांच्या श्रीदेव केदारबाजी मंदिराचाही जीर्णोद्धार केला होता. मात्र चव्हाण ट्रस्टविषयी नेहमीच कृतज्ञ राहिले आणि ट्रस्टला बहिष्कृत करण्याचा नारळ ठेवल्यावर ‘ट्रस्टमधील जनावरांना आज पाणी कोण देणार !’ अशी गर्जना करून शंकरराव गुजर ट्रस्टमधील मुक्या जनावरांचीसुद्धा कोंडी करू पाहात होते.

या सर्व ग्रामीण राजकारणात गरीब कुणबी, तेली, गुरव, गवळी, सुतार असा कष्टकरी वर्ग मात्र हवालदिल झाला होता. ट्रस्टचे कार्य सुरू झाले तेव्हा या समाजाला आर्थिकदृष्ट्या स्वावलंबी करणे हा एक महत्त्वाचा कार्यक्रम ट्रस्टने हाती घेतला होता. मागील १०-१२ वर्षांमध्ये ट्रस्टने त्यांना अनेक प्रकारे साहाय्य केले होते. ट्रस्टच्या विविध उपक्रमात मजुरी करणाऱ्या गोरगरीब जनतेला नियमितपणे दर सोमवारी आठवड्याच्या कामाचा मोबदला हाती मिळत होता. मजुरीचे दर चांगले होते. त्यामुळे त्यांना गेली काही वर्षे सुखाने संसार करता येत होता. अडीअडचणीच्या वेळी ट्रस्ट आपल्या पाठीशी उभा आहे याची त्यांना खात्री होती.

मात्र अचानक लादण्यात आलेल्या बहिष्काराच्या निर्णयामुळे त्यांच्या उपजीविकेचा मार्गच बंद झाला. समाजातील हा वर्ग जरी शेतकरी असला तरी त्यांचे शेतीपासूनचे मिळणारे उत्पन्न अत्यंत नगण्य होते. खरे तर ते शेतमजूरच होते. ट्रस्टमध्ये मजुरीला जायची बंदी घालण्यात आल्यावर अचानक त्यांचा रोजगार नाहीसा झाला. ते भांबावून गेले. मात्र गावपुढाऱ्यांच्या दंडेलीला विरोध करण्याएवढे ते संघटित नव्हते आणि या बहिष्कारामुळे होणाऱ्या दूरगामी परिणामांविषयी जागरूकही नव्हते. तरीही काही जण ट्रस्टच्या कामावर येतच होते. परंतु बहिष्कार टाकणाऱ्या लोकांकडून होणाऱ्या त्रासामुळे जेव्हा जगणे अगदी असह्य झाले तेव्हा डोळ्यात पाणी आणून त्यांनी श्रीमहाराजांचा निरोप घेतला.

श्रीमहाराजांना त्या गोरगरिबांची असाहाय्य अवस्था समजत होती. मात्र त्यांनी संघटित व्हावे, जुन्या

जाचक रूढींना तिलांजली द्यावी आणि आपल्या हक्कांकरिता धैर्याने उभे राहावे अशी महाराजांची अपेक्षा होती. गावपुढाऱ्यांचे जुलमी हुकूम, मनमानी त्यांनी झुगारून द्यावी आणि ताठ मानेने, निर्भयपणे ट्रस्टच्या कामात सहभागी व्हावे असे श्रीमहाराजांना वाटत होते. परंतु तसे धैर्य मोजक्याच लोकांनी दाखविले.

डेरवणच्या दोन्ही चव्हाणवाडीतील लोकांनी ट्रस्टमध्ये पूर्ववत कामावर येणे चालू ठेवून ट्रस्टच्या कार्याची बूज ठेवली. त्या वेळी श्रीशिव-समर्थ मंदिराचे काम चालू होते आणि किल्ल्याच्या कामालाही चांगली गती आली होती. मजुरांची मोठ्या प्रमाणावर आवश्यकता असतानाच बहिष्काराचा निर्णय झाला होता. परंतु त्या वेळी श्रीमहाराजांनी डगमगून न जाता, डहाणू परिसरातील तळासरी, आंबेसरी, वकास या भागातून दोन-अडीचशे आदिवासी बांधवांना या कामासाठी आणले.

‘श्रीशिव-समर्थ गड’ हा श्रीमहाराजांचा एक अत्यंत महत्त्वाकांक्षी प्रकल्प होता. वयाच्या बाराव्या वर्षापासून पाहिलेले ते अतिभव्य असे स्वप्न होते. श्रीशिवराय हे त्यांचे दैवत होते. छत्रपती श्रीशिवाजी महाराज हा साऱ्या भारतवर्षाचा मानबिंदू आहे. त्यांचे स्वराष्ट्र-स्वधर्म प्रेम, त्यांचे निष्कलंक चारित्र्य, त्यांचे महान राजकीय कर्तृत्व, त्यांचे अजोड रणकौशल्य, प्रजा सुखी व्हावी म्हणून त्यांनी वाहिलेली काळजी असे सारे शिवचरित्राचे पैलू उलगडून दाखविणारी शिवसृष्टी त्यांना साकार करायची होती. डेरवण येथे पुरेशी तयारी झाली आहे, अशी खात्री होताच त्यांनी या प्रकल्पाचा शीलान्यास केला होता. श्रीशिवाजी महाराजांचे एक सुंदर मंदिर बांधायचे आणि त्याचे भोवती एक किल्ल्याची भव्य प्रतिकृती उभारून तेथे शिवचरित्रातील ठळक प्रसंग पुतळ्यांच्या साहाय्याने उभे करायचे असे या शिवस्मारकाचे स्वरूप श्रीमहाराजांनी योजिले होते. गोव्यातील प्रख्यात मूर्तीकार श्री.दादा पाटकर, त्यांचा मुलगा प्रकाश आणि पुतण्या आत्माराम यांनी झपाट्याने या कामाला सुरुवात केली होती आणि नेमकी हीच वेळ विरोधकांनी निवडून या कार्यात खोडा घालण्याचा प्रयत्न केला. मात्र श्रीमहाराजांनी सर्व कामे नियोजित वेळापत्रकाप्रमाणे चालू ठेवली. डेरवणमधील या संघर्षाला पार्श्वभूमी मिळाली होती ती अतिभव्य अशा शिवसृष्टीच्या निर्मितीची या पार्श्वभूमीवर श्रीमहाराजांचे मोठेपण आणि विरोधकांची क्षुद्र कारस्थाने ठळकपणे लोकांसमोर आली.

सोमा बाबू निर्मल हा डेरवण येथे तलाठी कार्यालयात शिपाई होता. ट्रस्टच्या बाजूने साक्ष दिली म्हणून दि. ६.४.१९८० रोजी गावसभेत धनाजी गुजर यांनी त्याला पंचवीस रुपये दंड ठोठावला. या समांतर ‘न्यायदान’ यंत्रणेविरुद्ध त्याने चिपळूणच्या तहसिलदारांकडे तक्रार अर्ज दिला. परंतु तहसिलदार कार्यालयाकडून ‘ही खासगी स्वरूपाची बाब असल्यामुळे काही करता येत नाही’ असे कळविण्यात आले. शासकीय यंत्रणेत डोळ्यावर कातडे ओढून मुर्दाडपणे कसे निर्णय घेण्यात येतात हे या प्रसंगात ठळकपणे दिसून आले. अनेक वेळा शासकीय यंत्रणा धसमुसळ्या पुढाऱ्यांच्या दबावाने त्यांची बटीक म्हणून वावरते. सत्य-असत्य, न्याय-अन्याय याविषयी पूर्ण बेफिकीर बनते. संवेदनाहीन बनते. ट्रस्टला या भीषण वास्तवाला यापुढे वारंवार सामोरे जावे लागणार होते.

दि. ३.८.१९८० रोजी निकम आणि मोडक या दुकलीने सावर्डे गावातील काही मुसलमानांना हाताशी धरून ट्रस्टमधील श्रीहनुमान मंदिरावर मोर्चा काढून हल्ला चढविला. हा हल्ला जणू सरकारमान्य कार्यक्रमच होता असे म्हणायला हवे कारण पोलिसांना पूर्वकल्पना असूनही त्यांनी ट्रस्टला सावध केले नाही. शिवाय डी.वाय.एस.पी. वाघ, पोलीस उपनिरीक्षक एन.ओ.पाटील, प्रांत ऑफिसर श्री.सावंत, तहसिलदार श्री.वैशंपायन हे उघड उघड हल्लेखोरांना मदत करीत होते. सरकारी अधिकाऱ्यांनी धमकावून मंदिराचा दिंडी दरवाजा उघडण्यास भाग पाडले आणि त्यांच्या उपस्थितीत शेकसान, चिलवान, विष्णू सावर्डेकर या लोकांनी श्रीमार्तुती मंदिरातील पूजा उधळली. ट्रस्टच्या शेतीचे बांध, गडगे या लोकांनी फोडले. भातशेतीची नासधूस केली. 'मोर्चा'च्या नावाखाली हा सर्व प्रकार करण्यात आला. जमावामध्ये सावड्यांतील मुसलमान मोठ्या संख्येने सामील झाले होते. डेरवण ट्रस्टच्या कार्यामुळे हिंदू संघटन होत होते, त्यामुळे मुसलमान समाजाचा ट्रस्टवर राग होताच ! त्यांना आयती संधी चालून आली. काही हिंदूंचीच मदत आणि शिवाय पोलिसांचे संरक्षण ! डी.वाय.एस.पी. वाघ राजकीय दडपणाला बळी पडले आणि आपले कर्तव्य विसरले.

दरम्यान, रिमांड होममधून पळालेला वासुदेव बने सप्टेंबर १९८०च्या सुमारास इब्राहीम मोडकच्या घरी सापडला. पोलिसांनी तेथेच त्याला अटक केली. ज्या बनेला 'ट्रस्टने ठार मारले' असा नीच प्रचार निकम, मोडक यांनी केला तो बने नेमका मोडक यांच्या घरी सापडला. यावरून त्याला रिमांड होममधून गायब करण्यात मोडकचेच कारस्थान होते हे सिद्ध होते.

दि. १२ डिसेंबर १९८० रोजी सहाणेवर (होळी सार्वजनिकरीत्या साजरी करण्याची जागा, जेथे गावची पालखी होळीच्या दिवसात बसविलेली असते) निकम आणि मोडक यांनी एक सभा आयोजित केली. सभेत दोघांची भाषणे झाली. 'आता होळी पौर्णिमा जवळ आली आहे. या होळीत ट्रस्टचीसुद्धा होळी करण्याचा संकल्प करण्याची आवश्यकता आहे' अशी चिथावणी सभेत देण्यात आली आणि दि. २५ डिसेंबरला ट्रस्टच्या आवारातील गवत आणि पेंढ्याच्या साठ्याला आग लावण्यात आली. ट्रस्टमधील ६०-७० गुरावासांना वर्षभर पुरेल एवढे गवत केवळ दुष्टबुद्धीने जाळून टाकण्यात आले. ट्रस्टवरील राग आता मुक्या जनावरांवरसुद्धा काढण्यात येत होता. श्रीमहाराजांच्या अंतःकरणाला अत्यंत वेदना देणारा हा प्रसंग होता; परंतु श्रीमहाराजांनी मात्र त्याचा सल मनात ठेवला नव्हता. दोन वर्षांनीच अशी वेळ आली की, गवताची पावसाअभावी फार टंचाई निर्माण झाली. त्या वेळी श्रीमहाराजांनी मुंबईहून सव्वातीनशे गासड्या गवत मागविले आणि गावातील जनावरांसाठी त्याचे मोफत वाटत केले. त्या वेळी संबंधित माणसाचा ट्रस्टशी व्यवहार कसा होता याचा विचार न करता सर्वानाच गवत पुरविण्यात आले.

या अग्रिकांडाच्या एक दिवस आधी म्हणजेच दि. २४ डिसेंबर १९८० रोजी ट्रस्टमध्ये एक पत्रकार परिषद आयोजित करण्यात आली होती. वर्तमानपत्रांतून ट्रस्टवर अनेक खोट्या आरोपांची चिखलफेक चालू होती. भाडोत्री पत्रकार ट्रस्टसंबंधी विपर्यस्त बातम्या देत होते. डेरवण परिसरात ट्रस्ट समाजविघातक

कृत्ये करीत आहे आणि ट्रस्टच्या विरोधात जनतेमध्ये व्यापक असंतोष आहे असे खोटे चित्र वर्तमानपत्रातून उभे करीत होते. तेव्हा या संदर्भात ट्रस्टचे नेमके कार्य काय आहे, उद्दिष्टे काय आहेत, ट्रस्टवर करण्यात आलेल्या आरोपांविषयी वस्तुस्थिती काय आहे आणि या बदनामीकारक ट्रस्टविरोधी मोहिमेमागे कोणत्या दुष्ट शक्ती आहेत, हे जनतेला स्पष्ट व्हावे म्हणून श्रीमहाराजांनी ही पत्रकार परिषद बोलावली होती.

पत्रकारांसमोर सत्य परिस्थितीचे तपशिलवार विश्लेषण करून श्रीमहाराजांनी ट्रस्ट करीत असलेल्या विविध समाजोपयोगी उपक्रमांची माहिती दिली. ट्रस्टचा मुख्य उद्देश 'मागेल त्याला काम' हा आहे. कामाच्या बदल्यात मोबदला मिळाल्यामुळे समाजातील गरीब वर्गाचा आत्मसन्मान शाबूत राहातो, ते स्वाभिमानी होतात आणि स्वावलंबी होतात. या समाजाला रोजगारापासून वंचित करण्याचा अधिकार या मूठभर स्वार्थी राजकारणी लोकांना कोणी दिला ? त्यांना पर्यायी रोजगार देण्याची कोणती योजना त्यांच्याजवळ आहे ? रोजगार निर्माण करण्यासाठी प्रयत्न करण्याऐवजी लोकांचे असलेले रोजगार बंद करून हे लोक कोणते समाजकारण करीत आहेत ? ट्रस्टवर आजपर्यंत अनेक खोटेनाटे आरोप बिनदिक्कतपणे करण्यात आले. वृत्तपत्रातून जाणीवपूर्वक ठळक प्रसिद्धी देण्यात आली. मात्र यथावकाश ते सर्व आरोप बिनबुडाचे असल्याचे सिद्ध झाले आहे. जर ट्रस्टमध्ये काही बेकायदेशीर गोष्टी झाल्या असल्या तर सरकारी यंत्रणेकडून त्याच्या विरोधात ट्रस्टवर कारवाई झाली नसती का ? असे अनेक प्रश्न पत्रकारांपुढे श्रीमहाराजांनी उपस्थित केले. परंतु रत्नागिरीच्या 'बलवंत'सारखा एखाददुसरा अपवाद वगळता बाकी सर्व पत्रकार मूग गिळून बसले. 'सत्य' त्यांच्यासमोर होते, समजत होते, परंतु ते मांडण्याचे स्वातंत्र्य त्यांना नव्हते. हितसंबंधांच्या साखळीत वृत्तपत्रे ही राजकारण्यांशी जखडून गेलेली असतात. श्री.जगन फडणीस यांच्यासारख्या मातब्बर पत्रकाराला निकमांच्या शैक्षणिक क्षेत्रातील कारवायांविषयी लेख लिहिल्याबद्दल आपली नोकरी गमवावी लागली होती आणि तीही 'महाराष्ट्र टाइम्स'सारख्या मोठ्या वृत्तपत्रातील ! त्यामुळे या पत्रकार परिषदेकडून फारशा अपेक्षा नव्हत्याच.

दि. १० मार्च १९८१ रोजी पुन्हा एकदा शेरीच्या माळावर होळी पेटवून वातावरण मुद्दाम चिघळविण्याचा प्रयत्न झाला. ट्रस्टचे कुंपण तोडून लोकांनी माळावर होळी पेटवली. श्रीमहाराज स्वतः नुकसानीची पाहाणी करण्यासाठी दि. १२ मार्च १९८१ रोजी ट्रस्टच्या जागेत गेले असता जोयशीवाडीतील लोकांना पुढे करून त्या वेळी ट्रस्टच्या लोकांवर हल्ला करण्याचा प्रयत्न झाला. ट्रस्टच्या काही लोकांना मारहाण करण्यात आली. जिवे मारण्याच्या धमक्या देण्यात आल्या. निकम आणि मोडक या पुढाऱ्यांनी श्रीमहाराजांच्या गाडीवर दगडफेक करण्याची चिथावणी दिली; परंतु लोकांना श्रीमहाराजांविषयी वाटणाऱ्या प्रेमाने, त्यांनी दगडफेकीचा केवळ आविर्भाव केला. प्रत्यक्षात एकही दगड गाडीवर पडला नाही. पोलिसांनी हस्तक्षेप करून १४४ कलम लावले. शेरीच्या माळावर जाण्यासाठी दोन्ही पक्षांना बंदी घालण्यात आली. तालुका कार्यकारी दंडाधिकाऱ्यांच्या या निर्णयाविरुद्ध प्रांत अधिकाऱ्यांकडे अपील करण्यात आले. अपिलात प्रांत अधिकाऱ्याने दोघांवरील बंदी कायम ठेवली परंतु नंतर काही दिवसातच

म्हणजे दि. १८ मार्चला फक्त ट्रस्टच्या लोकांना बंदी घालून जोयशीवाडीतील लोकांवरील बंदी मात्र उठविली. यावरून सरकारी यंत्रणेकडूनही ट्रस्टला कशी दुजाभावाची वागणूक मिळत होती हे समजते. न्याय मिळविण्यासाठी अखेर ट्रस्टने हल्लेखोरांवर फौजदारी कोर्टात दावे दाखल केले. त्या दिवसात ट्रस्टच्या विरोधात सर्व अनिष्ट ग्रहांची जणू युतीच झाली होती. गुंडगिरीला ऊत आला होता. कारण ट्रस्ट विरोधात केलेल्या कोणत्याही बेकायदा कृत्याची दखल शासनयंत्रणा घेत नव्हती, त्यामुळे गुंडप्रवृत्ती निर्भय झाल्या होत्या. ट्रस्टच्या समर्थकांना मारझोड होत होती, धमक्या दिल्या जात होत्या. बहिष्काराचे हातखंडा प्रयोग वेळोवेळी होत होते. परंतु त्याविरुद्ध केलेल्या तक्रारींकडे पोलीस खाते डोळ्यावर कातडे ओढून पाहात होते. ट्रस्टने पोलीस संरक्षण मागितले त्याचा खर्च ट्रस्ट देत होता; परंतु हे संरक्षण केवळ शोभेपुरतेच ठरत होते. हा बंदोबस्त ट्रस्टच्या आवारापुरताच दिलेला होता. त्यामुळे बाहेर गुंडगिरीला रान मोकळे होते. पोलीस केसच नोंदवून घेत नसत. एखादी घेतलीच तर ती 'अदखलपात्र' म्हणून नोंदवीत. त्यामुळे तक्रारी सरळ कोर्टातच दाखल कराव्या लागत. पोलिसांइतकेच महसूल खात्याचे अधिकारी दबावाखाली काम करीत होते.

या स्फोटक वातावरणातही श्रीमहाराज अविचल होते. निर्भयपणे सर्वत्र संचार करीत आपले सर्व कार्यक्रम वेळापत्रकाप्रमाणे करीत होते. एकदा श्रीमहाराज सायंकाळी चारच्या सुमारास जोयशीवाडीत गेले. लोकांनी आग्रहाने श्रीमहाराजांना आपआपल्या घरी बोलावून बसायला घोंगडी अंथरून प्रेमाने त्यांचे स्वागत केले. श्रीमहाराज सर्वांकडेच दोनदोन मिनिटे बसले. लोक कोणाबरोबर आहेत हे त्या दिवशी निःसंशय सिद्ध झाले. निर्माण करण्यात आलेला वाद किती खोटा आहे, बाहेरच्यांनी लादलेला आहे, हे त्या दिवशी दिसून आले.

त्याच सुमाराला एकदा श्रीदेव केदारबाजीच्या देवळात गावची सभा होती. सभेची कार्यक्रम पत्रिका पुढारीच ठरविणार ! त्यामुळे याही सभेत ट्रस्टवर काय कारवाई करायची या विषयी पुढारी खल करणार होते. अचानक श्रीमहाराज मंदिरात आले. "महाराज आले, महाराज आले" अशी कुजबुज सुरू झाली. महाराज येताच त्यांच्या स्वागताला मान देण्यासाठी सर्वजण उत्स्फूर्तपणे उभे राहिले आणि त्यांनी श्रीमहाराजांना नमस्कार केला. श्रीमहाराजांनी देवाला अर्पण करण्यासाठी एक नारळ गुरवाच्या जवळ दिला. स्वतः मनोभावे प्रार्थना केली. सर्वाना प्रसाद देण्यात आला.

श्रीशिव-समर्थ मंदिराचे काम या अशा तऱ्हेने वातावरणातच पूर्ण झाले. होळीच्या आसपास कोकणातील अनेक ठिकाणी मानपान वगैरे गोष्टींमुळे सामाजिक वातावरण तप्त असते. शिमग्यानंतरही काही दिवस 'कवित्व' उरतेच. डेरवणला तर पद्धतशीरपणे वातावरण तप्त ठेवण्यात येत होते. दि. ५ मे १९८१ हा दिवस शिव-समर्थ मंदिराच्या उद्घाटनासाठी निश्चित करण्यात आला होता आणि त्यासाठी एक भव्य सोहळा आयोजित करण्यात आला होता. समारंभाच्या अध्यक्षस्थानी खासदार श्रीमती प्रेमलताई चव्हाण यांना निमंत्रित करण्यात आले होते. त्या वेळी श्री.अभयसिंह राजे भोसले हे गृहराज्यमंत्री होते. त्यांच्या

हस्ते श्रीशिवाजी महाराज आणि संत रामदास स्वामी यांच्या पुतळ्यांचे अनावरण करण्याचे ठरले होते. पुण्याच्या दैनिक 'तरुण भारत'चे संपादक श्री.वि.ना.देवधर मुख्य पाहुणे म्हणून येणार होते. त्यानिमित्ताने मोठा समारंभ होणार होता आणि त्यासाठी महाराष्ट्रभरातून अनेक नामवंत लोक उपस्थित राहाणार होते.

श्रीमहाराजांच्या विरोधकांनी या संधीचा फायदा महाराष्ट्रभर ट्रस्टची बदनामी करण्यासाठी उठवण्याचे ठरविले. जनमत ट्रस्टविरुद्ध आहे, ट्रस्टविषयी व्यापक असंतोष जनमानसात आहे, हे दाखविण्यासाठी एक मोठे षड्यंत्र योजण्यात येऊन ते अंमलातही आणण्यात आले. त्यासाठी पक्ष आणि शासनयंत्रणा दोघांनाही वापरण्यात आले.

श्री.अभयसिंह राजे भोसले समारंभासाठी आलेच नाहीत. मात्र श्रीमती प्रेमलाताई चव्हाण अगत्यपूर्वक समारंभास उपस्थित राहिल्या. प्रमुख पाहुणे श्री.देवधर यांच्यासाठी दुर्गवाडी फाट्यावर विरोधकांनी एक वेगळाच स्वागत समारंभ योजिला होता.

गोविंद निकम, जयसिंग सुर्वे, इब्राहीम मोडक, प्रकाश राजेशिर्के, सीताराम लाईम, सईद खलपे आदींच्या नेतृत्वाखाली सावर्डे-दुर्गवाडी फाट्यावर डेरवणकडे येणाऱ्या एकमेव रस्त्यावर ट्रस्ट विरोधकांनी झाडे तोडून रस्त्यात आडवी टाकून नाकेबंदी केली. समारंभासाठी पायी किंवा वाहनाने आलेल्या लोकांना अडवून धमकावले, काहींना मारहाण केली. चिपळूणहून डेरवणकडे निघालेली नेहमीची एस्.टी.गाडी, तसेच एस.टी.ची एक खास गाडी या जमावाने अडवली. त्याच गाडीत प्रमुख पाहुणे श्री.वि.ना.देवधर आणि अन्य प्रतिष्ठित निमंत्रित व्यक्ती, पत्रकार तसेच समारंभासाठी निघालेले अनेक जण होते. गाडीला गराडा घालून शेकडो लोक अर्वाच्य शिवीगाळ करीत होते. गाडी पेटवून देण्याची भाषा करीत होते. त्याच वेळी तेथून एका जीपमधून प्रेमलाताई चव्हाण यांची नातेवाईक मंडळी समारंभासाठी जात होती, त्यांना लाठ्या-काठ्यांनी मारहाण करण्यात आली, जीपचीही मोडतोड करण्यात आली. चिपळूण येथील फोटोग्राफर नंदा डाकवे आणि माजी आमदार, माजी जि.प.अध्यक्ष श्री.अमृतराव भोसले यांनाही जमावाने मारहाण करून परत पाठविले. समारंभासाठी निघालेल्या श्री.सुभाष पारमेकर यांनाही मारहाण करून रस्त्यावरून खाली मोरीत फेकून देण्यात आले. केवळ श्रीमहाराजांच्या कृपेनेच ते जिवंत राहिले. रत्नागिरी जिल्ह्याचे माजी होमगार्ड कमांडंट श्री.नथुराम संसारे यांनाही बेदम मारहाण करण्यात आली.

अडवून ठेवलेल्या वाहनातील लोकांचे भर उन्हात अतिशय हाल झाले. स्त्रिया, मुले तहानेने, भुकेने व्याकुळ झाली होती. आरडा-ओरडा, शिवीगाळ, हाणामान्या यामुळे घाबरून गेली होती. अखेर गाडीतील पत्रकारांच्या विनंतीवरून ती गाडी पुन्हा चिपळूणकडे रवाना झाली. परंतु त्याही वेळी श्री.आबा राजेशिर्के आणि श्री.गिजरे यांना गाडीतून खाली ओढून मारहाण करण्यात आली. त्यांची अखेरीस पोलिसांनी जमावाकडून सुटका केली.

इकडे शिवसृष्टीच्या परिसरात मात्र अनावरण सोहळा व्यवस्थितरीत्या पार पडला. श्रीमती प्रेमलाताई

चव्हाण आदल्या दिवशीच, दि. ४ मेच्या रात्री डेरवणला येऊन पोहोचल्या होत्या. त्यांच्याप्रमाणेच अनेक मंडळी मुंबई, पुणे, रत्नागिरी अशा भागातून आदल्या दिवशीच समारंभस्थळी पोहोचली होती.

सर्वांच्या राहाण्या-भोजनाची व्यवस्था अतिशय चोख ठेवलेली होती. सौ.मंगला भागवत आणि सौ.कुमुद मोडक या समारंभाला उपस्थित असलेल्या दोन भगिनींनी आपल्या वृत्तपत्रीय लेखात त्याचे सुंदर वर्णन केले आहे. त्या लिहितात, “सोमवार दि. ४ मे रोजी आम्ही बऱ्याच मैत्रिणी मुंबईहून निघून रात्री ८॥ वाजता डेरवण येथे ‘श्रीसंत सीतारामबुवा वालावलकर चॅरिटेबल ट्रस्ट’च्या आवारामध्ये जाऊन पोहोचलो. विस्तृत आवाराच्या अनेक बाजूला ट्युब लाईट्स लावलेल्या होत्या. त्याचा प्रकाश सर्वच बाजू प्रकाशित करित होता. विस्तृत आवार असूनही सर्वत्र स्वच्छता आणि टापटीप नजरेत भरण्याजोगी होती. अनेक लोक आपापल्या कामामध्ये गढलेले होते. मंडप सुशोभित करणे, वेगवेगळ्या जागी दिव्यांची अधिक व्यवस्था करणे, समारंभासाठी येणाऱ्या पाहुण्यांसाठी चहापाणी-जेवणाची व्यवस्था करणे; एवढेच नव्हे तर प्रत्येकाची पादत्राणे योग्य जागी व योग्य प्रकारे सापडावीत म्हणून सुतळीचे बारीक तुकडे घेऊन एक कार्यकर्ता उभा होता व दोन चप्पल एकमेकांना बांधून ठेवत होता. या सगळ्या नेटकेपणाला शिस्तीची झालर होती. विशिष्ट अंतरापलीकडे चप्पल काढून ठेवण्यास सांगितले जात होते. जवळच पाण्याची मोठी टाकी होती. तिला अनेक तोट्या होत्या. आधी हातपाय धुऊनच मंदिरात प्रवेश करायचा होता. रत्नागिरी, चिपळूण, पुणे अशा अनेक ठिकाणाहून माणसे गोळा झाली होती. पण कार्यकर्त्यांमध्ये कुठेही गडबड, गोंधळ, धावपळ नव्हती. तरीही सर्व आतिथ्य व्यवस्थित चालू होते.” (अर्धसाप्ताहिक बलवंत, दि. २३.५.१९८१)

ठीक १० वाजता श्रीमती प्रेमलाताई चव्हाण यांच्या अध्यक्षतेखाली ईशस्तवनाने समारंभाला सुरुवात झाली. उद्घाटक आले नव्हते तर प्रमुख पाहुणे दुर्गवाडी फाट्याजवळ जमावाने घेरलेल्या एस.टी.गाडीत अडकून पडलेले होते ! ग्रामस्थांची उपस्थिती तुरळक होती; परंतु समारंभ सुव्यवस्थितपणे पार पडला. श्रीमती प्रेमलाताई आणि श्रीमहाराज यांची समयोचित भाषणे झाली. छत्रपती श्रीशिवाजी महाराज आणि श्रीरामदास स्वामी यांच्या अतिशय भव्य, रेखीव, प्रमाणबद्ध प्रतिमांचे श्रीमती प्रेमलाताईंच्या शुभहस्ते अनावरण झाले. दुपारी १ वाजता महाप्रसाद झाला.

समारंभाला स्थानिक लोकांची तुरळक उपस्थिती, पत्रकार, छायाचित्रकार यांची अनुपस्थिती, उद्घाटकांचे (राज्याचे गृहराज्यमंत्री आणि शिवाय छत्रपती शिवाजी महाराजांचे थेट वंशज) आयत्या वेळी समारंभास न येणे आणि मुख्य पाहुणेही समारंभस्थळी पोहोचू न शकणे, या गोष्टींमुळे कोठेतरी काहीतरी अघटित घडत आहे अशी शंकेची पाल अनेकांच्या मनात चुकचुकत होती; परंतु श्रीमहाराज अविचल होते. शांतपणे एकएक गोष्ट पार पाडीत होते.

दुपारी भोजनोत्तर गप्पागोष्टी चालू असताना नारायणराव हे सर्कल पोलीस इन्स्पेक्टर श्रीमती प्रेमलाताईंना भेटण्यासाठी आले. येथील परिस्थिती स्फोटक आहे; तेव्हा आपण ताबडतोब येथून प्रयाण करावे असा

प्रस्ताव त्यांनी प्रेमलाताईसमोर मांडला. त्याच वेळी श्री.बाळासाहेब माटे हे काँग्रेसचे पुढारीसुद्धा श्रीमती प्रेमलाताईंना डेरवणहून नेण्यासाठी आले होते. नारायणराव यांनी अशीही सूचना केली की परत जाताना श्रीमती प्रेमलाताईंनी सावड्यांतील पुढाऱ्यांची भेट घ्यावी. ट्रस्टच्या लोकांकडून त्यांचा अपमान झालेला आहे, शिवीगाळी झालेली आहे; तेव्हा ट्रस्टतर्फे त्यांची माफी मागण्यात यावी. श्रीमती प्रेमलाताईंनी त्या अधिकाऱ्याला निरुत्तर करणारा एकच प्रश्न विचारला की, ‘आपण येथे बंदोबस्तासाठी आला आहात की त्या पुढाऱ्यांचे वकीलपत्र घेऊन आला आहात ?’ त्यांनी ठामपणे डेरवण सोडण्यास नकार दिला. ‘येथे श्रीमहाराज माझे संरक्षण करण्यास समर्थ आहेत. मी येथील सर्व लोक परत गेल्यानंतरच जाईन,’ असे त्यांनी ठामपणे सांगितले. तेव्हा तो पोलीस अधिकारी (आणि सोबत आलेला पुढारी) निमूटपणे परत गेला. त्यानंतर पोलीस संरक्षणातही वाढ करण्यात आली.

सायंकाळी पाच वाजता श्रीमहाराजांचे प्रवचन झाले. श्रीमती प्रेमलाताईंसह सर्व मंडळींनी श्रीमहाराजांचे विचार श्रद्धेने श्रवण केले. रात्री जयवंत कुलकर्णी यांनी ‘स्वरवंदना’ हा संगीताचा कार्यक्रम सादर केला. सकाळच्या आंदोलनामुळे त्या खास एस.टी.मधून येणारे तीन वादक कलाकार परत गेले होते. परंतु उपलब्ध सहकाऱ्यांनिशी श्री.कुलकर्णी यांनी आपला कार्यक्रम अतिशय श्रद्धायुक्त भावनेने, उत्कट अंतःकरणाने सादर केला. त्यामुळे कार्यक्रम खूपच रंगला.

रात्री ११ वाजता चिपळूणचे काही काँग्रेस कार्यकर्ते श्रीमती प्रेमलाताईंना भेटायला आले. सकाळी घडलेल्या हिंसक प्रकाराच्या वेळी प्रेमलाताईंच्या काही कार्यकर्त्यांना बरीच मारहाण करण्यात आली होती. चिपळूणच्या काही कार्यकर्त्यांनी त्यांना वैद्यकीय उपचार करून चिपळूणच्या सर्किट हाऊसमध्ये ठेवले होते. ते कार्यकर्ते प्रेमलाताईंना भेटू इच्छित होते. परंतु याही वेळी प्रेमलाताईंनी डेरवण न सोडता त्या जखमी कार्यकर्त्यांनाच डेरवण येथे घेऊन येण्यास सांगितले. त्याप्रमाणे नंतर ते कार्यकर्ते रात्री डेरवण येथे आले. त्यातील काहींना बँडेज बांधलेले होते. काहींच्या जखमांना टाके घातलेले होते, तर काही आधार घेतल्याशिवाय चालू शकत नव्हते. त्यांना पाहून सकाळी हिंसाचाराच्या वेळी येणाऱ्या शिवप्रेमींना समाजकंटकांनी किती अमानुष मारहाण केली होती त्याची सर्वांनाच कल्पना आली.

दुसऱ्या दिवशी म्हणजे दि. ६ मे रोजी सकाळी श्रीमहाराजांनी प्रेमलाताईंपासून ते अगदी पाहुण्यांना घेऊन आलेल्या बसच्या ड्रायव्हर-कंडक्टरपर्यंत सर्वांना आस्थेने निरोप दिला आणि त्या गाड्यांच्या ताफ्याबरोबरच प्रेमलाताई मार्गस्थ झाल्या. दहशतीचे सावट असूनही सर्व कार्यक्रम उत्साहाने साजरा करण्यात आला.

छत्रपती श्रीशिवाजी महाराजांचे मंदिर उभे करणे ही श्रीमहाराजांची अनेक वर्षं मनात बाळगलेली इच्छा पूर्ण झाली. श्रीशिवाजी महाराजांचे असे मंदिर उभ्या महाराष्ट्रात सिंधुदुर्ग किल्ल्यावरील मंदिराचा एकमेव अपवाद वगळल्यास अन्यत्र कोठेही नाही. परंतु अशा कार्यक्रमाला एवढा विरोध व्हावा ही दुर्दैवी घटना होती आणि त्या कार्यक्रमाला अपशकुन करणारे विरोधकच त्यामुळे उघडे पडले.

१९८१-८२ या कालावधीत डेरवण येथे हिंसाचाराला ऊत आला होता. सावर्डे येथील सर्वश्री नाना मोहिरे, दत्तोबा निकम, अनंत चव्हाण, पांडुरंग चव्हाण, बाबा टेपकर (चव्हाण), विठोबा चव्हाण, रामचंद्र भुवड यांच्या घरांवर हल्ले करण्यात आले. तुफान दगडफेक करण्यात आली. गवताच्या गंज्यांना आगी लावण्यात आल्या. पांडुरंग चव्हाण घर सोडून पळून गेले. विठोबा चव्हाण दहशतीमुळे जंगलात जाऊन लपून राहिले. तेथून त्यांना पकडून आणून खांबाला बांधून मारहाण करण्यात आली. नाना मोहिरे यांचे एस.टी.स्टॅन्डमधील कॅटीन जाळण्यात आले. त्यांचे कापड दुकान लुटण्यात आले. 'बुलेट' मोटारसायकल दगड धोंड्यांनी मोडून-तोडून टाकण्यात आली. त्यांच्या देशी दारूच्या दुकानातील दारू आधी यथेच्छ पिऊन नंतर दुकानाची नासधूस करण्यात आली. रामचंद्र भुवड यांच्या घरावर कवळ टाकून ते जाळण्याचा प्रयत्न झाला. त्या वेळी पोलिसांना परिस्थिती नियंत्रणाखाली आणण्यासाठी गोळीबार करावा लागला. त्यात एक गाय मरण पावली. पुढे या गोळीबाराचा मोठा गवगवा करण्यात आला. चौकशीची मागणी करण्यात आली. परंतु हल्लेखोर लोकच चौकशीची मागणी करण्यात आग्रेसर होते आणि अखेरीस हे प्रकरण आपल्यालाच त्रासदायक होईल हे लक्षात आल्यावर ती चौकशीही दडपून टाकण्यात आली.

या काळात श्रीमहाराजांच्या पक्षात असणाऱ्या डेरवण येथील मोजक्या लोकांना अनेक अग्निदिव्यांना तोंड द्यावे लागले. अप्पाशेट मोहिरे प्रथमपासून श्रीमहाराजांच्या विश्वासातील असणारे, डेरवण येथील एक प्रतिष्ठित दुकानदार. या संघर्षाच्या काळात त्यांच्या घरची माणसे सामाजिक बहिष्कार, धमक्या अशा तणावांना तोंड देऊ शकली नाहीत. त्यामुळे ती अप्पांचाच तिरस्कार करू लागली. घर फिरले आणि अप्पांना घरात प्यायला पाणी मिळेना अशी अवस्था आली. अखेर मे १९८०च्या दरम्यान अप्पाही नाइलाजाने, असाहाय्यपणे निकम कंपूत सामील झाले; परंतु अप्पा सत्प्रवृत्त होते. त्यांच्या सदसद्विवेक बुद्धीची टोचणी त्यांना लागली आणि दि. १२ नोव्हेंबर १९८१ रोजी अप्पा परत श्रीमहाराजांकडे आले. त्याचा सूड म्हणून दि. १ एप्रिल १९८२ रोजी इब्राहीम मोडक याच्या सांगण्यावरून विष्णू चव्हाण, गंगाराम सुडकोजी चव्हाण आणि अन्य काही लोकांनी अप्पाशेट यांना सावड्यांच्या बाजारपेठेत भर रस्त्यात विवस्त्र करून मारले.

परंतु ही सर्व मंडळी श्रीमहाराजांवरील अढळ श्रद्धेमुळे श्रीमहाराजांना अखंडपणे साथ देत होती. अप्पाशेटना झालेल्या मारहाणीनंतर श्रीमहाराजांनी त्यांना धीर दिला. श्रीमहाराजांनी सांगितले की, 'आपली बाजू धर्माची आहे. जेथे धर्म आहे तेथे जय आहे. देवावर विश्वास ठेवा. गुंडगिरीला घाबरू नका. शेवटी सारे काही चांगले होईल. कारण आपला मार्ग सत्याचा आहे.' एके दिवशी सायंकाळी नित्याप्रमाणे शेतावर फेरी मारत असताना श्रीमहाराजांना एक शिवकवच सापडले. त्यांनी ते अप्पांना दिले व त्याची नित्य पूजा करण्यास सांगितले. अप्पांचेही दिवस पुढे पालटले. धंदा भरभराटीला आला. मानसन्मान पुन्हा मिळाला. ज्या संस्थेतून अपमानास्पदरीत्या बाहेर पडावे लागले होते, त्या सहाय्या

शिक्षण संस्थेत त्यांना पुन्हा सन्मानाने बोलावून घेण्यात आले. मात्र अप्पांवर हल्ला करणारे आणि त्यांचे करविते धनी यांना यथावकाश आपल्या कर्माची फळे सव्याज भोगावी लागली.

श्री.अप्पा मोहिच्यांप्रमाणेच श्री.दत्तोबा चव्हाण यांची श्रीमहाराजांवर अनन्य निष्ठा होती. दत्तोबा हे डेरवण गावचे सरपंच होते. त्यामुळे अनेक वेळा सरपंच आणि श्रीमहाराजांचे एकनिष्ठ भक्त अशा दोन्ही जबाबदाऱ्या सांभाळताना त्यांची कोंडी व्हायची.

देवळात नारळ ठेवून ट्रस्टवर आणि श्री.मन्यासाहेब बापूसाहेब राजेशिर्के यांच्यावर बहिष्कार घालण्यात आला. त्या वेळी मन्यासाहेबांनी बहिष्कार घालणाऱ्या पंचावन्न कुटुंबांवर कोर्टात दावे गुदरले होते. त्या संदर्भात मोफत वकील मिळवण्यासाठी त्या सर्वांना ग्रामपंचायतीकडून उत्पन्नाचे दाखले हवे होते. महाराजांवर मनःपूर्वक भक्ती करणाऱ्या दत्तोबांना, असे दाखले देणे म्हणजे श्रीमहाराजांशी अप्रत्यक्षपणे का होईना, परंतु थोडाफार द्रोह करणे असे वाटत होते. परंतु महाराजांनीच त्यांना सांगितले, “सरपंच म्हणून दाखले देणे हा तुमच्या कर्तव्याचा भाग आहे; तेव्हा जरूर दाखले द्या. त्या दाखल्यामुळे ते सुटले तरी चालतील. परंतु कर्तव्यात कसूर करू नका. शिवाय अपकाराची फेड उपकाराने करावी. मी माझ्या विरोधकांनाही टांकरने पाणी पाजतो, ते भांडताना त्यांचे घसे सुकू नयेत म्हणूनच !” श्रीमहाराजांवरील निष्ठेमुळे ते साहजिकच विरोधकांच्या डोळ्यात सलत. त्यांच्यावरही गुंडांकडून हल्ल्याचे प्रयत्न झाले; परंतु श्रीमहाराजांच्या कृपेचे कवच त्यांना लाभले होते. त्यामुळे प्रत्येक वेळी ते संकटातून, अंगावर साधा ओरखडासुद्धा न उठता बाहेर पडले.

एकदा चिपळूण एस.टी.स्टँडवर एका माणसाने, ‘दत्तोबांनी मला धक्का देऊन पाडले’ असा आळ घेऊन गर्दी जमविली आणि गर्दीकरवीच दत्तोबांना मारहाण करविण्याचा प्रयत्न केला. त्या वेळी तेथे एक कोणी अनोळखी स्त्री आली आणि तिने त्या माणसाचे बिंग फोडले आणि दत्तोबा हाणामारीतून वाचले. ती स्त्री म्हणजे श्रीमहाराजांची दत्तोबांवरील कृपाच मूर्तरूप होऊन आली असे दत्तोबांना त्या वेळी वाटले.

एकदा ट्रस्टच्या गाडीतून ट्रस्टींबरोबर गुहागरला जात असताना गाडीसमोर अचानक एक मुलगा आडवा आला. ड्रायव्हरने जोरात ब्रेक लावल्यामुळे गाडी जागीच थांबली. मुलगा वाचला. परंतु ब्रेक्सच्या आवाजाने गर्दी गोळा झाली. त्या गर्दीत सावड्यांतील एक माणूस होता. तो लोकांना चिथावणी देऊन गाडीतील लोकांना बाहेर ओढून मारण्याविषयी बोलू लागला. परंतु त्याही वेळी एका माणसाने ठणकावून सांगितले की, ‘मुलाची चुकी होती. तो अचानक वेगाने गाडीसमोर आला. तो वाचला ही अक्कलकोट स्वामींची कृपा. या देवस्थानच्या गाड्या आहेत. त्यांना तुम्ही मारणार ? उलट त्यांचे आभार माना !’

दत्तोबा अनेक वर्षे डेरवणचे सरपंच होते. गावात त्यांच्या शब्दाला मान होता. परंतु वातावरण गढूळ झाल्यावर पुढील निवडणुकीला उभे न राहाण्याचे त्यांनी ठरविले. मध्यंतरी सावड्यांच्या लोकांनी त्यांच्या घरावर मोर्चा काढून त्यांचा राजीनामा मागण्याचा अव्यापारेषु व्यापारही केला होता. मात्र

श्रीमहाराजांनी त्यांना अगदी प्रेमाचा आदेश दिला, “तुम्हीच आमचे सरपंच आहात. श्रीअक्कलकोटचे स्वामी तुम्हालाच निवडून आणणार आहेत. याबाबतीत तुमचे विरोधक निष्प्रभ होतील.” निकम, मोडक आदी श्रीमहाराजांचे विरोधक दत्तोबांना पाडण्यासाठी डेरवणला तळ ठोकून बसले होते. परंतु दत्तोबा निवडून तर आलेच आणि सरपंचपदीसुद्धा पुन्हा त्यांचीच नियुक्ती झाली.

१९८१ सालच्या उत्तरार्धात ‘डेरवण ग्राम सेवा-मंडळ, मुंबई’ ही संस्था मुंबईतून ट्रस्टच्या विरोधात कारवाया करू लागली होती. ५ ऑक्टोबर १९८१ रोजी केळुस्कर नावाच्या एका पत्रकाराने डेरवण येथे येऊन ट्रस्टच्या विरोधात काही मालमसाला मिळतो का हे पाहाण्यासाठी अनेकांच्या गाठीभेटी घेतल्या. अनेकांच्या घरात घुसून बाष्कळ प्रश्न विचारून त्याने डेरवण येथील माता-भगिनींचा अपमान केला. ट्रस्टने आपली संपत्ती काही लोकांच्या घरी दडवून ठेवली आहे अशा मूर्ख समजूतीने त्याने काही घरात घुसून घरातील सामान-सुमान, पेट्या, माळे धुंडाळले. अखेरीस डेरवणच्या स्त्रियांनी खेटराने बडवून त्याला पोलिसांच्या हवाली केले.

‘डेरवण ग्राम सेवा-मंडळा’ची पहिली सभा मुंबईला दि. २१ नोव्हेंबर १९८१ रोजी नायगाव हायस्कूलमध्ये झाली. त्या सभेच्या आयोजनात जिजाबा गुजर, गणपत गुजर, काशीनाथ यादव, दिनकर गुजर, महादेव गुजर आणि कोंडिबा राजेशिर्के हे डेरवणचे मुंबई निवासी ग्रामस्थ होते. परंतु आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे त्या सभेला डेरवणहून मार खाऊन आणि पोलीस कोठडीची हवा खाऊन गेलेले तथाकथित पत्रकार केळुस्कर हेही होते आणि पुण्याहून एन.आर.फडके आणि श्रीपाद गोखले हे श्रीमहाराजांचे गुरुबंधूही खास या सभेसाठी उपस्थित राहिले होते !

फडके आणि गोखले यांची त्या सभेतील हजेरी उद्देगजनक होती. या द्वयीला गुरुबंधू म्हणून श्रीमहाराजांनी प्रेमाने आणि सन्मानाने वागवले होते. प्रतिवर्षी गुरुपौर्णिमेच्या दिवशी त्यांचा गुरुबंधू म्हणून खास सत्कार करित असत; परंतु त्यांच्या मनात मात्र श्रीमहाराजांविषयी केवळ द्वेषाची विषवल्ली उगवली होती. श्रीमहाराजांनी पुण्याला श्रीबाबांच्या स्थानावर रुजविलेले शिस्त आणि संयमाचे वातावरण त्यांना मानवणारे नव्हते. सद्गुरूंच्या स्थानाचा वाढलेला महिमा आणि उत्कर्षसुद्धा त्यांना सलू लागला होता आणि त्यामुळे श्रीमहाराजांना विरोध करण्याचा एक कलमी कार्यक्रम त्यांनी हाती घेतला होता.

भ्रष्ट राजकारणी, अपप्रचारामुळे गोंधळून चुकीच्या पक्षात सामील झालेले ग्रामस्थ आणि असूयाग्रस्त गुरुबंधू अशी ही अभद्र युती आकाराला आली होती. फडके-गोखले मुंबईला तर गेलेच पण डेरवण-सावड्यांच्या सहाणेवरही आपल्या मनातील मळमळ ओकून गेले. भाषणे, छापील पत्रके, वृत्तपत्रातील निवेदने, निनावी पत्रके अशा अनेक मार्गांनी अनेक जण त्या वेळी श्रीमहाराजांच्या विरोधात व्यापक चारित्र्यहननाची एक मोठी मोहीम चालवीत होते. तिचा आवाका ‘गोबेल्स’लाही लाजविणारा होता. एखादी खोटी गोष्ट ठासून अनेकवार सांगितली की ती खरीच वाटते या तत्त्वाप्रमाणे वारंवार बिनबुडाचे आरोप करून श्रीमहाराजांची प्रतिमा मलीन करण्याचे प्रयत्न चालू होते. तो माध्याह्नीच्या तेजोभास्करावर

थुंकण्याचा प्रयत्न होता !

परंतु या अत्यंत प्रतिकूल परिस्थितीतसुद्धा श्रीमहाराज आपले अंगीकृत कार्य नेटाने पुढे नेत होते.

दि. २६ जानेवारी १९८२ रोजी (माघ शु ॥ १) रोजी श्री सीतारामबुवांची पुण्यतिथी अशा तऱ्हेने, प्रतिकूल वातावरणातसुद्धा उत्साहाने साजरी करण्यात आली. दि. २५ एप्रिल १९८२ रोजी ट्रस्टमध्ये शिवजयंती साजरी होणार होती. गतवर्षी झालेल्या हिंसाचाराच्या पार्श्वभूमीवर, सावधगिरीचा उपाय म्हणून ट्रस्टने अगोदरच मुख्यमंत्र्यांपर्यंत अर्ज केले होते. परिणामतः गोविंद निकम यांना दि. २५.४.१९८२ रोजी मिसाखाली अटक करण्यात आली. तसेच इब्राहीम मोडक, जयसिंग सुर्वे आणि अन्य काही लोकांना मुंबई पोलीस कायद्याच्या १५१ व्या कलमाखाली अटक करण्यात आली. शिवजयंती सोहळा उत्साहाने आणि निर्विघ्नपणे पार पडला. सायंकाळी वाजत गाजत मिरवणूक निघाली. रात्री जादूगार रघुवीर (ज्यु.) यांचे जादूचे प्रयोग झाले.

दि. ५.५.१९८२ रोजी निकम आणि त्यांचे साथीदार यांची ना.भाई सावंत यांच्या मध्यस्थीने सुटका झाली. त्यानंतर हिंसाचाराला थोडाफार आळा बसला. सतत २-३ वर्षे ट्रस्टविरोधात आक्रमकपणे चालविण्यात आलेली खोडसाळ प्रचार मोहीम, बहिष्कार, दगडफेक, हाणामान्या यामुळे विरोधकांचे खरे स्वरूप सर्वसाधारण समाजाच्या लक्षात येऊ लागले होते आणि या अपप्रवृत्तीच्या विरोधात निषेधाचे काही स्वर उठू लागले होते. 'मला काय त्याचे' अशी भावना न ठेवता आपणही संघटित होऊन, आपणासाठीच कार्य करणाऱ्या ट्रस्टच्या पाठीशी ठामपणे आणि उघडपणे उभे राहून ट्रस्टला निदान नैतिक पाठिंबा द्यावा असा विचार करून लोकांनी उत्स्फूर्तपणे दि. ४ मार्च १९८३ रोजी 'अन्याय निवारण कृती समिती'ची स्थापना केली. कुडप, निवळी, डेरवण, कोसबी, सावर्डा, नायशी, फुरूस, येगाव, दुर्गवाडी, हडकणी, नांदगाव या आजूबाजूच्या गावातील लोक या समितीत सामील झाले. दि. २५.३.१९८३ रोजी कुडप येथे एक मोठा मेळावा आयोजित करण्यात आला. या मेळाव्याचे अध्यक्ष श्री.केशवराव नांदगावकर हे होते, तर सर्वश्री दत्तोबा निकम, सखाराम कोलते (मुंबई ग्रामसुधार केंद्र), प्रतापराव सुर्वे (निवळी), दत्ताराम कदम (फुरूस), प्रताप वि. राजेशिर्के (सरपंच - कुडप), दत्तात्रेय चव्हाण (सरपंच - डेरवण), नानासाहेब सुर्वे (निवळी), सौ.विद्या वि.देशपांडे (दुर्गवाडी) आदी प्रमुख लोक उपस्थित होते. सभेमध्ये सर्वांनी अन्यायाविरुद्ध लढण्याची शपथ घेतली. समितीने अध्यक्ष म्हणून श्री.बाजीराव नाना राजेशिर्के यांची निवड केली. कोसबीचे ७५ वर्ष वयाचे हिंदूधर्माभिमानी, निःस्पृह, निःस्वार्थी आणि अत्यंत प्रामाणिक असे श्री.यशवंत गंगाजीराव तथा मामा खानविलकर यांच्याकडे सर्वांनी आग्रह करून चिटणीसपदाची जबाबदारी सोपविली. समितीने गुंडगिरीच्या विरोधात काही पावले उचलली; परंतु राजकीय पुढाऱ्यांच्या दडपणामुळे समिती फारसे यश पदरात पाडून घेऊ शकली नाही. तरीही एका महत्वाच्या विषयाला या समितीच्या माध्यमातून वाचा फोडण्यात आली.

शिव-समर्थ गडाच्या नजीक श्रीदेव दत्त देवस्थानच्या मालकीच्या जागेत श्रीज्ञाननाथ समाधी आहे.

या समाधीवर हिरवी चादर घालून तो पीर आहे असे सिद्ध करण्याचा खटाटोप सावड्यांतील मुसलमान समाजातील काही उपद्रव्यापी लोकांनी सुरू केला. त्यात नेहमीप्रमाणे इब्राहीम मोडक याचा पुढाकार होता. हिरवी चादर घालून तेथे १०-१२ कंदील वगैरे आणून लावण्यात आले. हा एकाच दगडात अनेक पक्षी मारण्याचा प्रयत्न होता. परंतु मुख्य रोख शिव-समर्थ गडावरच होता. श्रीमहाराजांनी हा धोका ओळखून हे हिरवे आक्रमण परतवून लावण्याचा मनोमनी संकल्प केला. ‘अन्याय निवारण समिती’च्या वतीने चिटणीस श्री.मामा खानविलकर यांनी कोर्टात फिर्याद गुदरली, आणि हे प्रकरण न्यायप्रविष्ट झाले. समितीच्या मागणीवरून तेथे पोलीस बंदोबस्तही ठेवण्यात आला. परंतु हे पोलिसही मुसलमान धार्जिणे निघाले. त्यांनी ज्ञाननाथांच्या समाधीवरील भगवा ध्वजच फाडून टाकला. १९८२-८३ सालात एकदा श्री.मामा खानविलकर हे श्रीमहाराजांसोबत श्रीज्ञाननाथांच्या समाधीच्या दर्शनाला गेले होते. त्या वेळी श्रीमहाराज मामांना म्हणाले, “मामा ! हे काम चुटकीसरशी होणार आहे. एक दिवस सकाळी उठून पाहाल तर तेथे श्रीज्ञाननाथ महाराजांचे मंदिर उभे राहिलेले तुम्हाला दिसेल.”

आणि अगदी तसेच घडले ! २४ मे १९९२ या दिवशी म्हणजे श्रीमहाराजांच्या महानिर्वाणानंतर तीन वर्षांनी डेरवणच्या पंचक्रोशीतील दीड-दोन सहस्र हिंदू एकत्र जमले. उत्साहाने आणि आत्मविश्वासाने कामाला लागले आणि समाधीभोवती पाचशे फूट लांबीची ६ फूट उंचीची अशी भक्कम दगडी संरक्षक भिंत त्यांनी बांधून काढली. सकाळी सहा वाजल्यापासून दुसऱ्या दिवशी पहाटे चार वाजेपर्यंत हजारो हात झपाटल्यासारखे काम करीत होते. सारे काम स्वयंस्फूर्तीने श्रमदान करून पुरे करण्यात आले. श्रीज्ञाननाथांच्या समाधीवर छोटेखानी आर.सी.सी.चे मंदिरही उभारण्यात आले. दि. ४ जून १९९२ रोजी श्रीज्ञाननाथांच्या मूर्तीची प्रतिष्ठापना झाली. प्रतिष्ठापनेच्या दिवसापासून पुढे एक महिना सतत अहोरात्र भजनाचा कार्यक्रम चालू होता. हे सारे घडले ते श्रीमहाराजांनी डेरवणमध्ये केलेल्या महान कार्याचीच फलश्रुती होती. धर्माभिमानाचे जे बीज त्यांनी या मातीत टाकले होते, त्यातूनच हे पीक तरारून आले होते. निर्भयतेचे बाळकडू त्यांनी पाजले म्हणून शेकडो हिंदू तरुण अन्यायाविरुद्ध खवळून उठून ज्ञाननाथ मंदिराच्या उभारणीसाठी झटून राबले. कलह आणि दुहीमुळे विखुरलेला, असंघटित आणि म्हणूनच दुबळा बनलेला, मुजोर अल्पसंख्याकांचे सारे चाळे सहन करणारा समाज संघटित करण्यासाठी श्रीमहाराज आयुष्यभर कष्टले. त्यांच्या महानिर्वाणानंतर त्याच समाजाने श्रीमहाराजांना कृतज्ञतापूर्वक वाहिलेली ही आदरांजलीच होती !

श्रीज्ञाननाथ समाधीची जागा आणि तिचा परिसर यात अतिविषारी विंचू आणि सर्पांचा मुक्त वावर असे. कामाला प्रारंभ करण्यापूर्वी सर्वांनी श्रीमहाराजांसमोर नारळ ठेवून प्रार्थना केली की, ‘कोणालाही कसली इजा होऊ नये. सर्वांना सांभाळून घ्यावे.’ श्रीमहाराजांच्या कृपेने सारे काम निर्विघ्नपणे पार पडले.

ही घटना १९९२ मधील आहे. परंतु तिची पाळेमुळे भूतकाळात होती आणि समर्थ रामदासांच्या

‘तिसरे ते सावधपण। सर्व विषयी’ या उक्तीप्रमाणे सावध असणाऱ्या श्रीमहाराजांनी अन्याय निवारण समितीला कार्यप्रवृत्त करून १९८३ सालीच या कार्याला प्रेरणा दिली होती. उभ्या हिंदुस्थानात अशी अनेक पवित्र स्थळे परकीय आक्रमणाला बळी पडली. त्यातील किती ठिकाणी पुन्हा ‘सनातन वैदिक हिंदू धर्मा’ची पताका फडकली ?

डेरवण येथे सन १९८३ पासूनच शिवजयंती ‘फाल्गुन वद्य ३’ या मान्यवर संशोधकांनी संशोधनाअंती निश्चित केलेल्या तिथीस साजरी करण्यात येऊ लागली. श्रीशिव-समर्थ गड आणि शिव-समर्थ मंदिराचे बहुतेक काम आता पूर्ण होत आले होते.

भक्कम काळ्या दगडाची तटबंदी, तटावर गस्त घालण्यासाठी वाटा, टेहळणी बुरूज, तटावर अंतराअंतरावर पहारा देणारे भाला-ढाल-तलवारधारी मावळे, प्रवेश द्वारावरील बुरुजावर श्रीरामदास स्वामी आनंदातिशयाने हात उंचावून उच्च स्वरात गर्जत आहेत, ‘उदंड जाहले पाणी । स्नानसंध्या करावया ॥ बुडाला औरंग्या पापी । म्लेंच्छ संहार जाहला ॥’ बाजूलाच तुकोबा कीर्तनाचे रंगी नाचत आहेत, दादोजी कोंडदेव बालशिवाजींना शिक्षण देत आहेत, श्रीशिवाजी महाराज रामदास स्वामींना राज्य अर्पण करीत आहेत अशी विविध देखणी शिल्पे, किल्ल्याच्या कमानीतून आत प्रवेश केला की भव्य सभा-मंडपात शिवचरित्रातील महत्त्वाचे असे प्रसंग चित्रबद्ध केलेले आणि बाजूला देखणे शिव-समर्थ मंदिर, असे एक अतिभव्य ‘शिवविश्व’ तेथे साकार झाले होते. कुशल छायाचित्रकाराने नेमका क्षण पकडून छायाचित्र घ्यावे त्याप्रमाणे विविध घटनांची चित्रे बनवताना नेमके क्षण साकार केलेले आहेत. शिवजन्म, रोहिडेश्वराची शपथ, अफझलखानाचा वध, पावनखिंडीतील झुंज, नेताजी पालकरांचे शुद्धीकरण, मातोश्री जिजाऊंचा आशीर्वाद, शिवराज्याभिषेक असे अनेक प्रसंग अतिशय सुंदरपणे चित्रित करण्यात आलेले आहेत.

दि. २० मार्च १९८४ रोजी तिथीप्रमाणे शिवजयंती येत होती. श्रीमहाराजांच्या मनीचे भव्य स्वप्न अनंत अडचणींना तोंड देऊन, अनेक संघर्षांच्या प्रसंगाना धैर्याने सामोरे जाऊन साकार झाले होते. साऱ्या महाराष्ट्रात शिवसृष्टीविषयी कुतूहल निर्माण झाले होते. गावोगावहून आबालवृद्ध, स्त्री पुरुष गटागटाने शिवसृष्टी पाहायला आवर्जून, अक्षरशः वाट वाकडी करून येत होते. डेरवण गावाचा उल्लेख आता सहजपणे, भक्तिभावाने श्रीक्षेत्र डेरवण असा होऊ लागला होता. १९८४ सालच्या शिवजयंतीला शिवसेनाप्रमुख मा.श्री.बाळासाहेब ठाकरे यांना अध्यक्ष म्हणून निमंत्रित करण्यात आले होते. प्रा.शिवाजीराव भोसले प्रमुख वक्ते होते तर प्रमुख पाहुण्या म्हणून सातारच्या श्रीमंत कल्पनाराजे भोसले उपस्थित होत्या. त्या दिवशी शिवसृष्टीचे जणू औपचारिक उद्घाटनच झाले. शिवसृष्टी ज्यांनी अहोरात्र कष्ट करून साकार केली त्या शिल्पकार श्री.गणेश वा. ऊर्फ दादा पाटकर यांचा तसेच निर्मितीत त्यांना साथ देणारे त्यांचे सुपुत्र श्री.प्रकाश पाटकर यांचा शाल, श्रीफळ आणि सुवर्णपदक देऊन सत्कार करण्यात आला.

अध्यक्षीय भाषणात श्री.बाळासाहेब ठाकरे यांनी शिवरायांच्या महाराष्ट्रात शिवजयंती मिरवणुकीवर

सरकारने बंदी घालावी याचा तीव्र निषेध केला. देश आणि हिंदू धर्माचे जतन, संवर्धन करण्याच्या श्रीदिगंबरदास महाराजांच्या महान कार्याची त्यांनी मुक्त कंठाने स्तुती केली. शिवसेनेच्या पाठीशी श्रीमहाराजांचे आशीर्वाद असावेत अशी अपेक्षाही व्यक्त केली. श्रीमंत कल्पनाराजे भोसले तसेच श्री.बाबासाहेब भोसले, शिवसेनेचे नेते दत्ताजीराव साळवी यांचीही तेजस्वी भाषणे झाली. श्रीमती सुमतीबाई धनवटे आणि श्री.शेलारमामा यांनीही आपले विचार व्यक्त केले. श्रीमहाराजांच्या आशीर्वादात्मक भाषणाचा लाभही उपस्थित श्रोत्यांना या वेळी झाला.

श्रीशिवजयंती उत्सवात अधिकाधिक लोक सहभागी व्हावेत, आजूबाजूच्या गावातून पालखी मिरवणुका याव्यात आणि शिव-समर्थ गडाचा परिसर छत्रपतींच्या जयजयकाराने दुमदुमून जावा अशी श्रीमहाराजांची इच्छा; परंतु हा जयघोष बहुधा सरकारी यंत्रणेला आणि श्रीमहाराजांच्या विरोधकांना सहन होत नसावा. त्यामुळे शिवजयंतीच्या वेळी न चुकता सावर्डे परिसरात १४४ कलम पुकारून मिरवणुकीची नाकेबंदी करण्यात येत असे. बंदी हुकुमाचे उल्लंघन करणे श्रीमहाराजांच्या स्वभावात बसणारे नव्हते. केवळ गावगुंडांमुळे महाराष्ट्राच्या या लाडक्या राजाची मिरवणूक निघू शकत नव्हती हे खरे तर शासनाला लाजिरवाणे होते. शिवसेना प्रमुखांनी नेमकी हीच खंत १९८४ सालच्या उत्सवात व्यक्तही केली होती.

१९८५ साली मात्र असे १४४ कलम लावण्यात आलेले नव्हते, म्हणून श्रीमहाराजांनी सावर्डे येथील एस.टी.स्टँड ते शिव-समर्थ गड अशी शिवप्रतिमेची भव्य मिरवणूक काढायचे ठरविले. ठरविल्याप्रमाणे सावड्यातून मिरवणूक निघाली. सुमारे सात-आठ हजार शिवप्रेमी आणि श्रीमहाराजांचे अनुयायी मिरवणुकीत सामील झाले. ढोल, ताशे, पखवाज कडाडू लागले. तुताऱ्यांचे नाद घुमू लागले. फटाक्यांचा कडकडाट सुरू झाला. अगणित भगवे झेंडे डौलाने नाचू लागले. मिरवणूक श्रीशिवरायांचा गगनभेदी जयघोष करीत संध्यातीने पुढे सरकू लागली. अचानक पोलिसांनी मिरवणुकीला वेढा घालून, श्रीशिवरायांच्या नामसंकीर्तनात रंगून गेलेल्या भक्तजनांवर बंदुका रोखल्या. १४४ कलम पुकारले. पालखीतील शिवप्रतिमा पोलिसांनी ताब्यात घेतली आणि मिरवणूक बंद करण्याचा आदेश पोलीस उपनिरीक्षक श्री.साळवी यांनी दिला. आदेश न मानल्यास गोळीबार करण्यात येईल अशी धमकी दिली. मिरवणूक बंद पडल्यावर, विस झालेले मिरवणुकीतील लोक शिव-समर्थ गडाकडे परतले. डेरवण फाट्यावर आल्यावर पोलिसांनी शिवप्रतिमा पुन्हा पालखीत ठेवली. सत्तेचा दुरुपयोग करणारी आणि राजकीय दबावाला शरण गेलेली शासन यंत्रणा आणि तिचे अधिकारी यांच्या या मनमानी कृत्यामुळे उभ्या महाराष्ट्रातून आलेल्या शिवप्रेमींचा हिरमोड झाला; परंतु तरीही श्रीमहाराजांनी परिस्थिती अत्यंत संयमाने हाताळली आणि कोणताही अप्रसंग होऊ दिला नाही. कायदा हा कायदा असतो. तो चुकीचा असेल तर सनदशीरपणे बदलण्याचा प्रयत्न करा, पण तो तोडू नका असे श्रीमहाराज नेहमी सांगत असत. श्रीमहाराजांच्या दृष्टीने ती मिरवणूक म्हणजे त्यांचे फार दिवसांचे स्वप्न होते. कोणतीही दंडेली सहन करण्याचा श्रीमहाराजांचा स्वभावही

नव्हता; परंतु तरीही त्या कटू प्रसंगी श्रीमहाराजांनी धीरोदात्त वर्तणूक करून जणू सरकारचीच लाज राखली !

श्रीमहाराजांच्या इच्छेप्रमाणे शिवजयंतीची मिरवणूक सावड्याच्या बाजारपेठेतून वाजत-गाजत निघण्यास १० मार्च १९९३ पासून सुरुवात झाली. पोलीस उपनिरीक्षक श्री.म्हात्रे यांनी खंबीरपणे निर्णय घेऊन, विरोधकांना न जुमानता, मिरवणुकीस परवानगी दिली आणि तेव्हापासून ही भव्य मिरवणूक शिवसृष्टीत प्रतिवर्षी साजऱ्या होणाऱ्या शिवजयंतीचे प्रमुख वैशिष्ट्य ठरली आहे. प्रतिवर्षी तिची भव्यता वृद्धिंगत होत आहे. मिरवणुकीतील लोकांचा सहभाग वाढत आहे. उत्साहाला उधाण येत आहे. सायंकाळी चार वाजल्यापासून मध्यरात्रीपर्यंत आसमंत दणाणून सोडणारी जोषपूर्ण मिरवणूक, पाहणाऱ्या भाग्यवंतांच्या डोळ्यांचे पारणे फेडणारा सोहळा झाला आहे. १९५२-५३ पासून श्रीमहाराजांनी धर्मकार्याचे, राष्ट्रकार्याचे, समाजकार्याचे जे बीज लावले, वाढवले, जोपासले त्याचा आता महावृक्ष झाला आहे. त्याची मधुर फळे समाज आज चाखत आहे. त्याची सावली आज डेरवण पंचक्रोशीला शीतलता देत आहे. ही मिरवणूक त्या कार्याचेच एक प्रतीक आहे.

श्रीमहाराजांचे डेरवण येथील कार्य खरेतर वर्णनातीत आहे. मात्र अनेक प्रसंगी विरोधकांशी संघर्ष करण्यात अपरिमित ऊर्जेचा व्यय झाला. अन्यथा या कार्याचा विस्तार आणखी मोठ्या प्रमाणात आणि अधिक लवकर झाला असता. विरोधकांनी विरोधासाठी विरोध करण्याचे धोरण अवलंबिले होते. समाजकारणात काही बाबतीत मतभेद होणे संभवनीय आहे. कदाचित मतमतांतरामुळे कार्य अधिक चांगलेही होऊ शकते; परंतु कुटुंब नियोजन शिबिरासारख्या नितांत आवश्यक राष्ट्रीय हिताच्या कार्यक्रमांलाही केवळ तो श्रीमहाराजांच्या ट्रस्टने आयोजित केला आहे म्हणून अपशकुन करण्याएवढे क्षुद्र राजकारण विरोधकांनी केले. १९८५ साली रत्नागिरीचे जिल्हा शल्य चिकित्सक डॉ.कोलवेकर आणि डॉ.अन्तार यांनी ट्रस्टच्या आवारात एक कुटुंब नियोजन शिबीर भरविण्याचा प्रस्ताव ठेवला. श्रीमहाराजांनी आनंदाने त्याला संमती दिली. एवढेच नव्हे तर शस्त्रक्रिया करवून घेणाऱ्या प्रत्येकाला प्रोत्साहन म्हणून ३०० रुपये ट्रस्टतर्फे देण्याचे ठरविले. त्या वेळी सरकार प्रोत्साहनपर रक्कम म्हणून पुरुषांना ११५ रुपये तर स्त्रियांना १३० रुपये देत असे. त्याशिवाय औषधोपचारांचा आणि जेवणाचा खर्च, रुग्णाबरोबर येणाऱ्या एका माणसाची राहाण्याची व्यवस्था, शस्त्रक्रियेनंतर रुग्णाला मोटारने घरी पोहोचवणे वगैरे सर्व गोष्टी ट्रस्ट स्वतःच्या खर्चाने करणार होता. ट्रस्टतर्फे काही नामवंत डॉक्टर्स मुंबईहून येऊन या शिबिरात सेवावृत्तीने सहभागी होणार होते. दि.२५ ते २७ जानेवारी १९८६ या तीन दिवसात किमान २०० शस्त्रक्रिया अपेक्षित होत्या आणि ही संख्या विक्रमी ठरली असती. या कार्यक्रमाचे श्रेय ट्रस्टला मिळू नये म्हणून पडद्यामागे अनेक हालचाली झाल्या. श्री.भाई सावंत हे त्या वेळी जिल्ह्याचे पालकमंत्री आणि आरोग्यमंत्रीही होते. गोविंद निकमांचे आणि त्यांचे निकटचे संबंध होते. भराभर चक्रे फिरली आणि दि.१ जानेवारी १९८६च्या वर्तमानपत्रात लोकांना डॉ.कोलवेकरांची तडकाफडकी बदली झाल्याचे

वृत्तच वाचायला मिळाले. शिबिराचा खेळखंडोबा झाला. चांगल्या कामातही विरोधकांनी कोलदांडा घातला. चांगल्या कामात सहभागी होण्याचे पुण्य आरोग्यमंत्र्यांनी लाथाडले आणि पुढे थोड्याच दिवसात लॅटीन कमिशनच्या अहवालात आरोग्यमंत्र्यांच्या कारभाराचे धिंडवडे निघाले आणि तोच त्यांच्या राजकारणाचा शेवट ठरला.

या उद्वेगजनक राजकारणामुळे डेरवण येथे भव्य हॉस्पिटल उभारण्याचा श्रीमहाराजांचा संकल्पही लांबणीवर पडला. तो विचारच श्रीमहाराजांनी काही काळ स्थगित केला. अन्यथा शिवसृष्टीसारखेच तेही एक श्रीमहाराजांनी पाहिलेले दिव्य भव्य स्वप्न होते आणि शिवसृष्टीच्या निर्मितीनंतर ते लगेचच साकार करण्याचा त्यांचा इरादा होता. मात्र अखेरीस १९९६ साली भक्तश्रेष्ठ कमलाकरपंत वालावलकर रुग्णालयाच्या रूपाने श्रीमहाराजांचा संकल्प पूर्ण झाला.

श्रीमहाराजांच्या महानिर्वाणानंतर दोन वर्षांनी तत्कालीन खासदार श्री.गोविंद निकम, त्यांचे जावई डॉ.तानाजीराव चोरगे व सुपुत्र श्री.शेखर निकम व श्री.निकम यांचे सल्लागार श्री.द.ना.शेंबेकर हे चौघे दि. १८ ऑगस्ट १९९१ रोजी श्रीसंत सीतारामबुवांचे मंदिरात दर्शनासाठी आले. ही घटना महत्त्वाची होती. श्रीमहाराजांच्या पश्चात त्यांच्या कार्याची धुरा उचलणारे श्रीकाका महाराज; तसेच अमोल कोंडकर, प्रसाद तेंडुलकर आणि ट्रस्टचे मॅनेजर श्री.आबा राजेशिकें आदी मंडळी या वेळी मंदिरात उपस्थित होती.

तब्बल एका तपाच्या संघर्षाच्या कटू तपशिलात जाण्यात कोणालाच स्वारस्य नव्हते. मात्र “मला सर्व माहिती बरोबर मिळाली नाही त्यामुळे केवळ गैरसमजातून मी श्रीमहाराजांना विरोध करित आलो,” असे वरवर खरे वाटणारे परंतु मानभावी निवेदन श्री.निकम यांनी केले. श्रीकाका महाराजांनी, ‘संघर्षात केवळ वेळ आणि पैसा यांचा अपव्यय होत आहे म्हणून तो थांबविण्यासाठी तुमच्याविरुद्धच्या सर्व केसेस आम्ही काढून टाकत आहोत. ही शक्ती संघर्षात वाया दवडण्याऐवजी श्रीमहाराजांच्या इच्छेप्रमाणे समाजाच्या उत्कर्षासाठी खर्च करू या आणि या परिसराचे रंगरूप बदलू या,’ असे आवाहन केले. त्याला श्री.निकम यांनीही प्रतिसाद दिल्यासारखे त्या वेळी दाखविले ; परंतु अजूनही आपण नामानिराळे राहून आपल्या बगलबच्चांना पुढे करून ट्रस्टला होईल तेवढा विरोध करणे चालूच आहे. श्रीमहाराजांच्या वरयाचनेत त्यांनी सद्गुरूंजवळ “वैर कवणासी न घडावे ।” असे मागणे मागितले आहे. श्रीमहाराजांच्या मनात एवढ्या कटू संघर्षानंतरही श्री.निकमांबद्दल कोणताही वैयक्तिक आकस नव्हता. निकमांनी सावड्यात जे काही शैक्षणिक क्षेत्रात काम केले, त्यामुळे गोरगरीब मुलांना शिक्षणाची संधी मिळाली, याचा श्रीमहाराज अनेक प्रसंगी खुल्या दिलाने उच्चार करित असत. त्यामुळे ‘आज आमच्या मनात आपणाबद्दल कोणत्याही प्रकारची द्वेषभावना अगर तिरस्काराची भावना नाही,’ हे श्रीकाका महाराजांनी स्पष्ट केले. गृहस्थधर्माच्या रितीरिवाजाप्रमाणे चहापाणी वगैरे होऊन ही भेट संपली.

■ ■ ■

प्रकरण : १३

जयंत्या पर्व महोत्सव । असंभाव्य चालवी वैभव ॥

पुण्यातील श्रीबाबांचे मंदिर वर्षभर निरनिराळ्या धार्मिक कार्यक्रमांमुळे गजबजून गेलेले असते. अनेक वार्षिक सण, उत्सव, यज्ञ-याग, संत-सत्पुरुषांचे जयंती आणि पुण्यतिथी उत्सव साजरे होतात. त्यामुळे स्थानात भक्तमंडळींची सदैव वर्दळ असते. त्रिकालज्ञानी श्रीमहाराज नेहमीच सांगायचे की हे स्थान ‘गाणगापूर’प्रमाणेच मोठे होणार आहे. त्यासाठी त्यांनी प्रथमपासूनच नियोजन आणि शिस्त पायाभूत मानून या स्थानाची अक्षरशः एकहाती उभारणी केली. विचारपूर्वक निरनिराळ्या प्रथा, परंपरा येथे रुजविल्या. हे स्थान त्यांनी भक्तीचे ‘विद्यापीठ’ बनविले आणि हजारो, लाखो भक्तगणांना येथे भक्तिमार्गाचे पाठ शिकविले. मंदिरात साजऱ्या होणाऱ्या उत्सवातून त्यांनी भक्तांचे प्रबोधन केले. एक चांगला माणूस, समाजाचा एक जबाबदार घटक, धर्माभिमानी आणि देशाभिमानी असा माणूस घडविण्यासाठी त्यांनी या उत्सवांचा उपयोग केला. त्यासाठी मंदिरातील सगळ्या कार्यक्रमांना एक अतिशय व्यापक आणि समृद्ध असा आशय दिला. एक विचार दिला. आपल्या समृद्ध रूढी आणि परंपरांमागील मोठा सामाजिक आशय लक्षात घेऊन मंदिरात साजऱ्या होणाऱ्या उत्सवांना एक नवे, अनोखे आणि वैशिष्ट्यपूर्ण असे परिमाण दिले. त्यामुळे या सर्व उत्सवांवर श्रीमहाराजांची अशी एक वैचारिक ‘मुद्रा’ उमटलेली स्पष्टपणे दिसते.

परंतु त्याचबरोबर हे सर्व उत्सव श्रीबाबांच्या ‘घरी’ साजरे होत आहेत ही जाणीव श्रीमहाराजांच्या मनात अतिशय प्रबळ होती. त्यामुळे उत्सवांसाठी जमणारा भक्तमेळा हे एक मोठे कुटुंब आहे, या भावनेतून उत्सवांचे आयोजन होते. नातेसंबंधातील जिव्हाळा, आपुलकी, प्रेम याची जपणूक होईल अशा तऱ्हेने सर्व काही केले जाते. श्रीबाबांच्या समाधिमंदिरातील रोजचा दिनक्रम पाहिला तरी श्रीबाबांचे हे ‘घर’ कसे चालते, त्याचे ‘घरपण’ कसे आहे हे लक्षात येते.

श्रीबाबांच्या मंदिरात पहाटे ठीक पाच वाजता, श्रीबाबांना निद्रेतून उठविण्यासाठी शंखनाद केला जातो आणि मंदिरातील नित्यकर्मांना सुरुवात होते. श्रीबाबांची शेज काढून झाली की निर्माल्य काढून, संपूर्ण गाभाऱ्याची आणि मंदिराची साफसफाई केली जाते. गाभारा पाण्याने स्वच्छ पुसून घेतला जातो आणि पूजेला सुरुवात होते. षोडशोपचारी पूजेबरोबर रोज रुद्राची एकादशी, श्रीगणपती अथर्वशीर्षाची २१ आवर्तने, श्रीसूक्ताची १६ आवर्तने, सौराची १२ आवर्तने, पवमानाची एक आवृत्ती, सप्तशतीचा एक पाठ आणि श्रीगणेशसहस्रनाम दररोज केले जाते.

मंदिरात वर उल्लेखिलेल्या विविध नित्य आवर्तनाव्यतिरिक्त, दर महिन्याला गुरुचरित्राची ४ पारायणे, नवनाथ भक्ती कथासार इ. पारायणे होत असतात. याशिवाय पंचमुखी हनुमत्कवचाचे रोज ११ वेळा

पारायण केले जाते. श्रीबाबांच्या मंदिरात श्रीवरदशंकर, श्रीवरदलक्ष्मी, श्रीसत्यदत्त, श्रीसत्यविनायक, श्रीअनंत ही व्रते प्रतिवर्षी करण्यात येतात.

सकाळी ६ वाजता श्रीबाबांच्या मंदिरात आणि ६.१५ वाजता श्रीमहाराजांच्या मंदिरात प्रातःस्मरण आणि 'श्रीस्वामी समर्थ जयजय स्वामी समर्थ।' असे नामस्मरण केले जाते. साडे-सहा वाजताच मंदिर दर्शनासाठी खुले झालेले असते. सकाळी आठ वाजता पूजा आटोपून आरतीला सुरुवात होते. सकाळी अकरा वाजेपर्यंत मंदिर दर्शनासाठी उघडे असते.

सकाळी ११.३० वाजता पुन्हा एकदा मंदिर आणि गाभारा पुसून घेतला जातो आणि मंदिरात धूप दाखविला जातो. दुपारी साडेबारा वाजता वैश्वदेव होऊन एक वाजता श्रींना महाप्रसाद अर्पण केला जातो. दुपारी साडेतीन वाजता पुन्हा भक्तांसाठी मंदिराचे दरवाजे उघडतात. सायंकाळी ठीक सहा वाजता श्रीबाबांच्या मंदिरात आणि सव्वासहा वाजता श्रीमहाराजांच्या मंदिरात सायंआरती सुरू होते. रात्री पंचपदी होते. साडेनऊ वाजता धूप दाखविण्यात येतो; तसेच दुधाचा नैवेद्य दाखवून विडा अर्पण केला जातो आणि नंतर श्रीबाबांची शेज तयार केली जाते. हा सर्व नित्याचा कार्यक्रम अगदी नियोजित वेळी, पूर्ण भक्तिभावाने केला जातो. मंदिरातील सेवकवर्ग दुपारी एक वाजता तसेच सायंकाळी साडेसात वाजता भोजन घेतो. दुपारच्या जेवणाच्या वेळी दररोज ब्राह्मण भोजन असते आणि उपस्थित ब्रह्मवृंद त्रिसुर्पण म्हणतो. त्यामुळे अन्नदोष निवारण होऊन खऱ्या अर्थाने अन्न पवित्र होते.

मंदिरात दर्शनाच्या वेळा ठरविलेल्या आहेत. भक्तगणांनी त्याचे पालन करावे अशी श्रीमहाराजांची अपेक्षा असे. मंदिरात सेवेसाठी असलेल्या सेवकवर्गाला भल्या पहाटे उठून कामाला सुरुवात करावी लागते आणि रात्री १०-१०। पर्यंत सतत काम चालू असतेच. तेव्हा त्यांना विश्रांती मिळण्यासाठी मध्यंतरी काही वेळ मंदिर बंद ठेवणे आवश्यक असते. श्रीबाबांची आरती सुरू असताना मंदिराचे प्रवेशद्वार कटाक्षाने बंद ठेवण्याचा प्रघात आहे. त्या वेळी बाहेरून कोणालाही मंदिरात प्रवेश दिला जात नाही आणि आतील भक्तमंडळींनी आरतीसाठी मंदिरात जावयाचे असते.

एकदा श्रीमहाराज कोठूनतरी बाहेरून मंदिरात परतले तेव्हा नेमकी आरती सुरू होती. श्रीमहाराज प्रवेशद्वाराबाहेर येऊन उभे राहिले. श्री.रवींद्र पराडकर प्रवेशद्वारावर उभे होते. श्रीमहाराजांना पाहाताच ते लगबगीने पुढे होऊन कुलूप उघडू लागले. त्यावर श्रीमहाराज त्यांना म्हणाले, "दरवाजा उघडू नकोस. मीच नव्हे तर माझा बाप आला तरी आरतीच्या वेळी दरवाजा उघडायचा नाही. नियम कशाला केले आहेत? मोडण्यासाठी?" आरती संपेपर्यंत श्री.पराडकर किल्ली हातात घेऊन आत उभे होते आणि श्रीमहाराज प्रवेशद्वाराच्या बाहेर.

या आरतीच्या संदर्भात एकदा श्रीमहाराजांनी एक विलक्षण नाट्य घडविले होते. श्री.प्रभाकर रघुनाथ तथा बाळासाहेब काजरेकरांनी तो प्रसंग साक्षात अनुभवला होता. आज एवढ्या वर्षांनंतरही, अगदी काल घडल्यासारखी ती घटना त्यांना आठवते. एकदा संध्याकाळी श्रीमहाराज निवांतपणे गप्पागोष्टी

करीत निवासस्थानातील आपल्या नेहमीच्या जागी बसले होते. समोर श्री.वालावलकरसाहेब, श्री.बाजीराव टिकेकर आणि श्री.काजरेकर असे तिघे जण बसलेले होते. श्रीमहाराज, “आलोच हं !” असे म्हणून मध्येच (लघुशंकेसाठी) उठून आत गेले. एवढ्यात सायंकाळची आरती सुरू झाली म्हणून हे तिघेही आरतीला मंदिरात गेले. जेमतेम पहिली गणपतीची आरती संपली असेल, एवढ्यात वरून श्रीमहाराजांची गर्जना मंदिरात स्पष्टपणे ऐकू आली, “कोठे गेले हे तिघे ? माझ्या बोलण्यापेक्षा त्यांना आरती महत्त्वाची वाटते की काय ?”

तो स्वर आणि त्यामागील आवेश ऐकून सारेच घाबरून गेले. हे तिघेही धावत, धडपडत, आरती सोडून श्रीमहाराजांपुढे हजर झाले. श्रीमहाराजांनी तोच प्रश्न श्री.वालावलकरसाहेबांना पुन्हा एकदा विचारला. श्री.वालावलकरसाहेबांनी “आपले बोलणे जास्त महत्त्वाचे आहे. आम्ही चुकलो. आम्ही येथेच थांबायला पाहिजे होते,” असे कबूल केले. श्री.टिकेकरांनीही तेच सांगितले. सुदैवाने बाळासाहेबांचा नंबर तिसरा होता. त्यांनीही आपल्यापेक्षा ज्येष्ठ असलेल्या त्या दोघांचे तोंडाने अनुकरण केले; परंतु आपले हे उत्तर त्यांना मनोमन पटले नव्हते. ज्या विषयाची चर्चा चालू होती तो काही विशेष महत्त्वाचा विषय नव्हता. तेव्हा श्रीबाबांच्या आरतीला जाण्यात आपण काही मोठे गैर वागलो नाही असे त्यांना वाटत होते. जर महाराजांनी सर्वांआधी त्यांनाच विचारले असते तर त्यांनी कदाचित तसे सांगूनही टाकले असते; परंतु त्यांनी संकोचाने वेगळे मत व्यक्त केले नव्हते. त्यांची ही मानसिक चलबिचल श्रीमहाराजांनी तंतोतंत ओळखली होती आणि श्रीमहाराज बाळासाहेबांवर आग ओकू लागले. अर्धा-पाऊण तास भडिमार चालू होता.

मध्येच श्रीमहाराज नेहमीच्याच शांतपणाने म्हणाले, “मी जाऊन येतो हं !” आणि आत गेले. तेवढ्यात वालावलकरसाहेबांनी बाळासाहेबांना सांगितले, “तुम्ही या शंका-कुशंका मनातून काढून टाका. श्रीमहाराज सांगत आहेत तेच योग्य आहे, तेच सत्य आहे. मनाची द्विधा मनस्थिती सोडा. श्रीमहाराज योग्य तेच सांगत आहेत किंबहुना श्रीमहाराज सांगत आहेत तेच योग्य आहे ही मनात खात्री बाळगा. सद्गुरू सांगतील तेच सत्य, बाकी अन्य काहीही नाही असा ठाम विश्वास बाळगा.” वालावलकरसाहेबांच्या बोलण्याने, बाळासाहेबांना आपल्या मनातील संदेह जाणवला, आपली चूक उमगली, सर्वांगातून एक विलक्षण अनुभूतीची लाट दौडून गेली. जणू तो त्यांच्यासाठी आत्मसाक्षात्काराचा क्षण ठरला. श्रीमहाराज आतून बाहेर आले. त्या वेळी बाळासाहेबांच्या मनातील संदेह निघून गेला होता आणि आश्चर्य म्हणजे बाळासाहेबांनी आपली चूक कबूल करण्याआधीच त्यांची क्षमायाचना महाराजांकडे रुजू झाली होती. कारण श्रीमहाराज बाहेर आले ते प्रसन्न मुद्रेने ! मघाच्या वादळी कडकडाटाची कोठे नामोनिशाणी नव्हती.

श्री.बाळासाहेब काजरेकरांना श्रीमहाराजांनी अक्षरशः घडवले आहे असे ते कृतज्ञतापूर्वक वारंवार सांगतात. अनेक लहान मोठ्या उत्सवांच्या वेळी स्वयंपाकाची जबाबदारी काजरेकर घराण्यावर असते

आणि श्री.रघुनाथराव ऊर्फ भाऊ काजरेकर आणि श्री.बाळासाहेब आणि त्यांचे बंधू यांनी ती भक्तिभावपूर्वक सांभाळलेली आहे. पुढेपुढे तर स्वयंपाकाव्यतिरिक्तही अन्य काही छोट्यामोठ्या, कमीजास्त महत्वाच्या कामाची जबाबदारी श्रीमहाराज त्यांच्याकडे देऊ लागले. तेव्हा अशा या बाळासाहेबांच्या मनातील गुरुभक्ती संदेहातीत होण्यासाठी त्यांनी हा कठोर प्रसंग घडवून आणला होता.

एरवी मात्र मंदिरातील शिस्तीच्या पालनासाठी श्रीमहाराज अतिशय आग्रही असत. मंदिरात वागण्याचे काही नियम त्यांनी विचारपूर्वक आखून दिले होते. श्रद्धा, भक्ती, भावडेपणा आदींच्या नावाखाली कोठेही भोंगळपणाला वाव दिलेला नव्हता. आपणाला अभिप्रेत असलेली वागण्याची पद्धती सर्वांना माहीत व्हावी म्हणून त्यांनी रोखठोक शब्दात वेगवेगळ्या नियमांचे फलक ठिकठिकाणी लावून ठेवले होते. आमचे नियम मान्य नसतील त्यांनी मंदिरात येण्याची तसदी घेऊ नये असे स्पष्टपणे बजावले होते. नियम वाचूनही न वाचल्यासारखे वागणारे कोणी असल्यास त्याला खणखणीत समज श्रीमहाराज तर देत असतच; परंतु स्वयंसेवकांनी, सेवेकऱ्यांनी आणि आलेल्या भक्तांनीही अशा गैरलागू वागणाऱ्यास योग्य ती समज देणे अभिप्रेत होते. त्यामुळे श्रीबाबांच्या मंदिरात सदैव सुव्यवस्था असे. आपल्या आराध्य दैवताचे मंदिर कसे असावे, कसे ठेवावे याचा तो वस्तुपाठ असे.

नित्याच्या कार्यक्रमांव्यतिरिक्त मंदिरात सदैव वेगवेगळे नैमित्तिक कार्यक्रम चालू असतात. श्रीमहाराजांनी सन १९५६ मध्ये मंदिराची जबाबदारी उचलल्यावर लगेच पुढील वर्षी नवचंडीपाठ आणि हवन, गणपती-अथर्वशीर्ष सहस्रावर्तन आणि दशांशाचे हवन केले. १९५८ साली पवमान, विष्णुयाग, लघुरुद्र करण्यात आला. श्रीगुरुचरित्र आणि श्रीगुरुलीलामृत मिळून ७२ पारायणे व ७२ दांपत्यभोजने घालण्यात आली. १९६० साली नवग्रह जप व हवन, १९६१ साली अष्टग्रहीच्या कालखंडात सौरसूक्त हवन करण्यात आले. १९६२ साली महामृत्युंजयाचा चार लाख जप आणि हवन करण्यात आले. १९५९ नंतर श्रीमहाराजांनी दहा वेळा पंचायतन याग केले. पाच वेळा अयुतचंडी, चार वेळा सहस्रचंडी, एकदा हवनासहित महारुद्र करण्यात आले. तीन वेळा श्रीगणेश अथर्वशीर्षाचा लक्ष जप आणि एक लक्ष पंचखाद्य मोदकांची आहुती देऊन हवन झाले. १९७२ पासून प्रतिवर्षी एकदा श्रीमद्भागवताचे पारायण होते. १९८२ आणि १९८४ साली श्रीमद्भागवताच्या दशमस्कंधाचे हवन करण्यात आले. दहा वेळा संहिता स्वाहाकार झाला. दि. ९ ते १७ एप्रिल १९९२ या काळात एकशे एक्याऐंशी ब्राह्मणांच्या सहभागाने अयुतचण्डीयुक्त पंचायतनयाग झाला. अध्यात्म रामायणाचे पारायण, 'श्रीराम जयराम जयजयराम' या मंत्राचे तसेच सुंदर कांडातील श्लोकांचे हवन करण्यात आले.

सन १९८१च्या जानेवारीमध्ये ऋक्संहिता स्वाहाकार झाला. ८ जानेवारीला प्रारंभ होऊन १४ जानेवारी १९८१ रोजी पूर्णाहुती झाली. पूर्णाहुतीच्या दिवशी सायंकाळी संस्कृत पंडितांचा श्रीमहाराजांनी शाल, श्रीफळ आणि दक्षिणा देऊन सत्कार केला. हा ऋक्संहिता स्वाहाकार 'गुरुकृपा' या इमारतीच्या भूमिपूजनाच्या निमित्ताने करण्यात आला आणि तो या इमारतीच्या नियोजित जागी करून त्या वास्तूच्या

शुचितेची आणि पावित्र्याचीच जणू पायाभरणी केली गेली.

सन १९६५ ते १९८८ या कालावधीत श्रीगुरुचरित्र, श्रीनवनाथ-चरित्र आणि श्रीगुरुलीलामृत या ग्रंथांची प्रत्येकी १०८ वेळा पारायणे करण्यात आली आणि त्या निमित्ताने तेवढ्याच वेळा दांपत्यभोजन घालण्यात आले. प्रतिवर्षी रामनवमी, श्रीगुरुपौर्णिमा आणि श्रीदत्तजयंती या उत्सवांच्या निमित्ताने दशग्रंथ पारायणे होऊ लागली आणि ती आजदेखील चालू आहेत.

सन १९७५ पासून ऋक्संहिता पारायण दरमहा एक असे होत आहे. १९८२ ते १९८६ या दरम्यान दर दहा दिवसांच्या काळात ऋग्वेद दशग्रंथांची दोन पारायणे होत असत. त्याशिवाय एक सप्तशती संपुटित पाठ, एक जपद्वारा लघुरुद्र, तसेच एक सहस्र महामृत्युंजय जप, नवग्रहांचा प्रत्येकी सहस्र जप, हे रोज होत असे आणि आजही होत आहे. सात दिवसात एक श्रीगुरुचरित्र पारायण आणि एक नवनाथ पारायण, दहा दिवसात एक श्रीगुरुलीलामृत, महिन्यात एक श्रीमद्भागवत पारायण आणि एक वाल्मिकी रामायण पारायण करणे श्रीमहाराजांनी सुरू केले आणि ते अखंडपणे आजही चालू आहे.

पूर्वी रोज सायंकाळी ४ ते ५ या वेळेत श्री.आठल्येकरशास्त्रींचे प्रवचन श्रीसद्गुरू बाबांच्या मंदिरात होत असे.

श्रीमहाराजांच्या मनात श्रीबाबांच्या मंदिरात लक्ष्मंडी सोहळा करण्याचे होते. परंतु त्यांनीच तो संकल्प काही कारणांनी स्थगित ठेवला होता. श्रीमहाराजांच्या देहत्यागानंतर तीन वर्षांनी, दि. ८ जानेवारी ते २४ जानेवारी १९९२ या दरम्यान श्रीकाका महाराजांच्या मार्गदर्शनाखाली हा लक्ष्मंडी सोहळा श्रीमहाराजांनीच घडवून आणला. दि. ६ आणि ७ जानेवारी १९९२ रोजी श्रीबाबांच्या नूतन समाधिमंदिराचा वास्तुशांती समारंभ झाला. श्रीबाबांचे भव्यदिव्य मंदिर उभारणे हे श्रीमहाराजांचे स्वप्न होते. या दोन्ही गोष्टींची पूर्तता त्यांनी आपल्या सत्शिष्याच्या हातून करवून शिष्याला मोठे करण्याचे गुरूचे ब्रीद पाळले. अन्यथा श्रीमहाराज या दोन्ही गोष्टी या आधीच करू शकले असते.

श्रीमहाराजांनी पुण्यातील श्रीबाबांच्या मंदिरात अशी अनेक अनुष्ठाने केली त्याचप्रमाणे डेरवणच्या श्रीसंत सीतारामबुवा वालावलकर समाधिमंदिरातही अनेक धार्मिक अनुष्ठाने केली. पौष शु ॥ ३ शक १९०६; मंगळवार, दि. २५ डिसेंबर १९८४ ते पौष शु ॥ १० शक १९०६; मंगळवार, दि. १ जानेवारी १९८५ या कालावधीत एक मोठे अनुष्ठान श्रीमहाराजांनी केले. १) अयुतचंडी - दहा हजार सप्तशतीपाठ आणि दशांशाचे हवन, २) अतिरुद्र स्वाहाकार, ३) १०८ भागवत पारायणे आणि दशमस्कंधाचे हवन, ४) वाल्मिकी रामायण पारायण, पंचकर्म व सुंदरकांडाचे हवन, ५) लघुविष्णुयाग पवमानाचे १४४ पाठ व १२ पाठांचे हवन, ६) लघुसौर याग - सौराचे १४४ पाठ व १२ पाठांचे हवन, ७) गणेशयाग - लक्ष मोदकांचे हवन, ८) श्रीसूक्तयाग - दहा हजार पाठ व एक हजार पाठांचे हवन, ९) श्रीदेवीसूक्त याग - दहा हजार पाठ व एक हजार पाठांचे हवन असे या अनुष्ठानाचे स्वरूप होते.

हे यागानुष्ठान विश्वशांतीकरिता तसेच सनातन वैदिक आर्यधर्म रक्षणार्थ आणि संवर्धनार्थ आणि

अखिल मानव जातीच्या कल्याणार्थ करण्यात आले होते. या प्रचंड अनुष्ठानासाठी आसेतुहिमाचल सर्व भागातून, सर्व शाखातील वेदविद्यासंपन्न असे अकराशे ब्राह्मण आले होते. श्रीशृंगेरी शारदापीठाधिश्चर श्रीमद् शंकराचार्य श्री भारतीतीर्थ यांनीही या अनुष्ठानास उपस्थित राहाण्यासाठी श्रीक्षेत्र डेरवण येथे एक दिवस वास्तव्य केले होते.

अशी भव्य अनुष्ठाने करणे हे आव्हानात्मक काम होते. अनुष्ठानासाठी लागणारा निधी उपलब्ध करणे, सुयोग्य आणि विद्वान ब्राह्मणांचा संग्रह करणे, स्वयंसेवकांचे ताफे उभे करणे, साधनसामग्री गोळा करणे आणि या सर्वांचा नीट मेळ घालून नियोजनपूर्वक आणि पूर्ण शास्त्रोक्त पद्धतीने अनुष्ठान करणे हे शिवधनुष्य उचलण्यासारखेच कठीण काम असते. श्रीमहाराजांनी मात्र हे शिवधनुष्य वारंवार उचलले, आणि तेही अतिशय लीलया ! श्रीमहाराजांच्या मार्गदर्शनाखाली होणाऱ्या या अनुष्ठानासाठी येणारे दूरदूरचे विद्वान ब्राह्मण येथील व्यवस्थेने, शिस्तीने आणि नियोजनामुळे संतुष्टही व्हायचे आणि आश्चर्यचकितही. अशी अनुष्ठाने हे श्रीमहाराजांच्या कार्यपद्धतीचे ठळक वैशिष्ट्य ठरले.

डेरवण येथील स्थानातही, दररोज सकाळी श्रीअक्कलकोट स्वामी, श्रीसंत सीतारामबुवा वालावलकर, श्रीमहारुद्र हनुमान, श्रीदत्तात्रेय, श्रीसद्गुरू वासुदेवानंत सरस्वती यांची षोडशोपचारे पूजा, अभिषेक, नैवेद्य, वैश्वदेव, प्रसाद, सकाळ -संध्याकाळ आरती, रात्री पंचपदी, मंदिरात रुद्राची एकादशी, पवमानाची आवृत्ती, सप्तशतीपाठ, श्रीगुरुचरित्र आणि श्रीगुरुलीलामृत यांचे वाचन, ब्राह्मणभोजन असे नित्याचे कार्यक्रम असतात. संकष्टीला सायंकाळी अथर्वशीर्षाची आवर्तने, अभिषेक आणि नैवेद्य होतो. दर एकादशीला पंचसूक्त पवमान आवर्तने होतात.

उच्च अभिरुचीने शृंगारलेली सुंदर मंदिरे, स्वच्छता, टापटीप, शांतता यांनी अधिकच सुंदर वाटतात आणि त्यात चाललेल्या मंत्रघोषांनी आणि पूजाविधींनी, यज्ञयागांनी, होमहवनांनी सारे वातावरण अत्यंत पवित्र, शुचिर्भूत वाटते. दर्शनासाठी आलेला भक्त मनाची चंचलता, विवंचना, दुःख विसरून सद्गुरूंच्या पायी जेव्हा मस्तक ठेवून विनम्र होतो, तेव्हा एका अपूर्व शांततेची, समाधानाची अनुभूती त्याला होते. श्रीमहाराज यज्ञयागादी अनुष्ठानाच्या वेळी संकल्प सोडताना, सर्व भक्तजनांच्या मनात आपला देश, आपला धर्म, आपल्या देवदेवता यांच्याविषयी दृढ श्रद्धा निर्माण व्हावी, असे मागणे मागत असत आणि अशी दृढ श्रद्धा निर्माण करण्यासाठी त्यांनी अशा अनेक अनुष्ठानांचे आयोजन केले.

सन १९८० च्या दशकात धार्मिक कार्यांच्या क्षेत्रात शैथिल्य आले होते. समाजात धर्माविषयी, धार्मिक विधीविषयी एक औदासिन्य आले होते आणि त्याच्या परिणामस्वरूप पौरोहित्य हेच ज्यांचे चरितार्थाचे साधन आहे, असा वैदिक ब्राह्मणवर्ग आर्थिकदृष्ट्या अडचणीत आला होता.

“देवाधीनं जगत्सर्वं मंत्राधीनंच दैवतम् । ते मंत्रा ब्राह्मणाधीनं ब्राह्मणो मम दैवतम् ॥” अशी श्रद्धा मनाशी बाळगणाऱ्या श्रीमहाराजांनी त्यामुळे या कठीण काळात वैदिक ब्राह्मणवर्गाला साहाय्यकारी होण्यासाठी सुद्धा अशी भव्य अनुष्ठाने आयोजित केली होती.

श्रीमहाराजांना वेदाध्ययन करणाऱ्यांविषयी अतीव आदर होता. श्रीमहाराजांची वेदांवर अनन्य श्रद्धा होती आणि हजारो वर्षांपूर्वीचे वेद मौखिक स्वरूपात जतन करणाऱ्या या परंपरेविषयी श्रीमहाराजांना अत्यंत अभिमान होता. वेद मुखोद्गत असणाऱ्या विद्वान ब्राह्मणांना ते साष्टांग नमस्कार घालीत असत. श्रीमहाराजांनी वैदिकांना, शास्त्री, पंडितांना अत्यंत मानाने वागविले. पंडित वसंतराव गाडगीळ यांना श्रीमहाराजांनी सांगितले होते की, पुण्यात कोणी परस्थ वैदिक घनपाठी, शास्त्री-पंडित, महात्मा आला तर त्यांना अवश्य श्रीबाबांच्या या घरी घेऊन या. त्याप्रमाणे त्यांनी अगर अन्य कोणी अशा विद्वानांना जर महाराजांच्या भेटीस आणले तर श्रीमहाराजांना फार आनंद होई. आलेल्या विद्वानांचा आदरपूर्वक सत्कार करून त्यांना भरघोस दक्षिणा, वस्त्रे-प्रावरणे देऊन त्यांची बोळवण केली जाई. कृष्ण-यजुर्वेदी घनपाठी वेदाचार्य श्री.बापट हे पुण्याला आले असता श्रीमहाराजांनी त्यांना असेच गौरविले होते. वाराणसीहून आलेल्या दोन यतींना त्यांच्या आश्रमाच्या देखभालीसाठी श्रीमहाराजांनी भरपूर मदत देऊन त्यांना वस्त्रे, कमंडलू देऊन पाठवणी केली होती. हे सारे श्रीमहाराज वेदांवरील निष्ठेपोटी करीत असत.

श्रीमहाराजांची वैदिकांबद्दलचा पराकोटीचा आदर दाखविणारी एक घटना सन १९८४ च्या डेरवण येथे झालेल्या यज्ञ सोहळ्याचे वेळी दिसून आली. तो कार्यक्रम खूप मोठा होता, त्यामुळे तो वेळेवर सुरू होण्याच्या दृष्टीने सर्व ऋत्विजांनी अनुष्ठान मंडपात रोज सकाळी ठीक सहा वाजता हजर राहावे अशी सूचना वे.मू. संप्रे गुरुजींनी यज्ञास प्रारंभ होण्यापूर्वी केली.

पुण्याचे विद्वान प्रवचनकार, व्याकरण पंडित, वेदमूर्ती शेंडेशास्त्री हे या यज्ञास उपस्थित होते. त्यांचा अभ्यास, व्यासंगी वृत्ती, विद्वत्ता आणि कर्मनिष्ठा यामुळे ते श्रीमहाराजांच्या विशेष आदरास पात्र होते. ते श्रीमहाराजांना म्हणाले की, ‘माझे रोजचे आह्निक दोन अडीच तासांचे असते. सकाळी सहा वाजता मंडपात यायचे म्हणजे मला पहाटे किमान साडेतीन वाजता उठावे लागेल. त्या वेळी मला उठविण्याची काही व्यवस्था होईल का ?’ श्रीमहाराज म्हणाले, “शास्त्रीबुवा, ती जबाबदारी माझी. मी उद्यापासून रोज पहाटे बरोबर साडेतीन वाजता आपणाला उठवीत जाईन !” त्याप्रमाणे पुढील आठ-दहा दिवस रोज पहाटे श्रीमहाराज बरोबर साडेतीन वाजता “शास्त्रीबुवा उठा ! साडेतीन वाजले !” असे म्हणून शास्त्रीबुवांना जागे करीत. सुमारे हजारभर ब्रह्मवृंदाच्या उपस्थितीत होणारा तो यज्ञ सोहळा केवढा मोठा असेल, त्याच्या व्यवस्थेच्या कामात श्रीमहाराज दिवसभर कसे श्रमत असतील आणि रात्री कधीतरी एक-दीड वाजता अंथरुणाला पाठ टेकत असतील. या सर्वांचा विचार केला म्हणजे श्रीमहाराजांची अशा कार्याविषयीची तळमळ जाणवतेच; पण त्याचबरोबर शास्त्रीबुवांना उठविण्याची जबाबदारी दुसऱ्या कोणावर न सोपवता स्वतः ती पार पाडण्यामध्ये जाणवतो तो केवळ विद्वान वैदिकाबद्दल व्यक्त होणारा निखळ आदरभाव !

वे.मू. किंजवडेकरशास्त्री यांनी सुमारे १२-१३ वर्षे पुण्यामध्ये ऋग्वेद पाठशाळा चालविली

होती. त्यासाठी सरकारी अनुदानही मिळत होते, परंतु सरकारने अचानक हे अनुदान देणे बंद केले. हे श्रीमहाराजांना समजताच त्यांनी वे.मू. किंजवडेकरशास्त्रींना सांगितले की, ही पाठशाळा बंद करायची नाही. तिची सर्व जबाबदारी मी घेतो. त्याप्रमाणे श्रीमहाराजांनी पुण्याला श्रीबाबांच्या समाधिमंदिरात वे.मू.किंजवडेकर गुरुजींच्या मार्गदर्शनाखाली श्रीगुरुपौर्णिमा शक १९०४ (सन १९८२) या दिवशी वेदविद्या प्रसाराच्या हेतूने वेदपाठशाळेची मुहूर्तमेढ रोवली. वेदाध्ययनाच्या जोडीने, वे.मू.लक्ष्मणशास्त्री सप्रे गुरुजी यांच्या मार्गदर्शनाखाली याज्ञिकीचे शिक्षण देण्याची सोय तेथे केली. श्रीविठ्ठलराव जोशी चॅरिटीज ट्रस्टच्या विद्यमाने अध्यापकांचे मानधन, विद्यार्थ्यांचे पाठ्यवेतन, त्यांच्या भोजन-निवास, कपडालता, औषधोपचार इ.च्या खर्चाची व्यवस्था करण्यात येते. आज या शाळेत एका वेळी २५ ते ३० विद्यार्थी शिक्षण घेत असतात.

याच वेदपाठशाळेत वे.मू.मंदार फडके आणि वे.मू.मिलिंद बोरकर यांचे वैदिक आणि याज्ञिकीचे अध्ययन झाले. या दोघांच्या अध्ययनाकडे श्रीमहाराजांचे बारकाईने लक्ष होते. या दोन्ही विद्यार्थ्यांवर त्यांचे अतिशय प्रेम होते.

एकदा श्रीमहाराजांकडे श्मश्रुकर्मासाठी नापित आलेला होता. त्याच वेळी हे दोघे बालविद्यार्थी बाजूने चालले होते. श्रीमहाराजांनी त्यांना बोलावून घेतले आणि विचारले की त्यांना केस कापण्यासाठी वर्षाला किती पैसे लागतात ? त्या वेळी त्यांनी भीत भीत 'चारशे रुपये लागतात' असे सांगितले. श्रीमहाराजांनी त्या वेळी त्या खर्चासाठी वर्षभराचे म्हणून प्रत्येकी तेराशे रुपये त्यांचे हाती ठेवले.

या दोघांनी यथावकाश उत्तम तऱ्हेने आपले अध्ययन पूर्ण केले आणि नंतर मंदिरातील सर्व धार्मिक विधींच्या व्यवस्थेमध्ये वे.मू. सप्रे गुरुजींच्या मार्गदर्शनाखाली त्यांनी स्वतःला झोकून दिले. वे.मू. सप्रे गुरुजींच्या पश्चात मंदिरातील सर्व सण-समारंभ, यज्ञ-याग यांच्या व्यवस्थेची जबाबदारी ते समर्थपणे सांभाळीत आहेत.

संस्कृत भाषा आणि वाङ्मयाच्या अभ्यासासाठी आणि प्रसारासाठी संस्कृत विद्यापीठ सुरू करण्याचा श्रीमहाराजांचा संकल्प होता. यामध्ये संस्कृतच्या उज्ज्वल भविष्यकाळाची गर्भित भविष्यवाणी आहे. कार्तिक १५, शक १९०६ (दि. ८.११.१९८४) रोजी श्रीबाबांच्या जयंती उत्सवात श्रीमहाराजांनी ब्रह्मवृंदाच्या सत्काराचा मोठा कार्यक्रम केला होता. महावस्त्र (शाल), श्रीफळ आणि रुपये ५०१ दक्षिणा देऊन त्यांच्या कार्याचा गौरव करण्यात आला. प्रतिवर्षी गुरुपौर्णिमेच्या दिवशी श्रीमहाराज वे.मू. किंजवडेकर गुरुजी व वे.मू. फणसळकर गुरुजी यांची ज्येष्ठ वैदिक आचार्य म्हणून पूजा करीत असत.

कोथरूडच्या वे.मू. घैसास गुरुजींच्या 'वेदभवन' या पाठशाळेला तसेच रत्नागिरी, सावंतवाडी अशा ठिकाणी चालू असलेल्या वेदपाठशाळांना श्रीमहाराजांनी अनेक प्रसंगी भरपूर मदत केलेली आहे. अन्य कोठेही वेदाध्ययनाचे चांगले काम चालू असेल तर श्रीमहाराज तत्परतेने त्यांना मदतीचा हात पुढे करीत असत.

अनुष्ठानांप्रमाणेच श्रीबाबांच्या मंदिरात वर्षातील सर्वच सण आणि उत्सव मोठ्या उत्साहाने आणि शास्त्रशुद्धपणे साजरे करण्यास श्रीमहाराजांनी सुरुवात केली आणि सामुहिक भक्तीचा आदर्श समाजापुढे ठेवला. वर्षभरात येणारे गुढी पाडव्यापासून ते होळीपर्यंतचे सगळे सण त्यात्या सणांच्या सर्व वैशिष्ट्यांसह साजरे करण्याची परंपरा श्रीमहाराजांनी मंदिरात सुरू केली आणि त्या निमित्ताने समाजाच्या विविध स्तरातील लोकांना एकत्र करून त्यांना संघटितपणे भक्तिमार्गाची वाटचाल कशी करावी याचे मार्गदर्शन केले. एवढेच नव्हे तर त्या वाटचालीचे स्वतः अग्रभागी राहून नेतृत्व केले.

वर्षाच्या सुरुवातीलाच सर्व सण, उत्सव, समारंभांचे तारीखवार नियोजन आणि ठळक रूपरेषा नोंदविलेले जणू श्रीबाबांच्या मंदिराचे स्वतंत्र असे पंचांगच करण्याची श्रीमहाराजांची पद्धत होती. त्या पंचांगात तिथी, वार, तारीख आणि त्या दिवशी करावयाच्या गोष्टींचे संक्षिप्त टीपण असे. उदा. 'चैत्र शु ॥ १,वार, दिनांक..., ध्वजारोहण, गुढी उभारणे, पंचांग पूजन, वर्षफल वाचन, नारळ बदलणे, १ ब्राह्मण भोजनास सांगणे.'

मंदिरात सर्व सण, उत्सव, देवादिकांचे जन्मदिन, संत सत्पुरुषांचे जयंती-पुण्यतिथी दिन, चैत्रगौर, हरतालिका, वटपौर्णिमा अशी व्रते, रक्षाबंधन, गणेश चतुर्थी, गोकुळाष्टमी, नवरात्र, दसरा, कोजागरी, दिवाळी असे सारे सण साजरे होतातच; परंतु आषाढ व ॥ १ रोजी लोकमान्य टिळक जयंतीच्या दिवशी पवमान पठण करण्यात येते; ही अतिशय वैशिष्ट्यपूर्ण गोष्ट आहे. श्रीमहाराजांच्या मनात लोकमान्य टिळकाविषयी केवढी प्रगाढ श्रद्धा होती हे दाखविणारी ही श्रीमहाराजांनी सुरू केलेली परंपरा आजही त्याच भक्तिभावनेने चालविण्यात येते.

सद्गुरू श्रीबाबांची पुण्यतिथी तसेच मातोश्री सौ.दुर्गाताईंची पुण्यतिथी, श्रीसद्गुरू बीडकर महाराज तसेच कै.सौ.आईसाहेब (श्रीबीडकर महाराजांच्या पत्नी) यांची पुण्यतिथी श्रीमहाराज अतिशय श्रद्धायुक्त अंतःकरणाने आणि गांभीर्यपूर्वक साजरी करीत; परंतु मंदिरातील सर्वात मोठा सोहळा श्रीबाबांच्या जन्मदिनाचा ! अत्यंत थाटामाटात, उत्साहाने साजरा होणारा हा श्रीबाबांचा जन्मसोहळा अनेक दृष्टीने वैशिष्ट्यपूर्ण आणि आगळावेगळा असतो. मंदिरात होणारे सर्वच उत्सव आणि समारंभ हे आगळे वेगळे ठरतात. याचे कारण म्हणजे श्रीमहाराजांनी उत्सवामागच्या पार्श्वभूमीचा, प्रथा परंपरांचा, शास्त्र आणि संकेतांचा विचार करून त्या उत्सवाला एक भूमिका किंवा बैठक प्राप्त करून दिली आहे. मंदिरातील उत्सव म्हणजे केवळ जल्लोष नसतो, तर त्या उत्सवामागील भूमिकेचे ते सुंदर प्रकटीकरण असते.

आजही श्रीमहाराजांनी सुरू केलेले सर्व उत्सव-सण-समारंभ, त्यामागील भूमिका लक्षात घेऊन त्यांनी घालून दिलेल्या प्रथा-परंपरांचे कसोशीने पालन करून मंदिरात उत्साहाने साजरे केले जातात.

गुढी पाडवा - समाधिमंदिरात प्रवेशद्वारातून आत आल्यावर उजव्या बाजूला असलेल्या छोटेखानी बागेत सनातन वैदिक आर्यधर्माची विजय पताका असणारा ओंकार चिन्हांकित भगवा डौलाने फडकत असतो. गुढी पाडव्याच्या दिवशी हा ध्वज प्रातःकाळी सुमुहूर्तावर उभारला जातो. श्रीमहाराज

ध्वजस्तंभापाशी सर्वप्रथम ध्वजाचे शास्त्रोक्त पद्धतीने पूजन करायचे आणि नंतर श्रीसद्गुरू बाबा महाराज आणि गुरुपरंपरेच्या जयघोषात ध्वज उभारला जात असे. उपस्थित स्त्री-पुरुष ध्वज प्रार्थना म्हणत असत. प्रारंभी काही वर्ष 'नमस्ते सदा वत्सले मातृभूमे' ही संस्कृत प्रार्थना म्हणण्यात येत असे; परंतु नंतर श्रीमहाराजांनी एक अतिशय ओजस्वी असे 'ध्वज वंदनम्' हे काव्य लिहिले आणि आता ध्वजारोहण प्रसंगी ते जेव्हा खड्या आवाजात गायले जाते, त्या वेळी त्यातील साध्यासोप्या परंतु प्रासादिक शब्दांचा अर्थ मनात उतरत जातो आणि अंगावर रोमांचाच्या लहरी दौडून जातात. "स्वराष्ट्र धर्म रक्षणाय देहि शौर्यमुत्तमम् । बलं यशः सुखः प्रदं स्वदेश भक्तिसंयुतम् । त्वदीयमान रक्षणार्थमर्पितामिमां तनुम् । सदैव वंदनं करोमि नित्यमिच्छितुं जयम् ॥" या पंक्ती म्हणताना, श्रीमहाराजांची उत्कट स्वराष्ट्र-स्वधर्म प्रीती आठवून आजही श्रीमहाराजांच्या शिष्यांच्या डोळ्यांच्या कडा ओलावतात. श्रीमहाराजांनी केवळ कोरडे शब्द नव्हे तर खरोखरच आपली तनु स्वराष्ट्र-स्वधर्माच्या सन्मान-रक्षणार्थ अर्पण केली होती. श्रीमहाराजांच्या त्यागाचा सुगंध या काव्याच्या शब्दसुरांना, आशयाला असल्यामुळेच ध्वजारोहणाच्या वेळी वातावरण भारून टाकण्याचे सामर्थ्य या ध्वजगीतात आहे.

ध्वजाचे वर्णन करताना श्रीमहाराजांनी तो 'सुवर्ण सदृशं प्रभायुतं' आणि 'सदैव निर्मलम्' आहे असे म्हटले आहे. मंदिरातील हा धर्मध्वज चैत्र शु ॥ १ (गुढी पाडवा), आषाढ पौर्णिमा (गुरुपौर्णिमा), आश्विन शु ॥ १० (विजयादशमी) आणि कार्तिक शु ॥ १४ (श्रीबाबांच्या जयंती उत्सवाचा प्रथम दिन), या चार दिवशी बदलला जात असे. मात्र आता विजयादशमी ऐवजी श्रीमहाराजांच्या जयंतीदिनी म्हणजे आश्विन शु ॥ अष्टमीला तो बदलला जातो.

ध्वजारोहणानंतर गुढी पाडव्याच्या दिवशी सकाळी गुढी उभी करणे, पंचांग पूजन, वर्षफल वाचन, कडुनिंबाची पाने वगैरेची चटणी असे सर्व पारंपरिक विधी केले जातात. मोठ्या उत्साहाने भक्तमंडळी श्रीबाबांना आणि श्रीमहाराजांना नववर्षदिनी वंदन करून आशीर्वाद घेण्यासाठी मंदिरात येतात.

राष्ट्रध्वज पूजन - १५ ऑगस्ट हा भारताचा स्वातंत्र्यदिन आणि २६ जानेवारी हा प्रजासत्ताक दिन मंदिरामध्ये ध्वजवंदन करून आणि राष्ट्रगीताचे गायन करून साजरा केला जातो. श्रीमहाराज स्वातंत्र्य चळवळीत सक्रिय होते. त्या देदीप्यमान कालखंडाला आणि सर्व ज्ञात-अज्ञात स्वातंत्र्यवीरांना मानवंदना देण्यासाठी हे दिवस मंदिरात साजरे करण्याची परंपरा श्रीमहाराजांनी सुरू केली.

हळदीकुंकू - चैत्र शुद्ध तृतीयेला श्रीबाबांच्या मंदिरात चैत्रगौरीची स्थापना केली जाते. हनुमान जयंतीचा उत्सव झाला की नंतर येणाऱ्या मंगळवारी किंवा शुक्रवारी सायंकाळी भगिनींसाठी हळदीकुंकू करण्यात येते.

केळकर चित्रशाळेतून श्रीमहाराजांनी दोन सुंदर चित्रे करवून घेतलेली आहेत. एक महिषासूरमर्दिनीचे तर दुसऱ्या चित्रात चैत्रगौरीसमोर हळदीकुंकू समारंभासाठी जमलेल्या स्त्रिया-मुली आरती करीत आहेत असा देखावा आहे. ८ फूट x १० फूट आकाराची ही भव्य चित्रे हळदीकुंकू समारंभाच्या जागी लावली

जातात. मखमली गालिचे, शोभिवंत झाडांच्या कुंड्या, हार-फुले, रंगीबेरंगी विजेच्या माळा आणि सुवासिनींनी काढलेल्या सुंदर रांगोळ्या असा मोठा नेत्रदीपक थाट असतो. आरास केलेल्या जागी मंदिरातून चैत्रगौर आणून ठेवतात. 'गौर' ही माहेरवाशीण आहे या भावनेने तिचे स्वागत करण्यात येते. गौर झोपाळ्यावर स्थापन केलेली असते. उन्हाळ्याचे दिवस असल्यामुळे तिला प्रसन्न, सुखकारक वाटावे म्हणून कैरीचे पन्हे, कैरीची डाळ, मोगऱ्याचा गजरा, अत्तर, गुलाबपाणी असा सरंजाम असतो. काकडी, बत्तासा, सुवासिक फुले तिला वाहतात. भिजलेल्या केशरी हरभऱ्यांनी तिची ओटी भरली जाते. ओटी भरणाऱ्या, रांगोळ्या काढणाऱ्या, सजावट करणाऱ्या, समारंभाची तयारी करणाऱ्या साऱ्याच स्त्रिया मोठ्या हौसेने नऊवारी साडी नेसून येतात. श्रीमहाराजांचा तसा आग्रह असे आणि आता तो रिवाज हौसेने पाळला जातो. हे सर्व पदार्थ देवीला अर्पण करण्यापूर्वी एक वेगळा नैवेद्य श्रीबाबांना दाखविला जातो.

श्रीमहाराज स्वतः जातीने लक्ष घालून सजावट आणि पूर्वतयारी करवून घेत असत. काही पुरुष स्वयंसेवकही मदतीसाठी उपस्थित असतात. परंतु, मुख्यतः स्वयंसेवक भगिनीच कामाचा सर्व भार हसत-खेळत उचलतात. त्यासाठी दुपारच्या भोजनापासूनच मंदिरात येतात आणि कामाला लागतात.

सायंकाळी पाच वाजल्यापासून सुवासिनी मुलाबाळांसह नऊवारी साड्या, अलंकार, नाकात नथ घालून अत्यंत उत्साहाने मंदिरात येतात. या साऱ्याजणी माहेरी आलेल्या श्रीमहाराजांच्याच लेकीबाळी ! त्यांचेही स्वागत गौरीसारखे आनंदाने आणि आपुलकीने होते. त्यांना हळदी-कुंकू, अत्तर-गुलाब, सुगंधी फूल, मोगऱ्याचा गजरा, मोठी काकडी, तळहाताएवढा मोठा बत्तासा, द्रोणातून कैरीची डाळ आणि नंतर खास मंदिरात बनवलेले आइसक्रीम देण्यात येते.

हळदी-कुंकू करावे ही प्रत्येक सुवासिनीची इच्छा असते; परंतु सर्वानाच ते परिस्थितीमुळे शक्य होते असे नाही. कोणाजवळ मनुष्यबळ नसेल, कोणाकडे पुरेशी जागा नसेल, कोणाची आर्थिक परिस्थिती मोठा खर्च करण्याएवढी नसेल, कोणाची एवढी दगदग करण्याएवढी शारीरिक क्षमता नसेल, परंतु हौस मात्र सर्वानाच असते. श्रीबाबांचे मंदिर हे आपलेच घर आहे अशी भावना मनाशी बाळगून या समारंभात सामील झाल्याने या स्त्रियांना अवर्णनीय आनंद मिळतो. त्यांची हौस-मौजही पुरविली जाते. मंदिराशी असलेले नाते अधिक घट्ट होते. कलागुणांना वाव मिळतो. एकमेकांशी परिचय वाढतो. एका परिवाराची भावना निर्माण होते. या साऱ्याचा विचार करून श्रीमहाराज हा समारंभ अतिशय उत्तम तऱ्हेने होईल यासाठी बारकाईने साऱ्या गोष्टी करून घेत असत.

हळदी-कुंकू समारंभासाठी येणाऱ्या स्त्रियांना मंदिरापर्यंत सोडायला येणाऱ्या आणि दर्शनासाठी मंदिरात आलेल्या पुरुषांनाही कैरीची डाळ आणि आइसक्रीम दिले जाते. पुरुषांसाठी वेगळी बैठक व्यवस्था केलेली असते आणि तेथे त्यांना भरपूर डाळ-आइसक्रीम देण्यात येते. श्रीमहाराज प्रत्येकाला आग्रहाने भरपूर आइसक्रीम खायला द्यायचे. प्रत्येकाला विचारायचे, “काय रे किती कप आइसक्रीम

खाल्लेस?’’ त्याने ‘‘चार कप खाल्ले’’ असे सांगितले तरी श्रीमहाराज प्रेमाने त्याला सांगायचे, ‘‘मग आता असं कर, पुन्हा जा आणि आणखी चार कप आइसक्रीम खाऊन ये आणि मला तसं सांगून मग कोठे तो जा! त्याशिवाय इथून घरी जाता येणार नाही.’’ श्रीमहाराजांच्या अशा जिव्हाळ्याचा, अंतःकरणपूर्वक प्रेमाचा अनुभव घेतलेले शेकडो भक्त आजही या आठवणी सांगतात.

श्रीमद्भागवत सप्ताह - अक्षय्य तृतीया ते श्रीनृसिंह जयंती या कालावधीत प्रतिवर्षी श्रीमद्भागवत सप्ताह होत असे. श्रीमहाराज म्हणत असत की, महाभारतातील राजांच्या नशिबी दुःख आणि अतृप्तताच वाट्याला आली. परंतु श्रीमद्भागवतामध्ये केलेल्या भगवंताच्या गुणवर्णनाने अंतःकरणातील उर्मी शांत होऊन प्रत्येक राजा मोक्षपदाचा अधिकारी झाला.

श्री.पाठकशास्त्री सकाळच्या सत्रात, आठ ते दुपारी बारा-साडेबारा वाजेपर्यंत, श्रीमद्भागवताची संहिता (पोथी) वाचीत असत आणि सायंकाळी तीन ते सहा-साडेसहा वाजेपर्यंत ग्रंथाचा अर्थ सांगून विवेचन करीत.

या सप्ताहासाठी श्रीमहाराजांनी दोन भव्य तैलचित्रे करवून घेतली होती. श्रीशुकाचार्य परीक्षित राजाला श्रीमद्भागवत कथन करीत आहेत असे दृष्य एका चित्रात रंगविलेले आहे. ऋषींच्या शापामुळे येऊ घातलेल्या मृत्यूला सामोरे जाण्याचे धैर्य परीक्षिताला श्रीमद्भागवत श्रवणाने लाभले. सतत भ्रमण करीत असणारे शुकाचार्य या एकमेव प्रसंगी एकाच जागी सात दिवस थांबले. श्रीमद्भागवताचे थोरपण अधोरेखित करणारा हा प्रसंग प्रवचनाच्या वेळी पार्श्वभागी लावण्यामागे श्रीमहाराजांची विलक्षण कल्पकता, रसिकता आणि उच्च अभिरुची ठळकपणे जाणवते.

दुसरे चित्र, श्रीकृष्णाने करांगुलीवर गोवर्धन तोलून धरला आहे आणि सवंगडी बाल गोपाळांनी आपापल्या काठ्यांचाही आधार दिला आहे असे मोठे बोलके चित्र आहे. इंद्राचे पूजन न केल्यामुळे संतापून त्याने वरुणाकरवी अतिवृष्टी करून गोकुळात प्रलय निर्माण केला. त्या वेळी भगवान कृष्णांनी आपल्या दैवी शक्तीने करांगुलीवर गोवर्धन पर्वत उचलून त्याच्या छात्राखाली गोकुळवासियांना सुरक्षित ठेवले. मात्र श्रेय स्वतःकडे न घेता, गोपाळांना आपल्या काठ्यांनी गोवर्धन पर्वताला आधार द्यायला सांगितला आणि त्यांच्यात एकजूट आणि आत्मविश्वास निर्माण केला.

शास्त्रीबुवांच्या आसनाच्या दोन्ही बाजूस शोभेच्या झाडांच्या कुंड्या, रंगीत माळा वगैरे लावून व्यासपीठ उत्तमरीत्या शृंगारले जायचे. एका बाजूस खुर्चीवर सुरेख गालिचा घालून त्यावर भगवान श्रीकृष्णांची मोहक तसबीर स्थापन करून त्याची दररोज पूजा केली जायची. व्यासपीठाजवळ शास्त्रीबुवांसाठी पाणी, दूध, स्वतंत्र पंखा अशी सर्व जय्यत व्यवस्था केलेली असायची. दिवस उन्हाळ्याचे असल्याने श्रोत्यांसाठी सुद्धा पंख्याची सोय केलेली असायची. सायंकाळी विवेचनाच्या वेळी एक छोटे मध्यंतर असायचे. त्या वेळी श्रोत्यांसाठी चहापान व्हायचे. सकाळी संहिता वाचनाच्या वेळी फारसे कोणी श्रवणाला बसत नसे; मात्र सायंकाळच्या रसाळ विवेचनाच्या वेळी खूप गर्दी असे. श्रीमहाराजही

काही वेळा श्रोत्यांच्या बाजूस पाटावर बसून श्रीमद्भागवत श्रवण करीत.

श्रीमद्भागवतातील सर्वात रसाळ भाग म्हणजे श्रीकृष्ण जन्माचा प्रसंग ! या सोहळ्यासाठी मुदाम करवून घेतलेला पाळणा पाना-फुलांनी सजवून तयार केलेला असे. या प्रसंगी श्रीकृष्णाचे प्रतीक म्हणून पाळण्यात श्रीफळ ठेवून पाळणा म्हणत असत. श्रीमहाराज उपस्थित सर्व श्रोत्यांना प्रत्येकी एक रुपया पाळण्यात अर्पण करण्यासाठी देत असत. पाळण्यातील श्रीफळ एखाद्या अपत्येच्छुक स्त्रीच्या पदरात प्रसाद म्हणून घालीत असत.

कंसवधाच्या वेळी कंसाचे प्रतीक म्हणून नारळ फोडला जात असे. सुदामा भेटीच्या वेळी कथेचा परिपोष होण्यासाठी श्रोत्यांना प्रसाद म्हणून पोहे वाटले जात. सप्ताहाची सांगता झाल्यावर, श्रीनृसिंह जयंतीच्या दिवशी सकाळी शास्त्रीबुवा मार्कंडेय पुराण आणि गोकर्ण माहात्म्य यावर विवेचन करीत. त्यानंतर उपस्थित श्रोत्यांकडून विष्णुसहस्रनाम आणि सामुदायिक गीतावाचन होत असे. त्यासाठी आदल्या दिवशी श्रोत्यांना गीतेचे पुस्तक आणण्याची सूचना केली जात असे. सामुदायिक वाचनानंतर ग्रंथपूजन आणि शास्त्रीबुवांचे पूजन करून श्रोते शास्त्रीबुवांना वस्त्र, श्रीफळ देऊन कृतज्ञता व्यक्त करीत.

श्रीबाबांची पुण्यतिथी - श्रावण वद्य चतुर्थी ही श्रीसद्गुरू बाबांची पुण्यतिथी. १९५६ साली श्रीबाबांची दुसरी पुण्यतिथी मुसळधार पावसात श्रीमहाराजांनी श्रीबाबांच्या मंदिरातच साजरी केली. पिंडदान, ब्राह्मण भोजन इत्यादी विधी मंदिरातच करण्यात आले. त्यानंतर १९५९ साली निवासस्थानाचे बांधकाम पूर्ण झाले. त्या वर्षीच्या सांगतेच्या कीर्तनाच्या वेळी श्रीमहाराजांनी सांगितले की यापुढे श्रीबाबांचा जयंत्युत्सव तीन दिवसांचा असेल आणि पुण्यतिथी उत्सव एक दिवसाचा असेल. तेव्हापासून जयंत्युत्सव मोठ्या प्रमाणात साजरा होऊ लागला.

पुण्यतिथीच्या दिवशी सकाळी श्रीबाबांच्या मंदिरात विडा ठेवून प्रार्थना करण्यात येते. आता मंदिरात अखंड नामस्मरण सुरू आहे. परंतु पूर्वी केवळ विशेष उत्सवांच्या वेळी २४ तास नामस्मरण करण्याची पद्धत होती. श्रीबाबांच्या पुण्यतिथीच्या दिवशीही सकाळीच नामस्मरणाला सुरुवात होत असे. सकाळी श्रीबाबांच्या मंदिरात लघुरुद्राभिषेक करण्यात येई.

श्रीवासुदेवानंतसरस्वति निवासाच्या वास्तुदेवतेच्या खोलीत श्राद्धविधीला साधारण सकाळी ११ वाजता सुरुवात होई. श्रीमहाराज स्वतः श्राद्धाला बसत असत. हा विधी आटोपल्यावर भोजन होई. सायंकाळी प्रवचन होत असे. रात्री संकष्टी चतुर्थी असल्यामुळे सहस्रावर्तने आणि आरती झाल्यावर आणि चंद्रोदय झाल्यावर नैवेद्य आणि महाप्रसाद होई. त्यानंतर श्रीमहाराज स्वतः कीर्तन करीत.

श्रीमहाराज रात्री उपवास सोडताना दुपारी केलेले श्राद्धाचे सर्व पदार्थ प्रसाद म्हणून भोजनात घेत असत. संकष्टीनिमित्त उकडीच्या मोदकांचा प्रसादही भोजनात असे. श्रीमहाराज निवासस्थानातील घुसळखांबाजवळ भोजनाला बसत आणि भराभर जेवण उरकून लगबगीने अंगरखा, फेटा परिधान करून कीर्तनासाठी सज्ज होत. त्या वेळी साथीदार आणि श्रोतृवर्ग वगैरे साऱ्यांचीच भोजन उरकून येताना फारच

तारांबळ उडे.

सुरुवातीची तीन वर्षे म्हणजे १९५८ पर्यंत डॉ.मिराशी पुण्यतिथीचे कीर्तन करीत असत. १९५९ सालापासून श्रीमहाराजांनी स्वतः कीर्तन सेवा सुरू केली.

श्रीबाबांचा निर्वाणकाल रात्री १२ वाजून २८ मिनिटांचा असल्याने कीर्तन संपवून ठीक १२ वाजून २८ मिनिटांनी श्रीबाबांची आरती होई. त्यानंतर 'गुरू महाराज गुरू जय जय परब्रह्म सद्गुरू' असे मुखाने म्हणत श्रीमहाराज, श्रीबाबांच्या समाधिमंदिराला तीन प्रदक्षिणा घालीत; त्या वेळी त्यांचे पाठी सर्व उपस्थित श्रोतृवर्गही प्रदक्षिणा घालीत असे. मध्यरात्र उलटून गेलेली आहे, सर्वत्र शांतता पसरलेली आहे अशा गंभीर वातावरणात श्रीमहाराज आपल्या सद्गुरूंच्या स्मरणाने, दाटलेल्या कंठाने 'गुरू महाराज गुरू' म्हणत प्रदक्षिणा मार्गावर झपाझप पावले टाकत जात. त्या वेळी भक्तजनही श्रीमहाराजांच्या भावनेशी तद्रूप होऊन जात आणि श्रीबाबांच्या आठवणीने सारे वातावरण गंभीर होऊन जाई. प्रदक्षिणेनंतर श्रीबाबांच्या समाधीवर वाहिलेली फुले श्रीमहाराज भक्तांना प्रसाद म्हणून देत असत. अनुपस्थित भक्तांनाही आठवणीने दुसऱ्या कोणा भक्ताजवळ, हस्ते-परहस्ते हा प्रसाद श्रीमहाराज अगदी स्मरणपूर्वक पाठवीत.

पूर्वी श्रीमहाराज स्वयंसेवकांकरवी समाधिमंदिराबाहेर गोरगरीब लोकांना लाडू प्रसाद म्हणून वाटीत असत. परंतु त्यांच्या वृत्तीत अनुकूल असा कोणताच बदल होत नाही हे पाहून पुढे श्रीमहाराजांनी हे प्रसाद वाटप बंद केले.

गोकुळाष्टमी - जन्माष्टमीच्या मध्यरात्री समाधिमंदिरात 'श्रीहरिविजय' या ग्रंथातील श्रीकृष्ण जन्माध्यायाचे वाचन श्रीमहाराज स्वतः करीत; त्यानंतर आरती होऊन तीर्थ-प्रसाद, सुंठवडा, खिरापत सर्वाना दिली जाई आणि नंतर कॉफीपान होई.

दुसऱ्या दिवशी समाधिमंदिराच्या बाजूला अंगणात तीन हंड्या बांधल्या जात. मधली हंडी थोडी अधिक उंचीवर आणि सर्वात मोठी, एकावर एक तीन हंड्या शिंकाळ्यात ठेवून वर नारळ ठेवून बांधलेली असायची. तर बाजूच्या दोन हंड्या थोड्या कमी उंचीवर असायच्या. सर्वच हंड्यांची उंची माफक असायची. उंच हंड्या बांधून जिवाशी खेळणे आणि रंगाचा बेरंग होणे श्रीमहाराजांच्या सावध वृत्तीत बसणारे नव्हते. हंड्यातून दही, ताक, लाह्या, गुलाल यांचे मिश्रण असे. हंड्यांसाठी उभारलेल्या खांबांना आणि कमानीला अशोकवृक्षाच्या डहाळ्यांनी सजविलेले असे आणि दाट पानात संपूर्णपणे लपून जातील अशा रीतीने केळी, डाळिंब, पेरू, काकड्या अशी बाळ-गोपाळांना प्रिय फळे लावलेली असत.

सायंकाळी पाच-साडेपाचच्या सुमाराला श्रीमहाराज दहीकाल्याच्या कीर्तनाला उभे राहात. श्रीकृष्णाच्या गोकुळातील बाललीला आणि त्यामागील राजकीय आणि सामाजिक संदर्भ ते श्रोत्यांना समजावून देत.

श्रीकृष्णाने गोकुळातील दूधदुभते मथुरेला पाठविण्यास विरोध केला; कारण ते दूधदुभते खाऊन मथुरेतील राक्षस उन्मत्त होत होते आणि सकस अन्नाअभावी गोकुळातील गोपाळ मात्र दीन-दुबळे झाले होते. राक्षसांचा प्रतिकार करण्याचे बळच त्यांच्या अंगी राहिले नव्हते. हे दुष्टचक्र भेदण्यासाठी श्रीकृष्णाने

तेथील सर्वसामान्य जनतेचे आंदोलन सुरू केले. इथल्या दूधदुभत्यावर पहिला हक्क या बाळगोपाळांचा आहे, दूध-लोणी खाऊन ती बलसंपन्न झाली पाहिजेत तरच ती मथुरेतील जुलमी राक्षसांचे आक्रमण परतवून लावण्यास समर्थ ठरतील. परंतु सामोपचाराने मागितल्यावर कोणी लक्ष देत नाही म्हणून श्रीकृष्णाने गोकुळवासियांना अदल घडविण्यासाठी दह्यादुधाची चोरी करणे सुरू केले.

आपल्या देशातील सद्यस्थितीला हा पौराणिक संदर्भ कसा चपखल लागू पडतो हे सांगताना श्रीमहाराज सांगत की, आजही आपण देशातील उत्कृष्ट अन्नधान्य परदेशात कवडीमोलाने विकतो आणि त्यांचे निकृष्ट अन्नधान्य या देशातील गोरगरीब जनतेच्या माथी मारतो. त्यामुळे आज या देशातील युवापिढी कमजोर, निःसत्त्व झाली आहे. आपला सनातन वैदिक धर्म आणि आपले राष्ट्र बलवान करायचे असेल तर तरुण पिढी बलशाली झाली पाहिजे. त्यासाठी त्यांना सकस अन्न माफक दरात उपलब्ध झाले पाहिजे. त्यांच्यामध्ये बलसंवर्धनाची, व्यायामाची गोडी निर्माण झाली पाहिजे. बैठ्या खेळांपेक्षा हुतूतू, हमामा, खोखो, कुस्ती अशा मैदानी खेळांची आणि त्या जोडीला दंड, बैठका, सूर्यनमस्कार अशा व्यायामाची आवड त्यांच्यामध्ये जोपासली पाहिजे. व्यायामाची गोडी निर्माण करणे आणि पौष्टिक खाद्यपदार्थ व फळफळावळ यांचे एकत्रिकरण म्हणजेच भगवंताचा गोपाळकाला.

श्रीमहाराज श्रीकृष्णांच्या बाललीलांचे, त्याच्या सवंगड्यांबरोबरच्या खेळ, दंगामस्तीचे वर्णन करताना मध्येच कृष्णाच्या भूमिकेतून “ए पेंद्या ५” अशी हाक मारायचे. त्या वेळी प्रेक्षकांतून श्री.उद्धवराव खांडेकर हे वयोवृद्ध भक्त हमखास उभे राहून उत्स्फूर्तपणे ‘ओ’ द्यायचे आणि श्रोतृवर्गात हास्याचा कल्लोळ उठायचा. श्रीकृष्ण आणि गोपाळांच्या खेळाचे वर्णन करताना श्रीमहाराज मध्येच श्रोत्यांना त्या खेळात सहभागी होण्याचे आवाहन करायचे आणि कीर्तनाच्या या मध्यंतरात सर्व लहान-मोठे श्रोते उत्साहाने मंदिराबाहेर खेळासाठी निघायचे. त्या वेळी श्रीमहाराज श्रोत्यांना दहीपोहे, सफरचंदाच्या फोडी आणि डाळिंबाचे दाणे यांचे मिश्रण प्रसाद म्हणून देत. सर्वांना लोणीही वाटण्यात येई. अशा वेळी श्रीमहाराज, श्रीकृष्ण सवंगड्यांना कसे प्रेमाने खाऊ घालत असे, कसा खट्याळपणा करीत असे हे दाखविण्यासाठी मध्येच एखाद्याच्या नाकाला किंवा गालावर, तोंडावर लोणी फाशीत असत. अशा आनंद कल्लोळात सर्व मंडळी मंदिराबाहेर जमा होत आणि हुतूतू, खो-खो, जोर, बैठका, चक्रीदंड, रस्सीखेच अशा विविध खेळांची एकच घाई उडे.

श्रीमहाराजांनी पूर्वायुष्यात कसून व्यायाम केलेला होता. त्यामुळे ते स्वतः धोतराचा काचा मारून विविध व्यायाम प्रकारांची सुरुवात करीत. ते पाहून मग उत्साह येऊन श्रोत्यांमधील अगदी प्रौढही जमेल तशा, झेपेल तेवढ्या जोर बैठका मारणे सुरू करीत. तरुणांना तर श्रीमहाराजांपुढे आपले कौशल्य दाखवून पाठीवर शाबासकीची थाप मिळविण्याची सुवर्णसंधीच असे. मग फुगड्या सुरू होत. वेगवेगळे खेळ खेळण्यासाठी मुलांचा एक आणि प्रौढांचा एक असे गट करीत आणि मग लंगडी, खो-खो, हुतूतू, नौकायुद्ध, विंचूयुद्ध, घोडायुद्ध, कोंबडी झुंज, वाघ-शेळी, रस्सीखेच असे अनेक खेळ सुरू होत. पूर्वी

श्रीमहाराज स्वतः खेळात भाग घ्यायचे. पण पुढे वयोमानाप्रमाणे त्यांनी पंचाची भूमिका स्वीकारली.

खेळ संपल्यावर 'गोविंदा गोपाळा'च्या गजरात सर्वजण मंदिराभोवती एक प्रदक्षिणा घालून हंडीजवळ येत आणि पहिली हंडी फोडत. याप्रमाणे तीन प्रदक्षिणा घालून तीनही हंड्या फोडल्या जात. हंड्या फोडताना बाळगोपाळांचा उत्साह ओसंडून जात असे. श्रीमहाराज स्वतः सर्वांच्या अंगावर पाणी उडवीत असत. अतिशय उत्साहाने बाळगोपाळांना प्रोत्साहन देत असत. कोण कसा हंडी फोडतोय, कसे थर उभे राहात आहेत, कसे कोसळत आहेत, सारेसारे अत्यंत आनंदाने पाहात असत. जणू खट्याळ गोपालकृष्णच श्रीमहाराजांच्या अंगी संचारलेले असत.

बाळगोपाळांचा उत्साह गगनाला भिडलेला असे. पेरू, संत्री, मोसंबी, काकड्या अशी सजावटीत लपवलेली फळे मिळविण्यासाठी एकच झुंबड उडाली आहे, हंडीपर्यंत पोहोचण्यासाठी चाललेल्या धडपडीत वारंवार थर कोसळत आहेत, मधूनच पाण्याचे फवारे अनपेक्षितपणे अंगावर पडत आहेत, स्वतःचे कपडे कोरडे ठेवण्यासाठी थोडे दूर उभे राहून गंमत पाहाणाऱ्या एखाद्याच्या डोक्यावर हळूच पाण्याने भरलेली बादली रिकामी करून, नखशिखान्त आंधोळ घातली जात आहे, तोही मग उत्साहाने गर्दीत सामील होत आहे, असे सारे चैतन्यमय गोकुळच तेथे अवतरायचे.

हंड्या फोडून झाल्या की सर्व भक्तमंडळी स्नान करून कपडे बदलून मंदिरात येऊन बसत. श्रीमहाराज तर केव्हाच तयार होऊन मंदिरात आलेले असायचे आणि पुन्हा टाळ-मृदंगाच्या साथीने कीर्तन पुढे सुरू होई.

कीर्तनाचा समारोप करताना श्रीमहाराज पुन्हा एकदा सकस आहार आणि व्यायाम याचे महत्त्व विषद करून सांगत असत. "जगात दुर्बलांच्या वाटणीला नेहमीच कुचेष्टा, अवहेलना, अत्याचार येतात. म्हणून बलोपासना करा. आपला धर्म आणि आपले राष्ट्र यांच्या उन्नतीसाठी आणि रक्षणासाठी समाज बलशाली असला पाहिजे. 'शरीरमाद्यं खलु धर्म साधनम्' हे सदैव लक्षात ठेवा. आर्यांच्या विजिगिषु परंपरेचे आपण पाईक आहोत हे विसरू नका. 'संहतिः कार्यसाधिका' हे एकीच्या बळाचे सूत्र भगवंतानी पेंद्या-सुदाम्यांना बरोबर घेऊन गोवर्धन पर्वत उचलण्याच्या लीलेतून आपणाला शिकविले आहे. राष्ट्रोन्नतीसाठी एक दोघांनी नव्हे तर आपण सर्वांनीच प्रयत्नशील बनायला हवे. माझे पाठबळ तुम्हाला या कार्यात सदैव राहील," असेही श्रीमहाराज सांगत असत. कीर्तन संपल्यावर पूर्वी सर्वांना फोडणीचे पोहे प्रसाद म्हणून दिले जात; परंतु पुढे सर्वांनाच मंदिरात भोजन दिले जाऊ लागले.

दहीहंडीच्या उत्सवाला एक विशाल सामाजिक परिमाण देऊन श्रीमहाराजांनी समाजात बलसंवर्धन, सामाजिक ऐक्य आणि राष्ट्रभक्तीचे बीज रोवण्यासाठी त्याचा उपयोग केला; अन्यथा तो केवळ एक धार्मिक उत्सव ठरला असता. परंतु श्रीमहाराज मात्र नेहमीच 'स्वधर्म' आणि 'स्वराष्ट्र' यांच्या उन्नतीसाठी झटत होते. एकाच वेळी व्यक्ती आणि समष्टीसाठी त्यांचे कार्य चालू होते आणि त्यामुळेच मंदिरात होणाऱ्या लहान मोठ्या उत्सवांमध्ये गोपाळकाल्याचे स्थान अत्यंत आगळेवेगळे आहे. महाराष्ट्रात सर्वदूर हा उत्सव साजरा होतोच; परंतु त्यातही श्रीमहाराजांनी मंदिरातील या उत्सवाद्वारे दिलेल्या

शिकवणुकीमुळे, या उत्सवाचे स्थान एकमेवाद्वितीयच आहे.

गणेशोत्सव - श्रीबाबांच्या मंदिरातील गणेशोत्सव दीड दिवसांचा असतो. भाद्रपद शुद्ध चतुर्थीला श्रीगणरायांची विधिवत प्राणप्रतिष्ठा होते. आदल्या दिवशी सायंकाळी मंदिरात श्रीगजाननाची मूर्ती आणण्यात येते. श्रीमहाराजांनी तशी प्रथाच घालून दिलेली आहे. मंदिरात एका बाजूला चौरंग असतो. सभोवार विजेच्या दिव्यांची आकर्षक सजावट, फुलदाण्या, फळांची ताटे अशी देखणी आरास केलेली असते. त्या चौरंगावर श्रीमंगलमूर्ती विराजमान होतात. पाठीमागे चक्राकार पंख्याप्रमाणे दिसणारे ताडाचे पान श्रीमहाराज मुद्दाम आणवून शोभेसाठी लावीत असत.

प्रतिष्ठापनेच्या वेळी सहस्र दूर्वा आणि पंचखाद्याच्या तळलेल्या मोदकांचा नैवेद्य अर्पण केला जाई. त्यानंतर आरत्या आणि मंत्रपुष्प होई आणि नंतर उपस्थित भक्तमंडळींना प्रसाद दिला जाई.

सायंकाळी स्थानिक मंडळी दर्शनासाठी येत. त्याचप्रमाणे मुंबईहून अनेक भक्तजन श्रीमहाराजांनी प्रतिष्ठापना केलेल्या गणपतीचे दर्शन घेण्यासाठी आवर्जून येत असत. श्रीगणेश हे श्रीमहाराजांचे अत्यंत आवडते दैवत. त्यांच्या मंदिरातील आगमनाने श्रीमहाराज अत्यंत आनंदी मनस्थितीत, प्रसन्न असे असत. त्यामुळे भक्तमंडळींनाही उत्साहाचे भरते आलेले असायचे. सायंकाळी मोठ्या उत्साहात आरत्या रंगायच्या.

दुसऱ्या दिवशी दुपारी पूजा, सहस्रावर्तने, नैवेद्य झाला की सायंकाळी विसर्जनाची मिरवणूक निघायची. श्रीमहाराज कधी विसर्जनाला मात्र गेले नाहीत. ‘इष्टकाम प्रसिध्यर्थ, पुनरागमनायच’ असे म्हणतानाच श्रीमहाराजांचे अंतःकरण वियोगाच्या भावनेने भरून येई. डोळे भरून येत. मंदिराच्या दारातच ते गणरायाचा निरोप घेत. “मला विसर्जनाचे दृष्य पाहावणार नाही. श्रीगजाननाबरोबर मलाही नदीत बुडी मारण्याची इच्छा होईल. तेव्हा मी येथेच थांबतो. तुम्ही सर्व मंडळी जाऊन या!” असे सांगून ते मंदिरातच थांबत. विसर्जनासाठी सारेजण धोतर, सदरा, टोपी अशा पारंपरिक वेशात, अनवाणी जात असत. एक स्वयंसेवक मूर्ती घेऊन अग्रभागी चालत असे. मागे सर्वजण दोन किंवा तीनच्या रांगात शिस्तीने भजने गात नामस्मरण करीत चालत असत. मिरवणूक ज्ञानेश्वर पादुका चौक, मॉडर्न कॉलेज, बालगंधर्व रंगमंदिर चौकामार्गे काँग्रेस हाऊससमोरील वृद्धेश्वर मंदिराचा घाट, या नेहमीच्या ठरलेल्या मार्गानेच जात असे. घाटावर आरती करून ‘पुढच्या वर्षी लवकर या’ असे निमंत्रण देऊन गणपतीचे विसर्जन करण्यात येई आणि सर्व मंडळी पुन्हा नामस्मरण करीत मंदिरात परत येत असत.

नवरात्र - समाधिमंदिरात नवरात्रात नऊ दिवस सप्तशतीचे पाठ होत असत. रोज सुवासिनी आणि कुमारिका पूजन करण्यात येई. ललितापंचमीला श्रीललितागौरीचे व्रत होत असे. अष्टमीला सप्तशतीहवन होत असे. हा दिवस श्रीमहाराजांचा जन्मदिवस त्यामुळे पुण्यामुंबईतील अनेक भक्त मुद्दाम त्या दिवशी श्रीमहाराजांच्या दर्शनाला येत असत.

विजयादशमी - विजयादशमीच्या दिवशी सकाळी नवा ध्वज उभारून ध्वजपूजन होत असे (आता विजयादशमीऐवजी आश्विन शुद्ध अष्टमीच्या दिवशी श्रीमहाराजांच्या जन्मदिनी ध्वजारोहण होते).

विजयादशमीचा दिवस हा साडेतीन मुहूर्तांपैकी एक मुहूर्त आहे. त्यामुळे या दिवशी सकाळी श्रीबाबांच्या जयंती उत्सवाच्या मंडपाची मुहूर्तमेढ रोवली जायची. मेढीची पूजा करून, एका पिवळ्या वस्त्रात सुपारी, तांदूळ, हळकुंड बांधून ते मेढीच्या टोकाला बांधले जात असे.

सायंकाळी सोने लुटण्याचा कार्यक्रम असे. समाधिमंदिराच्या बागेत अश्मंतकाचे (आपट्याचे) झाड आहे. तेथे वे.मू.सप्रे गुरुजी श्रीमहाराजांना, अश्मंतकवृक्षाची आणि फांद्या तोडण्यासाठी आणलेल्या कोयता वगैरे शस्त्रांची पूजा सांगत असत. श्रीमहाराज त्या वेळी गुलाबी रंगाचा फेटा बांधून येत असत. यथासांग पूजा झाली की श्रीमहाराज स्वहस्ते एक फांदी तोडीत असत. त्यानंतर गडीमाणसे शिडीवर चढून महाराजांनी दाखविल्याप्रमाणे फांद्या छाटून खाली ढीग घालीत. श्रीमहाराजांच्या आज्ञेने उपस्थित स्त्री-पुरुष हे सोने लुटत असत. लुटलेले सोने आणि घटस्थापनेच्या दिवशी रुजत घातलेले सप्तधान्याचे रुजवण सर्वप्रथम श्रीबाबा महाराजांच्या मंदिरात वाहिले जाई. त्यानंतर 'गुरुकृपा' इमारतीतील देवघरात आणि श्रीसद्गुरु वासुदेवानंत सरस्वति निवासातील देवघरात वाहिले जाई. यानंतर सर्व भक्त श्रीमहाराजांना सोने देत असत. हे सर्व झाल्यावर एकमेकांना सोने देण्याचा उपचार होत असे. या वेळी आलेल्या सर्व भक्तमंडळींना श्रीखंडपुरीचा प्रसाद देऊन मगच घरी पाठविण्यात येई.

कोजागरी पौर्णिमा - श्रीबाबांची जयंती हा मंदिरातील सर्वांत महत्त्वाचा आणि मोठा उत्सव. त्याच्या पूर्वतयारीसाठी श्रीमहाराज तीन सभा घेत असत. पहिली सभा श्रावण महिन्यात, दुसरी गणेश चतुर्थीच्या दिवशी आणि तिसरी कोजागरी पौर्णिमेच्या रात्री होई. सर्व स्वयंसेवकांना निरोप गेलेले असत. सर्वजण नियोजित वेळेआधी पाच मिनिटे मंदिरात जमत असत. सभेचा वृत्तान्त लिहिण्यासाठी लेखन सामग्री, चौरंग आणि वृत्तान्त लिहिणारा स्वयंसेवक सारे काही तयार असे. श्रीमहाराज सभेची वेळ होताच मंदिरात प्रवेश करीत. श्रीबाबांना साष्टांग नमस्कार घालून त्यांच्यासाठी घालून ठेवलेल्या घोंगडीवर आसनस्थ होत. त्या वेळी ते म्हणत, “माझे आसन तुम्हा मंडळींपासून स्वतंत्र आहे. मी तुमच्या उत्सव-मंडळात नाही बरं का ! मी मंडळाचा कोणीही नाही. अध्यक्ष, चिटणीस, खजिनदार सर्व तुमच्यातीलच आहेत.”

महिन्याभराने साजऱ्या होणाऱ्या श्रीबाबांच्या उत्सवाच्या वेळी उत्सव-मंडळ आणि स्वयंसेवक यांना आपल्या जबाबदारीचे भान यावे; तसेच त्यांच्या सर्व कृतींकडे आपण त्यांच्यातील एक म्हणून नव्हे तर श्रीबाबांच्या स्थानाचा एक रक्षक म्हणून पाहणार आहोत याची जाणीव सर्वांना व्हावी हाच बहुधा त्यांचा उद्देश असावा. उत्सवाच्या उत्तरदायित्वाची जबाबदारी उत्सव-मंडळाच्या खांद्यावर आहे, हेही महाराजांना दाखवून द्यायचे असावे.

मग उत्सव-मंडळातर्फे समाधिमंदिरात उत्सव करण्याची परवानगी मागणारा रीतसर अर्जाचा मसुदा उत्सव-मंडळाचे त्यावर्षीचे अध्यक्ष सादर करीत.

॥ श्री ॥

॥ श्रीसद्गुरु वासुदेवानंत सरस्वती प्रसन्न ॥

दिनांक १.१०.१९६७

श्री.रा.रा.प.पू.विठ्ठलराव गणेश जोशी
लीज होल्डर, प्लॉट नं.३२१/डी (सि.स.नं.९३७/डी)
शिवाजी नगर, चतुःश्रृंगी रस्ता, पुणे-४
यांसी,

‘श्रीसद्गुरु वासुदेवानंत सरस्वती सेवा-मंडळा’तर्फे मी खाली सही करणारा मंडळाचा अध्यक्ष आपणाकडे विनंती करू इच्छितो की, ब्रह्मीभूत श्रीसद्गुरु वासुदेवानंत सरस्वती तथा बाबामहाराज सहस्रबुद्धे यांचा जयंती उत्सव कार्तिक शुद्ध १४, १५ व वद्य १ शके १८८९; बुधवार, गुरुवार, शुक्रवार दिनांक १५.११.१९६७, ते १७.११.१९६७ रोजी आम्ही त्यांची भक्तमंडळी साजरा करू इच्छितो, सौ.निर्मलाताई खरे यांच्या खासगी मालकीचा प्लॉट नं.३२१/डी सि.स.नं. ९३७/डी, शिवाजीनगर पुणे - ४ हा आपणाकडे लीजने आहे. सौ.निर्मलाताई खरे यांच्या खासगी प्लॉटमध्ये ब्र.भू.श्रीसद्गुरु वासुदेवानंत सरस्वती यांचे समाधिमंदिर आहे. त्या समाधिमंदिरात व प्लॉटमध्ये प्रतिवर्षाप्रमाणे जयंती उत्सव साजरा करण्याची आपण मंडळाला परवानगी द्यावी. तसेच मंडप उभारणे व परत सामानसुमान नेणे वगैरे कामासाठी आम्हाला प्लॉटची जागा दिनांक १.११.१९६७ ते ३०.११.१९६७ पर्यंत विनामूल्य वापरण्याची परवानगी द्यावी.

वरील काळात या प्लॉटमध्ये आपले जे काही नियम व संकेत असतील ते आम्ही बिनशर्त पाळू. तरी मेहेरबानी करून आम्हाला परवानगी मिळावी.

तसेच आपणही ब्र.भू.श्रीसद्गुरु वासुदेवानंत यांचे शिष्य, सेवक व भक्त असल्यामुळे सेवा-मंडळाला मंडळाकडून काहीही वेतन न घेता मदत करावी अशी विनंती आहे.

कळावे लोभ असावा ही विनंती.

आपला

श्री. द. जोशी (अध्यक्ष)

श्रीसद्गुरु वासुदेवानंत सरस्वती सेवा-मंडळ.

त्या अर्जाला उत्तर म्हणून श्रीमहाराज लेखी परवानगी पत्र देत असत.

जयंत्या पर्व महोत्सव.. / १२५

॥ श्री ॥

ॐ तत्सत् ।

श्रीसद्गुरुवे नमः ।

श्रीसद्गुरु वासुदेवानंत सरस्वती तथा
बाबा महाराज सहस्रबुद्धे समाधी मंदिर,
प्लॉट नं.३२१/डी, सि.स.नं.९३७/डी,
चतुःशृंगी रस्ता, शिवाजीनगर, पुणे - १६
दिनांक १०.१०.१९६७.

श्री.रा.डॉ.श्री.द.जोशी, अध्यक्ष महाराज,
श्रीसद्गुरु वासुदेवानंत सरस्वती सेवामंडळ, यांसी

स.न.वि.वि.

आपल्या मंडळातर्फे आपण श्रीसद्गुरु वासुदेवानंत सरस्वती तथा बाबा महाराज सहस्रबुद्धे यांचा जयंती उत्सव दिनांक १५,१६ व १७.११.१९६७ रोजी साजरा करणार आहात हे समजले. त्यासाठी आपण माझी परवानगी मागितली आहे व तो परवानगीचा अर्जही आपण माझेकडे दिला आहे. सदरहू कामी मी आपणाला पुढीलप्रमाणे कळवीत आहे.

प्लॉट नं.३२१/डी, सि.स.नं.९३७/डी, ही जागा सौ.निर्मलाबाई निळकंठ खरे रा.वर्धा यांचे खासगी मालकीची आहे. त्या जागेत त्यांनी बांधलेले त्यांचे वडिलांचे म्हणजे ब्र.भू.श्री.वासुदेवानंत सरस्वती ऊर्फ रावसाहेब सहस्रबुद्धे यांचे समाधिमंदिर, त्यांचे खासगी मालकीचे आहे. ही जागा मी दिनांक १८.८.१९५६ रोजी तीस वर्षांचे रजिस्टर्ड लीजने त्यांच्याकडून घेतलेली आहे. त्यात त्यांचा मालकी हक्क व इतर हक्क यांची जपणूक करीन असे त्यांना लिहून दिले आहे. तदनुसार त्यांचा मालकी हक्क जतन करण्यासाठी मला जपावे लागते व अद्यापपर्यंत मी जपत आहे.

आपण सर्व मंडळी श्रीसद्गुरु बाबामहाराजांचे भक्त आहात व त्यांचा जयंती उत्सव आपण या जागेत त्यांचे समाधिमंदिरात साजरा करणार आहात, त्यासाठी मांडव घालणे, सामानसुमान आणणे, ठेवणे, जागा वापरणे या उत्सवाचे कामासाठी आपण ही जागा वापरण्यास मिळावी (दिनांक १.११.१९६७ ते ३०.११.१९६७ पर्यंत) अशी परवानगी मागितली आहे. तशी परवानगी मी आपल्या मंडळाला या मुदतीसाठी पुढील अटीवर विनामूल्य देत आहे.

(१) मंडळाने या मुदतीत माझे अगर सौ.निर्मलाबाई निळकंठ खरे यांचे कोणत्याही हक्कसंबंधाला बाध न आणता या जागेचा वापर करावा व उत्सव करावा.

(२) व्यक्तिशः मला जो मनुष्य या जागेत यावयास नको असेल व या स्थानाला जो मला

बाधक वाटेल त्याला मी जागेत येऊ देणार नाही. या मुदतीत मंडळामार्फत कामासाठी व उत्सवासाठी जी माणसे या जागेत येतील त्यापैकी सर्वांनी या जागेत जे माझे नियम आहेत ते तंतोतंत पाळले पाहिजेत. तसे न करता जो कोणी नियम मोडील वा गैरशिस्त वर्तन करील, त्याला मी कोणत्याही वेळी या जागेतून बाहेर जावयास सांगेन व त्याबद्दल मी कुणालाही खुलासा द्यावयास बांधलेला नाही. या जागेत कोणी यावे वा येऊ नये हा माझा स्वतःचा खासगी प्रश्न आहे. व जरी मी मंडळाला परवानगी दिली असली तरी तो माझा हक्क अबाधितच राहील.

(३) येथे असलेली इमारत आपणास विनामूल्य वापरण्यास देण्यात येईल तसेच येथे असलेले सामानही विनामूल्य वापरण्यास देण्यात येईल. मात्र या मुदतीत जर इमारतीची, जागेची वा सामानाची नासधूस झाल्यास वा कोणी केली तर त्याच्या खर्चाची जोखीम मंडळावर राहील.

(४) मंडळ या उत्सवात जे काही करील त्याला मी जबाबदार नाही. सर्वतोपरी त्यांचे त्यांनीच पहावे.

(५) मंडळाने निमंत्रण केलेल्या माणसांपैकी कोणी या स्थानाला विघातक असेल तर त्याचे निमंत्रण रद्द करून आपणाला न विचारता मी त्याला या जागेतून बाहेर जावयास सांगेन.

(६) उत्सवात स्त्रिया व पुरुष यांनी मर्यादा सांभाळून व व्यवहार पाळून अलगपणे वागण्यास विसरू नये.

(७) श्रींना अगर श्रींच्या स्थानाला कमीपणा येईल अशा तऱ्हेने मंडळातील व मंडळामार्फत येणाऱ्या कोणत्याही व्यक्तीने वर्तन करता कामा नये. कोणी कोणाचीही निंदानालस्ती वा भांडणतंटा करता कामा नये. भक्तीपूर्वक व शुद्ध सात्त्विक पवित्र वातावरणात वागण्याची कोशीस करावी. वरील सर्व अटींची जोखीम आपणावर राहील.

वरीलप्रमाणे अटींवर मी आपणास परवानगी देत आहे व तीही आपण श्रींचे भक्त आहात या भावना जाणून देत आहे. उत्सव संपल्यावर आपला कोणत्याही प्रकारचा संबंध या जागेत राहणार नाही व आपली कोणत्याही प्रकारे वड्डिवाट राहणार नाही हे लक्षात ठेवावे. आपल्या अर्जातील शेवटचा भाग मी वाचून पाहिला व त्याला मी मान्यता दिली आहे.

कळावे ही विनंती.

आपला
श्रीसद्गुरुचरणरज
वि. ग. जोशी

हे पत्र देऊन झाल्यावर श्रीमहाराज उत्सवाच्या तयारीचा आढावा घेत. उत्सवासाठी आवश्यक त्या याद्या करणे वगैरे कामे केली जात. कधी श्रीमहाराज आपले भावी संकल्प लोकांपुढे अनौपचारिक गप्पांमध्ये मांडायचे. त्यामध्ये कधीकधी वेदपाठशाळा सुरू करण्याबद्दल चर्चा व्हायची. कधी श्रीबाबांच्या मंदिराची नवी देखणी, पक्की इमारत बांधण्याचा विषय निघायचा. श्रीमहाराज शेवटची काही वर्षे संन्यास घेऊन श्रीबाबांच्या मंदिराशेजारी छोटी मठी बांधून तेथे राहाण्याचा विचार व्यक्त करीत.

सभेनंतर काही काळ श्रीस्वामी समर्थांचे नामस्मरण केले जात असे. तोपर्यंत मध्यरात्रीचा समय व्हायचा. मग चंद्राला दुधाचा नैवेद्य दाखविल्यावर उपस्थित भक्त स्वयंसेवकांची पंगत बसे. बटाट्याची भाजी, पुऱ्या, नारळाची चटणी, भजी आणि दूध असा बेत असे. आग्रह करकळून स्वयंसेवकांना दूध आणि इतर पदार्थही वाढले जात आणि मग भक्तमंडळी घरी परत जात.

दीपावली - समाधिमंदिरात धनत्रयोदशीपासून दिवाळीच्या सणाला प्रारंभ होतो. त्या आधी आचार्यांकडून सोवळ्याने फराळाचे विविध पदार्थ भरपूर प्रमाणात करून ठेवलेले असत. फराळाच्या पदार्थांचा देवांना नैवेद्य दाखविला जाई. तुळशीवृंदावनासमोरील अंगणात फटाके लावले जात. नंतर आरती होऊन भक्तगणांना धने, गूळ, बत्तासे व कॉफी दिली जात असे. धनत्रयोदशीपासून भाऊबीजेपर्यंत रोज पहाटे आणि सायंकाळी समाधिमंदिराच्या परिसरात भरपूर पणत्यांची आरास केली जात असे. मात्र पणत्यांमधून तेल गळून फरशी खराब होऊ नये म्हणून पणत्या खाली एकएक लहान ताटली ठेवण्याचीही दक्षता घेतली जाई.

सन १९८४-८५ पूर्वी श्रीमहाराज सात-आठ पोती फटाके खरेदी करायचे. मग त्यांच्या छोट्या पुड्या बांधून भक्तगणांच्या मुलांना दिले जात असत. तसेच दिवाळीनिमित्त स्त्रियांना साड्या, पुरुषांना शर्ट-पॅन्ट, पायजमा यासाठी कापड किंवा धोतर, लहान मुलांना तयार कपडे असे भरपूर कापड-चोपड खरेदी केले जायचे. दिवाळी आधी चार-सहा दिवस प्रत्येकाच्या कुटुंबातील माणसांची नावानिशी गणती करून त्याप्रमाणे त्यांचीत्यांची पुडकी बांधून ठेवण्याचे काम श्रीमहाराज १०-१२ स्वयंसेवकांच्यासह पूर्ण करायचे आणि दिवाळीच्यापूर्वी त्याचे वाटप व्हायचे.

नरकचतुर्दशीच्या दिवशी भल्या पहाटे श्रीमहाराज मंदिरातील सर्वाना उठवीत. सर्वत्र पणत्या लावल्या जात. व्हरांड्यात दोन पाट, भोवती रांगोळी घालून मांडून ठेवलेले असत आणि सर्वांच्या अंगाला तेल लावायला दोन गडीही सज्ज असत. तेथे प्रत्येकाला बसवून श्रीमहाराज स्वतः त्याच्या डोक्यावर भरपूर सुवासिक तेल ओतीत आणि गडी त्याच्या अंगाला तेल, उटणे लावून मर्दन करीत. त्यानंतर गरम पाण्याने मनसोक्त आंघोळ करून आल्यावर श्रीमहाराज सर्वाना खाऊसाठी पैसे देत असत.

दिवाळीपूर्वी सर्वाना सुवासिक तेलाची बाटली, साबण आणि कपडे दिलेले असले तरी मंदिरात राहाणाऱ्या लोकांना पुन्हा एकदा तयार कपडे आणून देत असत. श्रीमहाराज म्हणत, “अरे तुम्ही तुमचे घरदार नातेवाईक सोडून येथे बाबांच्या मंदिरात राहात आहात, त्यामुळे तुम्हाला येथे घरच्यासारखीच

वागणूक मी द्यायला नको का ?” खरे तर श्रीमहाराज घरच्यांपेक्षा अधिक प्रेमाने आपल्याला वागवतात अशीच या सर्वांची भावना असायची.

सकाळी साडेआठ वाजण्याच्या सुमारास आरतीनंतर श्रीबाबांना फराळाचा नैवेद्य दाखविला जाई. त्यानंतर मंदिरात दर्शनाला आलेल्या सर्वांना यथेच्छ फराळ दिला जाई. भरपूर फराळाचे पदार्थ केलेले असले तरीही श्रीमहाराजांनी बाजारातून विविध मिठाया आणलेल्या असायच्या. त्याही भक्तजनांना, मंदिरातील सेवकांना श्रीमहाराज खाऊ घालायचे. सकाळी दर्शनासाठी येणाऱ्या प्रत्येकाच्या डोक्यावर एक चमचा सुवासिक तेल घालीत आणि त्याला अत्तराचा फाया देत असत. तसेच कोणी घरून फराळ करून आला असल्यास त्याला फराळाची पुडी घरी नेण्यासाठी देत असत. काही भक्तगण येताना श्रीबाबांना नैवेद्य म्हणून तसेच श्रीमहाराजांसाठी फराळाचे डबे घेऊन येत. भक्तांच्या भावना लक्षात घेऊन त्याचा स्वीकार केला जायचा आणि पुन्हा त्या डब्यात मंदिरातले फराळाचे पदार्थ भरून तो डबा परत दिला जायचा.

भाऊबीजेच्या दिवशी काही सुवासिनी श्रीमहाराजांना ओवाळायला येत असत. श्रीमहाराज त्यांना ओवाळणी देत असतच, शिवाय भाऊबीजेनिमित्त साडी, पैसेही भेटीदाखल देत असत. त्याच दिवशी रात्री फटाके उडविण्याचा एक जंगी कार्यक्रम व्हायचा. पोतंभर फटाके उडविले जायचे. फटाके लावणारे शेवटी कंटाळून जात, एवढे मुबलक फटाके असत. श्रीमहाराज त्या वेळी स्वतः हजर असत. कोणी घाबरू लागला, मागेमागे राहू लागला तर त्याला प्रोत्साहन देऊन, धीर देऊन त्याच्याकडून फटाके लावून घेत. कोणी घाबरत असू नये, आक्रमकता अंगात बाणवली पाहिजे असा त्यांचा उद्देश असे.

श्रीबाबांची जयंती - दिवाळी संपते न संपते तोच श्रीबाबांच्या जयंती उत्सवाची तयारी उत्साहाने सुरू व्हायची. हा उत्सव सर्वांत महत्त्वाचा आणि सर्वांत मोठ्या प्रमाणावर साजरा व्हायचा. बाहेरगावाहून मोठ्या प्रमाणावर मंडळी यायची. सन १९५९ पासून हा उत्सव तीन दिवस साजरा होऊ लागला. त्या वेळी निवासस्थानाची एकमेव इमारत सोडल्यास भक्तमंडळींना राहाण्यासाठी अन्य कोणत्याही इमारती झालेल्या नव्हत्या; त्यामुळे ९३७ बी या प्लॉटवर म्हणजे आजच्या ‘अन्नपूर्णा निवास’ असलेल्या भागात काही भागाला फरशी बसवलेली होती, त्यावर तात्पुरता मंडप घालून तेथे पुरुष मंडळींची उतरण्याची व्यवस्था केलेली असायची. ही फरशी घासून साफ करणे तसेच प्रवेशद्वारासमोरील फरशीही धुणे हा पहिला मोठा कार्यक्रम या उत्सवाच्या निमित्ताने व्हायचा. सारे काम स्वयंसेवकांकडून श्रमदानाने व्हायचे. खरे तर पगारी गडीमाणसांकडून हे काम करवून घेता आले असते. परंतु स्वयंसेवकांमध्ये कष्टाची आवड निर्माण व्हावी, सद्गुरूंच्या दारी राबण्यात काय आनंद असतो हे त्यांना समजावे, श्रमाची प्रतिष्ठा त्यांना जाणवावी म्हणून श्रीमहाराज हे श्रमदान योजित. काही वेळा श्रीमहाराज ब्रशाने लादी घासू लागत, काही वेळा हौदातून बादलीने पाणी आणून देत. श्रीमहाराज फरशी घासत असताना मुद्दामहून स्वयंसेवकांच्या अंगावर पाणी उडवून मजा करीत असत. श्रीमहाराजांनी आपल्या अंगावर

पाणी उडवावे यासारखे दुसरे भाग्य नाही असे स्वयंसेवकांना वाटत असे. श्रीमहाराजांच्या सहभागामुळे स्वयंसेवकांचा उत्साह वाढे. अशा सक्रिय सहभागाने माणूस कार्याशी अधिक घनिष्ठपणे जोडला जातो. हे 'माझे' कार्य आहे अशी भावना निर्माण होते, त्यामुळे आपल्यावर असलेल्या जबाबदारीचीही त्याला जाणीव होऊन तो स्वयंस्फूर्तीने कार्याला वाहून घेतो.

तुलसीविवाह - कार्तिक शुद्ध त्रयोदशीला सायंकाळपर्यंत पुण्याबाहेरील बहुतेक सर्व भक्तगण मंदिरात उत्सवासाठी दाखल झालेले असत. स्त्रियांची सोय निवासस्थानाच्या तळमजल्यावर आणि पहिल्या मजल्यावर केलेली असे. त्यांची व्यवस्था पाहाण्यासाठी मोलकरणी नेमलेल्या असत. तद्वत फरशीवरील मंडपात उतरलेल्या पुरुषांच्यासाठी काही गड्यांची नेमणूक केलेली असे. अगदी सुरुवातीला गाद्यांची सोयही केलेली होती परंतु काही भक्तांकडून त्यांचा वापर नीटपणे होत नसे म्हणून मग घोंगड्या, चादरी, उशा, पासोड्या असे संच देण्यात येऊ लागले. परंतु तरीही योग्य तऱ्हेने त्याचा वापर होत नसे आणि भक्तगणांच्या संख्येतही भरपूर वाढ झाली म्हणून पुढे प्रत्येकाने स्वतःचे अंथरून आणण्याची पद्धत सुरू झाली.

कार्तिक शुद्ध त्रयोदशीला सायंकाळी सात-साडेसात वाजता तुलसी-विवाहाचा सोहळा होई. तोपर्यंत बाहेरगावचे तसेच स्थानिक भक्तगणही मोठ्या संख्येने जमा झालेले असत. या दिवशी मुलाबाळांनाही आणण्यास परवानगी असे. पुढे उत्सवाचे तीन दिवस मात्र लहान मुलांना आणू नये अशा सूचना दिलेल्या असत. उत्सवातील कार्यक्रमात लहान मुलांना रस वाटत नाही, ती कंटाळतात. पारमार्थिक गोष्टींचे त्यांना आकलन नसते, त्यामुळे त्यांचे हाल होतात. मात्र तुलसीविवाहाच्या वेळी मुलांना आवर्जून आणले जाई. जणू एखाद्या श्रीमंताच्या घरचे लग्नकार्य असल्यासारखा थाट या वेळी असे. स्त्रिया उंची वस्त्रे-प्रावरणे नेसून, दागदागिने घालून आलेल्या असत. पुरुषही खास ठेवणीतले कपडे घालून येत.

अंतरपाटापलीकडे ताम्हनात बाळकृष्णाची मूर्ती घेऊन एखादा स्वयंसेवक उभा असे. उंच स्वरात मंगलाष्टके म्हटली जात. शुभमंगल सावधानच्या घोषात अक्षतांचा वर्षाव होई. 'तदेव लग्न' होते न होते एवढ्यात सनई चौघडा वाजू लागे. शंख आणि तास यांची त्याला साथ मिळे आणि सारे वातावरण मंगलमय होऊन जाई. सर्व वऱ्हाडी मंडळींना अत्तर, गुलाब, तीर्थ-प्रसाद, बत्तासे, लाह्या वाटण्यात येत. बाबांच्या जयंती सोहळ्याची सुरुवात अशी आनंदोत्सवाने होई आणि पुढील तीन दिवस हा आनंद चढत्या क्रमाने वाढतच जाई.

तुलसीविवाह झाला की रात्री श्रीमहाराजांचे एक भक्त, 'दै.सकाळ'चे प्रेस फोटोग्राफर श्री.नामजोशी, समाधिमंदिरात एक भव्य आणि सुंदर रांगोळी काढीत. श्रीबाबांच्या मंदिराजवळील औदुंबराशेजारी एक ८ x ८ फूटाच्या चौकोनात ते देवादिकांच्या सुंदर प्रतिमा रांगोळीने काढीत. त्यांच्या हस्तकौशल्यातून कधी प्रभु रामचंद्र, कधी वीर हनुमान, कधी परशुराम तर कधी भगवान गोपालकृष्ण साकार होत. पहाटे

तीन-चार वाजेपर्यंत त्यांचे हे काम चालू असे. उत्सवाच्या सांगतेच्या दिवशी श्रीमहाराज त्यांना शाल, श्रीफळ देऊन त्यांचे कौतुक करीत.

कार्तिक शुद्ध चतुर्दशी - या दिवशी सकाळी सूर्योदयाच्या वेळी ध्वजपूजन होत असे आणि त्यानंतर सर्व मंडळी श्रीबाबांच्या मंदिरात एकत्र येत आणि विडा ठेवून प्रार्थना करीत. त्या वेळी श्रीबाबांना निमंत्रण वजा आवाहन करण्यात येत असे. त्याचा मसुदा मोठा वैशिष्ट्यपूर्ण आहे.

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

॥ श्रीस्वामी समर्थाय नमः ॥

‘श्रीमत् परमहंस परिव्राजकाचार्य परमपूजनीय भगवद् पूज्यपाद श्रीमत् सच्चिदानंदस्वरूपी श्रीसद्गुरु श्रीवासुदेवानंत सरस्वती तथा श्रीबाबा महाराज सहस्रबुद्धे यांचे पवित्र चरणकमली साष्टांग दंडवत प्रणाम करून बालकाची विज्ञापना अशी की, मंडळाने आपला जयंती उत्सव कार्तिक शु ॥ १४, १५ व वद्य १ शके १९०८, दिनांक १५.११.१९८६, १६.११.१९८६ व १७.११.१९८६, शनिवार, रविवार व सोमवार रोजी करण्याचे निश्चित केले आहे. सदरील शुभ, मंगल समयी श्रींनी आपल्या सकल गणांसह, देवदेवतांसह, ऋषीमुनींसह, साधुसंतांसह, श्रीमंगलमूर्ती सिद्धिविनायकासह व आदिशक्तीसह प्रकषणि आपले अस्तित्व प्रकट करावे व कार्य निर्विघ्नपणे पार पाडून घ्यावे.

सर्वांचा सुरक्षित रीतीने सांभाळ करून सर्वांकडून आपली तनमनधनाने सेवा करून घ्यावी व सर्वांच्या अंतःकरणात आत्महितैषि बुद्धीची प्रेरणा करून सदरील आपल्या स्थानाचा प्रकषणि उत्कर्ष करून घ्यावा अशी बालकाची विज्ञापना आहे. सर्व कार्यक्रम आपण प्रेरणा दिल्याप्रमाणे ठरविले आहेत. चरणी श्रुत व्हावे. सेवेशी श्रुत होय ही विज्ञापना.

आपला चरणरजांकित सेवक आणि सेवा मंडळाची सर्व भक्त मंडळी.

वरील पत्राचे वाचन करून श्रीबाबांना उत्सव-मंडळाच्या अध्यक्षंच्या हस्ते श्रीफल, विडा, दक्षिणा ठेवण्यात येई. त्यानंतर अध्यक्षंच्या वतीने श्रीमहाराज उपस्थित भक्तांसमवेत श्रीबाबांची प्रार्थना करीत. उत्सवाच्या काळात भक्तजनांना आशीर्वाद देण्यासाठी आपण उपस्थित राहावे, धर्माचे रक्षण आणि उत्कर्ष व्हावा, ही भारतभूमी ‘सुजलाम् सुफलाम्’ व्हावी, सर्वांच्या मनातील कुबुद्धीचा नाश व्हावा, सुबुद्धीचा उदय व्हावा, सर्वांच्या मनात ईश्वरभक्ती निर्माण व्हावी अशी प्रार्थना श्रीबाबांच्या चरणी अत्यंत कळकळीने केली जायची.

जयंत्या पर्व महोत्सव.. / १३१

त्यानंतर ७२ तासांच्या अखंड नामस्मरणाला सुरुवात व्हायची. पुरुषवर्ग आळीपाळीने पाटावर बसून हे नामस्मरण करायचा आणि त्याची सुरुवात श्रीमहाराज स्वतः करायचे.

नामस्मरणाला प्रारंभ झाला की सर्व मंडळी सामुदायिक उपासनेसाठी श्रीबाबांच्या मंदिरासमोरील मंडपामध्ये जमत. तेथे अगोदरच व्यवस्थितपणे पाट मांडून ठेवलेले असत. सर्वजण पाटावर बसले की, श्रीमहाराज 'सोहं अजपाजप चाले निरंतर । तयाचा विचार पाही पाही ॥' हा स्वरचित अभंग स्वतः सांगून सर्वांकडून म्हणून घेत. उपासना कशी करावी, सामुदायिक उपासनेचे काय फायदे आहेत याविषयी श्रीमहाराज थोडक्यात विवेचन करीत आणि मग आठ वाजेपर्यंत ही सामुदायिक प्रार्थना चाले. आठ वाजता श्रीबाबांच्या मंदिरात लघुरुद्र प्रारंभ होई. आठ ते नऊ वाजेपर्यंत प्रवचनाचाही कार्यक्रम असे. त्यानंतर न्याहारी आणि चहा देण्यात येत असे. न्याहारीनंतर ज्ञानेश्वरी आदी सद्ग्रंथांचे वाचन करण्यात येई. त्यानंतर दुपारी महाप्रसाद होई आणि नंतर थोडी विश्रांती घेऊन सायंकाळी उपस्थित भक्तगणांपैकी एखाद्या भक्ताचे प्रवचन किंवा कीर्तन होई. त्यानंतर सायंकाळी सहा-साडेसहाचे दरम्यान पालखी सोहळ्याला सुरुवात होई.

पालखी सोहळा - श्रीबाबांची पालखी सजवून श्रीबाबांच्या समाधिमंदिरासमोर अंगणात सतरंजीवर सायंकाळी आरती सुरू होण्यापूर्वी आणून ठेवली जाई आणि आरतीला प्रारंभ होई. नित्यक्रमाप्रमाणे आरत्या सुरू करून श्रीसद्गुरू बीडकर महाराजांची आरती झाली की महाराज आणि काही स्वयंसेवक गाभाऱ्यापाशी येत. स्वयंसेवक प्रथम श्रीस्वामी समर्थांची, नंतर श्रीबीडकर महाराजांची आणि नंतर श्रीबाबांची मूर्ती उचलून घेत. त्या वेळी उच्च स्वरात श्रीबाबांचा जयघोष करण्यात येई. अग्रभागी श्रीमहाराज आणि मृदंग वादक, 'आघाडी चले रामराया । पिछाडी संतनकी फौजा ॥' असा गजर करीत मंदिराबाहेर येण्यासाठी निघत. त्यांच्यामागून स्वयंसेवक मूर्ती घेऊन आणि भक्तगण टाळांचा लयबद्ध नाद करीत पालखीजवळ येत. सर्वप्रथम श्रीबाबांची मूर्ती पालखीत ठेवण्यात येई आणि त्यांना सन्मुख दुसऱ्या दोन्ही मूर्ती ठेवण्यात येत. मध्यभागी श्रीफळ ठेवण्यात येई. मूर्ती व्यवस्थितरीत्या ठेवण्यात आल्या आहेत, त्यांचे हार, किरीट-कुंडले, शेले सारे व्यवस्थित आहे, याची श्रीमहाराज नीट खात्री करीत आणि श्रीबाबांचा जयजयकार करून पालखी उचलण्यासाठी स्वतः हातभार लावीत असत.

श्रीमहाराज 'करू प्रथम नमन । वंदू देव गजानन ॥' या श्रीगणरायांच्या नमनाने प्रदक्षिणेला सुरुवात करीत. त्यानंतर 'रूप हे सुंदर दिसे मनोहर' हा श्रीस्वामी समर्थांच्या 'रूपा'चा अभंग होई. दोन्ही बाजूस दोन मृदंग वादक, मागे वीणेकरी भक्त आणि मध्ये हाती टाळ, कपाळी अबिराचा टिळा, आनंदाने फुललेला चेहरा, असे भजनानंदात रंगून गेलेले श्रीमहाराज पाहून भक्त गणांना 'लावण्याचा गाभा स्वामी माझा उभा।' या ओळींचीच प्रचिती यायची.

या अभंगानंतर 'श्रीस्वामी समर्थ जय जय स्वामी समर्थ' या गजरात पालखी तुळशीवृंदावनापाशी येत असे आणि तेथे देवीची आरती होत असे. त्यानंतर श्रीबाबांच्या मंदिराकडे सन्मुख होऊन श्रीशंकराची

आरती व्हायची. त्यानंतर श्रीमहाराज, काही टाळकरी, वीणेकरी, मृदंगवादक आणि आरतीचे तबक हाती घेतलेले गुरुजी असे सर्व औदुंबराजवळ येऊन तेथे श्रीदत्तात्रेय आणि श्रीहनुमान यांची आरती म्हणत, आरतीचे तबक मंदिरात नेऊन ठेवले जाई आणि पालखी प्रदक्षिणा पुढे सुरू होई. स्वामिनामाच्या गजरात पालखी मंदिराच्या पिछाडीला आल्यावर तेथे 'तीन शिरे सहा हात' हा श्रीदत्तात्रेयांचे रूप वर्णन करणारा अभंग म्हटला जाई.

त्यानंतर पालखी मंदिराच्या डाव्या बाजूस फरशीच्या अंगणात येऊन थांबे आणि तेथे श्रीमहाराज निरूपण करीत असत. त्या वेळी मंदिराचे प्रवेशद्वार पश्चिमाभिमुख होते हे लक्षात घेता हे निरूपण आज जेथे मोठा पाण्याचा हौद आणि हातपाय धुण्याची जागा आहे त्या बाजूस होत होते.

हे निरूपण म्हणजे एक संपूर्ण कीर्तनच असे आणि ते प्रदक्षिणा मार्गावर होत असल्यामुळे, दोनदोन तास उभे राहूनच श्रोत्यांना ते ऐकावे लागे. त्यामुळे काही जण थोडे बाजूला जाऊन थोडावेळ कोठे तरी बसण्याची संधी शोधित असत. श्रीमहाराजांना असा अंगचोरपणा आवडत नसे. म्हणून ते निरूपण सुरू करण्यापूर्वी "काय ? निरूपण करायचं ना ? पण तुम्ही सर्वजण शेवटपर्यंत थांबणार आहात ना ?" वगैरे प्रश्न श्रोत्यांना विचारून, त्यांची कबुली घेऊनच निरूपण सुरू करीत.

'देवाचिये द्वारी उभा क्षणभरी' किंवा 'हेचि थोर भक्ती आवडते देवा' या पैकी एखादा अभंग निरूपणासाठी घेऊन श्रीमहाराज आपल्या रसाळ वाणीने, व्यवहारातील साधे सोपे दाखले देत, वेगवेगळ्या संत कवींची काव्ये, अभंग, संस्कृत वचने, ओव्या, आर्या यांचे संदर्भ देत, श्रोत्यांना निरूपणाच्या ओघात दोनदोन तास देहभान विसरायला लावायचे. खरे तर ते एक प्रकट चिंतन असायचे. एका विषयावरून दुसऱ्या विषयावर, एका प्रमाणातून दुसऱ्या प्रमाणावर असा श्रीमहाराजांचा लीलया संचार चालू असायचा. निरूपणाच्या ओघात श्रीमहाराज भराभर स्वरचित शेकडो ओव्या व अभंग अगदी उत्स्फूर्तपणे श्रोत्यांना ऐकवीत असत. त्या काळी ध्वनीमुद्रणाची फारशी सोय नसल्यामुळे कीर्तनाच्या वेळी श्रीमहाराजांना स्फुरलेले बरेचसे काव्य आज उपलब्ध नाही. अन्यथा तो भक्तगणांसाठी एक अमूल्य ठेवा ठरला असता.

निरूपण पूर्ण झाल्यावर प्रदक्षिणा पुढे सुरू होई आणि श्रीबाबांच्या मंदिरासमोर आल्यावर 'मागणे हे माझे स्वामी तुजपाशी' हा अभंग म्हणण्यात येई. दुसऱ्या फेरीची सुरुवात 'स्वामी अक्कलकोट वाले । भजनामध्ये दंग झाले॥' या गजराने होई. त्यानंतर वारकरी मंडळी आणि भक्तांमधील अन्य काही जणांना श्रीमहाराज अभंग म्हणण्यास सांगत असत.

दोन्ही प्रदक्षिणांच्या वेळी मंदिरासमोर अंगणात रिंगण धरून भक्तमंडळी नाचत असत. श्रीमहाराजही त्या वेळी अगदी देहभान विसरून नाचत असत. उंच आवाजात म्हटलेल्या गजरांनी, टाळांच्या खणखणाटाने, मृदंगांच्या डौलदार लयीने अक्षरशः आनंदाचा कल्लोळ व्हायचा. 'ब्रह्मानंदी लागली टाळी । कोण देहाते सांभाळी ॥' अशी सर्वांची अवस्था व्हायची. स्थळ काळाचे भान हरपून जायचे.

त्यामुळेच या तीन प्रदक्षिणा संपेपर्यंत रात्रीचे एक-दोन वाजलेले असत.

तिसऱ्या प्रदक्षिणेची सुरुवात 'गुरू महाराज गुरू जय जय परब्रह्म सद्गुरू' या गजराने होऊन नंतर 'गौळणी' गाईल्या जात. 'वृंदावनी वेणू' ही श्रीमहाराजांची आवडती गौळण हमखास म्हटली जायची. 'मोगरा फुलला' हा अभंग या प्रदक्षिणेच्या वेळी श्रीमहाराज स्वतः म्हणत असत. श्रीमहाराज हा अभंग अत्यंत रंगून जाऊन म्हणत असत. त्या अभंगाची गोडी अवीट होती. त्यानंतर "कृपाळू सज्जन तुम्ही संतजन" हा कृपाप्रसादाच्या मागणीचा अभंग म्हटला जाई. हा अभंग गाताना तल्लीन होऊन श्रीमहाराज एका विशिष्ट जागी, स्वतःभोवती एक सुरेख गिरकी घेत असत. ती त्यांची गिरकी पाहाणे मोठे लोभसवाणे दृष्य असे. त्यानंतर पालखी मंदिरासमोर येऊन तिसरी प्रदक्षिणा पूर्ण होई. तेथे 'हेचि दान देगा देवा' आणि 'आम्ही अपराधी अपराधी' हे अभंग म्हटले जात. 'रामदास लोटांगणी' हा शेवटचा चरण म्हणून श्रीमहाराज श्रीबाबांना साष्टांग दंडवत घालीत असत. त्या वेळी भक्तमंडळी त्यांची चरणधूळ कपाळी लावून कृतार्थ होत असत.

नंतर श्रीबाबांच्या जयजयकारात पालखी मंदिरासमोर अंथरलेल्या सतरंजीवर ठेवण्यात येई. त्या वेळी श्रीमहाराज पालखीला स्वतः हात लावून ती ठेवण्यास मदत करीत. मग पुन्हा पहिल्याच क्रमाने स्वयंसेवक पालखीतून काळजीपूर्वक मूर्ती उचलून घेत. 'घालिती पंखा वारा, हरि तुम्ही चला हो मंदिरा' हा गजर म्हणत श्रीमहाराज मंदिरात प्रवेश करीत. त्यांच्यामागून मूर्ती आणि नंतर सर्व भक्तमंडळी हा गजर अगदी तार सप्तकात घुमवीत मंदिरात येत असत. अत्यंत द्रुत लयीत म्हटलेला हा गजर, टाळ, मृदंगांचा खणखणाट यामुळे सारे मंदिर दुमदुमून जात असे.

मग संथ लयीत श्रीबाबांची आरती, मंत्रपुष्प, स्तोत्रे, अष्टके यथासांग म्हटली जायची आणि नंतर नाचून-नाचून थकलेले परंतु तरीही सात-आठ तास भजनानंदात रंगून गेलेले भक्तगण प्रसन्न मनाने महाप्रसाद ग्रहण करीत तेव्हा रात्रीचे दीड-दोन वाजलेले असत.

त्रिपुरी पौर्णिमा - कार्तिक पौर्णिमा हा श्रीबाबांचा जन्मदिवस. त्या दिवशीही आदल्या दिवसाप्रमाणेच सामुदायिक उपासना, लघुरुद्र तसेच सद्ग्रंथवाचन होत असे. त्यानंतर सकाळी साडेदहा-अकराच्या सुमारास श्रीमहाराज जन्मोत्सवाच्या कीर्तनाला अंगरखा, फेटा, उपरणे अशा वेषात उभे राहात. तबल्याच्या साथीला श्री.ह.कृ.घाटे असत. तर पेटीची साथ श्री.काशीनाथबुवा भोसले करीत असत.

काशीनाथबुवा भोसले सुमारे चाळीस-बेचाळीस वर्षांपूर्वी एकदा अगदी सहज समाधिमंदिरात मित्राबरोबर आले होते. त्या दिवशी श्रीबाबांची पुण्यतिथी होती. श्रीमहाराजांचे नेहमीचे पेटीवाले साथीदार त्या दिवशी आले नव्हते त्यामुळे श्रीमहाराजांना कीर्तनाच्या वेळी कोणी साथ करायची हा प्रश्नच होता. काशीनाथबुवांच्या मित्राने श्रीमहाराजांना काशीनाथबुवांचे नाव सुचविले. बुवांनी उत्तम साथ केली. श्रीमहाराजांनी कीर्तन संपल्यावर बुवांची आस्थेवाइकपणे चौकशी केली आणि तेव्हापासून आजपर्यंत

काशीनाथबुवांनी मंदिराची साथ सोडलेली नाही. अनेक वर्षे श्रीमहाराजांना कीर्तनाच्या वेळी साथ करणाऱ्या भोसलेबुवांनी श्रीमहाराजांचे विचारधन कणाकणाने गोळा केले. श्रीमहाराजांच्या दीर्घ सहवासात ‘काया, वाचा, मने’ आपण बदलून गेलो असे श्री.भोसलेबुवा सांगतात. गेली सोळा-सतरा वर्षे विनायकी चतुर्थीच्या रात्री भोसलेबुवा श्रीबाबांच्या मंदिरात वारकरीपद्धतीने कीर्तनसेवा करीत आहेत. अशा तऱ्हेने श्रीमहाराज एकएक माणूस श्रीबाबांच्या मंदिरात गोळा करीत होते. त्यांच्यामध्ये आत्मविश्वास निर्माण करीत होते. त्यांच्या कलागुणांना वाव देत होते आणि त्यांचे जीवन उजळून टाकत होते. कीर्तनाच्या वेळी श्रीमहाराजांचे मागे धरकरी म्हणून श्री.दी.ना.बाणावली आणि श्री.विश्वनाथ मिराशी उभे असत.

जयंतीच्या कीर्तनाच्या वेळी पाळणा फुलांनी सजवून ठेवलेला असे. दुपारी ठीक १ वाजून २३ मिनिटांनी श्रीबाबांचा जन्म साजरा होत असे. खास या प्रसंगासाठी तयार केलेला श्रीबाबांचा एक चांदीचा मुखवटा रेशमी कुंचीत लपेटून समोर पाटावर ठेवलेला असे. जन्म-घटीच्या क्षणी “गुरू महाराज गुरू जय जय परब्रह्म सद्गुरू।” या गजराचा घोष करीत श्रीमहाराज त्यावर गुलालचर्चित शेवंतीची फुले वाहात असत. तास, घंटा, शंख, सनई-चौघडा यांच्या नादाने आसमंत भरून जाई. जन्मानंतर श्रीबाबांना मांडीवर घेऊन गुलाब पाण्याने स्नान घातले जात असे. श्रीमहाराज या वेळी न्हाणीचे पद म्हणत. त्यानंतर श्रीबाबांना अत्तर वगैरे लावून रेशमी वस्त्रात गुंडाळून पाळण्यात घालण्यात येई. श्रीमहाराज ‘पाळणा’ गाऊन श्रीबाबांना हळुवार झोके देत असत. त्यानंतर उपस्थित सर्वांना बसल्याजागी श्रीबाबांचे दर्शन दिले जाई. सर्व स्त्री-पुरुषांना दर्शन मिळेपर्यंत दुपारचे तीन वाजत असत. दर्शन चालू असताना उपस्थित वारकरी मंडळी भजने गात असत. दर्शनाचा कार्यक्रम झाल्यावर महाप्रसाद होई.

सायंकाळी आरती झाल्यावर त्रिपुरपूजनाचा कार्यक्रम सुरू होई. त्रिपुरासूर या राक्षसाचा या दिवशी वध झाला होता, तो आनंदोत्सव म्हणजे त्रिपुरी पौर्णिमेचा उत्सव. श्रीबाबांच्या मंदिरासमोर मंडपात दीपमाळ तयार करून त्यावर पणत्यांची आरास केली जाई. वे.मू.सप्रे गुरुजी पूजा सांगत आणि एखादा भक्त त्रिपुरपूजनाला बसत असे. दूध-साखरेचा नैवेद्य दाखवून त्रिपुर पाजळला जात असे. एखाद्या वेळी चतुर्दशी व पौर्णिमा एकाच दिवशी आल्यास चतुर्दशीच्या दिवशी त्रिपुरपूजन करण्यात येऊन, श्रीबाबांचा जन्मोत्सव दुसऱ्या दिवशी साजरा करण्यात येई. त्रिपुरपूजनानंतर पालखी सोहळा होई. मात्र या सोहळ्याचे वैशिष्ट्य म्हणजे या वेळी मंदिरआवाराच्या बाहेरील रस्त्यावरून वाजत-गाजत मोठ्या जल्लोषात मिरवणुकीतून पालखी मिरवीत नेत एक प्रदक्षिणा घालण्यात येत असे. नेहमीच्याच पद्धतीने मंदिराभोवताली एक प्रदक्षिणा झाली की दुसरी प्रदक्षिणा मंदिराच्या आवाराबाहेरील रस्त्यावरून घालण्यासाठी पालखी, मंदिराच्या प्रवेशद्वारातून बाहेर रस्त्यावर येई.

या प्रदक्षिणेसाठी अतिशय दक्षतेने सर्व तयारी केलेली असे. मिरवणूक सार्वजनिक रस्त्यावरून जाणार असल्यामुळे पोलिसखात्याची रीतसर परवानगी काढलेली असे. त्याशिवाय मिरवणुकीबरोबर

एक सब-इन्स्पेक्टर, एक हेडकॉन्स्टेबल आणि बारा पोलीस असा पोलीस बंदोबस्त रीतसर फी भरून ठेवलेला असे. वीज पुरवठ्यावर श्रीमहाराज कधीही भरवसा ठेवून राहात नसत. त्यामुळे श्री.कुलकर्णी गॅसबत्तीवाले यांची ३५-४० माणसे गॅसबत्त्या डोक्यावर घेऊन मिरवणुकीसोबत चालत असत. अर्थात त्यामुळे मिरवणुकीची शोभा वाढत असे. शिवाय दक्ष स्वयंसेवकांची फौज मिरवणुकीसोबत चालत असे. तरीही पालखी रस्त्यावर येण्यापूर्वी श्रीमहाराज स्वतः दोनदोनदा रस्त्याची, वाहतुकीची पाहाणी करीत असत. ठरल्याप्रमाणे सर्व काही होत आहे याची खात्री करून घेत.

दुसऱ्या प्रदक्षिणेसाठी पालखी मुख्य प्रवेशद्वारापाशी आली की काही स्वयंसेवक आणि बंदोबस्ताचे पोलीस रस्त्यावरील वाहतूक रोखून धरीत आणि हळूहळू मिरवणूक मार्गस्थ होई. मिरवणुकीच्या अग्रभागी बैलगाडीत चौघडा झडत असे आणि शिंगी आपले चकचकीत पितळी शिंग रुबाबदारपणे उभे राहून वारंवार फुंकून श्रीबाबांच्या आगमनाची द्वाही फिरवीत असे. त्या पाठोपाठ श्रीबाबा महाराजांचा भगवा जरीपटका ध्वज घेऊन श्री.उद्धवराव खांडेकर चाललेले असत. धिप्पाड, पैलवानी शरीरयष्टी, रुबाबदार फेटा आणि हातात ध्वज तोलून आत्मविश्वासपूर्वक पावले टाकण्याची ढब, यामुळे श्री.उद्धवरावांवर सर्वांच्या नजरा खिळून राहायच्या.

हे उद्धवराव खांडेकर एकदा गंभीर आजारी होते. श्रीमहाराज त्यांना भेटण्यासाठी रुग्णालयात गेले होते. श्रीमहाराज त्यांना म्हणाले, “उद्धवराव, श्रीबाबांचा झेंडा तुम्हाला अजून बरीच वर्षे नाचवायचा आहे!” उद्धवरावांची श्रीमहाराजांवर निस्सीम भक्ती आणि पूर्ण विश्वास होता. श्रीमहाराजांच्या या शब्दांनी जादू केली. उद्धवरावांच्या मनातील भिती निघून गेली. आत्मविश्वास वाटू लागला आणि ते खडखडीत बरे झाले. श्रीमहाराजांच्या आशीर्वादाप्रमाणे पुढे अनेक वर्षे श्रीबाबांचा झेंडा नाचवून अखेरीस ८५ व्या वर्षी त्यांनी इहलोक सोडला.

जरीपटक्यामागे अबदागीर, गरूड-हनुमंत, चंद्र-सूर्य, ध्वज-पताका यांसह टाळ मृदंगांच्या तालावर भजने गात, नाचत चाललेली दिंडी असे. त्यामागे श्रीबाबांची पालखी असे. जरी किनखापाची पिंजरी, वर कळस, आतमध्ये रेशमी गोंडे हिंदकळत आहेत, व्याघ्राजीनावर मखमली लोड-गिरद्या आहेत आणि त्यावर श्रीसद्गुरू बाबांची साजरी मूर्ती मस्तकी मुकुट, कानी कुंडले, अंगा-खांद्यावर शेले, सुगंधी पुष्पहार अशी उत्तम तऱ्हेने शृंगारून ठेवलेली आहे; पालखीतच समोर, तेवढ्याच उत्तम तऱ्हेने सजविलेल्या, श्रीस्वामी समर्थ आणि श्रीसद्गुरू बीडकर महाराज यांच्या मूर्ती विराजमान आहेत; श्रीबाबांना पंख्याने हलका वारा घालण्यात येत आहे; झुपकेदार चवरी ढाळली जात आहे; पालखीवर छत्र-चामरे धरलेली आहेत, रूपेरी गुर्झब खांद्याला अडकवून भालदार-चोपदार पालखीच्या दुतर्फा चालले आहेत असे ते सारे दृष्य नेत्रांचे पारणे फेडणारे असे. पालखीभोवती भक्तमंडळी भजने गात, नाचत, गजर करीत चाललेली असे. त्यांच्यामागून स्त्रीवर्ग पारंपरिक वेषामध्ये नामस्मरण करीत चाललेला असे.

संपूर्ण मार्गावर भुईनळ्यांची आतषबाजी केली जात असे. २५-३० फूट उंच झेपावणारी प्रकाशाची

कारंजी सारा आसमंत उजळून टाकीत. फटाक्यांचे मोठमोठे सर फोडण्यात येत. वेगवेगळ्या प्रकारची आतषबाजी चालू असे. हे शोभेच्या दारुकामाचे नमुने श्रीमहाराजांनी आधी प्रत्यक्ष पाहून, पारखून घेतलेले असत. त्यामधील संभाव्य धोके लक्षात घेऊन, श्रीमहाराज सावधपणे हे नमुने निवडीत. हे फटाके शनिवार पेठेतील श्री.चंदुभाई पुरवायचे आणि त्यांचा एक माणूसही पालखीबरोबर आतषबाजीसाठी तैनात असे. भुईनळे उडविण्यासाठी निवडक स्वयंसेवक आधीच निश्चित केलेले असत. शिवाय त्यांच्यावर नियंत्रण आणि देखरेखीसाठी श्री.शरद सप्रे आणि श्री.माधवराव मोघे हे खास नेमलेले असत. सर्व फटाके काही भक्तांच्या गाड्यांमध्ये भरून, त्या गाड्या मिरवणुकीच्या पुढे सुरक्षित अंतरावर असत. त्या गाड्यांमध्ये बसून काही वृद्ध मंडळीही प्रदक्षिणा पूर्ण करीत आणि काही लहान मुलेही गाडीत बसण्याची हौस भागवून घेत.

पालखी मंदिरासमोरून निघाली की उजव्या बाजूस वळून 'दीप बंगला' चौकाकडे निघे. वाटेत वडारवाडीची वस्ती लागे, तेथे अनेक महिला पाण्याच्या भरल्या घागरी घेऊन सज्ज असत. पालखीच्या मार्गावर पालखीसमोर त्या आपल्या घागरी रिकाम्या करीत. पालखीचा मार्ग स्वच्छ व्हावा अशी त्यांची श्रद्धा असे. त्यांना साखरफुटाण्याचा प्रसाद वाटण्यात येई आणि पालखी 'दीप बंगला' चौकात येई. या चौकात एक नारळ मूर्तीवरून ओवाळून फोडून टाकला जाई. तेथे एखादा अभंग म्हटला जाई. तेथून पालखी मॉडेल कॉलनीच्या थोरात चौकाकडे येई, तेव्हा दुसरा नारळ ओवाळून फोडून टाकला जाई. पुढे जगताप चौक आणि ज्ञानेश्वर पादुका चौकातही नारळ ओवाळून फोडून टाकला जाई. या सर्व मार्गावर काही सुवासिनी श्रींच्या मूर्तींना औक्षण करीत असत.

पूर्वी ज्ञानेश्वर पादुका चौकात पालखी आली की श्रीमहाराज काही मंडळींना बरोबर घेऊन श्रीज्ञानेश्वर मंदिरात जाऊन आरती करीत असत. हा आरतीचा प्रघात अनेक वर्षे चालू होता. परंतु श्रीज्ञानेश्वर मंदिरातील काही व्यक्तींनी एकदा श्रीमहाराजांकडे श्रीबाबांच्या रिकाम्या पालखीची त्यांच्या कार्यक्रमासाठी मागणी केली. मंदिरातील कोणतीही वस्तू बाहेर देण्याची पद्धत नसल्यामुळे श्रीमहाराजांनी त्यास नकार दिला. त्यामुळे त्या व्यक्ती रागावल्या आणि त्यावर्षी श्रीबाबांची पालखी मंदिरापाशी आली तेव्हा दरवाजाला कुलूप लावलेले होते. वास्तविक श्रीज्ञानेश्वर मंदिर हे चोवीस तास उघडेच असते. या प्रकारानंतर मात्र आता पालखी तेथे न थांबता थेट समाधिमंदिरापाशी येते.

पालखी समाधिमंदिरापाशी येण्यापूर्वी पाच-दहा मिनिटे अगोदर पुढे येऊन मंदिरातील सर्व तयारी व्यवस्थित झाली आहे, याची श्रीमहाराज स्वतः खात्री करत. पालखी मंदिरासमोर आली की सोबतची दिंडी, महिलावर्ग आणि इतर मंडळी प्रथम आत येऊन हात-पाय धुऊन मंदिरासमोर थांबत आणि मग पालखी मंदिरात प्रवेश करी. त्या वेळी पालखीच्या खुरांवर आणि ती उचलून घेतलेल्या भक्तांच्या पायांवर दूध व पाणी घातले जाई. श्रींच्या मूर्तीवरून दहीभात उतरवून तो बाहेर नेऊन दूरवर ठेवला जाई. एक नारळ ओवाळून बाहेर नेऊन फोडून टाकला जाई. त्यानंतर नऊवारी साडी नेसलेल्या, नाकात नथ

ल्यायलेल्या, पाच सुवासिनी श्रींना ओवाळीत असत आणि पालखी मंदिरासमोर येऊन दुसरी प्रदक्षिणा पूर्ण होई. त्यानंतर तिसरी प्रदक्षिणा पूर्ण करून आरती मंत्रपुष्प आदी व्यवस्थितरीत्या पूर्ण करून मग हा सोहळा पूर्ण होई.

आरतीनंतर मिरवणुकीत आलेल्या बत्तीवाल्या कामगारांना प्रसाद देऊन बोळवण केली जाई. तसेच पोलिसांनाही सर्व भक्त मंडळींसोबत महाप्रसाद दिला जाई.

मंदिराबाहेरून काढण्यात येणारी ही भव्य मिरवणूक हा या उत्सवातील एक अत्यंत महत्त्वाचा कार्यक्रम असतो. तो संपूर्णपणे यशस्वी करण्यासाठी अचूक नियोजन आणि दूरदृष्टीची आवश्यकता असते. कोणत्याही प्रकारचा अप्रिय प्रसंग घडून मिरवणुकीस गालबोट लागू नये म्हणून सर्व प्रकारच्या शक्यता लक्षात घेऊन संभाव्य अडचणींचे निवारण करण्यासाठी सज्जता असावी लागते. अशी सज्जता आणि नियोजन हे श्रीमहाराजांचे सर्वात मोठे वैशिष्ट्य होते, त्यामुळे मिरवणूक नेहमीच जल्लोषात आणि आनंदात पार पडत आली आहे. जेव्हा मोठा समुदाय एकत्र येतो त्या वेळी 'शिस्त' अत्यंत आवश्यक असते. ही 'शिस्त' जेव्हाकेव्हा माणूस प्रथम श्रीबाबांच्या मंदिरात येतो तेव्हापासूनच शिकविली जाते. तरीही मिरवणुकीतील भक्तजनांचे वर्तन शिस्तबद्ध राहील याकडे श्रीमहाराजांचे बारकाईने लक्ष असायचे. स्वयंसेवकाच्याकरवी ही शिस्त काटेकोरपणे पाळली जायची. त्यामुळे मार्गावरील लोक अशी शिस्तबद्ध मिरवणूक पाहून आनंदित व्हायचे; थक्क व्हायचे, तिची तारीफ करायचे.

नियोजन, शिस्त या गोष्टी असल्या तरीही काही वेळा हवामानासारख्या बेभरवशी गोष्टींमुळे कार्यक्रमाचा पूर्णपणे फज्जा उडू शकतो. १९७८ साली श्रीबाबांच्या जयंतीच्या दिवशी सकाळपासूनच आभाळ भरून आलेले होते. दुपारी महाप्रसाद झाल्यावर तर विजा चमकू लागल्या. मेघगर्जना सुरू झाल्या. परंतु मंदिरातील कार्यक्रम नेहमीप्रमाणेच चालू होते. पालखी प्रदक्षिणेची तयारी सुरूच होती. या तयारीबरोबरच, छत्र्या, घोंगड्या, प्लॅस्टिकची मोठ्या आकाराची आवरणे असे साहित्य गोळा करण्याची सूचना श्रीमहाराजांनी केली. नियोजित कार्यक्रमाप्रमाणे पालखी प्रदक्षिणेसाठी मंदिराबाहेर पडली आणि धिमेया गतीने मार्गक्रमण करू लागली. पाऊस कोणत्याही क्षणी सुरू होईल असे वाटत होते. मात्र संपूर्ण प्रदक्षिणा मार्गावर कोठेही पावसाचा एक थेंब पडला नाही आणि पालखी मंदिरात व्यवस्थित परतली. त्याच वेळी प्रदक्षिणा मार्गाचा परिसर सोडल्यास इतरत्र धोडो वृष्टी होत होती. श्रीमहाराजांच्या सद्गुरुनिष्ठेला, दृढनिश्चयाला आणि सामर्थ्याला त्या दिवशी निसर्गाने आपल्या पद्धतीने मानवंदनाच दिली.

सन १९८४ च्या जयंती उत्सवाच्या आधी काही दिवस श्रीमती इंदिरा गांधी यांची हत्या झालेली होती. त्यामुळे श्रीमहाराजांनी बाहेरील पालखी प्रदक्षिणा, सर्व पूर्व तयारी पूर्ण झालेली असूनही रद्द केली. या निर्णयामध्ये नेहमीच्या सावधपणापेक्षा किंवा सावधपणाबरोबरच श्रीमती इंदिरा गांधीबरोबर असलेल्या स्नेहपूर्ण परिचयाचा भाग अधिक असावा असे वाटते. श्रीमती गांधींबद्दल त्यांच्या मनात ममत्व होते. भविष्यात येऊ घातलेल्या भीषण संकटाविषयी सावधगिरीचा इशाराही त्यांनी त्यांना दिला

होता. परंतु तरीही व्हावयाचे ते होऊन गेले होते. समाजमनाचे भान ठेवून श्रीमहाराजांनी त्या वर्षी मिरवणूक रद्द केली आणि श्रीमती गांधींच्या कार्याला आदरांजली वाहिली.

सर्वसाधारणपणे दुसऱ्या दिवसाच्या कार्यक्रमाची सांगता व्हायला पहाटेचे तीन वाजलेले असत. श्रीबाबांच्या जयंतीच्या या दिवशी श्रीमहाराज संपूर्ण दिवस उपवास करीत असत, तोही अगदी कडकडीत पूर्णपणे निराहारी उपवास.

कार्तिक वद्य प्रतिपदा - उत्सवाच्या या अखेरच्या दिवशी मागील दोन दिवसांप्रमाणेच सकाळी सामुदायिक उपासना, लघुरुद्र, चहा-न्याहारी, सद्ग्रंथवाचन आणि दुपारी महाप्रसाद असे कार्यक्रम होत. महाप्रसादानंतर मंदिरात 'श्री'समोर मंत्रजागर होत असे. त्याच वेळी मंडपात वक्तृत्व स्पर्धाही होत असे. या स्पर्धेला वयाची अट नसे. विषय आयत्या वेळी जाहीर केला जाई आणि तो आध्यात्मिक किंवा धार्मिक स्वरूपाचा असे. या स्पर्धेनंतर बक्षीस समारंभ होई आणि त्या वेळी स्पर्धेचा निकाल जाहीर होई.

बक्षीस समारंभ - लहान मुलांमध्ये पाठांतर आणि नित्य उपासनेची आवड निर्माण व्हावी, विचारसरणी सत्प्रवृत्त व्हावी, वृत्ती सात्त्विक व्हावी यासाठी श्रीमहाराजांनी पाठांतर स्पर्धा सुरू केली. गुरुपौर्णिमेला मुंबई आणि पुण्यातील स्थानात फलकावर या स्पर्धेचे नियम-अटी, वेळ, विषय, जागा अशी सर्व माहिती लावण्यात येत असे. स्पर्धा पुणे, मुंबई आणि बडोदे अशा तीन ठिकाणी घेतली जाई. दिवाळी ते श्रीबाबांची जयंती या दरम्यान ती घेतली जाई. वयोमानाप्रमाणे गट करून श्रीमनाचे श्लोक, भगवद्गीतेचे अध्याय, पवमान असे विषय पाठांतरासाठी दिले जात. परीक्षक म्हणून वे.मू.सप्रे गुरुजी, श्री.बाबा टेंबे, श्री.विश्वनाथ मिराशी अशा लोकांवर जबाबदारी सोपविण्यात आलेली असे. या स्पर्धेचा निकाल बक्षीस समारंभाच्या वेळी जाहीर केला जात असे.

बक्षीस समारंभ, श्रीबाबांचे मंदिर आणि पाण्याची टाकी या मधल्या भागात होई. मुख्य बैठकीवर श्रीमहाराज आणि त्यांच्यासमवेत डॉ.श्री.द.जोशी, श्री.वालावलकरसाहेब, श्री.बाणावली यांच्यासारखी मान्यवर मंडळी असत.

स्पर्धेतील विजेत्यांची नावे पुकारताच प्रथम ते मंदिरात जाऊन श्रीबाबांना नमस्कार करून येत आणि नंतर श्रीमहाराज आणि अन्य मान्यवरांना नमस्कार करून बक्षीस स्वीकारीत. बक्षिसांचे वाटप झाले की, मान्यवर लोक आपले मार्गदर्शनपर विचार मांडीत असत आणि शेवटी स्वतः श्रीमहाराज आपले मनोगत श्रोत्यांपुढे मांडीत असत. त्यात प्रामुख्याने अधिकाधिक मुलांनी या स्पर्धातून भाग घ्यावा म्हणून आवाहन केलेले असे. एखाद्या वर्षी स्पर्धकांची संख्या कमी असली तर भक्तांची कडक शब्दात कानउघडणी होई. श्रीमहाराज म्हणत की वेदविद्या आणि धार्मिक वाङ्मय यांची आज उपेक्षा होत आहे. परंतु याच गोष्टी समाजाचे प्रबोधन करतात. संतवाङ्मयानेच समाज सुसंस्कृत होतो. म्हणून लहान वयातच त्यांची गोडी लावली पाहिजे.

हा बक्षीस समारंभ साधारणपणे रात्री आठ वाजेपर्यंत चालायचा. त्यानंतर मंदिरात आरती होऊन पालखी सोहळा सुरू होई. पालखीच्या तीन प्रदक्षिणा पूर्ण होत. त्यानंतर महाप्रसाद होई आणि श्रीमहाराज लळीताच्या कीर्तनाला प्रारंभ करीत, तेव्हा रात्रीचे तीन वाजलेले असत.

लळीताचे कीर्तन म्हणजे उत्सवाची सांगता. या कीर्तनाच्या अखेरीस सर्वांना तीर्थ-प्रसाद दिल्यानंतर उत्सवाची समाप्ती होते. आधी नेहमीप्रमाणेच पूर्वरंग होई. पूर्वरंगात श्रीमहाराज घेतलेल्या अभंगाचे एवढे विस्तृत निरूपण करीत की एका कीर्तनात एका अभंगाचे निरूपण पूर्ण झाले असे कधी होत नसे. त्यामुळे पूर्वीच्या कीर्तनात निरूपणाला घेतलेला अभंगच पुन्हा घेऊन श्रीमहाराज पुढील भागाचे विस्ताराने निरूपण करीत असत. काही वेळा आख्यानविषयही असाच अपुरा राहिलेला असे तो पुढील कीर्तनाच्या वेळी पूर्ण केला जाई. श्रीमहाराजांचे निरूपण चालू असताना श्रीमहाराज मुख्य विषयाच्या अनुषंगाने एवढी प्रमाणे देत, एवढे दृष्टांत देत, वेगवेगळ्या संत कवींची काव्ये, संस्कृत श्लोक, सुभाषिते एवढी ऐकवीत की त्यांची ती निरूपणे ऐकण्यासाठी जीवाचे कान करावेत. परंतु कीर्तन रात्री खूप उशिरा चालू व्हायचे आणि त्या आधी पालखी प्रदक्षिणेत भरपूर नाचूननाचून श्रोतृवर्ग थकून गेलेला असायचा. अशा वेळी त्यांच्यावर निद्रेचा अंमल पडणे स्वाभाविकच असे. त्यामुळे श्रीमहाराज निरूपणाच्या ओघातच एखादा विनोदी चुटका सांगून श्रोत्यांना पुन्हा ताजेतवाने करायचे. 'चहा' या विषयावर श्रीमहाराजांनी एक हलकेफुलके गीत रचलेले होते. ते अशा वेळी श्रीमहाराज मिशकीलपणे म्हणून दाखवीत आणि श्रोत्यांना आळीपाळीने चहापानासाठी जाऊन यायला सांगत असत.

पूर्वरंग आणि आख्यान झाले की लळीताचा कार्यक्रम सुरू होई. आख्यानात कोणताही कथाभाग असला तरी लळीताच्या कीर्तनात तो शेवटी प्रभू रामचंद्रांच्या दरबाराशी खुबीने जोडला जातो. "रत्नजडीत सिंहासन। वरी शोभे रघुनंदन॥" या अभंगाने श्रीमहाराज प्रभू श्रीरामचंद्रांचा दरबार श्रोत्यांसमोर उभा करीत. प्रभू रामचंद्र सिंहासनावर आरूढ झाले आहेत, वामांगी जगज्जननी सीतामाई आहेत, लक्ष्मण, भरत, शत्रुघ्न चवऱ्या ढाळीत आहेत, समोर मारुतीराय हात जोडून उभे आहेत, श्रीराम चौदा वर्षांचा वनवास संपवून, रावणाचा वध करून पुनश्च अयोध्येत आलेले आहेत, आनंद सोहळा सुरू आहे, आपल्या सख्यासोबत्यांना वस्त्रालंकार देऊन प्रभू श्रीराम त्यांचा यथोचित सत्कार करीत आहेत, असा हा आनंदाचे रोमांच अंगावर उठविणारा प्रसंग श्रीमहाराजांच्या मुखातून ऐकताना श्रोत्यांना एक विलक्षण हुरहुरही लागून राही. गेले तीन दिवस श्रीबाबांच्या जयंती सोहळ्यात रममाण झालेल्या भक्तगणांना आता हा आनंद सोहळा संपत आला आहे, श्रीमहाराजांचा निरोप घेऊन आपणाला या स्थानातून आता काही वेळातच निघायचे आहे या विचाराने थोडे खिन्न वाटे.

प्रभू रामचंद्रांच्या दरबारात या समयी समस्त अयोध्यावासी जन जमा झालेले आहेत आणि प्रसादाची याचना करीत आहेत.

सद्गुरु द्यावा प्रसाद जी झडकरी ।

अंध, पांगुळा, बहिरा मुका । कैकाडीण मुंडा देखा ।
भाट, किन्नर, जटील ऐका । तिष्ठताती प्रसादा ॥

तसेच

“तीर्थ चरणीचे शितळ । गळा तुळशीची माळ ।

इतुके झडकरी पाठवावे । नाही तरी बळिया होऊनी रहावे ॥”

अशा शब्दात तीर्थाची याचना करित आहेत. श्रीमहाराज ही भक्तांची आर्जवे एवढ्या कारूण्यपूर्ण स्वरात गात असत की ते सारे दृष्य श्रोत्यांच्या मनःचक्षुंपुढे उभे राही. एक वर्ष श्रीमहाराजांनी आपल्या भक्तांना मुका, बहिरा, आंधळा, पांगुळा अशा भूमिका वेशभूषेसह देऊन त्यांच्याकडून भारुडे सादर करवून घेतली त्यामुळे त्या वर्षीचे लळीताचे कीर्तन फारच अप्रतिम झाले.

श्रीसद्गुरू बाबांच्या पदकमलांचे प्लॅस्टर ऑफ पॅरीसमध्ये ठसे घेऊन, त्यावरून तयार केलेल्या पादुका, चांदीच्या ताटात ठेवून, रेशमी वस्त्राने आच्छादून चौरंगावर ठेवलेल्या असत. लळीताच्या कीर्तनानंतर त्यांची श्रीमहाराज पूजा करित. वे.मू.सप्रे गुरुजी ही पूजा संकल्पपूर्वक सांगत असत.

त्यानंतर उत्सव-मंडळाचे अध्यक्ष डॉ.श्री.द.जोशी श्रीमहाराजांची पाद्यपूजा करित असत. श्रीमहाराजांचे पाय गरम पाण्याने धुवून, स्वच्छ पुसून त्यावर गंध लावले जात असे व फुले वाहिली जात. “ही माझी पूजा नसून हरिदासाची पूजा आहे,” असे श्रीमहाराज त्या वेळी म्हणत असत. त्यानंतर अध्यक्षांना श्रीमहाराज विडा, बत्तासा, पादुकांवरील प्रसादपुष्प व नारळ प्रसाद म्हणून देत असत.

यानंतर उपस्थित भक्तगणांना श्रीमहाराज याचप्रकारे प्रसाद देत असत. श्रीमहाराज आपल्या भक्तांना, आपल्या सद्गुरूंच्या मंदिरात, कधीही स्वतःला नमस्कार करू देत नसत. मात्र फक्त या वेळी ‘हरिदास’ म्हणून श्रीबाबांच्या मंदिरात ते भक्तांचे नमस्कार स्वीकारीत असत.

प्रसाद वाटपासाठी आणलेल्या नारळांना पिंजर लावून ठेवण्याचे काम कीर्तन चालू असतानाच काही स्वयंसेवकांनी करून ठेवलेले असायचे. प्रसाद वाटप चालू असताना उपस्थित वारकरी-मंडळी आळीपाळीने अभंग गाऊन आपली सेवा सादर करित असत. श्रीमहाराज प्रसाद वाटप करताना, काही कारणाने उत्सवाला येऊ न शकलेल्या आपल्या भक्तांना स्मरणपूर्वक दुसऱ्या एखाद्या भक्तापाशी प्रसाद पाठवून देत असत. हे प्रसाद वाटप सकाळी सात-आठ वाजेपर्यंतही चाले. एकदा तर (दि. २.१२.१९८२) ते सकाळी साडेअकरा वाजेपर्यंत चालू होते. पहाटे तीनच्या सुमारास कीर्तनाला उभे राहिलेले महाराज सांगतेपर्यंत एकाच जागी उभे असत.

एकदा श्री.रवींद्र पराडकर प्रसाद वाटपाच्या वेळी श्रीमहाराजांच्या हाती एकएक नारळ, विडा, बत्तासा वगैरे प्रसाद देत होते. भराभर नारळ देण्याच्या गडबडीत त्यांच्या हातून एक नारळ सटकून श्रीमहाराजांचे पावलांवर पडला. नारळही आकाराने चांगला दणदणीत होता. आपल्या हातून नारळ पडून श्रीमहाराजांना लागले असेल, वेदना झाल्या असतील या विचाराने श्री.पराडकर शरमिंदे झाले.

परंतु श्रीमहाराज मात्र काहीच झाले नाही अशा तऱ्हेने प्रसाद वाटप करीत होते. तीन दिवसांच्या अखंड परिश्रमानंतर, त्यातही रात्रभर उभे राहून कीर्तन केल्यावर अशा प्रसंगी कोणीही माणूस रागावला असता. परंतु श्रीमहाराज शांतच होते. नंतर पराडकरांनी जाऊन दिलगिरी व्यक्त केली परंतु श्रीमहाराजांनी ‘तो प्रसंग विसरून जा, काही विशेष झालेले नाही,’ अशा शब्दात त्यांचे सांतवन केले.

प्रसाद वाटपानंतर श्रीमहाराज ७२ तासांच्या नामस्मरणाची स्वतः सांगता करीत. हे नामस्मरण प्रसाद वाटपाच्या वेळेपर्यंत नेहमीच लांबत असे. त्यानंतर “येई येई हो, गुरुराया । श्रीगुरु बाबा सदया । येई येई हो ॥” हा श्रीबाबांचा स्वरचित धांवा श्रीमहाराज म्हणत असत. त्याची चाल पाळण्याच्या गीताशी मिळती जुळती असे. सुरुवातीची एक दोन कडवी म्हणून होईपर्यंत श्रीमहाराजांचे अंतःकरण भरून येई. सद्गुरूंच्या स्मृतींनी कंठ दाटून येई. अंतःकरणातील भावना धाव्याच्या शब्दातून एवढ्या आर्तपणे बाहेर पडत की त्यांचा स्वर विव्द्वल होई, डोळ्यातून अश्रू वाहू लागत. एक एक शब्द प्रयत्नपूर्वक म्हणत, मनाला निग्रहाने आवर घालत, ते कसाबसा धावा पूर्ण करीत. “आपण पुन्हा प्रकट होऊन या” अशी विनवणी करताना श्रीमहाराज आपले पंचप्राण त्या धाव्याच्या शब्दात आणि सुरात ओतीत असत. या भावाविष्काराने श्रोतेही हेलावून जात, मूक होत.

धांवा पूर्ण झाला की आरती होऊन जयंत्युत्सवाची सांगता होत असे. हा उत्सव श्रीमहाराजांच्या उत्कट, असीम गुरुभक्तीचे प्रतीक होता आणि सद्गुरूंची भक्ती कशी करावी याचा तो आदर्श वस्तुपाठही होता !

चंपाषष्ठी - ‘श्रीगुरुकृपा’ या इमारतीतील देवघरात, ‘श्रीखंडेराय’ व ‘श्रीम्हाळसाई’ यांच्या अश्वारूढ मूर्ती पूजेसाठी ठेवलेल्या आहेत. चंपाषष्ठी म्हणजेच मार्गशीर्ष शुद्ध षष्ठीच्या दिवशी या देवतांना वांग्याचे कांदा घालून केलेले भरीत आणि ज्वारीची जाड भाकरी (रोडगा) असा खास नैवेद्य दाखविला जातो. या एकाच दिवशी अन्नपूर्णागृहात कांद्याचा वापर स्वयंपाकात होतो. एरवी कांदा स्वयंपाकात वर्ज्य असतो.

होळी - सणामागचे धार्मिक संदर्भ, रूढीमागचे अर्थ समजून घेऊन सश्रद्ध अंतःकरणाने, शास्त्रोक्त पद्धतीने सर्व सण साजरे करण्याविषयी श्रीमहाराजांचा कटाक्ष असे. त्यामुळे होळीचा सणही कशा मांगल्यपूर्ण पद्धतीने साजरा करायचा असतो हे श्रीमहाराजांनी समाजाला दाखवून दिले.

होळीच्या दिवशी सकाळी मंदिरातील सर्व देवदेवतांना साखरेच्या गाठी (माळा) वाहिल्या जातात आणि दुपारी पुरणपोळीचा नैवेद्य असतो.

सायंकाळी तुलसीवृंदावनाच्या मागील बाजूला, नेहमीच्या ठरलेल्या जागी जमीन शेणाने सारवून रांगोळ्या काढल्या जात. एक लहानसा खड्डा १ x १ x १ फूट एवढा खणून त्यामध्ये एरंड आणि बागेतील ऊस उभा केला जात असे. त्याभोवती लाकडे, गोवऱ्या, गवत यांची आटोपशीर आकाराची होळी रचली जात असे. बेताच्या आकाराच्या होळीमुळे मोठा भडका उडून अपघात होण्याचीही शक्यता टाळली जायची आणि लाकडे, गवत आदी सामग्रीचाही अपव्यय टाळला जात असे. सायंकाळची

मंदिरातील नित्याची आरती झाली की एखाद्या भक्ताकडून होळीची पूजा व्यवस्थितपणे करून घेतली जायची. पूजेनंतर पुरणपोळीचा नैवेद्य आणि नारळ होळीला अर्पण केला जायचा. त्यानंतर होळी पेटवली जायची. उपस्थित पुरुष-भक्तगण होळीला तीन प्रदक्षिणा घालून धार्मिक प्रथेप्रमाणे बोंब ठोकीत असत. त्यानंतर काही वेळाने होळीतील नारळ बाहेर काढून, तो फोडून त्या खोबऱ्याचा नैवेद्य प्रथम श्रीबाबांना दाखवून उपस्थितांना प्रसाद म्हणून वाटला जाई. नंतर चहापानानंतर सर्व मंडळी आपापल्या घरी जात.

सन १९७२ मध्ये मंदिरात श्रीमहाराजांचा षष्ठ्यब्दीपूर्ती समारंभ सेवामंडळाच्या सर्व भक्तमंडळींनी अत्यंत उत्साहाने साजरा केला. यानिमित्ताने गणेशयागाचे आयोजन केलेले होते. दोन दिवस हवन झाले. उग्ररथ शांत, मार्कंडेय पूजा आदी सर्व धार्मिक कार्यक्रम यथासांग करण्यात आले. यानिमित्ताने श्रीमहाराजांची गुळाची तुला करण्यात आली. भक्तांनी आग्रहपूर्वक, सजविलेल्या मोठ्या तराजूच्या एका पारड्यामध्ये श्रीमहाराजांना बसविले. श्रीमहाराज हाती सद्गुरू श्रीबाबा महाराजांचा फोटो घेऊन बसले होते. दुसऱ्या पारड्यात भारंभार गूळ घालून नंतर तो गूळ ब्रह्मवृंदाला अर्पण करण्यात आला. या समारंभाच्या वेळी सुमारे पंधराशे पाने जेवली. समारंभ यथासांग साजरा झाला.

श्री.मधुकर वा. टेंबे यांना पाठविलेल्या पत्रात श्रीमहाराज यांनी या समारंभाबाबत आपले मनोगत व्यक्त करताना लिहिले आहे -

“मला स्वतःला या गोष्टीची आवश्यकता नाही व पसंतही नाही. कारण कणशः व क्षणशः जे पंचभूतात्मक शरीर मृत्यूच्या जबड्यात जात असते त्याचे वाढदिवस वा समारंभ करणे बरे नव्हे. आता श्रीसद्गुरू बाबांसारख्या अवतारी पुरुषांची गोष्ट निराळी. असो.

हा समारंभ म्हणजे केवळ बाबांच्या कृपेचा गौरव आहे असे मी समजतो. श्रीसद्गुरू बाबांनी त्यांच्या कार्याकरिता हे शरीर जिवंत ठेवले आहे व अद्याप बरेचसे कार्यक्षमही ठेविले आहे ही केवळ त्यांचीच कृपा असे मी समजतो.”

सर्व भक्तमंडळी श्रीमहाराजांनादेखील अवतारी पुरुषच मानीत असत आणि त्यांनी अत्यंत भक्तिभावाने हा समारंभ आयोजित केल्यामुळे भक्तांवरील प्रेमापोटी श्रीमहाराजांना भक्तांनी जे-जे कौतुक केले ते स्वीकारावे लागले, मात्र श्रीमहाराजांनी यानिमित्ताने कोणाकडूनही अहेर मात्र स्वीकारला नाही.

■ ■ ■

प्रकरण : १४

शिवरायांचा आठवावा प्रताप ॥

श्रीक्षेत्र डेरवण येथे श्री सीतारामबुवांची समाधी, श्रीमहारुद्र हनुमान मंदिर, श्रीदत्त मंदिर, श्रीमहाराजांचे देवस्थान, श्रीस्वामी समर्थ-श्रीराम मंदिर, श्रीज्ञाननाथ मंदिर त्याचप्रमाणे श्री वहाळकरबुवांची समाधी या सर्व स्थानी सकाळी यथासांग शोडषोपचारे पूजा होते. याचबरोबर वैश्वदेव, नैवेद्य, प्रसाद, सकाळ-संध्याकाळी आरती, रात्रौ पंचपदी, सकाळी सहा वाजता नामस्मरण, कामाला सुरुवात करण्यापूर्वीचे कामगारवर्गाचे नामस्मरण हे सर्व कार्यक्रम अतिशय नियमितपणे, ठरल्या वेळी पार पाडले जातात. मंदिरात दररोज रुद्र एकादशी, पवमानाची आवृत्ती, सप्तशतीचा पाठ, श्रीगुरुचरित्र व गुरुलीलामृत यांचे वाचन, ब्राह्मण भोजन, त्याचप्रमाणे संकष्टीच्या दिवशी सायंकाळी अथर्वशीर्षाची आवर्तने, अभिषेक आणि नैवेद्य, दर एकादशीला पंचसूक्त पवमानाची आवर्तने होतात.

पौष शु ॥ ३ ते १०, शक १९०६ म्हणजेच दि. २५ डिसेंबर १९८४ ते १ जानेवारी १९८५ या कालावधीत डेरवण येथे श्रीमहाराजांनी एक मोठे अनुष्ठान केले. आसेतुहिमाचल, अकराशे विद्वान ब्राह्मणांना निमंत्रित करून हे अनुष्ठान करण्यात आले. याची माहिती मागील प्रकरणात आली आहे.

हे अनुष्ठान म्हणजे एक शिवधनुष्य होते आणि श्रीमहाराजांनी ते लीलया पेलले होते. श्री.द.प.नानल त्या वेळची एक आठवण सांगतात. अनुष्ठानासाठी आलेल्या अकराशे ब्राह्मणांची निवासव्यवस्था हेच सर्वात मोठे आव्हान होते. त्यासाठी काश्यपी नदीच्या पैलतीरावर एक लाख चौ.फूट क्षेत्रफळाचा भव्य मंडप घालण्यात आला होता. १०० शौचकूप (तात्पुरते) बांधलेले होते. मंडपातील जमीन नव्याने केलेली होती, ती पूर्णपणे कोरडी नव्हती. ७ - ८ दिवसांच्या कार्यक्रमात ओलसर जमिनीवर वावरल्यास, बसल्यास ब्रह्मवृंदाला त्रास होईल हे पाहिल्यावर श्रीमहाराजांनी संपूर्ण जमिनीवर भाताचा पेंढा पसरवून, त्यावर किनताने घालून, त्यावर बैठकीची व्यवस्था केली. त्यामुळे कोणालाही त्रास झाला नाही.

डासांचा त्रास होऊ नये म्हणून कासव छाप मच्छर अगरबत्तीचे हजारो खोके त्या वेळी आणलेले होते. मंडपात पसरलेला पेंढा आणि किनताने लक्षात घेऊन सावधगिरीचा उपाय म्हणून अगरबत्तीखाली स्टीलच्या थाळ्या ठेवण्यात आल्या होत्या. अगरबत्त्यांचा साठा एवढा भरपूर होता की पुढे ३-४ वर्षे त्या वापरल्या जात होत्या. पाहुण्यांची कोणतीही गैरसोय होऊ नये म्हणून महाराज कसे दक्ष असत आणि त्याच वेळी सुरक्षिततेचाही विचार करून आवश्यक त्या गोष्टी कशा करवून घेत, याचे उदाहरण म्हणून बाळासाहेब काजरेकर ही आठवण सांगतात.

स्थानामध्ये श्रीसंत दिगंबरबुवा वहाळकरांचा पुण्यतिथी उत्सव, श्रीसंत सीतारामबुवांचा पुण्यतिथी उत्सव, श्रीरामदास नवमी, श्रीशिवजयंत्युत्सव असे उत्सव मोठ्या उत्साहाने साजरे केले जातात. परंतु

ज्याप्रमाणे पुण्याच्या स्थानामध्ये श्रीसद्गुरू बाबा महाराजांची जयंती हा सर्व उत्सवांचा मुकुटमणी, त्याचप्रमाणे डेरवण येथे 'श्रीशिवजयंत्युत्सव' हा विशेष मोठ्या स्वरूपात साजरा केला जातो.

श्रीशिव-समर्थ मंदिर आणि गडाचे बांधकाम पूर्ण झाल्यापासून हा उत्सव मोठ्या थाटामाटात साजरा करण्यास श्रीमहाराजांनी प्रारंभ केला. फाल्गुन वद्य तृतीया या तिथीला हा उत्सव साजरा होतो. उत्सवाच्या दिवशी सकाळी नऊ वाजता एक मोठी सभा शिव-समर्थ गडाच्या भव्य सभागृहात आयोजित केलेली असते. शिवचरित्राचे अभ्यासक आणि विद्वान, ज्ञानतपस्वी अशा एखाद्या महनीय व्यक्तीला प्रमुख पाहुणे म्हणून निमंत्रित केलेले असते. प्रमुख पाहुण्यांना मिरवत, अत्यंत सन्मानपूर्वक सभास्थानी आणले जाते. ढोल, ताशे, लेझीम, झांजा, तुताऱ्या आदींच्या गजरात शिवछत्रपतींच्या जयजयकारात मिरवणूक संध्यागतीने सभास्थानी येते, तेव्हा सारे सभागृह या उत्सवासाठी दूरदूरहून, महाराष्ट्राच्या कानाकोपऱ्यातून आलेल्या शिवप्रेमींनी ओसंडून वाहात असते.

सर्वप्रथम यथाविधी ध्वजपूजन होते आणि जेव्हा भगवा ध्वज दिमाखाने संध्यागतीने ध्वजस्तंभावर चढविला जातो, त्या वेळी पुन्हा एकदा वाद्यांचा महाप्रचंड कल्लोळ होतो. फटाक्यांच्या माळांचा अखंड कडकडाट आणि तोफांची सलामीच दिली जात आहे असे वाटणारे, फटाक्यांच्या बारांचे धमाकेदार स्फोट, यामुळे सगळे वातावरण अगदी भारून जाते.

त्यानंतर श्रीमहाराजांनी रचलेले देववाणीतील ध्वजगीत सामूहिकपणे पठण केले जाते. नंतर प्रमुख पाहुणे, वक्ते तसेच विशेष सन्माननीय पाहुणे व्यासपीठावर स्थानापन्न होतात आणि ब्रह्मवृंद शांतीसूक्त पठण करतात.

शांतीसूक्तानंतर सभेला सुरुवात होते. श्रीशिवाजी महाराजांचे चरित्र हा नित्यनूतन भासणारा सर्वांच्याच आवडीचा विषय आणि त्यावर भाष्य करण्यासाठी विचारपूर्वक निवडलेले विद्वान यामुळे प्रतिवर्षी श्रोते लक्षपूर्वक ही भाषणे ऐकतात आणि काही नवे विचार, नवे पैलू जाणून घेतात. श्रीमहाराज देहधारी असताना सभेच्या शेवटी ते आपले मार्गदर्शनपर विचार मांडून आशीर्वचनाने सभेची सांगता करीत.

या सोहळ्यासाठी फार मोठ्या संख्येने भक्तगण जमतात. या सर्वांचे चहापान, फराळ, प्रसाद, निवास आदी सोयी करणे हे मोठे आव्हानात्मक काम असते. श्रीमहाराजांनी नियोजनपूर्वक आखून दिलेल्या पद्धतीने आजही हा सर्व सोहळा सुरळीतपणे चालू असतो. आजकाल तर दहा ते बारा हजार भक्तगण, त्यातील निम्यापेक्षा जास्त भिनीवर्ग, या उत्सवाच्या निमित्ताने एकत्र येतात. त्यामुळे सभा समाप्त झाली की लगेचच महाप्रसादाला सुरुवात होते आणि फक्त दोन ते अडीच तासात आलेल्या सर्वांचे भोजन पूर्ण होते.

श्रीमहाराजांचे वेळी सायंकाळी चार वाजल्यापासून शिवछत्रपतींच्या पालखीची मिरवणूक श्री सीतारामबुवांच्या मंदिरापासून सुरू होत असे. सजविलेल्या पालखीत श्रीशिवछत्रपतींची मूर्ती ठेवण्यात येत असे आणि छत्र-चामरे, चवऱ्या, पंखे, अबदागीर, गरूड-हनुमंत, चंद्र-सूर्य, ध्वज-पताका, भगवी

निशाणे यांच्या गर्दीत, टाळ-मृदंगांच्या साथीने भजने गात, श्रीशिवछत्रपती, श्रीसमर्थ रामदास स्वामी, तसेच सद्गुरूंचा जयजयकार करीत पालखी श्री सीतारामबुवांच्या मंदिराला एक प्रदक्षिणा घालत असे. त्यानंतर दुसऱ्या प्रदक्षिणेच्या वेळी पालखी शिव-समर्थ गडाच्या दिंडी दरवाजातून बाहेर पडून मुख्य रस्त्याने डेरवण-सावर्डे सीमेवरील श्रीज्ञाननाथ मंदिरापर्यंत वाजत गाजत जाऊन पुन्हा शिव-समर्थ गडाकडे परत येत असे.

या साऱ्या मार्गावर भेरी, तुताऱ्या, नाल, मृदंग, टाळ, ढोल, ताशे असा वाद्यांचा एकच गजर आकाश भेदून जात असे. पालखी सोहळ्यात जागोजागी भजनांचे मेळे, हरिनामाचा गजर करीत नाचत गात चाललेले असायचे. तरुण तालीमबाज; लाठी-काठी, दांडपट्टा, तलवार यांचे हात दाखवीत असायचे. लेझीम पथके आणि झांज पथके बेभान होऊन ढोलाच्या तालावर घुमत असायची. भगवी निशाणे हाती घेऊन, डोईला भगवे फेटे बांधलेले तरुण जोषात, निशाण काठ्या उंचावत नाचत असायचे. श्रीमहाराज स्वतः सर्वत्र फिरून प्रत्येक समूहाबरोबर थोडाथोडा वेळ थांबून त्यांचा उत्साह द्विगुणीत करायचे. कधी, “शिवछत्रपती राजा महाराष्ट्राचा। अवतार महादेवाचा ॥” हा त्यांचा अत्यंत आवडता गजर स्वतः सांगून श्रीमहाराज त्या तरुणात तरुण होऊन नाचायचे. त्या वेळी भक्तगणांकडून अक्षरशः गगनभेदी प्रतिसाद मिळायचा. दशदिशा शिवनामाने भरून जायच्या आणि साऱ्या मिरवणुकीत उत्साहाचे उधाण यायचे. फटाक्यांच्या आतषबाजीने आकाश उजळून निघायचे.

या शिवजयंती उत्सवाला मोठ्या प्रमाणावर वारकरी संप्रदायाचे लोक उपस्थित असतात. किंबहुना अशा वारकऱ्यांच्या दिंड्या हे मिरवणुकीचे वैशिष्ट्य असते. ज्याप्रमाणे विविध यज्ञ यागांचे आयोजन करून श्रीमहाराज शेकडो विद्वान ब्राह्मणांना एकत्र आणीत, त्याचप्रमाणे शिवजयंतीच्या निमित्ताने हजारो वारकरी श्रीमहाराजांच्या निमंत्रणाला मान देऊन या दिंडीत सहभागी होत असत. त्या काळी ७० ते ८० मृदंग वादक आणि दोन ते तीन हजार टाळकरी एकत्र यायचे. ह.भ.प.खाशाबुवा कोकाटे, दामुअण्णा माळी, निवृत्तीबुवा देशमुख, तुळशीरामबुवा दीक्षित, हरिबुवा रिंगे असे अनेक प्रसिद्ध वारकरी भजनीबुवा या सोहळ्याला उपस्थित असत. वारकरी संगीत भजनांचा तो आनंद सोहळा असे. श्रीमहाराजांच्यासारख्या जाणकाराच्या उपस्थितीत हे वारकरीबुवा आपली कला जीव ओतून पेश करीत. विविध रागांवरील आपले प्रभुत्व दाखवीत. एका रागावरून दुसऱ्या रागात लीलया फिरत वेगवेगळे पारंपरिक अभंग सादर करताना कोणी बुवा सुरांच्या जंगलात वाट हरवलेच तर त्यांना श्रीमहाराज अचूकपणे मूळ वाटेवर आणून सोडत.

श्री.बंडूशेट जाधव हे श्रीमहाराजांचे भक्त, वारकरी संप्रदायाचे जाणकार भजनीबुवा, स्वतःला ‘श्रीमहाराजांचा वारकरी’ असे मोठ्या अभिमानाने म्हणवून घेत. त्यांच्या वडिलांचे नाव केशवशेट जाधव. डेरवणजवळील कुडप हे त्यांचे मूळ गाव. श्रीमहाराज आणि श्री सीतारामबुवा यांच्यावर केशवशेट यांची अतीव श्रद्धा होती. श्रीपांडुरंग आणि श्रीस्वामी समर्थांची उपासना परंपरेने घरात चालत

आलेली होती. श्रीतुकाराम बीजेचा उत्सव १९३६ पासून कुडप येथे त्यांच्या घरी अव्याहत चालू आहे. अशा या परंपरेत वाढलेल्या श्री.सीताराम केशव ऊर्फ बंडूशेट जाधव यांना भजनाची अत्यंत आवड होती. सुरेल आवाज आणि संगीताची चांगली समज असल्यामुळे श्रीमहाराज मंदिरात बंडूशेटना वारंवार अभंग म्हणण्याची संधी देत असत. आज त्यांचे चिरंजीव श्री.सुधाकरराव ती परंपरा सर्वार्थाने पुढे नेत आहेत (या सुधाकररावांना श्रीमहाराज कौतुकाने 'भजनानंद' म्हणत).

भजनाच्या आवडीमुळे शिवजयंती उत्सवाच्या वेळी वारकरी बुवांशी संपर्क साधून त्यांना शिवजयंती सोहळ्याला निमंत्रित करण्याची कामगिरी श्रीमहाराज बंडूशेटना सांगत. १९८४ सालची गोष्ट. श्री.बंडूशेट अशी निमंत्रणे करीत लोणावळ्याहून भोरला निघाले होते. जाताना पुण्यातूनच मार्ग होता आणि तोही अगदी समाधिमंदिराजवळूनच जातो. परंतु उशीर होईल या सबबीवर मंदिराकडे न वळता बंडूशेट सरळ पुढे निघून गेले आणि एखादा फर्लांग गेले नाहीत, तोच गाडी बंद पडली. तासभर प्रयत्न करून गाडी सुरू होईना. तेव्हा आता आधी समाधिमंदिरातच जाऊ या असे ठरले आणि आश्चर्य म्हणजे गाडी लगेच चालू झाली.

सावर्डे येथील बाजारपेठेतून शिवरायांची पालखी मिरवत आणावी अशी श्रीमहाराजांची इच्छा होती. परंतु सत्ताधारी पक्षातील त्यांचे हितशत्रू नेहमीच राजकीय दबाव आणून त्या वेळी नेमके १४४ कलम लावून मिरवणुकीस अडथळे आणीत. १९८५ साली १४४ कलम लावलेले नव्हते, म्हणून त्या वर्षी मिरवणुकीची तयारी उत्साहाने करण्यात आली होती, परंतु पोलिसांनी दांडगाई करून अखेरच्या क्षणी मिरवणूक काढू दिली नाही. त्यामुळे त्यानंतर तसा प्रयत्न झाला नाही. परंतु १९९३ सालापासून मात्र सावड्यांतील मारुती मंदिरापासून शिव-समर्थ गडापर्यंत अत्यंत भव्य मिरवणूक प्रतिवर्षी काढण्यात येते. ती मिरवणूक आता शिवजयंती सोहळ्याचे प्रमुख वैशिष्ट्य आणि श्रीमहाराजांच्या कार्याचे प्रतीक झाली आहे.

सायंकाळी चार वाजण्याच्या सुमारास श्री सीतारामबुवांच्या मंदिरासमोर या प्रदक्षिणेला प्रारंभ होतो. शृंगारलेल्या पालखीत श्रीशिवछत्रपती आणि सद्गुरूंच्या प्रतिमा स्थापन करून आरती होऊन, मंदिरात एक प्रदक्षिणा पूर्ण करून टाळ-मृदंगांच्या साथीने अभंग गात श्रीशिवछत्रपतींचा जयघोष करीत शिव-समर्थ गडाच्या प्रवेशद्वारातून मिरवणूक बाहेर येते. त्याच वेळी समारंभाला आलेले हजारो स्त्री-पुरुष भक्तगण गडाबाहेर उभ्या असलेल्या बसेस, ट्रक्स आदी वाहनातून सावड्यांच्या बाजारपेठेतील श्रीहनुमान मंदिरापाशी येतात. सजविलेल्या ट्रॅक्टर ट्रॉलीतून पालखीही तेथे काही वेळातच पोहोचते. श्रीहनुमान मंदिरात पूजा करून, श्रीहनुमंताचे आशीर्वाद घेऊन फटाक्यांच्या कडकडाटात मिरवणूक अतिशय संध गतीने सुरू होते. या मिरवणुकीसाठी एक सुंदर कोरीवकाम केलेला रथ खास तयार केलेला आहे. त्यामध्ये अग्रभागी श्रीशिवछत्रपतींची प्रतिमा तसेच मागे उच्चासनावर सद्गुरूंच्या प्रतिमा सजवून ठेवलेल्या असतात. विजेच्या दिव्यांच्या माळांनी रथावर रोषणाई केलेली असते. धोतर, सफेद अंगरखा, शिरी

रुबाबदार भगवा फेटा, खांद्यावर रुईकाठी उपरणे घेतलेले स्वयंसेवक हा भव्य रथ ओढीत असतात.

मिरवणुकीच्या अग्रभागी बैलगाडीत किंवा ट्रॅक्टरमध्ये सनई, चौघडा असतो आणि त्यामागे विविध पथके शिस्तबद्धपणे चाललेली असतात. यामध्ये लेझीम, झांज, दांडपट्टा, मलखांब असे खेळ करीत अनेक व्यायामशाळांची पथके चाललेली असतात. बॅन्डवर भक्तिगीते, देशभक्तिपर गीते वाजवली जात असतात. डेरवणच्या ट्रस्टने चालविलेल्या इंग्रजी माध्यमाच्या शाळेतील मुलांचे पथक आपल्या डौलदार पदन्यासाने विविध नृत्यप्रकार सादर करीत सर्वांचे लक्ष वेधून घेत असते. अगदी रथासमोर वारकरी-दिंडी भजने गात चाललेली असते, त्याचप्रमाणे आजूबाजूच्या गावातील भजनी मंडळेही आपल्या मंडळाचे फलक अभिमानाने मिरवीत भजने गात मिरवणुकीत सामील झालेली असतात.

या मिरवणुकीत श्रीमहाराजांचे हजारो भक्तगण हाती भगवे झेंडे घेऊन सामील झालेले असतात. त्यातील शेकडो तरुण स्वयंसेवक खास मराठी पद्धतीचा रुबाबदार भगवा फेटा बांधून, हाती भगवा झेंडा घेऊन, शिवछत्रपतींचा जयघोष करीत अक्षरशः बेभान होऊन नाचत असतात. वरून फाल्गुनातील कडक उन्हाचा वर्षाव होत असतो, पायाखालची सडकही तापलेलीच असते. परंतु अंगात वीरश्रीचा संचार झालेले हे तरुण बेधुंद नाचताना पाहून मग साऱ्या मिरवणुकीतच चैतन्याची लाट संचारते. अगदी वृद्ध माणसेही ढोलाच्या तालावर पावले टाकू लागतात. लाठी-काठी, दांडपट्टा असे मर्दानी खेळ गर्दीचे लक्ष वेधून घेत असतात. त्यातच फटाक्यांच्या माळांचे आणि बारांचे आवाज घुमत असतात. ही मिरवणूक महामार्गावरून चाललेली असल्यामुळे काही स्वयंसेवक लांबलचक दोरी एका बाजूने ताणून दुसऱ्या अर्ध्या भागातून वाहतूक सुरळीत ठेवीत असतात. पोलिसांचे मोठे पथकही याच कामात गुंतलेले असते. रथाच्या मागील बाजूस स्त्रियांचे मोठे पथक शांतपणे शिस्तीने भजने गात चाललेले असते. मिरवणुकीबरोबर पिण्याचे पाणी पुरविण्यासाठी एक टँकरही चाललेला असतो. हळूहळू उन्हाचा दाह कमी होतो. सूर्य मावळतो. मात्र मिरवणूक अजून सावड्यांच्या बाजारातच घुमत असते. काळोख पडू लागला की आकाशात रंगीबेरंगी रोषणाईचे फटाके उडवणे सुरू होते. विविध रंगांच्या प्रकाशाने आकाश उजळून निघते. जनरेटर्सवर मोठमोठे दिवे लावलेले ट्रॅक्टर्स मिरवणुकीत अंतराअंतरावर ठेवून विद्युत प्रकाशात मिरवणूक उजळून टाकली जाते. हळूहळू दुर्गवाडी फाट्यावर वळून मिरवणूक डेरवणच्या रस्त्याला लागते. तीन-चार तास झाले तरी लोकांचा उत्साह कणभरही कमी झालेला नसतो. मिरवणुकीच्या मार्गावर सुवासिनी पंचारत्या घेऊन ओवाळण्यासाठी सज्ज असतात. त्यांच्या ओवाळण्या झाल्यावर त्यांच्या तबकात प्रसाद घालून त्यांचा सन्मान केला जातो. पुढे एके ठिकाणी रस्त्याच्या कडेला माळावर मिरवणूक थोडा वेळ विश्रांती घेते. तेथे अल्पोपहार आणि चहा-काँफीची व्यवस्था केलेली असते. ताजेतवाने झालेले जवान नव्या जोषात नाचू लागतात आणि मिरवणूक पुन्हा चालू होते.

मात्र ७-८ तास चालणाऱ्या आणि सुमारे चार किलोमीटर अंतर चालून जाणाऱ्या या मिरवणुकीतील शिस्त वाखाणण्यासारखी असते. येथे कोणी वेडेवाकडे अंगविक्षेप करून नाचत नाही. वाटेवर कोणाचाही

अधिक्षेप होईल असे वागत नाही. परंतु त्याचबरोबर कोणाचीही या सोहळ्याकडे वाकड्या नजरेने पाहाण्याची हिंमत होणार नाही एवढा जोषही येथे प्रकट होत असतो. श्रीकाका महाराज या मिरवणुकीच्या किमान अर्धा-पाऊण किलोमीटरपर्यंत पसरलेल्या दोन्ही टोकांच्या दरम्यान वारंवार फिरून सर्व पथकांमध्ये थांबून, त्यांना प्रोत्साहित करीत असतात. कधी ते वारकऱ्यांचे अभंग ऐकतील, कधी मुलांचे नृत्य पाहातील, कधी तरुणांच्या कोंडाळ्यात थोडा वेळ नाचतील, मिरवणुकीतील जाणकार वृद्ध मंडळींना अशा वेळी श्रीमहाराजांची आठवण होते.

रात्री बाराच्या सुमारास मिरवणूक शिव-समर्थ गडाच्या दिंडी दरवाजापाशी येते, तेव्हा लिंबलोण तुकडा ओवाळून टाकला जातो आणि दूधपाणी घालून पालखीचे खूर आणि पालखी वाहणाऱ्यांचे पाय धुतले जातात. शिवछत्रपती मंदिरासमोर पालखीला १०८ सुवासिनी ओवाळून औक्षण करतात. त्यानंतर समाधिमंदिरापाशी येऊन पालखी तिसरी प्रदक्षिणा पूर्ण करते, तेव्हा मध्यरात्र उलटून गेलेली असते.

ज्या भक्तिभावाने श्रीमहाराज श्रीबाबांचा जयंती उत्सव साजरा करीत, त्याच भावनेने ते शिवजयंती उत्सव साजरा करीत असत. हा उत्सव श्रीमहाराजांचा अत्यंत आवडता उत्सव होता. इतर सर्व उत्सवांपेक्षा याचे स्वरूप थोडे वेगळे आहे. जडण-घडण थोडी वेगळी आहे. एका कर्मयोगी समाजसुधारकाच्या भूमिकेतून श्रीमहाराजांनी या उत्सवाची सुरुवात केली. एकसंध समाज निर्माण व्हावा अशा तऱ्हेने त्याची आखणी केली. श्रीमहाराजांचे डेरवण परिसरातील सर्व कार्य हे समाजातील सर्व स्तरातील लोकांच्या ऐहिक प्रगतीसाठी सुरू केलेले होते. त्यालाच नेमका मूठभर स्वार्थी पुढाऱ्यांनी विरोध करावा हे समाजाच्या प्रगतीच्या दृष्टीने दुर्दैवाचे ठरले; परंतु तरीही श्रीमहाराजांनी आपले कार्य अथकपणे चालूच ठेवले आणि हा शिवजयंती उत्सव या कार्याचा प्रतीकात्मक आविष्कार ठरला.

सन १९८८ मध्ये श्रीमहाराजांची प्रकृती क्षीण झालेली होती. त्या वेळी पुण्यातील स्थानातच त्यांचा मुक्काम होता. अधूनमधून त्यांना थोडे बरे वाटावे म्हणून सायंकाळी मोटारीतून पुण्याच्या विमानतळावर वगैरे फिरवून आणत. एक दिवस असेच फिरायला बाहेर पडले असता श्रीमहाराजांच्या आग्रहावरून सोबतचे सर्वजण तेथून डेरवणला गेले. तेव्हा ते सारेजण केवळ अंगावरील कपड्यानिशी होते. दुसऱ्या दिवशी शिवजयंती होती. त्या आनंदसोहळ्यात सहभागी होण्याच्या तीव्र इच्छेने श्रीमहाराज असे तडकाफडकी निघून आले. दोन दिवस उत्सवात सामील झाले. भक्तांसमवेत पालखी सोहळ्यात थोडा वेळ सहभागी झाले. शरीरप्रकृती अजिबात साथ देत नसताना केवळ मनाच्या उभारीवर त्यांनी हा सारा खेळ केला. या बाबतचा वृत्तांत प्रकरण क्र.२० मध्ये विस्ताराने आलेला आहे.

त्या वेळी पुण्यातील श्रीबाबांच्या मंदिरातील एकएक कार्यक्रम बंद करीत श्रीमहाराज स्वतःला मोकळे करून घेत होते. अगदी गुरुपौर्णिमेचा कार्यक्रमही त्या वर्षी झाला नाही. एवढेच काय, श्रीबाबांची जयंतीही श्रीमहाराजांच्या क्षीण झालेल्या प्रकृतीमुळे नेहमीप्रमाणे उत्साहात साजरी झाली नव्हती. असे असूनही श्रीमहाराज सन १९८८ च्या शिवजयंतीला डेरवण येथे हजर राहिले याचा अर्थ स्पष्टच आहे !

या उत्सवासाठी महाराष्ट्राच्या कानाकोपऱ्यातून भक्तगण आलेले असतात. रत्नागिरी, चिपळूण भागातील लोक मोठ्या संख्येने येतात. स्त्रियांचा उत्साह तर अवर्णनीय असतो. त्या संख्येने बहुधा पुरुषांना मात देत असाव्यात. पुणे, मुंबई, नाशिक अशा मोठ्या शहरातून बसेस भरभरून लोक येतात. त्याचप्रमाणे डेरवणच्या आजूबाजूच्या गावातून पायी येणाऱ्या लोकांचीही संख्या कमी नसते.

परंतु एवढ्या मोठ्या संख्येने लोक जमूनसुद्धा व्यवस्था मात्र नेहमीप्रमाणेच उत्तम असते. शिस्त नेहमीसारखीच पाळली जाते. स्थानात शांतताही रोजच्याप्रमाणेच असते. गडबड गोंधळ होत नाही की कोणत्या गोष्टीसाठी धावाधाव होत आहे असे दिसत नाही. सभा वेळीच सुरू होते, वेळीच संपते. मिरवणूक दृष्ट लागावी अशी असते आणि गर्दीवर संयोजकांचे पूर्ण नियंत्रण असल्यामुळे कोणताही अप्रिय प्रसंग घडत नाही किंवा कोणाला कुरापत काढण्याची संधीही मिळत नाही आणि हिंमतही होत नाही. चहा-पाणी, न्याहारी, दुपारचा महाप्रसाद, रात्रीचे जेवण, मिरवणुकीदरम्यान देण्यात येणारा अल्पोपहार-चहा सारे काही वेळच्या वेळी व्यवस्थितपणे पार पडते. आलेल्या सर्वांना व्यवस्थित प्रसाद देऊन निरोप दिला जातो आणि मोठ्या संख्येने मिरवणुकीसाठी आलेल्या, आजूबाजूच्या परिसरातील कष्टकरी वर्गातील माता-भगिनींची 'साडी'ची भेट देऊन पाठवणी केली जाते.

हे सारे वर्षानुवर्षे अव्याहतपणे चालू आहे. हे सर्व श्रीमहाराजांनी कसे निर्माण केले, कोणत्या विचाराने केले, कोणत्या सूत्राने सर्वांना एकत्र गुंफले, कोणत्या प्रेरणेने सर्वांना कार्यप्रवण केले, कोणती अक्षय ऊर्जा पुरविली याचा शोध घेणे सर्वांनाच मार्गदर्शक ठरेल.

■ ■ ■

अभंग

अक्षय, अनादी, अनंत, अपार। आहे सर्वेश्वर, परमात्मा ॥	१
तोची सर्वांचिये हृदयीं बैसला। आत्मा नाम ज्याला, देती श्रुती ॥	२
अनाम, अरूप, स्वयंज्योती पूर्ण। नित्यानंदें ध्यान करणें त्याचे ॥	३
आप आपणांसी पाहोनीयां घेणें। चिरंजीव होणें येणें मार्गे ॥	४
दास म्हणे जें की असे शब्दातीत। गुरुकृपें, सत्य, जाणा तें की ॥	५

॥ श्रीसद्गुरुचरणारविंदार्पणमस्तु ॥

प्रकरण : १५

प्रेतनेवीण कार्य जालें हें तों घडेना ॥

श्रीमहाराजांचे कार्य आणि कार्यपद्धती याबद्दल विचार करताना एक गोष्ट जाणवते की, हे सर्व प्रचंड कार्य आपल्या सद्गुरूंविषयीच्या अपार श्रद्धेतून झालेले आहे आणि त्याच वेळी या श्रद्धेला श्रीमहाराजांनी एक विस्तृत अशी वैचारिक बैठक दिलेली आहे. “जमीन चांगली सुपीक पाहून माझ्या नावे क्वचित दाणा टाकीत जा” असा आदेश श्रीबाबांनी ज्या वेळी श्रीमहाराजांना दिला त्याच वेळी आपल्या सद्गुरूंच्या कार्याची ध्वजा आपणाला पुढे न्यायची आहे आणि तेच आपले एकमेव जीवनकार्य आहे असा निश्चय श्रीमहाराजांनी केला होता आणि त्यासाठी त्यांनी ‘जमीन चांगली सुपीक करणे’ हे आपले प्रथम कर्तव्य मानले. “समाजाच्या उन्नतीसाठी समाजपुरुषाची सेवा करणे आणि ही सेवा शास्त्रशुद्ध आणि मान्य अशा वेदविद्या, पुराणविद्या, आयुर्वेद, ज्योतिष अशा पारंपरिक विद्यांचे संशोधन, शिक्षण आणि प्रचार करून करणे” हे प्रमुख उद्दिष्ट श्रीमहाराजांच्या दृष्टीसमोर होते. त्यामुळे श्रीबाबांच्या मंदिरात अगर डेरवण येथील स्थानात जे जे सण, समारंभ, उत्सव व अन्य उपक्रम श्रीमहाराजांनी सुरू केले, त्यानिमित्ताने ज्या प्रथा, परंपरा, जोपासल्या किंवा नव्याने निर्माण केल्या, त्या प्रत्येकामागे श्रीमहाराजांचा काहीएक निश्चित विचार होता, निश्चित उद्दिष्ट होते. म्हणून त्या-त्या उद्दिष्टांप्रमाणे प्रत्येकाचे अत्यंत काळजीपूर्वक केलेले नियोजन होते. कोणत्याही गोष्टीची नियोजनपूर्वक आखणी करणे हे श्रीमहाराजांच्या कार्याचे सर्वात महत्त्वाचे वैशिष्ट्य होते.

प्रत्येक उत्सवाची अगर यज्ञसमारंभाची एक फाईल तयार करून तिच्यामध्ये सुस्पष्ट शब्दात या नियोजनाचा आराखडा लिहून ठेवण्याची पद्धत श्रीमहाराजांनी अगदी प्रथमपासून पाडली होती. या फायलीमध्ये त्या उत्सवासंबंधी सर्व बाबींच्या नोंदी असत आणि आवश्यक तेथे नकाशे काढून, बसण्याची व्यवस्था, भोजनाच्या पंक्तींची रचना किंवा सजावटीची रचना अशा गोष्टीसुद्धा स्पष्ट केलेल्या असत. प्रत्येक वर्षी नव्याने या फायली लिहिल्या जात. त्यामुळे लिहिताना त्यातील प्रत्येक बाबीची पुन्हा चर्चा होऊन, मागील वेळच्या अनुभवाने काही सुधारणा आवश्यक असल्यास तशा करून या फायली अद्ययावत केल्या जात. कोणतेही काम कोणा एका व्यक्तीवर अवलंबून असू नये, ते काम करण्याची जबाबदारी ऐनवेळी दुसऱ्या व्यक्तीवर पडल्यास त्याला ते काम नीटपणे पुरे करता यावे असाही या फायली ठेवण्यामागील उद्देश होता. तपशिलवार नोंदींमुळे पूर्वतयारीत कोणतीही उणीव राहात नसे. एखादी गोष्ट विस्मरणामुळे राहून गेली असेही होत नसे.

कोणत्याही कार्यक्रमापूर्वी कार्यकर्त्यांची बैठक घेण्याची श्रीमहाराजांची पद्धत होती. श्रीबाबा महाराजांच्या जयंतीसारख्या मोठ्या कार्यक्रमाचे वेळी तर दोन-तीन बैठकाही घेतल्या जात आणि त्या बैठकांचे

दिवसही सर्वसाधारणपणे ठरलेले असत. मात्र कार्यक्रम लहान असला अगर मोठा असला तरी त्याचे नियोजन सारख्याच काटेकोरपणे केलेले असायचे. शिस्तीच्या बाबतीत अगर व्यवस्थेच्या बाबतीत कोणत्याही प्रकारे शैथिल्य येऊ दिले जात नसे.

एखाद्या यज्ञाची आखणी करायची असेल तर प्रथम वे.मू.सप्रे गुरुर्जींशी विचारविनिमय करून यज्ञासाठी योग्य तो कालावधी, ब्राह्मणांची उपलब्धता, बाहेरगावाहून कोण ब्राह्मण येणार, स्थानिक किती ब्राह्मण आहेत, कोणत्या गुरुर्जींकडे कोणत्या धार्मिक कृत्याची जबाबदारी सोपवायची, या सर्व गोष्टी विचारपूर्वक ठरविल्या जात. मग यज्ञाआधी दोन-अडीच महिने, स्वयंसेवकांची बैठक बोलावून त्यामध्ये कामाची जबाबदारी ठरवून नावानिशी याद्या बनविल्या जात. त्याचप्रमाणे ज्याच्यावर अशी जबाबदारी सोपवली आहे, त्याला मदतनीस म्हणून काम करणारे स्वयंसेवकही निवडले जात.

पहिल्या बैठकीनंतरही दोन-तीन वेळा स्वयंसेवकांची बैठक बोलावून झालेल्या कामाचा आढावा घेतला जाई. यज्ञाचा कार्यक्रम, ब्रह्मवृंदाची राहाण्या-जेवण्याची व्यवस्था, भोजनाची तपशिलवार व्यवस्था; यामध्ये कोणत्या दिवशी किती माणसे अपेक्षित आहेत याचा अंदाज, त्याचप्रमाणे कोणते पक्वान्न, कोणती भाजी असे सर्व काही ठरविणे, चहा-पाणी आणि विरजणासाठी किती दूध लागेल, यज्ञकुंड आणि यज्ञमंडप बांधणे, गुरुर्जींसाठी कपडे बदलण्याची जागा, भोजन मंडपाची व्यवस्था अशा अनेक कामांचा अशा बैठकीत ऊहापोह होई.

अशाच एका बैठकीत घडलेला एक प्रसंग श्री.रवींद्र पराडकर यांनी सांगितला तो श्रीमहाराजांच्या कार्यपद्धतीवर आणि विचार करण्याच्या पद्धतीवर झगझगीत प्रकाश टाकणारा आहे. श्रीबाबांच्या जयंती उत्सवापूर्वीची स्वयंसेवकांची एक आढावा बैठक सुरू होती. श्रीमहाराज एकएक बाबीसंबंधी प्रश्न विचारून तो विषय हातावेगळा करीत होते. श्रीमहाराजांनी विचारले, “गॅसबत्या व्यवस्थित दुरुस्त करून आणल्या ?” संबंधित स्वयंसेवकाने होकार दिला. “त्या कोठे ठेवलेल्या आहेत ?” महाराजांनी विचारले. त्या स्वयंसेवकाने, “वझेकाकांच्या खोलीत !” असे म्हटले. महाराजांनी त्या स्वयंसेवकाकडे एक तीव्र कटाक्ष टाकला. त्याबरोबर आपले काहीतरी चुकले या जाणीवेने त्याने मान खाली घातली. श्रीमहाराज त्याला म्हणाले, “वर बघ !” त्याला महाराजांकडे पाहण्याचे धैर्य होईना. शेवटी महाराज कडाडले, “वर बघतोस की मुस्कटात देऊ ?” अखेरीस त्याने वर पाहिल्यावर महाराज म्हणाले, “तुला कोणी सांगितले ती खोली वझेकाकांची आहे म्हणून ?” तो स्वयंसेवक म्हणाला, “कोणी नाही.” “मग तू असे का म्हणालास ?” श्रीमहाराजांनी विचारले. दोन तीन वेळा त्याला तोच प्रश्न विचारल्यावर मग खुद्द वझेकाकांना त्यांनी विचारले, “तू याला असे सांगितलेस काय ?” त्यांनी ‘नाही’ म्हणून सांगितल्यावर पुन्हा त्या स्वयंसेवकाकडे वळून श्रीमहाराज त्याला खोदून खोदून तोच प्रश्न विचारू लागले. हा प्रकार तास-दीड तास चालू होता आणि बैठकीचे काम थांबले होते. शेवटी त्या स्वयंसेवकाने आपली चूक कबूल केली.

मग श्रीमहाराज म्हणाले, “ती खोली वझेकाकांच्या बापाची नाही. तुम्ही सारे तिला वझेकाकांची

खोली म्हणत राहिलात आणि कालांतराने जर त्यांनी आपला हक्क सांगितला, तर कोर्ट-कचेरी करण्यात संस्थेचा वेळ आणि पैसा जाणार. तेव्हा ती खोली वझेकाकांची नसून जिन्याखालची आहे.” त्या स्वयंसेवकाकडून तसे कान धरून अक्षरशः दहा वेळा वदवून घेतले. त्यानंतर मंदिरातील सर्व खोल्यांना नंबर देण्यात आले आणि मगच बैठकीचे काम पुढे सुरू झाले.

श्रीबाबांच्या मंदिरात आणि डेरवणला वर्षभर निरनिराळे सण, समारंभ, उत्सव चालूच असत; त्यामुळे अशा कार्यक्रमांना आवश्यक अशा सर्व गोष्टी मंदिरात सदैव उपलब्ध असाव्यात, त्यासाठी कोठे बाहेर जावे लागू नये, म्हणून श्रीमहाराजांनी एकएक वस्तू पारखून, निवडून जमा केली होती. हजारो माणसांच्या जेवणाच्या व्यवस्थेसाठी सुसज्ज अशी स्वयंपाकघरे या दोन्ही स्थानात श्रीमहाराजांनी तयार केली. त्यामध्ये लहान चमच्यापासून मोठ्या पातेल्यांपर्यंत सर्व भांडी मुबलक प्रमाणात घेतलेली होती. त्याचबरोबर ही भांडी वापरात नसतील तेव्हा ठेवण्यासाठी मांडण्या, घडवंच्या वगैरे करून ती व्यवस्थितपणे ठेवण्याची सोयही त्यांनी करून घेतली. या भांड्याकुंड्यांच्या नीटपणे याद्या केलेल्या असत. प्रत्येक कार्यक्रमाच्या वेळी आवश्यक तेवढीच भांडी वापरासाठी यादी करून काढली जात असत. कार्यक्रम झाल्यावर ती नीट धुऊन-पुसून जागच्या जागी ठेवली जात असत. प्रत्येक वस्तू तिच्या नेमलेल्या जागीच ठेवण्याविषयी महाराजांचा आग्रह असे. ज्याप्रमाणे ही भांडी अगदी भरपूर प्रमाणात घेतलेली आहेत, त्याचप्रमाणे धान्ये वगैरे खरेदी करतानाही ती नेहमी आवश्यकतेपेक्षा काहीपटीने अधिक खरेदी करून ठेवली जात असत. मूग, चवळी, वाटाणा असे टिकाऊ नसलेले पदार्थ मात्र आवश्यक तेवढेच आणले जात असत. धान्ये चांगली निवडून, वाळवून ठेवलेली असत. स्वयंपाकघरातील सर्व सामग्री नीटपणे साठवून ठेवलेली असायची. धान्याच्या पोत्यांची तोंडे सुतळीने बांधून ठेवलेली असत. पीठ-मीठ, गूळ-साखर असे सारे डब्यात नीट भरून डब्यांची झाकणे घट्ट कडी लावलेली असत. खरेदी करताना परंपरेने चालत आलेले संकेत पाळले जात असत. शनिवारी किंवा अमावस्येला तेल, तूप, लोणी खरेदी केले जात नसे. सोमवारी किंवा प्रदोष असेल तर लोणी कढविले जात नसे. चुली दक्षिणोत्तर मांडल्या जात नसत. स्वयंपाकघरात सर्वप्रथम श्रीअन्नपूर्णा देवीची स्थापना करून मगच स्वयंपाकाला सुरुवात होत असे. अन्नपूर्णेची रोज पूजा, आरती, नैवेद्य केला जात असे. त्यामुळे स्वयंपाकघर सदैव स्वच्छ, पवित्र आणि प्रसन्न राही. मोठ्या कार्यक्रमांच्या वेळी भोजनाची नेमकी किती पाने होतील याचा अंदाज बांधणे कर्मकठीण काम असते. परंतु श्रीमहाराजांवर श्रीअन्नपूर्णेची पूर्ण कृपा होती. श्रीमहाराजांनी अक्षरशः लक्षावधी लोकांना वेगवेगळ्या कार्यक्रमांच्या वेळी भोजन देऊन तृप्त केले. हे एकच काम किती कठीण आहे हे ‘जावे त्याच्या वंशा, तेव्हा कळे !’ मात्र श्रीअन्नपूर्णा देवीचा वरदहस्त श्रीमहाराजांच्या पाठीशी होता आणि लेकरांना खाऊ घालणाऱ्या मातेची माया त्यांच्या हृदयात भरलेली होती हे नक्की !

कार्यक्रमाच्या वेळी स्वयंपाकाची योजना एका तक्त्यावर तपशिलवार तयार केलेली असे. त्यामध्ये

प्रत्येक दिवशी किती माणसे येतील याचा अंदाज घेऊन, त्या दिवशीची तिथी, वार लक्षात घेऊन कोणते पदार्थ, कोणत्या भाज्या, चटण्या करायच्या हे नोंदविले जाई. उपवासाचा दिवस असल्यास ती वेगळी व्यवस्था करावी लागे. भाज्या किती, लिंबे, कोथिंबिरीच्या जुड्या किती, दूध किती लागेल, त्यातील चहासाठी किती, विरजणासाठी किती, पक्वान्नासाठी किती हेही नोंदवलेले असे. एखादी भाजी उपलब्ध न झाल्यास पर्यायी भाजी कोणती हे ठरविलेले असे.

या तक्त्याची एक प्रत अन्नपूर्णागृहात लावलेली असे आणि दुसरी श्रीमहाराजांजवळ असणाऱ्या फाईलमध्ये लावलेली असे. स्वयंपाकगृहात काम करणारे स्वयंसेवक, त्यांना मदत करणारे स्वयंसेवक आणि पंगतीत वाढणारे स्वयंसेवक यांच्या याद्याही स्वयंपाकगृहावर लावलेल्या असायच्या.

हे कामाचे वाटप करताना संबंधित कामाच्या प्रत्येक पायरीचा विचार करून अगदी शेवटच्या पायरीपर्यंत कामाची व्यवस्था नक्की कलेली असे. उदाहरणार्थ : न्याहारी, चहापानाची व्यवस्था करताना, ती वाटण्याच्या वेळा, वाटणारे स्वयंसेवक, ती कोठे द्यायची; तेथील टेबल, थर्मास, कप यांची व्यवस्था येथपासून वापरलेल्या कपबशा, द्रोण अगर थाळ्या ठेवण्यासाठी घमेली कोणी ठेवायची, कपबशा कोणी विसळायच्या या सर्व गोष्टींचा तपशील नीट ठरविलेला असे. यज्ञसमारंभासारखे दीर्घकाळ चालणारे कार्यक्रम असले की न्याहारीच्या आधी सर्वांना पाचक आणि सूतशेखर मात्रा दिली जात असे. हे पाचक आले, लिंबू, पादेलोण, सैंधव यापासून बनविलेले असायचे. रोज थोडे उशिरा होणारे भोजन, त्यात असणारी सुग्रास पक्वान्ने, जागरणे यामुळे अपचन, पित्त यांचा त्रास आलेल्या भक्तगणांना होऊ नये म्हणून ही खबरदारीची उपाययोजना केली जात असे. त्रास झाल्यावर औषधोपचारासाठी धावाधाव करण्याऐवजी त्रास होऊ नये म्हणून आधीच सावधगिरी बाळगणे ही श्रीमहाराजांची विचारपद्धती होती. पाचक, मात्रा तयार करण्याची जबाबदारी एका स्वयंसेवकाकडे सोपविलेली असे. तो मोठ्या पातेल्यात ती तयार करून न्याहारीच्या वेळी लहान पातेल्यांमधून चमचा आणि झाकणांसह ही सामग्री न्याहारी वाटणाऱ्या स्वयंसेवकांच्या हवाली करत असे आणि दररोज न्याहारीच्या आधी पाचक, मात्रा अगदी नियमितपणे भक्तगणांना आणि ब्रह्मवृंदाला दिली जात असे. चहाच्या वेळाही कार्यक्रमाचे स्वरूप आणि वेळा लक्षात घेऊन ठरविलेल्या असत. यज्ञकाळात किंवा जयंती उत्सवाच्या वेळी कार्यक्रम सकाळी लवकर सुरू होतात. त्या वेळी ब्रह्मवृंद आणि मंदिरात मुक्कामासाठी असलेले बाहेरगावाहून आलेले भक्तगण आणि स्वयंसेवक यांची संख्या मोठी असते. त्यामुळे प्रातर्विधी, आंघोळीसाठी भल्या पहाटेच लगबग सुरू होते. तेव्हा पहाटे पाच वाजताच स्वयंसेवक स्नान करून चहाचे थर्मास घेऊन आपापल्या नियुक्त जागी चहा देण्यासाठी सज्ज असत. पुण्याच्या कडक थंडीत हा गरमागरम चहा सर्वांनाच तरतरी आणतो. त्यामुळे हे चहावाटप सकाळी आणि सायंकाळी बराच वेळ चालू असे. परंतु कीर्तन, प्रवचन, आरती अशा कार्यक्रमाच्या वेळी मात्र चहा वाटप बंद ठेवण्यात येत असे. अशा वेळी चहापान करीत रेंगाळत न बसता कार्यक्रमात सहभागी व्हावे एवढा विवेक प्रत्येकाला असतोच असे नाही म्हणून ही खबरदारी घेतली जात असे.

अनेकदा श्री.रवींद्र पराडकरांकडे ही चहाची व्यवस्था श्रीमहाराज सोपवीत असत. एकदा अशाच एका उत्सव प्रसंगी थंडीचे दिवस असल्यामुळे लोक पुन्हापुन्हा चहा घेत होते. श्रीमहाराजांच्या नजरेतून काहीच सुटत नसे. ते चहाच्या टेबलाजवळ आले आणि त्यांनी कडक शब्दात, सर्वांची खरडपट्टी काढली, “ऊस गोड लागला म्हणून मुळासकट खाऊ नये. श्रीबाबांच्या मंदिरात कोणत्याही गोष्टीची कमतरता नाही; परंतु तरीही सर्वांनी मर्यादेने वागावे.” पराडकरांकडे पाहून, “पुन्हा कोणाला परतपरत चहा दिलास तर तुला ठोकून काढीन !” असा सज्जद दम भरला आणि नंतर जाताना म्हणाले, “दे कुणाला चहा पाहिजे असेल तर !” कोणाची अविवेकी, अवाजवी वागणूक श्रीमहाराज खपवून घेत नसत. स्पष्ट शब्दात आपली नाराजी व्यक्त करीत. भक्तगणांचे मंदिरातील वास्तव्य त्यांना आनंदाचे, सुखाचे वाटावे, त्यांचे आदरातिथ्य आपुलकीने व्हावे यासाठी श्रीमहाराज प्रयत्नांची पराकाष्ठा करीत. परंतु कोणी वागण्याबोलण्यात मर्यादातिक्रमण करू पाहील तर त्याची गय केली जात नसे.

यज्ञाच्या उत्सवाच्या काळात जादा स्नानगृहे, मुताऱ्या, शौचकूप तात्पुरते बनविण्यात येत. त्यातील काही ब्रह्मवृंदासाठी राखीव असत. गरम पाण्यासाठी एक मोठी लोखंडी टाकी लोखंडी गर्दसवर बसवून खाली विस्तव पेटवला जाई. पहाटे तीन वाजल्यापासून या टाकीत कडकडीत गरम पाणी तयार ठेवण्यासाठी एका माणसाला नेमलेले असे.

मंदिरात येणाऱ्या भक्तगणांना श्रीबाबांच्या घरी आलेले पाहुणे असे समजून वागविण्यात येत असे. प्रवेशद्वारातून आत आल्याबरोबर त्यांच्या हातातील बॅग, वळकटी, पिशवी जे काही सामान असेल ते गडी माणसे पुढे होऊन घेत आणि जेथे त्यांची उतरण्याची सोय केलेली असे तेथे ते नेऊन ठेवले जाई. सामान कितीही हलके असले तरी अगत्यपूर्वक केलेल्या या लहानशा कृतीने आलेल्या माणसाच्या मनात चटकन एक जवळीक निर्माण होते. आल्यानंतर हातपाय धुऊन श्रीबाबांचे दर्शन घेऊन आणि त्यानंतर श्रीमहाराजांकडे जाऊन त्यांना नमस्कार करून आपण आल्याची वर्दी देऊन मगच तो भक्तगण आपल्या उतरण्याच्या जागी जात असे. त्या दृष्टीनेही ही पद्धती सोईस्कर होती. पाहुण्यांना आंघोळीचे गरम पाणी तपेल्यातून उपसून न्हाणीघरात नेऊन देण्यासाठी दोन गडी नेमलेले असत. अगदी सुरुवातीला तर गाद्या, उशा, लोड अशीही साग्रसंगीत सोय केलेली असे. बडदास्तीसाठी गडीमाणसे असत. स्त्रियांसाठी वेगळ्या विभागात मोलकरणी मदतीसाठी सज्ज असत. शिवाय सर्वत्र दक्ष स्वयंसेवक त्यांना नेमून दिलेली जबाबदारी पार पाडीत असत. या सर्व व्यवस्थेकडे, श्रीमहाराज उत्सव किंवा यज्ञाची गडबड चालू असली तरीही, अधूनमधून फेरी मारून लक्ष ठेवीत. या अशा फेरीच्या वेळी कोठे काही उणीव शैथिल्य आढळल्यास किंवा काही बदल आवश्यक वाटल्यास श्रीमहाराज भराभर आवश्यक त्या सूचना देत असत. सर्व काही सुरळीत चालू आहे याची खात्री करून घेत. जाताजाता, कोणी एखादा भक्तगण आजारी पडला असेल तर त्याच्या औषधपाण्याची, पथ्यपाण्याची चौकशी करून त्याच्या शुश्रूषेची नीट व्यवस्था झाली आहे याची खात्री करून घेत. लहान मुलांना दूध, मऊ भात याची सोय

नीटपणे होत आहे याची खात्री करीत. वृद्ध, पथ्यकरी यांना काही अडचण नाही ना हे पाहात. रात्री बारा वाजल्यानंतर तर हमखास सर्वत्र फेरी मारून सर्वांना अंथरूणपांघरूण मिळाले आहे, थंडीत कोणी कुडकुडत झोपलेला नाही हे पाहूनच मग अंथरूणावर स्वतः पाठ टेकीत असत.

उत्सवाच्या कालावधीत सर्वांना आपल्या आदरातिथ्याने संतुष्ट करणारे श्रीमहाराज भक्तांना निरोप देताना, टॉवेलस, शर्ट-पँटचे कापड किंवा धोतर, शाली, स्त्रियांना साड्या अशा गोष्टी प्रसाद म्हणून देऊनच त्यांची बोळवण करीत. ब्रह्मवृंदाला पळी-भांडी, लोकरीची आसने, रेशमी कद, गरम शाली अशा वस्तू आवर्जून देत असत. मुंबईहून बरीच भक्तमंडळी उत्सवाला यायची. मुंबई-पुणे प्रवासात जातायेता ही मंडळी लोणावळ्याला आवडीने बटाटा वडा खातात असे जेव्हा श्रीमहाराजांना समजले, तेव्हापासून उत्सव संपल्यावर परतण्याच्या दिवशी दुपारच्या भोजनात बटाटेवडे करण्याची पद्धत श्रीमहाराजांनी सुरू केली. श्रीमहाराज त्या दिवशी आग्रह करकून सर्वांना बटाटेवडे खाऊ घालायचे.

उत्सवाच्या कालावधीत श्रीमहाराज विलक्षण कार्यव्यग्र असायचे. सर्व धार्मिक विधीत यजमानपदी त्यांना बसावे लागे. आलेल्या प्रत्येक माणसाला ते स्वतः भेटत असत. उत्सवातील लहान मोठी कोणतीही गोष्ट त्यांच्या परवानगीशिवाय केली जात नसे. सर्व गोष्टींचा अहवाल त्यांच्याजवळच दिला जाई. सर्व निर्णय त्यांनाच घ्यायचे असत. सर्वकाही नेहमीच व्यवस्थितपणे होते असे नाही. काही वेळा अनपेक्षितपणे अडचणीचे प्रसंग येतात, त्यातून मार्ग काढायचा असतो.

वेळेच्या बाबतीत श्रीमहाराज अतिशय आग्रही असत. ठरल्या वेळी ठरल्याप्रमाणे सर्व कार्यक्रम पार पडले पाहिजेत याविषयी ते दक्ष असत. एकदा गुरुपौर्णिमेच्या दिवशी, श्रीबाबांच्या मंदिरात वेदशास्त्रसंपन्न पाठकशास्त्री यांचे प्रवचन सकाळी आठ वाजता ठरले होते. नियोजित वेळी पाठकशास्त्री मंदिरात आलेले नव्हते. श्रीमहाराजांना हे समजताच, ते सोवळे नेसलेले होते, तसेच मंडपात आले आणि त्यांनी स्वतः प्रवचनाला प्रारंभ केला. तासभर प्रवचन केले आणि नंतर आपल्या कामाला उठून गेले. थोडे उशिराने मंडपात पोहोचलेले शास्त्रीबुवा श्रीमहाराजांची वाकूंगा ऐकून तृप्त झाले; श्रोतेही धन्य झाले. या प्रसंगाने वेळेचे महत्त्वही त्या प्रवचनाइतकेच किंबहुना त्या प्रवचनाहूनही अधिक प्रभावीपणे सर्वांच्या मनावर ठसले.

या अशा गोष्टींमुळे श्रीमहाराजांना उत्सव काळात दिवसाचे चोवीस तासही अपुरे वाटायचे. परंतु तरीही श्रीमहाराज आलेल्या प्रत्येकाला क्षणभर का होईना अत्यंत प्रेमाने भेटायचे. कोणाकडे स्नेहशील कटाक्ष, कोणाच्या पाठीवर ममताळू हात, कोणाकडे रोखून पाहून केलेले मूक तरीही भरपूर बोलणारे स्मित हास्य, कोणाजवळ केलेली घरच्यांची जुजबी चौकशी, कोणाच्या तब्येतीची विचारपूस, कोणाबरोबर प्रदक्षिणेच्या वेळी नाचताना टाकलेली चार पावलं, कोणाच्या चांगल्या कामगिरीचे कौतुक, एखाद्या लहान मुलाशी केलेला लडिवाळ संवाद, एखाद्या स्त्रीची माहेरवाशीण समजून केलेली चौकशी, या अशा सहजपणे केलेल्या लहानलहान गोष्टींमुळे त्या प्रत्येकाला 'श्रीमहाराज मला भेटले' अशी सुखद

जाणीव व्हायची आणि त्याचे या स्थानाशी नाते आणखी घट्ट व्हायचे. “सद्गुरूंच्या केवळ दर्शनाने, स्पर्शाने, संभाषणाने, त्यांच्या कृपाकटाक्षानेदेखील अज्ञान निद्रेतून आत्मज्ञानरूपी जागृती होते,” अशा अर्थाचा एक संस्कृत श्लोक आहे. श्रीमहाराजांच्या अशा सहवासामुळे भक्तगण मनोमनी मोहरून जात. तो क्षण त्यांच्या जीवनावर कायम एक असीम आनंदाची मोहर उठवूनच जाई. त्यांना आपले आयुष्य धन्य झाल्यासारखे वाटे. भक्तांना अशी अनुभूती मिळत असे ती श्रीमहाराजांना भक्तांविषयी वाटणाऱ्या अपरंपार प्रेमातून ! केवळ कोरड्या कर्तव्यबुद्धीतून किंवा जनसंपर्काच्या पुस्तकी खुब्या वाचून असे वागता येत नाही. त्यासाठी आकाशाहून विशाल हृदय लागते आणि मातेचे काळीज लागते, हृदयात सप्तसागरांसारखी खोल करुणा लागते. हे सारे श्रीमहाराजांना लाभले होते त्यांच्या सद्गुरूंच्या कृपाशीर्वादाने आणि म्हणूनच जन्मभर त्यांनी आपल्या भक्तांना आपल्या प्रेमाने न्हाऊ घातले.

भक्तगणांवर श्रीमहाराजांनी जसे भरभरून प्रेम केले, त्याचप्रमाणे त्यांनी शिस्तीची शिकवणही सर्वांना दिली. जसे प्रेम अपार तसा शिस्तीचा आग्रही. आपल्या धार्मिक स्थानांमधून शिस्तीच्या पालनाविषयी कोणी फारसा आग्रही नसतो. परंतु श्रीबाबांचे मंदिर तसेच डेरवणचे श्री सीतारामबुवांचे मंदिर ही दोन्ही स्थाने श्रीमहाराजांनी आयुष्याचे मोल देऊन निर्माण केली, त्यांचा पाया त्यांनी कठोर शिस्तीने घातला आहे.

मंदिरात भक्तगणांनी कोणती शिस्त पाळायची याचे मार्गदर्शन करणाऱ्या सूचना विविध फलकांवर ठळक अक्षरात मोक्याच्या जागी लावलेल्या होत्या. ज्या दिवशी श्रीबाबांच्या स्थानाचे लीज होल्डर म्हणून श्रीमहाराजांनी जबाबदारी उचलली, त्या दि. १८.०८.१९५६ या दिवशी एकंदर १५ विविध सूचना करणारा फलक समाधिमंदिरात लावण्यात आला. त्यातील सर्वच सूचना मंदिराचे पावित्र्य आणि माहात्म्य राखण्यासाठी अत्यंत आवश्यक आहेत. त्या अत्यंत अनालंकृत, रोखठोक भाषेत लिहिलेल्या आहेत. यापुढे या स्थानात कशा प्रकारच्या आचरणाची, शिस्तीची अपेक्षा आहे याची कल्पना त्या सूचनांमधून स्पष्टपणे येते. या फलकाबरोबरच त्याच दिवशी, उत्सवासाठी आलेल्या मंडळींसाठी ११ मार्गदर्शक नियम असलेला फलकही लावण्यात आला. तोही असाच सडेतोड शब्दात लिहिलेला आहे. या दोन मुख्य फलकांखेरीज अन्य अनेक सूचना फलक वेगवेगळ्या ठिकाणी लावलेले होते आणि त्या सर्व नियम-सूचनांची अंमलबजावणी विना-अपवाद केली जात असे.

दि. २८.१०.१९७३ रोजी श्रीबाबांचे जामात श्री.नीळकंठराव खरे यांना लिहिलेल्या पत्रात श्रीमहाराजांनी त्या वर्षीच्या जयंती उत्सवाच्या तयारी संबंधाने काही गोष्टी कळविल्या आहेत. लहान मुलांना आध्यात्मिक कार्यक्रमात रुची नसते, त्यांचे वय खेळण्या-बागडण्याचे असते. त्यामुळे जयंती उत्सवाच्या वेळी सहा वर्षांखालील लहान मुलांना आणू नये अशा सूचना सर्व भक्तांना दिलेल्या होत्या. त्यासंदर्भात श्रीमहाराज लिहितात, “कोणत्याही कारणास्तव मला अगर मंडळाला या नियमांचा भंग करताना कोणी आढळला तर मला या वेळी माझे चुलते, मामा, बहिणी, भाऊ, मावश्या यापैकी माझे कोणीही नातेवाईक असतील

तर त्यांना उत्सवाचे चार दिवसात मी श्रींचे स्थानात येऊ देणार नाही व त्यांना परस्पर दरवाज्यातून परत जावे लागेल.” एकदा श्रीमहाराजांचे निकटचे नातेवाईक लहान मुलाला घेऊन उत्सवाला आले होते. दारावरील स्वयंसेवक साशंक मनाने श्रीमहाराजांना हे सांगायला गेला. परंतु त्यांनी नियमानुसार, त्या नातेवाईकांना दारातूनच परत पाठविले.

श्रीमहाराज नियम पालनासंबंधी कठोर असल्यामुळेच कोणीही नियमभंग करण्याची हिंमत करीत नसे. त्यामुळे आपोआपच सर्व कार्यक्रम सुरळीत, व्यवस्थित, वेळेबरोबर पार पडत.

परंतु शिस्त अंमलात आणण्यासाठी अन्य कोणत्याही अधिकाराचा उपयोग होत नाही; फक्त नैतिक अधिकार अंगी असणारी व्यक्तीच दुसऱ्यांना केवळ आदेश देऊन शिस्त लावू शकते आणि हा अधिकार केवळ स्वतः शिस्तीचे काटेकोर पालन करूनच आपोआप मिळत असतो. श्रीमहाराज सदैव नियमांचे पूर्णतः पालन करणारे होते, मग ते नियम-सरकारी कायदे असोत, की धार्मिक आचार-विचार असोत, सामाजिक सभ्यतेचे नियम असोत किंवा एखाद्या संस्थेच्या-स्थानाच्या व्यवस्थेच्या दृष्टीने केलेले नियम असोत. शिक्षेच्या धाकाने नव्हे तर सदसद्विवेक बुद्धीच्या धाकाने नियम पाळायचे असतात ही महाराजांची शिकवण अनेक प्रसंगातून दिसून येते.

ही शिस्त जशी वैयक्तिक वागण्याच्या बाबतीत अपेक्षित होती त्याचप्रमाणे कार्यक्रमाच्या आयोजनातही ती गृहीत धरलेली असे. निमंत्रण पत्रिकेत आवश्यक त्या सूचना स्पष्टपणे दिलेल्या असतच; त्याचबरोबर निमंत्रिताने कोणत्या दिवशी किती माणसांसह येणे अपेक्षित आहे हे नमूद केलेले असायचे. श्रीमहाराजांच्या मुशीत तयार झालेले भक्तगण श्रीमहाराजांची इच्छा शिरसावंद्य मानून त्याप्रमाणे हजेरी लावायचे. त्यामुळे साहजिकच, उत्सवाचे सर्व दिवस उपस्थिती सारखी विभागली जाऊन व्यवस्थेवर ताण पडत नसे.

स्नान, चहा, न्याहारी, यासाठी सर्व ठिकाणी रांगा लावून क्रमाने गेल्यामुळे कोठेही गडबड, गोंधळ होत नसे. कीर्तन-प्रवचन-नामस्मरण अशा प्रसंगी सर्व जण उभ्या आडव्या रेषेत व्यवस्थितपणे बसण्याची पद्धत पाडल्यामुळे श्रोतृवर्गाचे एकंदर दृष्य मनोहारी दिसे. एवढेच नव्हे, तर बुक्का लावण्यासाठी, आरतीचे तबक फिरविण्यासाठी स्वयंसेवक गर्दीतून सहजपणे फिरू शके. ब्रह्मवृंदाची पारायणाला, आवर्तनांना बसण्याची व्यवस्था अगदी जमिनीवर चुन्याने रेघा आखून केलेली असे. भोजनाच्या पंगतीही अशा रेघा आखून सरळ रेषेत घेतलेल्या असत. कार्यक्रम संपल्यावर तीर्थ-प्रसादही असाच रांगेत उभ्या असलेल्या भक्तांना वाटण्यात येत असे.

समाधिमंदिरात महिलांसाठी दोन सूचना लिहिलेल्या आहेत, “येथे येणाऱ्या मायभगिनींनी महाराष्ट्रीय पेहेरावातच यावे. शर्ट, पॅट, पंजाबी अगर तत्सम पेहेरावात येण्यास मनाई आहे आणि या स्थानात दर्शनास येणाऱ्या मायभगिनींनी शालीनतेने वागावे व आपले शरीर व्यवस्थितरितीने आच्छादित ठेवावे.” पुरुषांकरिता स्पष्ट अशा सूचना लिहिलेल्या नसल्या तरी त्यांचाही पोषाख सुयोग्य असावा अशी अपेक्षा असते. आपण मंदिरात जात आहोत, तेथील वातावरणाशी संगती राखणारा, सदाभिरुचिपूर्ण पोषाख

असावा ही फार माफक अपेक्षा असे.

दर्शनाला येणाऱ्या अठरापगड लोकांकडून यापेक्षा अधिक काही अपेक्षा करणे व्यर्थ असते. परंतु मंदिरात नियमितपणे येऊन तेथील कार्यक्रमात सक्रिय सहभाग घेणाऱ्या, कामाचा अल्पस्वल्प वाटा उचलणाऱ्या स्वयंसेवकांना, स्त्री-पुरुषांना श्रीमहाराजांनी 'स्थानाचा गणवेश' दिला.

स्त्रियांना पूर्वी अगदी पंगतीत वाढण्याच्या कामातही सहभागी होता येत असे. परंतु पुढे उत्सवाच्या स्वरूपात वाढ झाल्यावर पुरुष स्वयंसेवकांनी कामाचा बराचसा भाग उचलला. स्त्रियांसाठी देवाला ओवाळणे, फळे कापून ठेवणे, विडे तयार करणे, मटार सोलणे, आंब्याचा रस काढणे, रांगोळ्या घालणे अशी कामे देण्यात आली. मात्र ही सर्व कामे करावयाची असतील तर त्या स्वयंसेविकेने नऊवारी साडीच नेसण्याची पूर्वअट असे. त्याचप्रमाणे पुरुष स्वयंसेवकांनी धोतर-सदरा अशा वेषात स्थानात वावरावे, चहा-न्याहारी, भोजन वाढताना त्यांनी सदरा-गंजीफ्रॉक काढूनच वाढण्याचे काम करावे अशी शिस्त श्रीमहाराजांनी घालून दिली होती.

त्याबाबत श्रीमहाराजांची भूमिका स्पष्ट होती. प्रार्थनास्थळी जाताना अन्य धर्मीय लोकही असे पोषाखाबाबतचे त्यांचे त्यांचे संकेत, नियम पाळतात. अनेक ठिकाणी गणवेश सक्तीचा असतो. शाळांमध्ये आपण गणवेश वापरतो. कॉन्व्हेंट शाळेत हिंदू मुलींना कपाळावर कुंकू लावू देत नाहीत, ते आपण विनातक्रार मान्य करतो. पाश्चात्य देशात अगदी भोजन समारंभासाठीही पोषाखाविषयी निश्चित संकेत असतात. निमंत्रण पत्रिकेतही तसा उल्लेख केलेला असतो. आपल्या देशातही काही मोठ्या हॉटेल्समध्ये विशिष्ट पोषाखात न गेल्यास दारातूनच परतवून लावले जाते. मात्र आमच्या मंदिरात पोषाखाचे नियम केल्यास नाराजीचा सूर कशासाठी ? असा श्रीमहाराजांचा प्रश्न असे.

श्रीमहाराजांनी केलेल्या प्रबोधनामुळे, आज पुणे-डेरवण येथे होणारे सर्व कार्यक्रम पाहाताना शुभ्र धोतर, सदरा, टोपी घातलेले भक्तगण आणि साड्या नेसलेल्या स्त्रिया यामुळे कार्यक्रमाची शोभा अपरंपार वाढते, वातावरणात उत्साह भरतो आणि कार्यक्रमाला एक वेगळी शान प्राप्त होते.

'स्त्रीत्व' हा श्रीमहाराजांचा अत्यंत आदराचा विषय होता. समाजात स्त्रीचे स्थान आदराचे असावे. घरात ती गृहस्वामिनी असावी. कोठेही स्त्रीची अवहेलना, मानखंडना होऊ नये. स्त्री ही समाजाची नियंत्रक शक्ती व्हावी. शिवरायांसारखी नररत्ने स्त्रियाच समाजाला देऊ शकतात. स्त्रीने आपल्या मुलाला 'सुपुत्र' केला तर राष्ट्राला सुबुद्ध आणि जबाबदार नागरिक मिळून राष्ट्रोद्धार होतो, म्हणून स्त्रियांवर समाजाच्या उत्थानाची जबाबदारी आहे. पावित्र्य आणि पातिव्रत्य ही स्त्रीची बलस्थाने आहेत तीच स्त्रीचे रक्षण करू शकतात, असे श्रीमहाराज नेहमी सांगत असत.

स्त्रियांनी नोकरी करण्याचे बाबतीत श्रीमहाराज फारसे अनुकूल नव्हते. पुरुषांनी सन्मार्गाने कुटुंबासाठी कमवावे आणि स्त्रियांनी कुटुंबाच्या उत्पन्नाच्या परिघात नीटनेटकेपणे संसार करून समाधानाने राहावे अशी त्यांची अपेक्षा असे. स्त्रियांनी आपल्या सदाचरणाने आणि नैतिक सामर्थ्याच्या जोरावर पुरुषांना

नियंत्रणात ठेवावे म्हणजे समाजाचा अभ्युदय होईल असे श्रीमहाराजांचे सांगणे होते. पुढील पिढ्यांच्या जडणघडणीचे काम स्त्रिया अधिक जबाबदारीने करू शकतात आणि ते त्यांनी करावे अशी महाराज स्त्रियांना कळकळीची विनंती करीत.

उत्सवाच्या गर्दीत स्त्रियांचा मान राखला जावा, त्यांना कोणीही अप्रिय वागणूक देऊ नये या दृष्टीने श्रीमहाराजांनी दक्षतेने अनेक गोष्टी केल्या होत्या. उत्सवाच्या वेळी स्त्री-पुरुषांची निवास व्यवस्था, बैठक व्यवस्था वेगवेगळी असे. मंदिराच्या आवारात स्त्री-पुरुषांनी एकत्र उठण्या-बसण्याची, गप्पा-गोष्टी करण्याची पद्धत नाही. त्याचप्रमाणे स्त्रियांच्या कार्यक्रमात पुरुषांनी किंवा पुरुषांच्या कार्यक्रमात स्त्रियांनी सहभाग घेण्यास परवानगी नसे. भोजनाच्या वेळी स्त्रियांच्या पंगती आधी आणि त्यानंतर पुरुषांचा क्रम असे. पालखी प्रदक्षिणेच्या वेळी स्त्रियांचा समूह पालखीच्या मागे राहून प्रदक्षिणा पूर्ण करीत असे. स्थानाच्या आवाराबाहेरून प्रदक्षिणेच्या वेळी किंवा शिवजयंतीच्या मिरवणुकीच्या वेळीही स्त्रियांची वेगळी सुरक्षा व्यवस्था असे. रात्रीच्या कार्यक्रमाच्या वेळी वीज पुरवठ्यावर अवलंबून न राहाता, गॅसबत्त्यांची व्यवस्था असे, तीही मुख्यत्वे स्त्रियांची सुरक्षितता लक्षात घेऊनच केलेली असे.

मंदिरातील पूजा-अर्चा, अभिषेक सोवळ्याने केले जात असत. स्वयंपाक सोवळ्याने केला जात असे. स्वयंपाकगृहात ओवळ्याने जाण्यास सक्त मनाई असे. किंबहुना स्वयंपाकगृहात ठरावीकच व्यक्तींना आणि तोही सोवळ्यानेच प्रवेश असे. तशा आशयाची स्पष्ट सूचना दारातच लावलेली असे. नैवेद्य सोवळ्यानेच दाखविले जात असत. श्रीबाबांच्या मंदिरातील गाभाऱ्यात फक्त सोवळ्यानेच प्रवेश दिला जात असे. हळद कुंकू, अक्षता, नारळाचे पाणी श्रींच्या मूर्तीवर अगर प्रतिमेवर उडविण्यास मनाई असे. जे काही वहावयाचे असेल ते सोवळ्यातील पुजाऱ्याकडून अर्पण करायचे.

मंदिरात उत्सवाच्या वेळी किंवा अन्य वेळीही परगावहून कोणाला यावयाचे असेल तर पत्राने किंवा फोनवरून पूर्वसूचना देणे आवश्यक होते (पत्र क्र. १६, परिशिष्ट क्र. ४). यामध्ये दोन महत्त्वाच्या गोष्टी होत्या. श्रीमहाराज पुणे, डेरवण, मुंबई अशा तीनही ठिकाणी अधूनमधून जात येत असत. दुरून आपला वेळ आणि पैसा खर्च करून येणाऱ्या माणसाला जर भेट मिळाली नाही तर त्यालाही वाईट वाटे आणि श्रीमहाराजांनाही ते प्रशस्त वाटत नसे. त्यामुळे भेट शक्य नसल्यास श्रीमहाराज त्या भक्ताला ताबडतोब तसे कळवीत असत. त्याचप्रमाणे येणाऱ्या माणसांची सूचना आधी मिळाली असेल तर त्यांची व्यवस्था नीट ठेवता येई. अचानक आलेल्या पाहुण्यांमुळे मंदिरातील व्यवस्था बिघडू शकते. हे टाळण्यासाठी आणि भक्तगणांमध्ये शिस्त आणि जबाबदारीचे भान येण्यासाठी हा पायंडा श्रीमहाराजांनी जाणीवपूर्वक पाडला होता. मंदिरात मुक्कामाला आलेल्या माणसाने बाहेर जाताना श्रीमहाराजांनी परवानगी घेऊनच बाहेर जायचे असे. खरे तर “उत्सवाला आलेल्या माणसांनी गावात जाऊन भटकंती करू नये अगर अन्य यात्रेस जाऊ नये. चार दिवस येथेच राहावे,” असा स्पष्ट नियमच फलकावर लिहिलेला आहे. ‘गुरुभक्ती’ हा पूर्ण वेळेचा व्यवसाय असावा. “पुण्याला उत्सवाला जात आहोत तर पर्वती, तुळशीबाग

पण पाहूनच घेऊ किंवा बरेच दिवसात न भेटलेल्या नातेवाइकांनाही भेटून येऊ” असा ‘सूज’ विचार करणे श्रीमहाराजांच्या गुरुभक्तीत बसत नव्हते. उत्सवासाठी आलाच आहात तर चार दिवस बाह्य प्रलोभनांपासून मुक्त राहून आपल्या अंतःकरणात डोकावून पाहा, चिंतन करा, नामस्मरण, उपासना करा. चार दिवस प्रापंचिक जगातून अलिप्त राहा असे श्रीमहाराजांचे सांगणे असे.

मंदिरात कोण आला, कोण गेला इकडे श्रीमहाराजांचे लक्ष असे. त्याचप्रमाणे मंदिरात येणाऱ्या प्रत्येक वस्तूकडे त्यांचे लक्ष असायचे. हार, प्रसाद, नारळ या व्यतिरिक्त कोणतीही वस्तू मंदिरात श्रीमहाराजांच्या परवानगीशिवाय आणता येत नसे. त्याचा स्वीकार श्रीमहाराज करीत नसत. त्याचप्रमाणे आणलेली प्रत्येक वस्तू, अगदी दररोजची वर्तमानपत्रेसुद्धा प्रथम श्रीबाबांच्या पुढे ठेवण्यात येत असत. श्रीबाबांनी पाहिल्यावर मग इतरांनी ती पाहायची. सर्वकाही बाबांचे आहे ही त्यामागील भावना.

मंदिरातील कोणतीही वस्तू कोणाला द्यायची असेल तर ती त्यांच्या अनुमतीने किंबहुना त्यांच्याच हस्ते दिली जायची. हा नियम अगदी तंतोतंत पाळला जायचा. मंदिरातील कारभाराचे एकसूत्री नियंत्रण करण्यासाठी हा नियम अत्यंत आवश्यक आणि चातुर्याचा आहे.

मंदिरातील मुक्काम संपवून निघताना भक्तगणांना प्रसाद देण्यात येई आणि तो श्रीमहाराज स्वतः देत असत. प्रसाद, अंगारा, सुंठवडा यांच्यासोबत शेंगदाणे हातावर मिळाले याचा अर्थ मुक्काम हलविण्याची आज्ञा मिळाली. हा प्रसाद मिळाल्याशिवाय कोणीही मंदिरातून बाहेर पडत नसे. यामुळे जाणाऱ्या प्रत्येकाला जाताना श्रीमहाराजांचा प्रेमळ निरोप मिळत असे.

अशा या सर्व प्रथा परंपरांच्या साहाय्याने श्रीमहाराजांनी श्रीबाबांच्या भक्तगणांमध्ये एक वेगळी संस्कृती, एक वेगळा सेवाधर्म, एक समर्पणवृत्ती यांचे बीजारोपण केले, त्यासाठी जमिनीच्या मशागतीपासून कष्ट उपसले आणि म्हणूनच आज श्रीबाबांचे हे शेत उत्तम बहरास आले आहे.

■ ■ ■

अभंग

आत्मा तो गा नित्य, येर तें अनित्य। आत्मा एक सत्य, त्रीजगतीं॥	१
आत्मा, निरंतर, स्वयंप्रभ पाहीं। वसे तो हृदयीं सर्वकाळ॥	२
नोहे त्यासी तुटी, घडतांची भेटी। आत्मा जगजेठीं, देव पाहीं ॥	३
आत्मारामीं ध्यान लागो निरंतर। तेणें तूं सत्वर मुक्त होसी ॥	४

॥ श्रीसद्गुरुचरणारविंदार्पणमस्तु ॥

प्रकरण : १६

अतीव सुंदर डेरवण ग्राम । तेथील दिनक्रम वर्णितसे ॥

दि. १८ जानेवारी १९६९ रोजी श्री सीतारामबुवांनी देह ठेवला आणि तेव्हापासून डेरवण येथील कार्याची धुरा सर्वस्वी श्रीमहाराजांनी उचलली. श्रीसंत सीतारामबुवा वालावलकर चॅरिटेबल ट्रस्टची स्थापना श्रीमहाराजांनी श्रीसीतारामबुवांचे अंत्यसंस्कार करण्यासाठी त्या दिवशी जमलेल्या भक्तगणांच्या साक्षीने केली होती. तो ट्रस्ट दि. १७ जुलै १९६९ रोजी नोंदविण्यात आला. या ट्रस्टची कार्यक्षमता पुण्यातील स्थानात केल्या जाणाऱ्या कार्यपेक्षा थोडी वेगळ्या स्वरूपाची होती आणि अधिक व्यापक होती. पुण्यातील कार्याचे स्वरूप धार्मिक आणि आध्यात्मिक कार्यक्रमांना प्राधान्य देणारे आहे, तर डेरवण येथील कार्यक्षेत्र शिक्षण, आरोग्य, शेतीसुधारणा आदी गोष्टींच्या साहाय्याने सर्व समाजाचा आर्थिक स्तर उंचावणे, राष्ट्राच्या देदीप्यमान इतिहासाची स्मृती जागवून समाजात चैतन्य निर्माण करणे आणि समाजाच्या भौतिक प्रगतीस चालना देतानाच, त्याच्या धार्मिक आणि आध्यात्मिक जाणिवांना आकार देऊन आदर्श समाज निर्माण करणे, या गोष्टींवर भर देण्यात आला आहे. त्या दृष्टीने श्रीमहाराजांनी १९६९ सालापासून डेरवण येथील स्थानाची उभारणी कशी केली तो इतिहास समजून घेणे अत्यंत महत्वाचे आहे.

श्रीमहाराजांच्या डेरवण येथील वास्तव्यातील त्यांचा दिनक्रम अगदी भगवच्च असे. पहाटे ३-४ वाजता उठून श्रीमहाराज पत्रव्यवहार पाहात असत. आलेल्या प्रत्येक पत्राला उत्तर पाठवून त्याची नोंद मूळ पत्रावर केलेली असे. एखाद्या पत्राला उत्तर पाठवणे आवश्यक नसेल तर तसे त्या पत्रावर नोंदविलेले असे. शिवाय पुणे आणि डेरवण या दोन्ही स्थानातील कारभार चालवताना आपल्या सूचना किंवा योजना संबंधित माणसांना कळविणे, त्याच्या कार्यवाहीसंबंधी पाठपुरावा करणे, त्यांच्या अडचणींच्या संदर्भात मार्गदर्शन करणे, यासाठी महाराजांना हजारो पत्रे लिहावी लागत, कारण त्या वेळी संपर्कासाठी दूरध्वनीचा वापर आजच्या एवढा सहजसाध्य नव्हता. आपल्या असंख्य भक्तगणांकडून आलेली पत्रे वाचून श्रीमहाराज त्यांना पत्राद्वारे अनेक बाबीत मार्गदर्शन करीत. या पत्रांमध्ये भक्तगणांच्या प्रापंचिक अडचणी असत, आध्यात्मिक मार्गदर्शनासाठी किंवा शंकांनिरसनासाठी विचारलेले प्रश्न असत, तसेच आपले मन मोकळे करण्यासाठी अनेक जण आपापली वैयक्तिक दुःखे श्रीमहाराजांपुढे पत्रातून मांडत. या सर्वांना उत्तरे देताना श्रीमहाराज त्यांच्या पत्रांची आस्थेवाइकपणे दखल घेऊन त्यांना खुलासेवार उत्तरे लिहीत.

श्रीमहाराजांची लिखाणाची शैली साधी, सोपी, सरळ आणि सुस्पष्ट होती. पत्रातील मुद्दे क्रमवार मांडून त्यांना क्रमांक देण्याची त्यांची पद्धत होती. सूचना स्पष्ट आणि निःसंदिग्ध शब्दांत असत, जेणेकरून

अंमलबजावणी करणाऱ्या माणसाच्या मनात कोणत्याही प्रकारचा संदेह निर्माण होऊ नये. पत्रातील युक्तिवाद कसलेल्या वकिलाला लाजवील एवढा बिनतोड असे. आपल्या भक्तगणांना आध्यात्मिक मार्गदर्शन करणारी त्यांची पत्रे उपदेशपर स्वरचित किंवा संतांच्या काव्याने नटलेली असत. अशा पत्रातून श्रीमहाराजांचा भक्तांविषयीचा जिऱ्हाळा शब्दाशब्दातून जाणवतो. हा पत्रव्यवहार श्रीमहाराज भल्या पहाटे उठून पाहात असत, कारण त्यासाठी आवश्यक तो निवांतपणा पहाटेच मिळू शके.

सकाळी गडीमाणसे आली की श्रीमहाराज सुरू असलेल्या निरनिराळ्या कामांचा आढावा घेऊन, पुढील कामे त्यांना नेमून देत असत. श्रीमहाराज डेरवण मुक्कामी आलेले आहेत ही वार्ता कर्णोपकर्णी आजूबाजूच्या गावांतून पसरलेली असे. मग श्रीमहाराजांना प्रेमाने भेटायला येणाऱ्या गावकऱ्यांशी बोलून श्रीमहाराज त्यांचे हालहवाल जाणून घेत असत. नऊच्या सुमारास न्याहारी झाली की महाराज फेरफटका मारायला बाहेर पडत आणि स्थानाच्या परिसरात चाललेली वेगवेगळी कामे स्वतः नजरेखालून घालीत.

डेरवण स्थानाचा परिसर फारच मोठा आहे. तो संपूर्णपणे फिरून यायला श्रीमहाराजांना तीन-साडेतीन तास लागत. निवासस्थानातून बाहेर पडले की मांडव, समाधिमंदिर, कोठीची खोली, उत्सवांसाठीचे स्वयंपाकघर, इमारतीमागील झाडे, कलमे, सुतारशाळा अशा सर्व ठिकाणी फेरी मारून श्रीमहाराज बारकाईने सर्व गोष्टींची पाहणी करीत. इमारतींच्या भिंतीवर किंवा अन्य कोठे बांधकामावर, विहिरीत उगवलेले लहानसे झाडही त्यांच्या नजरेतून सुटत नसे. फिरताना स्थानातील सेवकांपैकी संबंधित लोक सोबत असत. त्यांना सांगून ताबडतोब ते झाड काढून, मुळाशी चुना भरून ते पुन्हा उगवणार नाही असा बंदोबस्त केला जाई. काम चालू असताना अगर नसतानाही सामान अस्ताव्यस्त पडलेले त्यांना आवडत नसे. लाकूडसामान, रेंती, खडी हे सर्व व्यवस्थितरीत्या रचून, त्यांचे गट किंवा ढीग करून नीटपणे ठेवलेले आहेत याची ते खात्री करून घेत. सुतारशाळेत आठ-दहा सुतारांना पुरेल एवढे काम नेहमी असे. इमारतींसाठी दारे, खिडक्या वगैरे तयार करणे, पावसाळ्यात शेतीची अवजारे बनविणे, त्यांची दुरुस्ती देखभाल अशी कामे करणारे सुतार, स्थानात जवळजवळ वर्षभर गुंतलेलेच असत. इमारतीचे लाकूडसामान, बांबू, वासे, सेंट्रिंगच्या फळ्या, चाव्या कधीही उन्हा-पावसात उघड्यावर पडू न देता त्यासाठी छप्पर करून ते नीटपणे रचून ठेवलेले असायचे. सिमेंट, पत्रे यांच्यासाठी गोदामाची सोय केलेली होती. साधनसामग्रीचा अपव्यय होऊ नये, हेळसांड होऊन ती निकामी होऊ नये याविषयी श्रीमहाराज आग्रही असत. वस्तू जपून खराब न होऊ देता कशा साठवून ठेवायच्या याविषयी श्रीमहाराज स्थानातील माणसांना प्रत्यक्ष भेटीच्या वेळी अगर पत्रातून वारंवार सूचना देत असत. नाटेकर, भिडे, बागलकर, रावते वगैरे स्थानातील व्यवस्था पाहणाऱ्या सेवकांना श्रीमहाराजांनी व्यवस्थेविषयी जी तपशिलवार पत्रे लिहिली आहेत ती मुळातून वाचण्यासारखी आहेत. या सर्व पत्रांचे संकलन केले तर तो उत्कृष्ट व्यवहारकोश होईल. श्री वहाळकरबुवांनी श्रीमहाराजांच्या आध्यात्मिक साधनेविषयी 'हे एका जन्माचे नव्हे तर जन्मजन्मांतरीचे संचित ज्ञान आहे' असे म्हटले होते. व्यावहारिक ज्ञानाविषयीसुद्धा असेच

म्हणावे लागेल एवढे ते सर्व अलौकिक स्वरूपाचे होते.

नारळी-पोफळीची बाग, केळी, अननस, फुलबाग, भाजीपाल्याचे मळे, मांडव, कलमे, गुरांचे गोठे, विहिरी, पाण्याचे हौद, चालू असलेली बांधकामे, आवाराच्या सीमेवरील भिंती, विहिरीवरील पंप, इंजिने, त्यांची दुरुस्तीची हत्यारे अशा अनेक गोष्टींची पाहाणी करत श्रीमहाराज सकाळची फेरी पूर्ण करीत असत.

शेतीसाठी श्रीमहाराजांनी पंधरा-सोळा बैलजोड्या पाळलेल्या होत्या. त्याशिवाय गाई-वासरे वगैरे मिळून साठाच्यावर जनावरे गोठ्यात होती. काही गाई दुभत्या तर काही गाई भाकडही होत्या. त्यांची पाळणूक भूतदयेच्या भावनेतून केली जात असे. गुरांना चरवून आणण्यासाठी जांघळी नेमलेले होते. गाई-वासरांसाठी चरण्याची जागा वेगळी, जांघळी वेगळा असे. दुसरा जांघळी बैल दुसऱ्या कुरणात नेत असे. अगदी म्हातारी जनावरे आणखी वेगळ्या ठिकाणी चरावयाला सोडली जात.

कोकणात गोठ्याला 'वाडा' म्हणतात. असे चार वाडे जनावरांसाठी बांधलेले होते. ते वाडे स्वच्छ ठेवण्यासाठी, शेणगोठा करण्यासाठी वेगवेगळे गडी नेमलेले असत. त्यांनी त्या वाड्यांची निगा दक्षतापूर्वक राखायची असे. वाड्यात खड्डे पडलेले आहेत, त्यात मलमूत्र साठलेले आहे हे श्रीमहाराजांना अजिबात चालत नसे. जनावरे चरायला बाहेर जातील तेव्हा झाडलोट करून दरवाजे उघडे टाकून वाड्यातील जमीन कोरडी होईल याची काळजी घेतली जाई. कारण याच जमिनीवर बसून ती मुकी जनावरे विश्रांती घेणार ! 'सर्व भूतमात्रात परमेश्वर भरला आहे,' अशी रिकामी पोपटपंची करण्यापेक्षा जनावरांची एवढी काळजी घेऊन श्रीमहाराज ती गोष्ट न बोलता सांगायचे. एवढेच नव्हे, तर धोधो पावसात दिवसभर नांगर ओढून थकलेले बैल जेव्हा दिवेलागणीच्या सुमारास गोठ्यात परतत, तेव्हा मीठ घातलेल्या गरम पाण्याने त्यांचे पाय धुऊन, शेकून त्यांना श्रीमहाराज स्वतः आपल्या हाताने तेल चोळीत असत. काही वेळा जनावरांच्या पायाला जखमा होत असत. त्या चिघळलेल्या जखमा श्रीमहाराज जंतुनाशकांनी धुऊन स्वच्छ करीत असत. श्रीमहाराजांनी सर्वांवरच प्रेम केले, माया केली. मात्र मुक्या प्राण्यांकडूनच त्यांना भरभरून प्रतिसाद मिळाला. डेरवणच्या वाड्यातील सगळी जनावरे श्रीमहाराजांची चाहूल लागताच कान टवकारून, शोपट्या हलवून, हंबरून श्रीमहाराजांचे लक्ष वेधून घ्यायची; त्यांना अपेक्षा असे ती फक्त मायेच्या पाठीवरील एका थापेची.

डेरवणच्याच गोशाळेतील एक 'पाडा' (गोऱ्हा) जेव्हा प्रथमच नांगराला जुंपण्यात आला तेव्हा तो बिलकूल नांगर ओढीना. त्याला चालता करण्याचे गड्यांचे सर्व प्रयत्न व्यर्थ ठरले. तो अडेलतडूप्रमाणे शेतात बसकण मारू लागला. शेवटी हे श्रीमहाराजांना कळविण्यात आले. ते स्वतः शेतात आले. त्या बैलाच्या पाठीवर हात फिरवून ते एवढेच म्हणाले की, "अरे तुझा जन्म याच कामासाठी आहे; तेव्हा ते टाळून कसं चालेल? चल ऊठ, काम सुरू कर!" आणि आश्चर्य म्हणजे श्रीमहाराजांच्या आज्ञेने तो खरोखरच उठून नांगर ओढू लागला. पुन्हा कधीही त्याने कामचुकारपणा केला नाही.

श्री सीतारामबुवांचा एक बाळ्या नावाचा कुत्रा होता. आरती सुरू झाली की तो आरती पूर्ण होईपर्यंत भुंकत असे. तसेच एक पोपटही होता. तो मोकळाच असे, परंतु उडून जात नसे. श्री सीतारामबुवा भिक्षेला निघाले की जोडगोळी त्यांच्याबरोबर जाई. काज्या आणि हौशा असे दोन बैल नांगरटीसाठी श्रीमहाराजांनी श्री सीतारामबुवांना घेऊन दिलेले होते. बुवांनी पाटणच्या बाजारात पायी जाऊन ही जोडी खरेदी करून आणली होती.

डेरवण येथे गाइगुरांचे मोठे खिल्लार, तर पुण्याला मंदिरात दोन पोपट, एक आफ्रिकन कुसुकु (ग्रे पॅरट) आणि काही उत्तम प्रतीचे गावठी पाळीव कुत्रे श्रीमहाराजांनी प्रेमाने सांभाळले होते. कितीही कामात बुडून गेलेले असले तरी श्रीमहाराजांचे या मुक्या प्राण्यांच्या देखभालीकडे बारकाईने लक्ष असायचे. स्वतःच्या तोंडात घास घालण्यापूर्वी या सर्वांचे खाणे-पाणी देऊन झाले किंवा नाही याची प्रथम चौकशी करून मगच श्रीमहाराज अन्न ग्रहण करीत.

पुण्यातील स्थानात पाळलेले पोपट, श्रीमहाराज कोणाला शेंगदाण्याचा प्रसाद देऊ लागले की हमखास वेगवेगळे आवाज काढून, ओरडून श्रीमहाराजांच्या हातून शेंगदाण्याचा खाऊ मिळवायचे. श्रीमहाराज जेवायला बसले की त्यांच्या ताटातील प्रसादाच्या फळांच्या फोडी मिळेपर्यंत त्यांचा पिंजऱ्यात आरडा-ओरडा चालायचा. या पोपटांसाठी बागेत चवळी, मका यांची लागवड करून कोवळ्या शेंगा आणि कणसांचा मेवा पोपटांना खाऊ घातला जाई.

‘रघुवीर’ हे कुसुकुचे श्रीमहाराजांनी ठेवलेले नाव. त्यांनी ‘रघुवीऽऽर’ अशी साद घातली की तो तत्परतेने प्रतिसाद देई. श्रीमहाराज जसा आवाज काढीत तसा आवाज प्रत्युत्तरादाखल तो काढीत असे अथवा शीळ वाजवून वेगवेगळे आवाज काढून प्रेमाचा प्रतिसाद देई. स्थानामधील कुत्रे श्रीमहाराजांनी हाक मारताच उड्या मारत शेपट्या हलवीत त्यांच्याकडे धावत येत. मात्र ते कधीही मंदिरात अगर निवासस्थानात पाऊल टाकत नसत किंवा आवारात कधी कोठेही घाण करीत नसत.

पुण्यातील स्थानात ‘शाम्या’ नावाचा एक केसाळ काळा कुत्रा होता. त्याची हकिकत विलक्षणच आहे. श्रीमहाराज जेव्हा मंदिरात श्रीबाबांची पूजा आणि आरती करीत, तेव्हा आरती झाल्यावर उपस्थित सर्वांना नैवेद्याचे दूध संध्येच्या पळीने हातावर देत. समाधीला प्रदक्षिणा घालून पायऱ्या चढून निवासस्थानाकडे आले की तेथे शाम्या वाट पाहात उभाच असे. श्रीमहाराज संध्येच्या पळीभर दूध त्यालाही देत असत. हा रोजचाच क्रम होता. श्रीमहाराजांनी हौदावरच्या नळावर पाय धुतले की शाम्या नेहमी ते चरणतीर्थ प्राशन करीत असे. एकदा असेच चरणतीर्थ प्राशन करून शाम्या श्रीबाबांच्या समाधिमंदिराच्या दारात कायमचा चिरविश्रांतीसाठी विसावला. श्रीमहाराजांनी त्याच्या तोंडात गंगा घातली, अंगावरून प्रेमाने हात फिरवला आणि त्याला वर मांडवात उचलून आणले. तेथेच त्याने प्राण सोडला. श्रीमहाराजांनी बागेमध्ये खड्डा खणवून, त्यामध्ये शाम्याला ठेवून, त्यावर तुळशीपत्र, कापूर, बिल्वपत्र वाहून त्याला अखेरचा निरोप दिला.

डेरवणच्या स्थानाच्या परिसरातील सकाळचा फेरफटका आटोपला की श्रीमहाराज स्नान करीत. स्नान झाल्यावर स्वतःचे धोतर स्वतः धुऊन श्रीमहाराज काठीने दांडीवर वाळत घालीत. धोतराला चुण्या पडलेल्या नसत की कोठे काठ चुरगळलेला नसे. वाळत घातलेले धोतर दांडीच्या दोन्ही बाजूस सारखे असे. धोतरावरच नेसूची लंगोटी तशीच व्यवस्थित घातलेली असे. हे सर्व काम चटचट होत असे. भस्मधारण विधी आणि संध्या झाली की श्रीमहाराज आपल्या देवस्थानाची पूजा करीत. श्रीगणपती, श्रीबाबा आणि गुरुपरंपरा असे फोटो त्यामध्ये असत. श्रीमहाराजांबरोबर हे देवस्थान सदैव असे. प्रवासात एका कापडी पिशवीत घालून ते स्वतःजवळ ठेवत असत. इतर कोणाचा स्पर्श त्याला होऊ नये म्हणून अन्य सामानात न ठेवता अंगावरच ते वागवीत. बागेतील भरपूर फुले, दुर्वा, तुळशी, बेल वगैरे वेचलेले असत. श्रीमहाराज फुले व्यवस्थितपणे रचना करून लावीत असत. मग दुधाचा नैवेद्य अर्पण करून आरती करीत. त्यानंतर श्री वहाळकरबुवांच्या समाधिस्थानी जाऊन मारुतीला बेल, फुले वाहून उदबत्ती दाखवून आरती करीत. औदुंबरतळी स्थापन केलेल्या स्फटिकाच्या शिवलिंगाची पूजा करून श्रीमहाराज परत येत.

देवदेवतांना तसेच वहाळकरबुवांना नैवेद्य दाखविल्यावर जेवणाची पाने घेतली जात. ब्राह्मण त्रिसुपर्ण म्हणत. त्यांना भोजन दक्षिणा दिली जाई आणि मग 'वदनी कवळ घेता नाम घ्या श्रीहरीचे' हा श्लोक म्हणून देवदेवता, गुरुपरंपरा यांचा जयजयकार करून सर्व जण जेवायला बसत.

श्रीमहाराजांची जेवणाची पद्धत अपवादात्मक नीटनेटकी होती. पदार्थ त्यांच्या नेमक्या जागी, प्रमाणशीरपणे आणि एकमेकात मिसळणार नाहीत अशा तऱ्हेने वाढण्याची वाढपी मंडळींना ताकीद असे. श्रीमहाराज प्रथम आपल्या पानाचा श्रीबाबांना नैवेद्य दाखवीत. त्यानंतर आहुती घेऊन झाल्यावर भोजनाला सुरुवात करण्यापूर्वी वाढपी पानावर सैंधव मीठ वाढीत. हा कायम शिरस्ता होता. श्रीमहाराज अतिशय शांतपणे सावकाश भोजन करीत. पंक्तीमधील मंडळींशी विविध विषयांवर गप्पागोष्टी करत प्रसन्न मनाने जेवण करीत. व्यक्तिशः रुचकर पदार्थांविषयी उदासीन असले तरीही पदार्थांच्या चवीचे अचूक परीक्षण करून आचार्याला सूचना करीत असत. जेवण साधे, सात्विक असावे. मसालेदार किंवा तेलकट असू नये आणि डामडौलाचे असू नये असा त्यांचा आग्रह असे. कोकणात पावसाळ्यात होणाऱ्या टाकळा, कुडू, कुडसी, काटले अशा रानभाज्या, कुड्याच्या फुलांची किंवा शेंगांची भाजी ते आवडीने खात असत. या भाज्यांचे औषधी गुणधर्म त्यांना माहीत होते. त्यामुळे ऋतुपरत्वे होणाऱ्या या भाज्या डेरवण येथे आवर्जून केल्या जात. नाचणीची भाकरी श्रीमहाराजांना खूप आवडत असे. त्याचप्रमाणे हरीकाचा भातसुद्धा श्रीमहाराजांना आवडे आणि म्हणून डेरवण येथे हरीक पिकविला जाई अशी आठवण डेरवणचे रामभाऊ कदम सांगतात.

कोशिंबीर, भाजी असे डावी-उजवीकडील पदार्थ हाताने ओढून न घेता उचलून घासाबरोबर घेण्याची त्यांची पद्धत होती. त्यामुळे जेवण संपल्यावर त्यांचे ताट अगदी धुतल्यासारखे स्वच्छ असे. जेवण

माफक, मोजके असायचे. ते नेहमी म्हणायचे “थोडा खाना लज्जतका, जादा खाना फज्जतका।” त्यांचे लोटी-भांडे तांब्याचे असे. पाणी पिताना भांडे उष्टे न करता, उजव्या हाताचा आधार घेऊन वरून प्यायची पद्धत होती. भांड्यात पाणी शिल्लक ठेवून ते उठत नसत. “उदरभरण नोहे, जाणिजे यज्ञकर्म।” या श्लोकाचा खरा अर्थ श्रीमहाराजांना जेवताना पाहिले की समजून येत असे.

मठातील सर्वानाच पहाटे लवकर उठावे लागे; त्यामुळे दुपारी थोडी विश्रांती घेणे ही सर्वांचीच गरज असे. दुपारी भोजनोत्तर श्रीमहाराजही थोडी विश्रांती घेत आणि साहजिकच मग सर्वानाच विश्रांती आणि उस्तं मिळे.

सायंकाळी चारनंतर श्रीमहाराज श्री सीतारामबुवांसमवेत बागेत आणि शेतावर फेरफटका मारायला निघत. सोबत दर्शनाला आलेले अन्य ग्रामस्थ, पाहुणे असे लोकही असत. या वेळी श्रीमहाराजांच्या हाती छत्री आणि काठी असे. छत्री कोणी धरतो म्हणाले तरी कोणाच्या हाती देत नसत. काठी बांबूची किंवा पांढरीची असायची आणि ती हमखास वेडीवाकडी असायची. श्रीमहाराज म्हणायचे, “सरळ काठीला गिन्हाईक खूप. या काठीला कोणी हात लावणार नाही!” रोजच्या व्यवहारातील अशा साध्या गोष्टी श्रीमहाराज गमतीने सांगत आणि जाताजाता मोठा आशय व्यक्त करीत असत.

खांद्यावर हात पुसायचा पंचा असायचा आणि कोकणच्या लाल मातीतून चालताना प्रसंगानुरूप धोतराचा सोगा वर खोचलेला असायचा. श्रीमहाराजांचे धोतर नेसणे टापटिपीचे असायचे. निःश्या एकाच रुंदीच्या आणि एकसारख्या असायच्या. दिवसभर वावरल्यावरही धोतर चुरगळलेले नसायचे. तासन्तास खुर्चीत बसलेले असले किंवा झोपून उठल्यावरदेखील धोतराच्या निःश्या जशाच्या तशा असायच्या.

या सायंकाळच्या फेरीच्या वेळी शेतीची, बागेची कामे चालू असतील त्यासंबंधी सूचना देत, कामे समजावून सांगत किंवा नव्या योजना आखत, ते श्री सीतारामबुवांसमवेत फिरायचे. त्या वेळी बहुधा त्या उघड्या बोडक्या परिसरात भावी काळात फुलणारे नंदनवन त्यांच्या डोळ्यासमोर साकार होत असावे.

श्री.मुरलीधर शेंबेकर यांची या संदर्भातील एक आठवण त्यांचे बंधू श्री.कमलाकर शेंबेकर यांनी सांगितली. सन १९५४-५५च्या दरम्यान श्री वहाळकरबुवांच्या पुण्यतिथी उत्सवासाठी श्रीमहाराज सावड्याला आलेले होते. एक दिवस सायंकाळी त्या परिसरात श्रीमहाराज, श्री सीतारामबुवा, श्री.अप्पाजी कानडे यांच्यासमवेत फेरफटका मारीत होते. सोबत मुरलीधर शेंबेकरही होते. श्री वहाळकरबुवांच्या समाधिमंदिराजवळील बागबगीचा आणि विविध वनस्पती पाहाताना औषधी वनस्पतींचा विषय निघाला आणि श्रीमहाराजांनी पारिजातकापासून सुरुवात करून वेगवेगळ्या वनस्पतींचे औषधी गुणधर्म सांगायला सुरुवात केली आणि बोलताबोलता ते म्हणाले, “येथे हॉस्पिटल उभारावे असे मला वाटते!”

अर्थातच श्रीमहाराज केवळ भविष्यातील स्वप्नांमध्ये रमणारे नव्हते तर वर्तमानातील वास्तव उघड्या डोळ्यांनी पाहणारेही होते. त्यामुळे या सायंकाळच्या फिरण्याच्या वेळी अनेक सुधारणांचा पाया घातला जायचा, त्रुटींची नोंद घेतली जायची, प्रगतीचा आढावा घेतला जायचा. ती चाललेल्या कामाची

तपासणी असायची. श्रीमहाराजांच्या नजरेतून कोणताही तपशील सुटणे शक्यच नसायचे. मंदिराभोवती ट्रस्टची शेती एक क्षेत्री विस्तारलेली आहे. एखादी शेतजमीन खरेदी केल्यावर सभोवार उंच काळ्या दगडाची भिंत बांधून तिच्या सीमारेषा सुरक्षित केल्या जात. तसेच त्या जमिनीत गाड्या अगर ट्रकने नवी माती आणून टाकण्याचा त्यांचा प्रघात होता. शेत, शेतात श्रम करून आपले होते, केवळ खरेदी करून नाही, असे ते सांगत असत. आवारात वेगवेगळे विभाग छोट्या भिंती घालून केलेले आहेत. शेतामधील पाऊलवाटा चांगल्या रुंद आणि दगड, सिमेंटने बांधून काढलेल्या आहेत. विभागाविभागात कडीकोयंड्यांसह लोखंडी फाटके केलेली असून ती कुलूपबंद असत. कामाशिवाय एखादा दरवाजा उघडा टाकलेला श्रीमहाराजांना आवडत नसे. दरवाजाचा वापर न करता भिंतीवरून कोणी उडी मारून गेलेलेही त्यांना आवडत नसे. या बांधबंदिस्तीमुळे पिकांना उनाड जनावरांपासून किंवा डुकर, कोल्हे अशा जनावरांपासून संरक्षण मिळते. पायवाटा, टप्पे, पायठण्या, पायंड्या या सर्व नीट आखलेल्या, बांधून काढलेल्या आणि स्वच्छ असत कारण कोकणात सरपटणारे जीव-जीवाणू, विंचू यांचा फार वावर असतो. रात्री-अपरात्रीसुद्धा जाताना त्यांचा त्रास होऊ नये म्हणून ही खबरदारी घेतलेली होती. मठाच्या शेतावरून फेरफटका मारताना या साऱ्या गोष्टींकडे त्यांचे लक्ष असे. या बांधबंदिस्तीमध्ये कुठे उंदीरघुशींनी उकीर काढलेला असला तर ताबडतोब त्यांचा बंदोबस्त केला जाई. खरे तर वारंवार गवत, तण बेणून शेते, बागा स्वच्छ ठेवल्यामुळे उंदरांचा त्रास फारसा नसेच. उंदीर लागल्यामुळे मोठी झाडेसुद्धा सुकू शकतात. असे झाड आढळल्यास जमिनीपासून फुटभर अंतरावर ते कापून, छेदावर डांबर लावले जात असे, यामुळे झाडात पावसाचे पाणी मुरू शकत नसे आणि काही दिवसातच झाडाला नवीन धुमारे फुटलेले दिसत. श्रीमहाराज काही सार्वकालीन नियम वारंवार सांगून कामगारांच्या मनावर ठसवीत असत. जमिनीमध्ये जी-जी गोष्ट पुरायची आहे, तिच्या जमिनीखाली जाणाऱ्या भागाला डांबर लावून मगच ती पुरायची; मग तो मोठा खांब असो, पडवळीच्या वेलासाठी केलेल्या मंडपासाठी रोवलेला 'मेडका' (खांब) असो की लहान रोपांना आधार देण्यासाठी शेजारी रोवलेली 'चिव्याची कामटी' (बांबूची लहान पातळ पट्टी) असो. श्रीमहाराजांची ही शिकवण आजही डेरवणला तंतोतंत पाळली जात आहे. आधुनिक तंत्राचा वापर करून काम सोपे करण्याचीही श्रीमहाराजांना आवड होती. डेरवणला एवढ्या गायी-गुरांना लागणारे गवत साठविताना गवताच्या गासड्या बांधण्याचे यंत्र त्यांनी आणले होते. त्या यंत्रामुळे गवत साठविण्यासाठी कमी जागा लागते आणि तारेने घट्ट बांधलेल्या गासड्या हाताळणे सोपे जाते. कोकणात श्रीमहाराजांच्या काळात हे यंत्र वापरण्याचा कोणी साधा विचारसुद्धा केला नसेल.

एकंदरीत या सायंकाळच्या फेरीत श्रीमहाराज परिसरातील सर्व परिस्थिती पाहून घेऊन अनेक कामे मार्गी लावत असत आणि अनेक नवीन कल्पना मांडून त्यांची आखणी करण्यास सुरुवात करीत. बरोबरच्या मंडळींसमवेत श्रीमहाराज मठात परतत तेव्हा दिवेलागणीची वेळ झालेली असे.

आल्यावर स्नान करून सायंसंध्या आणि आरती करीत. देवस्थानाची आरती झाली की मग ते इतरत्र

उदबत्ती दाखवीत. श्री सीतारामबुवा धूप दाखवायचे आणि मग दोघेही समाधिस्थानी जाऊन आरती आणि पंचपदी म्हणत असत. त्यानंतर जेवण होई. रात्रीचे जेवण अगदी साधे असायचे. जेवणानंतर रात्री बसायला, भेटायला अनेक लोक येत असत. श्रीमहाराजांशी गप्पागोष्टी करण्यासाठीच किंवा खरे तर श्रीमहाराजांच्या तोंडून अनेक विषयांवरील वाक्सुधा ऐकण्यासाठीच ही माणसे तेथे गोळा व्हायची. त्या वेळी डेरवणला विजेचे दिवे आलेले नव्हते. कंदील, चिमण्यांच्या मंद प्रकाशात ही बैठक मोठी रंगतदार व्हायची आणि मग कधी तरी फार उशीर झाला याची आठवण झाली की मंडळी झोपायला जायची.

श्रीमहाराजांचे अंथरूण म्हणजे एक वळकटी दोरीने बांधून ते बसत असत तेथेच वर खुंटाळ्याला अडकवलेली असायची. एक चटई, त्यावर छोटी सतरंजी, त्यावर घोंगडी व चादर आणि त्यावर एक दुमडून घडी घालून आखूड केलेली पांढरी स्वच्छ चादर असे श्रीमहाराजांचे अंथरूण असायचे. आपल्या पायाने मळू नये म्हणून ही पांढरी चादर आखूड केलेली असायची. दोन उशा आणि पांघरायला एक पांढरी पातळ चादर. थंडीमध्ये श्रीमहाराज बिनखळीची चौकडीची सोलापुरी घोंगडी, आतून पांढरी चादर लावून पांघरायला घ्यायचे. थंडीच्या दिवसात अंगात लांब हाताचा स्वेटर असे. झोपताना ते नेहमी सुती गोंड्याची टोपी घालत. अंथरूणाजवळ नेहमी बॅटरी (विजेरी) असे.

श्रीमहाराज डेरवण मुक्कामी असले की श्री सीतारामबुवांचा शिष्य बळीराम राजेशिर्के सावलीसारखा श्रीमहाराजांसोबत असायचा. ते कुठेही केव्हाही निघाले की हा त्यांच्याबरोबर निघायचा. रात्रीसुद्धा श्रीमहाराजांच्या पायाशी जवळपास अंथरूण घालून निजायचा. श्रीमहाराज अनेकदा बळीरामवर रागवायचे, त्याला ओरडायचे; परंतु तरीही श्रीमहाराजांची त्याच्यावर माया होती. श्रीमहाराजांच्या अखेरच्या आजारात पुण्याला येऊन त्याने श्रीमहाराजांची मनोभावे खूप सेवा केली.

भल्या पहाटे भक्तगणांशी पत्रव्यवहार करीत सुरू झालेला श्रीमहाराजांचा दिवस, रात्री असा भक्तगणांच्या मेळ्यात गप्पागोष्टी करतकरत उशिरा कधी तरी संपायचा.

■ ■ ■

अभंग

आर्तता देई रें मज भगवंता। जेणें माझे चित्ता येई शांती ॥	१
नको देऊं कांहीं तुझे नामावीण। वाटो सारें आन, मिथ्या मज ॥	२
मायेची पिसुणें, करीं आतां दुरी। भक्ति देई खरी, मज लागीं ॥	३
दास म्हणे मीन, जेवीं पाण्यावीण। तळमळे जाण, तेवीं व्हावें ॥	४

॥ श्रीसद्गुरुचरणारविंदार्पणमस्तु ॥

प्रकरण : १७

इह पर सुखी होवोनी सकळ । भक्ती ती केवळ करोत की ॥

दि. ३०.१०.१९६७ रोजी श्रीमहाराजांनी वैद्यराज श्री.नानासाहेब जोशी यांना लिहिलेले एक पत्र उपलब्ध आहे. त्या वेळी डेरवण येथील निवासस्थानाच्या कामाची पूर्वतयारी चालू होती आणि त्यासाठी लागणारा पैसा तातडीने उभा करणे, अत्यंत गरजेचे होते. सुमारे २५,०००/- रुपयांची गरज होती. त्या संदर्भात श्रीमहाराज लिहितात, “सिमिट मिळाल्याशिवाय जोत्याला सुरुवात होऊ शकत नाही. जोते पुढच्या महिन्यात बांधण्यास सुरुवात केल्याशिवाय निदान पौष महिन्यात तरी बांधकाम घराचे व संडासांचे सुरू करता येणार नाही अशी परिस्थिती आहे. काय करावे सुचत नाही. सुरुवात तर करून बसलो आहोत. निदान पैसा गोळा होईतो कर्जाऊ बिनव्याजी पैसे पहावे व त्याला प्रॉमिसरी नोट लिहून देऊ. पाहिजे तर मी देतो लिहून पण कसेही करून या वेळी हे होणेच जरूर आहे. पुढे पैसे गोळा होताच ते परस्पर संस्थेने देऊन टाकावेत. हे जर सुरू झाले नाही तर फजिती व छी: थूच होईल.”

श्रीमहाराजांनी डेरवण येथील आपल्या कामाची सुरुवात केली, तेव्हा त्यासाठी निधी गोळा करण्याचे काम किती कठीण होते याची यथार्थ कल्पना या पत्रावरून येते. ट्रस्टला देणग्या मिळविण्यासाठी श्रीमहाराजांनी अनेक प्रकारे प्रयत्न केले. सुरुवातीला श्रीमहाराजांचे शिष्य आणि ट्रस्टी वेगवेगळ्या प्रसिद्ध मंदिरात गर्दीच्या वेळी जाऊन हातातील डबा वाजवून लोकांकडे देणगी मागत असत. टिटवाळा येथील गणेश मंदिरात संकष्टी चतुर्थीच्या दिवशी जायचे, तर प्रभादेवीच्या सिद्धिविनायकासमोर दर मंगळवारी उभे राहायचे. महाशिवरात्रीला अंबरनाथच्या शिवमंदिरात जायचे असे करून मदत गोळा करण्याचा प्रयत्न केला गेला.

निधी संकलनाचा एक भाग म्हणून श्रीसंत सीतारामबुवा वालावलकर ट्रस्टर्फे १९७०, १९७२ आणि १९७३ साली स्मरणिका प्रकाशित करण्यात आल्या. ख्यातनाम नर्तक गोपीकृष्ण, पं.हृदयनाथ मंगेशकर, संगीतकार वसंत देसाई, गायिका वाणी जयराम अशा मोठ्या कलाकारांचे कार्यक्रम ट्रस्टच्या मदतीसाठी करण्यात आले. मेलडी मेकर्सचा वाद्यवृंदाचा कार्यक्रमही करण्यात आला. हे सर्व कार्यक्रम मुंबईला षण्मुखानंद हॉलमध्ये करण्यात आले, तर आशा पारेख यांचा ‘अनारकली’ हा नृत्याचा कार्यक्रम बिल्हा मातोश्री सभागृहात करण्यात आला. लग्नाची बेडी (षण्मुखानंद हॉल), सौजन्याची ऐशी तैशी (शिवाजी मंदिर), स्वयंसिद्धा (साहित्य संघ मंदिर) असे नाट्यप्रयोगही निधी उभारण्यासाठी करण्यात आले. परंतु अशा कार्यक्रमातून भरीव मदत होत नाही हे लक्षात आल्यावर श्रीमहाराजांनी ट्रस्टींना, श्रीमती सुमती मोरारजी, श्री.अरविंद मफतलाल अशा मोठ्या उद्योगपतींकडे पाठविले. परंतु तेथेही अपेक्षित प्रतिसाद मिळाला नाही. निरपेक्ष वृत्तीने दानधर्म करण्याची वृत्तीच समाजातून नाहीशी होत होती. अखेरीस श्रीमहाराजांनी समाजातील सामान्य जनांनाच आवाहन करण्याचे ठरविले आणि कोणालाही

सहजपणे घेता येतील अशी एक रुपयापासून शंभर रुपयांपर्यंतची देणगी-कुपने तयार केली. या कुपनांना सर्वसामान्य जनतेने चांगला प्रतिसाद दिला आणि त्यातून पुढे श्रीमहाराजांनी कार्याचे पहाड उभे केले. श्रीमहाराजांचे शिष्यसुद्धा दरमहा आपल्या उत्पन्नातील काही ठरावीक भाग ट्रस्टला देऊ लागले आणि हळूहळू ट्रस्ट सुस्थिर झाला. श्रीमहाराजांनी योजिलेले कोणतेच कार्य पैशांच्या अडचणीमुळे कधी थांबवावे लागले नाही. श्रीलक्ष्मी श्रीमहाराजांवर प्रसन्न झाली होती असेच म्हणावे लागेल. श्रीमहाराज पुण्याला निवासस्थानात ज्या खोलीत झोपत असत, त्या खोलीच्या जमिनीवर बसविलेल्या फिक्कट निळ्या रंगाच्या कोटा दगडाच्या फरशीवर आणि बाजूला बसविलेल्या कडाप्याच्या झालरीवर एक विलक्षण तेजस्वी अशी सुवर्ण झळाळी दिसत असे. एकदा श्री.अशोकराव जोशींनी श्रीमहाराजांना विचारले, “हे काय आहे?” तेव्हा ते म्हणाले, “हे सोने आहे, हे तुला समजत नाही काय?” श्री.अशोकराव म्हणाले, “या लक्ष्मीवर आमचा पाय पडतो!” त्यावर श्रीमहाराज म्हणाले, “श्रीलक्ष्मीची जागा श्रीविष्णूच्या पायाकडेच असते. तिची जागा तीच आहे. त्याहीवर ती चढली तर मनुष्य उदाम व उन्मत्त बनतो. आपणाला लव्हाळं बनून राहायचं आहे, वृक्ष नाही!” ही सोनेरी छटा श्रीमहाराजांच्या महानिर्वाणानंतर मात्र एक दोन जागी सोडल्यास, बाकी कोठे दिसेनाशी झाली.

प्रसन्न झालेली लक्ष्मी जणू श्रीमहाराजांची सेवा करण्यासाठी संधीची वाट पाहात तिष्ठत उभी होती आणि श्रीमहाराज मात्र स्वतः विरक्ती पत्करून, आलेल्या लक्ष्मीच्या साहाय्याने आपले लोककल्याणाचे व्रत पूर्ण करित होते. श्रीक्षेत्र डेरवण आणि आजूबाजूच्या खेड्यातून श्रीमहाराजांनी श्रीसंत सीतारामबुवा वालावलकर ट्रस्ट, श्रीगुरु सेवा-मंडळ चॅरिटेबल ट्रस्ट, श्री विठ्ठलराव जोशी चॅरिटीज ट्रस्ट अशा ट्रस्टद्वारे, उपेक्षित गोरगरीब जनतेसाठी विचारपूर्वक, योजनाबद्धपणे विविध क्षेत्रात आणि विविध प्रकारचे काम सुरू केले. कोकणातील गोरगरीब जनतेच्या समस्या अनेक होत्या आणि त्यांची मुळे एकमेकात गुंतलेली होती. गरिबी, अज्ञान, अंधश्रद्धा, अनारोग्य, मागासलेपणा अशा अनेक जुनाट व्याधींनी समाज पोखरलेला होता. कोणत्याही एका समस्येला हात घालून ती सुटणार नव्हती. कारण ती आणखी दुसऱ्या, तिसऱ्या समस्येतून उद्भवलेली असणार होती.

केवळ आर्थिक मदत देऊन गरिबी नष्ट होणार नाही, उलट आयत्या मिळालेल्या मदतीमुळे समाजात ऐदीपणाच बोकालेल. त्यासाठी कष्ट करून रोजगार मिळवूनच गरिबीतून माणूस वर आला पाहिजे. केवळ शाळा उघडून मुले येणार नाहीत; कारण गरिबीमुळे शाळेत जाताना अंगात घालायला किमान दोन सदरे, चड्ड्या त्याच्याजवळ नसतील, पुस्तके-वह्या घ्यायला पैसे नसतील तर ही मुले शाळेत कशी येणार? आजारपणात वैद्यकीय सेवा उपलब्ध नसेल तर माणूस नाइलाजाने भगत, वैदूकडेच जाणार आणि हे लक्षात घेऊनच श्रीमहाराजांनी एकाच वेळी अनेक प्रकारची कामे सुरू करून समाजाला आत्मोद्धाराचा मार्ग दाखविला.

डेरवणची जिल्हा परिषदेच्या शाळेची इमारत अगदी मोडकळीला आलेली होती. गावकऱ्यांनी ही

गोष्ट महाराजांच्या कानी घातली. श्रीमहाराजांनी स्वतः जाऊन पाहाणी केली आणि ती शाळा दुरुस्त करून दिली. दोन नवीन खोल्या बांधून दिल्या. छपरावर पत्रे घालून त्यावर कौले बसविली. जाळ्या बसवून, दरवाजे लावून उघडे व्हरांडे बंद केले. आवारात कूपनलिका खोदून दिली. विशेष महत्त्वाची गोष्ट म्हणजे मुलामुर्लीकरिता स्वतंत्र शौचकूप आणि मुताच्या बांधून दिल्या. आवाराला दगडी भिंतीचे कंपाऊंड करून त्याला लोखंडी दरवाजा बसवून दिला. ध्वजस्तंभ व्यवस्थित बसविला. दिंडी दरवाजाला कुलूप लावण्याची सोय केल्यामुळे आवार स्वच्छ राहू लागले. भटक्या गुरांचा त्रास गेला आणि आवाराची निगा राखली जाऊ लागली. श्रीमहाराजांनी या शाळेला पिण्याच्या पाण्याचे पिंप, काही तक्ते, पुस्तके, नकाशे, शास्त्रीय प्रयोगासाठी उपकरणे दिली. ट्रस्टने १९९३ साली मुलांच्या कार्यक्रमांला उपयोगी पडेल असा पक्का चौथरा बांधून दिला. गरजू विद्यार्थ्यांना पाठ्यपुस्तके, वह्या, दसरे देण्यात आलीच, परंतु मुलांमध्ये शाळेत जाण्याची आवड निर्माण व्हावी म्हणून त्यांना रंगीबेरंगी रेनकोटही देण्यात आले.

ट्रस्टने ढोक्रवली, ढाकमोली, वरेली, आंबेतखोल, असुर्दे येथील बालवाड्यांना खेळणी दिली. खेडेगावात पाहायलाही मिळण्याची शक्यता नसलेली तिचाकी सायकल, चेंडू, रिंग आदी खेळणी खेळायला मिळाल्यामुळे मुलांना होणारा आनंद वर्णनातीत आहे. डेरवण येथे आंगणवाडी, बालवाडीसाठी छोटी इमारत ट्रस्टने १९९२ मध्ये बांधून दिली आणि मुलांसाठी पंधरा हजार रुपयांची खेळणीही दिली. ट्रस्टच्या मदतीमुळे या शाळांतील शैक्षणिक कामाला चालना मिळून आज त्या जिल्ह्यात आदर्श शाळा म्हणून ओळखल्या जातात, असे तेथील शिक्षकवर्ग अभिमानाने सांगतो. डेरवणच्या सुतारवाडी शाळेची दुरुस्ती करून त्या शाळेलाही दोन नवीन खोल्या बांधून देण्यात आल्या. सावड्यांच्या कासारवाडी शाळेमध्ये बाराही महिने ओल येत असे, म्हणून तेथे शहाबादी फरशी बसवून देण्यात आली.

इयत्ता पाचवी ते दहावीपर्यंतच्या प्रत्येक वर्गातील पहिल्या तीन क्रमांकाने उत्तीर्ण होणाऱ्या विद्यार्थ्यांना शिष्यवृत्ती देण्यात येते. डेरवण, कुडप, सावर्डे, फुरूस, हडकणी, तळसर, कुटरे, आगवे, असुर्दे, नांदगाव, दहिवली, ओमळी, मार्ग ताम्हणे, कोसबी मुंढे, दुर्गवाडी अशा अनेक गावांतील शाळांमधील मुलांना त्याचा लाभ मिळतो. शिवाय कोंडमळा, नायशीसह वरील सर्व शाळांमधील गरीब व होतकरू मुलांना दरवर्षी ट्रस्टतर्फे विनामूल्य वह्या व पुस्तके पुरविण्यात येतात. ट्रस्टने शिवणकाम शिकणाऱ्या पंचक्रोशीतील अनेक विद्यार्थ्यांना शिवण मशिन खरेदीसाठी किंमतीच्या पंचवीस टक्के रक्कम मदत म्हणून दिली आहे. त्याचप्रमाणे लहान वयात बचतीची सवय व्हावी म्हणून सुमारे तीनशे विद्यार्थ्यांना सुरुवातीस ५० रुपये भरून पोस्टात बचत खाती उघडून दिली.

आता तर ट्रस्टतर्फे डेरवण येथे इंग्रजी माध्यमाची शाळा सुरू करण्यात आली आहे आणि तेथील शैक्षणिक वातावरण मोठ्या शहरी शाळांनाही हेवा वाटावा एवढे सुंदर आहे. मात्र तरीही हा श्रीमहाराजांच्या शैक्षणिक कार्याचा 'परमोच्च बिंदू' आहे असे म्हणता येणार नाही, एवढे मोठे काम तेथे भविष्यात श्रीमहाराजच करवून घेणार आहेत असा त्यांच्या शिष्यगणांचा विश्वास आहे.

श्रीमहाराजांनी ट्रस्टच्या जमिनीतून एक प्लॉट वेगळा काढून तेथे एक इमारत बांधली. त्या इमारतीत आज सब-पोस्ट ऑफिस आहे. तेथेच तलाठी ऑफिस, ग्रामपंचायत कार्यालय, पोलीस आऊट पोस्ट याकरिता व्यवस्था केलेली आहे. मोकाट, उनाड जनावरांचा त्रास कोकणात फार असतो. ट्रस्टची शेतीवाडी पक्की बंदोबस्तात असली तरी बाकी ग्रामस्थांना या त्रासामुळे उन्हाळी भाजीपाला किंवा पिके घेता येत नसत म्हणून श्रीमहाराजांनी कोंडवाडा बांधून ग्रामपंचायतीच्या ताब्यात दिला. त्याचप्रमाणे गुरांचा दवाखाना व पशुवैद्यक तज्ज्ञांसाठी निवासस्थान बांधले. ग्रामस्थांना, शेतकरी वर्गाला ज्या सरकारी यंत्रणांची गरज असते, अशा गोष्टी गावात एकाच केंद्रस्थानी उपलब्ध करून दिल्यास ते सर्वानाच सोईस्कर पडते. श्रीमहाराजांनी हे २५-३० वर्षांपूर्वी केले आणि आता गावोगावी 'ग्राम सचिवालय' बांधण्यास प्रोत्साहन देऊन सरकार त्यांचेच अनुकरण करीत आहे. आजच्या, ग्रामीण भागात सुरू असलेल्या अनेक सरकारी योजना पाहिल्यावर हे लक्षात येते की अशा गोष्टी श्रीमहाराजांनी फार पूर्वीच, स्वतःच्या हिंमतीवर, कोणत्याही सरकारी अनुदानाशिवाय केल्या आहेत.

डेरवण आणि आजूबाजूच्या गावात पाण्याचे फार दुर्भिक्ष आहे. गावातून काश्यपी नदी वाहते; परंतु उन्हाळ्यात ती कोरडी पडते. पावसाळा संपताना या नदीवर ट्रस्टच्या जमिनीलगत वसंत बंधारा बांधून पाणी अडविण्यास श्रीमहाराजांनी प्रेरणा दिली. तरीसुद्धा चैत्र महिन्यात गावातील विहिरी आटून जात. अपुऱ्या पाणीपुरवठ्यामुळे अस्वच्छ पाण्याचा वापर नाइलाजाने व्हायचा, त्यातून मग नारू, त्वचारोग यांचा त्रास व्हायचा. श्रीमहाराजांनी ट्रस्टतर्फे दोन टँकर्समधून या गावांना मोफत पाणीपुरवठा सुरू केला. डेरवणपासून २२-२३ कि.मी. अंतरावरील खेडीच्या एम.आय.डी.सी.मधून हे पाणी खरेदी केले जायचे आणि वाडी-वाडीवर जाऊन सुमारे ३५ ठिकाणी दररोज पाणीवाटप केले जायचे. अजूनही हे कार्य सातत्याने चालू आहे. मात्र आता आंबेतखोल धरणातून पाणी आणले जाते. या पाणीपुरवठ्याचा दृश्य परिणाम म्हणजे नारू रोगाचे या भागातून उच्चाटन झाले. डोक्यावर हंडे घेऊन पाण्यासाठी मैलोनूमैल दाही दिशा फिरणाऱ्या माताभगिनींचे हाल श्रीमहाराजांच्या या कार्यामुळे कमी झाले.

सरकारने सुरू केलेली पाणीपुरवठा योजना अनेक वर्षे धूळ खात पडून होती. ट्रस्टने जोरदार पाठपुरावा केल्यामुळे, मार्च १९९३ पासून या योजनेचे पाणी ग्रामस्थांना मिळू लागले आहे.

काश्यपी नदीवर डेरवण ग्रामपंचायत दरवर्षी साकव (लाकडी पायउतार पूल) बांधत असे. अनेकदा तो ऐन पावसाळ्यातच वाहून जायचा. मग पुढील वर्षाशिवाय तो बांधला जायचा नाही, म्हणजे उर्वरित पावसाळ्यात लोकांचे हाल व्हायचे. श्रीमहाराजांनी तेथे काँक्रीटचा पक्का पायउतार पूल बांधला आणि सर्वांची कायमची सोय केली. श्रीमहाराजांनी एखादे बांधकाम केले की ते कायमस्वरूपी, टिकाऊ, मजबूतच असायचे; त्याचप्रमाणे एखाद्या समस्येवरील उपायही तसेच कायमस्वरूपी असत.

पूर्वी कोकणात केंबळारू (गवताने शाकाण्णी केलेली) घरे असत. अनवधानाने उडालेल्या एखाद्या ठिणगीने क्षणात घर भस्मसात व्हायचे. उन्हाळ्यात दरवर्षी अशा दोन-चार घटना व्हायच्याच. तसेच

छपराची शाकारणी दरवर्षी करावी लागायची. हे वारंवार खर्चाचे आणि कष्टाचे काम असे. श्रीमहाराजांनी हे चित्र बदलायचे ठरविले. ट्रस्टतर्फे शेकडो गोरगरिबांना मोफत कौले पुरविली, या योजनेचा फायदा डेरवण, कुडप, सावर्डे, हडकणी, तळसर, दुर्गवाडी, कुठरे, पालवण, आगवे, टेख, काजरकोंड, कोसबी, फुरूस आदी गावातील गरजू ग्रामस्थांनी घेतला.

‘मागेल त्याला काम’ ही ट्रस्टने अंमलात आणलेली घोषणा फार महत्वाकांक्षी होती. अंमलात आणायला फार कठीण होती. परंतु श्रीमहाराजांना गोरगरीब जनतेला दारिद्र्य आणि अज्ञान यातून मुक्त करायचे होते आणि तेही खास त्यांच्या अशा पद्धतीने. शेतकरी समाजाला शेतीविषयक कामातच गुंतवून त्यांना रोजगार उपलब्ध करून द्यायचा आणि त्यानिमित्ताने शेती किफायतशीर होण्यासाठी आवश्यक असणारे नवे तंत्रज्ञान, नव्या पद्धती त्यांना शिकवायच्या, त्यांच्या जीवनाशी निगडित अशा विविध समस्या सोडविण्यासाठी मूलभूत अशा क्षेत्रात (उदा. पाणीपुरवठा, वृक्षारोपण, वृक्षसंवर्धन) त्यांच्याकडूनच कामे करून घ्यायची, ढासळता पर्यावरणाचा तोल सांभाळायचा अशा वेगवेगळ्या गोष्टी साध्य करण्यासाठी श्रीमहाराजांनी ही योजना सुरू केली. या योजनेमुळे दीड-दोनशे लोकांना ट्रस्टमध्ये रोजगार उपलब्ध झाला. पगार नियमितपणे दर सोमवारी चुकता केला जात होता. त्यामुळे या लोकांच्या जीवनात स्थैर्य आले. व्यसनाधीनता, कर्जबाजारीपणा कमी झाला. शहरांकडे केवळ पोटासाठी होणारे स्थलांतर थांबले. सुतार, लोहार, कुंभार अशा बलुतेदारांना आपले व्यवसाय आपल्याच गावात चालू ठेवणे शक्य झाले. खेडे स्वयंपूर्ण होण्याच्या दृष्टीने महत्वाचे कार्य या योजनेखाली करण्यात आले.

या योजनेत ट्रस्टच्या आवाराची बांधबंदिस्ती, कवळ तोडण्यापासून ते भात झोडून, साफ करून, वाळवून गोणीत भरून ठेवण्यापर्यंतची सर्व कामे, गाई-बैलांचे संगोपन, विहिरी खोदणे, दगड फोडणे, जमिनी समपातळीत आणि लागवडीयोग्य करणे, गवत कापून गासड्या बांधून गोदामात साठवून ठेवणे, बंधारे बांधणे, अशी अनेक कामे करण्यात आली. उत्पादक कामे सुरू केल्यामुळे खर्च केलेला पैसा सत्कारणीच लागला. आजकाल उत्पादक शेतकऱ्याला योग्य भाव मिळून त्याच्या हाती रोख पैसा यावा आणि तो आर्थिकदृष्ट्या सक्षम व्हावा म्हणून हमी भाव देऊन सरकारी यंत्रणा त्याचे उत्पादन विकत घेते. श्रीमहाराजांनी डेरवण परिसरातील शेतकऱ्यांकडून गवत, कवळ (शेतात राब भाजण्यासाठी तोडलेल्या आइन, किंजळ अशा झाडांच्या फांद्यांच्या मोळ्या) अशा गोष्टी ट्रस्टसाठी कोणत्याही प्रकारची आवश्यकता नसतानाही खरेदी करण्याची पद्धत सुरू केली. हे अनावश्यक गवत, कवळ काही उपयोग नसल्याने नंतर त्याची जाळून विल्हेवाट लावावी लागे; परंतु तरीही शेतकऱ्यांच्या हाती पैसा पडावा (आणि तो मदत म्हणून वाटून शेतकऱ्याला ऐदी बनवू नये), म्हणून श्रीमहाराज एवढा ‘द्राविडी प्राणायाम’ करीत असत. तांबडे भोपळे, कोहाळे, तवशी (जून मोठ्या आकाराच्या काकड्या) लिंबे, आंबे, चिबुड (खरबुजासारखे कोकणी फळ) अशा गोष्टीही शेतकऱ्यांकडून मुद्दाम योग्य भाव देऊन खरेदी करण्यात येत असत.

या गोष्टीचा परिणाम असा झाला की, सावर्डे, चिपळूण गावात व्यवहारात पैशाचे अभिसरण वाढून

उद्योगधंद्याला चालना मिळाली. ही वाढ उत्पादक होती, कृत्रिम नव्हती, त्यामुळे ती समाजासाठी हितकारक ठरली.

या योजनेद्वारे एखाद्या मूलभूत संकल्पनेची शास्त्रशुद्ध पद्धतीने अंमलबजावणी कशी करावी याचे आदर्श उदाहरण श्रीमहाराजांनी समाजाच्या उद्धारासाठी झटणाऱ्या तळमळीच्या कार्यकर्त्यांसमोर ठेवले.

ट्रस्ट दरवर्षी गरीब शेतकऱ्यांना विनामूल्य किंवा एक तृतीयांश किंमतीत घोंगड्यांचे वाटप करतो. ज्यांच्याकडे चारा-पाण्याची सोय आहे, परंतु गायी-बैल खरेदी करण्याची ऐपत नाही अशा शेतकऱ्यांना ट्रस्टतर्फे मोफत गायी-बैल दिले जातात. सरकारने संकरीत जनावरांच्या पैदाशीला प्रोत्साहन दिले. त्यामुळे खेडोपाडी देशी वंशाच्या गायी दिसेनाशा झाल्या. संकरित गायी-बैलांच्या गुणामध्येही त्रुटी आहेतच. तेव्हा देशी वंश वाचविण्यासाठी श्रीमहाराजांनी काठेवाडी, सुरती, गीर जातीच्या गायी आणि वळू मुद्दाम जोपासना करून वाढविले. आज डेरवणच्या गोठ्यातून त्यांच्याच वंशापासून विस्तारलेले विपुल गोधन नांदत आहे. या गोधनाचे दान करताना, शेतकऱ्याकडून चक्र स्टॅम्पपेपरवर लिहून घेण्यात येई की कोणत्याही परिस्थितीत ही जनावरे कसायाच्या दारात जाणार नाहीत. भाकड जनावरे कसायाला विकण्याच्या स्वार्थी वृत्तीचा श्रीमहाराजांना अत्यंत तिटकारा होता. ते म्हणत, “जनावरे निरुपयोगी झाली म्हणून तुम्ही त्यांना कसायाला विकू लागलात तर उद्या म्हातारपणी, तुमच्या मुलांनी तुम्हाला तोच न्याय लावणे योग्य ठरेल !” डेरवणच्या गोठ्यात अशा भाकड गाई मरेपर्यंत कृतज्ञतापूर्वक सांभाळलेल्या होत्या.

ट्रस्टतर्फे, ट्रस्टच्या शेतात पिकलेला तांदूळ गावकऱ्यांना कमी किंमतीत दिला जातो. वर्षातून चार सणांच्या वेळी तेल आणि साखर, रेशनपेक्षाही कमी भावाने देण्यात येते. वर्षातून दोन वेळा, ग्रामस्थांना विनामूल्य कपडे देण्यात येतात. अगदी गरीबाघरचे लग्न असले तरीही त्याला मणी-मंगळसूत्र, साडी-चोळी, जेवणावळ असे खर्च अपरिहार्य असतात आणि एवढे पैसे उभे करण्याचे दोनच मार्ग शेतकऱ्यापुढे असतात. एक तर जमिनीचा तुकडा अगर झाडेमाडे विकणे किंवा कर्ज काढणे. दोन्ही गोष्टी त्याच्या दृष्टीने सारख्याच अपायकारक. केवळ लग्नाच्या निमित्ताने शेतकरी कर्जबाजारी होऊन त्याची मान सावकारी फासात अडकू नये म्हणून श्रीमहाराजांनी अनेक गरीब कुटुंबांना लग्नासाठी मदत केली.

डेरवणच्या खालच्या बुद्धवाडीतील विहिरीचे काम पैशाअभावी अपुरे राहिले होते. त्या वाडीतील सोनू सावंत आणि देवजी सावंत यांनी हे अपूर्ण काम पूर्ण करून देण्याची श्रीमहाराजांना विनंती केली. तेव्हा श्रीमहाराजांनी ट्रस्टच्या मदतीतून ती विहीर बांधून पूर्ण केली. दि. ७ जून १९८२ च्या पत्रात वाडीतील ग्रामस्थांनी म्हटले आहे, “आमच्याकडून हे काम पूर्ण झाले नसते. परंतु आमचा भगवान बुद्ध आपल्या रूपाने उभा राहिला. आमचा भरोसा व विश्वास आपल्यावरच आहे.” वरच्या बौद्धवाडीसाठी सुद्धा बोअरींग मारून, टाकी बांधून पाण्याची सोय करण्याचा त्यांचा विचार होता; परंतु काही नतद्रष्ट लोकांच्या चांगल्या कामात खो घालण्याच्या वृत्तीमुळे हे काम पूर्ण होऊ शकले नाही.

ग्रामस्थांना चांगली आरोग्य सेवा मिळावी, त्यासाठी डेरवण येथे चांगले हॉस्पिटल व्हावे हा

श्रीमहाराजांचा ध्यास होता. परंतु त्यासाठी भरभक्कम आर्थिक पाठबळही आवश्यक होते. सुरुवातीच्या काळात ते पुरेशा प्रमाणात उपलब्ध नव्हते. अनेक योजना श्रीमहाराज कार्यान्वित करीत होते आणि त्याच वेळी हितशत्रूंच्या कारवायांनाही तोंड देत मार्ग काढीत पुढे जात होते.

त्यामुळे प्रथम आठवड्यातून दोन वेळा (मंगळवार आणि शुक्रवार) ट्रस्टने रुग्ण तपासणीसाठी एका डॉक्टरांची मानधन देऊन नियुक्ती केली. दुपारी दीड ते तीन या वेळात हे डॉक्टर ट्रस्टच्या दवाखान्यात रुग्णांना औषधोपचार करीत. सन १९९१ पासून ट्रस्टच्या दवाखान्यात निवासी डॉक्टरांची नेमणूक करून २४ तास वैद्यकीय सेवा सुरू करण्यात आली. श्रीमहाराजांना आरोग्यक्षेत्रात मोठे काम करायचे होते. सन १९८६च्या २५, २६, २७ जानेवारीला मोठे कुटुंब नियोजन शिबीर, ट्रस्ट आणि जिल्हा शल्यचिकित्सक डॉ.कोलवेकर आणि जिल्हा आरोग्य अधिकारी डॉ.अत्तार यांच्या संयुक्त प्रयत्नाने होणार होते. या शिबिराचे श्रेय मिळून ट्रस्टची जनमानसातील प्रतिमा अधिक उंचावणार होती, म्हणून श्रीमहाराजांच्या विरोधकांनी तत्कालीन आरोग्यमंत्री भाई सावंत यांच्या मदतीने ते शिबिरच होऊ दिले नाही. ही हकिकत बाराव्या प्रकरणात विस्ताराने आली आहेच. प्रत्यक्ष आरोग्यमंत्रीच ट्रस्टच्या आरोग्यविषयक योजनांना आणि कार्याला विरोध करायला उभे ठाकल्यावर श्रीमहाराजांनी आपली भव्य रुग्णालय बांधण्याची योजना स्थगित केली. तरीही ट्रस्टच्या दवाखान्यात शक्य ते उपचार करण्यात येत होतेच; परंतु गरज पडल्यास रुग्णाला ट्रस्टच्या वाहनातून वेळ-काळ न पाहाता, चिपळूण, कराड, मुंबई अशा ठिकाणी मोठ्या हॉस्पिटलमध्ये नेण्यात येत होते. या ट्रस्टच्या दवाखान्यात रोज ऐंशी-नव्वद रुग्ण उपचार घेत होते.

श्रीमहाराजांचे रुग्णालयाविषयीचे स्वप्न दि.१ फेब्रुवारी १९९६ रोजी 'भक्तश्रेष्ठ कमलाकरपंत ल. वालावलकर रुग्णालय व रोगनिदान केंद्र' या अतिभव्य आणि सुसज्ज रुग्णालयाच्या रूपाने साकार झाले. हे रुग्णालय मोठ्या शहरातील पंचतारांकित रुग्णालयात असलेल्या सर्व सोई, डेरवणसारख्या छोट्या गावात अल्प दरात उपलब्ध करून देत आहे. २०० खाटांच्या या रुग्णालयात स्पायरल सी.टी.स्कॅन, डायलिसीस, आय.सी.यू., नवजात शिशू विभाग, ब्लड बँक, पॅथॉलॉजी लॅब अशा सर्व सोयी आहेत. नर्सिंग ट्रेनिंग सेंटर, पी.जी.डी.एम.एल.टी.कोर्स असे शिक्षणक्रमही येथे सुरू करण्यात आले आहेत. टाटा मेमोरिअल सेंटर, मुंबई यांच्या सहकार्याने कॅन्सरविषयी उपचारकेंद्र येथे सुरू झाले आहे. हजारो रुग्ण तेथे उपचार घेऊन बरे होत आहेत. त्यामध्ये कोकणातील लोक तर बहुसंख्येने आहेतच, परंतु दूरदूरच्या ठिकाणाहून रुग्ण या रुग्णालयाचा लाभ घेण्यासाठी येत आहेत. या रुग्णालयाची कीर्ती आता सातासमुद्रापार जाऊन अनेक देशी, परदेशी डॉक्टर्स येथे सेवाभावी वृत्तीने येऊन काम करीत आहेत. रुग्णालयाचे आजचे स्वरूप हे खासच श्रीमहाराजांनी आपल्या मनश्चक्षूंनी पाहिलेल्या चित्रासारखेच भव्य दिव्य आहे.

■ ■ ■

प्रकरण : १८

धनदान वस्त्रदान अन्नदान उदकदान । करी ब्राह्मणसंतर्पण तो सत्त्वगुण ॥

पुण्यातील काही हिंदुत्ववादी कार्यकर्त्या मंडळींनी १९८३ साली ‘जनकल्याण’ नावाच्या एका रक्तपेढीची स्थापना केली. त्या वेळी उद्घाटनाच्या निमित्ताने सत्यनारायणाची महापूजा आयोजित करण्यात आली होती आणि त्याचे निमंत्रण त्यांनी श्रीमहाराजांना व्यक्तिशः येऊन भेटून केले होते. कोणत्याही प्रेमपूर्वक निमंत्रणाचा आदर करण्याविषयी श्रीमहाराज दक्ष असत. स्वतःला जाणे शक्य नसेल तर कोणी तरी विश्वासाचा माणूस आपला प्रतिनिधी म्हणून पाठविण्याची श्रीमहाराजांची पद्धत होती. ‘रक्तपेढी’सारख्या महत्त्वाच्या कार्याला शुभेच्छा देण्यासाठी श्रीमहाराज स्वतःच पूजेच्या कार्यक्रमाला गेले होते. त्या वेळी त्यांनी संयोजकांना पूजेसमोर रक्तपेढीसाठी दान देण्यासाठी एखादे तबक ठेवण्याचे सुचविले. त्याप्रमाणे तबक ठेवल्यावर त्यामध्ये एक लाख रुपयांची आपली देणगी ठेवून श्रीमहाराज तीर्थ-प्रसाद घेऊन परत आले. अत्यंत सहजपणे, कोणताही गाजावाजा न करता, त्या काळातील लक्ष रुपये म्हणजे केवढी तरी मोठी देणगी देऊन श्रीमहाराज त्याबाबत एका अक्षराने कोणाशीही न बोलता निघून आले आणि त्यांचे हे औदार्य पाहून संयोजक अक्षरशः स्तंभित झाले. हा अनुभव त्यांच्यासाठी अपूर्व होता. देणगी देताना तिची भरपूर प्रसिद्धी व्हावी, आपल्या नावाचा फलक लावला जावा अशी अनेक देणगिदारांची सुप्त इच्छा असते. काही जण तशी उघडपणे अटच घालतात. त्यामुळे श्रीमहाराजांची ही कृती त्यांना आश्चर्याचा धक्का देणारी ठरली.

असे आश्चर्याचे धक्के श्रीमहाराजांनी आपल्या दातृत्वाने अनेकांना दिले. त्यातही दान देताना श्रीमहाराज ते ज्या पद्धतीने द्यायचे, त्यामुळे दान स्वीकारणाऱ्या व्यक्तीला तो आपल्या कार्याचा सन्मान वाटत असे. आपल्या कार्याची कदर कोणी तरी फार आत्मीयतेने करीत आहे असे वाटत असे. सार्वजनिक क्षेत्रात काम करणाऱ्या सच्च्या कार्यकर्त्याला ‘माझ्या मना बन दगड’ अशी मनाची तयारी करूनच आपल्या कामासाठी निधी गोळा करताना, लोकांसमोर हात पसरावा लागतो. श्रीमहाराजांनी आपल्या कार्यासाठी निधी गोळा करताना अनेक प्रयोग केले. परंतु ते काम किती कठीण आहे, नाउमेद करणारे आहे, याची पूर्ण कल्पना त्यांना होती आणि म्हणूनच त्यांनी असंख्य चांगल्या कामांसाठी अगदी भरपूर मदत केली. त्यासाठी काही वेळा तर साध्या औपचारिक विनंतीचीही वाट पाहात ते थांबले नाहीत. ‘देता किती घेशील दो कराने’ अशी समोरच्या माणसाची अवस्था व्हावी, असे भरभरून दिले !

पुण्याच्या श्री.प.क.जोशी यांनी आपल्या कुलबांधवांच्या सहकार्याने ‘चित्तपावन शांडिल्य गोत्री जोशी’ घराण्याचा कुलवृत्तांत नऊ-दहा वर्षे परिश्रम करून १९८२ साली प्रकाशित केला. श्रीमहाराज हे ‘शांडिल्य गोत्री’ होते. साहजिकच श्री.प.क.जोशी या निमित्ताने प्रथमच १९७८ साली त्यांना भेटायला

आले. श्री.प.क.जोशींचे मूळ गाव 'बसणी' आहे हे समजल्यावर श्रीमहाराजांनी त्यांच्या वडिलांची म्हणजे कमलाकरशास्त्रींची आठवण काढली. शिवाय त्यांच्याशी असलेले नातेसंबंध श्री.प.क.जोशी यांना सांगितले. त्यांच्या कार्याला भरघोस मदत दिली. भरपूर प्रोत्साहन दिले. आपल्या कुलाची सुमारे १०-१२ पिढ्यांची संगतवार माहिती दिली. प्रकाशन समारंभाच्या वेळी श्रीमहाराजांचा सत्कार करण्याची कुलवृत्तांत समितीची इच्छा होती, परंतु त्यांनी ती नम्रपणे नाकारली. श्रीमहाराज म्हणाले, "माझे सद्गुरू श्रीबाबा महाराज यांच्या प्रेरणेमुळेच तुमच्या कार्याला मी उणीअधिक मदत करू शकलो. त्यात माझा सहभाग यत्किंचितही नाही, त्याचे सर्व श्रेय श्रीबाबांचे. त्यामुळे माझा सत्कार करून घेण्यात मला स्वारस्य नाही. श्रीबाबांच्या आशीर्वादाने तुमचा समारंभ उत्तम होईल !"

या प्रकाशन समारंभाच्या निमित्ताने कुलवृत्तांत समितीला याही वेळी भरघोस देणगी श्रीमहाराजांनी दिली; परंतु कोठेही नामोल्लेख न करण्याच्या अटीवर. पुढे प्रत्येकी दीडशे रुपये मूल्याच्या कुलवृत्तांतल्या अडतीस प्रती खरेदी करून पुन्हा एकदा त्यांनी कुलवृत्तांत समितीला आश्चर्याचा सुखद धक्का दिला. शिवाय त्या अडतीस प्रती मंदिरात आणण्याचे रिक्षाभाडे म्हणून आणखी शंभर रुपये देऊ करू लागले. श्री.प.क.जोशी संकोचून ते पैसे घेण्यास कां-कू करू लागले, तेव्हा तुमच्या मुलांना खाऊसाठी हे पैसे दिले आहेत असे समजा असे सांगून, रिक्षाभाडेही समितीच्या अंगावर पडू नये म्हणून ते पैसे श्रीमहाराजांनी श्री.प.क.जोशींच्या हाती ठेवले.

या प्रसंगाचा कळसाध्याय तर पुढेच होता. श्रीमहाराजांनी यापुढे कोणत्या योजना आहेत असे श्री.प.क.जोशींना विचारले. त्यांनी गरजू विद्यार्थी आणि निराधार वृद्धांसाठी कार्य करण्याच्या दृष्टीने 'महर्षी शांडिल्य प्रतिष्ठान'च्या स्थापनेसंबंधी जुळवाजुळव चालू आहे असे सांगितले. "अजून त्याला मूर्त स्वरूप आलेले नाही, मात्र पूर्वतयारी होताच मी आपणास पुन्हा भेटेन," असे श्री.प.क.जोशी म्हणताहेत एवढ्यात श्रीमहाराजांची दृष्टी ऊर्ध्वाकडे गेली. काही वेळ श्रीमहाराज सूक्ष्मात तल्लीन झाल्यासारखे स्तब्ध, समाधी अवस्थेत बसले आणि नंतर पुन्हा भानावर येऊन बोलू लागले, "आत्ता श्रीबाबांनी मला आदेश दिला आहे की, तुमच्या नियोजित न्यासाला हातभार लावावा. ते सर्वज्ञ आहेत. तेच कर्ते करविते! मी केवळ नाममात्र, त्यांच्या आज्ञेचे पालन करणारा !" असे म्हणून श्रीमहाराज आत उठून गेले आणि थोड्या वेळाने बाहेर आले, तेव्हा सोबत एक सेवक होता. त्याने एक तबक श्री.प.क.जोशींसमोर ठेवले. तबकात शंभराच्या एक हजार नोटा व्यवस्थितरीत्या ठेवलेल्या होत्या. श्रीमहाराज म्हणाले, "हा श्रीबाबांचा प्रसाद आहे. त्याचा स्वीकार करा."

सन १९८५ च्या, रामनवमी दिवशी घडलेल्या त्या प्रसंगाचे वर्णन करताना श्री.प.क.जोशींनी सांगितले, "माझे मलाच समजेना, जे घडतंय ते सत्य आहे की आभास ? आयुष्यात कधीही हाताळली नाही किंवा पाहिलीही नाही एवढी मोठी रक्कम बघून माझ्या अंगाला कंप सुटला, पाय लटपटू लागले. माझ्या डोळ्यांतून अश्रू वाहू लागले. तोंडातून शब्द फुटेनात. श्रीमहाराजांच्या चरणी नतमस्तक होऊन मी

मटकन खाली बसलो. त्यांनी माझी ही अवस्था ओळखली. सेवकाकरवी माझ्या गळापिशीवीत त्या नोटा नीट भरविल्या आणि नियोजित न्यासाला शुभेच्छा देऊन मला निरोप दिला.”

श्रीमहाराजांनी वेगवेगळ्या संस्थांना आणि व्यक्तींना वेगवेगळ्या प्रसंगी अक्षरशः लक्षावधी रुपयांची मदत केली. त्या संस्थांच्या आणि व्यक्तींच्या कार्याच्या कक्षा आणि स्वरूप वेगवेगळे होते. धार्मिक क्षेत्रात काम करणाऱ्या संस्थांप्रमाणेच सामाजिक क्षेत्रात काम करणाऱ्या संस्थांनाही श्रीमहाराजांनी मदत केली. गरीब विद्यार्थ्यांसाठी ज्याप्रमाणे आपल्या मदतीचा हात पुढे केला त्याचप्रमाणे कलावंत, विद्वान, समाजसेवक अशांनाही त्यांच्या क्षेत्रात सुखेनैव काम करता यावे म्हणून श्रीमहाराजांनी त्यांची पाठराखण केली. या दातृत्वामागची श्रीमहाराजांची भूमिका काय होती ?

‘श्रीसंत सीतारामबुवा वालावलकर चॅरिटेबल ट्रस्ट’तर्फे प्रकाशित करण्यात आलेल्या तिसऱ्या स्मरणिकेत “मानवाच्या कल्याणासाठी” या शीर्षकाखाली श्रीमहाराजांनी आपले विचार सूत्ररूपाने मांडले आहेत.

“आपले भारत सरकार हे निधर्मी आहे. मानवधर्माला व मानवी जीवनाच्या शाश्वततेला, शारीरिक व मानसिक उन्नतीला मानवी धर्मसंस्कार आवश्यक आहेत; परंतु आपले निधर्मी सरकार ते करणार नाही. त्यामुळे मानवी धर्माची चिरंतन व सनातन मूल्ये समाजासाठी कोणी जतन करायची व त्यांची शिकवण जनतेला कोणी द्यायची हा खरा प्रश्न आहे. सरकार जरी निधर्मी असले तरी केंद्र सरकारपासून ग्रामपंचायतीपर्यंत ते वेगवेगळी माणसेच चालवितात. त्या माणसांना मानवी धर्माची सनातन व चिरस्थायी मूल्ये काय आहेत हे केवळ कळलेले असून चालणार नाही तर ती त्यांनी अंगीकारलेली असणे आवश्यक आहे.

न्याय, नीती, धर्म, निष्काम कर्म, मानवी कायदे, राजनीती, समाजशास्त्र, अन्य अनेक आवश्यक शास्त्रे यांचे संपूर्ण ज्ञान लोकशाही चालविणाऱ्या व्यक्तींना संपूर्णरीत्या असणे आवश्यक आहे. हे ज्ञान देण्याचे काम मानवी जीवन सुखकर करण्यासाठी झटणाऱ्या व मानवाला खऱ्या मानवधर्माची ओळख करून देणाऱ्या धार्मिक संस्थांनी हाती घेणे जरूरी आहे. सनातन मानवधर्माची मूल्ये अबाधित आहेत व ती नेहमी अबाधितच राहिली पाहिजेत. सरकारी सत्तासंपर्काने ती गढूळ होण्याचा संभव आहे, म्हणून सरकारी सत्तेचा स्पर्श या चिरंतन मूल्यांना होऊ देता कामा नये.

जो स्वधर्माचार निष्ठेने करतो त्याला सर्व धर्मांचे अंतिम ध्येय हे परमात्मास्वरूप दर्शन म्हणजेच साक्षात्कार हेच असून तेच परमोच्च सुखाचे साधन आहे हे पूर्णपणे पटते व त्याला विश्वधर्माची दृष्टी प्राप्त होते आणि अध्यात्ममार्गावरील त्याची निष्ठा दृढावते. अध्यात्मातील योगसाधना सर्वसाधारण संसारी माणसाला संसारी जीवन जगत असताना साध्य करून घेणे अत्यंत कठीण असते, कारण संसारी माणसाला ऐहिक सुखाची लालसा असते आणि म्हणून संसारी माणसाला कर्मयोगच शिकविणे आवश्यक आहे.

परंतु हा कर्मयोग आचरणात आणण्यासाठी माणूस हा व्यावहारिकदृष्ट्या थोडासा तरी सुखी असला पाहिजे, तरच त्याचे चित्त शांत राहील व तो कर्मयोगाचार करण्यास किंवा अध्यात्माची साधना करण्यास योग्य होईल. यासाठी समाजातील प्रत्येक व्यक्तीला शुद्ध आचार, शुद्ध विचार, शुद्ध सात्त्विक ज्ञान, शुद्ध

उच्चार हे सर्व शिकविणे व सत्कर्मप्रवृत्त करणे जरूरीचे आहे. समाज हा व्यक्ती-व्यक्तींचा बनलेला असल्यामुळे व्यक्ती सुसंस्कारित झाली की समाजही सुसंस्कारित होईल. समाजाला हे सर्व शिकवण्यासाठी धर्मनिरपेक्ष व निःस्वार्थी अशा संस्था आणि त्यातून स्वार्थत्यागी आणि निष्काम कर्मयोगी, सेवाधर्मपरायण माणसे तयार होणे आवश्यक आहे. अशी माणसे तयार करणे हेच ट्रस्टचे ध्येय आहे.

धर्माची सुरुवात आणि धर्ममंदिराची स्थापना प्रथमतः मानवाच्या हृदयात होत असते आणि त्या मंदिराचा पाया पोटात असतो. भगवान व्यास महर्षी म्हणतात, ‘अशनं वसनं वासः येषां चैवाव्यवस्थितम् । मगधेन समाकाशी गंगाप्यंगारवाहिनी ॥’ म्हणजे ज्यांचेपाशी अन्न, वस्त्र, निवारा यांची सोय नाही त्यांना काशी आणि मगध दोन्ही सारखेच ! शीतल गंगाजल त्यांना निखाऱ्यांप्रमाणे तापदायकच वाटणार.

भौतिक, धार्मिक वा आध्यात्मिक गोष्टींचा हा पायाच आहे. या पायाचा एक तरी दगड निदान बसवावा असे सेवाव्रत श्रीसंत सीतारामबुवा वालावलकर चॅरिटेबल ट्रस्टने अंगीकारले आहे हे महत्त्वाचे आहे.”

म्हणजे समाजाच्या सर्वांगीण उत्थानासाठी प्रयत्न करणाऱ्या व्यक्ती आणि संस्था यांना मदत करणे आणि समाजातील व्यक्ती-व्यक्तीला कर्मयोगी बनविण्यासाठी तिला व्यावहारिकदृष्ट्या सुखी करण्याचा प्रयत्न करणे अशा दुहेरी उद्देशाने श्रीमहाराजांचे कार्य चालू होते. ते केवळ धार्मिक नव्हते किंवा धार्मिक कार्यापासून फटकून राहून चालणारे सामाजिक कार्य नव्हते. त्यामध्ये राजकारण तर लवमात्र नव्हते; परंतु राजकीय भान ठेवून केलेली धार्मिक आणि सामाजिक कामाची ती सांगड होती.

सन १९८४ मध्ये अमेरिकेत फिलाडेल्फिया शहरात जागतिक संस्कृत परिषद झाली. त्या परिषदेला उपस्थित राहून तेथे ‘शारदा’ या आपल्या संस्कृत नियतकालिकाचे अंक दैनिकाच्या स्वरूपात परिषदेच्या चार दिवसांच्या काळात काढावेत अशी पंडित वसंतराव गाडगीळ या पुण्यातील विद्वान संस्कृत पंडितांची इच्छा होती. ती त्यांनी श्रीमहाराजांच्या कानी घालून आशीर्वाद मागितले. श्रीमहाराजांनी आशीर्वाद तर दिलेच आणि वर त्यांच्या या अमेरिकावारीचा संपूर्ण खर्च त्यांच्या हाती ठेवला. एक रकमी पाऊण लाख रुपये आणि तेही असे अचानक, न मागता हाती पडल्यावर पं.गाडगीळसुद्धा श्री.प.क.जोशींप्रमाणेच ‘निःसंज’ झाले. अत्यंत उत्साहाने त्यांनी अमेरिकावारी पूर्ण केली आणि श्रीमहाराजांच्या प्रेरणेमुळे संस्कृत प्रसाराचे काम करणारे आपले ‘शारदा’ हे पत्र जोमाने सुरू ठेवले. १९८४ साली डिसेंबरअखेर डेरवण येथे झालेल्या यज्ञ सोहळ्याच्या वेळीही त्यांनी ‘शारदा’ दैनिकाच्या स्वरूपात, संस्कृत भाषेतून आणि श्रीमहाराजांच्या आज्ञेनुसार मराठी अनुवादासह प्रकाशित केले. वाराणसी येथील जागतिक संस्कृत परिषद, दिल्लीची विश्व हिंदी परिषद, जळगाव व रायपूर येथील मराठी साहित्य संमेलने, अमेरिका आणि हॉलंड येथील जागतिक संस्कृत परिषदा अशा सर्व प्रसंगी संस्कृत दै. ‘शारदा’ प्रकाशित झाले. श्रीमहाराजांचे दातृत्व असे प्रेरणादायी आणि सर्जनशील होते.

याच पं.गाडगीळांना मोठा अपघात होऊन शस्त्रक्रिया करावी लागली. त्या वेळीही त्यांच्या कार्याचे महत्त्व जाणून श्रीमहाराज त्यांना भेटायला रुग्णालयात गेले आणि उपचारांसाठी त्यांच्या हाती पाच हजार

रुपये देऊन आले.

श्री.सु.ग.शेवडे यांनाही असाच अनुभव आला. जुलै १९८२ मध्ये अमेरिकेत लॉस एंजेलीस येथे झालेल्या जागतिक हिंदू परिषदेसाठी श्री.शेवडे गेले होते. त्यांच्या दौऱ्यासाठी श्रीमहाराजांनी भरपूर आर्थिक साहाय्य केले होते.

जानेवारी १९८३ मध्ये पुण्याला तळजाई पठारावर राष्ट्रीय स्वयंसेवक संघाचे भव्य शिबीर झाले होते. श्रीमहाराजांनी स्वतः निरोप पाठवून संयोजकांना बोलावून घेतले आणि रोख एक लाख रुपये आणि काही पोती तांदूळ खरेदी करून त्यांच्या हाती सुपूर्त केला आणि शिबिराच्या यशस्वितेसाठी आशीर्वाद दिले. संघाचा गुरुदक्षिणा समारंभही काही वर्ष मंदिरातील इमारतीच्या हॉलमध्ये होत असे.

दुर्दैवाने संघाच्या स्थानिक पातळीवरील नेत्यांना श्रीमहाराजांच्या कार्याचे आणि सदिच्छांचे आकलन झाले नाही. श्रीमहाराजांच्या हिंदुत्वाविषयी चाललेल्या खटाटोपाची बूज त्यांना राखता आली नाही. अशा आत्ममग्न वृत्तीतूनच संघाची ताकद क्षीण होत गेली हे त्यांचेही दुर्दैव आणि हिंदुत्वाचेही.

‘शिवसेना’ हिंदुत्वाचा भगवा झेंडा घेऊन राजकीय क्षेत्रात झपाट्याने प्रगती करित होती. त्या वेळी हिंदुत्वाच्या आक्रमक प्रचारासाठी दै. सामना सुरू करण्याचे ठरले. श्रीमहाराजांनी आपल्या भक्तांकरवी काही लाख रुपये देणगीरूपाने सामना दैनिकाच्या उभारणीच्या काळात देवविले. निवडणुकीच्या काळात शिवसैनिकांनी छातीवर अभिमानाने लावावेत म्हणून ‘ॐ’ अक्षराचे हजारो बिल्ले करून श्रीमहाराजांनी ते शिवसेनेकडे पाठवून दिले होते.

श्रीमहाराजांनी पुण्यातील भांडारकर प्राच्यविद्या शिक्षण संस्थेला दोन हप्त्यात मिळून एक लाख रुपये देणगी दिली ती तेथे चालणाऱ्या संशोधनकार्याचे महत्त्व जाणूनच ! पुण्याच्याच हिंगणे स्त्री शिक्षण संस्था, पुणे विद्यार्थी गृह, परळ (मुंबई) येथील श्री गाडगे महाराज धर्मशाळा अशा अनेक संस्थांमधील चाललेल्या कामाची दखल घेऊन श्रीमहाराजांनी त्यांना वेळोवेळी मदत केली.

छत्रपती श्रीशिवाजी महाराज हे तर श्रीमहाराजांचे परम दैवत ! कोठेही शिवस्मारकाचे काम चालले असेल तर श्रीमहाराज त्या कामाला हमखास मदत पुरवत असत. पोलादपूर येथे उभारण्यात आलेल्या श्रीशिवरायांच्या पुतळ्यासाठी श्रीमहाराजांनी भरघोस मदत केली होती. त्या पुतळ्यासाठी मोक्याची जागा श्रीमहाराजांनीच निवडली होती. कोथरूड, पुणे येथील श्रीशिवाजी महाराजांचा पुतळा उभारतानाही श्रीमहाराजांनी मोठी देणगी दिली होती.

अशा अनेक ठिकाणी श्रीमहाराजांनी देणग्या दिल्या. पण उजव्या हाताने केलेले दान काही डाव्या हाताला समजत नसे. कोठे नावाची पाटी नाही, देणगीनिमित्ताने सत्कार स्वीकारणे नाही की कोणतीही अट नाही. केवळ कार्य महत्त्वाचे आणि महत्त्वाच्या कार्याला मदत करणे हे आपले कर्तव्य आहे या भावनेतूनच हे सारे झाले.

श्रीमहाराजांच्या दातृत्वातून अनेक मंदिरांचा जीर्णोद्धार झाला आणि अनेक नवी मंदिरे उभी राहिली.

यामागे केवळ धार्मिक श्रद्धेचाच भाग नव्हता तर त्यालाही एक सामाजिक परिमाण आहे. हिंदुधर्मीय उत्स्फूर्तपणे समूहाने एकत्र जमण्याचे ठिकाण केवळ मंदिरच असते. सण, समारंभ, उत्सवांच्या निमित्ताने समाज मंदिरात एकत्र होतो आणि योग्य नेतृत्व दिले, उपक्रमशीलता राबविली तर संघटितही होऊ शकतो. या संघटनेचा समाजाला चांगला उपयोगही होतो. समाजाला मानवधर्माची शिकवण देण्याचे वर उल्लेखिलेले, श्रीमहाराजांना अभिप्रेत असलेले काम या अशा धार्मिक संस्थांतून उत्तम प्रकारे होऊ शकते. त्यासाठीच श्रीमहाराजांनी अनेक मंदिरांना मदत दिली.

सावर्डे-डेरवण या दोन गावांत असे एकही मंदिर नाही की ज्याला श्रीमहाराजांकडून या ना त्या रूपाने साहाय्य लाभले नाही. कोंडमळ्यातील मंदिराच्या दुरुस्तीसाठी श्रीमहाराजांनी मदत केली. सावड्याच्या श्रीदेव केदारनाथ मंदिराच्या दुरुस्तीला लाकूड आणि लोखंड पुरविले. कुडप गावातील हनुमान मंदिराला बांधकामासाठी मदत दिली. सावर्डे-सुर्वेवाडी येथील नवीन मंदिराला मदत केली.

डेरवण येथील विठ्ठलवाडी-चव्हाणवाडीतील श्रीविठ्ठल मंदिर श्रीमहाराजांनी बांधून दिले. श्री देव केदारबाजी आणि मानाई देवी या दोन्ही देवळांचा जीर्णोद्धार संपूर्णपणे श्रीमहाराजांनी केला. भोवती दगडी कंपाऊंड बांधून दिले. देवाची मंडपी नवीन बनविली. या मंडपीच्या खांबावर बारीक नक्षीकाम केलेले आहे. आवश्यक तेथे नवीन तुळ्या, बहाले, दरवाजे बसविले. मंदिरात फरशी बसविली. पालखी ठेवण्याची व्यवस्था केली. मंदिरात वीज घेतली. आवार नीटनेटके करून मंदिरात येण्या-जाण्याचा रस्ता आणि पायऱ्या बांधून काढल्या. मंदिराला कुलूप लावून बंद करता येईल अशी सोय केली; कारण खेडेगावातील बहुतेक मंदिरे बहुतांश उघडीच असतात आणि त्यामुळे भटकी गायी-गुरे, कुत्री, रिकामटेकडे लोक यांचा तेथे त्रास जाणवतो. श्रीदेव केदारबाजीची पालखी होळीच्या वेळी ज्या 'सहाणे'वर येते, ती सहाण म्हणजेच होळीशेजारी असलेली, पालखी ठेवण्याची चबुतरेवजा मोकळी जागा, छताला पत्रे आणि सभोवती लोखंडी ग्रिल लावून बंदिस्त करून दिली. जाताजाता, श्रीमहाराजांचा प्रत्येक गोष्टीकडे पाहण्याचा वेगळा असा दृष्टिकोन समजून घेणे आवश्यक आहे.

कोकणात प्रत्येक गावात फाल्गुन पौर्णिमेपासून पुढील किमान पंधरा दिवस पालखी सहाणेवर मुक्कामाला असते. जवळजवळ सर्व ठिकाणी पालखी उघड्यावर एखाद्या तात्पुरत्या उभारलेल्या मांडवाखाली ठेवलेली असते आणि तिच्या 'रक्षणार्थ' पाच दहा-जण तेथे दिवसरात्र तैनात असतात. पालखी सहाणेवर असेपर्यंत या ना त्या कामासाठी किंवा कामाच्या निमित्ताने अनेक लोक आपला कामधंदा सोडून तेथे रेंगाळत असतात. त्यापेक्षा पालखीची जागा भक्कम ग्रिल्स लावून सुरक्षित करणे केव्हाही श्रेयस्करच आहे. परंतु हे घडवून आणायला मात्र श्रीमहाराजांसारखा द्रष्टाच हवा.

श्रीदेव केदारबाजीजवळच्या शिवमंदिराचा जीर्णोद्धारही श्रीमहाराजांनीच केला व श्रावण महिन्यात शिवपिंडीवर ठेवण्याकरिता मुखवटा, श्रीगणपती, श्रीहनुमान तसेच श्रीजगदंबेची पंचधातूची मूर्तीही दिली.

श्रीमहाराजांच्या इच्छेनुसार १९९०-९१ साली डेरवण गावात श्रीहनुमान मंदिर आणि त्याला लागून

धार्मिक कार्याकरिता एक लहानसे सभागृहही ट्रस्टर्फे बांधून देण्यात आले. या इमारतीजवळ एक कूपनलिका श्रीमहाराजांनी खोदून दिली आहे. त्या विहिरीचे पाणी विहिरीवर टाकी बांधून पाईपने चव्हाणवाडी-गुजरवाडीतील लोकांना दिले आहे. श्रीमहाराजांच्या प्रेरणेने ट्रस्टर्फे १९९२ साली सावड्याचे श्रीदेव दत्त मंदिर नव्याने बांधून देण्यात आले. या सर्व मंदिरांची पूजा व देखभाल नीट व्हावी म्हणून या मंदिरांच्या पुजाऱ्यांना ट्रस्टर्फे मानधन आणि भात दरमहा दिले जाते. शिवाय मंदिरात दिवा लावण्यासाठी गोडेतेल तसेच उदबत्तीसुद्धा ट्रस्टर्फे दरमहा नियमितपणे पुरविली जाते.

हा सर्व तपशील फक्त डेरवण-सावर्डे गावातील मंदिरांच्या संदर्भात झाला. पुण्यातील हरे राम हरे कृष्ण पथावरील शंकराचे मंदिर श्रीमहाराजांनीच बांधून दिले. धनकवडीचे दत्त मंदिर, देहू कॅन्टोन्मेंटमधील श्रीगणपतीचे व देवीचे मंदिर यांच्या जीर्णोद्धाराला श्रीमहाराजांनीच मोठे साहाय्य केलेले आहे. 'कुरवपूर' हे रायचूरजवळ कृष्णा नदीच्या पात्रामध्ये असलेले श्रीपाद श्रीवल्लभांचे स्थान. त्या स्थानी जाणे दर्शनेच्छूंना सुलभ व्हावे म्हणून श्रीमहाराजांनी तेथे होडीची व्यवस्था करून दिली. वज्रेश्वरी येथील श्रीदत्त मंदिराचा जीर्णोद्धार श्रीमहाराजांनी स्वखर्चाने केला. वे.मू.सप्रे गुरुजींना पाठवून तेथे नवीन मूर्तीची प्राणप्रतिष्ठा करविली. त्या समारंभाचाही सर्व खर्च त्यांनीच केला. एकूण तीन दिवस चाललेल्या या कार्यक्रमासाठी आपले प्रतिनिधी म्हणून श्री.वालावलकरसाहेब आणि श्री.बाणावली यांना पाठविले होते.

पोमेंडी या श्रीमहाराजांच्या जन्मगावी एक महालक्ष्मी मंदिर आहे. या मंदिरातच श्रीमहाकाली, श्रीमहासरस्वती, श्रीव्याघ्रांबरी आणि श्रीभद्राणी या ग्रामदेवतांचीही स्थाने आहेत. मंदिराच्या व्यवस्थेसाठी १९५७ सालीच एक ट्रस्ट स्थापन झालेला होता. मात्र तो फारसा कार्यरत नव्हता. या मंदिराचा जीर्णोद्धार करण्याचे १९८२च्या दरम्यान ठरले. त्या वेळी श्रीमहाराजांनी प्रथम स्थानिक विश्वस्तांना वगैरे हाती धरून तो ट्रस्ट पुन्हा कार्यान्वित केला आणि त्या मंदिराचा जीर्णोद्धार करून घेतला. त्यासाठी लागणारा निधी उभारण्याची बहुतांश जबाबदारी श्रीमहाराजांनीच एक हाती पार पाडली. पोमेंडीच्या श्री.लक्ष्मणराव जोशी, सुरेश जोशी अशा तरुण तडफदार लोकांना मार्गदर्शन आणि आर्थिक मदत पुरवून त्यांनी मंदिराच्या जीर्णोद्दाराचे काम तडीस नेले. त्याचप्रमाणे पोमेंडीच्या श्रीरामेश्वर मंदिरालाही श्रीमहाराजांनी भरपूर अर्थसाहाय्य केले आहे.

आजोळच्या सोमेश्वर गावी श्रीसोमेश्वराच्या मंदिरात फार पूर्वीपासून महाशिवरात्र, गोकुळाष्टमी असे वार्षिक उत्सव होत असत. परंतु स्थानिक लोकांमध्ये मतभेद आणि दुफळी निर्माण होऊन हे उत्सव कालांतराने बंद पडले होते. श्रीमहाराजांनी स्थानिक लोकांमधील मतभेद मिटवून सामंजस्याचे वातावरण निर्माण करून, हे उत्सव पुन्हा सुरू केले. त्याशिवाय श्रीशिवजयंती आणि श्रीदासनवमी हे उत्सव नव्याने सुरू केले. आजपर्यंत हे उत्सव अव्याहतपणे चालू आहेत.

श्रीमहाराजांच्या अन्नदानाला आणि वस्त्रदानाला तर अक्षरशः सीमाच नव्हती आणि आजही श्रीबाबांच्या मंदिरात आणि श्रीक्षेत्र डेरवण येथे वर्षभर विविध उत्सव, सण, यज्ञ-यागांच्या निमित्ताने हा

दातृत्वाचा ओघ वाहतच आहे. स्त्रियांना साड्या, पुरुषांना धोतरे, कापडे, तयार शर्ट्स प्रसाद म्हणून वाटण्यात येतात. टॉवेल्स, शाली, कपडशा, काचेचे वाडगे, डिशेस यांचे संच दिवाळी, पंचायतन याग अशा प्रसंगी भक्तजनांना प्रसादस्वरूप देण्यात येतात. यात लहान-थोर, गरीब-श्रीमंत हा भेद यत्किंचितही नाही. समोर येईल त्याला त्या वेळी हाती येईल ती भेट मिळते. श्रीमहाराजांना त्यांचे सर्वच भक्तगण सारखे. भारताच्या पंतप्रधान दिवंगत श्रीमती इंदिरा गांधी एकदा ट्रस्टचे कार्य पाहण्यासाठी येणार होत्या म्हणून एक सुंदर साडी त्यांना भेट देण्यासाठी आणण्यात आली होती. ती भेट राजकीय विरोधकांच्या क्षुद्र कारवायांमुळे रद्द झाली. एक दिवस श्रीमहाराज श्री.प्रसाद तेंडुलकरांना म्हणाले, “अरे प्रसाद, आपण ती एक भारी साडी आणली होती ना, ती या विठाला देऊन टाकू. ती तरी बिचारी चांगली साडी वापरेल !” ही विठा गुरव नावाची मुलगी ट्रस्टमध्ये साफसफाईच्या कामासाठी असते.

यज्ञप्रसंगी येणाऱ्या ब्रह्मवृंदाला प्रत्येक वेळी नवे सोवळे, शाल, आसन, तांब्या-भांडे, उपरणे, धोतर अशा भरपूर वस्तू भेट दिल्याशिवाय श्रीमहाराजांचे समाधानच होत नसे. पुण्याला थंडीच्या दिवसात कामगार, सेवेकरी अशा सर्वांना श्रीमहाराज लोकरीचे स्वेटर्स, टोप्या, मफलर, गरम रंग अशा वस्तू वेळोवेळी वाटत असत.

उत्सव, यज्ञ आणि सणावारी विविध पक्वान्ने असलेले भोजन श्रीमहाराज आग्रह करकून सर्वांना वाढीत. सर्वसामान्य माणसाच्या घरी अप्राप्य असणारे विविध खाद्यपदार्थ श्रीमहाराज मंदिरात सर्वांना आकंठ खाऊ घालीत. श्रीमहाराजांवर श्रीअन्नपूर्णेचा वरदहस्तच होता. त्यामुळे मंदिरातील अवीट गोडीचे पदार्थ आणि त्यांची अविस्मरणीय चव बाहेर कोठेही चाखायला मिळणे असंभवनीय आहे. एकदा महाराजांनी श्री.अशोकराव जोशींना ५० किलो सुतरफेणी घेऊन येण्यास सांगितले तर एकदा ५०० मलई सॅन्डविच ! कशासाठी, तर भक्तगणांना खाऊ घालण्यासाठी ! हळदी-कुंकवाच्या दिवशी एकदा टेम्पो भरून कलिंगडे आणून महिलांना वाटली होती. हळदी कुंकवाच्या दिवशी श्रीमहाराज पुरुषांनाही अगदी पोटभर आइसक्रीम आग्रह करून खायला घालायचे. श्रीबाबांच्या मंदिराच्या आवारात लावलेल्या द्राक्षांच्या वेलावरची द्राक्षे, ऊस असेच मुक्तहस्ताने भक्तांना दिले जायचे. आंब्याच्या दिवसात किमान डझनभर आंबे तरी अगदी आठवणीने सर्वांना दिले जायचे. अंजिराच्या हंगामात किलोकिलो अंजीर वाटले जायचे. एकदा श्रीमहाराज मंडईत गेले असता चांगले आंबे विक्रीसाठी आले होते, तर चार पाट्या आंबे घेऊन मंदिरात आले आणि श्री.अरुण मिराशी आणि श्री.वझेकाका यांच्याकरवी मंदिरासमोर रस्त्याने येणाऱ्या-जाणाऱ्या पादचार्यांना ते वाटून टाकले.

हे सारे घडवून आणताना यामध्ये कोठेही दातृत्वाचा अहंकार काडीमात्र नव्हता. कसलेही श्रेय स्वतःकडे घेण्याचा यत्किंचित प्रयत्न नव्हता. “मी बाबांच्या स्थानातील झाडूवाला आहे. कर्तेकरविते श्रीबाबा आहेत,” अशा शब्दात श्रीमहाराज स्वतःला या साऱ्यातून अलिप्त करून घ्यायचे. परंतु हा सारा प्रयास व्यक्ती-व्यक्तीला, तिच्या ऐहिक गोष्टीविषयीच्या आकर्षणाचे शमन करून कर्मयोगासाठी स्थिरचित्त

करण्यासाठीच होता.

श्रीमहाराज पुष्कळ वेळा आळंदी-देहू अशा पुण्याजवळील तीर्थक्षेत्रात आपल्या भक्तगणांसह जात. अशा वेळी देवदर्शनाबरोबरच तेथे भक्तांच्या सुखसोईसाठी किंवा समाजसेवेचे कार्य करणाऱ्या संस्थांनाही श्रीमहाराजांच्या दातृत्वाचा लाभ होई. श्रीमहाराज महिन्यातून साधारण एकदा तरी डुडुळगाव येथील श्री अडबंगनाथांच्या समाधीच्या दर्शनाला जात. सर्व पूजासाहित्य सोबत असेच. श्री अडबंगनाथांची पूजाअर्चा नियमितपणे व्हावी म्हणून तेथील पुजाऱ्याला दरवेळी एकशे पंचवीस रुपये रोख, चार किलो गोडेतेल, नारळ, हार, बत्तासे, अगरबत्ती, बुक्का, हळद-कुंकू इत्यादी देत असत. तेथून पुढे आळंदीला श्री ज्ञानेश्वर माऊलींच्या दर्शनाला जात असत. जाताना श्रीविठ्ठल-रखुमाईसाठी पीतांबर, साड्या, शेले अशी वस्त्रे आणि मुकूट वगैरे घेतलेले असत. काही वेळा बनारसहून खास तयार करवून आणलेल्या साड्या ते रखुमाईसाठी अर्पण करीत. श्रीमहाराजांनी तेथील श्रीनृसिंहसरस्वती स्वामींच्या मठाला जनरेटर भेट दिला आहे. तेथील ट्रस्टने श्रीमहाराजांच्या देणगीतून स्वच्छतागृहे, गोशाळा बांधली आहे. तेथील अतिथीगृहासाठीसुद्धा श्रीमहाराजांनी भरीव मदत केली आहे. श्रीमहाराज प्रत्येक वेळी आळंदीच्या ट्रस्टला, त्यांच्या कार्यालयात जाऊन काही देणगी देत असत आणि त्याच वेळी ट्रस्टच्या सर्व पन्नास-साठ नोकरवर्गासाठी प्रत्येकी पाच किंवा दहा रुपये याप्रमाणे बक्षीस म्हणून काही रक्कम व्यवस्थापकांकडे रोख देऊन येत असत.

श्रीमहाराजांचा दुसरा एक वैशिष्ट्यपूर्ण प्रघात म्हणजे बरोबरच्या सर्व मंडळींना प्रत्येक देवळात देवासमोर ठेवण्यासाठी साधारणपणे एक रुपयापासून दहा रुपयांपर्यंत कोऱ्या करकरीत नोटा देत असत.

महाराजांचे दातृत्व हे अतिशय डोळस होते. मदतीचा हात देताना त्यामागे काही एक निश्चित विचारसूत्र होते. दान सत्पात्री असावे आणि ते सत्कारणी लागावे याची खबरदारी श्रीमहाराज नेहमीच घेत असत. ट्रस्टचा पैसा अनाटायी खर्च होऊ नये म्हणून श्रीमहाराज नेहमीच दक्ष असत. परंतु त्याच वेळी, कोणाचेही चांगले कार्य पैशाअभावी अडू नये, म्हणून ते नेहमी तत्पर असत. समोरच्या माणसाचे अचूक मूल्यमापन करण्याची श्रीमहाराजांची क्षमता आणि अंगीचे व्यवहारचातुर्य यामुळे श्रीमहाराजांचे दातृत्व नेहमीच सत्कारणी लागून समाजात अनेक मोठी कामे उभी राहिली. त्याचप्रमाणे अनेक माणसे आपल्या पायावर उभी राहून स्थिरस्थायी झाली.

भोरचे राहाणारे श्री.राजगुरू नावाचे एक गृहस्थ मंदिरात नेहमी भजनाच्या वेळी मृदंगाची साथ करायला यायचे. या राजगुरूंची श्रीमहाराजांवर अनन्य श्रद्धा होती. श्रीमहाराज कलाकारांचे केवळ आश्रयदाते नव्हते, तर त्यांच्याबद्दल श्रीमहाराजांच्या मनात अपार ममत्व असायचे. वारकरी सांप्रदायातील अनेक भजनी बुवांना श्रीमहाराजांनी मंदिरातील उत्सवांच्या वेळी आवर्जून बोलावून श्रीबाबांच्या दरबारात त्यांची सेवा रुजू करून घेतली आणि त्यानिमित्ताने त्यांना भरपूर बिदागी देऊन मदत केली. त्यांच्या अडीअडचणीच्या वेळी त्यांच्या पाठीशी उभे राहिले. श्रीमहाराजांनी त्या वेळी जोडलेली श्री.भोसलेबुवा, श्री.रिंगेबुवांसारखी माणसे आजही त्याच श्रद्धेने मंदिरात हजेरी लावीत आहेत.

या राजगुरूंना १९८५-८६च्या दरम्यान शिरूरजवळ कोठे तरी कीर्तनाला साथ करताना हृदयविकाराचा झटका आला. त्यांना पुण्याला डॉ.जोशींच्या रुग्णालयात दाखल करण्यात आले होते. राजगुरूंच्या पत्नी आणि त्यांची दोन्ही मुले त्या वेळी श्रीमहाराजांकडे साकडे घालण्यासाठी आली होती. श्रीमहाराजांनी त्यांना आपल्यासमोर बसवून घेतले. त्यांना आपल्या मृदू शब्दांनी धीर दिला. त्यांना खाणे, चहापाणी दिले आणि श्री.अशोकराव जोशींना ५०० रुपये त्यांना आणून देण्यास सांगितले आणि नंतर त्यांचा निरोप घेतला. श्रीमहाराजांच्या सान्निध्यात सावलीसारख्या असणाऱ्या श्री.अशोकरावांना ही पाचशे रुपयांची मदत पाहून थोडे आश्चर्य वाटले. “द्रौपदीसी वस्त्रे अनंता। देत होतासी भगवंता। आम्हालागी कृपणता। कोठेनि आणिली गोविंदा॥” अशी भावना कदाचित राजगुरूंच्या पत्नीचीही झाली असेल. परंतु त्या बाई गेल्यावर श्रीमहाराजांनी श्री.अशोकरावांना सांगितले, “तुला वाटले असेल की, ५०० रुपयांवर मी तिची बोळवण केली. परंतु राजगुरूंचे तिकडे निधन झालेले आहे. या बाई रुग्णालयात जातील, परंतु भेट काही होणार नाही. म्हणूनच त्या बिचारीला मी खाऊपिऊ घालून पाठविले आहे. आज अधिक काही करण्यासारखे नाही !”

त्यानंतर काही वेळाने खरोखरच राजगुरूंच्या निधनाचे वृत्त देणारा फोन रुग्णालयातून आला. पुढे दोन महिन्यांनी श्रीमहाराजांनी श्री.बंडूशेट जाधवांना मुंबईहून बोलावून घेतले आणि त्यांच्याकरवी दहा हजार रुपये त्या बाईंना मदत म्हणून पाठवून दिले. त्या वेळी श्रीमहाराज श्री.अशोकरावांना म्हणाले की, जर राजगुरूंच्या निधनाच्या वेळी हे पैसे मी पाठवून दिले असते तर कदाचित ते त्या बाईंच्या हाती राहिले नसते. त्यांची मनःस्थिती त्या वेळी स्थिर नसणार आणि जमलेल्या नातेवाईकांनी अंत्यसंस्कारातच ती रक्कम खर्च करून टाकली असती. आता दोन महिने होऊन गेले आहेत. त्या आता थोड्या सावरल्या असतील. तेव्हा आता या रकमेचा त्या त्यांच्या भविष्यासाठी शांतपणे विनियोग करतील. त्यानंतर राजगुरूंच्या मोठ्या मुलाला श्रीमहाराजांनी आपले एक स्नेही श्री.महाशब्दे यांच्यामार्फत पुण्याच्या महानगरपालिकेच्या बससेवेत नोकरीही मिळवून दिली.

छोट्या-मोठ्या मंदिरांसाठी, शाळांसाठी, गावातील सार्वजनिक इमारतींसाठी मदत मागायला श्रीमहाराजांकडे अनेक लोक येत असत. अशा वेळी श्रीमहाराज कार्याच्या महत्तेनुसार त्यांना योग्य ती मदत करीत असत. परंतु अशा वेळी रोख रक्कम देण्याऐवजी सिमेंट, पत्रे, कौले, लादी अशा वस्तूंच्या स्वरूपात मदत देण्यात येई, जेणेकरून देणगीचा दुरुपयोग अगर अपहार होऊ नये. डेरवण परिसरात अनेक गरजूंना घरावर घालायला कौले दिली. अनेक वेळा ट्रस्टने कौले खरेदी करून, स्वतःच्या वाहनातून ती वाडी-वाडीवर नेऊन, गरजूंना वाटली आहेत. याऐवजी जर कौले खरेदीसाठी रोख रक्कम हाती दिली असती तर अनेकांनी ती रक्कम व्यसनात उडविली असती किंवा अन्य कोठे तरी खर्च केली असती.

श्रीसंत सीतारामबुवांना दि. १७.०९.१९६० रोजी लिहिलेल्या पत्रात श्रीमहाराज लिहितात, “श्रीस्वामींचे मठात नंदादीपासाठी दिलेला डबा संपत आला असे आपण कळविले. तरी दुसरा नवीन डबा घेऊन तो प्रथम आपणाकडे आणावा व तो उघडून त्यातील दोन रत्तल तेल बाजूला काढावे व त्या

संबंध डब्यात २ रत्तल कडूतेल मिसळून मग तो डबा श्रीपाद यांजकडे पोहोचवावा. म्हणजे श्रीस्वामीपुढे नंदादीप व्यवस्थित लावला जाईल व तेलाचा खाण्यास उपयोग केला जाणार नाही.”

श्रीमहाराजांच्या कर्णाला लाजविणाऱ्या दातृत्वाची कीर्ती सर्वदूर पसरली तशी याचकांची गर्दीही वाढू लागली. गर्दीत साहजिकच सर्व प्रकारचे लोक असतात. त्यातील काही समाजकार्याच्या मिषाने स्वार्थ साधून घेणारेही असतात. अशा ‘धंदेवाईक’ समाजसेवकांचा श्रीमहाराजांना तिटकारा होता. अशा लोकांना श्रीमहाराज धुडकावून लावीत. स्पष्ट बोलून त्यांचे पितळ उघडे पाडीत. त्यामुळे काही वेळा त्यातील काही जण स्वार्थ न साधला गेल्यामुळे मनात डूख धरून ट्रस्टला त्रास देण्यासाठी वेगवेगळ्या निमित्ताने संघर्ष उकरून काढीत. डेरवण येथे ट्रस्टला झालेला प्रखर विरोध हाही मूलतः याच प्रवृत्तीतून झालेला होता. मात्र जरी श्रीमहाराजांना समाजसंघटन करूनच आपले कार्य पुढे न्यावयाचे होते, तरीही श्रीमहाराजांनी अशा कोणत्याही अनिष्ट, अवाजवी आणि उद्दाम मागणीला भीक घातली नाही.

श्रीमहाराजांकडे चिपळूणहून एक त्रिकुट नेहमी यायचे आणि या ना त्या बहाण्याने श्रीमहाराजांकडे पैसे मागायचे. एकदा श्रीमहाराजांनी त्यांना कायम लक्षात राहील असा धडा शिकविला. श्रीमहाराज डेरवण येथे मुक्कामाला असताना हे तिघे जण त्यांना भेटायला आले. त्यांना पाहाताच, काही बोलण्याची संधी न देताच, श्रीमहाराजांनी सुरू केले, “या, मी वाटच पाहात होतो ! आत्ताच माझे वडील मला दर्शन देऊन गेले. ते म्हणाले, ‘अरे विठोबा, आज माझी श्राद्धतिथी, तू विसरलास कसा ? आता निदान तीन ब्राह्मणांना जेवायला घाल.’ अशोक, यांची पानं घ्या, त्यांना प्रत्येकी १०१ रुपये दक्षिणा दे आणि हो ! ही बातमी चिपळूणच्या पेपरात आली पाहिजे बरं ! माझे वडील येथे येऊन मला श्राद्धाची आठवण करून गेले ! हल्लीच्या दिवसात ही नवलाचीच बातमी आहे की नाही ?”

तीन-साडेतीन तास ते श्राद्धाचे जेवण, वडिलांचे स्वतः येथे येणे याचविषयी सतत बोलत होते. अगदी यथासांग जेवायला वाढले, आग्रह केला, “यद् रोचते तद् ग्राह्यम् यन्न रोचते तत् त्याज्यम्” म्हणून हात जोडून प्रार्थना केली. ते तिघेही पुरते गोंधळून गेले होते. त्यांना बोलायची संधीच मिळेलना.

श्रीमहाराज मध्येच बाकीच्या लोकांना सांगत होते की, “ते तिघे विद्वान ब्राह्मण आहेत. पण यांना श्राद्धाचं जेवण लागतं. दुसरे अन्न ते घेतच नाहीत म्हणून तर भूक लागली की ते येथेच येतात ! त्यांना नेहमी श्राद्धाचे जेवण वाढायचं बरं !”

अखेरीस कसेबसे जेवण उरकून त्यांनी काढता पाय घेतला. श्रीमहाराज देहधारी असेपर्यंत पुन्हा कधी काही मागायला ते डेरवणला फिरकले नाहीत.

■ ■ ■

प्रकरण : १९

अनुभव केवळ शब्दांनी बोलणे । अशक्य वर्णन - तथा ठायं ।

श्री.राजाभाऊ वैद्य हे श्रीमहाराजांचे एकनिष्ठ भक्त मुंबईला गिरगावात राहातात. एकदा श्री.राजाभाऊ, श्री.वालावलकरसाहेब, श्री.तेंडुलकर वकील, श्री.बाणावली आदी भक्तमंडळींबरोबर श्रीमहाराजांच्या दर्शनासाठी मुंबईहून डेरवणला आले होते. येताना तीन वेळा गाडी बिघडली आणि त्यामुळे प्रवास तसा दगदगीचाच झाला होता. दर्शन घेऊन श्रीमहाराजांच्या सान्निध्यात १-२ दिवस राहून सर्व मंडळी ज्या दिवशी मुंबईला परत निघाली, त्या दिवशी मुंबईला शिवसेनेच्या आंदोलनामुळे वातावरण स्फोटक झाल्याच्या बातम्या रेडिओवरून येत होत्या. दगडफेक, जाळपोळ, संचारबंदी, गोळीबार; यामुळे मुंबईला परतणे जोखमीचे काम झाले होते. परंतु सर्वानाच आपापल्या कामामुळे त्या दिवशी परतणे आवश्यकच होते. श्रीमहाराजांकडून निरोपाचा प्रसाद घेऊन, नमस्कार करून सारे जण निघाले, तेव्हा श्रीमहाराज गाडीपर्यंत आले होते. सर्व जण गाडीत बसताना श्रीमहाराजांनी श्रीसद्गुरू बाबांची अगदी आर्तपणे प्रार्थना केली, “बाबा, ही माझी मुलं आहेत ! स्वामी, ही माझी मुलं आहेत ! त्यांना सुखरूप न्या !” एवढेच शब्द श्रीमहाराज बोलले आणि श्रीसद्गुरूंचा नामघोष करून गाडीतील सर्व जण मुंबईकडे मार्गस्थ झाले. येताना अडेलतडूसारखी तीनतीन वेळा बसकण मारणारी गाडी जाताना मात्र अबलख घोड्यासारखी मुंबईला पोहोचली. दंगलीचा वणवा शमला नव्हता; परंतु सर्व जण सुखरूप आपापल्या घरी पोहोचले. श्रीमहाराजांच्या प्रार्थनेने या भक्तमंडळींभोवती संरक्षक कवचच निर्माण केले होते. “ही माझी मुलं आहेत !” हे श्रीमहाराजांचे शब्द श्री.राजाभाऊंना अजून आठवतात.

सेवकाच्या भूमिकेतून आपल्या सद्गुरूंचे, श्रीबाबांचे घर चालविण्याचे व्रत घेतलेल्या श्रीमहाराजांनी, लौकिक अर्थाने ज्याला संसार किंवा प्रपंच म्हणतात तो कधीही केला नाही, तरीदेखील त्यांच्या शिष्यगणांची भावना ‘त्वमेव माता च पिता त्वमेव’ अशीच होती आणि श्रीमहाराज त्यांना ‘माझी मुलं’ या भावनेनेच पाहात होते. श्रीमहाराजांचे चरित्र समजून घ्यायचे असेल तर श्रीमहाराजांच्या या ‘मुलांशी’ बोलताना ते जेवढे उत्तम रीतीने समजते तेवढे दुसऱ्या कोणत्या मागाने समजणे शक्य नाही.

श्रीमती अपर्णा कोंडकर श्रीमहाराजांविषयी बोलताना म्हणाल्या की, प्रत्येकाला वाटायचे की महाराज त्याचे स्वतःचे एकट्याचे आहेत आणि तरीही ते सर्वांचे आणि सर्वांसाठी एकच होते. डॉ.हरिभाऊ आठल्ये श्रीमहाराजांविषयी बोलू लागले की त्यांचा स्वर हळवा होतो, डोळे भरून येतात, “आई ज्याप्रमाणे आपल्या चार मुलांत अपंग, दुबळ्या लेकरावर जसे जास्त प्रेम करते, तसे श्रीमहाराजांनी माझ्यावर जास्त प्रेम केले.” खानूचे श्री.बापूराव खांडेकर यांचे एक पत्र उपलब्ध आहे. त्यातही त्यांनी श्रीमहाराजांना ‘माऊली’ म्हणूनच साद घालून एखाद्या बालकाप्रमाणे त्यांचे लक्ष वेधून घेण्याचा वारंवार

प्रयत्न केला आहे. आपल्या भक्तांच्या मनात श्रीमहाराजांची प्रतिमा ही आईची होती, वडिलांची होती. माणूस कितीही मोठा असला, वयाने, संपत्तीने, अधिकाराने कितीही मोठा झाला, तरीही त्याला आपले 'मूलपण' जपावेसे वाटते. आई-वडिलांच्या केवळ अस्तित्वाने जाणवणाऱ्या आधाराची त्याला गरज असते. कोणत्याही कठीण प्रसंगी ते आपल्याला पाठीशी घालतील हा विश्वास असतो. आपल्यापेक्षा कोणी तरी मोठे समर्थपणे आपल्या पाठीशी उभे आहे या भावनेमुळे त्याला सुरक्षित वाटते. जगण्याचे ताणतणाव त्यामुळे सुसह्य होतात. श्रीमहाराजांच्या सान्निध्यात आलेल्या भक्तांना श्रीमहाराजांकडून आईचेही प्रेम मिळाले आणि वडिलांचेही. त्यामुळे त्यांना स्वतःचे मूलपण जपण्यातील सौख्य मिळाले, मायेचा उबारा मिळाला आणि अनिष्टांपासून रक्षण करणारे, मनाला आश्वस्त ठेवणारे संरक्षक कवचही मिळाले.

‘संसार असार आहे’ म्हणून साधुसंतांनी कितीही ओरडून सांगितले तरी किती लोकांनी आजवर संसाराचा त्याग करून शाश्वत सुखाचा शोध घेतला ? संसारातील सुखदुःखांनी गांजलेल्या सर्वसामान्य माणसाला श्रीमहाराज दीपस्तंभासारखे होते, आशेचा किनारा होते, आधार होते.

सान बालकाचे हित । जाणे माऊलीचे चित्त ।

तेवी माऊलीसमान । स्वामी करितो संरक्षण॥

या श्रीमहाराजांच्या शब्दावर त्यांच्या हजारो-लाखो भक्तांनी विश्वास ठेवला आणि त्या विश्वासाने त्यांना विपत्ती झेलण्याचे बळ दिले.

श्री.राजाभाऊ वैद्य यांचा मुलगा मतिमंद निपजला. या दुर्दैवाच्या आघाताची तीव्रता ज्याची त्यालाच यथार्थपणे समजते. जन्मभर न संपणारे प्रश्न आणि समस्या. मात्र राजाभाऊंच्या पाठीशी श्रीमहाराज उभे होते. एकदा गिरगावात अनपेक्षितपणे रस्त्यात श्रीमहाराज भेटले. राजाभाऊंच्या खांद्यावर त्यांचा लहानगा मुलगा होता. त्याच्या पाठीवर मायेने थोपटत श्रीमहाराज म्हणाले, “तुझ्या मुलाची काळजी तू करू नकोस.” मुलगा लहान असतानाच पुण्यातील एका डॉक्टरांकडे त्याच्यावर होमिओपॅथीचे उपचार करण्यात आले. सुमारे आठ वर्षे हे उपचार चालू होते. या उपचारांमुळे मुलगा स्वतःचे स्वतः सर्व करण्याएवढा स्वावलंबी झाला. शनिवार-रविवारी वैद्य मुंबईहून पुण्याला मुलासह यायचे. त्यांची राहाण्याची व्यवस्था मंदिरातच करण्यात आलेली होती. मतिमंद मुलाचे वागणे, त्याने कोठेही देहधर्म करणे, या साऱ्या गोष्टींच्या बाबतीत श्रीमहाराज कधीही रागावले नाहीत. ते त्याला त्याच्याच भाषेत ‘आबे’ (अभय) अशी कौतुकाने हाक मारून त्याची दखल घ्यायचे. त्याचे वय वाढले, तो मोठा झाला तेव्हा श्रीमहाराजांनी त्या दृष्टीने राजाभाऊंना त्याच्याकडे अधिक काळजीपूर्वक लक्ष ठेवण्याची सूचना केली.

राजाभाऊंच्या या ‘अभय’ नावाच्या मुलाला श्रीमहाराज शेंगदाणे प्रसाद म्हणून द्यायचे आणि त्याच्याकडून वदवून घ्यायचे, “सगळे... दाणे... एकदम... खायचे नाहीत !” श्रीमहाराजांच्या अखेरच्या आजारपणात, राजाभाऊ आपल्या मुलीच्या लग्नाचे निमंत्रण द्यायला गेले होते. तेव्हाही ‘आबे’ काय

म्हणतो म्हणून त्यांनी मुलाची चौकशी केली. मुलाच्या भवितव्याच्या दृष्टीने आर्थिक तरतूद करून ठेवणे हे राजाभाऊंपुढील मोठे आव्हान होते. पण त्यांच्या पत्नीला श्रीमहाराजांच्या कृपेने सोईस्कर नोकरी मिळाली. तसेच निवृत्त होण्यापूर्वी राजाभाऊंनाही 'कोकण रेल्वे'मध्ये प्रतिनियुक्तीवर चार वर्षे काम करण्याची संधी मिळाली आणि त्याचा भरपूर मोबदला मिळाला; त्यामुळे राजाभाऊंची आर्थिक तरतुदीसंबंधीची विवंचना मिटली.

या सर्व हकिकतीत सर्वात महत्त्वाची गोष्ट म्हणजे श्रीमहाराजांनी राजाभाऊंना मानसिक उभारी दिली. 'मुलाची काळजी करू नकोस' या श्रीमहाराजांच्या शब्दांनी श्री.राजाभाऊ आपल्या दुःखातून सावरले आणि मुलाला वेगवेगळे उपचार करवून घेऊ लागले. एक नवी उमेद श्रीमहाराजांनी राजाभाऊंच्या मनात निर्माण केली. या उमेदीतून राजाभाऊंनी 'मतिमंद' मुलांच्या समस्येवर काम करणाऱ्या संस्थांमधूनही काम करण्यास सुरुवात केली. राजाभाऊ आणि त्यांच्या सुविद्य पत्नी या दोघांनीही श्रीमहाराजांवर पूर्ण निष्ठा ठेवून त्यांच्या मार्गदर्शनाप्रमाणे तंतोतंत वागून आपल्या समस्येला खंबीरपणे तोंड दिले. राजाभाऊ हेही आवर्जून सांगतात की त्रिकालज्ञानी श्रीमहाराजांनी मला कधीही, अगदी माझ्या खोट्या समाधानासाठी का होईना, अभय पूर्ण बरा होईल असे सांगितले नव्हते. मात्र त्याची काळजी करू नको असे सांगितले आणि त्यांनीच सर्व काही असे जुळवून आणले की राजाभाऊंना मुलाच्या भवितव्याची कधी काळजी करावी लागली नाही.

श्री.रंगनाथ गजानन भाटवडेकर यांना श्रीबाबा महाराजांनी स्वहस्ते प्रसाद भरविला होता. श्रीबाबांनीच त्यांना 'विठ्ठलाला शरण जा' असा आदेश दिला होता आणि श्रीदिगंबरदास महाराजांनी पहिल्या भेटीपासूनच म्हणजे १९४८ सालापासूनच श्री.भाटवडेकरांवर आपल्या कृपेची सावली धरलेली आहे. त्याला पार्श्वभूमी अशी की, श्री.रंगनाथ भाटवडेकरांचे आजोबा हे श्रीसद्गुरू बीडकर महाराजांचे अनुग्रहित शिष्य. त्यांनी सर्वसंग परित्याग केला होता. त्यामुळे भाटवडेकरांच्या वडिलांना आणि आत्याबाईंना श्रीबाबांनी आपल्या देखरेखीखाली ठेवून त्यांचे संसार मार्गी लावून दिले होते. श्री.रंगनाथ भाटवडेकरांना श्रीबाबांचे आणि श्रीमहाराजांचे भरपूर प्रेम लाभले होते.

श्री.रंगनाथ भाटवडेकर यांना तीन मुली झाल्या, परंतु पुत्रप्राप्ती मात्र होऊ शकली नाही. आपल्या आत्याच्या आग्रहामुळे एकदा आपल्या मनातील ही खंत रंगनाथरावांनी श्रीमहाराजांजवळ व्यक्त केली. त्या वेळी श्रीमहाराज म्हणाले, "अरे, सर्वानाच मुलगे झाले तर विश्वाची प्रगती खुंटेल. पुरुषाला पुरुषाशी लग्न करायची पाळी येईल ! तू निराश होऊ नको. ही तुझी मुलगी विविध क्षेत्रात प्रावीण्य मिळवेल. भरपूर शिकून मोठी होईल, नावलौकिक कमावेल !" श्रीमहाराजांनी सांगितल्याप्रमाणेच पुढे गोष्टी घडत गेल्या. मुलीने जिम्नॅस्टिक, बॅडमिंटन, मलखांब आदी प्रकारात राज्यस्तरावर नाव कमावले. चांगली शिकून 'इलेक्ट्रॉनिक्स इंजिनिअर'ची पदवी तिने प्रावीण्यासह मिळवली.

श्री.भालचंद्र शिवराम तथा तात्या भिडे आणि त्यांच्या पत्नी श्रीमती सुमतीबाई या उभयतांनी

श्रीमहाराजांवर अपार भक्ती केली. सुमतीबाई म्हणतात की श्रीमहाराजांच्या मायेची सर प्रत्यक्ष आपल्या मायबापालासुद्धा येणार नाही. श्रीमहाराज सुमतीबाईंना ‘माहेरवाशीण’ म्हणायचे आणि ‘दुर्गी’ या माहेरच्या नावानेच हाक मारायचे.

‘देव असे एक भावाचा भुकेला । सांभाळी भक्ताला देता भाव॥’ या ओळी सार्थ करणारे अनेक अनुभव सुमतीबाईंना आले आहेत. त्यांनी श्रीमहाराजांवर अगदी साधा भोळा भाव ठेवला आणि श्रीमहाराजांनीही वेळोवेळी अगदी साध्यासाध्या गोष्टीतही त्यांच्या मनाचे कोड पुरवून त्यांना कृतार्थ केले.

खूप पूर्वी कधीतरी एकदा उत्सवाच्या वेळी जेवणावळी चालू होत्या. काही भगिनी वडे तळण्यासाठी बसल्या होत्या. सुमतीबाईही त्यात सहभागी होत्या. चुलीच्या धगीने साहजिकच तहान लागते. सुमतीबाईंच्या मनात आले की आत्ता जर थंडगार सरबत मिळाले तर किती बरे होईल ! एवढ्यात श्रीमहाराज तेथे आले आणि त्या भगिनींना म्हणाले, “बायांनो, दमलात हो ! थांबा, मी तुम्हाला सरबत द्यायला सांगतो !” त्याप्रमाणे थोड्याच वेळात सर्व बायकांना थंडगार सरबत देण्यात आले.

एकदा भिडे पती-पत्नी श्रीमहाराजांच्या दर्शनाला मंदिरात आले होते. त्या वेळी श्रीमहाराजांची शरीरप्रकृती अगदी क्षीण झाली होती; परंतु श्रीमहाराजांना श्रीबाबांच्या मंदिरात दर्शनाला जाण्याची इच्छा झाली होती, म्हणून तात्या भिडे त्यांना मंदिरात घेऊन निघाले. एका बाजूस श्री.तात्या आणि एका बाजूस सुमतीबाई असे उभे राहून हळूहळू श्रीमहाराजांना श्रीबाबांच्या मंदिरात घेऊन गेले. दर्शन घेऊन, प्रदक्षिणा घालून श्रीमहाराज हळूहळू मंदिराच्या बाजूला केलेला भाजीपाला, फुलझाडे वगैरे पाहण्यासाठी तिकडे वळले. उन्हाळ्याचे दिवस होते. जमीन तापलेली होती. श्रीमहाराज सुमतीबाईंना म्हणाले, “अगो, तुझे पाय भाजत असतील ना ? तुझ्या पायात तर काही नाही !” श्रीमहाराज एवढं म्हणत आहेत, एवढ्यात भिडेकाकूंच्या पायाखालील जमीन एकदम गार लागायला लागली. त्या श्रीमहाराजांना विचारू लागल्या की, जमीन एकदम गार कशी लागू लागली ? तेव्हा श्रीमहाराजांनी मंद स्मित केले आणि भिडेकाकूंच्याही लक्षात आले की ही श्रीमहाराजांचीच किमया आहे.

भिडेकाकूंचा एक भाऊ खूप आजारी होता. त्याचे लग्नकार्य झालेले नव्हते. त्यामुळे भिडेकाकूंना नेहमी त्याच्याबद्दल एकच चिंता वाटे की हा जर आजारपणात परस्वाधीन झाला तर याची सेवाशुश्रूषा कोण करील ? एकदा श्रीमहाराजांनी त्याच्या तब्येतीची चौकशी भिडेकाकूंजवळ केली; तेव्हा धीर करून काकूंनी आपली काळजी श्रीमहाराजांजवळ व्यक्त केली. त्या महाराजांना म्हणाल्या की, माझ्या भावाला परस्वाधीन जीणे जगायला लागू नये एवढेच माझे मागणे आहे. भिडेकाकूंचा हा भाऊ नंतर ७-८ दिवसांनी श्रीबीडकर महाराजांच्या पुण्यतिथीच्या दिवशी, शरीराला परस्वाधीनपणा येण्याआधीच, औषधोपचार चालू असताना केवळ एक खोकल्याची उबळ येऊन गेला.

श्रीमती अपर्णा कोंडकर आणि अमोल कोंडकर यांनी श्रीमहाराजांवर असाच निस्सीम भाव ठेवला

होता. श्रीमहाराजांच्या अखेरच्या दिवसात श्रीमती कोंडकर यांनी त्यांची मनोभावे सेवा केली होती. या दांपत्यावर श्रीमहाराजांनी खूप माया केली. श्रीमहाराज कोंडकरकाकूंना नेहमी सांगायचे की पूर्वसुकृत हे भोगून संपते म्हणून सद्गुरूंजवळ जास्तीत जास्त भोग मागून घ्यावेत. म्हणजे पुढील जन्मात काही भोग राहाणार नाहीत. श्रीमहाराज कधीकधी “भातुकलीच्या खेळामधली ...” हे गाणे त्यांना गुणगुणून दाखवत. हे पुढे होणाऱ्या अमोल कोंडकरांच्या अकाली मृत्यूचे सूचक होते; परंतु त्यांना मात्र त्या वेळी काही कल्पना आली नव्हती. कोंडकर यांच्या जाण्यानंतर एकट्या पडलेल्या श्रीमती कोंडकर यांना आधार मिळाला तो श्रीमहाराजांवरील असीम श्रद्धेचा !

“मी माझ्या आजूबाजूच्या प्रत्येक माणसाला ‘श्रीमहाराजस्वरूप’ मानून त्याच श्रद्धेने जगात वावरू लागले आणि त्यामुळे मला कोठे कसली अडचण आली नाही,” असे श्रीमती कोंडकर ठाम श्रद्धेने सांगतात. त्यांना सर्व ठिकाणी, सर्व काळी कोणी तरी येऊन मदत करते. प्रवासाला निघाल्या असल्यास शेजारच्या आसनावर श्रीमहाराजच बसले आहेत असे त्या मानतात आणि मग प्रवासात कोणतीही अडचण येत नाही. शेजारची व्यक्तीही, कोणीतरी आपल्याच घरची वडीलधारी स्त्री बसली आहे असे समजून, त्यांना प्रवासात मदत करते. श्रीमहाराज आपल्या भक्तांना सदैव सांभाळीत असतात, कधीच अंतर देत नाहीत याचा प्रत्यय श्रीमती कोंडकरकाकूंना सदैव येत असतो.

अशा प्रकारचे अनुभव भक्तांना वारंवार येतच असतात. श्रीमती मालूताई वालावलकर (श्री.वालावलकरसाहेबांच्या पत्नी) यांना श्रीमहाराज नेहमी सांगायचे की, विहिरीत उडी मारण्याची वेळ आली तर बेशक अंग झोकून दे ! मी खाली उभा आहे ! आणि मालूताईप्रमाणेच ज्यांनीज्यांनी श्रीमहाराजांवर श्रद्धा ठेवून ‘बेशक’ खाली उडी घेतली, त्या प्रत्येकाला झेलून घेण्यास श्रीमहाराज तेथे उभे आहेत याचा पूर्ण प्रत्यय आला.

भक्तश्रेष्ठ कमलाकरपंत लक्ष्मण वालावलकर यांचे संपूर्ण जीवन या गोष्टीची प्रचिती देणारे आहे. १९५८ साली, वालावलकरसाहेबांपुढे श्री.सदाशिवराव तेंडुलकर या श्रीमहाराजांच्या एका शिष्यवरांनी आपल्या मुलीच्या लग्नाचा प्रस्ताव मांडला होता. मात्र पत्रिका नीट जुळत नव्हती म्हणून तेंडुलकरमंडळींनी, साहेबांना श्रीमहाराजांना भेटून सल्ला घेण्याचे सुचविले. त्या पहिल्या भेटीतच श्रीमहाराजांच्या त्रिकालदर्शित्वाची आणि आध्यात्मिक अधिकाराची जाणीव साहेबांना झाली. त्याच वेळी त्यांनी मनोमनी आपले जीवन श्रीमहाराजांच्या चरणी अर्पण केले. श्रीमहाराजांनी हे लग्न उभयतांना सुखकारक होईल असे ठामपणे सांगितले आणि मग साहेबांनीही श्रीमहाराजांच्या शब्दावर पूर्ण भरवसा ठेवून होकार कळविला. विवाहाचा दिवस जवळ आलेला असतानाच, श्री.तेंडुलकर यांना हृदयविकाराचा झटका आला; परंतु श्रीमहाराज साहेबांना म्हणाले, “तुझ्या सासऱ्यांची दोन मुलं अजून लहान आहेत. ते एवढ्यात जाऊन चालणार नाहीत; म्हणून परमेश्वराकडून त्यांच्या पुढील जन्मातील पाच वर्षे मागून घेतो !” श्रीमहाराजांनी स्वतः रुग्णालयात जाऊन तेंडुलकरांच्या मुखात स्वहस्ते तीर्थ घातले. चमत्कार

म्हणावा अशा तऱ्हेने ते बरे झाले आणि नियोजित दिवशी विवाह सुव्यवस्थितपणे पार पडला. विवाहानंतर काही दिवसांतच श्रीमहाराजांनी साहेबांना आपल्या स्वरूप संप्रदायाची दीक्षा दिली.

विवाहानंतर देवदर्शनासाठी साहेब मालूताईसह आपल्या गावी जाऊन आले. येताना नरसोबाच्या वाडीला, श्रीनृसिंहसरस्वती स्वामी महाराजांच्या दर्शनाला जाण्याचे ठरले. दर्शन झाल्यावर वेळ होता म्हणून साहेब बरोबरच्या नातेवाईकांसह कृष्णा नदीच्या प्रवाहात पोहण्यासाठी उतरले. अचानक साहेब खोल पाण्यात भोवऱ्यात ओढले गेले. त्यांना पोहण्याचा फारसा सराव नव्हता. भोवऱ्यातून बाहेर येणे जमेना. आता आपला अंतिम क्षण आला या भावनेने त्यांनी श्रीसद्गुरू दिगंबरदास महाराजांचे स्मरण केले आणि आश्चर्य म्हणजे त्याच क्षणी काठावरून कोणी सतरा-अठरा वर्षांच्या मुलाने पाण्यात उडी घेतली. सपासप हात मारीत तो साहेबांजवळ पोहोचला आणि त्याने साहेबांच्या मानेभोवती हात घालून त्यांना किनाऱ्यावर खेचून आणले. साहेब भानावर येऊन पाहताहेत तोवर तो मुलगा तेथून नाहीसा झाला होता. कृतज्ञता म्हणून आपण त्या मुलासाठी काहीच केले नाही अशी साहेबांना खंत वाटत होती.

या प्रसंगानंतर मुंबईला श्रीमहाराजांच्या दर्शनाला गेले असताना, गेल्यागेल्याच श्रीमहाराज साहेबांना म्हणाले, “काय रे, वाडीला पाण्यात बुडू लागलास तेव्हा प्रत्यक्ष दत्तगुरूंनी तुला वाचवलंय, माहीत आहे काय ?”

पुढे काही वर्षे नोकरी केल्यावर आणि शब्दकोड्यांमधून पैसे मिळविण्याचा प्रयत्न केल्यावर, साहेबांनी बांधकाम व्यवसायात पदार्पण केले. मात्र त्या वेळी नोकरी सोडली नव्हती. नोकरी आणि व्यवसाय सांभाळत, तारेवरची कसरत केल्यासारखे जीवन जगत असतानाच वारंवार श्रीमहाराजांच्या दर्शनाला पुण्याला येणे, पुणे आणि डेरवण येथील स्थानांमधून होणाऱ्या उत्सवांना हजर राहाणे, श्रीमहाराजांना कोठे जावयाचे असेल तर स्वतः गाडी घेऊन बरोबर जाणे, हे सारे धंद्याचे व्याप आणि जीवघेणे ताण सांभाळीत चालूच होते. पुढे श्रीमहाराजांनी, साहेबांना भागीदारीत असलेला व्यवसाय, भागीदारी तोडून एकट्याने करण्याचा आदेश दिला. तो शिरसावंद्य मानून ‘मे. समर्थ डेव्हलपमेंट कॉर्पोरेशन’ या नावाने आपला व्यवसाय जणू ‘श्रीमहाराजांचे आपण मुखत्यार आहोत’ या भावनेने सुरू केला आणि त्याच भावनेने अखंडपणे चालविला.

अंधेरी-वर्सोवा येथील जमीन खरेदी करून तेथे मोठा निवासी प्रकल्प उभारण्याची तयारी त्या वेळी सुरू होती. घेतलेल्या जमिनीत खाडीची दलदल होती. हजारो ट्रक्सनी माती आणून भराव घालून तेथे इमारती बांधायच्या होत्या. संकटे येतात ती परीक्षा पाहण्यासाठीच आणि एका पाठोपाठ एक अशी. या वेळी भरावाचे काम टिकले नाही, वाहून गेले. परंतु श्रीमहाराजांनी साहेबांना सांगितले, “चिंता करू नको ! तुझ्या नशिबात आहे ते कोठेही जाणार नाही. थोडे इकडे तिकडे होईल एवढेच !”

हळूहळू प्रकल्पाने आकार घेतला; परंतु सदनिकांची नोंदणी मनासारखी होत नव्हती. श्रीमहाराजांनी साहेबांना सांगितले की, या जागेवर एक यज्ञ कर आणि त्याप्रमाणे त्या जागी सहस्रचंडीयुक्त पंचायतन

याग करण्यात आला. श्रीमहाराज संपूर्ण सोहळ्यास हजर होते. त्यांनी यज्ञकाळात रोज यज्ञमंडपात प्रवचन केले. यज्ञाच्या देवतापीठाशेजारी श्रीस्वामी समर्थांची प्रतिमा ठेवण्यात आली होती (त्याच जागी आज श्रीस्वामी समर्थ मंदिर उभे आहे).

या सोहळ्यानंतर जागानोंदणीस वेग आला. परंतु पुढे १९८१च्या दरम्यान एकंदरीतच बांधकाम व्यवसायात मंदी आली. अनेक गृहनिर्माण योजना ठप्प होऊन पडल्या. बांधकाम व्यावसायिक मेटाकुटीस आले. साहेबांनाही या वेळी मोठा फटका बसला. डोक्यावर कर्जाचा डोंगर वाढू लागला.

या वेळीच डेरवण येथे शिव-समर्थ गडाचे काम जोमाने सुरू झाले होते. शिवसृष्टीच्या निर्मितीची आर्थिक जबाबदारी श्रीमहाराजांनी साहेबांच्या एकट्याच्या शिरावर टाकली होती. डेरवण येथील गोरगरिबांसाठी चाललेल्या विविध मदत योजना चालूच होत्या आणि त्यासाठी पैसे पुरविण्याची जबाबदारी पुन्हा एकट्या साहेबांवरच होती. ट्रस्टच्या पूर्वीच्या कामांसाठी घेतलेल्या कर्जाबाबत संबंधितांचा तगादा सुरू होता, तो साहेब आर्थिकदृष्ट्या अडचणीत आहेत ही बातमी पसरताच अधिकच वाढला. श्रीमहाराज परिस्थितीबद्दल कोणतीही चिंता न दाखविता डेरवणला आणखी पैसे पाठवून देण्याविषयी साहेबांना निरोप पाठवीत होते. साहेबांची ही जणू सत्त्वपरीक्षाच होती. मात्र या कसोटीच्या कालखंडात एकदाही साहेबांनी श्रीमहाराजांच्या कार्याला पैसे पाठविण्याबद्दल अनिच्छा किंवा असमर्थता दाखविली नाही. नातेवाईक, स्नेही म्हणत की, श्रीमहाराजांच्या नादाला लागून साहेब दिवाळे काढणार. धंद्यातील ताणतणावामुळे तब्येतीवर जाणवणारा परिणाम झाला; परंतु चेहऱ्यावरची प्रसन्नता कमी झाली नाही. आपली चिंता श्रीमहाराजांपुढे व्यक्त झाली तर तो त्यांचा अनादर ठरेल, त्यांच्यावर अविश्वास ठरेल या भावनेने त्यांनी श्रीमहाराजांना कधीच आपली चलबिचल दाखविली नाही. शिवाय श्रीमहाराजांच्या त्रिकालदर्शित्वावर त्यांचा पूर्ण विश्वास होता. एक दिवस श्रीमहाराज एका भक्ताजवळ म्हणाले, “सर्वांना वाटत असेल वालावलकर धंद्यातून उठणार, पण लक्षात ठेवा, एक दिवस ह्याच धंद्यात मी त्याला पैशाच्या राशीवर लोळवीन !” आणि श्रीमहाराजांनी आपले शब्द खरे करून दाखविले.

श्रीमहाराजांच्या देहत्यागापूर्वी काही दिवस साहेब श्रीमहाराजांच्या दर्शनाला आले होते. परत निघताना नमस्कार करण्यासाठी श्रीमहाराजांजवळ आलेल्या साहेबांना श्रीमहाराज म्हणाले, “अरे, कमलाकर, चाललास कोठे इतक्या लवकर ? बस थोडा वेळ माझ्याजवळ !” असे म्हणून प्रेमाने साहेबांना जवळ बसवून घेतले. साहेब काही वेळ श्रीमहाराजांचे पाय चुरीत तेथे बसले होते आणि श्रीमहाराज स्नेहार्द्रदृष्टीने मूकपणे साहेबांना न्याहाळीत होते. काही वेळ स्तब्धतेत गेला आणि मग अचानक साहेबांच्या पाठीवर थाप मारून ते म्हणाले, “कमलाकर, तुला आता खूप, अमाप पैसा मिळणार आहे बरं का ! पण काय रे, एवढ्या पैशांचं तू करणार काय ?” आपले जे-जे काही आहे ते-ते सर्वस्वी श्रीमहाराजांचे आहे याच भावनेने सदैव जीवनव्यवहार करणारे साहेब म्हणाले की, तो सारा पैसा मी गरिबांच्या कल्याणासाठीच देईन ! आणि पुढे सारे त्याचप्रमाणे होत गेले. साहेबांनी आपल्या सद्गुरूंवर अविचल निष्ठा ठेवली

आणि आपले सर्वस्व सद्गुरूंच्या चरणी वाहून त्यांच्या आज्ञेप्रमाणे अनेक डोंगराएवढी कामे लीलया उभी केली.

श्रीमती मालूताईना श्रीमहाराजांनी सांगितलेल्या “तू बेशक उडी मार !” या शब्दांमध्ये दोन गोष्टी गृहीत आहेत. एक म्हणजे भक्ताचा आपल्या सद्गुरूंवरील अढळ विश्वास आणि दुसरी गोष्ट म्हणजे भक्ताला सुखरूप पैलतीराला नेण्याचे श्रीसद्गुरूंचे अद्भुत सामर्थ्य. साहेबांनी एकदा मनोभावे श्रीमहाराजांचे शिष्यत्व पत्करल्यानंतर त्यापुढे जीवनातील प्रत्येक निर्णय त्यांनी श्रीमहाराजांच्या इच्छेनुसार तत्काळ घेतला. नोकरी सोडून धंद्यात उतरणे, धंद्यातील भागीदारी तोडून स्वतःच्या बळावर उभे राहाणे, खाडीत भर घालून तेथे निवासी गाळे असलेले महाप्रचंड गृहसंकुल बांधणे अशा सर्व महत्त्वाच्या निर्णयांच्या वेळी श्रीमहाराजांची आज्ञा हीच निर्णायक गोष्ट असे.

साहेबांच्या एका प्लॉटवर एका लबाड माणसाने अतिक्रमण केले होते. श्रीमहाराजांनी आदेश दिला की त्याचे ऑफिस उखडून फेकून दे आणि सभोवार भिंत बांधून घे. कोर्ट-कचेरी करण्यात गुंता वाढेल. साहेबांनी त्याप्रमाणे एका रात्रीत कार्यवाही केली आणि ती कोटी मोलाची जमीन पुन्हा ताब्यात आली. अशा अनेक गोष्टी बांधकाम व्यवसायात होत असतात. गुंडांच्या खंडणीसाठी धमक्या, अतिक्रमणे, खोट्या केसेस अशा अनेक गोष्टींचा त्रास या धंद्यात असतो; परंतु श्रीमहाराजांच्या कृपाछात्राखाली साहेबांनी मात्र धंद्यात यशाची नवनवीन शिखरे गाठली, अमाप पैसा मिळवला, मात्र स्वतः उपभोगशून्य जीवन जगून, श्रीमहाराजांच्या कार्यासाठी तो वाहून टाकला. हे सारे सद्गुरूंवरील अपार निष्ठेमुळे शक्य झाले.

सद्गुरूंवरील निष्ठेमुळे काय काय होऊ शकते याचे दुसरे उदाहरण म्हणजे डॉ. बाणावली. डॉ. श्रीपाद बाणावली हे श्रीमहाराजांचे परमभक्त श्री. दीनानाथ नागेश बाणावली यांचे कनिष्ठ चिरंजीव. दहावीपर्यंतचे शिक्षण ६० टक्क्यांच्या दरम्यान गुण मिळवून झालेले; परंतु मनात वैद्यकीय शिक्षण घेण्याची सुप्त महत्त्वाकांक्षा प्रथमपासूनच होती. भरपूर गुणांचे पाठबळ नसल्यामुळे मेडिकलला प्रवेश मिळण्याची शक्यता थोडी कमीच होती आणि त्यातच एक विचित्र परिस्थिती उद्भवली की त्याच वर्षी दहावी मॅट्रिकची पहिली बॅच आणि अकरावी मॅट्रिकची शेवटची बॅच एकाच वेळी बाहेर पडलेली होती. म्हणजे नेहमीपेक्षा दुप्पट मुले इच्छुक ! परंतु तरीही श्रीमहाराजांच्या कृपेने मेडिकलला अॅडमिशन मिळाली. कॉलेजमध्ये स्पोर्ट्स सेक्रेटरी झाले. वेगवेगळ्या खेळात हिरीरीने भाग घेतला. त्यामुळे स्पोर्ट्स मेडिसिनमध्ये विशेष अभ्यास करावा असे वाटू लागले. ते शिक्षण घ्यायचे तर जर्मनीला जायला हवे आणि तेही भारतात ‘ऑर्थोपेडिक’मध्ये एम.एस. करून जायला हवे. त्या दृष्टीने अभ्यास केला. पूर्वतयारी केली. मार्क्सही चांगले मिळाले होते त्यामुळे अॅडमिशन नक्की मिळणार होती.

परंतु आपली ही इच्छा श्रीमहाराजांच्या कानावर घातली तेव्हा श्रीमहाराज प्रथमच रागाने बोलले. ते म्हणाले, “मी तुला डॉक्टर केला तो गोरगरिबांच्या सेवेसाठी. स्पोर्ट्स मेडिसिनमध्ये प्रॅक्टिस करून तू

केवळ श्रीमंतांची सेवा करणार आहेस का ?

श्रीमहाराजांच्या शब्दांनी डॉक्टर भानावर आले आणि निमूटपणे 'मेडिसीन'साठी अॅडमिशनच्या तयारीला लागले. पुरेशी तयारी करायला वेळ मिळाला नव्हता. तरीही श्रीमहाराजांच्या कृपेने चांगले गुण मिळून अॅडमिशन मिळाली. एम.डी.(मेडिसीन) झाल्यावर श्रीमहाराजांचा आशीर्वाद घेण्यासाठी डॉक्टर आले, तेव्हा श्रीमहाराज म्हणाले, "आजपासून तू मुलांना ट्रीटमेंट दे. जगभरातील मुलं तुझ्याकडे औषधोपचारासाठी येतील."

आपल्या देशात एका विषयात एम.डी. केल्यावर पुन्हा दुसऱ्या शाखेत एम.डी. साठी प्रवेश मिळणे कठीण, किंबहुना अशक्यच असते. परंतु येथेही श्रीमहाराजांच्या शब्दाप्रमाणे झाले. श्रीमहाराजांच्या कृपेने डॉ.बाणावली यांनी अमेरिकेत जाऊन 'पेडिअट्रीक'मध्ये एम.डी. केले. "सेंट ज्युड" या जगातील सर्वोत्कृष्ट, मुलांच्या कॅन्सर हॉस्पिटलमध्ये साडेसात वर्षे काम केले आणि खूप अनुभव मिळविला. तेथे जगाच्या कानाकोपऱ्यातून विविध देशांची पेशंट मुले येतात. त्यांच्यावर उपचार करण्याची संधी मिळाली.

डॉ. बाणावली अमेरिकेला निघाले, तेव्हाच त्यांना श्रीमहाराजांनी सांगितले होते की, तुला या देशातील गोरगरीब जनतेची सेवा करायची आहे आणि त्यासाठी परदेशात शिक्षण आणि अनुभव घेऊन येथे परत यायचे आहे. त्याप्रमाणे डॉ.बाणावली आता आपल्या वैद्यकीय कौशल्याचा लाभ मुंबईच्या टाटा मेमोरियल हॉस्पिटलमधून देशवासियांना देत आहेत. त्याचप्रमाणे डेरवण येथील भक्तश्रेष्ठ क.ल.वालावलकर हॉस्पिटलमध्येही ते मोलाची कामगिरी बजावत आहेत.

श्रीमहाराजांना भक्तांचे सर्व मनोव्यापार अचूकपणे समजायचे. डॉ.बाणावली एकदा कोइम्बतूर येथे कॉन्फरन्ससाठी गेले होते. तेथून ते कन्याकुमारीचे श्रीस्वामी विवेकानंद स्मारक पाहायला गेले होते. ते सुंदर पवित्र स्थान पाहून, आपणही जन्मभर येथेच ब्रह्मचर्यव्रताचे पालन करित सेवावृत्तीने राहावे असे त्यांना तीव्रतेने वाटले. परतीच्या प्रवासात मनात तेच विचार घोळत होते.

मुंबईला आल्यावर महाराजांना भेटण्यासाठी डॉक्टर जेव्हा गेले, तेव्हा ते काही बोलण्यापूर्वीच श्रीमहाराज बोलू लागले, "डोक्यातून ते ब्रह्मचर्याचे वेड काढून टाक. मी तुला मुलगी योजून ठेवली आहे. द्विपदवीधर आहे, स्वतः गाडी चालविणारी आहे." पुढे डॉक्टरांना अशीच पत्नी मिळाली.

डॉ.बाणावली, एम.बी.बी.एस. झाल्यावर सायन हॉस्पिटलमध्ये आर.एम.ओ. म्हणून काम करीत होते. एकदा ते श्रीमहाराजांच्या दर्शनाला आले होते. त्या दिवशी श्रीमहाराजांना ताप आला होता म्हणून श्री.वालावलकरसाहेब आणि डॉक्टरांचे वडील श्री.दीनानाथ बाणावली यांनी त्यांना श्रीमहाराजांची तब्येत पाहून औषध देण्याचा आग्रह धरला. डॉक्टरांना विलक्षण संकोच वाटत होता; परंतु नाइलाजाने त्यांना तपासणीसाठी पुढे व्हावे लागले.

महाराज म्हणाले, "काय रे, मला तपासतो आहेस ? बघ, बघ!" म्हणून हात पुढे केला. तर टेम्परेचर असे नव्हतेच. ते म्हणाले, "ताप नाही आहे !" तेव्हा महाराज म्हणाले, "असं म्हणतोस,

पुन्हा पहा बरं !” तर त्या वेळी अंगात हाताला चटका बसण्याएवढा ताप ! डॉक्टर म्हणाले, “छे ! छे ! ताप तर भरपूरच आहे.” तेव्हा पुन्हा हात पुढे करून श्रीमहाराज म्हणाले, “आता पहा बरं !” तर त्या वेळी टेम्परेचर पुन्हा नॉर्मल. डॉक्टर अगदी गोंधळून गेले व म्हणाले, “मी आपणाला काय तपासणार ?” त्यावर महाराज मिश्किलपणे हसले.

डॉ.बाणावर्लींना घडविण्यात श्रीमहाराजांचा मोठा हात आहे. त्यांना योग्य ते मार्गदर्शन करून श्रीमहाराजांनी समाजोन्मुख दृष्टीचा सेवाभावी असा डॉक्टर तयार करून समाजालाच अर्पण केला. अशी अवतीभवतीची अनेक माणसे शोधून, पारखून पुढे आणली. त्यांना ठाकून-ठोकून घडविले. त्यांचा आत्मविश्वास जागृत केला आणि त्यांना पुन्हा समाजपुरुषाच्या सेवेत गुंतवून टाकले. त्यांच्यापुढे मोठे ध्येय ठेवले. माणसे अक्षरशः घडविली आणि तीही आपल्या सद्गुरूंच्या मंदिरात करीत असलेल्या उपक्रमातून घडविली. त्या दृष्टीने श्रीबाबांचे मंदिर हे एक विद्यापीठच आहे.

श्री.प्रसाद तेंडुलकर यांनी सांगितले की, शिव-समर्थ गडाची उभारणी होताना, कोठेही कागदावर नकाशे काढून ती झालेली नाही तर श्रीमहाराज जमिनीवर हातातील काठीने रेषा काढून दाखवायचे आणि त्याप्रमाणे बांधकाम व्हायचे. तरीही उभा राहिलेला शिव-समर्थ गड हे अप्रतिम वास्तुशिल्प आहे. श्रीमहाराजांच्या मनात संपूर्ण योजनेचे सुस्पष्ट चित्र तयार होते आणि ते त्यांनी तुकड्यातुकड्यांनी कामगारांकडून साकार करून घेतले. श्रीमहाराजांचे जीवनकार्यही असेच श्रीमहाराजांच्या दृष्टीसमोर अगदी आखीवरेखीव स्वरूपात आखलेले होते आणि त्यासाठी लागणारी, उपयोगी पडतील अशी माणसे श्रीमहाराजांनी निवडून, पारखून त्यांना त्या दृष्टीने तयार केले आणि मग त्यांच्याकडून विविध क्षेत्रात कामाचे डोंगर उभे केले.

वैद्यकीय क्षेत्रात डॉ.बाणावर्लींच्याही आधी डॉ.श्री.द.जोशी (एफ.आर.सी.एस., लंडन, एम.डी. मेडिसीन) व त्यांचे चिरंजीव डॉ.सुधीर जोशी, डॉ.अच्युत जोशी व त्यांचे वडील पुण्याचे नामांकित वैद्य चंद्रशेखर जोशी, चिपळूणचे डॉ.मधुकर जोशी तसेच त्यांचे चुलते वैद्य ना.ह.जोशी, डॉ.जितेंद्र ल. सप्रे असे अनेक डॉक्टर्स श्रीमहाराजांचे शिष्य होते आणि आपल्या वैद्यकीय व्यवसायात उत्कृष्ट प्रावीण्य मिळविलेली ही सारी मंडळी श्रीमहाराजांच्या मार्गदर्शनाप्रमाणे वाटचाल करीत आली. श्रीमहाराजांच्या आध्यात्मिक सामर्थ्याबरोबरच त्यांच्या वैद्यकीय क्षेत्रातील सखोल ज्ञानावरही ही सर्व डॉक्टरमंडळी श्रद्धा ठेवून होती.

डॉ.अच्युत जोशी म्हणतात की, श्रीमहाराजांच्या प्रत्यक्ष दर्शनाच्या वेळी त्यांच्या तेजःपुंज, कांतिमान दर्शनाने मी इतका प्रभावित झालो की माझा सर्व अहंकार, वैद्यकीय ज्ञानामुळे वाटणारा ताठा एका क्षणात नाहीसा झाला. श्रीमहाराजांना आयुर्वेद, अॅलोपॅथी आणि होमिओपॅथी या तीनही शाखांविषयी उत्कृष्ट ज्ञान होते. सर्व अद्ययावत औषधांची नावे, त्यांचे गुणधर्म याची त्यांना चांगली माहिती असे. श्रीमहाराजांना मधुमेह होता, हृदयाच्या अभिसरणाचा त्रास होता, ब्रॉन्कॉयटिस होता; परंतु कोणत्याही

औषधाविना ते आपले विकार काबूत ठेवू शकत होते. रक्तातील साखर वाढली असावी म्हणून टेस्ट घ्यावी तर साखर संपूर्ण नॉर्मल यायची. हा सर्व अभिप्राय एका एम.डी.(मेडिसीन) डॉक्टरने, कोणत्याही तऱ्हेचे वैद्यकीय शिक्षण न घेतलेल्या किंवा वैद्यकीय पुस्तके न वाचलेल्या श्रीमहाराजांच्याबद्दल दिलेला आहे.

डॉ.सुधीर जोशी एक आठवण सांगतात की, एकदा त्यांचे वडील डॉ.श्री.द.जोशी एका पेशंटचे थायरॉईडचे ऑपरेशन करीत होते. श्रीमहाराजांचा मुक्काम त्या वेळी डॉक्टरांकडे होता आणि ते ऑपरेशनच्या वेळी उपस्थित होते. अचानक विद्युत पुरवठा बंद झाला, तेव्हा श्रीमहाराज हातात बॅटरी धरून त्यांचे शेजारी उभे राहिले आणि केवळ त्या बॅटरीच्या प्रकाशात डॉक्टरांनी ते ऑपरेशन पूर्ण केले. निष्णात सर्जनही बॅटरीच्या प्रकाशात असले ऑपरेशन करू शकणार नाही. मात्र स्वतः श्रीमहाराजच शेजारी उभे राहून कृपाप्रकाश दाखवीत असल्यामुळेच ते ऑपरेशन यशस्वीरीत्या पार पडले.

डॉ.श्री.द.जोशी सन १९५२-५३ च्या दरम्यान परदेशातील आपले शिक्षण पूर्ण करून परत आले आणि मुंबईला दादर येथे त्यांनी आपला व्यवसाय सुरू केला. श्रीमहाराजांवर त्यांची फार श्रद्धा होती. ते श्रीमहाराजांचे अनुग्रहित शिष्य होते. डॉ.श्री.द.जोशी यांच्या आजोबांनी बांधलेली एक मोठी इमारत दादरला होती आणि तेथेच त्यांच्या कुटुंबीयांचे वास्तव्यही होते. मात्र या वडिलोपार्जित इमारतीत त्यांच्या काकांचाही हिस्सा होता. त्यांनी आपल्या हिश्याचा भाग डॉक्टरांच्या वडिलांना रोख रक्कम घेऊन विकत देण्याची इच्छा व्यक्त केली; परंतु त्यांनी मागितलेली रक्कम अव्वाच्या सव्वा होती. शिवाय त्या इमारतीत काही भाडेकरू राहात होते. एक मजला मुंबई महापालिकेच्या शाळेला भाड्याने दिलेला होता. या सर्व गोष्टींमुळे एवढी मोठी रक्कम देऊन इमारत स्वतःच्या मालकीची करणे कितपत व्यवहार्य ठरेल, याविषयी ते साशंक होते. परंतु श्रीमहाराजांनी डॉ.श्री.द.जोशी यांना आणि त्यांच्या वडिलांना ही इमारत पडेल ती किंमत देऊन घेण्यास उद्युक्त केले.

त्या वेळी डॉक्टरांचा व्यवसायात पुरता जमही बसलेला नव्हता आणि खरेदी व्यवहारासाठी काढलेल्या कर्जाचा मोठा बोजा डोक्यावर होता. नंतर एक-दोन वर्षांतच श्रीमहाराजांनी सर्व भाडेकरूंना जागा खाली करण्यास सांगावे असे सुचविले. त्याप्रमाणे बहुतेक भाडेकरू जागा खाली करून गेले; परंतु महापालिकेची शाळा खाली करणे हे काम अवघड होते. त्यासाठी महापालिकेनेच ठराव मंजूर करून शाळा अन्य ठिकाणी हलविणे आवश्यक होते. भाडेकरू कायद्याप्रमाणे घरमालक म्हणून डॉक्टरांची बाजू दुबळी होती; परंतु श्रीमहाराज आपल्या परिचित व्यक्तींच्या ओळखीचा उपयोग करून हे काम करून घेण्यासाठी अनेक वर्षे झगडत होते. शंभर एक लोकांजवळ श्रीमहाराज याविषयी बोलले असतील. मात्र एरवी अशक्य वाटणारी गोष्टही वेळ येताच सहजपणे चुटकीसरशी होऊन गेली. या शाळेचे स्थलांतर करण्याचा ठराव एका नगरसेवकाने मांडला आणि तो त्या दिवशीच अगदी सहजपणे मंजूर झाला. हा सर्व व्यवहार अगदी वैध पद्धतीने सुरळीतपणे पार पडला आणि सर्व इमारत अगदी संपूर्णपणे ताब्यात आली आणि

तेथेच त्यांचे 'श्रीसमर्थ नर्सिंग होम' सुरू झाले. ही सर्व श्रीमहाराजांचीच कृपा आहे असा डॉ.श्री.द.जोशी यांचा ठाम विश्वास होता. श्रीमहाराजांच्याच आशीर्वादामुळे त्यांचा व्यवसायही भरभराटीस आला.

डॉ.सुधीर जोशींनी आपले वैद्यकीय शिक्षण संपविले, तेव्हा एखाद्या नामवंत मोठ्या हॉस्पिटलमध्ये काही दिवस उमेदवारी करून नाव कमवावे आणि मग स्वतंत्र प्रॅक्टिस करावी असा त्यांचा विचार होता; परंतु श्रीमहाराजांनी त्यांना घरच्याच हॉस्पिटलमध्ये प्रॅक्टिस सुरू करण्याचा आदेश दिला आणि श्रीमहाराजांच्या कृपाशीर्वादाने अगदी पहिल्याच दिवसापासून त्यांचा व्यवसाय उत्तम चालला.

मात्र एकदा श्रीमहाराजांचा आशीर्वाद न घेता केलेली गोष्ट नेमकी कशी फसली आणि त्यामुळे किती नुकसान झाले याचीही एक आठवण डॉ.सुधीर जोशींनी सांगितली आहे. डॉ.श्री.दं.चे साधे मोतीबिंदूचे ऑपरेशन होते. नामवंत डॉक्टर पिता-पुत्रांच्या दृष्टीने अगदी मामुली शस्त्रक्रिया होती. बहुधा त्यामुळेच ही गोष्ट श्रीमहाराजांच्या कानी घालायचे राहून गेले. मात्र शस्त्रक्रियेच्या आदल्या दिवशी मनाला रुखरुख लागली म्हणून डॉ.सुधीर यांनी ही गोष्ट फोनवरून श्रीमहाराजांना कळविली. श्रीमहाराज भयंकर संतापले. त्यांनी अक्षरशः शिव्या दिल्या, म्हणाले, “तुम्हाला ऑपरेशन करायला सांगितले कोणी? आता मला काय विचारता?”

आयत्या वेळी ठरलेले ऑपरेशन रद्द कसे करायचे या भिडस्तपणामुळे दुसऱ्या दिवशी ते करण्यात आले. दुर्दैवाने ते अयशस्वी होऊन डॉ.श्री.द.जोशींचा एक डोळा कायमचा निकामी झाला. येऊ घातलेल्या अरिष्टाची कल्पना श्रीमहाराजांनी दिली होती; परंतु त्याकडे दुर्लक्ष झाले आणि कायमचे नुकसान झाले.

श्रीमहाराजांच्या निकट संपर्कात आलेल्या अनेक डॉक्टर्सना श्रीमहाराजांच्या अद्भुत सामर्थ्याचा प्रत्यय वारंवार येत असे. त्यामुळे ते मार्गदर्शनासाठी श्रीमहाराजांकडे यायचे आणि श्रीमहाराजांच्या आदेशाप्रमाणे वागायचे. श्रीमहाराजांनी त्यांना आपल्या विविध प्रकल्पात सहभागी करून घेतले आणि केवळ व्यवसायापलीकडे जाऊन जनसेवेचे साधन म्हणून व्यवसाय करण्यास शिकविले. चिपळूणचे डॉक्टर मधुकर जोशी अनेक वर्षे डेरवणला येऊन तेथील दवाखान्यात सेवाभावी वृत्तीने काम करीत होते, ते श्रीमहाराजांवरील अढळ श्रद्धेमुळे! पुण्याचे डॉ.जितेंद्र सप्रे यांना श्रीमहाराजांनीच बी.ए.एम.एस.चा कोर्स करण्यासाठी पाठविले होते. वे.मू.सप्रे गुरुजींचे हे ज्येष्ठ चिरंजीव, श्रीमहाराजांच्या संस्कारातच लहानाचे मोठे झाले आणि आज ते पुण्यातील श्रीबाबांच्या मंदिरात, “कै.सौ.माता जानकीबाई गणेश जोशी औषधालय” चालवून रुग्णसेवेचा श्रीमहाराजांनी दिलेला वसा चालवत आहेत.

या सर्व डॉक्टरमंडळींसमोर श्रीमहाराजांचा आदर्श होता. श्रीमहाराजांवर त्यांची श्रद्धा होती, निष्ठा होती. श्रीमहाराजांची कृपा त्यांना लाभली होती, त्यामुळे आपल्या पेशात ते यशस्वी झाले आणि श्रीमहाराजांच्या कार्याला हातभार लावू शकले.

श्री. प्रभाकर रघुनाथ तथा बाळासाहेब काजरेकर हे पुण्यातील 'श्रुती मंगल कार्यालयाचे' यशस्वी व्यवस्थापक. आजच्या आपल्या यशाचे सारे श्रेय ते आपले सद्गुरू श्रीदिगंबरदास महाराज यांच्या

चरणावर विनम्रभावाने ठेवतात. ‘एक यशस्वी उद्योजक आणि व्यक्ती म्हणून जी काही जडणघडण झाली ती सारी श्रीमहाराजांनीच केली, आपल्या कर्तृत्वाचा त्यात तीळमात्र अंश नाही,’ असे ते नम्रपणे सांगतात.

त्यांचे वडील श्री.रघुनाथराव ऊर्फ भाऊ काजरेकर हे मूळचे सोनवडे (ता. कुडाळ, जि. सिंधुदुर्ग) या गावचे. चरितार्थासाठी पुण्याला येऊन स्वयंपाकाची कामे करू लागले. पूर्वपुण्याईमुळे कधीतरी एकदा श्रीबाबांच्या मंदिरात उत्सवाच्या वेळी स्वयंपाकाचे काम करण्याची संधी मिळाली. त्यांचे स्वच्छ काम, स्वयंपाकाची रुची, मृदू स्वभाव यामुळे श्रीमहाराजांची त्यांच्यावर मर्जी बसली आणि मंदिरातील स्वयंपाकाची जबाबदारी श्री.भाऊंवर सोपवून श्रीमहाराज निश्चित झाले. भाऊंना सात मुलगे, त्यातील सर्वात मोठे श्री.वासुदेव ऊर्फ दादा हे पुण्यात पदवीपर्यंत शिक्षण घेऊन नंतर गावातील माध्यमिक शाळेत शिक्षक म्हणून रुजू झाले. घरची जबाबदारी सांभाळायला ते समर्थ होते, त्यामुळे द्वितीय चिरंजीव श्री.प्रभाकर ऊर्फ बाळासाहेब पुण्याला आले. वडिलांची इच्छा त्यांनी काही तांत्रिक अभ्यासक्रम किंवा टेलरिंगसारखे कौशल्य हस्तगत करावे अशी होती. स्वयंपाकाच्या व्यवसायात त्यांनी येऊ नये असे वडिलांना वाटत होते; परंतु श्री.बाळासाहेबांना मात्र तंत्रज्ञ किंवा टेलर होण्यात फारसा रस नव्हता. त्यामुळे त्यांनी हळूहळू केटरिंग कॉन्ट्रॅक्ट्स घेण्यास सुरुवात केली.

पुण्यात आल्यापासूनच बाळासाहेब समाधिमंदिरात येत असत. परंतु श्रीमहाराजांचे पहिले दर्शन त्यांच्या पूर्ण स्मरणात आहे. बाळासाहेबांनी येऊन श्रीमहाराजांना नमस्कार केला आणि श्रीमहाराजांनी “कोण ?” म्हणून पृच्छा केली. “मी भाऊ काजरेकरांचा मुलगा, प्रभाकर !” असे सांगितल्यावर श्रीमहाराजांनी त्यांना बसवून घेतले. सर्व चौकशी अतिशय आस्थेवाइकपणे केली. एवढी मोठी विभूती आपली एवढ्या प्रेमाने चौकशी करते, आपली एवढी दखल घेते यामुळे बाळासाहेब अगदी भारावूनच गेले.

पुढे मंदिरात येणे-जाणे वाढले. मंदिरातील स्वयंपाकाच्या जबाबदारीत वडिलांना हातभार लावताना पाहून श्रीमहाराजांचा ‘बाळ’ (बाळासाहेब)वरती विश्वास वाढू लागला. पुण्यात केटरिंगची कामेही हळूहळू मिळू लागली आणि मंदिरातील जबाबदाऱ्या सांभाळून तीही कामे बाळासाहेब करू लागले. सन १९७४ ते ८४ या दरम्यान बाळासाहेबांनी पुण्यातील एका मंगल कार्यालयात स्वयंपाकाची जबाबदारी आपल्या कुटुंबीयांसमवेत सांभाळली. त्या कामातून भरपूर अर्थप्राप्ती होत होती. महिना १०-१२ हजार रुपये तरी मिळत असत. मात्र मंदिरातील कामाला नेहमीच प्राधान्य होते; कारण श्रीमहाराज हे काजरेकर कुटुंबीयांचे श्रद्धास्थान होते आणि तेथे पैशाचा प्रश्न दुय्यम होता. श्रीमहाराज देण्या-घेण्याचा हिशेब मांडताना गमतीने म्हणायचे की ‘बाळ’शी व्यवहार म्हणजे ‘ताटातले वाटीत आणि वाटीतले ताटात’ असा आहे.

एका वर्षी दिवाळीच्या वेळी मंदिरात भरपूर काम होते म्हणून बाळासाहेबांनी त्या कार्यालयातील

फराळाचे काम करण्यास असमर्थता दाखविली आणि त्यावरून त्या कार्यालयाच्या मालकाने भांडण सुरू केले. शब्दावरून शब्द वाढत गेले आणि तो माणूस श्रीमहाराजांबद्दल काही वेडेवाकडे बोलला. तत्क्षणी तेथील कामावर लाथ मारून, येणे बाकी पैशांवर पाणी सोडून बाळासाहेब बाहेर पडले.

अचानक कुटुंबासमोर मोठा प्रश्न उभा राहिला की, आता पुढे काय ? चरितार्थाचा मुख्य स्रोत अचानक बंद झाला होता. पुन्हा नव्याने जम बसवायला वेळ लागणार होता आणि जवळ भरपूर शिलकी पैसा आहे अशीही स्थिती नव्हती.

विमनस्क स्थितीतच बाळासाहेब श्रीमहाराजांच्या दर्शनाला गेले होते. त्यांचा चिंताग्रस्त चेहरा पाहून श्रीमहाराजांनी त्यांना बाजूला बसवून घेतले. “काय झाले ?” म्हणून विचारताच बांध फुटल्यागत बाळासाहेब बोलत गेले. श्रीमहाराजांनी सर्व शांतपणे ऐकून घेतले आणि शेवटी म्हणाले, “तू मूर्ख आहेस ! अरे मला शिव्या दिल्या म्हणून तू धंद्यावर पाणी फिरवलेस ? तू अव्यवहारी आहेस !” बाळासाहेबांना श्रीमहाराज खूप बोलले; परंतु बाळासाहेब आपल्या भूमिकेवर ठाम होते. अखेरीस श्रीमहाराज म्हणाले, “जा, बाबांना नमस्कार करून ये !” बाळासाहेब जाण्यासाठी उठले तेव्हा श्रीमहाराज अगदी शांत, आश्वासक सुरात म्हणाले, “कार्यालय तुझ्याकडे चालून येईल, बरं का रे बाळ !”

पुढे तिसऱ्या किंवा चौथ्या दिवशी श्रुती मंगल कार्यालयाच्या मालकीणबाई श्रीमती आपटे यांनी बाळासाहेबांना बोलावून घेऊन आपले कार्यालय चालविण्यासाठी त्यांना देण्याचा प्रस्ताव मांडला. हा प्रस्ताव श्रीमहाराजांना त्यांनी सांगितला. श्रीमहाराजांनी ३० तारखांसाठी कार्यालय आरक्षित करण्यास सांगितले. त्यासाठी सुमारे चाळीस हजार रुपये भरणे आवश्यक होते. तेवढे पैसे बाळासाहेबांजवळ नव्हते, म्हणून श्रीमहाराजांनी वालावलकरसाहेबांना सांगून त्याची व्यवस्था केली आणि श्रुती मंगल कार्यालय बाळासाहेबांनी स्वतंत्रपणे चालवायला घेतले.

श्रीमहाराजांनी एकंदर तीस तारखांसाठी कार्यालय घ्यायला सांगितले होते, त्यातील एकोणतीस दिवस लग्नकार्यांनी भरले गेले आणि बाळासाहेबांचे ते साहस पूर्ण यशस्वी झाले. त्या लग्नाच्या मोसमात बाळासाहेबांना भरपूर अर्थप्राप्ती झाली आणि तेथून सुरू झालेली बाळासाहेबांची घोडदौड सदैव जोमाने सुरूच आहे. मात्र हे यश हा श्रीमहाराजांचा आशीर्वाद आहे, त्यांचे मार्गदर्शन आहे असे बाळासाहेब सप्रमाण सांगत असतात.

बाळासाहेबांवर उत्सवाच्या वेळी मुख्य जबाबदारी जेवणाची व्यवस्था सांभाळणे ही असायची. श्रीमहाराजांचे लक्ष चौफेर असे. त्यांच्या खडावांचा आवाज ऐकला की सारेच जण दक्षतेने वागायचे. एकदा एक आचारी भाजी चिरत होता. चिरताना काही भाजी बाहेर पडली आणि ती त्याने परत गोळा करून भाजी चिरण्यासाठी घेतलेल्या भांड्यात टाकली. नेमकी ती गोष्ट श्रीमहाराजांनी पाहिली आणि ते भयंकर संतापले. खूप ओरडले, बोलले, म्हणाले, “बाबांना नैवेद्य अर्पण करायचा तो स्वच्छ आणि पवित्र असला पाहिजे.” त्या दिवशीचा त्यांचा राग आणि ते बोलणे बाळासाहेबांच्या कधीही विस्मरणात

जाणार नाही. बाळासाहेब म्हणतात की आजही कार्यालयात तीच शिस्त आणि स्वच्छता पाळली जाते. कारण श्रीमहाराजांची शिकवण कधीही विसरता येणार नाही. कार्यालयात शिजविलेले अन्न हेसुद्धा प्रसादाइतकेच स्वच्छ आणि पवित्र असले पाहिजे अशी मनाची जडणघडणच झाली आहे आणि ती श्रीमहाराजांनी केली.

उत्सवाच्या अगर कार्याच्या वेळी भांडीकुंडी, जिन्नस किती पाहिजेत ते श्रीमहाराजांना सांगून, मागून घ्यायचे असत. एकदा सकाळी आवश्यक तेवढे नारळ श्रीमहाराजांना सांगून घेतले; पण त्यातील काही खराब निघाले म्हणून पुन्हा नारळ आणण्यासाठी माणूस गेला. महाराजांचे बारकाईने सर्वत्र लक्ष असे. “हा कोण माणूस आहे ? त्याला काय हवंय ? नारळ ? नारळ सकाळीच दिलेले असताना आता पुन्हा नारळ कशाला ? हे काय चाललंय ? ‘आंधळं दळतंय आणि कुत्रं पीठ खातंय’ असं चाललं आहे काय ?” असे म्हणून चाललेले सर्व कार्यक्रम अगदी मंत्रपठणासह, थांबविले. बाळासाहेबांना फार अपराधी वाटले, त्यांनी पुढे जाऊन, नारळ खराब निघाल्याचे सांगितले, “मग ते मला का सांगितलं नाही ? परस्पर दुसरे नारळ कसे नेता ? कुजलेले नारळ काय केलेत ?” मग बाळासाहेबांनी ते नारळ टाकले होते ते शोधून आणून दाखविले. श्रीमहाराज म्हणाले, “हे नारळ असे फेकून द्यायचे नाहीत. कामकरी बायांना ते द्या, त्यापासून त्या तेल काढतात.”

कार्य सुव्यवस्थित होण्यासाठी सर्व गोष्टी एका जबाबदार माणसाच्याच परवानगीने करणे आवश्यक असते. अन्यथा सर्व व्यवस्था दिशाहीन भरकटत जाईल, कार्यावर नियंत्रण राहाणार नाही आणि नियोजनाचा खेळखंडोबा होईल हे श्रीमहाराजांनी त्या प्रसंगाने सर्वांच्या मनावर ठसविले. व्यवसाय चालवितानाही अशा प्रसंगातून मिळालेले धडेच उपयोगी पडत आले.

बाळासाहेबांच्या मताप्रमाणे उत्सवाच्या सुरुवातीस श्रीमहाराज एकदा आपले उग्र रूप दाखवत. त्यासाठी एखादा माणूससुद्धा त्यांनी बहुधा आधीच हेरलेला असे. एकदा त्या माणसाला श्रीमहाराज भरपूर रागावून बोलले की मग उत्सवभर बाकीचे सारेच स्वयंसेवक पूर्णपणे दक्षतेने आपले व्यवहार करीत आणि मग सारी यंत्रणाच सुरळीत चालत असे.

सन १९८४ मध्ये डेरवण येथे यज्ञाच्या वेळी एक ब्राह्मण लघुशंकेला जाऊन अनुष्ठान स्थळी येत होते. श्रीमहाराज नेमके त्या वेळी तेथे आले होते. श्रीमहाराजांनी विचारले, “कोठे गेला होतात ?” त्या ब्राह्मणाने खुणेने करंगळी दाखवून लघुशंकेला गेल्याचे सूचित केले. त्यावर श्रीमहाराजांनी अगदी खणखणीत आवाजात विचारले, “शरीरशुद्धीसाठी पाणी वापरलेत का ?” (श्रीमहाराजांनी अगदी उघड शब्दात विचारले होते). श्रीमहाराजांच्या शब्दातील आवेश पाहून तो ब्राह्मण घाबरूनच गेला आणि पाणी न वापरल्याचे त्याने कबूल केले. श्रीमहाराजांनी तेथल्या तेथे, जमलेल्या सर्व ब्रह्मवंदासमोर त्या ब्राह्मणाची खरडपट्टी काढली. शुचिर्भूतपणासाठी कायकाय पथ्ये पाळायला हवीत, त्यामागील शास्त्र काय आहे, असे न वागणे म्हणजे ब्राह्मणत्वाला कसा काळिमा लावणे आहे यावर सडेतोड शब्दांत छोटेसे विवेचन

करून, त्या ब्राह्मणाला आंधोळ करून, नवे सोवळे नेसून येण्यास फर्माविले. त्या वेळचा श्रीमहाराजांचा तो उग्र आवेश पाहिलेला कोणीही माणूस नंतर उभ्या आयुष्यात पुन्हा शास्त्राला डावलून वागला नसेल.

श्रीमहाराजांनी माणसे घडविताना, माणसातील आत्मविश्वास जागा करून त्याच्याकडून अवघड जबाबदारीची कामे करून घेतली. श्रीमहाराजांचे प्रकल्प नेहमीच भव्य दिव्य असत आणि त्यासाठी साधनसामग्री आणि उपलब्ध मनुष्यबळ हे नेहमीच तोटके, अपुरे असायचे. उपलब्ध माणसे कार्यक्षम असतीलच असेही नाही. तरीही त्यांची कोणतीही योजना अपुरी सोडावी लागली नाही. याचे कारण म्हणजे उपलब्ध साधनसामग्रीचा काटेकोर वापर व मनुष्यबळाला उत्तम प्रशिक्षण आणि या दोन्हीचा नियोजनबद्ध वापर ! साधीसाधी माणसं हाताशी धरून त्या माणसांना श्रीमहाराज एखाद्या विषयात पूर्ण पारंगत करीत. श्री.बबन मणेरीकर जेव्हा श्रीमहाराजांकडे कामासाठी आले, तेव्हा श्रीमहाराजांनी त्यांना, “जेवण करशील काय ?” असे विचारले आणि मणेरीकरांनी होकार भरून टाकला; परंतु त्या वेळी मणेरीकरांची पाटी जेवणाच्या बाबतीत अगदी कोरी होती. पोळ्या करताना किती माणसांसाठी किती कणीक घ्यायची, त्यात पाणी किती घालायचे, ती किती घट्ट मळायची हे सर्व श्रीमहाराजांनी बबनरावांना बाजूला स्वतः उभे राहून शिकविले. आता मंदिरातील उत्सवप्रसंगी नाना परीची पक्वान्ने बबनराव बनवितात आणि भक्तमंडळी ती चाखून तृप्त होतात. अशी अनेक माणसे श्रीमहाराजांच्या मार्गदर्शनामुळे आयुष्यात वेगवेगळ्या क्षेत्रांत काही वैशिष्ट्यपूर्ण कामगिरी करू शकली.

श्रीमहाराजांची माणसाची पारख मात्र विलक्षण असे. एकदा एक आचारी मंदिरात जेवण करण्यासाठी नियुक्त केला होता. पहिल्याच दिवशी जेवताना त्याने स्वतःच्या पानात भरपूर भाजी वाढून घेतली आणि न खपल्यामुळे टाकूनही दिली. महाराज म्हणाले की याला स्वतःच्या पोटाचा नीट अंदाज नाही असा माणूस रोज पाच-पन्नास माणसांचा स्वयंपाक कसा काय करणार ? हा माणूस अन्नाची रोज नासाडी करील, तेव्हा याला उद्याच परत पाठवा. त्याप्रमाणे त्याला लगेच निरोप देण्यात आला.

पुष्कर मुणगेकर हा मंदिरामध्ये सेवेकरी आहे. त्याचे वडीलही मंदिरात सेवेसाठी होते; परंतु ते मंदिरात न पटल्यामुळे निघून गेले आणि त्या दरम्यान दुचाकीच्या अपघातात मरण पावले. ही गोष्ट पुष्करच्या जन्माआधीच काही दिवस घडलेली होती. पुष्करच्या जन्माच्या दुसऱ्याच दिवशी असे लक्षात आले की त्याचे आतडे नीट काम करण्याच्या अवस्थेत नव्हते. काहीतरी जन्मजात दोष होता. त्यामुळे त्याला शौचाला होत नव्हते आणि तातडीने त्या दोन दिवसांच्या मुलावर शस्त्रक्रिया करणे आवश्यक होते. मुणगेकर हे बाळासाहेब काजरेकरांचे नातेवाईक असल्यामुळे बाळासाहेब धावाधाव करून ऑपरेशनसाठी तयारी करीत होते. त्यांनी ही गोष्ट श्रीमहाराजांच्या कानावर घातली. श्रीमहाराजांनी पुष्करवरून एक नारळ ओवाळून टाकण्यास सांगितला. बाळासाहेब तसेच रुग्णालयात नारळ घेऊन आले. तेव्हा पुष्करला शस्त्रक्रियेच्या टेबलावर नेले जात होते. बाळासाहेबांनी त्याच्यावरून नारळ ओवाळून काढला आणि श्रीमहाराजांनी सांगितल्याप्रमाणे रुग्णालयासमोरील चौरस्त्यावर नेऊन फोडला.

ते नारळ फोडून परत येत आहेत एवढ्यात पुष्करला सहजपणे नैसर्गिकरीत्या शौचाला झाले आणि त्याच्यावर शस्त्रक्रिया करण्याची काही आवश्यकता उरली नाही. हा सर्व सद्गुरुकृपेचा महिमा होता. त्याच वेळी श्रीमहाराज म्हणाले होते की हा मुलगा पुढे आपल्या कामाला येईल. वडिलांच्या अपघाती निधनामुळे जन्माआधीच पोरका झालेला पुष्कर पुढे श्रीमहाराजांच्या कृपाछत्राखाली मोठा होऊन आज मंदिरात मनोभावे सेवा करित आहे.

खुद्द बाळासाहेबांना श्रीमहाराजांच्या अद्भुत सामर्थ्याची प्रचिती त्यांच्या आजारपणात दोन वेळा आली. सन १९८४-८५ मध्ये एका रात्री बाळासाहेबांच्या पोटात असह्य वेदना सुरू झाल्या. डॉक्टरांच्या तपासणीत असे लक्षात आले की हरभऱ्याएवढा मुतखडा झाला आहे आणि तातडीने शस्त्रक्रिया करणे आवश्यक आहे. श्री.बाळासाहेबांनी थेट मंदिरात जाऊन हा वृत्तांत श्रीमहाराजांच्या कानी घातला. श्रीमहाराज म्हणाले, “ऑपरेशन वगैरे काही नको. तू उत्तरेकडे जाणारे तोरणीचे मूळ रविवारी काढून आण आणि तीन दिवस उगाळून घे.” त्याप्रमाणे करताच बाळासाहेबांचा त्रास हळूहळू कमी झाला. नंतर एक्स-रे काढला असता मुतखडा पूर्णपणे विरघळून गेल्याचे निष्पन्न झाले. डॉक्टरांचा विश्वास बसेना म्हणून पुन्हा एकदा एक्स-रे काढला; परंतु त्याही वेळी मुतखड्याची कोणतीही खूण आढळली नाही. त्यामुळे डॉक्टरही चकित झाले. मुतखडा विरघळण्यासाठी शस्त्रक्रियेशिवाय अन्य उपचार आहेत; परंतु त्यासाठी दोन-तीन वर्षे लागतात. त्यामुळे हा केवळ दैवी चमत्कार आहे असेच डॉक्टरांचेही मत पडले.

एकदा बाळासाहेब काविळीने आजारी होते. कावीळ एवढी वाढली की, बाळासाहेब अंथरुणालाच खिळून होते. अत्यंत अशक्तपणामुळे अंगात उठून बसण्याचेही त्राण नव्हते. श्रीमहाराज एक दिवस बाळासाहेबांची तब्येत पाहायला त्यांच्या घरीच आले. श्रीमहाराजांना आलेले पाहाताच, आपल्या शारीरिक असाहाय्यतेमुळे उठूही न शकणाऱ्या बाळासाहेबांच्या डोळ्यांत पाणी आले. श्रीमहाराज ते पाहून म्हणाले, “काही काळजी करू नकोस, फक्त भरपूर ऊस खा आणि उद्या बरा होऊन मंदिरात ये.”

बाळासाहेबांनी त्या दिवशी अन्य औषधे बाजूला ठेवून फक्त दिवसभर उस खाल्ला आणि आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे त्या एका दिवसात कावीळ एवढी उतरली की, दुसऱ्या दिवशी बाळासाहेब मंदिरात श्रीमहाराजांच्या दर्शनाला जाऊन आले.

अशा अनेक गोष्टी श्री.बाळासाहेब सांगतात. श्रीमहाराजांच्या सर्वच भक्तांची इच्छा “तुझीये स्वरूपाचे चिंतनावीण । रिता न जावा एकही क्षण ॥” अशी असते. श्री.बाळासाहेबांना तर श्रीमहाराजांच्या सान्निध्यात दीर्घकाळ राहण्याचे, सेवा करण्याचे भाग्य लाभले आणि “तुझीये नाम-रूपाचा विसर । न पडो मज हाचि द्यावा वर ॥” अशी मागणी एकदा त्यांनी श्रीमहाराजांकडे केली होती.

बाळासाहेबांना एकदा गायत्री-पुरश्चरण करण्याची इच्छा होती. त्यांनी दोन-तीन वेळा श्रीमहाराजांना त्याबाबत विचारले होते; पण श्रीमहाराजांनी त्या बाबतीत बोलणे टाळले होते. श्रीमहाराज आपल्या अखेरच्या पर्वात असताना, एकदा बाळासाहेब दर्शनासाठी गेले होते. श्रीमहाराज शांतपणे डोळे मिटून

बिछान्यावर पहुडलेले होते. नमस्कार करून झाल्यावर श्री.बाळासाहेब श्रीमहाराजांचे पाय हळुवारपणे चेपू लागले. “कोण ?” श्रीमहाराजांनी विचारले. “मी, बाळ !” बाळासाहेब म्हणाले. काही वेळ शांततेत गेला आणि मग श्रीमहाराजांनी विचारले, “बोल ! तुला काय पाहिजे ?” “गायत्री पुरश्चरण करण्याची फार इच्छा आहे, करू का ?” बाळासाहेबांनी विचारले आणि तत्क्षणी तब्येत अतिशय क्षीण झाली होती तरीही श्रीमहाराज ताडकन अर्धवट उठून बसले आणि त्यांनी बाळासाहेबांवर कठोर शब्दांचा वर्षाव करीत त्यांचे मागणे धुडकावून लावले.

बाळासाहेब क्षणभर स्तंभितच झाले. श्रीमहाराजांना आपण विनाकारण त्रास दिला म्हणून हिरमुसले झाले. श्रीमहाराज थोड्या वेळाने पुन्हा डोळे मिटून आडवे झाले. काय करावे हे न सुचून क्षणभर बाळासाहेब स्तब्ध उभे राहिले आणि मग धीर करून पुन्हा पाय चेपू लागले. श्रीमहाराजांनी पुन्हा विचारले, “कोण ?”

“मी, बाळ !” बाळासाहेब पुन्हा म्हणाले. श्रीमहाराज म्हणाले, “माग तुला काय पाहिजे ते !” तेव्हा बाळासाहेब म्हणाले की, मला आपल्या चरणांचे सदैव स्मरण राहावे. श्रीमहाराजांनी डोळे उघडून प्रसन्न मुद्रेने बाळासाहेबांकडे पाहिले आणि ‘तथास्तु’ म्हणून आशीर्वाद दिला.

श्रीमहाराजांच्या सान्निध्यात येणारा माणूस सहवासाने हळूहळू अंतर्बाह्य बदलत जायचा. श्रीमहाराजांची शिस्त, दक्षता आणि दरारा एवढा होता की घरी नाठाळपणा करणारा मुलगा श्रीमहाराजांच्या जवळ ठेवला की श्रीमहाराज त्याला अंतर्बाह्य बदलून टाकायचे. श्री.प्रसाद तेंडुलकर सांगतात की, ‘दगड जसा ठोकून घडवतात तसा श्रीमहाराजांनी मला घडविलेला आहे.’ अशा अनेक सुंदर मूर्ती श्रीमहाराजांनी घडविल्या; परंतु केवळ ठोकून दगड घडविता येतो. माणसाला घडविताना त्याहीपेक्षा अधिक काही करावे लागते. त्याला प्रेमही द्यावे लागते, मायाही लावावी लागते आणि त्याचा नाठाळपणाही समजून घ्यावा लागतो. त्यासाठी करुणेने काठोकाठ भरून ओसंडणारे काळीज असावे लागते.

श्री.विश्वनाथ द. प्रभुदेसाई या आपल्या भक्ताला पाठविलेल्या एका पत्रात श्रीमहाराजांनी लिहिले होते, “आपण वेळेवर जेवणखाण घेत जावे, नाही तर आम्हाला उपवास घडतो.” आपल्या भक्तांबद्दलची श्रीमहाराजांची हळुवार भावना या साध्याशा वाक्यात त्यांनी अगदी सहज व्यक्त केली आहे.

पुण्याच्या श्री.चिंतामण हरी पराडकर यांचा टेलरिंगचा व्यवसाय होता. श्रीमहाराज त्यांच्याकडून मंदिरातील गडीमाणसांचे कपडे शिवून घेत असत. मापे श्रीमहाराजांदेखत घ्यायची. शिवणकामात झालेल्या चुका श्रीमहाराज दाखवून द्यायचे. ते म्हणायचे, “गावात बरेच चांगले टेलर आहेत. परंतु मी एकदा तुम्हाला आपले म्हटले की तुमच्याशिवाय दुसऱ्याला काम देणार नाही. तुम्ही मला जमत नाही असे म्हणालात तरीही तुमच्याकडूनच मी काम करून घेणार.”

एकदा तर स्वतःचे १२ शर्ट्स त्यांनी पराडकरांना शिवायला दिले. पराडकर संकोचून, ‘कॉलर शिवायला मला तितकेसे जमणार नाही’ असे म्हणाले तर कॉलर कशी शिवायची हे आकृती काढून

श्रीमहाराजांनी समजावून सांगितले. ‘आपल्या’ पराडकरांच्या संसाराला हातभार लावण्यासाठी श्रीमहाराजांची ही धडपड होती. ह्या प्रेमानेच त्यांचे तीनही चिरंजीव सुरेशराव, रवीकाका आणि विनायकराव अजूनही मंदिरात अखंड कार्यरत आहेत आणि आता तिसरी-चौथी पिढीही त्याच श्रद्धेने मंदिरात सहभागी होत आहे.

अशी अनेक कुटुंबे मंदिरात संपूर्णपणे रमलेली आहेत. वे.मू.सप्रे गुरुजींचे संपूर्ण कुटुंब मंदिरातील कामात रंगून गेलेले आहे. श्रीमती सुधाताई सप्रे यांचा असा विश्वास आहे की, त्यांची चारही मुले श्रीमहाराजांच्या छायेत वाढली, मंदिरात त्यांच्यावर जे संस्कार झाले त्यामुळे मुलांकडून आई-वडिलांचा कधीच अपेक्षाभंग झाला नाही. सामाजिक वातावरण झपाट्याने बिघडत असताना, समाजात वावरूनही मुले वर्तमाने निर्लेप राहिली याला केवळ श्रीमहाराजांची शिस्त, संस्कार आणि वैचारिक जडणघडण कारणीभूत आहे.

मात्र सद्गुरूंचे प्रेम मिळवायला, त्यांनी ‘आपले’ म्हणायला संपूर्ण निष्ठा त्यांच्या पायी वाहावी लागते. श्री.मंगेश विनायक कुलकर्णी आणि त्यांचे वडील विनायक सदाशिव कुलकर्णी हे १९५८ साली श्रीमहाराजांच्या दर्शनासाठी प्रथम गेले. मात्र सुरुवातीस कित्येक वेळा असे झाले की, श्रीमहाराजांनी गेल्यागेल्या त्यांना शेंगदाणे देऊन बोळवण करावी. विनायकरावांनी म्हणावे, “आपल्या दर्शनाला आलो आहे.” तर श्रीमहाराज चिडून म्हणायचे, “माझे कसले दर्शन घेता ? माझ्याकडे काय आहे ? दर्शन घ्यायचे तर श्रीस्वामींचे घ्या !”

अनेक वेळा खट्टू होऊन पितापुत्र परत जात. मात्र एकदा श्री.मरबळ्ळी यांच्या सल्ल्याप्रमाणे श्री.मंगेश आणि त्यांचे लहान बंधू श्री.गुरुनाथ “शेंडी तुटो की पांढी” असा निश्चय करूनच दि.१५ मार्च १९५९ रोजी श्रीमहाराजांच्या दर्शनासाठी मरबळ्ळींच्या घरी गेले. त्या दिवशी श्रीमहाराजांनी श्री.मंगेशरावांना समोर बसवून घेतले. मात्र मंगेशरावांनी आपली कैफियत त्यांच्यासमोर मांडल्यावर रागारागाने श्रीमहाराज त्यांना म्हणाले, “प्रपंचात सुखदुःख हे येणारच. प्रापंचिक माणसाने त्याचा सामना करायला शिकले पाहिजे. तुमचे प्रश्न सोडवायला मी येथे बसलेला नाही.”

श्रीमहाराजांचे बोलणे ऐकून दोन्ही बंधू निराश मनाने उठले आणि नमस्कार करून निघाले. नमस्कार करताना श्री.मंगेशराव मनात श्रीमहाराजांची करुणा भाकून म्हणाले, “गुरु माय माऊली, तू आमचा सांभाळ कर !” अंतर्ज्ञानी श्रीमहाराज त्यांना म्हणाले, “आत्ता जे मनात म्हणालात ते मोठ्याने म्हणा.” मंगेशरावांनी आपली प्रार्थना श्रीमहाराजांना ऐकविली तेव्हा क्षणात श्रीमहाराज शांत झाले, प्रसन्न झाले आणि त्या क्षणापासून कुलकर्णी कुटुंबीयांना श्रीमहाराजांनी आपले म्हणून जवळ केले.

श्री.वसंत भिकाजी हर्षे या श्रीमहाराजांच्या पुण्यातील एका भक्तांनीही आपली सद्गुरुनिष्ठा, कसोटीच्या परीक्षेत उत्तम प्रकारे उत्तीर्ण होऊन दाखवून दिली. श्री.हर्षे संसारातील अडचणींनी अगदी त्रासून गेले होते. एकामागून एक संकटे येतच होती; परंतु त्यांनी श्रीदत्तात्रेयांची उपासना निष्ठेने चालवली होती.

एकदा श्रीमहाराजांनी त्यांची अवस्था जाणून त्यांना असे सांगितले की, तुमच्या देव्हान्यात द्विभुज गणपती आहे. त्याची उपासना मागील तीन पिढ्यांत झाली नाही म्हणूनच तुम्हाला त्रास होत आहे. तेव्हा चिंचवडला जाऊन श्री मोरया गोसावी आणि त्यांच्या सात वंशजांचे जे समाधिमंदिर आहे, त्याला “प्रणम्य शिरसा देवं” हे स्तोत्र म्हणत २१ प्रदक्षिणा सतत २१ दिवस घाला. नोकरी सांभाळून हे सारे करायचे म्हणजे दिव्यच होते. मात्र हर्षे यांनी श्रीमहाराजांची आज्ञा प्रमाण मानून रोज रात्री चिंचवडला मुक्कामाला जाऊन, पहाटे लवकर उठून हे व्रत पूर्ण केले. उपासना पूर्ण झाल्यावर श्रीमहाराज म्हणाले की, “मी तुझी परीक्षा पाहण्यासाठी तुला एवढी कठीण उपासना सांगितली आणि तू त्या परीक्षेत उत्तीर्ण झाला आहेस.” त्यानंतर श्रीगणपतीची आणखीही उपासना त्यांच्याकडून करवून घेतली आणि त्यांना सुखासमाधानाचे दिवस दाखविले.

श्री.हर्षे मिलिटरीमध्ये सिव्हिलियन म्हणून नोकरीला होते. १९६५ साली त्यांना खात्यातर्फे होणाऱ्या वैद्यकीय तपासणीला जावे लागणार होते. श्री.हर्षे यांच्या एका डोळ्यात दोष होता. त्यामुळे वैद्यकीय तपासणीत अपात्र ठरल्यास नोकरीला मुकावे लागेल अशी भीती होती. श्री.हर्षे यांनी आपली भीती श्रीमहाराजांपाशी व्यक्त केली. तेव्हा श्रीमहाराजांनी त्यांना धीर दिला आणि परीक्षेला सामोरे जायला सांगितले. प्रत्यक्ष तपासणीच्या वेळी दृष्टिदोषाचा प्रश्न बाजूसच राहिला आणि त्यांना हार्नियाचा त्रास असावा अशी शंका तपासणाऱ्या अधिकाऱ्यांना आली. पुन्हा दुसऱ्या दिवशी तपासणी झाली. त्याच अधिकाऱ्याने हर्षेना औषधोपचार करून घ्या, असे सांगून ‘नॉर्मल फिट’ असा शेरा लिहून दिला. आनंदाने श्री.हर्षे श्रीमहाराजांना नमस्कार करायला आले, तेव्हा श्रीमहाराजांची पहिलाच प्रश्न विचारला, “काय ! फिट सर्टिफिकेट मिळाले काय ?” तपासणी अधिकाऱ्याला ‘फिट सर्टिफिकेट’ देण्याची प्रेरणा श्रीमहाराजांच्याच सामर्थ्यामुळे मिळाली. श्रीमहाराजांच्या अंगी असलेले, ‘अशक्याला शक्य’ करण्याचे सामर्थ्य अनेक भक्तांनी अनुभवले आहे. श्रीमहाराज मात्र ‘कर्ते करविते श्रीसद्गुरू’ या भावनेनेच या सगळ्या गोष्टींच्या श्रेयापासून स्वतःला अलिप्त ठेवायचे.

श्रीमहाराज एकदा ग्वाल्हेरला चिमासाहेब राजेशिर्के यांच्याकडे गेले होते. सोबत श्री.वसंत महादेव ऊर्फ बाजीराव टिकेकर आणि अन्य तीन-चार भक्त मंडळी होती. दोन गाड्यांतून ही सर्व मंडळी प्रवास करीत असताना टिकेकरांच्या गाडीचा फॅनबेल्ट तुटला. मागून येणाऱ्या दुसऱ्या गाडीच्या ड्रायव्हरने तो बदलून दिला. पुढे निघताना श्रीमहाराज टिकेकरांना म्हणाले, “बाजीराव, ही गाडी आपल्याला त्रास देते आहे. तेव्हा तू चालवू नकोस; मीच ही गाडी चालवतो.” श्रीमहाराजांनी सफाईने गाडी सुरू केली. ग्वाल्हेर-इंदूर रस्ता अरुंदच होता. परंतु समोरून येणाऱ्या वाहनांना वाट देत श्रीमहाराज गाडी चालवत होते. काही वेळा गाडी बाजूस घेताना, रस्त्याच्या बाजूस असलेल्या खडीच्या ढिगांवर डाव्या बाजूची दोन्ही चाके चढत. श्रीमहाराजांनी यापूर्वी कधी गाडी चालविल्याचे कोणी पाहिलेले नव्हते. अरुंद रस्ता, रहदारीची वर्दळ आणि अनोळखी प्रदेश यामुळे गाडीतील सहप्रवासी घाबरलेले होते. श्री.मन्यासाहेब

बापुसाहेब राजेशिर्के हे तर गाडीतून उतरण्याच्याच तयारीत होते; परंतु श्रीमहाराज सर्वांना घाबरू नका म्हणून सांगत होते आणि संधपणे गाडी हाकत होते. असा २५-२६ कि.मी.प्रवास झाला. एवढ्यात पुढे गेलेली दुसरी गाडी रस्त्याच्या कडेला थांबलेली पाहिल्यावर श्रीमहाराजांनी टिकेकरांना विचारले, “बाजीराव, गाडीचा ब्रेक कुठे आहे ? आता गाडी थांबवायला पाहिजे !” श्रीमहाराजांच्या या प्रश्नावर टिकेकर चक्रावूनच गेले आणि त्यांनी ब्रेक लावून गाडी थांबविली. ब्रेक कोठे आहे हेही माहीत नसताना श्रीमहाराजांनी २५-२६ कि.मी.गाडी चालविली हे पाहून सारेच आश्चर्यचकित झाले. सोबत असलेले श्री.विजय राजेशिर्के त्या वेळी म्हणाले ते अक्षरशः खरे आहे. ते म्हणाले, “श्रीमहाराजांना या दुनियेत कोणतीही गोष्ट करणे अशक्य नाही.”

एकदा श्रीमहाराज डेरवणहून पुण्याला महाबळेश्वरमार्गे येत होते. श्री.अमोल कोंडकर गाडी चालवत होते. महाबळेश्वरच्या घाटात गाडीतून मोठा आवाज यायला लागला. आवाज भीतिदायकच होता म्हणून कोंडकर यांनी खाली उतरून पाहिले; पण कसला आवाज ते समजले नाही. श्रीमहाराज म्हणाले, “अरे, स्वामी आपल्या बरोबर असताना भितोस कसला ?” त्यांनी “श्री स्वामी समर्थ महाराज की जय” असा घोष मोठ्या आवाजात केला आणि म्हणाले, “गाडी सुरू कर, आवाज वगैरे काही येणार नाही !” गाडी सुरू करताच आवाज वगैरे बंद झाला आणि गाडी अगदी नव्या गाडीसारखी चालू लागली. कात्रजपर्यंत गाडी आली व पुन्हा आवाज सुरू झाला. श्रीमहाराज म्हणाले, “आता पुणे आले. आता थांबू नका.” गाडी तशीच मंदिरापर्यंत आली. दुसऱ्या दिवशी गैरजला दुरुस्तीसाठी गाडी पाठविली तेव्हा लक्षात आले की व्हील बेअरिंगचे चक्र दोन तुकडे झालेले होते आणि आत एकही बॉल जागेवर नव्हता ! तो मेकॅनिकही म्हणाला की, अशा अवस्थेत ही गाडी येथवर सुखरूप आली ती केवळ श्रीमहाराजांच्या सामर्थ्यानेच.

श्रीमहाराजांचे सामर्थ्य चराचरावर नियंत्रण ठेवणारे होते. श्री.हरी रामचंद्र मुणगेकर पूर्वी मंदिरात सेवेसाठी राहिलेले असताना त्यांनी याची प्रचिती घेतली. एकदा रात्री मंदिराच्या आवारातील सगळे नळ चोरीला गेले. पहाटे उठल्यावर ही गोष्ट लक्षात आली. भीतभीतच झाला प्रकार त्यांनी श्रीमहाराजांच्या कानी घातला; परंतु अपेक्षेप्रमाणे संतापण्याऐवजी श्रीमहाराज खोखो हसायला लागले. ते म्हणाले, “अरे, झाले ते बरेच झाले. आपले दारिद्र्य त्यांनी चोरले. आपले नशीब का कोणाला चोरता येणार आहे ? टाकीत पाणी किती शिल्लक आहे ते पाहून ये अगोदर !” पाणी वाहून गेले असेल हे त्यांच्या डोक्यातच आले नव्हते. पाणी वाहून गेले असेल तर दिवसभर मोठा बाका प्रसंग होता. मुणगेकर धावतधावत पाणी किती शिल्लक आहे हे पाहायला गेले आणि त्यांना धक्काच बसला. टाकीतील पाणी जसेच्या तसे होते. पाइपांची तोंडे सताड उघडी असताना टाकीतील पाणी मात्र वाहून गेले नाही !

या मुणगेकरांना एका गोष्टीविषयी मनात कुतूहल होते. श्रीमहाराज श्रीबाबांच्या मंदिरातील पूजा आटोपून निघत त्या वेळी त्यांच्या जवळील नैवेद्याच्या छोट्या वाटीतील नैवेद्याचे दूध प्रसाद म्हणून

वाटेत भेटणाऱ्या सर्वांच्या हातावर संध्येच्या पळीने थोडेथोडे घालीत. जाताना वाटेवर 'शाम्या' कुत्राही उभा असे आणि त्यालाही तो प्रसाद मिळत असे आणि तरीही वाटीत थोडे दूध शिल्लक राही. त्याचप्रमाणे श्रीमहाराज मंदिरात आणि निवासस्थानात वेगवेगळ्या १०-१२ ठिकाणी उदबत्ती लावीत असत. मुणगेकरांना कुतूहल होते की श्रीमहाराज उदबत्त्या मोजून घेतात का ? म्हणून एक दिवस ते श्रीमहाराजांच्या बरोबर राहिले आणि त्यांच्या मागोमाग हे उदबत्त्या लावणे पाहात फिरू लागले. त्या दिवशी श्रीमहाराजांनी नेहमीप्रमाणेच १०-१२ उदबत्त्या न मोजताच घेतल्या आणि नेहमीच्या जागी उदबत्त्या लावताना आणखी १०-१२ नव्या जागीही उदबत्त्या लावल्या म्हणजे एकंदर २४-२५ ठिकाणी उदबत्त्या लावल्या हे पाहून मुणगेकर आश्चर्यचकितच झाले. आणि शेवटी महाराजांनी हसत हसत मुणगेकरांना विचारले, "काय रे भाऊ, सर्व देवांना उदबत्त्या पुरल्या ना ?" तेव्हा मुणगेकर अवाकच झाले.

आपल्या प्रिय भक्तमंडळींशी श्रीमहाराज कधी फार मिश्रिकिलपणे वागत असत. श्री.विनायकराव पराडकर एकदा उत्सवाचे वेळी श्रीमहाराजांच्या पंगतीला जेवायला बसले होते. वाढणाऱ्याने आग्रहाने शिरा भरपूर वाढला. अशा वेळी श्रीमहाराजही कौतुकाने सर्वांना आग्रह करायचे. उत्सवकाळात श्रमणाऱ्या स्वयंसेवकांचे कौतुक करण्यासाठी श्रीमहाराज आग्रह करायचे आणि मग वाढणारेही उत्साहाने पक्वान्नांनी पान भरून टाकायचे. त्याप्रमाणे वाढलेला तो शिऱ्याचा ढीग पाहून विनायकराव हैराण झाले होते. वाढपी गेल्यावर श्रीमहाराज विनायकरावांना म्हणाले, "काय रे जास्त झाला का ?" विनायकराव हो म्हणाले. श्रीमहाराज म्हणाले, "मग असं कर, जेवढा जास्त झाला असेल तेवढा एका बाजूस कर आणि हवा असेल तेवढा एका बाजूस कर !" विनायकरावांना बरे वाटले. जास्त झालेला शिरा खाल्ला नाही तरी चालेल या विचाराने त्यांनी बराचसा भाग एका बाजूस केला व थोडासा भाग खाण्यासाठी एका बाजूस घेतला. हे पाहून श्रीमहाराज म्हणाले, "झाले दोन भाग करून ? मग असं कर, जास्त झालाय तो आधी खा आणि हवा असलेला नंतर खा !" पंगतीत सर्वांनाच हसू फुटले.

श्री.दत्तात्रेय राजाराम ऊर्फ अप्पा मोहिरे हे डेरवण येथील श्रीमहाराजांचे विश्वासू भक्त. श्रीमहाराज डेरवणला आले की हे सकाळ, संध्याकाळ श्रीमहाराजांच्या दर्शनाला यायचे. श्रीमहाराज त्यांना विश्वासाने काही कामे सांगायचे. श्रीमहाराजांच्या मर्जीतले असल्यामुळे त्यांना डेरवणमधील विरोधी कंपूने खूप त्रासही दिला. या अप्पा मोहिरेंना काळोखातून एकट्याने जाण्याची फार भीती वाटायची. त्यावरून श्रीमहाराज नेहमी त्यांची गंमत करायचे. सायंकाळी आरती झाली की दर्शनाला आलेले ग्रामस्थ एकएक करून नमस्कार करून श्रीमहाराजांचा निरोप घ्यायचे. परंतु श्रीमहाराज अप्पांना निरोप काही द्यायचे नाहीत. जा म्हणूनही सांगत नसत आणि राहा म्हणूनही सांगत नसत. मग चांगला काळोख झाला की म्हणायचे, "अप्पा, तुम्ही निघा आता !" पण अप्पा कसले निघतात ? बाहेरचा काळोख बघून अप्पा मंदिरातच राहायचे ठरवायचे. महाराज पुन्हा थोड्या वेळाने म्हणायचे, "अप्पा, १०० रुपये देतो, एकटे घरी जाऊन दाखवा !" अप्पा म्हणायचे, "नाही महाराज ! मी आपला येथेच राहातो !" मग ही रक्कम

कधी हजार रुपयांपर्यंत वाढायची. मात्र अप्पा मंदिरातच सुरक्षित राहाणे पसंत करीत.

या अप्पांना श्रीमहाराजांनी कामासाठी एक सुतार आणायला सांगितला होता. त्यांनी त्याप्रमाणे सुतार आणला, परंतु काम थोडे रेंगाळले होते. त्यातच एक दिवस श्रीमहाराज डेरवणला आलेले असताना, हा सुतार हौशी रंगभूषाकार असल्यामुळे सावड्याला त्या दिवशी होणाऱ्या स्थानिक लोकांच्या नाटकाची रंगभूषा करायला म्हणून लवकर काम सोडून गेला. काम आधीच मागे पडले होते. त्यावरून दुसऱ्या दिवशी श्रीमहाराज अप्पा मोहिरेना भरपूर बोलले. अप्पा तोंडावर काही बोलले नाहीत. परंतु मनातून खूप रागावले आणि श्रीमहाराजांना न सांगताच निघून गेले. दोन दिवस मंदिराकडे फिरकलेच नाहीत. मात्र तिसऱ्या दिवशी त्यांचे मन त्यांना खाऊ लागले आणि रुसवा संपल्यावर मातेकडे धाव घेणाऱ्या मुलासारखे अप्पा परत श्रीमहाराजांना भेटायला सायंकाळी मंदिरात आले. श्रीमहाराजांनी लांबूनच अप्पांना येताना पाहून मोठ्याने विचारले, “काय अप्पा, चक्रीवादळ गेलं काय ?” अप्पांच्या मनातील राग कोठच्या कोठे उडून गेला. त्या दिवशी रात्रीच्या जेवणाला त्यांनी अप्पा आणि तो सुतार-यशवंत मेस्त्री या दोघांनाही प्रेमाने ठेवून घेतले. या आपुलकीमुळे अप्पांना अगदी भरून आले. चुकणाऱ्या माणसाला त्याच्या चुकीची जाणीव कठोरपणे करून देऊन नंतर पुन्हा मोकळ्या मनाने त्याला जवळ करण्याच्या श्रीमहाराजांच्या स्वभावामुळे श्रीमहाराजांभोवती हजारो माणसे गोळा झाली.

श्री.शशिकांत सुतार यांना प्रभावित करून गेला तो श्रीमहाराजांचा संकटाशी खंबीरपणे झुंज देण्याचा स्वभाव ! विरोधकांच्या उपद्रव्यापामुळे अनेक संकटे वादळासारखी एकामागून एक थैमान घालून गेली; परंतु श्रीमहाराज डगमगून गेले नाहीत. त्यातही विशेष हा की त्यांनी संकटाला एकट्याने तोंड दिले. संकटातसुद्धा त्यांना दुसऱ्याकडून साहाय्याची अपेक्षा नसे. श्री.वसंतदादा पाटील एकदा पुण्याला आले असताना त्यांनी श्रीमहाराजांच्या दर्शनाला जाण्याची इच्छा व्यक्त केली. त्या वेळी ते महाराष्ट्राचे मुख्यमंत्री होते. पुण्यातील स्थानाविषयी काही खोडसाळ बातम्या त्या वेळी वर्तमानपत्रातून आल्या होत्या. शिवाय पुणे महापालिकेने मंदिरातील सभामंडप अनधिकृत बांधकाम ठरवून तो पाडण्याचा अयशस्वी उपद्रव्याप करून पाहिला होता. हितशत्रूंच्या अनेक कारवाया चालू होत्या, जेणेकरून शासन दरबारी आणि जनतेत पुण्यातील स्थानाविषयी केवळ गैरसमज पसरेल. या पार्श्वभूमीवर श्री.वसंतदादांच्या सल्लागारांनी त्यांना मंदिरात न जाण्याचा सल्ला दिला होता. परंतु श्री.वसंतदादांची श्रीमहाराजांवर फार श्रद्धा होती. ते गाजावाजा न करता, मोजक्याच मंडळींसमवेत श्रीमहाराजांना भेटायला आले. त्या भेटीच्या वेळी श्रीमहाराज त्यांच्या विरुद्ध चाललेल्या बदनामी मोहिमेसंबंधी दादांशी काही बोलतील अशी सर्वांची अटकळ होती. परंतु श्रीमहाराज त्यासंबंधी संपूर्ण भेटीत अवाक्षरही बोलले नाहीत. उलट दादांनीच महाराष्ट्र राज्याच्या विकासासाठी बळ द्यावे अशी श्रीमहाराजांना प्रार्थना केली.

राजकारणातील अनेक शक्तिशाली व्यक्तींशी श्रीमहाराजांचे अगदी निकटचे जिव्हाळ्याचे संबंध होते. त्या व्यक्ती एवढ्या प्रभावशाली होत्या की श्रीमहाराजांना त्रास देणारे त्यांचे विरोधक त्या तुलनेत

अगदीच कःपदार्थ होते. परंतु तरीही श्रीमहाराजांनी या स्थानिक भुरट्यांचा बंदोबस्त करण्यासाठी आपल्या ओळखींचा कधीही वापर केला नाही. १९८० ते १९८५ या दरम्यान डेरवण येथे अगर पुणे येथे विरोधकांनी हैदोस घातला होता. त्या वेळी श्रीमहाराज मात्र देशपातळीवर काहीतरी व्यापक स्वरूपात बदल व्हावेत, ढासळती समाजव्यवस्था कोणीतरी समर्थ हाताने सावरावी, देशाची वाटचाल उज्ज्वल भविष्याकडे व्हावी यासाठी प्रयत्नशील होते. वेगवेगळ्या वेळी, वेगवेगळ्या ठिकाणी घडलेल्या काही प्रसंगातून या प्रयत्नांचे थोडे चित्र उभे राहते.

सन १९८१च्या मार्च महिन्यात श्रीमहाराज ‘श्री आनंदमयी माँ’ यांच्या भेटीसाठी वृंदावनला त्यांच्या आश्रमात गेले होते. श्रीमहाराजांसोबत श्री.वालावलकर साहेब, श्री.बाणावली आणि श्री.व.म.टिकेकर आदी भक्तमंडळी होती. आश्रमात पोहोचताच श्री माँनी तत्काळ श्रीमहाराजांना भेटिला बोलावले.

माँचे प्रमुख शिष्य भास्करानंद सन्मानपूर्वक श्रीमहाराजांना ‘माँ’कडे घेऊन गेले. अनेक तऱ्हेची फुले, फळे, मिठाई, पांढऱ्या शुभ्र रेशमी साड्या, उत्कृष्ट रेशमी शाली श्रीमहाराजांनी माँना भेटीदाखल देऊन त्यांचा सत्कार केला. श्रीमहाराजांनी एक सफरचंद ‘आपके लिये’ असे म्हणून आदरपूर्वक त्यांच्या हाती दिले. माँनीदेखील ते स्वतःजवळ ठेवून आपल्या सेविकांना ‘हे मी नंतर खाईन, त्याला हात लावू नका’ असे सांगितले. तब्येत अतिशय क्षीण झाली असतानाही सेविकांच्या आधारे हळूहळू उभे राहून त्यांनी श्रीमहाराजांचे स्वागत केले आणि त्यांनीही श्रीमहाराजांची उत्कृष्ट संभावना केली.

काही काळ निःशब्द गेला. मग श्रीमहाराज श्रीमाँना उद्देशून म्हणाले, “आपण साक्षात ‘कालीमाता’ आहात. आपण सर्वत्र भरून राहिलेल्या आहात. उद्धार सर्वांचाच व्हायला हवा. धर्मस्थापना करणे आहे. या हिंदुस्थानात देशासाठी आपणा सर्वांना परतपरत जन्म घ्यावा लागेल. तरी त्याकरिता आम्ही तयार आहोत !” या काहीशा गूढ वार्तालापानंतर श्रीमहाराज पुढे म्हणाले, “श्रीसद्गुरू बाबांचा निरोप माँनी इंदिराजींना सांगितला पाहिजे.” श्रीमती इंदिरा गांधी त्या वेळी आणीबाणीनंतरच्या मानहानीकारक पराभवानंतर पुन्हा मोठ्या दिमाखाने जनतेचा विश्वास संपादून पंतप्रधानपदावर आरूढ झाल्या होत्या. माँ म्हणाल्या, “इंदिराजी काही माझ्या ‘शिष्या’ नाहीत” श्रीमहाराज म्हणाले, “शिष्या नाहीत !” परंतु आपण तर इंदिराजींना आपल्या गळ्यातील माळ दिली आहे.” माँ म्हणाल्या, “माळ दिली हे खरे, परंतु ती इंदिराजी माझ्या ‘भक्त’ आहेत म्हणून.” यावर श्रीमहाराज निक्षून म्हणाले, “तुम्हीच माझ्या सद्गुरूंचा निरोप इंदिराजींना सांगितला पाहिजे.” माँ काही वेळ एकाग्रतेने श्रीमहाराजांकडे मूकपणे दृष्टी रोखून पाहात राहिल्या आणि नंतर काही अधिक न बोलता त्यांनी भास्करानंदांना इंदिराजींच्या भेटीची व्यवस्था करण्यास सांगितले. सद्गुरूंचा निरोप काय होता या विषयी श्रीमहाराजही उघडपणे काही बोलले नाहीत आणि माँनीही त्याबद्दल काही विचारले नाही.

येथे आधीची एक आठवण सांगणे अप्रस्तुत होणार नाही. १९७७ सालच्या निवडणुकीत काँग्रेसचा उत्तर भारतात दारुण पराभव झाला आणि सत्ता हातून गेली. या झंझावातात खुद्द इंदिराजी पुत्र संजयसह

पराभूत झाल्या. पुण्याला मंदिरात श्री.अशोकराव जोशी उत्सुकतेने रेडिओवर बातम्या ऐकत होते. इंदिराजींचा पराभव झाल्याचे ऐकून ते चटकन म्हणाले की 'बाई आता ग्रामपंचायतीतसुद्धा निवडून येणार नाहीत.' त्यावर श्रीमहाराज त्या वेळी त्यांना अडवून म्हणाले होते की इंदिराजी पुन्हा तीन-चार वर्षांतच सत्तेवर येतील आणि ही बातमी तूच मला देशील ! त्याप्रमाणे १९८० साली इंदिराजी पुन्हा शरणीची झुंज देऊन पंतप्रधान झाल्या.

मार्च १९८१ मधील माँच्या भेटीनंतर पडद्यामागे काही हालचाली झाल्या असाव्यात. त्याचा परिणाम म्हणून प्रथम इंदिराजींना पुण्याच्या मंदिरात आणण्यासाठी प्रयत्न सुरू होते. मात्र राजकारणाच्या दृष्टिकोनातून ते गैरसोईचे होईल म्हणून श्रीमहाराजांनीच दिल्लीला जावे असे ठरले. त्याप्रमाणे श्रीमहाराज सोबत श्री.वालावलकरसाहेब, श्री.बाजीराव टिकेकर आणि खासदार श्री.निंबाळकर यांना घेऊन पूर्वनिर्णयित वेळी इंदिराजींना त्यांच्या कार्यालयात भेटले. दोघांमध्ये तत्कालीन राजकीय स्थितीवर बोलणे झाले. त्या वेळी श्रीमहाराजांनी इंदिराजींना सांगितले की पुढील किमान पंचवीस वर्षे आणीबाणी वा तत्सम कायदा करून सर्वाधिकार आपल्या हाती घ्या. पुढील पंचवीस वर्षे निवडणुका नकोत. केवळ Benevolent Dictatorship (साह्यकारी, दयाळू हुकूमशाही) असावी. देशाचे सात विभाग पाडून दिल्ली सरकारने आपले प्रतिनिधी नेमून देशाचा कारभार करावा. श्रीमती गांधी म्हणाल्या की, यापूर्वी आणलेल्या आणीबाणीचे परिणाम मी अजून भोगत आहे. लोकांना आणीबाणी आणलेली आवडणार नाही. श्रीमहाराज म्हणाले, “आदिशक्ती आणि माझे सद्गुरू श्रीबाबा महाराज यांच्याकडून आलेला संदेश पोहोचवण्याचे काम मी केले. तुम्ही तो माना अगर न माना. मी माझे काम केले आहे. मात्र या आदेशाची कार्यवाही आपण करणार असाल तर मी तुमच्या पाठीशी उभा आहे. तुम्हाला काही भीती नाही.”

इंदिराजी म्हणाल्या, “आपण पुन्हा भेटू या. मी आपणाला तिकीट पाठवीन.” श्रीमहाराज म्हणाले, “माझे सद्गुरू सांगतील तेव्हाच आता मी परत येईन.” “बरं, मग मीच पुण्याला येईन,” असं त्या म्हणाल्या आणि त्यांनी श्रीमहाराजांना निरोप दिला.

१९८२-८३ मध्ये इंदिराजी पुण्याला श्रीमहाराजांना भेटायला येणार होत्या. परंतु तेथे राजकारणी आडवे आले आणि ती भेट रद्द झाली. १९८३ साली इंदिराजींनी श्रीमहाराजांना दिल्लीला भेटीसाठी बोलावले होते; परंतु ‘आता फार उशीर झाला आहे. आता भेटून उपयोग नाही’ असे सांगून श्रीमहाराजांनी ती भेट टाळली.

श्री.चंद्रकांत गोसालिया हे दि. २० ऑक्टोबर १९८४ रोजी श्रीमहाराजांचा, देशाच्या हिताचा असा, एक संदेश घेऊन इंदिराजींच्या भेटीला गेले होते. त्या दिवशी इंदिराजींनी दि. ७ नोव्हेंबर १९८४ रोजी श्रीमहाराजांच्या दर्शनाला येण्याची इच्छा व्यक्त केली. श्रीमहाराजांचे कानी हे घालताच ते खिन्नपणे म्हणाले, “ती येणे शक्य नाही. तुम्ही लिहून ठेवा. तिने आत्ताच यायला हवे होते.” श्री.गोसालिया म्हणाले, “आपण नक्की येतो असे त्या म्हणाल्या आहेत.” त्यावर श्रीमहाराज म्हणाले, “मी सांगितलेली

गोष्ट लक्षात ठेवा. तिचे येणे घडणार नाही.” त्यानंतर दि. ३१.१०.१९८४ रोजी इंदिराजींच्या सुरक्षारक्षकानेच त्यांची निर्घृण हत्या केली. गेल्या पंचवीस वर्षांत देशातील राजकारणात झालेल्या उलथा-पालथी आणि निवडणुकीच्या लोकशाही माध्यमातून राजरोस मार्गाने राजकारणाचे झालेले गुन्हेगारीकरण पाहिले की महाराज एवढी धडपड का करीत होते हे लक्षात येते.

राष्ट्रीय स्वयंसेवक संघाचे सरसंघचालक श्री.गोळवलकर गुरुजी एकदा पुण्याला श्रीमहाराजांना भेटायला श्रीबाबांच्या मंदिरात आले होते. गुरुजी हे देवी उपासक होते. हे स्थान पाहून आणि श्रीमहाराजांच्या भेटीने ते एवढे प्रभावित झाले की दर महिन्याला आपणाला प्रसाद व पिंजर पाठवावी अशी त्यांनी विनंती केली. गुरुजी नेहमी दौऱ्यावर असत. त्यामुळे आपला दौऱ्याचा कार्यक्रम कळवून प्रसाद कुठे पाठवायचा ते दरवेळी कळवीत असत. १९७२ मध्ये त्यांना कॅन्सरच्या उपचारासाठी मुंबईच्या टाटा रुग्णालयात दाखल करण्यात आले होते. त्या वेळी श्रीमहाराज श्री.वालावलकरसाहेबांना बरोबर घेऊन त्यांना भेटून आले. त्यांनी १९७२ साली देह ठेवीपर्यंत जवळजवळ दहा वर्षे मंदिरातून त्यांना प्रसाद आणि पिंजर पाठविली जात होती.

राष्ट्रीय स्वयंसेवक संघाचे श्री.नाना पालकर आणि श्री.शिवराय तेलंग यांनाही श्रीमहाराजांच्या प्रेमाचा हृद्य अनुभव आला. १९५७ सालच्या मार्च-एप्रिल मध्ये रा.स्व.संघाची एक सभा नाना चौकात शास्त्री हॉलमध्ये घेण्यात येणार होती. या दोन्ही नेत्यांनी श्रीमहाराजांना निमंत्रण देऊन खूप आग्रहाने सभेला उपस्थित राहाण्याची गळ घातली होती. सभेच्या दिवशी सभा सुरू होताहोता श्रीमहाराज सभास्थानी येऊन व्यासपीठासमोरील रांगेत बसले. सभा सुरू झाल्यामुळे तेलंग किंवा पालकर व्यासपीठावरून खाली उतरू शकले नाहीत; परंतु त्यांनी तेथूनच श्रीमहाराजांना नमस्कार केला.

सभा संपताच दोघेही लगेच श्रीमहाराजांना भेटण्यासाठी लगबगीने खाली उतरले; परंतु गर्दीत श्रीमहाराज त्यांना कोठे दिसलेच नाहीत. म्हणून शेवटी सभेतून मोकळे झाल्यावर श्रीमहाराजांची भेट घेण्यासाठी तालमकीवाडीमधील श्री.पांडुरंगराव मरबळ्ळी यांच्या घरी दोघेही पोहोचले. तेथे त्यांना आश्चर्याचा धक्काच बसला. पांडुरंगराव म्हणाले, “श्रीमहाराज मुंबईला आलेलेच नाहीत. ते आता पुण्यालाच आहेत.” या दोघांचा विश्वासच बसेना ! मात्र अखेर चौकशीअंती श्रीमहाराज पुण्यालाच आहेत हे त्यांना पटले आणि मग भक्तांच्या प्रेमाखातर अशी लीला करणाऱ्या श्रीमहाराजांबद्दल अतीव प्रेमाने त्यांचे उर भरून आले.

श्रीमहाराजांकडे आपल्या समस्या घेऊन अनेक प्रकारची माणसे येत असत. काही जण आपल्या वैयक्तिक प्रापंचिक अडचणी घेऊन येत, तर काही जणांना सामाजिक क्षेत्रात वावरताना अडचणी आलेल्या असत आणि ते महाराजांचा सल्ला घेण्यासाठी मोठ्या विश्वासाने येत असत. राजकीय क्षेत्रात काम करणारी नेते मंडळी आणि उच्चपदस्थ सरकारी अधिकारी अनेक वेळा आवर्जून श्रीमहाराजांना भेटायला येत असत.

ही हकिकत पन्नास-साठ वर्षांपूर्वीची आहे. त्या वेळी मुंबईला पाणीपुरवठा करण्यासाठी वैतरणा तलावाचे काम सुरू होते. मात्र त्या कामात सतत काही ना काही अडचणी येत होत्या. तेव्हा मुंबई

महापालिकेचे सिटी इंजिनिअर श्री.मोडकसाहेब हे श्रीमहाराजांना भेटायला आले आणि त्यांनी श्रीमहाराजांना वैतरणेचे काम सुरळीतपणे कसे पार पडेल या विषयी मार्गदर्शन करण्याची विनंती केली. तेव्हा श्रीमहाराजांनी त्यांना सांगितले की अक्कलकोट स्वामींचे एक मोठे तैलचित्र तयार करून वैतरणेकाठी लावा. हे चित्र कोणाकडून करून घ्यावे असे मोडक यांनी विचारले; तेव्हा श्रीमहाराज त्यांना तसेच श्री.मरबळी यांना घेऊन मरबळींचे एक परिचित श्री.चंद्रशेखर अनंत नाडकर्णी यांच्याकडे आले.

श्री.नाडकर्णी हे मरबळी यांचे स्टेट बँक ऑफ इंडियामधील सहकारी, मरबळी राहात त्या तालमकीवाडीजवळच ग्रॅन्ट रोडला राहात असत. नाडकर्णी यांना चित्रकला आणि फोटोग्राफी या दोन्ही कला चांगल्या अवगत होत्या. मात्र त्या त्यांनी छंद म्हणूनच जोपासल्या होत्या. ते स्वभावाने मितभाषी, शांत, थोडे संकोची होते. त्यामुळे चित्रकार म्हणून त्यांचा गाजावाजा झालेला नव्हता. मात्र त्यांनी काढलेले श्रीएकनाथ महाराजांचे एक तैलचित्र श्रीमहाराजांनी पाहिले होते. श्रीएकनाथ महाराजांच्या मस्तकावर नाग फणा धरून उभा आहे असे ते चित्र श्रीमहाराजांना अतिशय आवडले होते. नाडकर्णी हे श्रद्धाळू, आध्यात्मिक प्रवृत्तीचे गृहस्थ असल्यामुळे त्या चित्रामध्ये आवश्यक तो सात्त्विक भाव अतिशय चांगल्या रितीने व्यक्त झाला होता. ताडदेव, मुंबई येथील श्री.गणपतराव नाईक यांच्या घरी श्रीस्वामी समर्थांच्या प्रतिमेची स्थापना श्रीमहाराजांच्या हस्ते झाल्याची हकिकत सातव्या प्रकरणात आली आहे. ती प्रतिमाही श्री.चंद्रशेखर नाडकर्णी यांनीच केली होती. त्यामुळेच श्रीमहाराज मोडक यांना घेऊन नाडकर्णी यांच्याकडे आले आणि मोडकांचा परिचय करून देऊन श्रीमहाराजांनी श्रीअक्कलकोट स्वामींचे चित्र तयार करून देण्याविषयी त्यांना विनंती केली.

आपल्या संकोची स्वभावाला अनुसरून नाडकर्णी हे अतिशय महत्त्वाचे काम हाती घेण्यास कां-कू करू लागले. एखाद्या नामवंताला हे काम द्यावे, शिवाय स्वामींच्या विषयी आपणास फारशी माहिती नाही, वगैरे सबबी त्यांनी पुढे केल्या. तेव्हा श्रीमहाराज त्यांना म्हणाले, 'आत्ताच काही तुम्ही नाही म्हणू नका. तीन दिवसांनी आम्ही पुन्हा येऊ. तेव्हा विचार करून काय ते सांगा. मात्र तुम्हालाच हे काम चांगले जमेल असा माझा विश्वास आहे.'

दुसऱ्याच दिवशी उत्तरात्री त्यांना स्वप्नात एक दृष्टांत झाला. झोपेतून जागे होऊन त्यांनी आपल्या पत्नीला आणि आपले चिरंजीव श्री.विठ्ठल यांना उठवून अतिशय उत्तेजित स्वरात सांगितले की, श्रीस्वामींनी स्वप्नात दर्शन देऊन काळ्या रामाच्या मंदिरात दर्शनाला जाण्याची आज्ञा केली आहे. श्री.विठ्ठल नाडकर्णी हे चित्रकार चंद्रशेखर यांचे चिरंजीव सध्या मुंबईला 'इकॉनॉमिक टाइम्स'मध्ये वरिष्ठ साहाय्यक संपादक या पदावर काम पाहात आहेत. ते सांगतात की त्या रात्री आपले वडील त्या दृष्टांताने अतिशय भावनावश झाले होते, उत्तेजित स्वरात, मोठमोठ्याने ते आईला तो प्रसंग वर्णन करून सांगत होते. दुसऱ्या दिवशी चंद्रशेखर नाडकर्णी काळ्या रामाच्या मंदिरात गेले. तेथे मंदिरात एका भिंतीवर संपूर्ण भित्तिचित्र कृष्ण-धवल रंगात काढलेली छायाचित्रे लावलेली होती. त्यातच श्रीस्वामींचेही एक अतिशय

सुंदर छायाचित्र होते. ते पाहून नाडकर्णी यांनी स्फूर्ती घेऊन तैलचित्र करण्याचे ठरवले.

लंडनहून आयात केलेल्या उत्कृष्ट आर्टिस्ट कॅनव्हासवर भारी किंमतीचे रंग वापरून नाडकर्णी यांनी श्रीस्वामींची अतिशय सुंदर अशी प्रतिमा तयार केली. ती बेल्जिअम ग्लास आणि बर्मा टिकवूड वापरून बनविलेल्या चौकटीत बसविण्यात आली आणि ते चित्र वैतरणाकाठी स्थापन करण्यात आले. श्री.लक्ष्मण रामचंद्र फडके ऊर्फ स्वामी अमलानंद या समारंभाविषयी दि. २.५.१९५४ च्या पत्रात श्रीमहाराजांना लिहितात, “....श्रीस्वामींची मोठी प्रतिमा वैतर्णा हॉलमध्ये नानासो मोडक यांनी दि. १ ला बसविली. आपली सर्वांनी येणार म्हणून कल्पनेपलिकडे वाट पाहिली....” यथावकाश वैतरणा तलावाचे काम सुरळीतपणे पूर्ण झाले. तो तलाव आता ‘मोडकसागर’ या नावाने ओळखला जातो. ते तैलचित्र आजही तेथे पाहावयास मिळते.

श्री.नाडकर्णी यांनी मोडकसाहेबांसाठी चित्र तयार करून दिले ही बातमी एव्हाना चाळकरी शेजाऱ्यांना समजली होती. ते सारे जण नाडकर्णींना आग्रह करू लागले की मोडकांकडून चाळीसाठी दोन नळांची कनेक्शन्स मागून घ्या; परंतु नाडकर्णींना ते प्रशस्त वाटत नव्हते. आग्रह फारच होऊ लागला, तेव्हा एक दिवस त्यांनी अर्ज टाईपही केला, पण लगेच फाडून टाकला. एक जुनी कथा आहे की, एक राजा एकदा रात्री नगरातून फिरत होता. थंडीने कुडकुडणाऱ्या एका गरीब माणसाला पाहून त्याला दया आली आणि तो म्हणाला, ‘तुला काय पाहिजे ते माग.’ तेव्हा तो गरीब माणूस म्हणाला, ‘महाराज, मला फार थंडी वाजत आहे तेव्हा एक घोंगडी द्या.’ चाळकऱ्यांची मागणी तशीच होती; परंतु श्री.नाडकर्णींसारख्या आध्यात्मिक मनोवृत्तीच्या माणसाला अशा क्षुद्र गोष्टींमध्ये बिलकूल रस नव्हता. त्यांनी फक्त साहित्याची किंमत म्हणून खर्च झालेले साडेतीनशे रुपये तेवढेच घेतले. चित्राच्या निमित्ताने मिळालेले श्रीमहाराजांचे प्रेम आणि विश्वास नाडकर्णींच्या दृष्टीने अमूल्य होते.

या नंतर नाडकर्णींनी श्रीमहाराजांचे अनेक फोटो काढले. त्यांचे पोर्ट्रेटही काढले होते. १९५७-१९५८ च्या सुमारास नाडकर्णी यांच्या बंधूंनी मुलुंडला चार आणे चौरस वार या दराने सुमारे ८ एकर जमीन खरेदी करून एक सोसायटी स्थापन केली होती. त्यांनी श्री.चंद्रशेखर नाडकर्णी यांनाही सभासद होण्यासाठी बोलावले; परंतु त्यांचा ठाम निर्णय होत नव्हता. त्या वेळी एकदा श्रीमहाराज त्यांच्याकडे आले असता नाडकर्णींना म्हणाले, ‘हा तुझा बंगला नक्की होणार आणि पाण्याची सोय तर अशी होईल की अखळ्या मुंबईला पाणी मिळाले नाही तरी तुला मात्र नेहमीच पाणी मिळत राहील.’

त्या वेळी विठ्ठल नाडकर्णी सात-आठ वर्षांचे होते. महाराजांचे अतिशय लाडके होते. नेहमी श्रीमहाराजांशी मोकळेपणाने बोलायचे. मोठी माणसे महाराजांसमोर दबून वागायची, सावधपणे बोलायची; परंतु विठ्ठल नाडकर्णी बालसुलभ निरागसतेने बेधडकपणे महाराजांशी बोलायचे. या वेळीही ते पटकन म्हणाले, ‘छे, मुलुंडला त्या जंगलात कोण जाणार ? येथे माझे ऐंशी मित्र आहेत. त्यांना सोडून मी तिकडे मुळीच जाणार नाही.’ श्रीमहाराज त्या वेळी ठासून म्हणाले, ‘अरे, तूच नाही, तर तुझा बापदेखील

जाईल !' आणि सात मजली हास्याचा गडगडाट करून नंतर त्यांनी सिगरेटचा जोरदार झुरका मारला. सिगरेटच्या सोडलेल्या धुरातून रोखून मिशकिलपणे पाहाणारे श्रीमहाराज अजून विठ्ठल नाडकर्णींना स्पष्टपणे आठवतात. पुढे नाडकर्णींचा बंगला तयार झाला. सर्व जण तेथे राहायला गेले. काही दिवसातच त्यांच्या लक्षात आले की, खरोखरच आजूबाजूच्या बंगल्यात जेव्हा पाणी येत नाही, तेव्हाही नाडकर्णींच्या बंगल्यात मात्र नळाला पाणी येत असे. त्या वेळी सर्वांना श्रीमहाराजांचे शब्द आठवले. ३-४ वर्षांमागे दुरुस्तीचे काम चालू असताना असे लक्षात आले की, नाडकर्णींना मिळालेले नळाचे कनेक्शन एका मोठ्या जलवाहिनीवरून दिलेले आहे. या साठी कोणी काही मुद्दाम प्रयत्न केले नव्हते. हे घडले ते केवळ महाराजांच्या आशीर्वादामुळे ! नाडकर्णी कुटुंबीय असे मानतात की हे घर श्रीमहाराजांचेच आहे आणि आपण तेथे त्यांच्या कृपाछात्राखाली राहातो आणि म्हणूनच घराच्या कोणत्याही कामाला सुरुवात करताना प्रथम श्रीमहाराजांना स्मरणपूर्वक नारळ ठेवूनच मग कामाला प्रारंभ करतात. मध्यंतरी घराचा विस्तार करून काही भाग नव्याने बांधला. त्या वेळी विठ्ठल नाडकर्णी पुण्याला आले आणि कामाचे नकाशे महाराजांपुढे ठेवून त्यांनी श्रीमहाराजांचा आशीर्वाद मागितला. श्रीमहाराजांनी आनंदाने नकाशाला स्पर्श करून आशीर्वाद दिला.

विठ्ठल नाडकर्णी हे लहानपणापासून थोडे हूड स्वभावाचे होते. घरातील बाकी सर्व मंडळी उच्चभ्रू वर्गात मोडणारी. समाजात वावरताना आपल्या प्रतिमेला जपणारी, वागणुकीचे शिष्टसंमत नियम पाळणारी, शांत वृत्तीची, तर विठ्ठल नाडकर्णी हे आक्रमक, उग्र प्रकृती, सदैव ठोशास ठोसा देण्यास सज्ज. 'मी त्या वेळी थोडा व्हॅगबॉन्डच होतो' अशा शब्दातच विठ्ठल नाडकर्णींनी आपले वर्णन केले; परंतु श्रीमहाराज मात्र त्यांना अतिशय प्रेमाने वागवीत असत. एकदा महाराज त्यांना म्हणाले की, तू एक दिवस अध्यात्माकडे वळशील, त्या वेळी विठ्ठल नाडकर्णी मनातल्या मनात खूप हसले आणि स्वतःशीच म्हणाले की आपण मला अजून नीट ओळखले नाही; परंतु पुढे काही वर्षांनी खरोखरच विठ्ठल नाडकर्णी यांनी कुतूहलापोटी हटयोगाचा अभ्यास सुरू केला आणि पुढे इकॉनॉमिक टाइम्समधून आध्यात्मिक विषयांवर विपुल लेखन केले आणि करीत आहेत. आपला हा प्रवास श्रीमहाराजांच्या आशीर्वादाचे फळ आहे असे त्यांना वाटते.

रत्नागिरीचे हरिश्चंद्र दामोदर चव्हाण हे आता वयाची पंचाहत्तरी ओलांडलेले गृहस्थ अजूनही उत्साहाने श्रीबाबांच्या मंदिरात तसेच डेरवण येथील स्थानातही साजऱ्या होणाऱ्या सर्व उत्सवांना सणासमारंभांना उपस्थित असतात. कधीकधी आपल्या धर्मपत्नीलाही घेऊन आलेले असतात. अत्यंत सुखासमाधानाने निवृत्तीनंतरची कालक्रमणा करणारे श्री.चव्हाण आपल्या सुखी आयुष्याचे सारे श्रेय श्रीमहाराजांनी त्या उभयतांच्या मस्तकावर टाकलेल्या 'मंगलाक्षतांना' आणि दिलेल्या आशीर्वादाला देतात !

आजही तो प्रसंग सांगताना चव्हाणांच्या चेहऱ्यावर प्रसन्नता फुलते. रत्नागिरीला दि. २ मार्च १९५३ या दिवशी श्री.चव्हाणांचा विवाह सोहळा झाला. श्रीमहाराज त्याप्रसंगी आवर्जून उपस्थित होते. हे कसे झाले याचीही एक गमतीदार कथा आहे !

श्री.चव्हाणांचे वडील श्री.दामोदरपंत हे आपल्या मुलाच्या लग्नाचे निमंत्रण देण्यासाठी श्री.दत्तोपंत जोशी यांच्या गोखले नाक्यावरील टेलरिंगच्या दुकानात गेले होते. त्या वेळी तेथे श्रीमहाराज बसलेले होते. श्री.दामोदरपंतांना श्री.दत्तोपंतांनी डोळ्यांनी खुणावून श्रीमहाराजांनाही निमंत्रण पत्रिका देण्याचे सुचविले. प्रत्यक्ष परिचय नसला तरी दामोदरपंत त्यांना ओळखत होते. त्यांनी आनंदाने श्रीमहाराजांना पत्रिका देऊन नमस्कार केला. श्रीमहाराजांनी पत्रिका उघडून वाचली आणि म्हणाले, “लग्न रत्नागिरीतच आहे, वेळही ठीक आहे. मी जरूर येतो.” श्रीमहाराज श्री.हरिश्चंद्र चव्हाणांच्या गोरज मुहूर्तावर लागलेल्या लग्नाच्या वेळी हजर राहिले. लग्न लागल्यावर थोड्या वेळाने वधू-वर, नमस्कार करण्यासाठी श्रीमहाराज मंडपात बसले होते तेथे गेले. नारळ देऊन, उभयता त्यांच्या पाया पडले. श्रीमहाराजांनी वधू-वरांच्या मस्तकी अक्षता टाकून, शुभाशीर्वाद दिले. त्या आशीर्वादाच्या बळावरच आपला संसार सुखासमाधानाचा झाला आणि आजही ते आशीर्वाद आपल्या पाठीशी आहेत आणि पुढेही सदैव राहातील असा श्री.चव्हाणांचा ठाम विश्वास आहे. प्रत्येकाच्या आयुष्यात असे काही मोजके क्षण असतात की, ते साऱ्या आयुष्याला वेगळ्या उंचीवर नेऊन ठेवतात. माणूस ते क्षण आठवणींच्या कुपीत अमूल्य ठेव्यासारखे जपून ठेवतो. श्री.चव्हाणांनी आपल्या स्मृतीत हा क्षण असाच जपून ठेवला आहे.

सन १९५३ मध्ये विवाह झाला तेव्हा चव्हाण रत्नागिरीला सरकारी नोकरीत कायम झालेले होते. मात्र पगार महिना १०० रुपये आणि वार्षिक पगारवाढ तीन रुपयांची ! संसारात मुलाबाळांची भर पडू लागली तसे तुटपुंजा पगारात भागेना. त्यामुळे खासगी नोकरी पाहावी असे त्यांना वाटू लागले आणि पाठोपाठ तशी संधीही चालून आली.

वडील रत्नागिरीलाच कोंकण लाईनच्या आगबोट कंपनीत अधिकारी होते आणि त्यांची निवृत्ती जवळ आली होती. निवृत्त होणाऱ्या कर्मचाऱ्यांच्या जवळच्या नातलगाला नोकरी द्यायची असे कंपनीचे धोरण होते. त्याला अनुसरून श्री.हरिश्चंद्र चव्हाणांनी त्या कंपनीत अर्ज केला. मुंबईला प्रत्यक्ष मुलाखत झाली आणि १५ दिवसात चव्हाणांना रत्नागिरी बंदरातच नेमणूक झाल्याचे पत्रही मिळाले. पगारही २७५ रुपये म्हणजे त्या काळाच्या मानाने चांगला घसघशीतच होता.

पत्र हाती येताच श्री.चव्हाण वडिलांसमवेत श्रीमहाराजांना भेटायला टिळक आळीत गेले. त्यांनी पत्र श्रीमहाराजांना दाखविले. श्रीमहाराज म्हणाले, “कायम सरकारी नोकरी सोडून तू पळत्याच्या पाठीमागे कशाला धावतोस ? या कंपनीत जास्त पगार मिळेल एवढ्याचसाठी ना ?” मग श्रीमहाराज थोडा वेळ ध्यानस्थ बसले. काही वेळाने डोळे उघडून म्हणाले, “मी नको म्हटले तर तू नाराज होशील ! तू जा. पुढे पाहू ! मात्र ही कंपनी राहाणार नाही हे तुला सांगतो.” मात्र चव्हाणांचा कल नवी नोकरी धरण्याकडेच आहे हे लक्षात घेऊन श्रीमहाराजांनी दिलासा दिला की, तुझी कंपनी तू नोकरीत आहेस तोपर्यंत राहील. परंतु नंतर मात्र ती दिवाळखोरीत जाईल हे नक्की.

श्री.चव्हाण मार्च १९६१ मध्ये नव्या नोकरीत रुजू झाले आणि दुर्दैवाने १९६५ मध्येच ती कंपनी बंद

पडली; परंतु जयाचे कृपेने संसार सागरू। तरूनी पैलतारू जाती जीव॥ असा सद्गुरू पाठीराखा असल्यामुळे श्री.चव्हाणांना सिंदिया कंपनीत, मागील नोकरीचा कालावधी धरून, लगेचच घेण्यात आले. तेथे वयाच्या साठाव्या वर्षापर्यंत नोकरी करून १९८६ साली चव्हाण निवृत्त झाले आणि लगेचच 'सिंदिया' कंपनीही बंद पडली; परंतु तत्पुर्वी चव्हाणांना फंड, ग्रॅज्युईटी इत्यादी पोटी येणे रक्कम मिळाली होती. सिंदिया कंपनीत रुजू झाल्यावर १९६५ सालच्या श्रीसद्गुरू बाबा महाराजांच्या जयंती उत्सवाला चव्हाण आले होते. त्या वेळी श्रीमहाराज त्यांना म्हणाले, “झाले ना तुझ्या मनासारखे ! आता पुण्या-डेरवणला येत जा ! नामस्मरण कर ! श्रीबाबा सर्व मनोरथ पूर्ण करतील !”

श्रीमहाराजांनी दिलेला हा 'वसा' चव्हाणांनी आयुष्यभर सांभाळला !

एकदा असेच श्रीबाबांच्या जयंतीला चव्हाण पुण्याला आलेले होते. त्या वेळी श्रीमहाराजांनी त्यांना सांगितले की, तुमच्या चव्हाण कुटुंबात एक 'गुणाजीबाबा' नावाचे सत्पुरुष होऊन गेले. त्यांची सेवा कर, कारण त्यांचेच आशीर्वाद तुमच्या पाठीशी आहेत. तुझ्या चुलत आजोबांच्या घरी (कै.रामचंद्रराव चव्हाण) देव्हान्यात त्यांची प्रतिमा धूळ खात पडलेली आहे. तू त्यांची प्रतिमा करून घे आणि मनोभावे पूजा कर. हे विसरू नकोस.

श्रीमहाराजांच्या आज्ञेप्रमाणे चव्हाण सोबत एक छायाचित्रकार घेऊन आगाशेकोंड या आपल्या गावी गेले. तेथे खरोखरच गुणाजीबाबांचे जुने छायाचित्र होते. त्यावरून नवीन प्रतिमा करून चव्हाणांनी ती आपल्या देवघरात ठेवून तिची नित्यपूजा सुरू केली.

हे सर्व महाराजांना सांगण्यासाठी चव्हाण मुद्दाम पुण्याला आले. त्यांनी काही बोलण्याआधीच त्यांना पाहाताच श्रीमहाराज म्हणाले, “अरे चव्हाण ! तुमचे गुणाजीबाबा तू आणलेस ! ठीक केलेस ! तुमच्या कुटुंबाची भरभराट होईल. कसली उणीव राहणार नाही.”

श्री. चव्हाण म्हणतात, “जे मला ज्ञात नव्हते ते सांगून श्रीमहाराजांनी मला जागृत केले. मला माझ्या हितोपदेशाच्या दोन गोष्टी सांगितल्या. माझे हित-कल्याण कशात आहे ते सांगितले. तो ठेवा मी जपून ठेवला आहे.” जन्मभर जपलेला तो ठेवा चव्हाणांनी आपल्या मुलानातवंडांनाही दिला आहे.

पुण्याचे श्री.वसंतराव पेठे श्रीबाबा महाराजांचे अतिशय श्रद्धाळू भक्त होते. खरे तर ते श्रीबीडकर महाराजांच्या मठातही नित्यनेमाने दर्शनाला जात असत. मात्र कामावर जाताना किंवा अन्य कुठे जाताना, रस्त्यातच लागणाऱ्या श्रीबीडकर महाराजांच्या मठाच्या पायऱ्यांजवळ सायकल नेऊन पायरीवर एक पाय ठेवून, सायकलवर बसल्या बसल्याच ते श्रीबीडकर महाराजांना नमस्कार करायचे. एकदा श्रीबाबा पेठ्यांना म्हणाले, “अरे, श्रीबीडकर महाराज म्हणत होते, त्या पेठ्याचे पाय माझ्या डोक्यापर्यंत पोहोचत नाहीत !” पेठ्यांना एवढा इशारा पुरेसा होता. पुन्हा अशी चूक कधी झाली नाही.

श्रीबाबांच्या सांगण्यावरून १९४८-४९ सालापासून श्री.पेठे आणि त्यांच्या कुटुंबीयांनी एक गोष्ट अतिशय नेमाने केली आहे; दर गुरुवारी सकाळी आठ वाजता श्रीबीडकर महाराजांच्या मठात जाऊन,

तेथे श्रीबीडकर महाराजांना नैवेद्य दाखवून त्याचा प्रसाद श्रीबाबांना अर्पण करायचा हा नेम गेली ५७-५८ वर्षे पेठे कुटुंबीयांनी एकही गुरुवारी खंड न पाडता चालविला आहे. त्यासाठी पूर्वीपासून श्री.वसंतराव किंवा त्यांचे चिरंजीव श्री.रमेश किंवा श्री.मुकुंद हे कोठेही असले तरी कोणीतरी एकाने बुधवारी रात्री पुण्यात येऊन गुरुवारी श्रीबाबांना श्रीबीडकर महाराजांचा प्रसाद अर्पण करण्यासाठी हजर राहायचे हे ठरलेले असे. श्रीबाबा देहधारी असताना बाबांना आवडणारे पोह्यांसारखे खाद्यपदार्थ किंवा फळे नैवेद्यासाठी नेले जात. परंतु श्रीबाबांच्या महानिर्वाणानंतर मात्र एक श्रीफळ श्रीबीडकर महाराज मठात अर्पण करून त्यातील एक वाटी प्रसाद म्हणून ‘बाबांच्या प्लॉट’वर म्हणजे श्रीबाबांच्या मंदिरात आणून श्रीबाबांना अर्पण केली जाते. वरकरणी अतिशय साधी सोपी वाटणारी ही गोष्ट प्रत्यक्षात आचरायला अतिशय कठीण आहे. सतत ५०-६० वर्षे एखादा नेम अखंडपणे चालवायला प्रबळ निष्ठा आणि पूर्ण समर्पणवृत्ती लागते. पेठे कुटुंबीयांनी ती दाखविली आहे.

त्यामुळेच श्रीदिगंबरदास महाराजांनीही पेठे कुटुंबीयांवर सदैव आपली कृपादृष्टी ठेवली. १९६७ च्या जानेवारी महिन्यातील गोष्ट. रमेश पेठे एकदा असेच एका गुरुवारी प्रसाद घेऊन मंदिरात आले होते. श्रीमहाराजांनी रमेशरावांची चौकशी सुरू केली, “काय करतो आहेस ? काय चाललय ? शिक्षण का नुसती नाटकं करतोयस ?” त्यावर रमेशरावांनी, ‘बी.ए. झालोय, एम.ए.करतोय’ असे सांगितले. “मग नोकरी करणार काय ?” असे श्रीमहाराजांनी विचारले. तेव्हा, ‘शोधतोय, अगदी पार्ट टाईम मिळाली तरी करणार आहे,’ असे रमेशराव म्हणाले. तेवढ्यात तेथे पी.एम.टी.चे जनरल मॅनेजर श्री.दादासाहेब देसाई हे दर्शनासाठी आले, त्यांना श्रीमहाराज म्हणाले, “अरे दादा, हा रमेश पेठे ... बाबांचा शिष्य आहे. बी.ए. झालाय, त्याला पी.एम.टी.त लावून घे. पुढच्या शिक्षणाला मदत होईल.” श्री.दादासाहेब देसाई, “आज्ञा !” असं म्हणाले आणि १ फेब्रुवारीपासून रमेश पेठे पी.एम.टी.मध्ये नोकरीवर रुजू झाले.

रमेश पेठेचे वडीलबंधू श्री.मुकुंदराव हे बी.ई.(मेटॅलर्जी)ची परीक्षा प्रथम क्रमांकाने उत्तीर्ण होऊन, औरंगाबाद येथे एका फाऊंड्रीत जनरल मॅनेजर म्हणून रुजू झाले. एकदा ते पुण्याला आले असता श्रीमहाराजांच्या दर्शनाला आले होते. श्रीमहाराजांनी आस्थेवाइकपणे त्यांची सर्व चौकशी केली, चहा खाणे वगैरे झाले. त्या वेळी श्री.मुकुंदराव यांनी श्रीमहाराजांना आपली एक कल्पना सांगून श्रीमहाराजांचे मत विचारले.

मुकुंदरावांच्या फॅक्टरीच्या आवारात एक औदुंबर वृक्ष होता. त्याला पार बांधून एखादे दत्त मंदिर तेथे बांधावे असे मुकुंदरावांना वाटत होते. श्रीमहाराजांसमोर ही कल्पना मांडताच श्रीमहाराज क्षणभर डोळे मिटून स्तब्ध बसले आणि नंतर त्यांनी डोळे उघडून मुकुंदरावांना सांगितले की तू काही तेथे दत्त मंदिर वगैरे बांधण्याचा प्रयत्न करू नकोस. कारण आता तू तेथे फार दिवस राहाणार नाहीस !”

हे ऐकून मुकुंदराव तर सर्दच झाले. त्या कंपनीत एवढी वर्षे नोकरी करून मुकुंदरावांनी चांगला जम

बसविला होता आणि त्यामुळे आपण ती नोकरी सोडून देऊ किंवा आपणाला तेथून अन्यत्र जावे लागेल यावर त्यांचा विश्वास बसेना. मात्र श्रीमहाराजांच्या द्रष्टेपणाचा प्रत्यय नंतर काही वर्षांतच आला. मुकुंदरावांनी काही वर्षांनी ती कंपनी सोडली. आर्थिकदृष्ट्या अयशस्वी होऊन ती कंपनी बंद पडली आणि आज ती जागा ओसाड पडली आहे.

श्री.गंगाधर पाटील हे श्रीबाबांचे शिष्य. श्रीमहाराजांवरसुद्धा त्यांची अपार भक्ती होती. त्यांची कन्या लहानपणापासूनच श्रीमहाराजांच्या दर्शनाला जायची. या सौ.सुनीता माधव बेंडे सांगतात की, लग्नानंतर एकदा टिटवाळ्याजवळील वांशिद या गावी पतीसमवेत त्यांचे वास्तव्य होते. एक दिवस खूप नैराश्य आले आणि देवघरात देवासमोर बसून त्या खूप रडल्या. पुढे दोन दिवसांनी त्यांचे वडील श्री.गंगाधर पाटील त्यांना भेटायला वांशिद येथे आले. वडील असे अचानक आलेले पाहून त्यांना आनंदही वाटला आणि आश्चर्यही वाटले. त्यांनी वडिलांना विचारले की आपण आज असे अचानक कसे काय आलात ? तेव्हा वडील म्हणाले, “अगं, मंदिरात श्रीमहाराजांच्या दर्शनाला गेलो होतो, तेव्हा श्रीमहाराजांनी तुझी ख्याली खुशाली विचारली आणि मला म्हणाले, ‘मुलीचे लग्न करून दिले म्हणजे जबाबदारी संपली असे होत नाही. अधूनमधून तिच्या घरी जावे, तिची विचारपूस करावी, तिला काही दुखलंखुपलं पहावे.’ मग श्रीमहाराज असे का म्हणाले असावेत याचा विचार करताना तुझ्याकडे येऊन तुला भेटावे असे फार वाटले म्हणून मी आज तुला भेटायला आलो.” त्यानंतर सौ.सुनीताताईंनी दोन दिवसांपूर्वी आपणाला कसे वाईट वाटले याची हकिकत वडिलांना सांगितली. श्रीमहाराजांची कूर्मासम कृपादृष्टी आपल्या भक्तांवर सदैव असायची आणि त्यामुळेच सर्वांना ते आपल्या माता पित्यासमान वाटायचे.

सौ.सुनीताताईंचे पती श्री.माधवराव बेंडे हे एकदा आजारी होते. औषधोपचारांसाठी त्यांना घोसावळ्याच्या पानांची गरज होती. शहरात ही पाने कुठून मिळणार म्हणून सौ.सुनीताताईंनी श्रीमहाराजांना विचारले तर लगेच वझेकाकांना सांगून, त्यांना पाने मिळतील अशी व्यवस्था केली. अशा लहानमोठ्या कृतीतून जो जिवाळा आणि आपलेपणा व्यक्त व्हायचा; त्यामुळे भक्तमंडळी अगदी हरखून जायची.

सौ.सुनीताताई एकदा खूप आजारी होत्या. रोगनिदान होण्यासाठी तपासणी करण्याचे ठरले होते. श्रीमहाराजांवर सर्व काही सोपवूनच त्या हॉस्पिटलमध्ये गेल्या होत्या. लोकल अ‍ॅनेस्थेशिया दिला होता तरीही वेदना असह्य झाल्यामुळे त्यांनी “महाराज, आता मला वाचवा !” अशी आर्त हाक मूकपणेच मारली आणि त्या क्षणीच “झालं हं बेंडेबाई !” असा श्रीमहाराजांचा आश्वासक आवाज त्यांना ऐकू आला. श्रीमहाराज भक्तांच्या संकटकाळी सदैव शेजारी राहून भक्ताला धीर देत असतात याची प्रचितीच त्यांना आली.

श्री.माधवराव काजरेकर हे १९८७च्या ऑक्टोबरपासून मंदिरात श्रीमहाराजांच्या सेवेसाठी राहू लागले. श्रीमहाराजांजवळ राहून त्यांची लहान मोठी कामे माधवराव अत्यंत भक्तिभावाने आणि आत्मीयतेने करीत असत. आजही त्याच समर्पण भावनेने माधवराव मंदिरात वावरत असतात. श्रीमहाराजांना चहा

करून देणे, जेवण वाढणे, अंथरूण घालणे अशी अनेक प्रकारे ते श्रीमहाराजांची सेवा करीत. श्रीमहाराजांचीही माधवरावांवर फार मर्जी होती. माधवरावांना ते अनेक वेगवेगळ्या टोपण नावांनी हाक मारायचे आणि माधवरावांनाच त्याला तत्परतेने 'ओ' द्यावी लागे. श्रीमहाराजांचा शीघ्रकोपी स्वभाव पाहाता, माधवरावांना प्रत्येक क्षणी अत्यंत दक्षतेने वागावे लागे. प्रत्येक कृती आणि शब्द वावगा येणार नाही या दृष्टीने अत्यंत सावधपणे वागावे, बोलावे लागे.

एकदा श्रीमहाराज आंधोळ करून पंचाने अंग पुसून तो पंचा आडवा नेसून आपल्या खोलीत आले. माधवरावांनी नेसावयाचा पंचा त्यांच्या हाती दिला. श्रीमहाराजांनी तो नेसून अंग पुसण्याचा पंचा माधवरावांजवळ दिला आणि विचारले, "आता काय करतो आहेस?" तेव्हा माधवराव म्हणाले, "हा पंचा धुऊन टाकतो." श्रीमहाराज एकदम संतापले व म्हणाले, "तू माझ्या पंच्याला अजिबात हात लावू नकोस, माझा मी धुवीन, धुऊन 'टाकतो' असे म्हणतोस? ही तुझी माझ्याबद्दलची भावना?" असे खूप बोलले. अखेरीस श्री.माधवरावांनी आपली चूक कबूल केल्यावर श्रीमहाराज म्हणाले, "कपडे धुवायला देतो म्हणावे, धुवून टाकतो, करून टाकतो, घेऊन टाकतो असे म्हणून त्या कामाबद्दल आपण फारसे गंभीर नाही असे ध्वनीत होते."

काही वेळा तर श्रीमहाराज आपणावर का रागावले आहेत याचे कारणच माधवरावांच्या लक्षात यायचे नाही ! एकदा असेच श्रीमहाराज माधवरावांवर खूप रागावले. संतापून वाक्ताडन करू लागले; परंतु माधवरावांना आपले काय चुकले आहे तेच कळेना. अखेरीस त्यांनी मनातल्या मनात स्वामींची प्रार्थना सुरू केली. माधवराव स्वामींना प्रार्थू लागले, "श्रीस्वामी, काय झाले आहे तेच मला कळत नाही, मात्र आपण मला या प्रसंगातून वाचवा !" तर पुढच्या क्षणी श्रीमहाराज म्हणाले, "स्वामींना कितीही सांकडे घातलेस तरी ते माझ्याच बाजूने कौल देतील !" हे शब्द ऐकल्याबरोबर श्रीमहाराज म्हणजे दुसरेतिसरे कोणी नसून प्रत्यक्ष श्रीस्वामी समर्थच आहेत असा मनामध्ये स्वच्छ प्रकाश पडून माधवरावांनी श्रीमहाराजांच्या पायावर डोके ठेवले आणि "आपणच 'श्री स्वामी समर्थ' आहात" असे म्हटले. माधवराव वर उठून पाहातात तर श्रीमहाराज प्रसन्नपणे माधवरावांकडे पाहून हसत होते. तेव्हा हे सारे नाट्य श्रीमहाराजांनी माधवरावांच्या मनातील द्वैतभाव जाण्यासाठी आणि श्रीमहाराज म्हणजेच 'श्री स्वामी समर्थ' हे पटविण्यासाठी घडविले होते हे माधवरावांच्या लक्षात आले.

श्री.श्रीराम विठ्ठल जोग तथा बाळू जोग हे रत्नागिरीला राहाणारे एक हॉटेल व्यावसायिक आहेत. उत्साही आणि मनमोकळ्या स्वभावाच्या जोगांना संगीताची आवड आणि हार्मोनियम वादनाची कला अवगत आहे. श्री.जोग त्यांच्या नातेवाइकांच्यामुळे श्रीमहाराजांच्या भक्त परिवारात सामील झाले आणि श्रीमहाराजांना कीर्तनाच्या वेळी पेटीची साथ करू लागले. श्रीमहाराजांची त्यांच्यावर मर्जी होती. एकदा डेरवण येथे स्वयंपाक करण्यास कोणी नव्हते म्हणून श्रीमहाराजांनी आठ दिवस जोगांना जेवण करायलाही बोलावून घेतले होते.

या जोगांचे रत्नागिरीला जुन्या माळनाक्यावर उपाहारगृह आहे. पंचवीस-तीस वर्षांपूर्वी जागेच्या मालकाने जागा खाली करून देण्यास फर्माविले. उत्तम चाललेला व्यवसाय अचानक बंद करावा लागतो की काय अशी परिस्थिती उद्भवली. जोगांनी आपली अडचण श्रीमहाराजांच्या कानी घातली. तेव्हा श्रीमहाराजांनी त्यांना सांगितले की, ते स्वतः त्यांच्या पाठीशी खंबीरपणे उभे आहेत. जोगांपासून त्यांची व्यवसायाची जागा कोणी काढून घेऊ शकणार नाही आणि त्यांचा व्यवसाय सुरळीत चालेल, त्यांना कधीही चरितार्थाची अडचण येणार नाही. पुढे हे प्रकरण न्यायालयात गेले. प्रदीर्घकाळपर्यंत खटला चालू होता. जोगांनी नामवंत वकील दिले होते. अंतिम सुनावणीच्या वेळी ते वकिलही यश मिळण्याबद्दल साशंक होते; परंतु जोगांनी त्यांना सांगितले की, तुम्ही तुमच्या प्रयत्नांची पराकाष्ठा करा. यश आपल्यालाच मिळेल कारण माझ्या सद्गुरूंचा आशीर्वाद माझ्या पाठीशी आहे. जोगांच्या या सांगण्याप्रमाणे त्यांच्या वकिलांनी अखेरचा प्रयत्न म्हणून सर्व कागदपत्रे चाळताना जागेच्या मालकाने पुरावा म्हणून सादर केलेल्या कागदपत्रातच त्रुटी मिळाली आणि ती त्रुटी न्यायाधीशाच्या नजरेला आणून देताच, त्यांनी ताबडतोब जोगांच्या बाजूने निर्णय दिला.

या निर्णयाच्या वेळी विरुद्ध बाजूच्या वकिलाने आणखी काही मुद्दे उपस्थित करून निर्णय टाळण्याचा, किमानपक्षी पुढे ढकलण्याचा प्रयत्न केला. त्या वेळी न्यायमूर्ती एकदम क्रोधाविष्ट झाले आणि त्यांनी त्या वकिलाला बरेच वाक्ताडन केले. सहसा न्यायाधीश असे उत्तेजित होऊन बोलत नाहीत; परंतु त्या दिवशीचा त्यांचा तो आवेश आणि क्रोध पाहून श्रीमहाराजच कोर्टात निवाडा देत आहेत असेच जोग यांना वाटले. आज श्री.जोगांचा व्यवसाय सुस्थितीत आहे, त्यांचा मुलगा तो व्यवस्थितपणे सांभाळीत आहे आणि मुख्य म्हणजे जागेच्या मालकाशीही आता कोणत्याही प्रकारची कटुता शिल्लक न राहाता, सलोख्याचे संबंध प्रस्थापित झाले आहेत. आपले जीवन श्रीमहाराजांच्या आशीर्वादामुळेच कृतार्थ झाले असा श्री.जोग यांचा ठाम विश्वास आहे.

श्री.जोग यांनी आपला एक प्रमादही तेवढ्याच मोकळेपणाने सांगितला आहे. मध्यंतरी काही जवळच्या लोकांच्या सांगण्यावरून जोग श्रीमहाराजांकडे येण्याचे बंद झाले. श्रीमहाराजांचा जोगांवर लोभ होता. जोग श्रीमहाराजांकडे कोणामुळे यायचे बंद झाले हेही त्यांना ठाऊक होते. म्हणून एकदा श्री.बाजीराव टिकेकरांना व्यक्तीशः गाडी घेऊन पाठविले आणि जोगांना, “मला एकदा तरी भेटून जा, फार तर पुन्हा येऊ नकोस,” असा निरोप पाठविला. मात्र जोगांनी त्या प्रेमाच्या बोलावण्याचा अव्हेर केला आणि मग श्रीमहाराजांनी तो विषय त्यांच्या पद्धतीप्रमाणे नंतर कधी बोलण्यातसुद्धा आणला नाही. मात्र यथावकाश आपण केवढा भयंकर प्रमाद केला आहे हे जोगांना जाणवले. संसारातील लहानमोठ्या अडीअडचणींच्या वेळी मनात श्रीमहाराजांचीच आठवण जागी व्हायची. पूर्वजन्मीच्या सुकृताने प्राप्त झालेले श्रीमहाराजांचे कृपाछत्र आपण करंटेपणाने फेकून दिले याची मनाला सतत टोचणी लागायची. श्रीमहाराजांचे प्रेमाचे बोलावणे धुडकावून लावण्याचा उद्धटपणा आपण केला आणि आता क्षमायाचना तरी कोणत्या तोंडाने

करावी असे वाटून, मंदिरात पुन्हा जाऊन श्रीमहाराजांना भेटण्याचेही धैर्य होईना आणि न भेटल्यामुळे मन शांत होईना. श्रीमहाराजांनी १९८९ साली देह ठेवला, तेव्हाही मंदिरात जाण्याचे धैर्य झाले नाही. मात्र १९९२-९३ साली एक दिवस अपराधाची टोचणी असह्य होऊन मन बंड करून उठले आणि जोग पुण्याला श्रीबाबांच्या मंदिराच्या दारी पूर्ण पश्चात्तापाने लीन होऊन आले. त्याला तात्कालिक कारण झाले श्रीमहाराजांचे चरित्र “तूंचि बाप, धनी !” श्री.तात्या भिडेनी हे चरित्र प्रकाशित झाल्यावर जोगांना दिले होते. ते वाचताना जोग भूतकाळातील श्रीमहाराजांच्यासमवेत घालविलेल्या दिवसांच्या आठवणींनी अनेक वेळा भारावून गेले, त्यांचे अंतःकरण वारंवार भरून आले आणि वाचताना डोळ्यांना अश्रुधारा लागल्या आणि ते पुण्याला मंदिरात दाखल झाले. त्या वेळी श्रीकाका महाराज मंदिराची व्यवस्था पाहू लागले होते.

श्री.जोगांनी त्या वेळी निःसंदिग्ध शब्दात आपल्या चुकीची कबुली देऊन लेखी क्षमा-याचना केली आणि मग त्यांना मंदिरात प्रवेश देण्यात आला. श्री.जोगांसाठी श्री.भिडे (तात्या) यांनी हमीदाखल साक्षीदार म्हणून स्वाक्षरी केली. श्री.जोग श्रीबाबांच्या मंदिरात आणि श्रीमहाराजांच्या समाधिस्थानी जाऊन विनम्र भावनेने नमस्कार करून आले. त्या प्रसंगाची आठवण सांगताना ते म्हणाले की, श्रीकाका महाराजांनी जेव्हा प्रथम माझी ‘हजेरी’ घेतली, तेव्हा श्रीमहाराजच श्रीकाकांच्या रूपाने माझा मूर्खपणा माझ्या पदरात घालीत आहेत असे वाटले. मात्र नंतर श्रीकाकांनी पुन्हा कधीही एका शब्दाने माझ्या अपराधाचा पुनरुच्चार केला नाही. ज्या मायेने त्यांनी मला जवळ केले तेव्हाही श्रीमहाराज श्रीकाकांच्याच रूपाने पुन्हा मला लाभले आहेत असे वाटले. प्रकृतीच्या तक्रारीमुळे आणि वयोमानाप्रमाणे आता मंदिरात येणे होत नाही; परंतु आपल्याच प्रमादाचे ओझे मनावर अनेक वर्षे बाळगणारे जोग आता त्या ओझ्यातून मुक्त होऊन, आपल्या सद्गुरूंच्या चिंतनात, नामस्मरणात सुखेनैव कालक्रमण करीत आहेत. “शक्य होईल तेव्हा पोमेंडीला श्रीमहाराजांच्या जन्मस्थानी जातो. आता माझ्यासाठी ‘पुणे’ आणि ‘डेरवण’ ही दोन्ही तीर्थे तेथेच आहेत,” असे श्री.जोग सांगतात.

श्री.मधुकर काळे आणि त्यांच्या पत्नी श्रीमती ऊर्मिला काळे यांची श्रीमहाराजांवर अनन्य निष्ठा होती. दोघंही सत्शील, धार्मिक आणि सदाचरणी. परंतु संसारात मात्र सुरुवातीला त्यांचे सूर नीट जुळले नाहीत आणि सुसंवादी, आनंदी वातावरण राहिले नाही.

ऊर्मिलाबाई नेहमी जप, स्तोत्र पठण, पूजा-पाठ वगैरे नेमाने करीत असत. एक दिवस जप करीत बसल्या असताना त्यांना समोरील देव्हारा एकदम दोलायमान झाला आहे आणि घर उदाच्या वासाने आणि धुराने भरून गेले आहे असे वाटले. देव्हार्यात देवांऐवजी एका तेजःपुंज माहात्म्याचे दर्शन त्यांना जाणवले. हे दर्शन आपण आपल्या पतीसमवेत घेत आहोत असेही त्यांना जाणवले. प्रत्यक्षात मधुकर काळे त्या वेळी त्यांच्या कार्यालयात होते. हा अनुभव त्यांनी सायंकाळी पती घरी आल्यावर त्यांना सांगितला, परंतु अशा गोष्टींवर त्यांचा विशेष विश्वास नव्हता.

पुढे काही दिवसांनी मधुकर काळे यांचे चुलत बंधू भाऊराव काळे या उभयतांना श्रीमहाराजांच्या दर्शनासाठी मंदिरात घेऊन आले. त्या वेळी प्रापंचिक कटकटींमुळे उभयतांचे मानसिक संतुलन बिघडलेले होते. परंतु त्या स्थितीमध्येही श्रीमती ऊर्मिलाबाईंनी श्रीमहाराजांचे दर्शन होताच, आपण देव्हान्यामध्ये पाहिलेली विभूती हीच एवढे ओळखले आणि श्रीमहाराजांजवळ तसे बोलूनही दाखविले. त्यावर श्रीमहाराज स्मित करीत म्हणाले, “आता ओळख पटलेली दिसतेय !”

मधुकर काळेच्या संसारातील अडचणी त्यांच्या अतृप्त पितरांमुळे आहेत असे सांगून श्रीमहाराजांनी पितरांना संतुष्ट करण्यासाठी काय विधी करावेत हे त्यांना सांगितले. श्रीमहाराजांनी त्यांना पूजेसाठी गुरुपरंपरेचा फोटो दिला आणि उपासना करण्याविषयी सांगितले. श्रीमहाराजांच्या सांगण्याप्रमाणे विधी केल्यावर संसारातील त्रास कमी झाला. उपासनेमुळे मनालाही शांती लाभली. नोकरीनिमित्ताने ‘दोहद’ वगैरे दूरवर कोठेतरी वास्तव्य असे; परंतु श्रीमहाराजांना वारंवार पत्रे लिहून उपासनेतील आपल्या शंका, अडचणी ते विचारीत आणि श्रीमहाराज त्यांना उत्तरे पाठवून विस्तृत मार्गदर्शन करीत. श्रीमहाराजांनी श्री.काळे यांना लिहिलेली अनेक पत्रे उपलब्ध आहेत.

काळे दांपत्याला अपत्यप्राप्ती झाली नाही; परंतु श्रीमहाराजांच्या आज्ञेने एका मुलीला त्यांनी आपल्या मुलीसारखी वाढवली आणि तिचे यथायोग्य पालन करून पुढे तिचे सुयोग्य ठिकाणी लग्न लावून दिले. हे लग्नही श्रीमहाराजांच्या मार्गदर्शनानेच झाले. कन्यादानाचे पुण्य मोठे आहे. ते आपणाला केवळ श्रीमहाराजांमुळेच लाभले असे श्रीमती काळे सांगतात. दोघंही मुलीसह अनेक वेळा मंदिरात दर्शनाला येत असत. गुरुपौर्णिमा आणि श्रीबाबांची जयंती या दोन उत्सवांना १९६४ ते ८४ सालापर्यंत प्रतिवर्षी अगदी न चुकता येत असत. एकदा मंदिरात आरती चालू होती. त्या वेळी ऊर्मिलाबाईंना “काय हवंय तुला ?” असे विचारल्याचा भास झाला. त्या वेळी त्यांनी “तुम्हीच जे योग्य असेल ते मला द्या,” असे म्हटले. त्या वेळी श्रीबाबांच्या समाधीवर सोनचाफ्याची फुले वाहिलेली होती. त्यातील दोन फुले प्रसाद म्हणून आपणाला मिळावीत असे त्यांना वाटले. आरती झाल्यावर श्रीमहाराजांनी त्यातील ओंजळभर फुले उचलली आणि प्रत्येकाला एकएक फूल दिले. आश्चर्य म्हणजे ऊर्मिलाबाईंच्या हातावर श्रीमहाराजांनी दोन फुले ठेवली !

श्री.मधुकरराव यांना श्रीमहाराजांनी गरुडेश्वर येथून आणलेली सांबयुक्त पादुका दिली होती. त्याच्या जोडीची दुसरी मी तुमच्या पत्नीला नंतर देईन असे त्यांनी सांगितले होते. ऊर्मिलाबाई यांना एक विष्णुपद त्यापूर्वी सापडलेले होते. ते विष्णुपद व श्रीमहाराजांनी दिलेली पादुका अशी जोडी त्यांनी देव्हान्यात नित्यपूजेला ठेवली होती.

मधुकरराव यांचे निधन झाल्यावर ऊर्मिलाबाई उंबरगाव येथे एकट्याच दिवस कंठीत होत्या. मनाला आधार फक्त श्रीसद्गुरूंच्या नामस्मरणाचा. एक दिवस अंगणातील तुळशीजवळ एक पादुकासदृश पाषाण त्यांना मिळाला. त्यांच्या कानात आवाज आला, “मी पादुका देईन म्हणालो होतो ना ? हीच

ती !” परंतु एकाकी आयुष्यामुळे आणि परिस्थितीमुळे मन उदास झालेले होते. आहेत तेच देव सांभाळणे भविष्यात झेपेल की नाही अशी स्थिती आहे. त्यात आणखी ही पादुका आणून भर कशाला घालायची असा विचार करून त्यांनी तो पाषाण टाकून दिला.

मात्र घरात आल्यावर त्यांच्या मनाला टोचणी लागली. आपण चुकलो असे वाटू लागले; म्हणून त्या ती पादुका शोधण्यासाठी पुन्हा अंगणात गेल्या. परंतु ती मिळाली नाही. दैव देते पण कर्म नेते अशी त्यांची अवस्था झाली. त्यांनी मनोमन श्रीमहाराजांची क्षमा मागितली. परंतु पुढे काही दिवसातच एक चमत्कार त्यांच्या अनुभवास आला. एक दिवस देव्हान्यातील देवांवर वाहिलेल्या कण्हेरीच्या फुलांपैकी फक्त श्रीमहाराजांनी दिलेल्या पादुकांवरील फुले दुसऱ्या दिवशीही अगदी ताजी टवटवीत राहिली होती. बाकी सर्व फुले नेहमीप्रमाणे शुष्क निर्माल्यावस्थेत होती. या अनुभवाने ऊर्मिलाबाईंना अतिशय आनंद झाला आणि श्रीसद्गुरूंची कृपादृष्टी आपणावर आहे असा विश्वास वाटला.

श्रीमहाराज आजारी आहेत असे समजल्यावर ऊर्मिलाबाई आपली भाची सौ.गोडबोले यांच्यासमवेत श्रीमहाराजांच्या दर्शनासाठी आल्या होत्या. सेवकांनी थोडा वेळ थांबायला सांगितले. ऊर्मिलाबाई नामस्मरण करीत थांबल्या होत्या. एवढ्यात कानात शब्द ऐकू आले, “देह प्रारब्ध कसं संपवायचं असतं ते बघायचं आहे का ?” आणि नंतर काही वेळाने श्रीमहाराज सेवकांचा आधार घेऊन बाहेर आले. नीट चालता येत नव्हते. अंगावर कपडेही ठीक नव्हते. ऊर्मिलाबाईंनी नमस्कार केला. परंतु श्रीमहाराजांनी आपणाला ओळखले नसावे असे वाटून त्यांना खेद वाटला. समाधिमंदिरातून बाहेर पडताना नेहमीप्रमाणे एकदा हात जोडण्यासाठी त्या पाठी वळल्या, तेव्हा श्रीमहाराज कोणाचाही आधार न घेता एकटेच उभे आहेत, दृष्टी ध्यानमग्न आणि आशीर्वादसूचक अशी हाताची मुद्रा केली आहे, असे त्यांचे दर्शन झाले आणि ऊर्मिलाबाईंना धन्य वाटले. त्या आशीर्वादाने दिलेले आत्मिक बळ आजही ऊर्मिलाबाई यांच्या अनुभवाला येते.

पतींचे निधन झाल्यामुळे १९८४ नंतर त्यांना वारंवार मंदिरात येणे जमत नसे. परंतु ज्याप्रमाणे मानसपूजा करतात त्या प्रकारे रोज पूजेच्या वेळी त्या मंदिरात येऊन श्रीबाबा महाराजांच्या समाधीचे आणि श्रीमहाराजांचे मनाने दर्शन घ्यायच्या. श्रीमहाराजांची प्रकृती बिघडल्याचे समजल्यावर त्या मनानेच निवासस्थानातील वास्तूच्या खोलीत जाऊन श्रीमहाराजांचे दर्शन घेत असत. एक दिवस मनश्चक्षुंपुढे कॉटवरील गादी गुंडाळून ठेवलेली आहे असे दृष्य दिसले. तेव्हा त्या गडबडल्या आणि अंतर्ध्यामी वसणाऱ्या श्रीमहाराजांनाच त्यांनी विचारले की, “आता नमस्कार कुठे करायचा ?” तेव्हा आज्ञा झाल्यागत मन आज जेथे श्रीमहाराजांचे समाधिमंदिर आहे, तेथे आले आणि चौथऱ्यासारखी जागा दिसली व येथे नमस्कार करावा अशी आज्ञा झाली. त्यांनी तेथे नमस्कार केला. परंतु काहीतरी विपरीत घडले आहे असे वाटून मनाला बेचैनी आली. शेवटी सातव्या दिवशी श्रीमहाराजांच्या निर्वाणाची माहिती देणारे पत्र मिळाले आणि मग या दृष्टान्ताचा उलगडा झाला. अनन्य निष्ठा ठेवणाऱ्या भक्तांच्या

अंतर्यामी श्रीमहाराज सदैव वास करून असतात याची वारंवार प्रचिती ऊर्मिलाबाईंसारख्या भक्तांना येत असते आणि तीच त्यांच्या वाटचालीत आधार देणारी काठी असते.

श्रीमहाराजांनी सांगितल्याप्रमाणे श्रीमती ऊर्मिलाबाई यांनी आपली भाची, पूर्वाश्रमीची कु.ज्योती फडके हिला आपल्या मुलीसारखी वाढविली होती. पुढे श्रीमहाराजांच्या मार्गदर्शनानुसार तिचा विवाह श्री.शशिकांत जोशी यांच्याशी १९८१ साली झाला. या सौ.शीतल जोशी यांनी श्रीमहाराजांच्या संदर्भातील काही सुंदर आठवणी सांगितल्या आहेत.

एकदा श्री.मधुकर काळे यांनी वखारीतून कोळसे खरेदी केले. त्या वेळी कोळसेवाल्याने नजरचुकीने पाच रुपये अधिक परत केले. काळे यांच्या ते त्याच वेळी लक्षात आले. परंतु 'कोळसेवाला लबाडच आहे, त्याला पैसे कशाला परत करायचे ?' असा विचार करून काळेंनी ते पैसे परत दिले नाहीत. मात्र मनाला थोडी टोचणी लागली. ही गोष्ट दोहद येथे घडलेली. जेव्हा काळे काही दिवसांनी पुण्याला आले, तेव्हा श्रीमहाराज म्हणाले, "अरे मधुभाऊ त्या अंबालालचे (वखारवाल्याचे) पाच रुपये देऊन टाक बरं ! ते फेडण्यासाठी उगाचच एखादा जन्म वाया घालवावा लागेल." श्री.काळे हे ऐकून थक्क झाले. श्रीमहाराजांची क्षमा मागून ते घरी आले आणि त्यांनी कोळसेवाल्याचे पैसे सर्वप्रथम देऊन टाकले.

श्री.काळे रेल्वे वर्कशॉपमध्ये कामाला होते. एक दिवस काम आटोपून घरी परत येत असताना त्यांना वाटू लागले की आज आपण वर्कशॉपमधील मशिन बंद करायला विसरलो आहोत. ते विचार मनातून झटकून टाकून ते पुढे चालत राहिले पण सारखे तेच विचार मनात येत होते. परंतु मागे न वळता मनातील विचार दुर्लक्षून ते पुढेच जाऊ लागले. शेवटी पायात मणाची बेडी घातल्यागत त्यांचे पाय जमिनीला जखडले गेले; तेव्हा त्यांनी मागे जाऊन एकदा मनाची खात्री करायचे ठरविले. ते वर्कशॉपमध्ये परत आले आणि पाहतात तो काय ? मशिन खरंच चालू होते आणि कंपनांमुळे जागेवरून सरकत सरकत भिंतीपाशी आले होते. भिंतीजवळ येऊन ते आपटले असते तर मशिनचे नुकसान झाले असते आणि त्याचा ठपका काळेंवर आला असता. काळे तेथे पोहोचले तेव्हा भिंतीपासून जेमतेम इंचभर अंतरावर मशिन आलेले होते. काळे यांनी मशिन बंद केले आणि या प्रसंगातून श्रीमहाराजांनीच आपल्याला वाचविले आहे याची जाणीव होऊन त्यांनी श्रीमहाराजांना शतशः नमस्कार केले.

श्री.काळे यांनी श्री गोंदवलेकर महाराजांचे चरित्र वाचले. त्यामध्ये श्री गोंदवलेकर महाराजांचे असे प्रतिपादन आहे की जर तुम्ही बेशुद्धीत जाण्याच्या अखेरच्या क्षणापर्यंत नामस्मरण करीत राहिलात तर बेशुद्धीतसुद्धा तुमचे नामस्मरण अखंड राहील ही जबाबदारी माझी ! जेव्हा श्री.काळे यांच्यावर हृदय शस्त्रक्रिया होणार होती, त्या वेळी सश्रद्ध मनाच्या काळेंनी या वचनाची प्रचिती येते का हे पाहायचे आपल्या मनाशी ठरविले आणि ऑपरेशनपूर्वी भूल दिली जात असताना जाणीवपूर्वक सतत नामस्मरण करीत राहिले. बेशुद्धीच्या त्या काळात तीन-चार वेळा शुद्ध आल्यासारखे झाले. त्या वेळी कानावर घंटानाद व नामस्मरणाचे ध्वनी पडले. ऑपरेशन व्यवस्थितपणे पार पडले. श्रीमहाराजांचे आशीर्वाद

पाठीशी होते. समाधिमंदिरातून रोज अंगारा-सुंठवडा येत होता. त्यामुळे सर्व काही व्यवस्थितरीत्या होऊन तब्येत सुधारू लागली. एक दिवस श्रीमहाराज स्वतः त्यांना भेटण्यासाठी हॉस्पिटलमध्ये आले. त्या वेळी त्यांनी काळेंना विचारले, “बेशुद्धीमध्येसुद्धा परमेश्वर असतो याची जाणीव झाली ना ?” या प्रश्नाने सर्व संतांमध्ये एकरूपत्व कसे असते याचाच प्रत्यय श्री.काळे यांना आला.

श्री.अरुण कोडिलकर या पुण्यातील एक भक्तांनी एक सुंदर आठवण सांगितली आहे. १९६८ साला असावे. अरुणराव श्रीमहाराजांच्या दर्शनाला आलेले होते. श्रीमहाराजांसमोरील बाकावर बसून श्रीमहाराजांशी बोलत होते. श्रीमहाराजांचे धूम्रपान अधूनमधून चालूच होते. टेबलाशेजारच्या खिडकीच्या पट्टीवर ‘पिवळा हत्ती’चे पाकीट आणि काडेपेटी ठेवलेलीच असे. त्या दिवशी अरुणराव श्रीमहाराजांना म्हणाले, “महाराज तब्येतीला एवढे धूम्रपान बरे नव्हे.” डोळे किलकिले करीत हसतहसत महाराज म्हणाले, “उद्या सोडून देऊ का ? पण नाही ! देह ठेवण्यासाठी असे काही तरी धरून ठेवावेच लागते ! हे तुला आत्ता कळणार नाही.”

पुढे एक दिवस श्रीमहाराजांनी धूम्रपान बंद केले ते कायमचे ! मनावर आणि इंद्रियांवर पूर्ण नियंत्रण असलेल्या श्रीमहाराजांच्या दृष्टीने अशा गोष्टी अतिशय क्षुल्लक होत्या.

अरुणरावांना श्रीमहाराजांनी सद्गुरुभक्ती कशी करावी या विषयी उपदेश करताना सांगितले, “आपल्या अंतःकरणात सद्गुरू असे भरून राहिले पाहिजेत की तेथे सद्गुरूंच्या विचारांशिवाय दुसरे विचार येणार नाहीत, त्यांचे तत्त्वाशिवाय दुसरे तत्त्व येणार नाही. आपण सद्गुरूंच्या चरणी पडून राहायला पाहिजे.”

श्री.वल्लभशेट बाहेती यांचे कुटुंब श्रीबाबांच्या प्लॉटच्या शेजारीच असलेल्या इमारतीत खूप वर्षे वास्तव्याला होते. १९५६ साली श्रीमहाराजांनी श्रीबाबांच्या समाधिमंदिराच्या उभारणीची धुरा स्वीकारली. तेव्हापासूनच श्रीमहाराजांच्या निकट सहवासाचे महत्वाग्य बाहेती कुटुंबीयांना लाभले. या स्थानाच्या जडणघडणीतील प्रत्येक घडामोडीचे वल्लभशेट साक्षीदार आहेत. किराणा दुकानाचा व्यवसाय करणारे बाहेती मंदिरात लागणाऱ्या किराणा मालाचा पुरवठा करीत. गेली एकावन्न वर्षे हे व्यावहारिक नाते अखंड टिकून आहे. यावरूनच श्री.बाहेतींचा व्यवहार किती चोख आणि सचोटीचा आहे याची कल्पना येते.

त्याचबरोबर श्रीमहाराजांवर बाहेती कुटुंबीयांनी विलक्षण श्रद्धा ठेवली. आत्यंतिक प्रेम केले, संपूर्ण विश्वास ठेवला आणि आज अत्यंत सुखासमाधानाने कृतार्थ जीवन जगणारे श्री.वल्लभशेट आणि सौ.प्रमिलाबेन आपल्या या सुखी आयुष्याचे सारे श्रेय श्रीमहाराजांच्या कृपादृष्टीला देतात.

सौ.प्रमिलाबेन यांचे माहेर अहमदनगर येथील ‘काब्रा’ कुटुंबात आहे. त्यांचे आजोबा हे श्रीसंत काका महाराज उपळेकर यांचे शिष्य होते. श्री उपळेकर महाराजांची काब्रा कुटुंबीयांवर कृपा होती. सौ.प्रमिलाबेनच्या आईचे नाव ‘अयोध्या’ होते. प्रमिलाबेनना ते ‘अयोध्येची मुलगी’ असे संबोधायचे. “अयोध्येची मुलगी कोठे आहे ?” अशी अधूनमधून चौकशी करायचे. मग छोट्या प्रमिलाबेन दर्शनला जाऊ लागल्या आणि मनात भक्तिमार्गाचे बीज पडले. सौ. प्रमिलाबेन यांचा श्री.वल्लभशेट यांच्याशी

विवाह होऊन त्या पुण्याला निघाल्या तेव्हा आशीर्वाद घेण्यासाठी त्या श्री उपळेकर महाराजांकडे गेल्या, “आता आपले दर्शन कसे होणार ?” असे प्रमिलाबेननी विषादयुक्त अंतःकरणाने विचारले. तेव्हा ते म्हणाले, “काही काळजी करू नकोस. शेजारीच विठोबा आहे. त्याचे दर्शन घेत जा. तो तुझा सांभाळ करील.” त्या वेळी प्रमिलाबेनना ‘विठोबा’ म्हणजे कोण काहीच माहीत नव्हते. परंतु पुण्याला आल्यावर मात्र बाहेरी कुटुंबीयांसमवेत त्याही श्रीमहाराजांच्या दर्शनाला येऊ लागल्या.

लग्नानंतर एकदा प्रमिलाबेन माहेरी गेल्या होत्या. श्री उपळेकर महाराजांच्या दर्शनासाठी त्या गेल्या. त्या वेळी ते म्हणाले, “आता दोन महिन्यांनी अधिक महिना येतोय, तेव्हा वाण घायला तरी ये किंवा घ्यायला तरी ये !” प्रमिलाबेन थोड्या बुचकळ्यात पडल्या. मग त्यांनी ही हकिकत श्रीमहाराजांच्या कानी घातली. तेव्हा श्रीमहाराज म्हणाले की, “तू वाण घायला जा !” मग महाराजांनी कोणते वाण घायचे वगैरे सर्व सांगितले. त्याप्रमाणे सर्व तयारी केली आणि माहेरी निघताना श्रीमहाराजांना नमस्कार करण्यासाठी त्या मंदिरात आल्या. त्या वेळी श्रीमहाराज किंचित्काळ स्तब्ध बसले. डोळे मिटून ध्यान केले आणि म्हणाले, “माझ्या मुलीला पाठवतोय, कोठे जाऊ नका !” नंतर त्यांनी प्रमिलाबेनना निरोप दिला.

इकडे श्री उपळेकर महाराज मात्र आदल्या दिवशीपासूनच कोठे गायब झाले होते. भक्तमंडळी शोधाशोध करित होती, परंतु ते कोठे आहेत याचा काही पत्ता लागत नव्हता. मात्र दुसऱ्या दिवशी ते सकाळी अचानक परत आले आणि घराबाहेरील ओट्यावर पेपर वाचत बसले होते. तेथून ते क्षणभरही उठले नाहीत. उन्हे ओट्यावर आली, तरीही ते तेथून हलले नाहीत. प्रमिलाबेनना पुण्याहून निघून फलटणला पोहोचायला ३॥-४ तास तरी लागले. त्या ताबडतोब श्री उपळेकर महाराजांकडे गेल्या. नमस्कार करून त्यांनी वाण दिले. त्यांना पाहाताच श्री उपळेकर महाराज म्हणाले, “काय ग, किती उशीर केलास ! केव्हापासून वाट पाहत येथे बसलोय !” त्या वेळी प्रमिलाबेनना श्रीमहाराजांचे स्वगतासारखे बोलणे “माझ्या मुलीला पाठवतोय, कोठे जाऊ नका !” आठवले आणि या दोन सत्पुरुषांत कसा संपर्क असतो याचा प्रत्यय आला. आदल्या दिवशी अज्ञातस्थळी निघून गेलेले श्री उपळेकर महाराज श्रीमहाराजांनी संदेश पाठविल्यामुळेच सकाळीसकाळी परतून ‘श्रीमहाराजांच्या मुली’ची वाट पाहत उन्हात ताटकळत बसले होते. मग प्रसादाचे भोजन घेऊन प्रमिलाबेन घरी परतल्या. पुण्याला आल्यावर सस्मित चेहऱ्याने श्रीमहाराजांनी विचारले, “दर्शन झाले ना !” तेव्हा प्रमिलाबेननी होकार दिला. प्रमिलाबेनना त्या वेळी धन्यधन्य वाटले.

प्रमिलाबेन चौथ्या वेळी गरोदर होत्या, त्या वेळी एक दिवस श्रीमहाराजांनी एक नारळ त्यांच्या हाती दिला आणि तो देवघरात ठेवण्यास सांगितले. जर प्रसूती सुखरूप झाली तर हा नारळ फोडून सर्वांनी प्रसाद म्हणून घ्या, मात्र जर काही अनिष्ट घडले तर नारळ नदीच्या प्रवाहात विसर्जित करा असे त्यांनी सांगितले. त्या वेळी श्री. वल्लभशेटही आजारी पडलेले होते आणि दुखणेही तसे मामुली नव्हते. पुढे यथावकाश प्रमिलाबेन प्रसूत झाल्या, मुलगा झाला. परंतु पहिल्या काही दिवसातच त्याची तब्येत

बिघडली आणि न्युमोनिया होऊन बाविसाव्या दिवशी तो मुलगा गेला. श्रीमहाराजांनी सांगितले होते, त्याप्रमाणे तो नारळ विसर्जित करण्यात आला. पुढे या दुःखातून थोडे सावरल्यावर आणि वल्लभशेटनाही बरे वाटल्यावर श्रीमहाराजांनी त्यांना समजावून सांगितले की अरिष्ट खरे तर वल्लभशेट यांचेवरच येऊ घातलेले होते, परंतु त्यांच्या सुदैवाने ते टळले.

अनेक लहान मोठे प्रसंग प्रमिलाबेनना काल परवा घडल्यासारखे आठवतात. एकदा शिवरात्रीच्या दिवशी प्रमिलाबेन मंदिरात दर्शनासाठी आल्या होत्या. त्या नेहमी सकाळी ७।-७।। वाजता येत असत. मात्र त्या दिवशी साडेदहा होऊन गेले होते. महाराज म्हणाले, “बस, घाई नाही आहे ना ?” प्रमिलाबेन थांबल्या. श्रीमहाराजांनी काही नाणी घेतली. ती आपल्या मुखामध्ये ठेवून काही वेळ ध्यानस्थ झाले आणि नंतर ती नाणी त्यांनी प्रमिलाबेनना दिली. ते सव्वाअकरा रुपये होते. श्रीमहाराज म्हणाले, “हे पैसे जपून ठेव. याच्या बदल्यात कोणी लाख रुपये देऊ केले तरी ते कोणाला देऊ नकोस !” अजूनही ते पैसे प्रमिलाबेननी जपून ठेवले आहेत. सूर्याने द्रौपदीला जशी थाळी दिली आणि तिने हजारो याचकांना अन्न देऊन संतुष्ट केले. त्याचप्रमाणे या सव्वाअकरा रुपयांनीच आपला संसार चालत आहे, असे प्रमिलाबेनना वाटते.

एकदा बोलताबोलता श्रीमहाराज म्हणाले की, “तुमच्या मुलीचे लग्न मोठ्या थाटामाटात होईल ! मोठा समारंभ होईल.” तेव्हा प्रमिलाबेन म्हणाल्या, “आम्ही किराणा व्यापारी, अगदी कमी उत्पन्नाचा धंदा, खाऊनपिऊन सुखी आहोत एवढेच. मात्र भपकेदार, भव्य विवाह समारंभ आमच्या हातून कसा होणार ? आमची ताकद ती किती ?” तेव्हा महाराज म्हणाले, “तू कशाला त्याची चिंता करतेस ? मी तुझ्या मुलीकडे काय ते देतो !” प्रमिलाबेननी म्हटलं, “मुलीकडे देणार आहात ?” तेव्हा ते म्हणाले, “बरं तर, मग तुझ्या मुलाकडे देतो !” आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे बाहेती दापंत्याचा मुलगा मॅट्रिकपर्यंतचेही शिक्षण पूर्ण न होताच १४-१५ व्या वर्षी स्वतंत्र व्यवसायात उतरला. त्याला संपूर्ण देशभरासाठी एक एजन्सी मिळाली आणि धंद्यात अगदी लहान वयात यशस्वी झाला. त्याने भरपूर पैसा मिळविला. बाहेती कुटुंबाची आर्थिक स्थिती चांगलीच सुधारली आणि मुलीचे लग्नही श्रीमहाराजांच्या सांगण्याप्रमाणे मोठ्या थाटामाटातच झाले.

एकदा प्रमिलाबेनना उत्सवाच्या वेळी पंगतीमध्ये श्रीमहाराजांनी सात पुरणपोळ्या वाढल्या, सोबत तुपाची वाटी आणि दुधाचीही वाटी. समोर महाराज कमरेवर हात ठेवून ठाम उभे. प्रमिलाबेननी कशाबशा पोळ्या संपविल्या. मात्र आता सायंकाळी काही प्रसादाला येणार नाही, असे सांगून त्या घरी गेल्या. श्रीमहाराज म्हणाले, “बघशील तू ! सायंकाळी तुला भूक लागेल आणि तू येशील !” आणि तसेच झाले. पोळ्यांचा जराही त्रास झाला नाही आणि प्रमिलाबेननी सायंकाळीही मंदिरात येऊन प्रसाद घेतला.

प्रमिलाबेनना श्रीमहाराजांच्या निर्वाणानंतरही त्यांचे अस्तित्व मंदिरात अचानक कोठेतरी क्षण-अर्धा क्षण जाणवते. विलक्षण सुगंध जाणवतो. एकदा श्रीकाका महाराज बसलेले असताना, अचानक त्यांचे

जागी श्रीमहाराजांची मूर्ती दिसू लागली. क्षणात श्रीमहाराज तर क्षणात श्रीकाका महाराज असे आलटून-पालटून दिसू लागले. त्या वेळी प्रमिलाबेन यांची खात्री पटली की आपण श्रीकाकांच्या देहातून येथे वावरत आहोत याचीच प्रचिती श्रीमहाराज देत आहेत.

प्रमिलाबेनना एकदा एक विलक्षण सूचक स्वप्न पडले. श्रीबाबा एका भव्य वैभवशाली अशा रथात बसले आहेत. रथाला सात शुभ्र घोडे आहेत आणि श्रीबाबा म्हणत आहेत की अद्याप केवळ दोनच घोडे धावत आहेत. सातही घोडे धावतील तेव्हा या स्थानाचे वैभव पाहाशील !

प्रमिलाबेन आजही अगदी नियमितपणे मंदिरात दर्शनाला येतात. त्यांच्याच शब्दात सांगायचे तर श्रीमहाराज त्यांना घेऊन येतात. मध्यंतरी १० वर्षे त्यांना गुडघेदुखीचा त्रास होत होता. डॉक्टरांनी ऑपरेशन करायला सांगितले होते. परंतु श्रीकाका महाराजांनी काही उपासना करायला सांगितली. ‘वैद्यो नारायणो हरि’ या श्रद्धेने ती उपासना करताच प्रमिलाबेन आता गुडघेदुखीतून मुक्त झाल्या आहेत.

वल्लभशेटना जे. कृष्णमूर्तीचे वाङ्मय आणि विचार आवडायचे. एकदा ते श्रीमहाराजांना म्हणाले की, देव आहे किंवा नाही याचा विचार करण्यापेक्षा माणसाने स्वतःला ओळखले पाहिजे, अशा आशयाचे कृष्णमूर्तीचे विचार मला आवडतात. श्रीमहाराज त्यांना म्हणाले, “अरे ते उच्च पातळीवरचे साधक आहेत. नवव्या पायरीवर उभ्या असलेल्या साधकाचे अनुकरण पहिल्या पायरीवर उभ्या असलेल्या सामान्य माणसाला कसे करता येईल ? सामान्यांनी नामस्मरण, ध्यान असे सहज सुलभ मार्गच चोखाळावेत. भक्तिमार्गानेच वाटचाल सुलभ होते.” पुढे काही दिवस मन सैरभैर झाले, परंतु श्रीमहाराजांनी हात धरून त्यांना योग्य मार्गावर आणून सोडले. श्रीमहाराजांच्या निर्वाणानंतर वल्लभशेटना स्वप्नात एक दिवस, श्रीमहाराज, मुळेकाका आणि स्वतः वल्लभशेट एका मंदिरात उभे आहेत, असे दृश्य स्वप्नात दिसले. श्रीमहाराज म्हणाले, “मी कोठे बसू?” श्री वल्लभशेट म्हणाले, “माझ्या हृदयात बसा !” आणि आनंदातिरेकाने ते जागे झाले. श्रीमहाराजांचे प्लॉटमधील झोपडीतील वास्तव्य, बाबांच्या मंदिराची उभारणी अशा आरंभापासूनच्या सर्व गोष्टी बाहेतीशेटनी पाहिल्या आहेत. या प्रारंभीच्या काळात, एकदा बाहेतीकडे सांगलीहून एका नातेवाइकांचे लग्नाचे वऱ्हाड आले होते. ते सारेजण मंदिरात दर्शनाला गेले, त्या प्रत्येकाला प्रसाद म्हणून श्रीमहाराजांनी ५० रुपयांची नोट दिली. सारे वऱ्हाडी अगदी थक्क होऊन गेले. अशा अनेक घटना श्री.बाहेती नेहमी सांगत असतात.

श्रीसंत नाना पाठक हे एक थोर आत्मसाक्षात्कारी सत्पुरुष सोलापूर येथे होऊन गेले. नाशिक येथील महान संत श्री गजानन महाराज गुप्ते यांचे ते प्रमुख शिष्य होते. श्री नाना पाठक हे नाशिकला वास्तव्याला असताना, श्रीसंत काका निरोखेकर हे श्रीबाबांचे गुरुबंधू त्यांना नेहमी श्रीबाबांबद्दल अनेक गोष्टी सांगत. त्यामुळे श्रीबाबांच्या दर्शनाची ओढ श्री नाना पाठक यांच्या मनात निर्माण झालेली होती. श्री नाना पुण्याला आले की ते श्रीबाबांच्या दर्शनाला भक्तिभावाने येत असत. श्रीबीडकर महाराजांच्या सर्व शिष्यांना श्री गजानन महाराज गुप्ते यांचेविषयी अतोनात आदर व प्रेम वाटे. दर्शनाला आलेल्या श्री नाना

पाठकांना श्रीबाबा नेहमी दोन सुपाऱ्या देत असत. एक पंचवटीत दत्त मंदिरात ठेवण्यासाठी व दुसरी श्री गजानन महाराजांना देण्यासाठी. श्री नाना पाठकांशी बोलताना ते नेहमी म्हणत, “तुम्ही तुमच्या गुरूंना पाच दिलेत, पण मी मात्र चारच दिले.” या गूढ उक्तीचा अर्थबोध श्री नाना पाठक यांना होत नसे. परंतु संतसत्पुरुषांमधील प्रेमादराचे नाते किती दृढ आणि अतर्क्य असते याचा प्रत्यय पुढे श्रीबाबांच्या महानिर्वाणानंतर आला. श्रीबाबांच्या महानिर्वाणानंतर, श्रीदिगंबरदास महाराजांनी श्रीबाबांचा प्रसाद म्हणून श्री नाना पाठक यांना पाच कलदार रुपये पाठवून दिले. ते पाहून श्री नाना यांना श्रीबाबा वारंवार उल्लेख करीत त्या गोष्टीची आठवण झाली आणि श्रीमहाराजांच्या अतःसाक्षित्वाच्या या कृतीने ते भारावून गेले. आपल्या आठवणींच्या पुस्तकात त्यांनी आवर्जून ही हकिकत सांगितली आहे.

वे.मू. मिलिंद बोरकर गुरुजी काही कामानिमित्त बडोद्याला गेले असता तेथे त्यांना श्री. सप्रे नावाचे एक वृद्ध गृहस्थ योगायोगाने भेटले. श्री.सप्रे हे श्री रंगावधूत स्वामींचे शिष्य आहेत. श्री.सप्रे पूर्वी श्री सीतारामबुवा देहधारी असतांना काही दिवस सावड्याला श्री वहाळकरबुवांच्या समाधिमंदिरात राहिलेले होते. ते श्रीहनुमान उपासक होते. श्रीमहाराजांचे आध्यात्मिक सामर्थ्य त्यांच्या लक्षात आलेले होते, त्यामुळे श्रीमहाराजांच्या विषयी त्यांच्या मनात अतिशय आदर भावना होती. यासंदर्भात त्यांनी श्रीमहाराजांची एक आठवण श्री. बोरकर गुरुजी यांना सांगितली. बाहेरगावाहून एकदा अचानक शंभर-सव्वाशे माणसे मंदिरात दर्शनासाठी आली. श्रीमहाराजांनी चहा करण्यास सांगितले. मंदिरामध्ये एवढ्या लोकांना चहा देण्यासाठी आवश्यक तेवढी चहापूड, साखर, दूध ही सामग्री नव्हती. आचारी गोंधळात पडला. एवढा चहा कसा तयार करायचा ? त्या वेळी श्री. सप्रे यांनी आचार्याला सांगितले, “तुला काळजी करण्याचे कारण नाही ! आहे त्या साखर, पुडीतून होईल तेवढा चहा कर ! ते सिद्धपुरुष आहेत. त्यांना सर्व काही माहीत आहे. तरीही त्यांनी चहा करायला सांगितला आहे. तेव्हा तेच सर्व प्रसंग निभावून नेतील.” त्याप्रमाणे आचार्याने चहा केला आणि तो आलेल्या सर्व मंडळींना पुरून थोडा शिल्लकही राहिला.

श्री.सप्रे गेली अनेक वर्षे बडोद्यालाच आहेत. पुन्हा सावर्डे-डेरवण येथे येणे झालेले नाही. त्यांनी उत्सुकतेने बोरकर गुरुजींना सद्यस्थितीविषयी विचारले असता बोरकर गुरुजी यांनी श्रीकाका महाराजांविषयी आणि पुणे, डेरवण स्थानांविषयी माहिती दिली. त्या वेळी श्री.सप्रे म्हणाले की, श्रीकाका महाराज हे महान हनुमानोपासक आहेत. खरं तर त्यांची श्रीमहाराजांच्या पश्चात या स्थानाची जबाबदारी उचलण्याची मनापासून इच्छा नव्हती आणि म्हणूनच अनेक इच्छुकांना बाजूस सारून श्रीमहाराजांनी त्यांच्याकडे बळेबळेच ही जबाबदारी सोपविली आहे आणि त्यांच्या नेतृत्वाखाली हे स्थान खूप वृद्धिंगत होणार आहे.

■ ■ ■

प्रकरण : २०

विवेके पाहता, नाम रूप नासे । चैतन्य ते असे जैसे तैसे॥

सन १९७८-७९ पासून १९८४-८५ पर्यंत श्रीमहाराजांना अनेक झंझावाती वादळांना तोंड द्यावे लागले. पुण्यात आणि डेरवण येथेही या कालावधीत हितशत्रूंच्या कारवायांना विलक्षण जोर चढला होता. हा सर्व काळ श्रीमहाराजांच्या शारीरिक आणि मानसिक क्षमतेची कसोटी पाहाणारा होता. श्रीमहाराजांचे वयही सत्तरी गाठू पाहात होते. मानसिकदृष्ट्या श्रीमहाराज अगदी अखेरपर्यंत कणखर होते. पण एवढी वर्षे केलेल्या अविश्रांत मेहनतीचे परिणाम शरीरावर होणे अपरिहार्य होते. रक्तदाब, मधुमेह या विकारांनी देहावर आक्रमण केले होते. कफविकारही त्रास देत होता. डोळ्यात मोतीबिंदू झाले होते. परमेश्वराने देह धारण करून या जगात अवतार घेतला, तेव्हा त्यालाही मानवी देहाच्या मर्यादा सुटल्या नाहीत.

त्यांच्या सहवासात असणाऱ्या, दर्शनाला येणाऱ्या भक्तांना श्रीमहाराजांच्या खालावणाऱ्या प्रकृतीची काळजी वाटे. पण कोणी त्यांना त्यांच्या तब्येतीविषयी विचारलेले आवडत नसे. कोणी काळजी व्यक्त केली तर ताडकन उभे राहायचे. पैलवानासारखे दंड थोपटून म्हणायचे, “मला काय झालंय ? चल, माझ्याबरोबर कुस्ती खेळतोस ?” आणि स्वतःच खळखळून हसायचे. मात्र हे सर्व आपल्या शिष्यांच्या समाधानासाठी असायचे.

आपण निर्माण केलेल्या या पसाऱ्याची व्यवस्था लावण्याचा विचार मात्र आपल्या मनात श्रीमहाराजांनी सुरू केला होता. संपूर्ण आयुष्याचे मोल देऊन उभारलेल्या कार्याची धुरा, आपल्या खांद्यावर समर्थपणे वाहू शकेल असा शिष्यवर त्यांना घडवायचा होता. अवतीभवती अनेक शिष्यगण होते. अगदी घरादाराचा त्याग करून मंदिरातच आपले सर्वस्व अर्पून राहिलेले भक्तगणही होते. परंतु आपण कोणता वारसा आपल्या शिष्याकडे सुपूर्द करणार आहोत याची श्रीमहाराजांना पूर्ण कल्पना होती. ही काही ऐश्वर्यसंपन्न मठातील, सोन्या-मोत्यांनी मढविलेली, मखमली, गुबगुबीत मठाधिपतीची गादी नव्हती तर हे केवळ असिधाराव्रत होते. सर्वस्वाचा त्याग करून कुटुंब-संसार सोडून, एवढेच नव्हे तर ‘स्व’त्वाचाही त्याग करून, केवळ गुरुसेवेचे व्रत हाती घेऊन, संपूर्ण आयुष्याची आहुती गुरूंच्या चरणी, भक्तिभावपूर्वक अर्पण करू शकेल असा शिष्य त्यांना शोधायचा होता आणि असा शिष्य दि. ४ जून १९७६ रोजी आपल्या पावलांनी चालत श्रीबाबांच्या मंदिरात दाखल झाला. अर्थातच याची कल्पना ना त्या शिष्याला होती ना मंदिरातील अन्य कोणा भक्तजनांना !

श्री.रघुनाथ केशव जोशी ऊर्फ रावसाहेब हे श्रीमहाराजांचे अनुग्रहीत शिष्य. पावसला श्रीस्वामी स्वरूपानंदांच्या उपस्थितीत श्रीमहाराजांनी १९५१-५२ साली त्यांना अनुग्रह दिला होता. रघुनाथराव,

त्यांचे वडीलबंधू श्री.दत्तोपंत हे सारे महाराजांचे शिष्य तर होतेच, परंतु त्यांचे वडील हुतात्मा श्री.केशव महादेव जोशी आणि श्रीमहाराजांचे आजोबा हरी सखाराम यांच्यापासून या दोन कुटुंबांत घनिष्ट संबंध होते. ते संबंध १९५१च्या दरम्यान श्री.रघुनाथराव रत्नागिरीला नोकरीनिमित्ताने पुन्हा आल्यावर अधिकच दृढ झाले. श्री.रघुनाथराव त्या वेळी दत्तोपंतांकडेच सहकुटुंब राहात होते. अध्यात्माविषयीच्या जिज्ञासेने हे दोन्ही बंधू आपले मित्र बापू खांडेकर यांच्यासह श्रीमहाराजांच्या सान्निध्यात अधिकाधिक वेळ राहू लागले. हा सर्व भाग चौथ्या प्रकरणात तपशिलवार आलेला आहेच. श्रीमहाराज त्या वेळी काही दिवस या बंधूंच्या घरी राहायला आले होते.

एक दिवस श्रीमहाराजांनी घरी येताच अंगणात खेळत असलेला रघुनाथराव यांचा मुलगा चि.अशोक (श्रीकाका महाराज) याला पाहिले. त्याला आपल्याकडे बोलावून घेतले. मांडीवर बसवून त्याला उपासनामंत्र दिला. हा सारा घटनाक्रम एवढा अनपेक्षित होता की सारे जण ते पाहून थक्क झाले आणि आनंदितसुद्धा !

या वेळी श्री.अशोकरावांना एका विचित्र त्रासाला तोंड द्यावे लागत होते. जेमतेम सात वर्षांच्या अशोकरावांना झोपेमध्ये मस्तकात एका तीव्र प्रकाशबिंदूचा स्फोट होत आहे असा भास होई आणि ते झोपेतून किंचाळत उठून बसत. अनेक उपाय झाले. अगदी मांत्रिकही आणून झाला, परंतु हा त्रास कमी होत नव्हता. श्रीमहाराजांनी उपासनामंत्र दिल्यापासून हा त्रास कायमचा बंद झाला.

श्री.रघुनाथरावांना संत-सत्पुरुषांच्या सहवासाची ओढ होती. वृत्ती सात्त्विक, धर्मपरायण होती. नोकरीच्यानिमित्ताने प्रामुख्याने रत्नागिरी जिल्ह्यात अनेक तालुक्यांच्या गावी वास्तव्य झाले. श्रीमहाराजांप्रमाणेच श्रीस्वामी स्वरूपानंद, श्री नाना महाराज बर्वे, श्री कृष्णाभाऊ टेंबे म्हणजेच श्री स्वामी शिवानंद, श्री राऊळ महाराज अशा अनेक संत-सत्पुरुषांच्या सहवासाचा लाभ त्यांना झाला आणि त्याचबरोबर श्री.अशोकरावांनाही. मात्र यातील कोणीही श्री.अशोकरावांना अनुग्रह देऊ केला नव्हता. कारण या सर्वांनाच भविष्यातील त्यांची वाटचाल स्पष्ट जाणवलेली असावी.

स्थापत्य अभियांत्रिकीचे शिक्षण पूर्ण करून श्री.अशोकराव १९६८ साली कोल्हापूर येथे नगर-नियोजन कार्यालयात अभियंता म्हणून दाखल झाले. श्री.रघुनाथराव तत्पूर्वीच निवृत्त झाले होते; त्यामुळे सर्व कुटुंब कोल्हापुरात बिऱ्हाड करून राहिले. दि. ९ जून १९६९ रोजी अशोकरावांचा विवाह झाला. एक मुलगा आणि एक मुलगी झाली. बेताच्या आर्थिक परिस्थितीतही संसार सुखा-समाधानात चालू होता. कामानिमित्त कधी पुण्याला आल्यास मंदिरात येऊन श्रीमहाराजांचे दर्शन घेऊन जात असत.

कोल्हापूरहून पुण्याला बदली झाल्यामुळे श्री.अशोकराव दि. ३ जून १९७६ रोजी कोल्हापूरहून निघून दि. ४ जून १९७६ रोजी पुण्याला पहाटे आले व नंतर आंघोळ करून सकाळी ८ वाजता श्रीमहाराजांना येऊन भेटले. आता पुण्यालाच बदली झाली असल्यामुळे, वारंवार मंदिरात येणे होऊ लागले. दर बुधवार आणि रविवार मंदिरात जेवायला येण्याची आज्ञा झाली. मंदिरातील कामातही

थोडाफार हातभार लागू लागला. पुढे कोल्हापूरचे बिऱ्हाड पुण्याला आले. मंदिरात नियमितपणे सकाळी आठ वाजता येण्याचा क्रम सुरू झाला. कार्यालयीन जबाबदाऱ्या सांभाळून उरला वेळ मंदिरात श्रीमहाराजांच्या सान्निध्यात जाऊ लागला. आर्थिक परिस्थितीमुळे पुण्यातील बिऱ्हाड १९७९ च्या जूनमध्ये साताऱ्याला हलविले. त्यानंतर श्रीमहाराजांनी श्री.अशोकरावांना मंदिरातच राहाण्यास येण्याची आज्ञा केली. हळूहळू जबाबदाऱ्या वाढू लागल्या. श्रीमहाराज एकएक काम समजावून देत होते, सोपवत होते, कधी रागवत होते, तर कधी कौतुक करीत होते. श्रीमहाराजांच्या आज्ञेप्रमाणे श्री.अशोकराव १९८१च्या जानेवारीत सरकारी नोकरी सोडून मंदिरात पूर्ण वेळ 'देवाची चाकरी' करण्यासाठी रुजू झाले. येथून पुढे प्रसंगाप्रसंगातून श्रीमहाराज अशोकरावांना ठाकून-ठोकून आकार देत होते, मात्र ते कोणती मूर्ती घडवत आहेत याची कल्पना अगदी जवळच्या माणसांनाही आलेली नव्हती.

सन १९८१च्या जूनमध्ये श्रीमहाराजांनी मुंबईला अंधेरी येथे श्री.वालावलकरसाहेबांनी बांधलेल्या एका निवासी संकुलात एक जागा श्री.अशोकरावांना घेऊन दिली आणि त्यांचे साताऱ्याला असलेले कुटुंबीय मुंबईला आले. श्री.अशोकरावांच्या पत्नीला सौ.निमाकाकूंना त्या वेळी श्रीमहाराजांनी आशीर्वाद दिला होता की या मुंबईच्या घरात तुला काही कमी पडणार नाही. घराजवळच सर्व काही तुला मिळेल. तुझं सर्व काही व्यवस्थित होईल, या आशीर्वादाच्या बळावर सौ.निमाकाकूंनी संसाराची सर्व जबाबदारी एकटीने सांभाळली आणि श्री.अशोकराव मंदिरात पूर्ण वेळ केवळ तनाने नव्हे तर मनानेही राहू लागले.

सन १९८१ मध्ये श्रीमहाराजांनी 'गुरुकृपा' या इमारतीचे काम सुरू केले. निवासस्थानाची इमारत वाढत्या पसऱ्याच्या गरजा भागवायला अपुरी पडू लागली, म्हणून ह्या इमारतीचे बांधकाम सुरू झाले आणि श्रीमहाराजांनी त्याची सर्व जबाबदारी अशोकरावांवर टाकली. श्री.अशोकराव हे स्वतः सिव्हिल इंजिनियर; परंतु त्यांनाही श्रीमहाराज बांधकामातील बारीकसारीक खाचाखोचा शिकवत असत. अगदी सिमेंट, वाळू, खडीचे मिश्रण प्रमाणशीर कसे करावे येथपासून लहान मोठी प्रत्येक गोष्ट श्रीमहाराज खास त्यांच्या पद्धतीने कशी करावी, त्या मागच्या कारणमीमांसेसह समजावून सांगत. कामात चूक वा कसूर बिलकूल खपवून घेतली जात नसे. कामातील कोणतीही चूक त्यांच्या नजरेतून सुटत नसे. श्रीमहाराजांच्या उपस्थितीचे दडपण कामगारांना एवढे जाणवे की मग त्यांच्या हातून चुका होऊ लागत. अगदी हातातून घमेले खाली पडले तरीही श्रीमहाराज अशोकरावांना ओरडायचे ! ह्या इमारतीच्या बांधकामाची जबाबदारी म्हणजे भावी काळातील जबाबदाऱ्यांचा बहुधा श्रीगणेशा असावा; आणि श्री.अशोकरावांनी हे काम सुव्यवस्थितपणे करून श्रीमहाराजांकडून पसंतीची पावतीही मिळवली. अर्थातच ही केवळ सुरुवात होती.

सन १९७९-८० पासून पुढील तीन-चार वर्षे श्रीमहाराजांच्या हितशत्रूंनी मोठ्या प्रमाणात जणू संघटित उठावच केला होता. आधी वाघ कुटुंबीयांकडून मंदिरालगतचा '९३७ बी' हा प्लॉट बळकावण्याचा प्रयत्न, मुख्यमंत्र्यांकडे करण्यात आलेले खोटे अर्ज आणि निनावी गलिच्छ पत्रके, मंदिर सार्वजनिक ठरविण्यासाठी झालेल्या कोर्ट-कचेऱ्या, आयकर खात्याचा छाप, डेक्कन एज्युकेशन सोसायटीची जागा

खरेदी करताना झालेली धुळवड, डेरवण येथील ट्रस्टविरोधी हिंसक कारवाया आणि बदनामीकारक मोहीम या साऱ्यांना श्रीमहाराज खंबीरपणे तोंड देत होते. अंगीकृत सद्गुरूकाजामध्ये श्रीसद्गुरूंच्याच आशीर्वादाने आणि पाठबळामुळे यश मिळून अंतिमतः श्रीसद्गुरूंचाच महिमा वाढणार आहे असा श्रीमहाराजांचा ठाम विश्वास होता.

श्रीमहाराज सद्गुरू श्रीबाबांना वारंवार प्रार्थना करीत होते की, आपण आता परत जन्म घेऊन या आणि नवलाची गोष्ट अशी की, श्रीमहाराजांच्या पराकोटीच्या गुरुभक्तीमुळे एक अदृश्य शक्ती लहान बालकाच्या रूपात श्रीमहाराजांभोवती याच कालावधीत वावरत होती. श्रीमहाराज त्या बालमूर्तीला 'गणराज' असे संबोधित असत आणि आपल्या अवतीभवती बाललीला करणाऱ्या गणराजांशी श्रीमहाराज कौतुकाने बोलत असत.

श्रीमहाराज या गणरायांसाठी मंदिरात नेहमी जेवण, दूध, केळी ठेवायला सांगायचे आणि ही जबाबदारी प्रमोद करकरे यांच्याकडे सोपविलेली होती. सेवेकरी प्रमोद करकरे, श्री.बाणावली अशा काही मोजक्या व्यक्तींनाच हे गणराज श्रीमहाराजांच्या कृपेने पाहाता येत होते. मात्र अन्य कोणाला त्यांचे अस्तित्व जाणवलेच तर ते श्रीमहाराजांच्या श्रीगणरायांशी होणाऱ्या संवादातूनच. श्रीमहाराज संध्याेला बसले की हे गणराज आपल्या बोंबड्या बोलांनी श्रीमहाराजांजवळ पळी, पंचपात्र, ताम्हन स्वतःसाठी मागू लागत. मग श्रीमहाराज त्या बालमूर्तीची समजूत काढत असत, "तू माझ्यासारखा देह धारण करून ये, मग मी तुझी मुंज करीन व मग तुला संध्या करायला मिळेल."

श्रीमहाराजांनी देह ठेवण्यापूर्वी एक-दीड वर्ष आधी या व्यक्त स्वरूपातील गणरायांनी अव्यक्त होऊन श्रीमहाराजांच्या देहात प्रवेश केला.

वयाच्या सत्तरीजवळ पोहोचलेल्या श्रीमहाराजांनी अग्निपरीक्षेच्या या काळातच डेरवण आणि पुणे या दोन्ही ठिकाणी विविध कार्यक्रमांचा धडाका लावलेला होता. दोन्ही स्थानातील सण-समारंभ, उत्सव, विविध प्रचंड बांधकामे, जनसेवेच्या नवनव्या योजना जोमाने हाती घेतलेल्या होत्या. पुण्याच्या गुरुकृपा इमारतीचे भव्य बांधकाम जसे सुरू होते, त्याचप्रमाणे डेरवण येथे याच कठीण काळात शिवसृष्टीची निर्मिती सुरू होती. शिवसृष्टी हा महाप्रकल्प होता आणि त्यासाठी सर्व आर्थिक जबाबदारी भक्तश्रेष्ठ कमलाकरपंत वालावलकर यांच्यावर टाकण्यात आली होती. १९८०-८१ साली बांधकाम व्यवसायात आलेल्या मंदीच्या पार्श्वभूमीवर, श्री.वालावलकर यांनाही शिवसृष्टीसाठी पैशांचा ओघ अबाधित ठेवणे कठीण जात होते. मात्र त्यांचेही मनोधैर्य श्रीमहाराजांप्रमाणेच अविचल होते.

रक्तदाब, मधुमेह, बद्धकोष्ठता अशा विकारांनी श्रीमहाराजांच्या देहात चंचुप्रवेश केला होता. मात्र तरीही श्रीमहाराजांचा या विकारांवर पूर्ण ताबा होता. एकदा श्रीमहाराजांच्या तब्येतीची पूर्ण तपासणी करण्यासाठी त्यांना सर्वांनी राजी केले. श्री.वालावलकरसाहेब, श्री.अशोकराव जोशी, डॉ.अच्युत जोशी असे सर्व जण श्रीमहाराजांना पुण्याच्या 'रूबी नर्सिंग होम'मध्ये घेऊन गेले. सर्व तपासण्या झाल्या, पूर्ण

बॉडी स्कॅनिंग केले, मेंदू , हृदय, किडनी अशा सर्व तपासण्या झाल्या. सोनोग्राफी झाली. परंतु कोठेच दोष आढळला नाही. सर्व तपासण्या नकारात्मक आल्या.

सन १९८६च्या दिवाळीच्या दिवशी ब्लड शुगर ४२५ पर्यंत वाढली. सामान्य माणूस अशा अवस्थेत बेशुद्ध होतो. मात्र श्रीमहाराज पूर्ण शुद्धीत होते. सतत तीन दिवस न खातापिता झोपून काढले. मध्येच एकदा अंथरुणावर उठून बसले आणि म्हणाले, “अश्विनीकुमारांनो ! या. हे जरा ठाकठीक करून द्या.” त्यानंतर डॉ.प्रकाश जोशी आणि डॉ.घारपुरे यांनी रक्त तपासणी केली, तर ब्लड शुगर ८५ वर आलेली होती. श्रीमहाराजांना तपासण्याच्या तज्ज्ञ डॉक्टरांनी स्वतःच गोंधळात पडावे, असे प्रकार यापूर्वीही श्रीमहाराजांच्या लीलेमुळे झालेले होते. कदाचित आपल्या चिंतातुर भक्तांना दिलासा देण्यासाठी श्रीमहाराज असे घडवून आणत असावेत.

काही वेळा श्रीमहाराज अटळ भविष्यासंबंधी थोडेफार बोलत आणि त्याने भक्तगण व्याकूळ होऊन जात. एकदा गुरुकृपा इमारतीचे काम सुरू असताना श्रीमहाराज त्या इमारतीच्या पायऱ्या चढून वर आले आणि समोर असलेल्या पाण्याच्या हौदाकडे बोट दाखवीत म्हणाले, “माझे अंत्यविधी येथे करायचे बरं का ! मला या हौदात ठेवा, आणि मग कापूर, चंदन, बेल, तुळशी घालून वर माती घालून मग वर एक घुमटी बांधा.” श्री.अशोकरावांनी तो विषय तेथेच थांबविला.

एकदा श्रीमहाराज, श्री.अशोकराव, वालावलकरसाहेब, श्यामराव टिकेकर, त्यांच्या पत्नी, बंडूशेट जाधव व त्यांच्या पत्नी, बाणावलीसाहेब अशी सर्व मंडळी बोलत बसली होती. विविध धर्मात रूढ असलेल्या अंत्यसंस्कार पद्धतींचा विषय निघाला. प्रत्येकाला श्रीमहाराजांनी त्याचे मत विचारले. श्री.अशोकराव म्हणाले की अग्निसंस्काराची पद्धत सर्वात चांगली आहे, कारण त्याला छोटी जागा पुरते आणि ती पुन्हापुन्हा वापरता येते. दफनविधीमुळे जागा कायमची अडून बसते, त्यामुळे अन्य धर्मियांच्या दफनभूमीसाठी जागा मिळणे ही जगभरात डोकेदुखी झाली आहे. त्या वेळी श्रीमहाराज म्हणाले, “मी पूर्वी म्हटल्याप्रमाणे माझा उत्सर्गविधी करू नका. माझ्या देहावर अग्निसंस्कारच करा.” या विषयावर पुढे काही बोलणे कोणालाच शक्य झाले नाही.

सन १९८३मध्ये एक विलक्षण गोष्ट घडली. श्री.अशोकराव काही हिशेब दाखविण्यासाठी श्रीमहाराजांकडे आले होते. हिशेब दाखवताना श्रीमहाराज अचानक श्री.अशोकरावांना म्हणाले, “ही सही माझी नव्हे, ही तू खोटी सही केली आहेस.” श्री.अशोकराव म्हणाले, “मी आयुष्यात कधी खोटं वागलो नाही. हिशेबात फसवाफसवी केली नाही. तुमची खोटी सही मी केलेली नाही. जे आहेत ते हिशेब खरेच आहेत.” हे सारे रामायण दुपारी बारा वाजेपर्यंत चालूच होते. अखेरीस श्री.अशोकराव म्हणाले, “हे तुमचे पैसे घ्या, आणि मला मोकळं करा ! मी येथून निघून जातो !”

तेवढ्यात श्री.बाळासाहेब काजरेकर तेथे आले आणि तो विषय बाजूस पडला. श्री.अशोकराव श्रीमहाराजांच्या बसण्याच्या जागेच्या बाजूस असलेल्या बाकावर बसले होते. बाजूला श्री.बाळासाहेब

बसलेले होते.

अचानक श्रीमहाराजांनी अशोकरावांना विचारले, “मी माझा पाय तुझ्या मांडीवर ठेवला तर काय होईल ?” अशोकराव म्हणाले, “काही नाही, ठेवा !” त्या वेळी त्यांनी आपला उजवा पाय अशोकरावांच्या मांडीवर ठेवला आणि म्हणाले, “अंगठा धर !” अशोकरावांनी उजव्या हाताने त्यांच्या पायाचा अंगठा पकडला. ५-७ मिनिटे श्रीमहाराज एकटक निश्चल नजरेने अशोकरावांकडे पाहात होते. मग त्यांनी आपला पाय काढून घेतला व चहा मागविला. चहा घेतल्यावर श्री.अशोकरावांनी विचारले, “आता हे आपण काय केलेत ?” श्रीमहाराज म्हणाले, “माझी शक्ती मी तुझ्यात संक्रमित केली आहे. आज तुला काहीच जाणवणार नाही. मात्र हळूहळू जसे तुझे शरीर शुद्ध आणि सक्षम होईल, शरीरातील सर्व अशुद्ध निघून जाईल, तेव्हा ती शक्ती तुझ्यात मिसळून जाईल.” हे एवढे बोलणे झाले आणि मग अशोकरावांनी हळूच विचारले, “त्या सहीचे काय ?” त्यावर मनमुराद हसत श्रीमहाराज म्हणाले, “अरे मी तुझी गंमत केली. तुझं मन बघत होतो. आता तुझं निर्दोषित्व स्टॅम्प पेपरवर लिहून देऊ काय ?”

‘मी येथून निघून जातो’ असे म्हणणाऱ्या कोणाही माणसाला श्रीमहाराजांनी क्षणभरासाठी सुद्धा थांबवले नव्हते; परंतु अशोकरावांच्या बाबतीत मात्र हा अपवाद एकदाच नव्हे तर दोन वेळा झाला होता. वरील प्रसंगानंतर दोन-तीन वर्षांनी म्हणजे १९८५-८६ साली घडलेली ही घटना.

दुपारची वेळ होती. जेवणाची वेळ झाली होती. श्रीमहाराजांची तब्येत त्या वेळी तेवढीशी बरी नव्हती. त्यांना त्रास होऊ नये म्हणून सर्व जण अगदी त्यांच्या कलाने हळुवारपणे वागून सर्व गोष्टी करीत असत. त्याप्रमाणे, “पाने घ्यायची का ?” असे अशोकरावांनी जाऊन विचारले. त्यांनी हो म्हटले म्हणून पाने घेऊन झाली. ‘जेवायला चला’ असे सांगायला गेल्यावर श्रीमहाराज म्हणाले, “तुम्ही जेवा, मला जरा वेळ आहे.” सर्व जण संकोचू लागले, तेव्हा आत येऊन म्हणाले, “तुम्ही सुरुवात करा. तुमचं झाल्याशिवाय मी काही जेवणार नाही.” तेव्हाच सर्वांना काही तरी वेगळा प्रकार असावा असे वाटले. मात्र श्रीमहाराजांच्या आज्ञेप्रमाणे सर्वांनी घाईघाईने जेवणे आटोपली.

श्रीमहाराज बाहेर खुर्चीवर बसलेले होते. दुपारी सफाई, झाडलोट करणाऱ्या स्त्री-पुरुष कामगारांनी आपले काम सुरू केले होते. अचानक श्रीमहाराजांनी अशोक धोत्रे वगैरे कामगारांना बोलावून घेतले आणि कामावर उशिरा आल्याबद्दल त्यांना संतापून बोलू लागले. कामगारांनी आपण वेळेवरच येऊन काम सुरू केले आहे, असे सांगण्याचा प्रयत्न केला. परंतु श्रीमहाराज कोणाचेच ऐकून घेत नव्हते. क्षणाक्षणाला रागाचा पारा चढत होता. कोणी मध्येच स्पष्टीकरण देऊ केल्यास अधिकच संतापत होते. “हे वर्कशॉप आता बंद केले पाहिजे. हे आता नीट काम करीत नाही. हे आता बिघडले आहे. हे आता बंदच करून टाकतो,” असे वारंवार म्हणत होते. इतर वेळी ‘चुकलो’ असे म्हणून क्षमायाचना केली की त्यांचा राग लगेच शांत होई. परंतु त्या दिवशी मात्र कोणतीच मात्रा चालेना. त्याच वेळी योगायोगाने मुंबईहून तेथे श्री.बाजीराव टिकेकर आणि श्री.विकासराव वालावलकर हे आले. परंतु तरीही वातावरणात

बदल होईना. या साऱ्या प्रकारात तास-दीड तास गेला. शेवटी हे सारे पाहून अशोकराव पुढे झाले. त्यांनी धीर करून विचारले, “मी आणखी काय करावं अशी आपली अपेक्षा आहे ? माझं काही चुकत आहे काय ? काही सुधारणा करायच्या आहेत का ?” त्यावर ते काहीच बोलले नाहीत, मात्र ‘हे आता बंद करून टाकतो’ वगैरे चालूच होते. ‘वर्कशॉप बंद करतो’ म्हणजे ‘देहत्याग करतो’ हा श्रीमहाराजांचा गर्भित इशारा लक्षात घेऊन श्री.विकासराव अश्रू ढाळू लागले. परंतु तरीही श्रीमहाराजांचे मन द्रवेना.

अखेरीस श्री.अशोकराव त्यांच्याजवळ जाऊन निर्धाराने म्हणाले, “माझ्यामुळे आपणाला या अशा आजारपणात त्रास होतो आहे हे मला पाहावत नाही. मी कोठे तरी कमी पडतोय ! त्याचा आपणाला त्रास होतोय ! तेव्हा आपण मला सुट्टी द्या. मी आता घरी परत जातो.” मात्र हे ऐकल्यावर ते म्हणाले, “तू जर गेलास तर मी या खुर्चीतून उठणारसुद्धा नाही. या खुर्चीतच बसून देहत्याग करीन.” गुंता सुटण्याऐवजी वाढला होता.

अखेरीस श्री.बाजीराव टिकेकर अशोकरावांना म्हणाले, की तुम्ही जाणार नाही असे त्यांना सांगून टाका. अशोकरावांनी आपण जात नसल्याचे सांगितले त्यावर श्रीमहाराज म्हणाले, “असं नाही ! मी येथून आयुष्यभर जाणार नाही, असं म्हण !” मग अशोकरावांनी त्यांना हवं होतं तसं निःसंदिग्ध शब्दांत, “उर्वरीत आयुष्यात मी हे स्थान सोडून जाणार नाही,” असे सांगितले आणि मग श्रीमहाराज शांत झाले, आनंदित झाले. त्यांनी पेढे मागवून सर्वांना वाटले. मग चहा-पोहे झाले. दोन-तीन तासांचे तणावपूर्ण नाट्य अखेर असे आनंदात संपले.

सन १९८७ च्या दरम्यान श्रीमहाराजांना मोतीबिंदूचा त्रास होऊ लागला होता. मोतीबिंदूची शस्त्रक्रिया तशी मोठी नव्हते. परंतु त्या वेळी अमेरिकेत एक नवीन पद्धतीने मोतीबिंदूची शस्त्रक्रिया करित आणि भारतात ती पद्धत तेवढी रुळलेली नव्हती. त्या पद्धतीने शस्त्रक्रिया करण्यासाठी श्रीमहाराजांना अमेरिकेला न्यावे अशी श्री.वालावलकरसाहेब आदी भक्तमंडळींची इच्छा होती. श्री.वालावलकरसाहेबांची गुरुनिष्ठा अगदी बावनकशी होती. जगात जेजे सर्वोत्तम उपलब्ध आहे तेते सद्गुरूंच्या चरणी विनम्र भावाने अर्पण करावे अशी आस त्यांना लागून राहिलेली असे.

श्री.वालावलकरसाहेबांचा हा भाव किती निर्मळ, किती विनम्र होता याविषयीची एक हकिकत बरीच बोलकी आहे. एकदा श्रीमहाराज ग्वाल्हेरला निघाले होते. सोबत साहेब आपल्या लाल फियाट गाडीतून सारथ्य करित होते. वाटेत गाडीची बॅटरी नादुरुस्त झाली. खिशात पुरेसे पैसे नव्हते म्हणून साहेबांनी बॅटरीची आवश्यक तेवढी दुरुस्ती करून घेतली. प्रवास सुखरूप पारही पडला. परंतु साहेबांना मात्र या प्रसंगाची आठवण झाली की खंत वाटायची. “श्रीमहाराज गाडीतून प्रवास करित असताना, खरे तर मी हातातील अंगठी विकून नवी बॅटरीच बसवायला हवी होती. आपले त्या वेळी फारच चुकले,” या विचाराने साहेब अस्वस्थ होत असत.

सद्गुरूंच्या चरणी स्वतःसह ज्याने सर्वस्व अर्पण केले आहे अशा सच्चा भक्तालाच अशा प्रकारची

टोचणी लागते.

अशीच टोचणी श्री.अशोकरावांनाही लागलेली असे. १९७२ साली एकदा मंदिरात दर्शनासाठी आले असताना धर्मार्थ पेटीत अर्पण करण्यासाठी त्यांनी खिशातून पैसे काढले. दोन रुपयांच्या दोन नोटा होत्या. त्यातील एक बऱ्यापैकी कोरी तर दुसरी मळलेली होती. ही मळलेली नोट पेटीत टाकून ते ध्यानासाठी बसले तर ध्यानाकडे लक्षच लागेना! सद्गुरूंना जे अर्पण करायचे ते आपल्याजवळील सर्वोत्तम असेल तेच अर्पण करावे. आपण क्षुद्रपणा केला या विचाराने ते अस्वस्थ झाले. अखेरीस ती दुसरी कोरी नोट जेव्हा पेटीत अर्पण केली तेव्हा त्यांना स्वस्थता लाभली.

हे असे सत्शिष्य एकत्र येऊन त्यांनी श्रीमहाराजांना अमेरिकेत नेऊन तेथेच शस्त्रक्रिया करण्याचे ठरविले आणि आर्जवे करून श्रीमहाराजांना या बेतास राजी करविले. या लहानशा शस्त्रक्रियेसाठी अमेरिकेला जाण्याची एवढी दगदग कशाला करता असे कोणीतरी विचारलेसुद्धा! त्यावर श्रीमहाराज म्हणाले, “अरे सगळे काही आपल्या मनाने, आपल्यासाठीच करायचे नसते. डोळ्यांचे ऑपरेशन न करताही मला राहायला आवडले असते. पण आपल्यावर जीवापाड प्रेम करणाऱ्यांच्या इच्छेचाही मान ठेवावा लागतो.”

अशा जीवापाड प्रेम करणाऱ्या आणि जपणाऱ्या आठ-दहा माणसांना सोबत घेऊन श्रीमहाराज अमेरिकेतील क्लिव्हलँड येथे २२-२३ दिवस राहिले होते. सोबत श्री.वालावलकरसाहेब, वे.मू.श्री.सप्रे गुरुजी, डॉ.अच्युत जोशी, श्री.बंडूशेट जाधव अशी मंडळी होती. शिवाय सौ.मालूताई वालावलकर, सौ.जाधव अशा काही भगिनीही होत्या. ही अमेरिकावारी अनेक दृष्टीने संस्मरणीय झाली. शस्त्रक्रिया व्यवस्थित झालीच. शिवाय श्रीमहाराजांनी आपल्या अलौकिक सामर्थ्याच्या अनेक खुणा तेथे दाखविल्या.

श्री.वालावलकरसाहेब सांगत असत की, या वारीमागे श्रीमहाराजांचा उद्देश केवळ वैद्यकीय उपचार एवढाच नसावा. श्रीमहाराज क्लिव्हलँड सोडून कोठेही गेले नव्हते; परंतु त्यांनी अमेरिकन राष्ट्राध्यक्षांची भेट झाल्याचे सांगितले. वॉशिंग्टन शहराचे आणि अध्यक्ष रेगन यांचे वर्णन अगदी सविस्तरपणे केले. यापेक्षा अधिक माहिती मात्र दिली नाही.

श्रीमहाराज आपल्या नेहमीच्या वेशभूषेत तेथे वावरले; परंतु तरीही त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या प्रभावामुळे संपर्कात आलेले सारे जण त्यांच्याकडे पाहाताना विशेष विभूती असल्याचे जाणवून त्यांना अभिवादन करीत. अगदी टॅक्सीवाल्यासारखा सर्वसामान्य माणूस त्यांना ‘सेंट’(संत) म्हणूनच अभिवादन करी.

अमेरिकेतील वास्तव्यातही श्रीमहाराज कधीकधी संतापत. मात्र अशा वेळी श्री.सप्रे गुरुजी आपल्या घनगंभीर आवाजात मंत्रपठण सुरू करीत आणि श्रीमहाराज शांत होत असत. श्रीमती मालूताई वालावलकरांनी या अमेरिकावारीतील एका गूढ अनुभवाविषयीची आठवण सांगितली आहे. खूप पूर्वी एकदा मालूताईंना एक स्वप्न पडले होते. ते स्वप्नही गूढच होते. डॉबाऱ्याचा खेळ चालू आहे. डॉबाऱ्याची मुलगी तारेवर कसरत करीत आहे. भोवती जमलेल्या गर्दीत वालावलकरसाहेब आणि श्रीमहाराज उभे

आहेत. ती डोंबाऱ्याची मुलगी दुसरी तिसरी कोणी नसून खुद्द मालूताईच आहेत. श्रीमहाराजांना आणि साहेबांना पाहून, खेळ टाकून मालूताई त्यांच्याकडे धावत येतात, तर हे दोघे ओळख न दाखवता निघून जातात. मालूताई मग निराश मनःस्थितीत जवळ एक धरणाचा मोठा जलाशय असतो तेथे जीव देण्यासाठी धावत जातात.

हे स्वप्न श्रीमहाराजांना सांगून मालूताईनी त्याचा अर्थ विचारला होता; परंतु त्या वेळी श्रीमहाराजांनी फक्त स्मित हास्य करून तो विषय टाळला होता. या अमेरिकावारीच्या वेळी एका ठिकाणी गाडीतून जाताना स्वप्नात दिसला तसाच जलाशय आणि तसेच स्थान पाहून हे आपण पूर्वी कधीतरी पाहिले आहे असे विचार त्यांच्या मनात येऊ लागले. त्या आठविण्याचा प्रयत्न करीत असताना श्रीमहाराजांनी मागे वळून विचारले, “काय ग मालू, ओळखलेस ?” तेव्हा मालूताईना ते स्वप्न लखवणे आठवले.

खुद्द वालावलकरसाहेबांना या वारीच्या वेळी श्रीमहाराजांच्या असीम सामर्थ्याचा प्रत्यय एका विलक्षण घटनेने आला. अर्थातच हे भाग्य साहेबांना त्यांच्या श्रीमहाराजांवरील पूर्ण श्रद्धेमुळे, पूर्ण विश्वासामुळे, संदेहातीत वृत्तीमुळे लाभले होते.

एक दिवस साहेबांना आपल्या काही तातडीच्या कामासाठी मुंबईला परत येणे आवश्यक होते म्हणून ते नेहमीच्या पद्धतीप्रमाणे श्रीमहाराजांकडे निरोपाचा प्रसाद घेण्यासाठी गेले. परंतु श्रीमहाराज निरोप देण्याऐवजी बोलतच बसले. श्रीमहाराज सर्वज्ञ. विमानाची वेळ झाली आहे हे त्यांना कसे सांगणार ? राहाण्याच्या ठिकाणाहून क्लिहलँडचा विमानतळ ८-१० मैल दूर होता. तेथून विमान पकडून न्यूयॉर्कला जायचे आणि तेथून दुसऱ्या विमानाने मुंबईला जायचे. क्लिहलँडचे विमान चुकले असते तर पुढचे विमानही चुकले असते आणि वेळेवर न पोहोचल्यामुळे मुंबईत मोठे नुकसान सोसावे लागले असते. पण हे महाराजांना सांगण्याचे धैर्य कोणाजवळही नव्हते.

शेवटी श्रीमहाराजांच्या दर्शनासाठी आलेले श्री.सु.ग.शेवडे विमानतळावर पुढे गेले आणि त्यांनी बोर्डिंग पास घेऊन ठेवला. इकडे श्रीमहाराजांनी अखेरीस साहेबांना निरोप दिला आणि मग साहेब तातडीने विमानतळावर आले. विमान तीन वाजता सुटणार होते. साहेब विमानतळावर पोहोचले तेव्हा तीन वाजून वीस मिनिटे झाली होती. तिकीट काउंटर बंद झाला होता. विमानाचे दरवाजे बंद झाले होते. एकदा दरवाजे बंद झाल्यावर पुन्हा कोणासाठी ते उघडले जात नाहीत. श्री.वालावलकरसाहेबांनी त्या काउंटरवरील अधिकाऱ्याला थोडक्यात आपली हकिकत सांगून विमानाचे उड्डाण थांबवून धरण्यास सांगितले आणि सद्गुरूंवरील अढळ निष्ठेचा विजय झाला. विमानाचे दरवाजे उघडून साहेबांना आत घेण्यात आले आणि मगच विमान सुटले. “तयाचे सत्तेने खेळे विश्व सारे।” याचा पडताळा येऊन साहेबांनी मनातल्या मनात श्रीमहाराजांना साष्टांग प्रणिपात केला.

केवळ भक्तांच्या इच्छेला मान देऊन श्रीमहाराज अमेरिकेला जाऊन आले खरे; परंतु त्यांनी आता देहत्यागाचा विचार आपल्या मनाशी पक्का केला असावा. आपणच निर्मिलेल्या या पसाऱ्यातून हलकेच

आपणाला मोकळे करून घेणे त्यांनी सुरू केले होते. प्रकृती दिवसेंदिवस क्षीण होत होती. खाणे-पिणे कमी केले होते. सर्वात कठीण गोष्ट होती ती आपल्या प्रिय भक्तगणांच्या मायापाशातून मुक्त होणे. श्रीमहाराजांनी रक्ताच्या नात्याचा गोतावळा आपल्याभोवती कधीच वागवला नव्हता; परंतु श्रीमहाराजांचा शिष्य परिवार हेच त्यांचे खरे आस-सुहृद होते.

श्री.रमेश पेठे हे पुण्यातील भक्त एकदा श्रीमहाराजांच्या दर्शनासाठी आले होते. त्या वेळी श्रीमहाराज त्यांच्या गावाहून आलेल्या एका जवळच्या नातेवाईकाशी बोलत होते म्हणून पेठे तेथे थांबण्यासाठी थोडे बिचकू लागले; पण महाराजांनी त्यांना तेथेच बाकावर बसवून घेतले. ते नातेवाईक गृहस्थ गेल्यावर श्रीमहाराज पेठेंना जवळ बोलावून म्हणाले, “अरे, हे कसले माझे नातेवाईक ? माझे खरे नातेवाईक, जिवाभावाचे स्नेही म्हणजे तुम्हीच सारे जण आहात !” श्रीमहाराजांचे हे बोलणे ऐकून रमेशरावांना अक्षरशः गहिवरून आले.

या अखेरच्या पर्वात मात्र श्रीमहाराजांनी आपला लोकसंपर्क जाणीवपूर्वक कमी करित आणला. श्रीमहाराजांना भेटायला नेहमीच माणसांची रीघ लागलेली असे. त्यामध्ये समाजातील सर्व स्तरातील सर्व प्रकारचे लोक असत. कोणी केवळ दर्शनासाठी तळमळीने आलेला असे, कोणी आपली प्रापंचिक दुःखे महाराजांना सांगून काही तरी मार्गदर्शन मिळावे म्हणून आलेला असे, कोणी काही मदत मिळावी म्हणून आलेला असे. सार्वजनिक क्षेत्रात वावरणारी अनेक माणसे कधी स्वार्थ, कधी परमार्थ साधण्यासाठी श्रीमहाराजांकडे येत असत. ज्याच्यात्याच्या योग्यतेप्रमाणे बहुतेक सारे जण संतुष्ट होऊनच बाहेर पडत असत; परंतु आता श्रीमहाराजच निग्रहाने या भेटीगाठी टाळू लागले. अधिकाधिक वेळ एकांतवासात घालवू लागले. अनेकांना ते आपल्याला स्मृतिभ्रंश झाला आहे असे भासवून दूर ठेवू लागले.

हळूहळू श्रीमहाराजांनी आपले जेवण कमी करित आणले. कधी चमच्याने स्वतः चार घास खात; कधी माधवराव काजरेकर गोडीगुलाबीने भरवीत असत. श्रीमहाराज खोलीतून फारसे बाहेरही पडत नसत. सायंकाळी मोटारीत बसवून अशोकराव त्यांना थोडे बाहेरून फिरवून आणत. त्या वेळी पुण्याच्या विमानतळावर हवाई प्रात्यक्षिके चालू होती. ‘मिग २९’ ही विमाने हवाईदलात नुकतीच आलेली होती. ही प्रात्यक्षिके पाहण्यात श्रीमहाराजांचे मन रंगून जायचे. म्हणून बऱ्याच वेळा त्यांना गाडीतून विमानतळावरच नेले जायचे. पण एक दिवस श्रीमहाराज म्हणाले, “आज कात्रजला जाऊ !” म्हणून सर्व जण कात्रजला आले. कात्रजला गेल्यावर म्हणाले, “अजून पुढे जाऊ या, पोलादपूरपर्यंत !” म्हणून सर्वजण पोलादपूरला आले. तेथे आल्यावर म्हणाले, “आता डेरवणला जाऊ या !”

सारे जण रोजच्याप्रमाणे केवळ अंगावरच्या कपड्यांनिशी निघाले होते. बरोबर पैसेही नव्हते. श्रीमहाराज केवळ अर्धी चड्डी आणि सदऱ्यावर होते. परंतु त्यांच्या इच्छेप्रमाणे गाडी डेरवणला आली. तो शिवजयंतीचा आदला दिवस होता. श्रीमहाराजांच्या ते पूर्णपणे लक्षात होते. ‘माझे सारे बाळगोपाळ तेथे जमले असतील’ या एका विचाराने तशा विकलांग स्थितीत श्रीमहाराज डेरवणला दाखल झाले. आपल्या भक्तांना भेटले.

उत्सवात आनंदाने नाचले. भक्तांनी दोन्ही बाजूंनी आधार दिला आहे, हातात काठी आहे, देह जराजर्जर झाला आहे आणि चेहरा मात्र आनंदाने फुललेला आहे असे त्या वेळचे छायाचित्र मोठे बोलके आहे. दोन-तीन दिवस श्रीमहाराज डेरवणला थांबले होते. त्या वेळी ते म्हणाले होते की, हे स्थान मोठे होणार आहे ! तुम्ही सारे बाळगोपाळ येथे आनंदाने खेळाल ! मी मात्र तेव्हा नसेन !

ती श्रीमहाराजांची शेवटची डेरवण भेट ठरली. वयाच्या बाराव्या वर्षापासून शिवसृष्टीचे स्वप्न त्यांनी पाहिले होते. अनेक संकटांना धैर्याने तोंड देत ते साकार केले होते. त्यासाठी फार मोठे मोल त्यांनी दिले होते. ‘हे स्थान मोठे होणार आहे’ हे त्यांचेच शब्द होते. त्यामुळे ते सत्यात येणारच होते आणि ते तसे आलेसुद्धा ! या अशा स्थानाचा अखेरचा निरोप घेण्यासाठी श्रीमहाराज आले होते.

डेरवणहून आल्यावर पंधरा दिवसांतच मातोश्रींचे श्राद्ध चैत्र शु ॥ ७ या तिथीला होते. श्रीमहाराजांनी त्या दिवशी सप्रे गुरुजींना सांगितले, “गुरुजी, आता इथे सगळ्याला बांध घालायचा ! यानंतर काही करायचं नाही !” श्राद्धविधी झाला नाही. त्या वर्षी गुरुपौर्णिमासुद्धा झाली नाही. श्रीमहाराजांच्या क्षीण झालेल्या तब्येतीविषयी कल्पना असलेले आणि नसलेले अनेक भक्त दर्शन घेण्याच्या इच्छेने मंदिरात आले होते. मात्र मिनिट-दोन मिनिट दर्शन घेण्याचीच मुभा सर्व भक्तमंडळींना दिलेली होती. सारेच जण दर्शन घेऊन मूकपणे काही वेळ थांबून परतत होते.

श्रीबाबांच्या जयंती उत्सवासाठी नेहमीप्रमाणे लोक आदल्या दिवसापासून जमा झाले होते. वातावरणात नेहमीचा उल्हास असणे शक्य नव्हते; परंतु कर्तव्यभावनेने उत्सव करणे आवश्यक होते. सकाळी सर्वांची स्नाने वगैरे झाली. नामस्मरण झाले आणि मग अचानक सर्वत्र शांतता पसरली.

श्रीबाबांच्या जयंती उत्सवाच्या कीर्तनाला आपण येत आहात ना ? असे विचारायला श्री.सप्रे गुरुजी गेले तेव्हा सुरुवातीला, “हो, येतो !” असे म्हणाले. मग मात्र उत्सव कोणी केला ? कशासाठी करताय ? काय करताय ? असे बोलू लागले. मग उत्सव करण्यासच परवानगी नाकारली. सारे जमलेले भक्तगण चिंतातुर मनाने घरी परतले. येथून पुढे मग सारेच कार्यक्रम बंद पडले. दिवसेंदिवस तब्येत जास्त क्षीण होत होती. साऱ्या मंदिर परिसरातील चैतन्य हरपले होते. औदासिन्य भरून राहिले होते.

शेवटचे काही महिने श्रीमहाराजांनी वस्त्रांचा संपूर्ण त्याग केला होता. त्या वर्षी (डिसेंबर १९८८ - जानेवारी १९८९) अतिशय कडाक्याची थंडी पडली होती. तापमान ४ ते ५ डिग्रीपर्यंत उतरलेले होते. परंतु श्रीमहाराज अशा कडाक्याच्या थंडीत रात्री झोपतानादेखील अंगावर पांघरूण घेत नसत. श्री.वालावलकरसाहेबांच्या सूचनेप्रमाणे त्यांच्या खोलीत हिटर बसविला होता. तो रात्री हळूच चालू केला तरी ते तो मग बंद करून टाकायचे. काहीकाही वेळा अंथरुणाचा त्याग करून थंड फरशीवर झोपलेले असत.

तशाच अवस्थेत मंदिरात आणि परिसरात ते हळूहळू दोन-तीन वेळा फिरून येत. अन्न घेणे एवढे कमी केले होते की प्रकृती अगदीच क्षीण झाली होती; परंतु आधारासाठी कोणी हात धरलेला चालत

नसे. म्हणून मग त्यांच्या दोन्ही बाजूने अशोकराव, माधवराव, खुशीराम असे कोणीतरी अतिशय दक्षतेने पण त्यांना स्पर्श न करता चालत असत.

या अखेरच्या दिवसात एखाद्या दिवशी श्रीमहाराज सकाळी उठल्याउठल्या विचारायचे, “अरे हे काय ? आज मला शाळेत कोणी आणून ठेवलं ?” किंवा एखाद्या दिवशी म्हणायचे, “या नऊ नंबरच्या वॉर्डमध्ये मी एकटाच कसा ? बाकीचे पेशंट कुठे गेले ?” मग सारा दिवस त्याच विषयावर बोलत राहायचे. एकदा भाऊ काजरेकरांना म्हणाले, “तुम्ही इकडे कुठे ? सकाळी डेरवणला गेलो, तर तेथे तुम्ही जेवण करीत होतात. आता येथेही आहात. तुमची दोनदोन रूपं आहेत की काय ?”

वरवर पाहता एखाद्याला वाटेल की अखेरच्या काळात प्रकृती अस्वास्थ्यामुळे श्रीमहाराजांना ‘भ्रम’ झाला होता. परंतु श्रीमहाराजांनी हा जो खेळ मांडला होता त्याचा हेतू फक्त त्यांनाच माहीत. रत्नागिरीहून आलेल्या शरदराव कोकजेंना श्रीमहाराजांच्या दर्शनासाठी केवळ पाच मिनिटे त्यांच्या खोलीत जाण्याची परवानगी मिळाली होती. आत जाताच, ‘ये शरद’ असे म्हणून बसण्याची खूण केली. दहा मिनिटे बोलत होते. ‘त्या वेळी ते काय बोलत होते हे आपणाला उमगले नाही, कारण ते माझ्या आकलनापलीकडचे होते, मात्र जाताना आवर्जून मला जेवून जाण्यास सांगितले,’ असे शरदराव सांगतात. याचाच अर्थ असा की श्रीमहाराज मानसिकदृष्ट्या पूर्णपणे सतर्क होते.

एकदा अशोकराव, माधवराव अशा रोजच्या सेवेतील शिष्यांना वाटले की श्रीमहाराजांना शक्तिवर्धक इंजेक्शन दिले तर त्यांना थोडी शक्ती येईल. हे सगळे वेड्या मायेपोटी आलेले विचार होते. डॉ.अच्युत जोशींना तसे विचारल्यावर ते म्हणाले, “महाराज काय म्हणतात ते पाहू.” श्रीमहाराजांनी होकार दिला म्हणून तसे एक इंजेक्शन डॉक्टरांनी दिले.

इंजेक्शन देऊन झाल्यावर ते कॉटच्या अगदी कडेवर जाऊन बसले. अर्धे शरीर कॉटवर तर अर्धे कॉटच्या बाहेर ! औषधाचा परिणाम जाईपर्यंत सतत अड्डेचाळीस तास ते तसेच बसून होते. त्यांना झोप लागली तर ते खाली पडतील या भीतीने अशोकराव आणि माधवराव आळीपाळीने अड्डेचाळीस तास दक्षतेने बाजूला उभे होते. मात्र पुन्हा कोणी इंजेक्शनचा आग्रह त्यांना केला नाही.

अगदी अखेरच्या दिवसात मांडीच्या हाडाला एक केसासारखी बारीक चीर (Hair crack) गेली होती. त्यांना त्यामुळे उभे राहाता येणे शक्य नव्हते. पाय इकडून तिकडे हलविता येत नसे. तशा अवस्थेत ते आठ-आठ तास पडून असत. परंतु शारीरिक वेदनांचा मागमूसही मुखावर कधी प्रकट होत नसे. सर्व शिष्य सेवेकऱ्यांनी स्वतःच्या वडिलांची करावी तशी किंवा त्याहूनही अधिक प्रेमाने सेवा केली. काही वेळा विक्षिप्तपणे वागून आपल्या शिष्यांची त्यांनी परीक्षाही घेतली; परंतु शक्यतो कोणाला आपल्यामुळे तसदी द्यायची नाही असा श्रीमहाराजांचा कटाक्ष असे.

दि. ११ मे १९८९ रोजी गुरुपुष्यामृत योगावर श्री.बाळासाहेब काजरेकरांनी एक पुष्कराज खड्याची अंगठी आपले बंधू श्री.माधवराव यांना भेट दिली. श्री.माधवरावांनी त्याच दिवशी मंदिरात त्या अंगठीवर

पवमानाचा अभिषेक करवून घेतला व ती श्रीमहाराजांच्या हातात ठेवली. त्यांनी अंगठीविषयी 'कोणी आणली' वगैरे चौकशी केली, नीट न्याहाळून पाहिली आणि स्वतःच्या उजव्या हाताच्या बोटात घालून "बघा कशी दिसते?" म्हणत सर्वांना दाखविली. ती नंतर अखेरपर्यंत त्यांच्याच हातात होती.

महानिर्वाणापूर्वी काही दिवस त्यांनी देवाच्या खोलीतील कालभैरवाची तसबीर काढून घेतली. पडद्यावर भरतकाम केलेली गणेश प्रतिमा होती. त्या गणपतीशी ते बोलत असत. तो पडदा काढून ठेवला. बाहेर खुर्चीवर बसून ते भक्तांना दर्शन देत त्या खुर्चीवर बसणे सोडून दिले. "मी मांडलेला खेळ मीच आवरून ठेवतो. अशोकला त्रास नको. त्याला हवे असेल तसे तो करील. पण मी केले म्हणून त्यानेही तसेच केले पाहिजे, असे होऊ नये," असे ते म्हणाले. त्यानंतर ते ज्या खोलीत झोपत असत त्या खोलीला बाहेरून तीन प्रदक्षिणा करण्याची इच्छा त्यांनी व्यक्त केली. त्यांनी दोन प्रदक्षिणा पूर्ण केल्या. तिसऱ्या प्रदक्षिणेच्या वेळी फारच तोल जाऊ लागला म्हणून आधार घेऊन ती फेरी पूर्ण केली. त्यानंतर श्रीमहाराज ती खोली सोडून बाहेर आले नाहीत.

हळूहळू तब्येत जास्त खालावू लागली. सुधारण्याची लक्षणे दिसेनात. गावोगावीच्या भक्तांना निरोप गेले. भक्तमंडळी गोळा झाली. चार दिवसांपूर्वी श्रीमहाराजांनीच स्वतः सांगितले होते, "तुम्हा भक्तमंडळींसाठी आजवर बरेच वेळा मागे पुढे केले. बाबा, आता मला आज्ञा द्या. या देहात राहायला मी आता तयार नाही. मी हा देह सोडणार हे नक्की!" त्यामुळे श्रीबाबांच्या मंदिरावर दुःखाचे सावट पडले होते. मंदिरात जमलेले सारे जण साश्रुनयनांनी बाबांनाच साकडे घालत होते. त्यातील व्यर्थता त्यांना समजत होती; तरीही वेड्या आशेने नकळत हात जोडले जात होते. डोळे कोरडे करण्याचे निष्फळ प्रयत्न चालू होते.

डॉ.श्रीपाद बाणावली आणि डॉ.सुधीर जोशी आपले सर्व वैद्यकीय कौशल्य पणाला लावून उपचारांची शर्थ करीत होते. आणखीही काही डॉक्टर्स त्यांच्या साहाय्याला होते. रविवार, दि. २१ मे १९८९चा दिवस चिंतेने झाकोळून गेला होता. गेल्या चोवीस तासात श्रीमहाराजांच्या पलंगाभोवती डोळ्यात प्राण आणून जागत असलेली मंडळी घोटभर चहासाठी सुद्धा जागा सोडत नव्हती. जमलेले भक्त इथे तिथे उभे राहून मूकपणे नामस्मरण करीत होते. वारंवार बाबांची विनवणी करीत होते. परंतु कोठे आशेचा किरण दिसत नव्हता.

दुपारी कधीतरी 'महाराज' अशी डॉक्टरांनी त्यांच्या कानाशी तोंड नेऊन हलकी साद घातली आणि श्रीमहाराजांनी हलकेच पापण्यांची उघडझाप करून त्याला प्रतिसाद दिला. सर्वांच्या मनावरील ताण कमी झाला. 'आता आराम मिळेल' या डॉक्टरांच्या शब्दांनी सर्वांनाच दिलासा मिळाला. ताणलेले चेहरे सैलावले. कोणीतरी म्हणाले, 'घोटघोट चहा घेऊ या!' डॉक्टरांनाही चहाची गरज होती. म्हणून त्यांच्यासह लोक चहा पिण्यासाठी खोली बाहेर गेले.

चहा पिऊन डॉक्टर परत आले. त्यांनी पुन्हा तपासायला सुरुवात केली आणि एकदम ते निराशेने

म्हणाले, “संपलं सारं!” आशेचा उंच गेलेला झोका अचानक खाली येऊन आदळला. सारे जण स्तंभित झाले. ‘संपलं सारं’ या अनपेक्षितपणे आलेल्या शब्दांनी क्षणभर संवेदना बधीर झाल्या. पण श्रीमहाराज आता देहधारी नाहीत या कटू वास्तवाची जाणीव होताच भक्तांमध्ये हुंदका फुटला, डोळ्यांतून घळघळा अश्रू वाहू लागले. कोणी मुक्तपणे रडून आपले दुःख मोकळे केले तर कोणाला रडण्याचेही भान राहिले नाही.

‘मी केव्हा जाईन तुम्हाला कळणार नाही’ असे श्रीमहाराज एकदा म्हणाले होते. ते शब्द त्यांनी खरे केले. माणसांच्या गराड्यात सदैव रमलेले श्रीमहाराज, शेवटीही माणसांच्या गराड्यात होते; परंतु ते अनादी अनंत सद्गुरू स्वरूपी विलीन झाले तो नेमका क्षण त्यांनी सर्वांना आपल्या मायेने चकवून एकट्यानेच अनुभवला. वैशाख व॥ प्रतिपदा, शक १९११; रविवार, दि. २१ मे १९८९ या दिवशी दुपारी अदमासे दोन वाजून पन्नास मिनिटांनी श्रीमहाराजांची प्राणज्योती ब्रह्मस्वरूपात विलीन झाली. भर दुपारी एका चैतन्यसूर्याचा अस्त जाहला !

■ ■ ■

अभंग

भक्तिचें महिमान जाणे हनुमान। रामभक्त पूर्ण चिरंजीव॥	१
सदा भक्तिरत, ऊर्ध्व लक्ष्मीतसे। तयासीं तें पिसें स्वरूपाचें॥	२
रामरूपी नित्य राही जो रंगोन। नाहीं देहभाव जयालागी॥	३
नवविधाभक्ति जाणे हनुमंत। महाशक्ति अतुर्बळी॥	४
एक भक्तिविना न जाणे जो आन। नयनीं तें जाण रामरूप॥	५
दास म्हणें ऐसा वंदीन बलभीम। घेतां त्याचें नाम तरे जीव॥	६

॥ श्रीसद्गुरुचरणारविंदार्पणमस्तु ॥

प्रकरण : २१

त्याचा वेळू गेला गगनावरी ॥

आपल्या और्ध्वदेहिक संस्काराविषयी श्रीमहाराजांनी पूर्वीच काही वेळा प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्षपणे संकेत दिलेले होते. आपल्या पार्थिवावर अग्निसंस्कार करण्यात यावेत आणि ते गुरुकृपा इमारतीसमोर असलेल्या पाण्याच्या हौदाच्या जागी बिल्ववृक्षांच्या छायेत व्हावेत असे श्रीमहाराज श्री.अशोकरावांजवळ पूर्वी बोलले होते. “बेलाच्या झाडाखाली घुमटीत राहाणार” असा सूचक उल्लेख त्यांनी काही भक्तांजवळ केला होता. श्रीमहाराजांच्या इच्छेप्रमाणे तेथेच अंत्यसंस्कार करणे आवश्यक होते. परंतु मंदिराचा परिसर हा भरवस्तीत आहे आणि खासगी जागेत अंत्यसंस्कार करायचे असल्यामुळे त्यासाठी सरकारी परवानगी काढणे अत्यावश्यक होते.

श्रीमहाराजांचे भाचे नाना भावे यांचे जावई एस.डी.जोशी हे आय.ए.एस. अधिकारी होते. त्या वेळी ते औरंगाबाद येथे जिल्हाधिकारी होते. श्री.अशोकरावांनी त्यांना फोन करून श्रीमहाराजांच्या महानिर्वाणाचे वृत्त सांगितले आणि मंदिराच्या जागेत अंत्यसंस्कारासाठी परवानगी मिळण्यासाठी पुण्याच्या पोलीस कमिशनरना त्यांनी विनंती केल्यास काम सुलभपणे होईल असे सुचविले. त्यांनी त्याप्रमाणे पोलीस कमिशनरांशी बोलण्याचे मान्य केले आणि पुण्यातील मंडळींनी प्रत्यक्ष त्यांना भेटावे असे सुचविले.

श्री.अशोकराव, श्री.वालावलकरसाहेब, बाजीराव टिकेकर, बाणावली, ॲडिशनल चीफ सेक्रेटरी श्री.फातर्पेकरसाहेब अशी सर्व मंडळी सायंकाळी सहा-साडेसहाच्या सुमारास इन-चार्ज पोलीस कमिशनर श्री.ए.एम.रॉय यांच्याकडे गेले. त्यांनी सर्व मंडळींचे म्हणणे आस्थेवाइकपणे ऐकून घेतले. श्री.एस.डी.जोशींचा फोन त्यांना आला होताच. श्री.रॉय यांनी एक रीतसर लेखी अर्ज देण्यास सांगितले. त्याप्रमाणे लगेचच तेथे अर्ज लिहून देण्यात आला. तो स्वीकारून श्री.रॉय म्हणाले की आज रविवार आहे, तेव्हा माझी लेखी ऑर्डर तुम्हाला उद्या मिळेल, मात्र तुम्ही अंत्यसंस्कार करण्यास कोणतीही हरकत नाही.

श्री.रॉय यांचा ऑर्डर त्या वेळी गेलेल्या लोकांना म्हणाला की, साहेब सायंकाळी पाच वाजल्यापासून बाहेर निघालेले होते. मात्र ते जायला निघत आणि पुन्हा आत येऊन बसत, असे तीन-चार वेळा झाले. ते बहुधा तुमचीच वाट पाहत थांबले होते.

रात्री आठ वाजता एक सब-इन्स्पेक्टर डेक्कन जिमखाना पोलीस स्टेशनमधून येऊन पाहाणी करून गेला आणि नऊ वाजता पोलीस कमिशनरच्या सहीचे परवानगीपत्रही मिळाले.

श्रीमहाराजांचा देह भक्तांनी निवासस्थानातील त्यांच्या खोलीतून आपल्या खांद्यावरून बाहेर आणला. श्रीसद्गुरू बाबा महाराजांच्या मंदिराला एक प्रदक्षिणा घालून महायात्रा अंत्यसंस्काराच्या नियोजित

जागेकडे संथ गतीने निघाली. वारकरी मंडळी निर्वाणाचे अभंग गंभीरपणे म्हणत होती. टाळ-मृदंग वाजत होते. शोकाकूल भक्त रुद्ध कंठाने आणि पाणावलेल्या डोळ्यांनी श्रीमहाराजांना अखेरचा निरोप देत होते. चंदन, बेल, कापूर अर्पून मंत्रघोषात श्रीमहाराजांचे पुतणे श्री.वामनराव जोशी यांनी चितेस अग्निस्पर्श करविला.

मंगळवार, दि. २३ मे १९८९ रोजी सकाळी श्रीमहाराजांच्या पार्थिवाची रक्षा गोळा करण्यास प्रारंभ झाला. त्यामध्ये श्रीमहाराजांच्या हातातील अंगठी जशीच्या तशी न वितळलेली, न वाकलेली आणि खड्यासह अगदी सुस्थितीत मिळाली. आणि श्रीमहाराजांच्या सामर्थ्याची साक्षच पटली. श्रीमहाराजांनी देह ठेवला त्या वेळी मागील प्रकरणात उल्लेख केलेली माधवराव काजरेकर यांची ती पुष्कराज खड्याची अंगठी त्यांच्या हातातच होती. श्रीकाका महाराजांनी त्या अंगठीचे माहात्म्य जाणून श्री.माधवराव यांना ती श्रीमहाराजांचा प्रसाद म्हणून दिली. आजही श्री.माधवराव भक्तिभावाने ती अंगठी सदैव स्वतःजवळ ठेवतात.

सापडलेल्या सर्व अस्थींवर कस्तुरी आणि केशर यांचे लेपन करण्यात आले आणि विधिपूर्वक शास्त्रोक्त संस्कार करण्यात आले. हे संस्कार केवळ रूढ लोकाचार या भावनेने करण्यात आले होते. अन्यथा ज्यांच्या चरणधूलीने सर्व चराचराला शुद्धता प्राप्त होते त्या श्रीमहाराजांसारख्या ईश्वरी विभूतींच्या अस्थींवर तुम्ही-आम्ही कसले शुद्धीकरण संस्कार करणार ?

तीन कलशांमध्ये तळाशी घोंगडीचा तुकडा ठेवून त्यावर त्या अस्थी ठेवण्यात आल्या. उर्वरित रक्षा त्या दिवशी मंदिरात हजर असलेले शिष्य-भक्तगण श्री.वालावलकर, श्री.अशोकराव, वे.मू.सप्रे गुरुजी, काजरेकर बंधू, श्री.अमोल कोंडकर, श्री.बंडूशेट जाधव, श्री. श्यामराव टिकेकर, श्री.बाजीराव टिकेकर, श्री.वामनराव जोशी आणि श्रीमहाराजांची अन्य नातेवाईक मंडळी यांनी श्रीक्षेत्र आळंदी येथे जाऊन तेथे इंद्रायणीच्या तीर्थजलात जड अंतःकरणाने विसर्जित केली.

चौथ्या दिवसापासून श्री.वामनराव जोशी यांच्या हस्ते धार्मिक विधी सुरू झाले. १३६ नंबरच्या प्लॉटमध्ये काही बैठ्या चाळी होत्या, त्यातील उत्तरेकडील चाळीच्या एका खोलीत हे विधी करण्यात आले. श्रीमहाराजांच्या पार्थिवावर जेथे अंत्यसंस्कार करण्यात आले, त्या भूमीवर एक तात्पुरता चौथरा बांधण्यात आला; जेणेकरून त्या पवित्र भूमीवर लोकांची वर्दळ होऊ नये. समाधिस्थान तेथेच उभारावयाचे निश्चित झाले होते.

दशम दिनी पिंडदान, तिलोदक वगैरे विधींसाठी सर्वच भक्तांना पत्राने बोलावणे पोहोचले होते. बहुतेक सर्व जण उपस्थित होते. सकाळी मंदिरातील सर्व मंडळी एकत्र जमली आणि त्या वेळी श्रीमहाराजांच्या आठवणी काही जणांनी सांगितल्या. त्यानंतर पिंडदान विधी झाला आणि उपस्थित भक्तमंडळींनी तिलोदक दिले. वे.मू.लक्ष्मणराव सप्रे गुरुजींनी सर्व विधींचे पौरोहित्य केले. सन १९५३ पासून सप्रे गुरुजींनी आचार्य, पुरोहित आणि अनुग्रहित शिष्य म्हणून अतिशय अव्यभिचारी निष्ठेने

श्रीमहाराजांची सदैव साथ केली होती. या सर्व काळात अनेक लोक आले, काही श्रीमहाराजांपासून दूर गेले; परंतु श्रीमहाराजांना अखंड सोबत करणाऱ्या मोजक्या लोकांमध्ये एक सप्रे गुरुजी होते.

त्या दिवशी पुण्यातील तीनशे ब्राह्मणांना समाधिमंदिरात बोलावून प्रत्येकी तीनशे रुपये दक्षिणा देण्यात आली. श्रीमहाराजांचा प्रसाद म्हणून आलेल्या सर्व स्त्रियांना साड्या आणि पुरुषांना सुती शाली किंवा उपरणी किंवा अंगरखे अशी वस्त्रे देण्यात आली. तेराव्या दिवशी प्रसादाचे भोजन करून सर्व मंडळी परतली.

श्रीमहाराजांनी उभारलेल्या त्यांच्या सद्गुरूंच्या स्थानाची उचित अशी व्यवस्था लावण्याचे उत्तरदायित्व त्यांच्या शिष्यांवरच होते. त्याप्रमाणे विचारविनिमय होऊन त्या कामाला प्रारंभ झाला. श्रीबाबांच्या मंदिराखालील प्लॉटचे नवीन लीज श्री.वालावलकर आणि श्री.व.म.टिकेकर यांच्या नावाने सौ.निर्मलाताई खरे यांनी करून दिले.

श्रीमहाराजांच्या वैयक्तिक मालकीची जागा त्यांच्या वारसदारांकडून लीजवर घेण्यात आली.

दरम्यान श्री.अशोककाका समाधिमंदिराची व्यवस्था पूर्ववत पाहू लागले. श्रीमहाराजांच्या समाधिस्थानी चौथरा बांधला होता. त्यावर पत्र्याचे संरक्षक आवरण करून तेथे श्रीमहाराजांचे भव्य तैलचित्र मोठ्या लाकडी फ्रेममध्ये बसवून स्थापन करण्यात आले. त्याला चहुबाजूंनी मखमली पडदे लावून ते सुशोभित करण्यात आले. श्रीमहाराजांच्या समाधीचे प्रारंभीचे रूप असे होते. पुढे मंगळवार, दि. १ मे १९९० रोजी सांगली येथील थोर संत श्रीदासराम महाराज तथा श्रीरामराय केळकर महाराज यांच्या शुभहस्ते भूमिपूजन होऊन त्या जागी आज दिसत असलेले सुंदर मंदिर उभारण्यात आले.

माघ शु ॥ ५ शक १९१२; सोमवार, दि. २१ जानेवारी १९९१ रोजी या समाधिमंदिराची विधिवत वास्तुशांती होऊन 'श्री'च्या मूर्तीची प्रतिष्ठापना व पादुकांचा प्राणप्रतिष्ठा विधी संपन्न झाला. श्रीमहाराजांच्या अस्थींचे जे तीन कलश करण्यात आले होते, त्यातील एक श्री.वालावलकर यांच्या घरी, दादर, मुंबई येथे, चरसमाधीच्या रूपाने स्थापन करण्यात आला. दुसरा रत्नागिरीला श्री.वामनराव जोशी यांच्या घरी नित्यपूजेत ठेवण्यात आला आणि तिसरा कलश पुण्यातील या समाधिस्थानावर नूतन मंदिरात स्थापन करण्यात आला. त्या कलशावर श्रीमहाराजांच्या पादुकांची विधिपूर्वक प्राणप्रतिष्ठा व पंचधातूच्या पूर्णाकार मूर्तीची प्रतिष्ठापना करण्यात आली.

ही मूर्ती मुंबईच्या श्री.ब्रह्मानंद वाघ यांच्या चौपाटी येथील मूर्तिशालेत तयार करण्यात आली. मूर्तीवर नक्षीदार लाकडी मेघडंबरी उभारण्यात आली होती. आता रुप्याची मेघडंबरी मंदिराची शोभा वृद्धिंगत करित आहे. मंदिरात समोरासमोरील भिंतींमध्ये दोन कपाटात श्रीमहाराज वापरीत असलेल्या वस्तू जतन करून ठेवलेल्या आहेत. मंदिरासन्मुख असलेल्या औदुंबर वृक्षाच्या तळी, एका लहानशा घुमटीत श्रीदेवी भगवती, श्रीगजानन, श्रीदत्तात्रेय आणि श्रीदास मारुती यांच्या मूर्तींची स्थापना केलेली आहे. मंदिराच्या उजव्या अंगाला समाधिमंदिराच्या नावाची प्रवेश कमान आहे. मंदिर आंबा, अशमंतक,

बेल अशा वृक्षांच्या छायेमध्ये उभे आहे.

मंदिराच्या वास्तुशांतीच्या दुसऱ्या दिवशी म्हणजे मंगळवार, दि. २२ जानेवारी ते ३० जानेवारी १९९१ या काळात श्रीअयुतचण्डीसह पंचायतन यागाचे आयोजन करण्यात आले होते. पूर्णाहुतीच्या दिवशी सायंकाळी पालखी सोहळाही संपन्न झाला.

आपल्या पश्चात समाधिमंदिराची धुरा समर्थपणे पेलू शकेल असा आपला वारस म्हणून श्रीमहाराजांनी श्री.अशोकराव तथा श्रीकाका महाराज यांची निवड आपल्या मनाशी फार पूर्वीच केली होती. त्याच दृष्टीने त्यांना त्यांची नोकरी, घरदार, संसार सोडायला लावून आपल्यापाशी ठेवून घेतले होते. परंतु याचा गौप्यस्फोट फार आधी केला नव्हता.

श्रीमहाराजांच्या शेवटच्या आजारपणात जेव्हा श्रीमहाराज आता आपण देह सोडणार असे सूचित करित त्या वेळी भावी वियोगाच्या कल्पनेने त्यांचे भक्तगण दुःखी होत आणि श्रीमहाराजांच्या पश्चात 'आपला वाली कोण' या विचाराने भांबावून जात.

एकदा श्री.अमोल कोंडकर पत्नी अपर्णाताईसह दर्शनाला आले होते. श्रीमहाराजांनी अचानक त्यांना बोलावले आणि सांगितले की मी लवकरच देह सोडणार आहे ! हे ऐकल्याबरोबर अपर्णाताई तर रडूच लागल्या. त्याच वेळी श्रीकाका अंगणात मोठ्या आवाजात कुणाला तरी कामाबद्दल सूचना देत होते. त्या वेळी श्रीमहाराज कोंडकर दाम्पत्याची समजूत काढीत म्हणाले, “तो जो बाहेर बोंबलतो आहे ना (म्हणजे श्रीकाका) तो मीच आहे. माझ्या पश्चात तो तुमचा सांभाळ करील.” ही गोष्ट श्री.कोंडकर यांनी श्रीकाकांना सांगितली. पण ही जबाबदारी स्वीकारण्याची त्यांची तयारी नव्हती. त्यामुळे ही गोष्ट कोणालाही न सांगण्याबद्दल श्रीकाकांनी त्यांना बजावले होते, अगदी श्रीमहाराजांनी देह ठेवल्यावरसुद्धा !

खरे तर श्रीमहाराजांच्या अनेक प्रासंगिक कृतीतून श्रीमहाराजांना श्रीकाकांबद्दल किती प्रेम, किती माया आणि किती विश्वास वाटत होता याच्या खुणा दिसतात. त्याचबरोबर श्रीमहाराजांनी अनेक प्रसंगात श्रीकाकांच्या गुरुनिष्ठेची, समर्पण भावनेची अग्निपरीक्षाही घेतली होती. अपार प्रेम केले तसेच आपल्या क्रोधाग्नीत त्यांचे बावनकशी सुवर्ण पारखूनही पाहिले. परंतु त्याचबरोबर अनेक प्रसंगांतून हेही जाणवते की हा सारा अनादी-अनंत अशा सद्गुरू परंपरेचाच एक खेळ आहे.

त्या खेळाचा भाग म्हणूनच वयाच्या सातव्या वर्षी श्रीमहाराजांच्या मांडीवर बसून श्रीकाकांना उपासना मंत्र मिळाला. पुढे मंदिरात वास्तव्याला येऊन जेमतेम सहा-सात महिने झाले असतील तेव्हाचा एक प्रसंग. एकदा शरदभाई मुनी यांनी श्रीमहाराजांना एक नवे पैशाचे पाकीट, त्यांचे वापरातील पाकीट जुने झाले म्हणून, मोठ्या भावनेने आणून दिले. श्रीमहाराजांनीही ते पाकीट स्वीकारले आणि म्हणाले, “आता या जुन्या पाकिटाचे काय करू ?” म्हणून तेथे काम करित बसलेल्या आपल्या सर्व शिष्यांकडे एकदा त्यांनी पाहिले. दोन मिनिटे त्यांनी सर्वांना न्याहाळले आणि ते पाकीट अचानकपणे श्रीकाकांच्या हाती दिले. पुन्हा ते मागून घेतले आणि त्यात १०१ रुपये आणि श्रीबाबांचा फोटो घालून ते श्रीकाकांच्या

हाती दिले. पुढे १९८२ च्या नोव्हेंबर महिन्यात, आयकर खात्याने छापा टाकला होता, त्याच दिवशी, आपल्या हातातील गुरू आणि शनीचा खडा असलेली अंगठी श्रीकाकांना दिली. श्रीअक्कलकोटस्वामींनी श्रीमहाराजांना दिलेली काचेची गोटीही श्रीमहाराजांनी अत्यंत विश्वासाने श्रीकाकांनाच दिली होती.

एकदा श्रीमहाराज सिनेमाला निघाले होते. तीन तिकिटे काढून आणलेली होती. श्रीमहाराजांनी श्री.बाणावली आणि श्रीकाका अशा दोघांना आपल्याबरोबर येण्यास सांगितले. रिक्षात बसताना श्री.बाणावली यांच्या मनात विचार आला की हे श्री.अशोक जोशी अलीकडेच मंदिरात येऊ लागले आहेत आणि त्यांच्यावर श्रीमहाराजांची एवढी मर्जी कशी ? त्यांच्या मनातील हे विचार जाणून श्रीमहाराज म्हणाले, “अरे बाणावली, अशोकची आणि माझी फार जुनी ओळख आहे रे !”

श्री.बाणावली हे श्रीमहाराजांचा दीर्घ सहवास लाभलेले, अनेक वेळा कृपाप्रसाद लाभलेले, खुद्द दत्तात्रेयांचे दर्शन घडलेले भक्त ! त्यांना श्रीमहाराजांनंतर ही गुरुपरंपरा एवढ्या समर्थपणे कोण चालविणार याची काळजी वाटायची. त्यांनी एकदा धीर करून त्याविषयी श्रीमहाराजांना विचारले तेव्हा श्रीमहाराज म्हणाले होते की, मी गेल्यावर एका वर्षात तुला कळेलच ! त्याप्रमाणे श्रीमहाराजांच्या पहिल्या पुण्यतिथीसाठी ते मंदिरात आले असता. पुण्यतिथीच्या आदल्या रात्री त्यांना दृष्टांत होऊन श्रीमहाराजांनी, श्रीदत्तात्रेय, श्रीस्वामी समर्थ, श्रीबीडकर महाराज, श्रीबाबा महाराज, त्यांचे नंतर श्रीदिगंबरदास महाराज आणि श्रीकाका अशी गुरुपरंपरा दाखविल्याचे त्यांनी सांगितले.

अशाच प्रकारचे दृष्टांत श्रीमहाराजांच्या दीर्घ सहवासातील हर्षकाका, रंगनाथ भाटवडेकर यांना देऊन श्रीमहाराजांनी आपल्या पश्चात श्रीकाका ही जबाबदारी समर्थपणे सांभाळतील असे दर्शवून दिले होते.

देह ठेवण्यापूर्वी श्रीमहाराजांनी सर्वांच्या मनातील शंका दूर करण्यासाठी श्री.माधवराव काजरेकर यांच्या समोरच मंदिराचा सर्व व्यवहार आणि परंपरेची सर्व जबाबदारी श्रीकाकांनीच सांभाळायची आहे असे निःसंदिग्ध शब्दांत सर्वांना उद्देशून आदेशवजा शब्दांत ठामपणे सांगितले होते. त्यावर श्रीकाकांनी, ‘ही जबाबदारी आणि कार्याची धुरा श्री.वामनराव जोशी (श्रीमहाराजांचे पुतणे) यांनी सांभाळावी,’ असे नम्रपणे सुचविले. श्रीमहाराजांनी ही विनंती धुडकावून लावत परत एकदा सर्वांना निक्षून सांगितले, “अशोक हाच माझा मुलगा आहे आणि परंपरेचे कार्य, लोकशिक्षणाचे कार्य माझ्या पश्चात तोच सांभाळील. एवढेच नव्हे तर त्याच्या देहातून मीच पुढे सर्व कार्य करणार आहे.”

श्रीमहाराजांनी देह ठेवण्यापूर्वी काही मोजक्या व्यक्तींना सांगितले होते की, माझ्या पश्चात तुम्ही सांगलीचे थोर संत, सिद्धपुरुष श्रीदादा महाराज केळकर यांना जाऊन भेटा. त्याप्रमाणे दि. २२-२३ जून १९८९ रोजी श्रीकाका, वालावलकरसाहेब, बाणावलीसाहेब, बाजीराव टिकेकर, बाळासाहेब काजरेकर, अमोल कोंडकर, बंडूशेट जाधव अशी १०-१५ मंडळी सांगलीला गेली. हे सर्व लोक गेले तेव्हा श्रीदादा महाराज नित्याचे कीर्तन करीत होते. या सर्वांना पाहून ते म्हणाले, “या, बसा ! मी तुमचीच वाट पाहत होतो. किती वेळ वाट बघायची ?” आगत-स्वागत झाल्यानंतर पुन्हा दुसऱ्या दिवशी हे सर्व जण

श्रीदादा महाराजांकडे गेले आणि त्यांना ‘आपण श्रीसद्गुरू दिगंबरदास महाराज यांच्या आदेशाप्रमाणे आपणाकडे आलो आहोत. तेव्हा श्रीमहाराजांनी स्थापन केलेल्या या विविध संस्थांचा कारभार कोणी पाहायचा याविषयी श्रीमहाराजांच्या इच्छेप्रमाणे आपणच काय तो आदेश द्यावा,’ अशी विनंती केली. श्रीदादा महाराज काही वेळ डोळे मिटून स्तब्ध बसले आणि नंतर किंचित काळाने डोळे उघडून त्यांनी श्रीकाकांकडे बोट दाखवून म्हटले की हे जोशी महाराज सर्व पाहातील. नंतर श्रीदादा महाराज स्वतः पुण्याला समाधिमंदिरात आले होते त्या वेळी विनंती केल्यावरून त्यांनी, “आरती दिगंबरा। जय तेजो भास्करा ॥” ही प्रासादिक आरती त्वरित करून दिली. या आरतीमध्ये, “अशोक पुत्रालागी। स्वये प्रेमे कुरवाळीती ॥” या ओळी घालून श्रीमहाराजांची इच्छा आणि आदेश सर्वानाच विदित केला, थोर संत श्री हरीकाका गोसावी यांचेही आशीर्वाद श्रीकाकांना लाभले.

वरील सर्व हकिकत वाचून असे वाटेल की, श्रीमहाराज आणि श्रीसंत दादा महाराज यांचा फार पूर्वीपासून परिचय होता आणि आपल्या पश्चात उत्तराधिकारी निवडला जाताना काही अडचण येऊ नये, मतभेद होऊ नयेत म्हणून श्रीमहाराजांनी श्रीदादा महाराजांजवळ आपली निवड सांगून ठेवली आणि कुटुंबाचे वडीलधारे स्नेही या नात्याने, त्यांचे वय, अनुभव आणि आध्यात्मिक क्षेत्रातील अधिकार याद्वारे या संपूर्ण प्रक्रियेवर त्यांनी लक्ष ठेवावे अशी अपेक्षा व्यक्त केली.

परंतु प्रत्यक्षात असे काहीच नव्हते. सांगली येथे वास्तव्याला असलेले श्रीदासराम महाराज केळकर तथा श्रीदादा महाराज हे सिद्धपुरुष श्री निंबरगीकर महाराज यांच्या निंबरगी पंथाचे. त्यांची आणि श्रीमहाराजांची लौकिक अर्थाने कधीही प्रत्यक्ष भेट झालेली नाही. तरीही श्रीमहाराजांनी देह ठेवण्यापूर्वी, “श्रीदादा महाराजांना जाऊन भेटा” असे आपल्या निवडक शिष्यांना सांगितले होते आणि पुढे श्रीदादा महाराजांनी श्रीमहाराजांच्या महानिर्वाणानंतर श्रीमहाराजांच्या इच्छेप्रमाणे, त्यांच्या भेटीसाठी गेलेल्या शिष्यगणांना योग्य ते मार्गदर्शन केले, श्रीमहाराजांची अतिशय प्रासादिक अशी आरती लिहिली, तसेच पुण्यातील समाधिमंदिरात तसेच डेरवण येथे येऊन आशीर्वाद दिले हा सारा घटनाक्रम आम्हा सामान्य जनांना विस्मयचकित करणारा आहे.

या सर्व घटनाक्रमात खूप आधीची म्हणजे १९७६ सालची एक लहानशी घटनाही खूप महत्त्वाची आहे. एकदा श्रीकाका महाराज सकाळी मंदिरात दर्शनाला आले असता श्रीमहाराज त्यांना, “ध्यानाला बस रे !” असे म्हणाले. आयुष्यात एकदाच श्रीमहाराजांनी श्रीकाकांना अशी आज्ञा केली होती. त्याप्रमाणे श्रीकाका ध्यानाला बसले. काही वेळ ध्यान करून नंतर ते श्रीमहाराजांना भेटून, निरोप घेऊन, कामावर जाण्यासाठी म्हणून श्रीमहाराजांकडे आले. तेव्हा त्यांनी विचारले, “काय पाहिलेस रे ध्यानात ?” श्रीकाका म्हणाले, “एक गृहस्थ खुर्चीत बसले आहेत, दुटांगी धोतर, शर्ट, काळी टोपी असा वेश आहे, असं मला ध्यानाच्या वेळी दिसलं.” श्रीमहाराज एकदम खूष झाले व म्हणाले, ‘ते’ तुला दिसले ना ? मग तुझं काम झालं असं समज !’ मग म्हणाले, “मी असेपर्यंत तुला मदत करीन. माझ्या पश्चात तुला

अडचण आली तर तू त्यांच्याकडे जा ! ते तुला मदत करतील !”

‘ते’ सत्पुरुष कोण आहेत याचा खुलासा श्रीमहाराजांनी त्या वेळी केला नव्हता. एवढेच नव्हे तर श्रीदादा महाराजांना भेटण्यासाठी जेव्हा श्रीमहाराजांचे हे १०-१२ निवडक शिष्य सांगलीला गेले, तेव्हाही त्यांच्याजवळ श्रीदादा महाराजांचा नीट पत्ताही नव्हता. सांगलीला जाऊन, तेथे चौकशी करून तो शोधून काढावा लागला. त्या वेळी श्रीदादा महाराजांचे दर्शन झाल्यावर श्रीकाकांच्या लक्षात आले की, याच सत्पुरुषांचे दर्शन आपणाला पूर्वी ध्यानाच्या वेळी झाले होते. सद्गुरूंच्या लीला अतर्क्य असतात हेच खरे !

दि. २४ एप्रिल १९९१ रोजी श्री अवधूतानंद सरस्वती हे थोर सिद्धपुरुष श्रीबाबांच्या मंदिरात आले होते. त्यांचे वास्तव्य हिमालयात असे. यापूर्वीही अनेक वेळा ते मंदिरात श्रीमहाराजांना भेटायला येत असत. श्रीकाकांनी त्यांचे यथोचित स्वागत करून त्यांचा सन्मान केला. त्या वेळी उपस्थित असलेल्या सर्व भक्तांना समोर बसवून ते श्रीकाकांकडे बोट दाखवून सर्वांना उद्देशून म्हणाले, “हे एकटे सांगतील व बाकी सर्व ऐकतील. मग पाहा, सर्वत्र आनंद पसरेल. श्रीमहाराज हे सर्व सिद्धांचे सिद्ध आहेत. ते प्रत्यक्ष दत्तात्रेयच आहेत. आपण सर्व भाग्यवान आहात की श्रीमहाराज आणि श्रीकाका यांचे प्रेम आणि मार्गदर्शन आपणाला लाभले आहे. याचा प्रत्यक्ष अनुभव आपण सर्व घेत आहातच. आपणापैकी कुणीही मनामध्ये याबद्दल किंतू आणू नये, खंत करू नये. मानपान, प्रशंसा प्राप्त व्हावी असले विचार बाजूला सारा. आपल्याला काही कमी-अधिक मिळाले आहे, मिळत आहे असा विचार मनात येऊ देऊ नका. एकाच्या विचाराने, मार्गदर्शनाने, एकदिलाने राहा. मग सर्वत्र आनंदच बहरेल.”

श्री अवधूतानंद सरस्वतींची ही अमृतवाणी अक्षरशः खरी ठरली. श्रीकाकांनी अत्यंत विनम्रतापूर्वक आपल्या सद्गुरूंच्या इच्छेप्रमाणे त्यांच्या कार्याची पताका आपल्या खांद्यावर घेतली आणि श्रीमहाराजांनी लावलेला हा अमृताचा वेलू आज गगनावरी चालला आहे.

श्रीमहाराजांच्या महानिर्वाणानंतर पुणे येथील समाधिमंदिराचा प्लॉट क्र. ९३७ डी हा श्रीमहाराजांचे निकटचे भक्त श्री.कमलाकरपंत वालावलकर आणि श्री.व.म.टिकेकर यांच्या नावे, प्लॉट मालक श्रीमती निर्मलाताई नीळकंठ खरे यांच्याकडून ५० वर्षांकरिता म्हणजे सन २०३५ सालापर्यंत लीजने घेतला होता; पण नंतरच्या काळात श्री.वालावलकर यांचे देहावसान झाल्यामुळे सन १९९६ मध्ये पहिले लीज रद्द करून श्री.विकास कमलाकर वालावलकर आणि श्रीकाका महाराज यांच्या नावे २०३५ पर्यंतसाठी नवे लीज करून घेण्यात आले. त्यानंतर जेथे श्रीमहाराजांचे समाधिमंदिर बांधायचे होते तो प्लॉट (९३७ सी), श्रीमहाराजांच्या वारसदारांकडून श्रीकाका महाराज यांच्या नावे लीजवर घेण्यात आला. त्या प्लॉटवर अतिशय सुंदर असे श्रीमहाराजांचे मंदिर बांधून सोमवार, दि. २१ जानेवारी १९९१ रोजी त्यामध्ये श्रीमहाराजांच्या मूर्तीची प्रतिष्ठापना झाली, हा भाग यापूर्वी आला आहेच.

श्रीमहाराजांनी श्रीबाबांचे उभारलेले मंदिर हे तसे लहानसे आणि पत्र्याचे होते. तेथे उत्कृष्ट असे मंदिर

उभारण्याचे स्वप्न श्रीमहाराजांच्या मनात सदैव होते. निवासस्थानाची इमारत पूर्ण झाल्यावर श्रीमहाराज अनेक वेळा श्रीबाबांची पूजा करताना गहिवरून म्हणायचे, “मला सिमेंट काँक्रीटचे घर बांधून दिले. आपण मात्र पत्र्याच्या शेडमध्ये राहाता.” खरे तर तसे मंदिर बांधणे श्रीमहाराजांना सहज शक्य होते; परंतु तरीही ते मंदिर त्यांनी बांधले नव्हते. श्रीकाकांच्या हातून ते कार्य व्हावे अशीच श्रीमहाराजांची इच्छा असणार. आपल्या शिष्याला मोठा करण्याचे गुरुव्रत श्रीमहाराजांनी पाळले होते. श्रीकाकांनी सहा महिन्यांच्या अल्पावधीत श्रीबाबांचे नवे मंदिर उभारले. मंदिराची वास्तू अतिशय देखणी आहे. रचना साधी, सरळ आहे. मंदिरात होणाऱ्या विविध कार्यक्रमांना सोईस्कर अशी तिची रचना आहे. स्वच्छ पांढऱ्या संगमरवराचा वापर, सौम्य रंगसंगती, भरपूर प्रकाश खेळविणाऱ्या मोठ्या खिडक्या, अप्रतिम नक्षीकाम असलेले भव्य प्रवेशद्वार आणि मुखावर वत्सल भाव विलसत असलेली गर्भगृहातील श्रीबाबांची भव्य मूर्ती, यामुळे भक्तांना अपूर्व अशा सुखद शांतीचा अनुभव मंदिरात प्रवेश करताच येतो. मंदिरातील स्वच्छता, वातावरणात जाणवणारा विशिष्ट सुगंध, मनमोहक फुलांच्या रचना, श्रीबाबांची अप्रतिम तैलचित्रे, भिंतीवरील कपाटात जपून ठेवलेल्या श्रीबाबांच्या वापरातील वस्तू, सभागृहात चालू असलेले अखंड नामस्मरण आणि वीणेचे गुंजन भक्तांचे मन निर्विकल्प करते. हे सारे चित्र अगदी श्रीमहाराजांच्या मनाप्रमाणेच आहे. दि. ६ आणि ७ जानेवारी १९९२ रोजी श्रीबाबांच्या या नव्याने बांधलेल्या मंदिराची वास्तुशांत झाली आणि दि. ८ जानेवारी १९९२ रोजी अभूतपूर्व अशा लक्षचंडी सोहळ्याला प्रारंभ झाला. हा सोहळा दि. २४ जानेवारी १९९२ पर्यंत चालू होता. त्याचा उल्लेख यापूर्वी आला आहेच.

हा लक्षचंडी सोहळा अनेक दृष्टीने अभूतपूर्व असा झाला. या सोहळ्याचे आयोजन हे अतिशय कठीण आव्हान होते. आयोजकांच्या क्षमतेचा कस पाहणारे होते. सुमारे एक हजार ब्राह्मण देशभरातून या सोहळ्यासाठी निमंत्रित केलेले होते. त्याशिवाय हजारो भक्तगण हा सोहळा पाहण्यासाठी प्रतिदिनी यज्ञस्थानी येत होते. सर्व धार्मिक कृत्ये शास्त्रोक्त पद्धतीने करणे, त्यासाठी लागणारी सामग्री गोळा करणे, एवढ्या ब्राह्मणांसाठी निवास, भोजन आदी व्यवस्था त्या सर्वांना अतिथी मानून, त्यांना संतुष्ट राखून करणे, भक्तजनांनाही या सोहळ्याचे दर्शनसुख मिळू देणे अशा अनेक जटील जबाबदाऱ्यांचे हे शिवधनुष्य होते. यासाठी समर्पित भावनेने काम करणारी, शिस्तबद्ध, कष्टाळू आणि जबाबदार अशी स्वयंसेवकांची मोठी फौज उभी करणे हेही एक मोठे कठीण आव्हान होते. पाठीशी परमेश्वरी अधिष्ठान असल्याशिवाय अशी मोठी कामे निर्विघ्नपणे होणे शक्य नसते.

मात्र श्रीकाकांनी हे शिवधनुष्य लीलया उचलले आणि आपल्या सद्गुरूंचे अधिष्ठान आपल्यामागे असल्याचे सिद्ध केले. आपल्या सद्गुरूंनी आपणावर टाकलेला विश्वास सार्थ केला.

श्रीबाबांच्या मंदिरासमोर सुमारे १४ हजार चौरस फुटांचा एक भव्य यज्ञमंडप बांधण्याचे काम लक्षचंडी सोहळ्याच्या आधी पूर्ण करण्यात आले. या यज्ञमंडपाच्या एका बाजूस मोठ्या उत्सवांच्या वेळी उपयोगात आणण्यासाठी एक स्वयंपाकगृह, त्याला मागे लागून भांडी घासण्यासाठी मोरी, नळ,

हौद आहेत. यज्ञमंडपाच्या पश्चिमेकडील बाजूस पाच यज्ञकुंडे उष्णतारोधक अशा खास विटांनी बांधून कायमस्वरूपी व्यवस्था करण्यात आली आहे.

श्रीबाबांच्या मंदिराच्या मागील बाजूसही एक पक्का मंडप बांधण्यात आला आहे. शिवाय जानकी निवास आणि रामचंद्र निवास या दोन मोठ्या इमारती बांधण्यात आल्या आहेत. ‘९३७ बी’ मधील जानकी निवासासालगत एक नेहमीच्या वापराचे स्वयंपाकगृह आहे. जानकी निवासात तळमजल्यावर रोजच्या भोजनाच्या वेळी पंगती मांडण्यात येतात. तसेच पहिल्या मजल्यावर उत्सवाच्या वेळी स्त्रियांची निवास व्यवस्था केलेली असते.

९३७ ए प्लॉटमध्ये असलेली श्री.राणे यांचेकडून खरेदी केलेली इमारत आणि आऊट हाऊस यांच्या जागी आता ‘रामचंद्र निवास’ ही भव्य इमारत बांधण्यात आली आहे. याच इमारतीत आता वेदशाळेत संथा घेणारे विद्यार्थी आणि त्यांचे गुरुजी, मंदिरातील पूजा व्यवस्था पाहणारे गुरुजी यांच्यासाठी पहिल्या मजल्यावर स्वतंत्र व्यवस्था केली आहे. शिवाय उत्सवकाळात मुक्कामाला असणाऱ्या भक्तगणांसाठी आणि स्वयंसेवकांसाठीही या इमारतीत निवास व्यवस्था केलेली आहे.

याशिवाय ‘श्रीगुरुःशरणम्’ ही इमारतही बांधण्यात आली आहे. त्या इमारतीत एका खोलीत श्रीकाका राहातात. या खोलीत श्रीमहाराजांनीच पूर्वी श्रीकाकांना पाठदुखीचा त्रास होतो म्हणून दिलेली लोखंडी अँगल्सवर लाकडी फळ्या टाकून केलेली घडीची कॉट, एक छोटे कपाट आणि सद्गुरूंच्या तसबिरींसह श्रीकाकांचे देवस्थान आहे. ‘महारुद्र हनुमान निवास’ ही इमारत पूर्वी श्रीमहाराजांनी खरेदी केली होती. तिचा आता विस्तार करण्यात आला आहे. यज्ञकाळात तेथे सर्व ब्रह्मवृंदाची राहाण्याची सोय करण्यात येते. या इमारतीपलीकडे ‘अंगद निवास’ ही इमारत बांधण्यात आली. या इमारतीतही उत्सव आणि यज्ञकाळात ब्रह्मवृंदाची तसेच अन्य भक्तगणांची राहाण्याची व्यवस्था केलेली असते.

श्रीबाबांच्या पालखी सोहळ्यासाठी अदमासे नऊ फूट लांबीचा आणि अकरा फूट उंचीचा, उत्कृष्ट कारागिरीने नटलेला चंदनाचा रथ लक्षचंडी सोहळ्याच्या वेळीच करण्यात आला. आता तो संपूर्ण रथ रुप्याने मढवून वर सोन्याचा मुलामा देऊन सुंदर नक्षीकामाने सजवण्यात आला आहे.

रविवार, दि. १६ जानेवारी १९९४ (पौष शु ॥ ५, शक १९१५) रोजी सायंकाळी ५ वाजता समाधिमंदिराच्या आवारातील ‘महारुद्र हनुमान निवास’ या इमारतीत “कै.सौ.माता जानकीबाई गणेश जोशी औषधालय” या अनुदानित तत्त्वावर चालविण्यात येणाऱ्या दवाखान्याचे उद्घाटन झाले. तेव्हापासून प्रतिदिनी पाच रुपये एवढ्या अल्प शुल्कामध्ये गोरगरिबांना औषधोपचार करण्यात येत आहेत. आता हा दवाखाना नव्याने बांधलेल्या ‘अंगद निवास’ या इमारतीत सुरू आहे.

प्रतिवर्षी पौष-माघ महिन्यात मंदिरामध्ये पंचायतन यागाचे आयोजन होते. किमान दीडशेच्या संख्येने ब्रह्मवृंद उपस्थित असतो आणि दररोज एक हजार ते बाराशे भक्तगण दुपारी प्रसादाचा लाभ घेतात. नामजप आणि सद्ग्रंथ वाचन यांचे संकल्प सोडलेले असतात. ते भक्तगणांच्या भगवच्च गर्दीमुळे लीलया

पूर्ण होतात. सायंकाळी कीर्तन, प्रवचनाचा कार्यक्रम होतो. प्रतिवर्षी नामवंत गायकाचा एखादा भक्तिसंगीताचा कार्यक्रमही होतो.

वर्षभर श्रीमहाराजांनी सुरू केलेले सर्व उत्सव, सणसमारंभ, व्रते, स्मृतिदिन श्रीमहाराजांनी घालून दिलेल्या प्रथा-परंपरांप्रमाणेच साजरे होतात. त्यामध्ये श्रीमहाराजांचा जन्मोत्सव आणि पुण्यतिथी उत्सव या दोन उत्सवांची भर पडली आहे. श्रीमहाराजांचे हे स्मृतिदिनसुद्धा श्रद्धापूर्वक साजरे करण्यात येतात.

दि. ११ एप्रिल १९९२ (रामनवमी) पासून मंदिरात “श्रीस्वामी समर्थ जय जय स्वामी समर्थ।” या नामाचा जप अखंडपणे चालू आहे आणि भक्तांच्या श्रद्धेच्या आणि उत्साहाच्या बळावर तो अव्याहत चालणार आहे.

श्रीमहाराजांच्या आजारपणाच्या काळात आणि महानिर्वाणानंतर काही महिने डेरवण येथील स्थानातील व्यवस्था थोडी दुर्लक्षित झाली आणि तेथे थोडे शैथिल्य आले होते; परंतु श्रीकाकांनी नियमितपणे तेथे जाण्यास सुरुवात केली आणि परिश्रमपूर्वक सर्व घडी पुन्हा बसवून त्या स्थानातही पूर्ववत चैतन्य निर्माण केले.

सर्वप्रथम उल्लेख करायचा तर दि. २४ एप्रिल १९९२ पासून पुण्याप्रमाणेच डेरवण येथेही “श्री स्वामी समर्थ जय जय स्वामी समर्थ।” या नामाचा अखंड जप सुरू केला आणि तो अव्याहत चालूच आहे.

दि. २४ मे १९९२ या दिवशी श्रीकाकांच्या प्रोत्साहनाने आणि अचूक नियोजनाने, दूरदृष्टीने आणि धाडसी निर्णयक्षमतेमुळे, हजारो ग्रामस्थांकडून आणि हिंदू धर्मप्रेमी लोकांकडून डेरवणचे श्रीज्ञाननाथ मंदिर एका दिवसात साकारले. अनेक वर्षे डेरवणच्या स्थानाच्या विरोधात कारस्थाने करणाऱ्या सर्व संबंधितांना त्यामुळे योग्य तो संदेश या विद्युतवेगी कृतीतून मिळाला.

बरेच दिवस दुर्लक्ष झाल्यामुळे, शिव-समर्थ गडातील पुतळे, भित्तिचित्रे वगैरे रंग उडून खराब झाले होते. ती सर्व चित्रे, पुतळे पुन्हा रंगवून, पुतळ्यांवर उन्हा-पावसापासून संरक्षण मिळेल असे पत्र्याचे छत बांधून किल्ल्याची डागडुजी करून त्यास पूर्वीचे सौंदर्य पुन्हा आणविले. आता किल्ल्यातील सभागृहावर पूर्वीच्या पत्र्याच्या छताऐवजी एक महाप्रचंड काँक्रीटचे छत घालण्यात आले आहे. ध्वनी-प्रकाशाची स्वयंचलित योजना करून शिवशाहीचा शब्दबद्ध इतिहास चित्रे पाहातानाच कानावर पडेल अशी व्यवस्था करण्यात आली आहे. शिवाय किल्ल्याचे प्रवेशद्वार काळ्या दगडांनी नव्याने बांधून अधिक भव्य आणि आकर्षक करण्यात आले आहे.

श्रीकाका महाराजांनी आपल्या सद्गुरूंच्या महानिर्वाणानंतर काही महत्त्वाच्या मंदिरांचे जीर्णोद्धार केले तर काही मंदिरे नव्याने उभारली. या सर्व कार्यामागची प्रेरणा अर्थातच सद्गुरू श्रीदिगंबरदास महाराज यांचीच होती. आपले अनेक संकल्प आपल्या या शिष्याने मूर्तस्वरूपात आणावेत अशीच श्रीमहाराजांची इच्छा होती, अन्यथा श्रीमहाराजांनी ते केव्हाच पूर्णत्वाला नेले असते. अगदी उदाहरणच द्यायचे तर डेरवण येथे ‘श्रीस्वामी समर्थ-श्रीराम मंदिरा’साठी जागा निश्चित करून चौथरा बांधून ठेवलेला होता. परंतु ते कार्य श्रीकाकांच्या कारकीर्दीतच पूर्ण व्हावे अशी श्रीमहाराजांचीच योजना होती आणि

१९९६ साली श्रीकाका महाराजांनी त्याप्रमाणे तो संकल्प साकार केला. आपल्या सद्गुरूंचा महिमा सर्वांना विदित व्हावा, त्यांच्या कार्याची व्याप्ती वाढावी, महती अधिकाधिक लोकांना ज्ञात व्हावी या दृष्टीने श्रीकाका महाराजांनी अनेक नव्या कल्पनाही प्रत्यक्षात आणल्या. डेरवणला शिव-समर्थ गडाच्या परिसरात एक सुंदर उद्यान तयार करण्यात आले आहे ते याचीच साक्ष देते.

सन १९९२ मध्ये सावर्डे येथील श्रीदेव दत्त देवस्थानाचा जीर्णोद्धार केला गेला, तर १९९९ मध्ये श्री दिगंबरबाबा वहाळकर यांच्या समाधिमंदिराचा संपूर्ण कायापालट करून तेथे अतिशय रमणीय असे नवे समाधिमंदिर बांधले गेले. १९९४ मध्ये श्रीमहाराजांच्या जन्मग्रामी पोमेंडी (बु ॥) येथे श्रीमहाराजांच्या घराण्याच्या खासगी मालकीच्या श्रीराम मंदिराचा जीर्णोद्धार करून अतिशय देखणे असे मंदिर उभारले गेले. १९९५ साली अंधेरी येथे श्रीस्वामी समर्थ नगरामध्ये श्रीमहाराजांच्या संकल्पानुसार श्रीस्वामी समर्थ मंदिराची उभारणी केली. १९९६ मध्ये श्रीमहाराजांनी चौथरा बांधून निश्चित केलेल्या जागी डेरवण येथे श्रीरामचंद्र, श्रीसीतामाई, श्रीलक्ष्मण, श्रीहनुमंत आणि त्यांच्या एक अंगास श्रीसद्गुरू दिगंबरदास महाराज व दुसऱ्या अंगास अक्कलकोट निवासी श्रीस्वामी समर्थ महाराज यांच्या सुंदर मूर्ती असलेले 'श्रीस्वामी समर्थ-श्रीराम मंदिर' पूर्ण करण्यात आले. या मंदिरात दि. २६ जानेवारी १९९६ रोजी मूर्तीची प्रतिष्ठापना झाली. रात्री श्री.बंडोपंत सोलापूरकर यांच्या स्वरद (क्लॅरिओनेट) वादनाचा सुश्राव्य कार्यक्रम झाला. दुसऱ्या दिवसापासून म्हणजे दि. २७ जानेवारी १९९६ ते २ फेब्रुवारी १९९६ या कालावधीत श्रीसप्तशती हवन प्रमुख (७००० पाठ, ७०० हवन) पंचायतन याग संपन्न झाला. या अनुष्ठानात ३४३ ब्राह्मण सहभागी झाले होते. वे.शा.सं.पाठकशास्त्री यांनी श्रीवाल्मिकी रामायणाचे पारायण केले. अक्कलकोटचे श्री चोळाप्पा महाराज यांचे नातू वे.मू.पुजारी गुरुजी यांनी रोज एक याप्रमाणे सात दिवस गुरुलीलामृताची पारायणे केली.

सन १९९७ मध्ये सावर्डे येथे श्रीमहारुद्र हनुमान मंदिराची उभारणी केली. दि. २५ मार्च १९९७ रोजी श्रीमहारुद्र हनुमानाच्या मूर्तीची प्रतिष्ठापना झाली. सकाळी हवन, सायंकाळी मंत्रजागर, भजन आदी कार्यक्रमांनी हा सोहळा संपन्न झाला. त्याच दिवशी सायंकाळी ५ वाजता डेरवण सहाण ते चव्हाणवाडी या ट्रस्टनेच बांधलेल्या रस्त्याचे डांबरीकरणानंतर उद्घाटन झाले. रात्री ९ वाजता उत्कर्ष युवा मंडळ, चेंदवण (ता. कुडाळ) या कलापथकाने श्रीशिव-समर्थ गडात 'गोफनृत्य' सादर केले.

सन २००१ मध्ये श्रीमहाराजांचे जन्मस्थान असलेल्या पोमेंडी येथील घराचा जीर्णोद्धार करून तेथे ज्या खोलीत श्रीमहाराजांचा जन्म झाला त्या खोलीत श्रीमहाराजांची सुंदर प्रतिमा स्थापन केली. तेथील संपूर्ण परिसराचा कायापालट करून या स्थानात येणाऱ्या भक्तांना उपयोगी पडेल अशी निवासव्यवस्था केली. तेथे कायम पुजारी ठेवून पूजा-अर्चेची व्यवस्था केली. त्याच वर्षी खानू येथे श्रीगांगेश्वराचे प्राचीन मंदिराचा जीर्णोद्धार केला, तर सन २००३ मध्ये खानूच्या ग्रामदेवतेचे मंदिर बांधून दिले.

डेरवण येथे ट्रस्टच्या जागेत दोन नवीन विहिरी बांधल्या. सरकार दरबारी सतत पाठपुरावा करून

राजेवाडी हा धरण प्रकल्प पूर्ण करून घेतला. त्यामुळे डेरवण गावात आता पाण्याचे दुर्भिक्ष राहिले नाही. ट्रस्टच्या शेतीकडे लक्ष पुरवून शेतीचे उत्पन्न वाढविले, बांधबंदिस्ती केली. रस्त्याच्या दुतर्फा आणि ट्रस्टच्या मालकीच्या जमिनीत डोंगरउतारावर वृक्ष लागवड मोठ्या प्रमाणावर केली. पाणी अडवा-पाणी जिरवा या योजनेप्रमाणे डोंगर उतारावर चर खणून पाणी अडविण्यास सुरुवात केली.

डेरवण स्थानात योग्य ब्राह्मणांची नेमणूक करून पूजा-अर्चा व अनुष्ठाने (सप्तशती पाठ, एकादष्णी, जपजाप्य इ.) सुरू केली. त्याचप्रमाणे तेथे वेदपाठशाळा सुरू केली. आज तेथे सुमारे १५ विद्यार्थी शिकत आहेत. डेरवण येथील सर्व उत्सव नियमितपणे पुन्हा सुरू केले. शिवजयंती सोहळा प्रतिवर्षी उत्साहाने आणि १० ते १२ हजार भक्तगणांच्या उपस्थितीत सुरू केला. १९९७ च्या शिवजयंतीच्या वेळी श्रीमहाराजांच्या कार्यात समरसतेने, निष्ठेने, दीर्घकाळ सहभागी झालेल्या व्यक्तींचा गौरव करण्यात आला. कै.मन्यासाहेब बापूसाहेब राजेशिर्के (सुपुत्र श्री.आबासाहेब राजेशिर्के यांनी सत्कार स्वीकारला), श्री.दत्तात्रेय राजाराम तथा अप्पाशेट मोहिरे (सावर्डे), श्री.दत्तोबा सदाशिव चव्हाण (डेरवण) आणि श्री. दत्तात्रेय शावजी निकम (सावर्डे) यांचा पुष्पगुच्छ, श्रीफल आणि सोन्याची मनगटी (ब्रेसलेट) देऊन सत्कार करण्यात आला. याच वेळी पुणे येथील दोन्ही मंदिरे व डेरवण येथील श्रीस्वामी समर्थ मंदिर येथे आपल्या कलाकुसरीने मंदिराची सजावट करणाऱ्या तसेच पुणे आणि डेरवण येथील भव्य अशा रथांची निर्मिती करणाऱ्या श्री.भोलाराम विश्वकर्मा या गुणी कारागिराचाही पुष्पगुच्छ, श्रीफल आणि सोन्याची मनगटी देऊन सत्कार करण्यात आला. स्वराज्य स्थापनेच्या कार्यात निष्ठेने शिवबांची पाठराखण करणाऱ्या अनेक शूर-वीर सरदारांच्या आज विद्यमान असलेल्या वंशजांचे शिवजयंती उत्सवाच्या वेळी अतिशय थाटात सत्कार करण्यात आले. दि. ५ मार्च १९९९ रोजी बाजीप्रभू देशपांडे, दर्यासारंग कान्होजी आंग्रे, येसाजी कंक, बाजी पासलकर, बांदल, जेधे आदी नामवंत सरदारांच्या वंशजांचे सत्कार करण्यात आले. दि. ९ मार्च २००४ रोजी हंबीराव मोहिते, जाधवराव घोरपडे, जेधे, दाभाडे यांच्या वंशजांनाही सन्मानित करण्यात आले.

दि. १ फेब्रुवारी १९९६ रोजी शेरीच्या माळावर 'भक्तश्रेष्ठ कमलाकरपंत लक्ष्मण वालावलकर रुग्णालय व रोगनिदान केंद्र' हे अत्यंत आधुनिकतम साधनांनी सुसज्ज असे रुग्णालय सुरू झाले. श्रीमहाराजांच्या कार्यातील हा अत्यंत महत्त्वाचा असा प्रकल्प होता. दुर्दैवाने वालावलकरसाहेब मात्र हा प्रकल्प पूर्ण होण्याआधीच इहलोक सोडून गेले होते. या रुग्णालयाच्या उद्घाटन समारंभासाठी सांगलीचे थोर सिद्धपुरुष श्रीदासराम महाराज तथा श्रीदादा महाराज केळकर यांनी उपस्थित राहून शुभाशीर्वाद दिले.

हे रुग्णालय आणि तेथील कर्मचाऱ्यांचे निवासी संकुल असे एक लहानसे स्वयंपूर्ण गावच त्या माळरानावर उभे राहिले आहे. दोनशे बेड्स, स्त्री-पुरुष रुग्णांसाठी स्वतंत्र कक्ष, अत्याधुनिक उपकरणांनी सुसज्ज अशी दोन ऑपरेशन थिएटर्स यांनी हे हॉस्पिटल परिपूर्ण आहे. येथे स्पायरल सी.टी.स्कॅन, अल्ट्रा साउंड, एक्स-रे, डायलिसिस, सुसज्ज पॅथॉलॉजी लॅब, रक्तपेढी इ. सोयी उपलब्ध आहेत.

एम.डी. किंवा एम.एस. पदवी प्राप्त डॉक्टरांचा ताफा नेमलेला असतोच; शिवाय पुण्या-मुंबईचे अनेक नामवंत तज्ज्ञ डॉक्टर्स येथे सेवाभावी वृत्तीने येऊन आपल्या कौशल्याचा लाभ गोरगरीब जनतेला देतात. या ठिकाणी आकारले जाणारे शुल्क शहरी रुग्णालयांच्या तुलनेने कमी आहे. अल्प उत्पन्न गटातील रुग्णांना तर सत्तर टक्क्यांपर्यंत सूट देण्यात येते. त्यामुळे गरीब कोकणी जनतेसाठी हे रुग्णालय वरदान ठरले आहे. या रुग्णालयाची माहिती माहितीजालावर (इंटरनेटवर) www.walawalkarhospital.com या संकेत स्थळावर उपलब्ध झाल्यापासून जगभरातील सेवाभावी डॉक्टर्स आता स्वयंस्फूर्तीने येथे येऊन आपले कौशल्य गोरगरीब जनतेसाठी उपलब्ध करून देत आहेत. वेगवेगळ्या पाश्चात्य देशातील डॉक्टरांची शिबिरे आता वारंवार येथे होत असतात.

श्रीमहाराजांनी घडविलेल्या डॉ.बाणावली यांच्या प्रयत्नातून मुंबईच्या टाटा मेमोरियल हॉस्पिटलने कॅन्सर रोगाच्या प्रतिबंधासाठी एक मोठा प्रकल्प येथे सुरू केला आहे. सुमारे ८० कर्मचारी आणि सहा गाड्या यांच्या साहाय्याने कोकणच्या तीनही जिल्ह्यात कॅन्सरच्या संभाव्य रुग्णांचे, घरोघरी जाऊन सर्वेक्षण चालू आहे. टेली कॉन्फरन्सिंगच्या तंत्राने डेरवण येथूनच मुंबईच्या टाटा हॉस्पिटलमधील तज्ज्ञ डॉक्टरांची मदत घेऊन रोगनिदान होते. येथे मुख, गर्भाशय अशा काही प्रकारच्या कर्करोगावर मोफत उपचार होतात.

हॉस्पिटलच्याजवळच कर्मचारी निवासस्थाने आहेत. तेथेच रुग्णांच्या नातेवाइकांसाठी राहाण्याची सोय, स्वच्छतागृह, उपाहारगृह आहे. रुग्णांचे आणि कर्मचाऱ्यांचे कपडे, चादरी वगैरे स्वच्छ आणि निर्जंतुक पद्धतीने धुण्यासाठी एका स्वतंत्र इमारतीत बॉयलर, ड्रायरसह लॉन्ड्री आहे. ना नफा ना तोटा तत्त्वावर चालणारे औषधांचे दुकान आहे.

ट्रस्टचे कर्मचारी दूरदूरच्या गावी जाऊन शिबिरे घेऊन लोकांना वैद्यकीय सेवा पुरवत असतात. बालसंगोपन, माता व गर्भाचे आरोग्य आदी विषयांचे प्रबोधन करतात. डोळ्यांच्या शस्त्रक्रिया, कुटुंब नियोजन शिबिरे, दुभंगलेल्या ओठ आणि टाळूवर प्लॅस्टिक सर्जरी, हाडांची दुखणी अशा अनेक विशेष शिबिरांचे आयोजन करून त्या क्षेत्रातील विशेष कुशल डॉक्टर्सना बोलावले जाते. १ फेब्रुवारी २००१ रोजी समर्थ नर्सिंग स्कूलचा शुभारंभ झाला. येथे ए.एन.एम. आणि जी.एन.एम. हे दोन नर्सिंगचे अभ्यासक्रम शिकवले जातात. शिवाय पी.जी.डी.एम.एल.टी. हा पॅथॉलॉजीचा अभ्यासक्रमही शिकविला जातो.

या रुग्णालयातील समग्र सोई-सुविधांचे आणि रुग्णसेवेचे वर्णन करण्यासाठी एक वेगळे पुस्तकच लिहावे लागेल; परंतु थोडक्यात घेतलेला हा आढावा रुग्णालयाच्या भव्यतेची आणि उपयुक्ततेची कल्पना देऊ शकेल.

या रुग्णालयामागे श्रीमहाराजांचे आशीर्वाद उभे आहेत आणि श्रीकाका महाराजांचे नियोजन, दूरदृष्टी आणि परिश्रम. रुग्णालयातील प्रवेशद्वारातून आत प्रवेश केल्यावर समोरच भक्तश्रेष्ठ वालावलकरसाहेबांची मूर्ती दृष्टीस पडते तर उजव्या बाजूस श्रीमहाराजांची ध्यानस्थ अशी सुंदर मूर्ती आहे. आरोग्य प्राप्त होऊन

घरी परतणारे रुग्ण तसेच नवजात बालकांना श्रीमहाराजांच्या चरणापाशी ठेवून वाकून नमस्कार करणाऱ्या प्रफुल्लित चेहऱ्याच्या माता पाहिल्या की मनाला अपूर्व आनंद वाटतो.

या रुग्णालयाजवळच दि. १४ नोव्हेंबर १९९७ रोजी इंग्रजी माध्यमाच्या नर्सरी आणि पूर्व-प्राथमिक शाळेचा शुभारंभ झाला. २२ विद्यार्थी आणि तीन शिक्षकांसह सुरू झालेल्या शाळेचे आज ३३ वर्गखोल्या, सुमारे सहाशे विद्यार्थी आणि १५ शिक्षक असणाऱ्या माध्यमिक शाळेत रूपांतर झाले आहे. एक विशाल प्रार्थनागृह, चार अन्य खोल्या, मुला-मुलींसाठी आणि अध्यापकांसाठी स्वतंत्र स्वच्छतागृहे, वसतिगृह असलेली ही शाळा प्रतिवर्षी नवनव्या सोयी-सुविधा समाविष्ट करीत वृद्धिंगत होत आहे. अश्वारोहण आणि नेमबाजीसारख्या सोयीसुद्धा येथे उपलब्ध आहेत. आजूबाजूच्या गावातील शेतकरी कुटुंबातील मुलेसुद्धा या शाळेचा लाभ घेतात. खेड्यापाड्यातील मुलांना दुर्लभ अशा अनेक शैक्षणिक गोष्टी श्रीमहाराजांच्या कृपेने या मुलांना तेथे उपलब्ध झाल्या आहेत.

श्रीकाका महाराजांनी केलेल्या कार्याचा हा आढावा सर्वसमावेशक आहे असे म्हणता येणार नाही; कारण श्रीकाकांचे सर्व कार्य हे प्रसिद्धिपराड्मुख राहून 'कर्ते करविते श्रीसद्गुरू' या विनम्र भावनेतून साकारलेले आहे. त्यामुळे त्यांनी केलेली अनेक मोठी कामे प्रकाशात आलेली नाहीत. मात्र श्रीमहाराजांच्या, "त्याच्या (श्रीकाका महाराजांच्या) देहातून मीच कार्य करणार आहे," या उद्गारांची प्रचिती मात्र निःसंशय येते. अनेक वेळा श्रीकाकांची कार्यपद्धती पाहिली की "मी देह ठेवला तरी मी येथून जात नाही, मी अशोकच्या देहातून वावरणार आहे," या श्रीमहाराजांच्या उद्गारांची आठवण येते.

एक जीव दोन्ही ठायी | नटलासे तोची पाही ||

दोनपण एक व्हावे | तयासाठी हे आघवे ||

सद्गुरूंचे कार्य, त्यांच्या अवतारसमाप्तीनंतर त्यांच्या शिष्याने समर्थपणे पुढे नेण्याचे, ते वर्धिष्णू करण्याचे असे दुसरे उदाहरण सापडणे कठीण आहे.

॥ श्रीसद्गुरुचरणारविंदार्पणमस्तु ॥

परिशिष्ट क्र. १

श्रीसद्गुरु दिगंबरदास महाराज यांची जन्मलग्न कुंडली

जन्म : आश्विन शु॥ अष्टमी शक १८३४, परिधावी संवत्सर,
गुरूवार, दि. १७ ऑक्टोबर १९१२.
जन्मस्थळ : पोमेंडी (बु॥), ता. जि. रत्नागिरी.

ने. ४	३	श. २	१	१२ रा .
के. ६	५	८ गु.	११	१० ह
मं. बु. शु. र.	७	९ चं		

नक्षत्र - पूर्वाषाढा
राशी - धनु
गण - मनुष्य
नाडी - मध्य

लग्न - वृषभ
वर्ण - क्षत्रीय
योनी - वानर
स्वामी - गुरू

परिशिष्ट क्र. २

श्रीमहाराजांनी श्री. दत्तात्रेय नरहर सोवनी यांच्या

व्रतबंधानिमित्त रचलेले मंगलाष्टक

॥ श्री गुरुदेवदत्त ॥

चि. दत्ता यास,

होतो थोर पाहा महोत्सव अजी ग्रामांत सोमेश्वर ॥

वाद्यें मंजुळ नाद देत असती जेणें भरे अंबर ॥

मार्गी लोकसमूह फार दिसतो ज्याची गती सत्वर ॥

आतां जाउ झर्णी प्रवेश करूं या हें भव्य मौंजी घर ॥

१

नामे सोवनी जें असे सुशिल तें सप्तात्र जें सत्कुळ ॥

घे नारायण जन्म त्यांत बहु हो जो अंतरी प्रेमळ ॥

त्यांचा पुत्र असे सुशील हितसा ज्या बोलती नरहरी ॥

दत्तात्रेय बटू सुबुद्ध दिसतो तेजस्वि त्यांचे घरी ॥

२

जो जन्मे द्विज होय त्या बनविण्या वेदोक्त हो सत्द्विज ॥

त्या लागीं मिळती बहू पढिक हे सत्पात्र सारें द्विज ॥

गाती मंगल अष्टकें कितितरी वेदार्थ आलापिती ॥

ज्या योगें बटु होय पात्र शिकण्या सत्पात्र आणी श्रुती ॥

३

साक्षात ईश्वर आणि सर्व विभुति (ती) सनकादि योगेश्वर ॥

तैसे सर्वहि राष्ट्रभक्त जन ते देवोत तूतें वर ॥

श्रीराम प्रभुचा सुभक्त हनुमान् कलिमाजी साक्षात असे ॥

देवोनी बलवीर्य आणि सुमती रक्षील तूं तें तसें ॥

४

श्रीराम प्रभु, रामदास गुरु तो, तैसा शिवाजी नृप ॥

स्वामी अक्कलकोटवासि विभु जो भक्तां सुखदायक ॥

श्री ज्ञानेश्वर नामदेव विभुती साक्षात जणूं ईश्वर ॥

* तूकारामहि संतश्रेष्ठ तुजसी रक्षोनि देवो वर ॥

५

तैसे लालहि बाल पाल अवघे गांधी स्वदेशी व्रती ॥
 नसोंपंतहि मालवीय नेहेरू अरविंद बाबू यती ॥
 क्रांतीभक्त तसे करीत असती जे प्राणही अर्पण ॥
 ते देवो निवरा तुला तुजप्रती रक्षोत सारे जण ॥ ६
 दत्ता झालासि तूं बा द्विज गुरुवचनें जाण हे साच आतां ॥
 राखोनी धर्म सारे नमुनि गुरुजनां होइं तूं तत्ववेत्ता ॥
 गोमातेते पुजोनी प्रतिदिनिं करि तूं यज्ञयागादि आतां ॥
 पाळोनी ब्रह्मचर्या निजकुल भुषवीं सूर्यशें तूं सुकान्ता ॥ ७
 दास्याच्या पंकीं आजी रुतलि भरतभू दीनही होय आतां ॥
 फोडी अत्यंत टाहो तिजप्रति बसती नीच पाश्चात्य लत्ता ॥
 मार्गे कित्येक झाले बहु विध असती आजही राष्ट्रभक्त ॥
 तैसाची होइं तूं बा झडकरिं करिं ही हिंदू दस्यमुक्त ॥ ८
 जेवीं श्रीरामदासें करूनि तप बहू राम केला प्रसन्न ॥
 तेवीं त्वां कष्टवोनी निजतनु करिं बा शक्ति आधीन पूर्ण ॥
 तेणें शक्ति प्रभावें बहुविध तुजला लोक देतील मान ॥
 त्यांतें लावीं सुपंथा प्रकटवि हृदयीं शुद्ध देशाभिमान ॥ ९
 माझे बुद्धीप्रमाणें तुजप्रति वदलों जें दिसे योग्य मार्तें ॥
 तू तें घेण्यास बाळा समयिं प्रस्तुतचे घेइं मोदें प्रमोदें ॥
 प्रेमाची भेट दत्ता तुजप्रति दिधली बंधुनें हीच एक ॥
 ठेवीं चित्ती सदैव, तुजप्रति प्रभु तो ठेऊं दे सूरूप ॥ १०

॥ श्री गुरुदेव दत्तात्रयार्पणमस्तु ॥

तुझा आबा.

◆ सप्रेम भेट ◆

* येथें तुकाराम असें आहे.
 परंतु प्रासाकरितां दीर्घत्व आहे.

मि. माघ शु॥ १० शके १८५७
 ता. २/२/१९३६
 रविवार, पोमेंडी बुद्रूक

परिशिष्ट क्र. ३

श्रीमहाराजांनी लिहिलेली पत्रे

पत्र क्र.	प्रति	पृष्ठ क्र.
१ ते १०	श्रीसद्गुरू वासुदेवानंत सरस्वति तथा श्रीबाबा महाराज	२६५
११.	श्रीसंत ल. ग. बापट	२७५
१२.	श्रीसंत यशवंतराव काशिनाथ परांजपे	२७५
१३.	श्रीस्वामी स्वरूपानंद	२७६
१४.	श्रीसंत सीतारामबुवा वालावलकर	२७८
१५.	श्री. रघुनाथराव केशवराव जोशी	२८२
१६.	श्री. अशोकराव रघुनाथराव जोशी	२८३
१७.	श्री. श्रीधरपंत गणेश जोशी	२८५
१८.	श्री. दीनानाथ ना. बाणावली	२८८
१९.	श्री. कमलाकरपंत ल. वालावलकर	२८८
२०.	श्री. कमलाकरपंत ल. वालावलकर	२८९
२१.	श्री. कमलाकरपंत ल. वालावलकर	२९१
२२.	सौ. निर्मलाबाई नीळकंठराव खरे	२९२
२३.	श्री. विश्वनाथ द. प्रभुदेसाई	२९४
२४.	श्री. बापुराव भाटवडेकर	२९५
२५.	श्री. मधुकरपंत वि. काळे	२९६
२६.	श्री. मधुकरपंत वि. काळे	२९६
२७.	श्री. मधुकरपंत वि. काळे	२९७
२८.	श्री. मधुकरपंत वि. काळे	२९८
२९.	डॉ. हरिभाऊ भा. आठल्ये	३००
३०.	डॉ. हरिभाऊ भा. आठल्ये	३०१
३१.	श्री. हरि नारायण तांबे	३०३

३२.	श्री. ज. कृ. आठवले	३०४
३३.	सौ. कमलाबाई प. शेवडे	३०५
३४.	कु. शकुंतला ग. शेवडे	३०६
३५.	श्री. स. ज. सेंजित	३०७
३६.	श्री. बळिराम राजेशिर्के	३०८
३७.	श्री. बाळासाहेब पानवळकर	३०९
३८.	श्री. रावतेकाका व वसंतराव वालावलकर	३११
३९.	श्री. रावतेकाका व वसंतराव वालावलकर	३१४
४०.	श्री. अनंत स. बागलकर	३१७
४१.	श्री. नाटेकर मामा व भिडे काका	३२०
४२.	श्री. जी. आर. साने	३२१
४३.	वेदपाठशाळा, पुणे	३२४
४४.	श्री. विठ्ठल आप्पाजी सरदेसाई व इतर दोघे	३२६
४५.	चीफ कन्ट्रोलर, स्टेट ट्रान्सपोर्ट, मुंबई डिव्हिजन	३२८

टीप : उपरोक्त सर्व पत्रे कानामात्रेचाही बदल न करता मूळ बरहुकूम छापलेली आहेत.

१.

प्रति - श्रीसद्गुरु बाबा महाराज सहस्रबुद्धे , पुणे.

॥ श्री ॥

॥ ॐ तत् सत् ॥

॥ श्रीसद्गुरुवे नमः ॥

कार्तिक शु॥ ६, १८७३

रविवार दि. ४-११-५१

रत्नागिरी

श्रीसद्गुरुचरणीं त्रिकाल मस्तक ठेऊन शिरसाष्टांग नमस्कार. विज्ञापना अशी कीं, चि. माधव गोडबोले यांजबरोबर श्रीसद्गुरु दिगंबरबाबा यांच्या अल्प परिचयाचें माहितीपत्रक पाठविलें आहे. समाधी बांधण्याचें काम सावर्डे येथें होणार आहे. पौष शु.१२ या दिवशीं निदान समाधी बांधून व्हावी. आपण समर्थ आहांत. तरी कृपा आशीर्वाद आहे त्याप्रमाणे जागतीक दृष्ट्या कार्य सुरू आहेत. मी लहान मूल. त्यांत जडजीव. आपण सर्व काय कराल तें खरें. मी निमित्ताला शाप भोगण्याचें काम सुरू आहे. संपेल. आपली कृपापाखर सदैव. मुलें चुकतात. आईचे प्रेम अगाध. संतांच्या कृपाछत्राखाली प्रारब्ध भोगीत. शुद्धी श्रीअवधूत करीत आहेत. या पुढें प्रत्यक्ष भेटीत सविस्तर. पैसे जमविण्याचे कामाकरितां मुंबईस येईन त्यावेळीं पुण्यास येईन. पूर्वप्रारब्ध कर्माप्रमाणें जें होत आहे तें कल्याणकारकच आहे. जास्त काय लिहूं. आपणांस विदित केले आहे. आपण सर्व जाणत आहांत तरी बालभावानें अल्प तें विदित केलें. तीर्थप्रसाद, अंगारा पाठवा. संरक्षण करतांच. सर्व संतांस नमस्कार. सेवेशीं श्रुत होय हे विज्ञापना.

श्री संत गद्रे, लिमये, गोडबोले सर्व क्षेम.

संतचरणरज,

वि. ग. जोशी.

२.

(मूळ पत्र मोडीत आहे)

॥ श्री गुरुदेव दत्तात्रेयाय नमः ॥

॥ ॐ श्री सद्गुरु दिगंबराय नमः ॥

शनिवार, दि. २५.६.४९

श्री संतश्रेष्ठ स्वस्वानुसंधानी परमपावन योगीराज पूर्णब्रह्मस्वरूप अखिल जगत्तारक भयनिवारक श्रीसद्गुरु दिगंबरबाबास्वरूप रावसाहेब सहस्रबुद्धे माझी परमपूज्य आईचे चरणी अनन्यभावे नमस्कार. साष्टांग दंडवत विज्ञापना अशी की आंगारा प्रसाद मिळाला परम आनंद जाहला. सद्गुरुकृपे-करून आपल्या कृपेने येथें राहिलो आहे. सर्व सांभाळ करणार आई समर्थ आहे. श्रीसद्गुरुने जें दाखवितात ते

पाहात असतो. शक्तीचा खेळ चालू आहे. नामस्मरण त्याचें तोच करीत असतो. संतकृपा हेंच माझे परमभाग्य. आतां श्रीयुत सातपुते महाराज हेडक्लार्क पोस्टल सुपरिटेण्डेंट हे जात आहेत. अनुग्रहित संत आहेत. त्यांजवर कृपा असावी. सांभाळ व्हावा. श्रेष्ठांस त्रास द्यावा लागतो. परंतु जगत चांगल्या प्रकारे चालावें म्हणून जीवांचा सांभाळ व उद्धार आपल्याकडे. मी अज्ञान बालक. फक्त हमालीचे काम करीत आहे. तीच प्रभुकृपा होय. मठांतील सर्वत्रांस नमस्कार व आपल्याकडे येणारे सर्व संतांस नमस्कार. श्री. गद्रे महाराज ठीक, रा. रा. गोडबोले महाराज वकील सर्वच क्षेम. चि. मधू गोडबोले क्षेम. परयाचे आळींतील सर्वत्र क्षेम. कृपा प्रसाद नित्य असावा. स्वरूपीं मन राहून गुरुचरणीं दृढ श्रद्धा असावी हीच विज्ञापना.

संतचरणरजसेवक,
श्रीसदुरु दिगंबरचरणदास
विठ्ठल गणेश जोशी

ॐ श्रीगुरुदेव दत्तात्रेयार्पणमस्तु. सकलसंत विभूतींस नमस्कार. आदिस्वरूपास नमस्कार.

३.

॥ श्री ॥

॥ ॐ तत् सत् ॥

॥ श्री सदुरवे नमः ॥

आरोग्य विश्रांती गृह
रानडे रोड, दादर २८, बी.बी.
दि. १.६.५२

श्रीसदुरुचरणीं बालके विठ्ठल याचा त्रिकाल चरणीं मस्तक ठेऊन शिरसाष्टांग नमस्कार.

विज्ञापना अशी कीं :-

आपला निरोप घेऊन निघालों. 'श्री'कृपेने येथें सुखरूप येऊन पोहोचलो. प्रारब्ध कर्म जोरदार, शरीर प्रारब्ध भोगीत आहे. सदोदित स्व-स्वरूपानुसंधान असावे व श्रीसदुरुनिष्ठा दृढ व्हावी हीच कृपायाचना. लेकरावर कृपापांखर असावी. मुले अज्ञानी चुकतात आईच त्यांना सांभाळते. अपंग मुलाकडे आईचे लक्ष जास्त असतें. मी शब्दानें काय लिहूं. मी नाहीच. काय आहे तें तुम्हीच. यंत्र यांत्रिकाकडून चालविले जात आहे.

श्रीसंत बापट महाराज, श्री. बाई, श्री. जोशीबुवा व श्री. काळे आदी सर्वांस नमस्कार. मठांत श्रीसदुरु बीडकर महाराज समाधीस व समस्त देवतांना साष्टांग नमस्कार. कृपाप्रसाद पाठवावा. श्री. जोगळेकर (यांना) नमस्कार, एकजीव आहेत. स्वरूपीं रमतात.

श्री. जावळे व श्री. संसारे दर्शनाकरितां येणार आहेत. कृपा आहे तीच असावी. ते मला येथे सांभाळतात. सर्व संत एकच तत्त्वांत मिसळलेले आहेत. श्री. सातपुते साहेब आल्यास त्यांचेवर कृपा

२६६ ॥ चैतन्यसूर्य ॥

असावी. भक्तिमान जीव आहेत.

सर्वत्र स्त्रीपुरुष रूपानें नटलेल्या त्या परमात्म स्वरूपाला शतशः प्रणिपात असोत. श्रीसद्गुरुचरणीं देह पडो, सेवा घडो, संत सज्जन भेटी व सहवास असू दे. जीवांकारणें सेवा घडावी. संकल्पातीत होऊन स्वस्वरूपांत, लहानात लहान होऊन, अखंड रममाण व्हावें हीच कृपायाचना. कृपाप्रसाद पाठवावा.

वडिलांचे सेवेशीं श्रुत होय हे विज्ञापना.

आपला मुलगा,
संतचरणरज,
वि. ग. जोशी

४.

॥ ॐ तत् सत् ॥

॥ श्री सद्गुरुराज माउली । श्रीसद्गुरुराज आत्माराम ॥

आरोग्य विश्रांती गृह
रानडे रोड, दादर २८, बी.बी.
दि. १०.१०.५२

श्रीसद्गुरु बाबांचे चरणीं त्रिकाल मस्तक ठेऊन बालके विठ्ठल याचे शिरसाष्टांग नमस्कार.

समाधिमंदिराचे काम अद्याप जोरांत सुरू नाही. परंतु आपल्या कृपेनें लवकरच जोर होईल अशी खात्री आहे. मला कर्ज फार. कधीं मोकळा कराल तो सुदिन. मी लहान मूल. परमेश्वरस्वरूप आपण अंतर्दामी राहून जसे चालवाल, तसे हे यंत्र चालेल. मला अहंकार नको. पापपुण्य नको. फक्त आपली अनन्य भक्ती द्या. मी नश्वर काय मागावे ? देहाबरोबर सर्व गोष्टी ठरलेल्याच आहेत. देव भयंकर प्रारब्धभोग पुढें सारून परिक्षा पहात आहे व भलतेच कर्मभोग पुढें येत आहेत.

परंतु मी ते कां अवेरावेत ? भोगून संपवीत आहे. सरेल तेव्हां मग लिहिण्याचे भान तरी कसे उरेल ? सर्व संत एक. आपल्या स्वरूपांत आजवर सर्वांना पाहात आलो. मला कृपाप्रसाद अंगारा संरक्षण पाठवा. आपण १९३० साली सांगितले की खूप जेऊन स्वस्थ झोपां. लहान मुलांचें खरोखरच हें काम. परंतु अद्याप तें पूर्णपणे जमत नाही. आपल्या कृपेनें केव्हां पूर्णपणे जमेल तें खरें. तूर्त समाधिकार्यात आहे.

आपणाला लिहून कळविणेंची जरूर नाही. आपण त्रिकालज्ञानानें अंतर्दामी बालकाला जाणून संरक्षित आहांतच. आपणच म्हटल्याप्रमाणें माझे एकमेव पुरस्कर्ते. त्याशिवाय आन कोणाकडे पाहावे.

मायबाप तूं चि सद्गुरुसमर्था । ध्यान हें तत्त्वता बाणों नित्य ॥ १ ॥

अखंड अनुसंधान स्वरूपीं लागावे । द्वैत न भासावें क्षणभरी ॥ २ ॥
अहंकार पूर्ण जावो विलयासी । चिदानंदापाशी चित्त राहो ॥ ३ ॥
अंतरीं सद्गुरु राहिला आपण । त्याचे चरणीं मन गुंतो सदा ॥ ४ ॥
दास म्हणे मज एक भक्ती देणें । स्वरूपीं ठेवणे अखंडीत ॥ ५ ॥
सर्व बंधुभगिनीस व मठांतील सर्वास नमस्कार. वडिलांचे सेवेसी श्रुत होय हे विज्ञापना.

आपले बालक,
वि. ग. जोशी

५.

॥ श्री ॥

॥ ॐ तत् सत् ॥

॥ श्रीसद्गुरुवेनमः ॥

C/o बी.आर.लिमये, फाटक यांचे घर,
खालची आळी, मु.पो.ता.रत्नागिरी
दि. १३.१.५३

श्रीसद्गुरु बाबांचे चरणीं बालकें विठ्ठल याचे त्रिकाल मस्तक ठेऊन शिरसाष्टांग दंडवत् नमस्कार.
विज्ञापना अशी कीं,

पत्र पावले. कृपाआशीर्वादात नवचैतन्याची भर पडली. मला देणें आहे. श्रीसद्गुरुंना विदित आहे.
श्रीसद्गुरुकृपेने देव त्याची व्यवस्था करील. रोज एक लक्ष रुपये आपल्या पेढीवर मुलाचे जमा आहेत.
जगांत श्रीमंत एक परमात्मा. त्याच्याशिवाय कोणी श्रीमंत नाही. तोच सर्व काही गोष्ट घडवतो हें आपले
वचन पूर्णपणे ध्यानांत आहे.

श्रीसद्गुरुराजकृपेनें दरमहा काही तरी मदत जात राहिल. मला चरणपादुका प्रत्यक्ष पाहिजेत. प्रारब्ध
भोगून संपवीत आहे. खेद करणे कशाला ? श्रीसद्गुरुरूप नित्य अनुसंधानात राहो. व श्रीसद्गुरुचरणीं दृढ
निष्ठा राहो हेंच मागणें. मला संभाळा. नित्य कृपाप्रसाद, दिव्य शक्ती, श्रीसद्गुरुंच्या मनात येतांच देतील.
मी कां मागावे ? अज्ञ जीवाला काय हवें ते श्रीसद्गुरुराज माऊलीला समजत आहे. मुलांचे बरें वाईट
श्रीसद्गुरुमाउलीलाच माहीत. शब्दांनी काय लिहिणें ?

श्रीसंत बापट महाराज, श्रीसंत देशपांडे, श्रीसंत बाई, श्रीसंत गुप्तेसाहेब, वैद्य लागू, श्रीसंत काळे,
जोशी, जोगळेकर आदि सर्वत्रांस प्रेमळ नमस्कार. मठांत श्री महाराज चरणीं, श्री शिव, श्री विठ्ठलरखुमाई,
श्री गणेश, श्री मारुती, श्री जगदंबा, अनंत परमेश्वराला नमस्कार. गजानन यशवंत गोखले यास अनेक
आशीर्वाद. श्रीसद्गुरुसेवा करावी. त्याने चरितार्थ चालेल. कृपासंपादनाशिवाय अन्य काहीच नाही. श्रीमंत
गद्रे क्षेम. श्री. लिमये क्षेम. कृपाप्रसाद पाठवावा. सेवेसी श्रुत होय हे विज्ञापना

श्रीसद्गुरुबालक,
वि. ग. जोशी

२६८ ॥ चैतन्यसूर्य ॥

६.

॥ श्री सद्गुरुराज प्रसन्न ॥

C/o पांडुरंगराव मरबळ्ळी
४/६/२३, तालमक्की वाडी,
ताडदेव रोड, मुंबई.
दि. २४.११.५३

श्रीसद्गुरुबाबांचे चरणीं त्रिकाल मस्तक ठेऊन बालकें विठ्ठल याचे शिरसाष्टांग नमस्कार. विज्ञापना अशी कीं, आपल्या आज्ञेप्रमाणें श्री. रा. रा. पांडुरंगराव मरबळ्ळी यांचेसह ३/१० चे मेलनें निघून सायंकाळीं ७। ला येथें येऊन सुखरूप पोहोचलों.

आतां आपण ठेविल्याप्रमाणें श्री. रा. रा. पांडुरंगराव मरबळ्ळी यांचे घरीं उतरलों आहे. ठेवाल तितका राहीन. नंतर रत्नागिरीहून २० ते २१ डिसेंबरचे सुमारास श्रीसद्गुरू यात्रेहून परत आल्यावर, श्रींचें दर्शनासाठी येण्याची श्रींची आज्ञा आहे त्याप्रमाणे येईन. रत्नागिरीस गेल्यावर श्री करवितील त्याप्रमाणे इष्टेटीची सर्व वाटप वगैरे व्यवस्था करीन. श्रींची इच्छा असल्यास इष्टे राहील. अन्य मार्गानें देण्याची व्यवस्था श्रींना विदीत केल्याप्रमाणें होईल. मी - मम बोली व्यर्थच झाली आहे. श्रीसद्गुरुंवांचून विश्वांत आन कांहींच नाही. शब्दाने काय लिहिलें जाणार? श्रीसद्गुरू हृदयमंदिरांत रात्रंदिवस राहून, अभिन्नतेने स्वयेंच सर्व करीत आहेत. फक्त शब्दांत द्वैत भासतें एवढेंच. या पेक्षा सर्व एकच. अयुध्या आता सर्वत्र आहे. त्यामुळे अयोध्येचेंच वैशिष्ट्य फक्त श्रीरामाच्या अवतार समाप्तीमुळें. तो श्रीराम प्रत्यक्ष पुण्यांतच राहणेंच आहे. तीच अयोध्या सर्वदा वंघ आहे व त्याला बहुत वर्षे कालावधी आहे. पुण्यांत घर-बगीचा, आवारासह झाल्यावर पुढें इतर गोष्टींचा विचार श्री स्वामी समर्थ आज्ञेनुसार होईल. श्री. पांडुरंगराव श्री. कर्कीशास्त्री आदी सर्वच मंडळी क्षेम. श्रीगुरुकृपेनें सौ. रुक्माबाई क्षेम आहे. श्रीचरणीं तिची अनन्यश्रद्धा आहे. श्री. विष्णू चिपळूणकर येऊन भेटला त्याला नोकरी नाही श्री कृपेनें लवकरच लागेल. श्रींची त्याच्यावर कृपा आहेच. श्री. शांताराम आंबिये व फडके ठीक आहेत. वरील सर्वांचे श्रीचरणी अनंत नमस्कार विदित असावेत. श्री. काळे, आळेकर, दातार, जोशी कुळगांव, भट, जोगळेकर, आंबेकर, चितळे, थत्ते, गोखले व सर्व गुरुबंधूस नमस्कार.

आरती रामचंद्रा । सद्गुरु बाबा पूर्णचंद्रा । परात्पर आत्मरूपा । बोधसूर्या कृपा करा ॥ १ ॥
पंचभूतें-मन-बुद्धी । अहंकार-चित्त संधी । ऐसी अष्टधा प्रकृती । तयेंतूनीं पार पाडा ॥ २ ॥
ज्ञानज्योती पाजळोन । जळो अहंभाव पूर्ण । भवनदी पैलथडीं । नेईं आम्हां योगेश्वरा ॥ ३ ॥
कल्पनाजाळ सारें । टाकीं संहरूनी त्वरें । चिदानंद आत्मसौख्य । देईं कृपेच्या दातारा ॥ ४ ॥

परिशिष्ट - ३ / २६९

क्षराक्षर यांसीं पर । पुरुषोत्तम गुरूवर । निराकारी निरहंकार । तेथ नेई गा किंकरां ॥ ५ ॥
निजानंदी सर्वकाळ । ठेवीं स्वरूपीं निर्मळ । दास विठू चरणीं लागे । हृदयीं ध्यातो गुरूवरा ॥ ६ ॥
॥ श्रीसद्गुरुचरणारविंदार्पणमस्तु ॥

सेवेशी श्रुत होय हे विज्ञापना -

लहान मूल,
वि. ग. जोशी

७.

॥ श्री ॥

॥ ॐ तत् सत् ॥
॥ श्री सद्गुरुवे नमः ॥

C/o बी.आर.लिमये
बॉण्ड रायटर, बंदर रोड
रत्नागिरी
दि. १.२.५४

श्रीसद्गुरु माउली बाबांचे चरणीं त्रिकाल मस्तक ठेऊन बालकें विठ्ठल याचे शिरसाष्टांग नमस्कार विज्ञापना अशी कीं :-

श्री संत दिगंबरबाबांचा उत्सव उरकून रत्नागिरीस आलो. सोबत श्री.वालावलकर यांनी दिलेला अंगारा व प्रसाद जात आहे.

सर्व बंधूंना आपले निरोप सांगितले आहेत. वाटपाचे काम श्री.लिमये यांनी हार्ती घेतलें आहे. श्रीसद्गुरु इच्छेप्रमाणे इष्टे ठेवणेच तर ती श्रीसद्गुरुं नांवेच राहिल. प्रारब्धकर्मानुसार कर्ज जन्मजन्मार्जित वाडवडिलार्जित देणें ती व्यवस्था श्रीसद्गुरुंचे कानावर आहेच. त्या प्रमाणे या महिन्यात प्रयत्न करणार आहे. मी व श्रीसद्गुरु यात भेद नाहीच. शरीर फक्त पुण्यास परंतु अखंड वास्तव्य हृदयांत आहे. फक्त जीवभावाने भिन्नता, ती ही सेवेकरितां. माझी इष्टे काय आहे ? आहे नाही सर्व एक सद्गुरुंचे फक्त. मी त्यांनीच निर्माण केलेला नामधारक. यापेक्षा श्रीसद्गुरुचरणी जास्त शब्दे निवेदन काय करणार ?

श्रीसद्गुरु इच्छेप्रमाणे त्यांनी या मुलाजवळ वास्तव्य करण्याचे ठरविलें. तेंच सर्व करीत आहेत याबद्दल शंका नाही.

श्री.गु.बंधू मरबळी गोव्यास गेले आहेत. त्यांना सांगितल्याप्रमाणे त्यांनी प्रयत्न केले आहेत. श्रींना शब्दीं लिहिण्याची आवश्यकता नाही. जो अंतर्गामात रात्रंदिवस राहून सर्व विश्वाचे व्यवहार अलिप्तत्वे जाणतो, त्याला मी तूंपणाने काय लिहावें व कसें लिहावें ? परंतु मुलाचे बोलणे ऐकून मातेला आनंद होतो व ती त्याच बोलण्याने त्याचें कौतुक करते. गुरुशिष्यरूपाने श्रीसद्गुरुच आपले आपण नटून सर्व गोष्टी अकर्तेपणाने करवीत आहेत, यापेक्षा जास्त नाही. वाणी स्तब्धावते. शब्द अपुरा पडतो.

२७० ॥ चैतन्यसूर्य ॥

आतापर्यंत सांभाळ श्रीसद्गुरुच करतात मग पुढची काळजी मला कशाला ? मी पणा उगाच नको. तो “मी” पूर्णपणे १ ऑगस्टचे अगोदर श्रीचरणीं अर्पण जाहला आहे.

येथील कामें पुरी होतांच कळवितों व भेटीस येतो. पुढे शरीराने श्रीसद्गुरु जेथे ठेवतील तेथे व तशा अवस्थेंत राहीन.

दर महिन्यास पत्र जात राहिलच. श्रीस्वामी चरणीं, श्रीसद्गुरु बीडकर महाराज चरणीं व सर्व देवदेवतांस अनंत नमस्कार. एक श्रीसद्गुरुचरणीं नमस्कार म्हणजे सर्वास मिळालाच, परंतु व्यवहार म्हणून लिहिणें. मठातील पांडुरंग, शंकर, मारुती, गणपती, दत्तराज, सर्व देवदेवता व बापटमहाराज व इतर सर्व महाराजांचे सन्निध असलेल्या सर्व स्वरूपांस नमस्कार.

श्रीचरणांचे दर्शनास येणाऱ्या, श्रींचे सान्निध्यात असणाऱ्या सर्वत्रांस नमस्कार.

मी लहान बालक, श्रींनी कृपा आशीर्वाद, शक्ती दिल्यासच चालू बोलू शकणार. श्री. गु. बंधु दातारांचे पत्र मिळून मजकूर समजला. भाग्यवान मी लहान आहे. श्रीसद्गुरुकृपेने मला सांभाळा. श्रीसद्गुरुसेवेपरते भाग्य नाही. श्री. गु. बंधू काळे यांस नमस्कार.

सेवेशी श्रुत होय हे विज्ञापना -

लहान मूल,
वि. ग. जोशी.

८.

॥ श्री ॥

॥ ॐ तत् सत् ॥

॥ श्री सद्गुरुवे नमः ॥

C/o बी.आर.लिमये

बॉण्ड रायटर, बंदर रोड

रत्नागिरी

दि. १२/४/५४

श्रीसद्गुरु माउली बाबांचे चरणीं त्रिकाल मस्तक ठेऊन बालकें विठ्ठल याचे शिरसाष्टांग नमस्कार विज्ञापना अशी कीं :-

श्रीसद्गुरु बीडकर महाराज यांची पुण्यतिथी खानू येथे जाहली. देवस्थान तूर्त खानूसच आहे. रुद्र व पवमान एकादशी जाहली. श्रीकृपेने सर्व यथासांग जाहलें. त्यावेळीं देवापुढे आलेल्या एकंदर पैशांची रुपये दहांची मनीऑर्डर मठांत श्रीसंत बापट महाराज यांचेकडे परस्पर पाठविली आहे. श्री चरणीं विदित व्हावें.

रात्री आरत्या व प्रवचनें जाहली. सर्व दिवस चरित्र वाचन जाहलें. यथाशक्ती मंडळी प्रसादाला होती. श्रीच सर्व करवून घेत आहेत.

खानू येथे गुरुनाथ नामें पोपट आलेला आहे. श्रीचरणीं श्रुत व्हावें.

परिशिष्ट - ३ / २७१

श्रीस्वामी जयंती जाहली. रुद्राची एकादशी जाहली. श्रीस्वामी पुण्यतिथी तेथेच होईल. स्वतंत्र जागेशिवाय देवस्थान हालवणे योग्य नाही.

श्री.मरबळी गोव्याहून गांवी गेले आहेत. वाटपाचे काम अद्याप रूळावर येत नाही. श्री.लिमयांची मध्यस्थीही अद्याप फळाला येत नाही. आता नवीन वर्ष सुरू जाहलें. आता श्री चरणीं सांगितल्याप्रमाणे दोन प्रयत्न करणार आहे. श्रीच ते योग्यवेळी करवून घेतील व सारे ठीक होईल. पत्रे पोष्टांत टांकतांच कळवीन.

श्रींची प्रकृती अलिकडे वारंवार ठीक नाही. कृपता फार असें समजतें तरी काळजी घ्यावी, हयगय नको. अशी विज्ञापना आहे. अन्नसेवन करणे आवश्यक आहे.

एकदां सर्व कर्ज देऊन मोकळा झालों कीं सुटलों. पितरोद्धार व प्रारब्धकर्मभोग श्रीच भोगून संपवीत आहेत व श्रींना अनंत श्रम या मुलाकरितां होत आहेत, या बदल मनाला वाईट वाटतें.

आज्ञा होईल व श्री नेतील त्यावेळीं भेटीला येईन. श्री करवून घेतात त्याप्रमाणे सर्व चाललें आहे.

अंतरंगीं आणी बाहेरी । सर्वत्र श्रीसद्गुरूच चराचरीं ।	
रिता ठाव विश्वामाझारी । तयावीण नाही ॥	१
ऐसे असती मम सद्गुरू । मी तों तयांचे अज्ञ लेंकरूं ।	
अंतरी बैसले श्रीसद्गुरू । येतुलेंच ठावें ॥	२
सर्व कर्ता आणी करविता । पापपुण्यांसी घडविता ।	
सुखदुःखांसी भोगविता । एक चि बापू ॥	३
तो चि सर्वत्र नटला । आपणचि भूताभासें विखुरला ।	
परी अखंड असे परात्परू ठेला । न मोडतां ही ॥	४
ऐसा आनंदाचा मूळ सागर । तो चि माझा सद्गुरू सर्वेश्वर ।	
सकळ विश्वासी तयाचा आधार । म्हणोन चाले ॥	५
अंतरसाक्षी सर्वज्ञाता । ज्ञानाज्ञाना विरहीता ।	
केवळ सत्तेचाही भर्ता । साक्षित्वें जो कीं ॥	६
तो आम्हांसाठी सगुण जाहला । केवळ आनंदाचा पुतळा ।	
चैतन्याचाच कीं पातला । कृपाळू थोर ॥	७
सदय सकृप सकळांसी । कृपादृष्टी बालकां रक्षी ।	
अज्ञानियां सज्ञानियांसी । समत्वे पाही ॥	८
श्री सद्गुरूबाबा माउली । ही तो देहापुरती बोली ।	
परी सद्गुरूलीला वर्णिली । केवीं जाय ॥	९
हृदयीं अखंड राहती । आणी दासां संरक्षिती ।	
कृपाकटाक्षें, स्मरणेंच देती । आत्मज्ञान ॥	१०

ऐशिया गुरुमाऊलीचें सगुणरूप । पाहतां वाटे सुख अमूप ।	
म्हणोन प्रार्थी शिवपदीं, सकृप । व्हावें त्यांसी ॥	११
आम्हां अज्ञ बालांकारणें । श्री सद्गुरू मूर्ती ऐशींच ठेवणें ।	
आणी व्याधी निरसोनी करणें । आरोग्य तयां ॥	१२
हें तों अल्पमतीचें बोलणें । परी घडे प्रेमभरें वदणें ।	
ना तरी श्री सद्गुरुमाउली जाणें । सर्वांतर्यामि ॥	१३
ऐशा श्री सद्गुरुचरणीं वंदन । वारंवार बालक करून ।	
प्रार्थी सदया कृपा करोन । बाळकासी सांभाळी गा ॥	१४

॥ श्रीसद्गुरुचरणारविंदार्पणमस्तु ॥

सर्वत्र मंडळींस यथायोग्य नमस्कार. शब्दांनी काय लिहूं ? श्रीं नी लिहविलें तें लिहीलें, माझे सेवकपण चि उरले. श्री चरणीं श्रुत होय हे विज्ञापना.

आपला,
श्रीचरण सेवक
लहान मूल विठ्ठल

९.

॥ श्री ॥

ॐ तत्सत् ।
श्रीसद्गुरुवे नमः ।

C/o बी.आर.लिमये
बंदर रोड, रत्नागिरी
दि. १७/२/१९५४

श्रीसद्गुरु माउली बाबांचे चरणीं त्रिकाल मस्तक ठेऊन बालकें विठ्ठल यांचे शिरसाष्टांग नमस्कार. विज्ञापना अशी कीं श्रीसद्गुरु माऊलीकडून क्षेम बरेच दिवसांत नांही. तरी कृपा आशीर्वाद क्षेमयुक्त यावें अशी विज्ञापना आहे. श्रीसद्गुरु माऊलीची प्रकृती ठीक नाही असें वाटतें. तरी खाणें पिणें व औषध यांत हयगय नको. आम्हां लहान बालकांस संरक्षण व दर्शनाचें प्रेम हवें आहे. श्रींना कांहीं आवश्यक तर कळविणें व बालकाकडून सेवा करवून घेणें. सर्वच गोष्टी माउली करीत आहे. शब्दीं काय लिहूं. सर्व परिचीत मंडळींस नमस्कार. श्रीस्वरूपांत श्रीस्वामी समर्थांस व श्रीबीडकर महाराज व अनंत कोटी देवदेवतांस श्रीचरणींच नमस्कार.

श्रीसद्गुरुंचे चरणीं मन माझें सर्वदाच हें राहो ।
न वसो संसारींचे विषयीं या हृदयीं स्वरूपी राहो ॥ १ ॥

परिशिष्ट - ३ / २७३

हृदयीं सदुरुराया चरणांचें बालका घडो ध्यान ।
चित्ता आणिक कांहीं नच होवो आत तें कदा भान ॥ २ ॥
चरणीं श्रुत होय हे विज्ञापना.

श्रीसदुरुचरणरज,
लहान बालक
वि. ग. जोशी.

१०.

॥ श्री ॥

ॐ तत्सत् ।
श्रीसदुरवे नमः ।

श्रीसमर्थ भोजनगृह
एस.टी.मोटार स्टँडसमोर,
रत्नागिरी, दि. २७.७.१९५४

श्रीसदुरु माउली बाबांचे पवित्र चरणीं बालकें विडुल याचे त्रिकाल मस्तक ठेऊन शिरसाष्टांग नमस्कार
विज्ञापना अशी कीं -

गुरुमाउलीची प्रकृती आज महिना दीड महिना ठीक नांही. तरी सेवेकरितां आज्ञा दिल्यास येण्याची तीव्र
इच्छा आहे व दर्शनाची तळमळ आहे. तरी माउलीनें कृपादृष्टीनें बालकाला परवानगी दिल्यास ठीक होईल.

माझ्याकरितां कष्ट नकोत. जन्मोजन्मीच कष्ट आहेत हें उमजत आहे. परंतु ही जोडी अशीच आहे ती फुटणें
शक्य नांही.

श्री. रा. रा. मरबळळी येथें येऊन मुंबईस गेले. दर्शनाकरितां तिकडे जातील. त्यांच्या इच्छेप्रमाणें सर्व कामें
पुरी होतील. श्रीमाउलीच सर्व कामें करवीत आहे. आतां मी नाममात्र.

मठाचें कामाबद्दलही माहिती मिळेल. तें कामही गुरुभक्ताकडून पुरें होणार. त्याची तजवीज होत आहे. तसा
संकल्प आहे. माझी आपण सांगितलेली इष्टेटीचीं कामें आपल्या इच्छेप्रमाणें पुरी होतील. त्याकरितां कष्ट नको. मी
तीं झालीं असेंच समजतों. मला अहंकार नको तो मी माउलीच्या चरणीं अर्पण केला. आतां उगाच लटका कां आणूं.

श्रीमाउलीपुढें मुलाचें काय चालणार ? तरी ही श्रींची इच्छा असेल त्याप्रमाणें होईल. परंतु सध्या दक्षिणायन
आहे. अद्याप आम्हाला पुष्कळ दर्शनाची व सहवासाची इच्छा ती माउलीच पुरी करणार.

शरीरासाठी थोडी औषधी व अन्न घेणेंचें आवश्यक तरी घेणें जरूर. परवानगी मिळतांच येतों.

सेवेशीं श्रुत होय हे विज्ञापना.

आपला,
चरणरज, लहान मूल,
विठोबा.

२७४ ॥ चैतन्यसूर्य ॥

११.

प्रति - श्रीसंत ल. ग. बापट, श्रीबीडकर महाराज मठ, पुणे

॥ श्री ॥

॥ ॐ तत् सत् ॥

॥ श्रीसद्गुरुवे नमः ॥

कार्तिक शु ॥ ६, शके १८७३

रविवार दि. ४-११-५१

रत्नागिरी

श्रीसंत बापट महाराज यांसी त्रिकाल चरणी मस्तक ठेऊन शिरसाष्टांग नमस्कार. विज्ञापना अशी की, श्रीसद्गुरु दिगंबरबाबा यांची समाधी बांधण्याचें सावर्डे ता. चिपळूण येथें ठरलें आहे. त्यांचें अल्प माहितीपत्रक सोबत पाठविलें आहे. त्यावर आपण चरित्रांत लिहिलेलाच श्लोक घालावा असें आल्यामुळें तो सुरवातीलाच घातला आहे. जशी माहिती आली त्या प्रमाणें लिहिली आहे. मी लहान मूल. आपण सर्व संत कृपेची पाखर घालीत आहांत. मी निमित्तमात्र. कार्य सर्व आपणच करीत आहात. याकामी पैसे जमविण्याकरितां मुंबईस येईन तेव्हां पुण्यास येईन त्यावेळीं प्रत्यक्ष बोलणें. श्रीसद्गुरु बीडकर महाराजचरणीं व सर्वत्र देवतांचे चरणीं साष्टांग प्रणिपात सांगावे. सोबतची एक प्रत श्री. देशपांडे महाराज यांस द्यावी. त्यांस नमस्कार सांगावे. श्री बाई यांस नमस्कार सांगावे. मला अंगारा प्रसाद व कृपा आशीर्वाद संरक्षण पाठवा. नित्य अनुसंधान असावे हा आशीर्वाद द्या. वारंवार दर्शन घडो. श्री. गद्रे संत क्षेम. सेवेशी श्रुत होय हे विज्ञापना.

आपला,

संतचरणरज,

वि. ग. जोशी

१२.

प्रति - श्रीसंत यशवंतराव काशिनाथ परांजपे

(श्रीसंत यशवंतराव काशिनाथ परांजपे यांना उद्देशून लिहिलेले पुढील पत्र श्रीस्वामी स्वरूपानंदांस श्रीदिगंबरदास महाराजांनी वाचून दाखविले होते.)

॥ ॐ श्रीगुरुदेव दत्तात्रेयाय नमः ॥

उभयतांची भेटी पूर्व योगा ऐसी । वासना ही ऐसी चालताहे ॥ १ ॥

स्वरूप अनुसंधान सांप्रदाय मज । सोऽहं हंसः बीज मंत्र आम्हां ॥ २ ॥

देह मी हा भाव सांडावया यत्न । सोऽहं भावें जाण करीताहें ॥ ३ ॥

सद्गुरु दिगंबरें अलक्ष्यी लाविलें । मूळ दावियेलें माझें मज ॥ ४ ॥

यशवंत तुम्ही नाथ सांप्रदाई । आईकोनी पाहीं भेटीं आलों ॥ ५ ॥

परिशिष्ट - ३ / २७५

बहुकाल साधन करोनी आपण । काढीलें मंथन योग सार	॥ ६ ॥
कर्म योग तोही आचरिला येथें । जना दावयांतें नैष्कर्म्यता	॥ ७ ॥
ऐसे संत जन पहावें, वंदावे । प्रेमभावें जावें शरण तयां	॥ ८ ॥
स्वरूप अनुसंधान सदा राहो मज । गुरुनिष्ठे ध्वज उंचावो दे	॥ ९ ॥
दिगंबर दास वंदी चरणासी । कृपा वचनासी याच द्यावें	॥ १० ॥
संत चरणीं राहो माझी मती । परम-ईश्वर भक्ती वाढो वाढो	॥ ११ ॥

वि. ग. जोशी

१३.

प्रति - श्रीसंत स्वामी स्वरूपानंद, पावस, रत्नागिरी

(श्रीसंत दिगंबरबाबा वहाळकर यांच्या महासमाधीनंतर १३व्या दिवशी श्रीसंत स्वामी स्वरूपानंद पावस, यांनी श्रीमहाराजांना जो काव्यमय संदेश पाठविला होता, त्याची पोच महाराजांनी पुढील प्रदीर्घ काव्यमय पत्राने दिली होती.)

स्वामी-स्वरूपानंदें धाडिला संदेश । तेणें होय तोष दिगंबर-दासा	॥ १ ॥
सद्गुरुंची काया पंचत्वी मिळाली । प्रकृतिरूपें झाली दर्शन हानी	॥ २ ॥
एवढीच वृत्ती उचंबळली आंत । आवेग तो येत प्रकृति धर्म	॥ ३ ॥
अनादि, अनंत, सद्गुरु दिगंबर । चैतन्य केवळ रूप त्यांचें	॥ ४ ॥
सांडोनी प्रकृती स्वरूपीं मिळालें । विश्वाकारें ठेलें अविनाशित्व	॥ ५ ॥
आदी जग-त्रया परात्पर देव । आहे सद्गुरु देव आत्मरूपें	॥ ६ ॥
विश्वाचा-जनिता आणी संरक्षीता । तेवीं संहारीता देव-त्रय	॥ ७ ॥
देव-त्रयां मूळ, मायेचा भ्रतार । ऐसा सर्वेश्वर स्वयंवेद्य	॥ ८ ॥
ॐकाराचें मूळ, सोऽहंका जो लय । सोऽहं हंसः होय ओळखण	॥ ९ ॥
आनंद सागर अनादी संचला । चिन्मय वंदीला सद्गुरु मी गा	॥ १० ॥
नादाचा जो नाद, प्रकाशा प्रकाश । अणु-रेणू ज्यास उपमे ये ना	॥ ११ ॥
महत् तत्त्व अंबर ते हीं उपमे उणें । आकाशा मीळणें जया माजी	॥ १२ ॥
सच्चिदानंद पदाचें जें मूळ । आत्मा हें केवळ नाम ज्यासी	॥ १३ ॥
ॐतत् सत्, यासी मूळ जो गा हरी । जाणीवेची खरी, जाणीव जो	॥ १४ ॥
अनुभव केवळ शब्दांनीं बोलणे । अशक्य वर्णन - तया ठायां	॥ १५ ॥

ऐसे जे अखंड अपार संचलें । चिन्मय रूप भलें दासा ध्यानीं	॥ १६ ॥
सद्गुरु माउली, सद्गुरु आत्माराम । शब्दाचें हें काम नाही तेथ	॥ १७ ॥
मौनेची स्तवन निःशब्द नमन । आनंद अनुभव पूर्ण प्रसाद तो	॥ १८ ॥
ऐक्यत्वे समरस होवोनी राहावें । आहे-नाहीं काये बोलूं तेथ	॥ १९ ॥
ऐसें चिन्मय चरण धरीले हृदयीं । तेथ नित्य राहीं ध्यान मग्न	॥ २० ॥
अंतर्बाह्य अवघे संचले गुरुराय । जे जे ठायां जाय दिठी माझी	॥ २१ ॥
मन गुंतवीलें तया सद्गुरु ठायीं । बुद्धी त्यासी राही निश्चलत्वे	॥ २२ ॥
चित्तीं चिन्मय चरण वंदोनी धरीले । अहं मेळवीलें गुरु-रूपांत	॥ २३ ॥
सद्गुरु दिगंबर माझा देवी-देव । ऐसा आहे भाव दासांतरी	॥ २४ ॥
नाहीं रितें स्थळ सद्गुरुंचे वीण । ऐसी वृत्ती जाण केली एक	॥ २५ ॥
संत जे कृपाळू, धर्माचे आधार । अवतार केवळ ईश्वराचे	॥ २६ ॥
तरीं संतीं मज कृपेची साऊली । आहे नित्य केली सद्गुरुकृपें	॥ २७ ॥
जननी समान संरक्षीती मज । स्वरूपानंद साच सांभाळीती	॥ २८ ॥
संताचें सान्निध्य अखंड ज्या झालें । तया दुःख ठेलें कवणे ठाया	॥ २९ ॥
प्रकृतीचे आवेग प्रकृतीस होती । मी तों सौख्यप्रांतीं भरुनी आहे	॥ ३० ॥
सद्गुरुकृपें साक्षी रूपें मी वर्तत । म्हणुनी माया होत दूर मज	॥ ३१ ॥
संत-सद्गुरुकृपें चिन्मयाचें ध्यान । तेणें समाधान सर्वकाळ	॥ ३२ ॥
संतांचा सहवास घडो निरंतर । भक्तीचें तें बळ वाढो नित्य	॥ ३३ ॥
नाहीं मज तमा, सुखाची दुःखाची । पाप-पुण्या माजी अलीस मी	॥ ३४ ॥
संतसंग नित्य अखंड स्मरण । नित्य अनुसंधान स्वरूपाचें	॥ ३५ ॥
सद्गुरु दिगंबर हृदयीं राहीले । वचन सत्य केलें श्रीगुरुरायें	॥ ३६ ॥
अखंडीत आतां अंतरीं सेवीन । एक चिन्मय ध्यान धरोनीयां	॥ ३७ ॥
चैतन्याचा ओघ अखंड चालत । तोची माझा सत्य सद्गुरु आत्मा	॥ ३८ ॥
दिगंबर नाम सार्थ तयांप्रतीं । दिशा ज्यासी होती वसन जाणा	॥ ३९ ॥
अंबर आणी दिशा विरहीत गुरू । म्हणुनि दिगंबरू नाम जर्गी	॥ ४० ॥
दिगंबर कृपें दिगंबरीं मिळेल । तेणें चुकती पूर्ण जन्म-मृत्यू	॥ ४१ ॥
नामामृतपान अखंड करीन । रूप मेळवीन नामीं-त्याचे	॥ ४२ ॥
सकल संतांसी गुरुरूपामाजी । पाहातों सहजीं सद्गुरुकृपें	॥ ४३ ॥
स्वामी-स्वरूपानंदा एकची मागणें । माझी वाढवीणें सद्गुरुनिष्ठा	॥ ४४ ॥
वृत्ती अनुसंधानीं राहो चिन्मयरूपीं । दास दिगंबर सुखी येणे होय	॥ ४५ ॥

नमन संतांसी करी एक भावे । कृपा-दान द्यावें हेंची मज ॥४६॥
 पडावें शरीर संतांचीये घरीं । मनें, वाचें, शरीरीं घडो दास्य ॥४७॥
 संत संगतींत अखंड आनंद । लाभो मज नित्य विनवी हेंची ॥४८॥
 त्रिगुणांसहित माया नातळो जीवास । काम-क्रोधां वास न घडो चित्ती ॥४९॥
 जगाचे कल्याणी शरीर वेचावें । दान हेंची द्यावे संत जनी ॥५०॥
 दिगंबर सद्गुरु नमोनी अंतरीं । दास नमस्कारी स्वरूपानंदा ॥५१॥

॥ ॐ तत् सत् सोऽहं हंसः ॥

१४.

प्रति - श्रीसंत सीतारामबुवा वालावलकर, सावर्डे

॥ श्री ॥

ॐ तत्सत् ।
 श्रीसद्गुरवे नमः ।

द्वारा पांडुरंगराव मरबळ्ळी
 ४-६२३, तालमकीवाडी, ताडदेव रोड
 मुंबई - ७
 दि. १७/९/१९६०

श्री. रा. रा. सीतारामबुवा वालावलकर यांसी कृ.सा.नमस्कार वि. वि.

आपलीं पत्रें मिळून मजकूर समजला. मीं सध्यां मुंबई येथें असून आणखी २०-२२ दिवस तरी मुंबईस जातील असें वाटतें. 'श्री'च्या मूर्तीचे काम हातीं घेतलें असून तें पुरें झाल्याशिवाय जातां येत नाही. त्यानंतर पुण्यास 'श्री'चे समाधिस्थानांत 'श्री'चा जन्मोत्सव दिनांक २,३ व ४ नोव्हेंबर १९६० या दिवशीं होणार आहे. त्यामुळें त्या गडबडींत दिवस जाणार. त्यानंतर श्रीसन्त दिगंबरबाबांचे उत्सवाची तयारी करणें आवश्यक आहे. ती करून पौष महिन्याचे सुरुवातीस तिकडे येण्याचा विचार आहे.

श्रीस्वामींचे मठात नंदादीपासाठी दिलेला डबा संपत आला असें आपण कळविलें. तरी दुसरा नवीन डबा घेऊन तो प्रथम आपणाकडे आणावा व तो उघडून त्यांतील दोन रत्तल तेल बाजूला काढावें व त्या संबंध डब्यांत २ रत्तल कडूतेल मिसळून मग तो डबा श्रीपाद याच्याकडे पोहोचवावा. म्हणजे श्रीस्वामींपुढें नंदादीप व्यवस्थित लावला जाईल व तेलाचा खाण्यास उपयोग केला जाणार नाही.

श्रीसंत दिगंबरबाबांच्या उत्सवाची तयारी आपण नेहमीप्रमाणें करालच. तरी काय काय व्यवस्था करणार तें पत्रां लिहून कळवावे. दरवर्षाचा अंदाज आपल्याला ठाऊक आहेच. चि.वसंता शेंबेकर हाही उत्सवासाठीं अगोदर आठ दिवस येणार आहे. त्याचें शिवणकामाचें शिक्षण व्यवस्थित चालू असून त्याची प्रकृती ठीक आहे, असें त्याच्या घरीं कळविणें.

२७८ ॥ चैतन्यसूर्य ॥

आता मठाचे चार गुंठे जमिनीबदलचा खुलासा पुढीलप्रमाणे करित आहे.

१) रिह्मिजन सर्वे झाली त्यावेळी सर्वेअर लोकांनी आपणांला हा मठ कोणी बांधला म्हणून विचारलें, व मठ लोकांच्या मदतीने मी स्वतः बांधला असें तुम्हीं उत्तर दिलेंत. त्याची नोंद त्यांनी घेतली आहेच. श्रीसंत दिगंबरबाबांचे काढलेले माहितीपत्र तुमच्या नांवचें आहे. मठासाठी देणगी जमविण्याच्या पावत्यांवर तुमचीच सही आहे. सर्व खर्च तुम्हीं स्वतःचे हातानें केला आहे व सुरुवातीपासून आजपर्यंत १० वर्षे उत्सव तुम्हीं स्वतःच करता. या कार्मी जरूर तर काहीं लोकांच्या साक्षी देतां येतील.

२) श्री. रघुनाथ नीळकंठ शेंबेकर, वहिवाटदार, श्रीदत्तठिकाण यांनी या कार्मी काहींच मदत केलेली नाही व त्याचा पुरावाही उपलब्ध नाही. शिवाय मध्यंतरी हें ठिकाण आम्हाला दिलेलें आहे व तें आमचें आहे, अशीही भाषा ऐकूं येत होती, हें सर्व गांवचे राजे लोकांना माहिती आहेच. श्रीसंत दिगंबरबाबांचे दहनभूमीवर तुम्हीं स्वतः तुळशीवृंदावन व मारुति हे सुरुवातीपासून ठेविले आहेत. मारुतीवरील सावली त्यांच्या मुलांने उडवून टाकली, त्यावेळी व अलीकडे दोन वर्षे तुम्हीं समक्ष व जरूर त्या वेळी गांवांतील राजे लोकांतील पंच जमवून आपसांत तडजोड करण्याचे सर्व प्रयत्न केलेत, हे ही सर्व राजे लोकांस माहिती आहेच. तुमची कूळ म्हणून आज १० वर्षे वहिवाट आहे. श्रीसंत दिगंबरबाबा हयात असतांना विहीर तुम्हीं स्वतः एकट्यानें खणली आहे. श्रीदेव दत्त ठिकाणातील सर्व बांधबांधोरी व झाडमाड हे तुमच्या स्वतःच्या हातून लागले गेले आहे. तसेंच १९५६ सालापर्यंत तुम्हीं देवस्थानची सर्व शेती स्वतः देवस्थानचे खर्चांने पहात होतांत. पुढें तुम्हांला झेपेनासें झालें व वितुष्ट आलें म्हणून तुम्हीं ती सोडून दिली. या सर्व गोष्टी करण्याबद्दल तुम्हांला देवस्थानकडून, अगर वहिवाटदारांकडून अगर श्रीसंत दिगंबरबाबांकडून कोणत्याही प्रकारचें वेतन मिळालेलें नाही, ही गोष्ट सर्वांना माहिती आहे.

३) मूळ समाधिमंदिर बांधले त्यावेळी वहिवाटदार रघुनाथ नीळकंठ शेंबेकर यांना विचारून व त्यांची परवानगी घेऊन सर्व गोष्टी केल्या, हें सर्वांना माहिती आहेच. शिवाय हिंदूधर्मशास्त्राप्रमाणें श्रीसंत दिगंबरबाबांच्या अस्थि तुम्हीं त्यांचे अनुग्रहीत शिष्य म्हणून ठेविल्या होत्या. त्या अस्थि पहिला उत्सव करण्याचे अगोदर २ दिवस वहिवाटदार रघुनाथ नीळकंठ शेंबेकर भटजी यांस बोलावून व निराळी दक्षिणा देऊन त्या अस्थि मंत्रविधीपूर्वक शुद्ध करवून त्यांचेकडून घेतल्या व त्या एका तांब्याचे तांब्यांत भरून समार्धीत त्यांचेच हातानें ठेविल्या आहेत. पहिल्या वर्षापासून गेल्या वर्षापर्यंत पुण्यतिथी उत्सवांत कीर्तनाला ते येत असतात व मांडवाचे बाहेर बसत असतात आणि मी स्वतः त्यांना आंत बोलावून रात्री प्रसाद वाढवितों, हे आपल्या लक्षांत असेलच. वरील सर्व गोष्टी ते अद्यापपर्यंत करित आले आहेत, यावरून या समाधिमंदिरास त्यांची संमति होती व अद्यापपर्यंत आहे, हें उघड होतें. दरवर्षी त्यांचा मुलगा चि.बाळू हा उत्सवांत भाग घेत असतो. यावरून त्याचीही संमति आहे हें स्पष्ट होतें. पहिल्या उत्सवाला त्यांचा मुलगा चि. वासू, चि. कमळ्या व जावई श्री. हडप व मुलगी वेणू हीं सर्व हजर होती. चि. वासुदेव याची बायको ज्या ज्या वेळी उत्सवाचे वेळी सावड्यास होती त्या त्या वेळी उत्सवासाठी काम

करीत असे. समाधिमंदिराची भांडीकुंडी व बैठका तयार होण्यापूर्वी श्रीदत्त देवस्थानांतील भांडी, सामान व बैठका त्यांच्याच परवानगीने उत्सवासाठी आणीत होतें. या सर्व गोष्टींवरून श्रीसंत दिगंबरबाबांचे समाधिमंदिर बांधण्यास त्यांची संमति होती, हें उघड होतें. आमचें म्हणणे -

१) श्रीसंत दिगंबरबाबा यांनी बांधलेलें श्रीदत्तदेवस्थान म्हणजे श्रीस्वामींचा मठ हें लोकांकडून मदत मिळवून सार्वजनिकरित्या बांधलेलें आहे.

२) इष्टे खरेदी करतांना कोळथरी येथील गांजेवाले भंडारी यांनी पैसे दिलेले आहेत.

३) इस्टेटीवर त्यावेळीं बोगस (खोट्या) कर्जाचा बोजा दाखविला आहे. प्रत्यक्ष कर्ज असेल तर त्याचे कागदी पुरावे हजर करावे.

४) पादुका घडविणेंसाठी दगड व पैसे तुळसाराम या मुंबई येथील कोळ्याने दिले. विहीर बांधणेंसाठी पैसे जुन्नरचे दुराफे (नारायणराव) या नांवाच्या गृहस्थांनी दिले. भांडीकुंडी व बैठका घेण्यासाठी भिक्षेच्या रूपानें मुंबई येथील व इतरत्र ठिकाणच्या लोकांनी मदत केली.

५) श्रीसंत दिगंबरबाबा हयात होते, तोंपर्यंत देवस्थानच्या सर्व शेतीचा खर्च ते स्वतः करीत असत. शिवाय वहिवाटदार रघुनाथ नीळकंठ शेंबेकर म्हणजे त्यांचा जावई याचा घर, गोठा व कोठारें ही त्यांनी स्वतः दुरुस्त करून व नवीन बांधून दिलेली आहेत व त्याची परतफेड केल्याचा कागदी पुरावा कोठेही मिळत नाही.

६) श्रीसंत दिगंबरबाबा यांनी तुमची गावांतील ओली माधुकरी बंद झाली त्यावेळीं रघुनाथ नीळकंठ शेंबेकर याला तुमच्याकडून बोलावून घेऊन सध्याचा लहान कंपाऊंडमधील भाग १ एकर २४ गुंठे हा सीतारामबुवा यास त्याची भिक्षा बंद झाली म्हणून भिक्षा म्हणून दिला आहे, असें सांगितलें होतें.

७) नरसो गोविंद चिंचाळकर यांनी सदरहू ठिकाण मालक म्हणून रघुनाथ नीळकंठ शेंबेकर यांचे नावें लागूं नये असा अर्ज केला होता, त्यावेळीं मामलेदार व प्रांत यांच्याकडे जाबजबाब होऊन ज्यांचेकडून हें ठिकाण खरेदी घेतलें, त्या माधवराव चिंचाळकर व त्यांची बायको यांनी “हें ठिकाण आम्ही श्रीदत्त देवस्थानासाठी म्हणूनच सोडून दिलें आहे” असें लिहून दिलें आहे. यावरून हें ठिकाण हें श्रीदत्त देवस्थानचे मालकीचें आहे, हें स्पष्ट होतें.

८) श्रीसंत दिगंबरबाबा यांनी मृत्युपत्र अगर अन्य कोणताही रजिस्टर्ड डॉक्युमेंट केलेला नसल्यामुळें वारसाहक्काचा प्रश्न उद्भवत नाही.

९) श्रीसंत दिगंबरबाबांनी हयात असतांनाच श्री.रघुनाथ नीळकंठ शेंबेकर यांना वहिवाटदार नेमलें आहे, यावरून ते मालक नसून वहिवाटदार आहेत.

१०) श्रीदत्तदेवस्थानची सर्व इष्टे ही सार्वजनिक पैशांतून तयार झाली असल्यामुळें श्रीदत्तदेवस्थानचा सार्वजनिक ट्रस्ट व्हावा याबद्दलचा विचार सरकारने करावा व श्रीसंत दिगंबरबाबा समाधिस्थ झाल्यापासून आजपर्यंत दहा वर्षे वहिवाटदारांनी ही गोष्ट चॅरिटी कमिशनरच्या नजरेस आणली नाही, म्हणून गेल्या

दहा वर्षांतील उत्पन्न व सर्व जमाखर्च सरकारने वहिवाटदारांकडून मागून त्याची सर्व तपासणी करावी.

आतां तुमचे स्वतःचे म्हणणें पुढील प्रमाणें -

१) श्रीसंत दिगंबरबाबांचें समाधिमंदिर व त्यांच्या दहनभूमीवर बांधलेलें तुळशीवृंदावन व मारुति हीं सर्व सीतारामबुवा वालावलकर यांनी त्यांना भिक्षा म्हणून मिळालेल्या द्रव्यांतून केली आहेत. समाधिमंदिरांत असलेलें सर्व सामानसुमान हे सीतारामबुवा वालावलकर यांना लोकांना दिलेल्या मदतींतून तयार केलें आहे.

२) सदरहू समाधिमंदिर बांधण्यात वहिवाटदार रघुनाथ नीळकंठ शेंबेकर यांची वहिवाटदार म्हणून प्रत्यक्ष तोंडी परवानगी सुरुवातीसच घेतलेली आहे. या व्यतिरिक्त त्यांचा समाधिमंदिराकडे काहीच संबंध नाही.

३) श्रीसंत दिगंबरबाबांचा पुण्यतिथीउत्सव रोजची पूजाअर्चा व रोजचा नैवेद्य व इतर समाधिमंदिराची व बाहेरची सर्व व्यवस्था ही श्री सीतारामबुवा हेच सुरुवातीपासून आजपर्यंत स्वतःच्या खर्चानें करीत असतात.

४) वहिवाटदार रघुनाथ नीळकंठ शेंबेकर व त्याचेकडील माणसें त्यांना बोलावल्यामुळें उत्सवास जातीनें हजर राहून उत्सवांत सक्रीय शारिरीक मदत करीत असतात. त्याअर्थी त्यांची परवानगी व सहानुभूती उत्सवास आहे, हें स्पष्ट होतें.

५) समाधिमंदिर व दहनभूमी यांचेखालील जागा ही श्रीदत्त देवस्थानचे मालकीची आहे, हें आम्हांस पूर्णपणें कबूल आहे.

६) श्री सीतारामबुवा वालावलकर हे श्रीसंत दिगंबरबाबांचे विधिपूर्वक अनुग्रहीत शिष्य असल्यामुळें त्यांनीं आपल्या गुरुची समाधि गुरुंनींच मिळविलेल्या श्रीदत्त देवस्थानचे जागेंत बांधली आहे व ही धर्मग्राह्य गोष्ट आहे. समाधिमंदिराखालील व दहनभूमीची व सभोवारची जरूर आणि आवश्यक ती जागा सीतारामबुवा वालावलकर यांचे नांवें लागलेली असून सरकारनें ती जागा त्यांस श्रीदत्तदेवस्थानचें कूळ म्हणून कूळहक्कानें द्यावी, अशी विनंती आहे. सीतारामबुवा हे दरसाल श्रीदत्त देवस्थानाला खंड म्हणून मामलेदारसाहेब ठरवतील ते पैसे देण्यास तयार आहेत.

७) श्रीसंत दिगंबरबाबा यांनीच हें दत्त देवस्थान बांधलें (श्रीस्वामीमठ). त्याला इष्टेही त्यांनींच तयार करून ठेवली व या महान सत्पुरुषाची समाधि श्री.वालावलकर यांनी त्यांचे शिष्य म्हणून या देवस्थानचे जागेंत बांधली, यांत कांहींच वावणें नाही. तरी श्रीदत्त देवस्थानची मालकी आम्हांला परिपूर्ण कबूल असतांना व मालकीचा अपहार करण्याची इच्छा आम्हीं करीत नसतांना सदरहू वहिवाटदार हे सूडबुद्धीनें आणि श्रीदत्तदेवस्थानची इष्टे स्वतःच्या उपयोगासाठी गिळंकृत करण्याचे विचारानें विरुद्धपणें वागत आहेत व अडथळे उत्पन्न करीत आहेत. तरी याचा योग्य तो विचार होऊन सदरहू समाधिमंदिर व दहनभूमीची जागा आणि वापर करण्यास जरूर व आवश्यक ती सर्व जागा व समाधिमंदिराचे जागेंतून

सावर्डे गांवांत व डेरवण गांवांत जाणेंसाठी वाट, व बोर्डाचे रस्त्यास जाऊन मिळण्यासाठी वाट हीं सर्व श्री.सीतारामबुवा यांचे नांवें करण्याची व्यवस्था करावी, अशी विनंती आहे.

याप्रमाणें सर्व माहिती श्री.मामलेदारसाहेब अगर जे कोणी तपासासाठी येतील त्यांचेपुढें सांगावी व चॅरिटी कमिशनरपुढें अर्ज करून आम्हीं हे सर्व प्रकरण ठेवीत आहोंत असेंही सांगावें. चॅरिटी कमिशनरकडे पाठविण्याचा अर्ज तयार होतांच आपणांकडे सहीसाठी पाठविला जाईल. वहिवाटदार हे काय जबाब देतात तें मला कळवावें, म्हणजे पुढील व्यवस्था करतां येईल. श्रीस्वामी समर्थ चरणीं व श्रीसंत दिगंबरबाबांचे चरणीं माझे व श्री.व.सौ.मरबळींचे शिरसाष्टांग नमस्कार सांगणें, श्री.नाना शेंबेकर, गोपुकाका, दत्तामास्तर, सर्व मास्तरलोक, श्रीपादभाऊ या सर्वास नमस्कार, दोन्ही गडी व मेस्त्री यांस आशिर्वाद, धोंडबाराव व शिवरामराव यांस आशिर्वाद.

कळावें लोभ असावा हे विनंती.

आपला,
श्रीसदुरुचरणरज
वि. ग. जोशी

१५.

प्रति - श्री. रघुनाथराव केशव जोशी, महालकरी, वेंगुर्ला

॥ श्री ॥

ॐ तत्सत् ।

सन १९५४

श्री. रा. रा. रघुनाथराव यांसी सप्रेम अनेक आशिर्वाद

सोबत सांप्रदायाचा लिखाणाचा कागद पाठविला आहे. फक्त आपणा पुरेसेंच ठेवा. “कोणाला कळूं न देण्याची खबरदारी घ्या.”

सो ५ हं उपासना एकान्त स्थानी बसून करावी. शक्यतर थोडा उजेड कमी असावा. ताठ बसावें. भ्रूमध्यांत पाहून ध्यान करावें.

तो परमात्मा मीच आहे ही भावना स्थिर करावी. मी, देह नव्हे ही भावना कायम व्हावी. आसन लोंकरीचें असावें.

यम्, नियम्, आसन, सहज होणारा प्राणायाम, प्रत्याहार, धारणा, ध्यान, समाधि हीं योगाची मुख्य आठ अंगे, वर्णने पुस्तकांतून आहेत. चित्तांत प्रथम सगुण प्रकाशाचें ध्यान करून त्या मार्गांत सविकल्प समाधि साधून शेवटीं निर्गुण परमात्म्याचें ध्यान करावयाचें व आपणच तो प्रत्यक्ष ही प्रचिती घ्यावयाची आहे.

हा ध्यान योग आहे. मार्ग स्वरूप संप्रदाय, विहंगम, चित्त चैतन्य योग साधा.

मनो ब्रह्मेति वैजानात् । जीवो नित्यः इति ज्ञानम् ॥

२८२ ॥ चैतन्यसूर्य ॥

इटकुली मिटकुली गोष्ट

श्रीसदुराज आत्माराम चिन्मय ध्यान करा.

सोबतची परंपरा पाठ करून ती भजन वा ध्यान करते वेळीं प्रथम म्हणून मग भजन वा ध्यान सुरू करावें.

शरीर वर्तते संसारी । परि मनोगत अवघें परमेश्वरी ।

हें लक्षांत असावें. सर्व भूतमात्राचें ठिकाणीं परमात्माच भरून राहिला आहे. प्रत्येक प्राणिमात्राचें हृदयांत तो परमात्मा जाणीवरूपानें भरून आहे. देवाकरितां रडावयास शिका, मम-त्व याप्रमाणें ठेवा. कर्तव्य चुकूं नका परंतु कर्माभिमान टाका. श्री हरि कर्ता करविता व तो सर्वत्र आहे हा भाव दृढ करा.

॥ ॐ तत्सत् ॥

आपला,
संतचरणरज,
दिगंबरदास
(वि. ग. जोशी)

१६.

प्रति - श्री. अशोकराव रघुनाथराव जोशी, मुंबई

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

॥ ॐ श्रीस्वामी समर्थाय नमः ॥

पुणें १६

श्री. रा. रा. अशोक रघुनाथ जोशी, अंधेरी यांसी,

श्रीस्वामीकृपेचे अनेक उत्तम आशीर्वाद, उपरी विशेष -

पत्र लिहिण्यांस कारण कीं, आपण बरेच दिवस आजारी आहांत असें कळलें. बरेंच जिवावरचें दुखणें होतें. पण आता परमेश्वराच्या कृपेने आणि डॉक्टरी उपायाने आपण बहुतेक बरें झालांत. अजून ४-६ ड्रेसिंगमध्ये आपण पूर्णपणें बरे व्हाल अशी अपेक्षा करतो आणि परमेश्वराची प्रार्थना करतो.

‘भोगात् एव शरीरम्।’ असें म्हणतात. सर्व यातना शरीराला सहन कराव्या लागतात. आधिभौतिक, अध्यात्मिक आणि आधिदैविक असे तीन प्रकारचे ताप आहेत आणि हे तीन ताप मनुष्याला संपवावे लागतात. ते संपविल्याशिवाय शरीराची सुटका नाही, आणि शरीराची सुटका झाली, तरीपण जे सूक्ष्म शरीर आहे, त्या शरीराला हे सूक्ष्म प्रमाणांत ताप सहन करावे लागतात आणि ते सहन करीत असताना अंतरिक्षातून निरनिराळ्या लोकांत, सूक्ष्म देहांत त्या जीवाला फिरावे लागतें. जीव एकच असतो. कारण त्याची जीवदशा संपल्याशिवाय तो परब्रह्मांत विलीन होऊं शकत नाही असा सिद्धान्त आहे. योगवासिष्ठामध्ये चुडालाख्यान आणि लीलाख्यान

परिशिष्ट - ३ / २८३

फार सुंदर रीतीने विवेचन केलेले आहे.

ज्या वेळेला प्रभू रामचंद्राला हा सगळा संसार नश्वर वाटू लागला आणि वसिष्ठांनी सांगितलेल्या तत्त्वज्ञानाचा परिणाम त्यांच्यावरती झाला, त्यावेळेला त्यांच्या ठिकाणी आत्यंतिक उपरती उत्पन्न झाली. वैराग्य, ज्याला 'तीव्रतम वैराग्य' असे म्हणतात ते प्रभू रामचंद्रांच्या ठिकाणी निर्माण झाले. त्यांना खाणे-पिणे सुचत नव्हते. कोणत्याही गोष्टीचे भान नव्हते. 'कांहीं नाही' अशी परिस्थिती होती आणि दिवसेंदिवस ते कृश होऊ लागले. शरीरांत सर्व धातूंचा निःपात होऊ लागला आणि प्रभू रामचंद्र आता जातात की राहतात, अशी चिंता निर्माण झाली. त्यावेळेला वसिष्ठ महर्षींनी प्रभू रामचंद्रांना आपल्याकडे बोलावून घेतले आणि त्यांना सांगितले, 'अरे रामा, हे काय चालविले आहेस ? जे तत्त्वज्ञान मी तुला सांगितले ते मनुष्याने चिरंतन होण्याकरिता सांगितले. नश्वरतेचा त्याग करणे म्हणजे सोडून देणे नव्हे. एखाद्या गोष्टीबद्दल आपल्याला आत्यंतिक आपुलकी वाटते. त्या क्षणापासून पंचभूतात्मक देह, मन, बुद्धी, चित्त, अहंता यांच्या व्यवहारे आपण त्या वस्तूच्या पाठीमागे लागतो. बाकी सर्व व्यवहार विसरतो. त्याला 'आसक्ती संसार' म्हणतात. हा आसक्ती संसार सोडणे याचं नाव, तत्त्वज्ञानापासून उपरती प्राप्त होऊं लागणे. वस्तू सोडणे म्हणजे वस्तूबद्दल जी आत्यंतिक आसक्ती वाटते, तीच कमी करणे, ह्याचं नाव 'विरागता'. 'राग' शब्दाचा अर्थ 'कोप' असा नव्हे. 'राग' शब्दाचा अर्थ अनुतापाने निर्माण झालेली चित्ताची एक परिस्थिती आहे. आणि ही तुला मी सोड असे सांगतो आहे.'

हे सर्व सांगितले आणि मग प्रभू रामचंद्रांच्या ठिकाणी हळूहळू लिलाख्यान आणि प्रबुद्ध विचाराख्यान व चुडालाख्यान आणि त्यांच्यापासून उपरती निर्माण झाली आणि विरागता निर्माण होऊन ते स्वतःच्या अवतारकार्याशी संलग्न झाले.

म्हणून मी तुला सांगतो, माझी माणसं लांब आहेत. माझी मुलं लांब आहेत, माझी आई लांब आहे, माझे वडील लांब आहेत, असा विचार करू नकोस.

जैशी स्थिती आहे, तैशापरी राहे, कौतुक तू पाहें संचिताचें ।

नको खेद करूं कोणत्या गोष्टीचा, पती लक्ष्मीचा पाहातसें ॥

सकल जीवांचा करितों सांभाळ, तुज मोकलील ऐसे नाही ।

एका जनार्दनी भोग प्रारब्धाचा, हरिकृपें त्याचा नाश होय ॥

कोणी अभक्ष्यभक्षण आणि नको त्या गोष्टी पिणे वगैरे भानगडी केल्या असतील, कदाचित केल्या नसतीलही. मी कांहीं सांगू शकत नाही. मी काही मोठा खास तत्त्वज्ञ नव्हे. परंतु असे दोष कळत न कळत घडलेले असतात. मागील जन्माचे असतात, ह्या जन्मीचे असतात. जागृति, स्वप्न, सुषुप्ती ह्या ठिकाणचे असतात आणि अशा दोषांचा परिहार केल्याशिवाय जीवाला आहे ही स्थिती भोगणे प्राप्त होते आणि त्या भोगल्यानंतर जो परमेश्वरचित्तन करील आणि हे माझ्याच कर्माचे फळ आहे, पण मला लिप्त नाही. मी ह्याच्यापासून अलिप्त आहे. मला ह्या ठिकाणी कांहीं कर्तव्य नाही. एक श्रीहरिनामस्मरण करणे, श्रीहरीच्या स्वरूपाचं ध्यान करणे, सर्व संतांबद्दल आस्था ठेवणे आणि 'सदा संतोऽभिगंतव्यः' हे लक्षांत ठेऊन खरे संत असतील त्यांच्याकडे जाऊन त्यांची

संगती लांबून करणें. नाहीतर काय परिस्थिती होते, ढवळ्याशेजारी पवळा बांधला रूप नाही पण गुण लागला. जो ढवळा बैल आहे त्याच्याबरोबर पवळा बैल बांधला त्याचा कांहीं उपयोग नाही. पवळ्याचा ढवळा होणार नाही. ढवळ्याचा पवळा होणार नाही. रूप नाही, पण गुण लागला. ‘संगती संग दोषेण’ असा न्याय आहे आणि हा न्याय विचार करून त्याचे भान ठेवायचें आणि संसारात राहून संसारापासून अनासक्त योगाने राहायला शिकायचें हें मनुष्याचें कर्तव्य आहे.

जसे कमळ पाण्यात खोलवर चिखलांत जन्माला येतें आणि त्याची पाने पाण्यावर पसरतात. त्याला जीवन खालून मिळत असतें, पण पाण्यातून जरा एक अर्धा इंच वा इंचभर वर काढलें तर त्याच्या ठिकाणी ओलावा राहात नाही. त्याला ‘पद्मपत्रमिवांभसि’ वा जलपत्र न्याय म्हणतात, आणि ते त्यापासून अलिप्त होतं. कमळ चिखलांतून निघालें व पाण्याच्या वर येतें. एक फूट वर येतं, दोन फूट वर येतं, अर्धा फूट, सहा इंच, चार इंच काहीतरी वर येतं आणि त्या ठिकाणी वाऱ्याबरोबर डुलत हलत असतं. त्याची सगळी प्रक्रिया त्या पाण्यापासून, पाण्यात जन्माला आलं तरी पाण्याच्या वर चालते. हे जसं असतं, तसं संसारात आपण राहायचं आणि त्याच्यापासून मनाला खेद होऊ द्यायचा नाही, ही प्रक्रिया आपण शिकली पाहिजे. आज हे पत्र लिहायचे कारण तुम्हाला हे समजावं म्हणून. कमी जास्त कांहीं गेलं असलं तर क्षमस्व असं म्हणतो आणि हे पत्र पुरे करतो.

आपले आई-वडील ह्यांना आशिर्वाद. मंडळींना आणि चि.कमलेश व चि.दीप्ती ह्यांना आशिर्वाद. तुमचा भाचा चि.प्रसाद भडभडे यास आशिर्वाद. तो परीक्षेला बसतो आहे. ठीक आहे. त्याला तसाच आश्रय द्या आणि अभ्यासाकडे वेळ होईल असे राहायला सांगा. असं सांगून हे लांबलेले पत्र पुरे करतो.

कळावें लोभ असावा हे आशिर्वाद.

आपला,
श्रीसद्गुरुचरणरज,
वि. ग. जोशी.

१७.

प्रति - श्री. श्रीधरपंत जोशी, रत्नागिरी

॥ श्री ॥

ॐ तत्सत्
श्रीसद्गुरुवे नमः ।

आरोग्य विश्रांती गृह
रानडे रोड, दादर
वसंत निवास, मुंबई २८
शुक्रवार १०.१०.१९५२

सप्रेम नमस्कार वि.वि.

आपलें फेब्रुवारी महिन्यांत रत्नागिरीचे पत्त्यावर गेलेलें पत्र आजच मिळालें. कारण मी फेब्रुवारीपासून

परिशिष्ट - ३ / २८५

श्रीगुरुंच्या समाधिमंदिराचे कामाकरिता मुंबईसच आहे. थोडे थोडे मदत जमविण्याचें कार्य सुरू आहे. अद्याप जोरानें काम सुरू होत नाहीं. असो. श्रीगुरुराज कार्य पुरें करणार समर्थ आहेत. फक्त यत्न करीत राहाणें हें आपलें काम निमित्तमात्र म्हणून आहे. कार्याच्या यशापयशाबद्दल व मी कर्ता म्हणून उगाच मीपणा कशाला ?

आपण लिहिलेला प्रारब्ध भोगाबद्दलचा भाग वाचून जरा खेद वाटला. परंतु प्रारब्ध देवादिकांनाही सुटलें नाहीं तर आमच्यासारख्या जीवदृष्टीनें असणाऱ्यांना तें कसें सुटणार ? मात्र परमात्म उपासनेच्या आधारावर दुःखमय वाटणारें प्रारब्ध धीरानें व स्थिर मनानें भोगून संपवितां येतें व तें परमार्थमार्गीं मनुष्यानें अवश्य संपवावें असेंच सर्व संतांचें सांगणें आहे.

आपण ईश्वरभक्ती इतकी करतो परंतु पहावें ते जास्त, जास्तच अडथळे व दुःखमय भोग पुढें उभे राहतात व अशा वेळी साधकाचे मनाचा तोल सुटून जगांत ईश्वर खरोखरच आहे काय? व तो जर न्यायी आहे तर मग भक्तांना संकटे व दुःखें कां यावीं असा संशय मनांत उभा राहातो व तसें होणें हें मनाच्या चंचलतेमुळे साहजिकच आहे.

सुखाचा व स्वात्मस्वरूपाचा मार्गच संकट परंपरेतून जात आला आहे. असा आजवरचा अनुभव आहे. कारण संकटकालांतच परमात्म्याची आठवण होते व संसाराचें वैयर्थ कळण्याला फारच मदत होते. मी देह व दिसणारें हें सर्व माझें अशी जीवाला जी व्याधी जन्मोजन्मी जडली आहे. ती दूर व्हावयाला हवी व मी देह वा प्रकृती नसून अंतःकरणांत वास करून असणारा आणि सर्व जनमनसाक्षी आणि सर्व विश्वात व्यापून उरलेला व विश्वरूपानें विलसणारा असा केवळ शिव निजानंदमय, सच्चिदानंदधन परमात्माच मी आहे हें ठाम बाणून चित्त पूर्णपणे त्यांत विलीन होतांच प्रारब्धाचें कांहींच वाटेनासें होतें. माझा व प्रकृतीचा कांहींच संबंध नाहीं. मी पूर्ण अलिप्त सुखमय आणि अनादि व नित्य भरून उरलेला आहे, हा दृढभाव होणें व विचारहित स्थितीत शुद्धसत्त्वात्मक बुद्धीत आपलेच प्रतिबिंब अनुभवून तत् साक्षी वा मी बिंब आहे हें स्वानुभूतीनें अनुभवणें हाच मोक्ष आहे. त्या ठिकाणी 'सोऽहं' अजपावा. उँकारही उरत नाहीं तर संसार, प्रारब्ध, सुख, दुःख, मी, माझें कसें राहिल ? असो. श्रीसद्गुरु श्री.प.पू.१००८ श्रीधरस्वामी महाराज यांच्या साधनकालाकडे जर आपण जरा दृष्टी वळवाल तर लगेच आपल्याला समजून येईल कीं परमात्म्यानें खरोखरच मला चांगल्या परिस्थितीत ठेवलें आहे. देणें व दुखणें हें संसारांत कोणाला सुटलें आहे ? असो. आपले गुरु श्रीस्वामीजी समर्थ आहेत. त्यांना सर्व कळत आहे. त्यांनाच अनन्य भावाने शरण जा म्हणजे प्रारब्ध कर्मानुसार तो रामराया सर्व कांही चांगलें करील. धीर सोडूं नका. शम दम तितीक्षायुक्त वागा. परमार्थांत कसोट्या वारंवार आहेत. कसोटीला टिकेल तोच पुढें जाईल. चढण संपतांच उतरण लागते. म्हणून शक्य तर सावकाश चढण चढण्याचें कार्य चालू असावें.

सुखापाठीं दुःख दुःखापाठीं सुख । न्याय हाचि देख । बहुकाळींचा

॥ १ ॥

प्रारब्धानुसार घडताती भोग । परी अंतरंग नच हालावें

॥ २ ॥

एक हरी आत्मा जिव-शिव सम । स्वानुभवे वर्म अनुभवावे	॥ ३ ॥
हरीची कल्पना तीच महामाया । पाहतां हरिरूपाचा लोप ताहे	॥ ४ ॥
हरीपाठी जावे, मन एकाग्रता । संतसंग धरितां तरणोपाय	॥ ५ ॥
सुख दुःख सारें हरीसी अर्पावीं । भक्ती एक भावे मागा तीच	॥ ६ ॥
अनित्य संसार उमजोन अंतरीं । वतवि संसारीं सर्वकाळ	॥ ७ ॥
कोणाची स्त्री, मुलें, कवणाचे सोईरे । स्वप्नींचा व्यवहारें पडताळावे	॥ ८ ॥
एका तरुतळीं बैसायासी आलीं । परी भुली पडली जीव भावे	॥ ९ ॥
अभ्यासें अखंड साधितां भजन । जीव भाव पूर्ण हारपतो	॥ १० ॥
स्वरूपीं बाणतां अद्वैताचा बोध । अवघा सच्चिदानंद भरला वाटे	॥ ११ ॥
शिवाय नमः सकल शिवाचें । अर्पा सकल त्याचें त्यास भावे	॥ १२ ॥
सकल सुंदर, सत्य एक शिव । ऐसा व्हावा भाव एकात्मक	॥ १३ ॥
‘शिवोऽहं’ अभ्यासें मन आणि चित्त । घाला सदोदीत स्वरूपामाजी	॥ १४ ॥
लय ती साधतां तुटे देहाहंता । केवल शिवरूपी त्या मेळवणी	॥ १५ ॥
दास म्हणें ऐसे घ्यावे अनुभवोन । सद्गुरुकृपें पूर्ण ऐक्य पावे	॥ १६ ॥

॥ ॐ तत्सत् ॥

असो. कोणत्या जन्मीचें प्रारब्ध केव्हां उभें राहील याचा काय नेम. परंतु मी एकच आहे. आपण लिहिल्याप्रमाणेंच हा देहही प्रारब्धाचेच अत्यंत बिकट खेळ अनुभवीत आहे. आणि श्रीगुरुकृपेनें अत्यंत निर्भयतेनें श्रीगुरुराज संरक्षण करूनही नेत आहे.

आपलें कुटुंब फार अधिकारी आहे. आपण व त्यांनीं श्रीरामरायाला विनवून सांगावे म्हणजे योग्य कार्ली तो आपणां उभयतांस आपल्या स्थानाजवळ नेईल. याबद्दल मला संशय नाही. असो बहुधा श्रीस्वामी येत्या दास नवमीला गडावर येतील, त्यावेळी शक्यतर भेटा व अनुभव घ्या.

मुलांच्या मुंजी झाल्या काय? शाळेंत जातात काय? अरविंद वगैरे ठीक आहेत ना? असो. तो इश्वरच सर्वत्रांचा त्राता व सांभाळ करणारा आहे. तो ठेवील तसें राहाणें भाग आहे.

श्रीस्वामी स्वरूपानंद आपणांस पत्र लिहितात व त्यांची आपणांवर कृपा आहे. केव्हातरी पत्र येतें.

श्री.डॉ.मिराशी ठीक आहेत. त्यांचाही अभ्यास चालू जाहला आहे. बाकी सर्व ठीक आहेत. योगायोगानें श्रीहरी तिकडे आणील त्यावेळी प्रत्यक्ष भेट होईल. मी फक्त लहान मूल आहे. मला सर्वांनी सांभाळा. कृपा आशिर्वाद पाठवा. सुखी असां. सौ.वहिनीस नमस्कार व श्री.अरविंद आदी सर्वास आशिर्वाद.

कळावे लोभ असावा ही विनंती.

आपला,

सद्गुरुचरणरज

वि. ग. जोशी.

१८.

प्रति - श्री. दि. ना. बाणावली, नवी दिल्ली - ५

॥ श्री ॥

ॐ तत्सत् ।

श्रीसदुरवे नमः ।

पुणें - १६

दि. २६/३/१९६१

चि. रा. दिनानाथ यांस श्रीस्वामीकृपेचे अनेकोत्तम आशिर्वाद उपरी विशेष -

आपलें दि.२०/३/६१ चे पत्र मिळून मजकूर समजला. आपण ज्या कोर्ससाठी दिल्लीला गेला आहांत तो सुरू झाला असेलच. त्यांत यशस्वी होऊन आपण मे महिन्यात परत मुंबईस यावें. तेथील हवा सध्या फारच ऊष्ण आहे. तरी रोज हिरवा कांदा खावा (पांढरा) व दोन तीन कप पाण्यांत धणें भिजत घालून ते पाणी रोज २/३ वेळा घ्यावें, प्रभुदेसाई व श्री. वाणी हे येथें येऊन गेले. आम्ही आतां निदान २०-२२ वर्षे तरी जात नाही. जमेल तेव्हाही उपासना पुरें.

मनीं ध्यावा हरी भक्ताचा कैवारी । संरक्षण करी निजदासांचे ॥ १ ॥

अनन्य होऊनि दासें आठविता । पडे सारी चिंता तयालागी ॥ २ ॥

तान्हुले रडतां किंकाळूनी पाही । माऊली ती येई धावोनिया ॥ ३ ॥

स्तन्य देऊनीया सुखवी तयासी । भक्ती ही भक्तासी ऐसी व्हावी ॥ ४ ॥

भक्तिचा जिव्हाळा जाणूनिया घ्यावा । पावावे वैभवा मोक्षाचिये ॥ ५ ॥

दास म्हणे द्वैत अद्वैताचे पैल । पहा एक वेळ आत्माराम ॥ ६ ॥

मी सध्या येथेंच आहे. प्रकृतीला जपावें. कळावें हे आशिर्वाद

आपला,

श्रीसदुरुचरणरज,

वि. ग. जोशी.

१९.

प्रति - श्री. कमलाकरपंत ल. वालावलकर, मुंबई

॥ श्री ॥

ॐ तत्सत् ।

श्रीसदुरवे नमः ।

पुणें - १६

दि. १७/९/१९६३

श्री. रा. रा. वालावलकर यांसी स्वामीकृपेचें अनेकोत्तम आशीर्वाद उ. वि. -

आपल्या मंडळींची व मुलाची प्रकृती बरोबर नाही असें समजले. मुलाची लिव्हर बिघडली आहे असेंही समजले. तरी योग्य ते औषधोपचार करण्यांत हयगय करूं नये. आतां त्यांची प्रकृती सुधारत

२८८ ॥ चैतन्यसूर्य ॥

असेलच. औषधाबरोबर मुलाच्या डायेटमध्ये व पथ्यांमध्ये अत्यंत काळजी घ्यावी. आपल्या मंडळीला व मुलाला लवकर संपूर्ण आरोग्य प्राप्त व्हावे म्हणून श्रीचे चरणीं प्रार्थना करित आहे. श्रीसदुरु बाबा पाठीशी असतांना आपल्याला भीतीचे कसलेही कारण नाही, याबद्दल खात्री बाळगा.

सद्गुरु समर्थ बाबा महाराज । रक्षिती सहज तुम्हालागी ॥ १ ॥
सेवा त्यांचे पायीं रुजूं असे जाणा । भाव निष्ठा त्यांना कळतसे ॥ २ ॥
राजयासमान करावा प्रपंच । परमार्थी सहज मार्ग चाला ॥ ३ ॥
तुमचा योग क्षेम सद्गुरुंचे शिरीं । अनन्यता खरी चरणीं ठेवा ॥ ४ ॥
होवोनि अनन्य करा उपासना । सद्गुरुचरणां ध्यानीं धरा ॥ ५ ॥
यथा शक्ति सोऽहं रूप धरा ध्यानीं । छंद क्षणोक्षणीं तोचि लागो ॥ ६ ॥
दास म्हणे सद्गुरु कारुण्याची मूर्ति । अंतीं तुम्हां देती सायुज्यता ॥ ७ ॥

प्रवास जपून करावा. स्वतःच्या प्रकृतीची काळजी घ्या. उपेक्षा करू नका. सर्व कांही ठीक होईल. आपल्या मंडळीला व मुलाला आशिर्वाद. श्री. आठले यांस आशिर्वाद. श्री. पांडुरंगराव व त्यांच्या मंडळींना नमस्कार. आपले सासू-श्वशूरांस नमस्कार व त्यांचेकडील इतर सर्वत्रांस आशिर्वाद. श्री. देसाई यांचेकडील सर्वत्रांस आशिर्वाद. श्री. रत्नाकर यांचेकडील सर्वत्रांस आशिर्वाद.

आज रोजी श्रीच्या पादुकांवर आपल्या नावे रुद्राभिषेक केला. नारळ फोडला, हार घातला व आपल्या सर्वांच्याकरतां क्षेमकल्याणार्थ प्रार्थना केली.

शुभं भवतु । कळावे हे अशिर्वाद.

आपला,
श्रीसदुरुचरणरज
वि. ग. जोशी.

२०.

प्रति - श्री. कमलाकरपंत ल. वालावलकर, मुंबई

॥ श्री ॥

ॐ तत्सत् ।
श्रीसदुरुवे नमः ।

पुणे - १६
दि. २२/९/१९६३

श्री. रा. रा. कमलाकरपंत यांसी श्रीस्वामीकृपेचे अनेकोत्तम आशिर्वाद उपरी विशेष.

चि. विकास याची प्रकृती अद्याप बरी नाही, असे दिसते व समजते. आपण कितीही कार्यमग्न असलांत तरी कर्तव्य या दृष्टीने व जबाबदारी या दृष्टीने मुलाच्या प्रकृतीकडे व मंडळीच्या प्रकृतीकडे लक्ष

परिशिष्ट - ३ / २८९

देणें, अत्यंत महत्वाची बाब आहे. जशी आपण उपासना करतो त्याचप्रमाणें कुटुंबातील मंडळी ही सुद्धां परमेश्वराची स्वरूपें आहेत असें समजून त्यांची शक्य ती सेवा करणें, ही सुद्धां ईश्वराची पूजाच आहे. ज्ञानेश्वर महाराजांच्या शब्दांत,

“तया सर्वात्मकां ईश्वरा । स्वकर्म कुसुमांची वीरा । पूजा केली होय अपारा । तोषालागीं ॥”

तरी हयगय न करतां उत्तमोत्तम डॉक्टर अगर वैद्य यांच्याकडून प्रकृती तपासून आरोग्य प्राप्तीसाठी योग्य ते इलाज करावें व मला कळवावें.

शरीराच्या दृष्टीनें हें इलाज आहेत. आतां जीव कर्म प्रारब्धांनुसार आधिदैविक व आधिभौतिक क्लेश व व्याधि निवारण्याकरिता डॉक्टर अगर वैद्य उपयोगी नार्हीत. त्यासाठी ईश्वराचीच उपासना आवश्यक असते. तरी आपल्याला शक्य झाल्यास, श्रीस्वामी समर्थ मठ, अक्कलकोट लेन येथें श्रीस्वामींचे पादुकांवर दर गुरुवारी एक रुद्राची एकादशणी खात्रीच्या ब्राह्मणाकडून करवावी व ते तीर्थ व अंगारा मुलाला व मंडळींना द्यावें. तसेंच जमल्यास चांगल्या ब्राह्मणाकडून महामृत्युंजयाचा चतुर्दशप्रणवी जप अकरा हजार करवून घ्यावा. शक्यतर ब्राह्मणानें तो जप तुमच्या राहण्याचें जागेंत येऊन करावा.

चि. विकासकरितां व आपल्या मंडळींकरितां उद्यांपासून येथें श्रीच्या पादुकांवर आपल्या नावें तेहतीस दिवस दररोज एक या प्रमाणें तेहतीस रुद्राच्या एकादशण्या करण्यांस सुरुवात करित आहे व महामृत्युंजयाचा जपही (चतुर्दशप्रणवी) अकरा हजार करवून घेत आहे. तसेंच श्रीसप्तशतीचे बेचाळीस पाठ तेहतीस दिवसांत करवून घेणार आहे. तेहतीस दिवस पुरें होईपर्यंत आपल्याला रोज अंगारा व प्रसाद पाठविला जाईल.

तुम्हांसाठी उभे स्वामी योगिराज । पूर्ण करीती काज योग क्षेमीं	॥ १ ॥
रात्रंदिस तुम्हां सांभाळिती स्वामी । लक्ष द्यावें नामीं अनन्यत्वे	॥ २ ॥
सर्व चिंता भार घाला स्वामीवरी । निवारण करी संकटांचें	॥ ३ ॥
दास म्हणे स्वरूपीं स्वामीच्या रमावें । तेणें धन्य व्हावें जीवनांत	॥ ४ ॥

आपली श्रद्धा, भक्ति व निष्ठा अनुपम आहेत एवढेंच लिहितो.

आपल्या मंडळीला व मुलाला अनेक उत्तम आशिर्वाद, पत्राची भाषा कदाचित आपल्याला कडक वाटेल तरी राग मानूं नये.

कळावें, हे आशिर्वाद.

आपला,
श्रीसद्गुरुचरणरज
वि. ग. जोशी.

२१.

प्रति - श्री. कमलाकरपंत ल. वालावलकर, मुंबई

॥ श्री ॥

ॐ तत्सत् ।

श्रीसदुरवे नमः ।

पुणे - १६

दि. २०/७/१९६५

चि. रा. कमलाकरपंत यांसी श्रीस्वामीकृपेचे अनेक उत्तम आशीर्वाद उ. वि.-

आपले पत्र मिळून मजकूर समजला. आज सकाळीच आपणांला मी पत्र लिहिलें व सायंकाळी आपलें पत्र आलें. आपली प्रकृती बरी होत आहे हें वाचून अतिशय आनंद झाला. आपणांला लौकरांत लौकर बरें वाटावें यासाठी श्रींचे चरणीं प्रार्थना करीत आहे. कांहीं काळजी करूं नये. श्रीसदुर बाबा आपले पाठीशी सदैव आहेत व आपलें नीट रक्षण करीत आहेत याची खात्री बाळगा.

संसार हा सुखदुःख मिश्रित आहे. केव्हां इष्ट केव्हां अनिष्ट प्रारब्ध येतें तें भोगून संपवायचें असतें. साधना करण्यासाठी व व्यवहारांत पडल्यानंतर व्यवहारासाठी शरीराची मुख्य आवश्यकता व तेंही सुदृढ व सुस्थितीत असावें लागतें. यासाठीच त्याचीही काळजी घेणें अत्यंत जरूरीचें व आवश्यक असतें. नदीतून पलीकडे जावयाचें तर नांव पाहिजे व ती नीट असावी बुडूं नये यासाठी त्या नांवेला तेलपाणी लावावेंच लागतें तरच ती काम देते. या भंवसागरांतून नीटपणें न बुडतां सहीसलामत पैलतीराला जावयाचे असल्यास ती नांव नीट ठेवलीच पाहिजे व त्यासाठी तिची काळजीही घेतली पाहिजे.

पथ्य पाळणें, नीट औषध घेणें, उगाच धावाधांव नको. वेळच्या वेळी जेवण घेणें व नीट शांतपणें काळजी न करतां अभ्यास जमेल तेवढा करणें, ताप निघतांच लगेच धावाधांव करूं नका. ताप उलटण्याचा संभव असतो. योग्य काळजी घ्या. आपल्या मंडळींना व मुलाला श्रींचे संपूर्णपणें संरक्षण आहेच आहे याची खात्री बाळगा. श्रींचे कृपेनें सर्व कांहीं ठीक होईल. नामस्मरण व अभ्यास करणें महत्त्वाचें. आपल्या मंडळींनींही त्यांना सांगितलेलें अवश्य करावें.

पुढें आपण याल त्यावेळीं आनंदानें भेट होईलच. माझी प्रकृती ठीक आहे. श्रींचे स्थानांत सर्व ठीक आहे. सर्व विवंचना त्यांनाच आहे. ते घडवितील त्याप्रमाणें होईल. शांतपणें त्यांची सेवा करीत राहणें हेंच कर्तव्य.

श्री. नामजोशी गुरुजी वेळेवर येत असतीलच. सर्व कार्यक्रम नीट करतात किंवा नाही तें कळविणें. आपण बरे होऊन लौकर श्रींचे दर्शनास येथें येऊन जाल अशी शुभेच्छा करीत आहे.

आपल्या मंडळींना व मुलाला अशिर्वाद. श्रीमती आईना नमस्कार. त्यांचेकडील सर्वत्रांस अशिर्वाद. श्री. देसाई यांचेकडील सर्वत्रांस अशिर्वाद. श्री. नामजोशी गुरुजींना व त्यांचेकडील सर्वत्रांस अशिर्वाद. आपले वडिलांना नमस्कार. आपले दोन्ही बंधूंना व त्यांचेकडील सर्वत्रांस अशिर्वाद.

कळावें हे अशिर्वाद.

आपला,

श्रीसदुरचरणरज

वि. ग. जोशी.

२२.

प्रति - सौ. निर्मलाताई नीळकंठराव खरे, वर्धा

॥ श्री ॥

॥ ॐ तत् सत् ॥

॥ श्रीसद्गुरुवे नमः ॥

पुणें,

दि. २१/४/१९७३

चि. सौ. निर्मलाताई यांसी श्रीस्वामीसमर्थ कृपेचे अनेकोत्तम आशिर्वाद उपरी विशेष -

आपलें पत्र मिळून मजकूर समजला.

चि. राजेंद्र हा सुखरूप पुण्यास येऊन पोहोचला. कालच येथें श्रीच्या स्थानात दर्शनास येऊन गेला. तो येथें दोन-तीन दिवस राहण्यासाठी येणार आहे म्हणून म्हाणाला. खुशाल आहे. काळजी करूं नये. सर्व मुलांना त्यांच्या परीक्षेत सुयश प्राप्त व्हावें यासाठी श्रीसद्गुरु बाबांचे चरणी प्रार्थना केली आहे.

चि. संध्या हिला स्थळ बहुत करून नागपूर अगर अमरावती या दोन ठिकाणांतच गावींच कोठे तरी मिळेल. खटपट चालू ठेवावी. श्रीसद्गुरु बाबांच्या कृपेने तिचे लग्न येत्या मार्गशीर्ष ते माघ महिन्यापर्यंत होईल. काळजी करून तरी जास्त काय होणार.

मी दिनांक २३/४/७३ रोजी येथून मुंबईस जात आहे व तेथून पुढें कोकणात जात आहे. परत पुण्याला २२-२३ मेच्या सुमारास दोन-तीन दिवस येईन असें म्हणतो. काय घडेल ते खरें.

कांहीं गोष्टी अशा आहेत की त्या तुम्ही स्वतः भेटाल त्यावेळीं समक्ष बोलतां येतील. माझे जीवन हें सर्वस्वी बाबांच्या चरणीं वाहिलेलें म्हणजे त्यांनीच वाहवून घेतलेलें म्हणजे स्वीकृत केलेलें आहे. आता हें शरीर म्हणजे केवळ एक यंत्र आहे. आता श्रीसद्गुरु बाबा हे ज्याप्रमाणें हें यंत्र चालवतात, त्याप्रमाणें तें चालतें. यापेक्षा जास्त काय लिहूं.

या जीवनांत वागण्याचे कांहीं नियम व तत्त्वे ठरलेली आहेत व तसें वागत असतांना कुणाला लोभ वाटे, कुणाला राग येईल. परंतु तत्त्वप्रणालीनुसार सेवक भावानें वागत राहणें येवढेंच माझे काम.

तुम्हाला प्रकृतीमान बरें नसेल तर डॉक्टरला प्रकृती दाखवावी अगर वैद्याला प्रकृती दाखवावी व वेळींच औषधोपचार करवून घ्यावें हें बरें.

या प्रपंचात अनेक जीव त्यांच्या त्यांच्या बऱ्यावाईट गतसंकल्पानुसार एका कुटुंबात एकत्र येतात. समसंकल्प असतात तोपर्यंत प्रेमानें, आनंदानें आणि मित्रत्वानें वागतात. परंतु प्रारब्धाकर्मानुसार जर कदाचित् विषम संकल्प भोगावयास पुढे आले तर तेच प्रेमी जीव लगेच विषमसंकल्पानुसार एकमेकांचे कट्टे शत्रू होतात व एकमेकांना विरोधानें त्रास देण्यास सुरुवात करतात. हा जगातील स्त्रीपुरुषरूपानें खेळणाऱ्या परमेश्वराचा अनाकलनीय खेळ मी सतत पाहात आहे. शांत राहा. ईश्वराचे नामस्मरण करा. जेवढा मिळेल तेवढा काळ ईशचिंतनात घालवा. स्वकर्तव्यपरायण राहा. शक्य तो न्याय नीतिधर्मानें

२१२ ॥ चैतन्यसूर्य ॥

वागावें. विवेक विचार आणि भक्ति आणि विरागता यांचा आधार घेऊन चाललें असतां जीवनांत मनुष्याला शांतीचा आधार व लाभ मिळतो. शांती व आनंद ही मानण्यावर आहे. श्रीसद्गुरु बाबांच्या कृपेनें तुमचे सर्व उत्तम होईल याची खात्री बाळगा. त्यांची कृपा तुम्हां सर्व कुटुंबियांवर आहे.

इकडेही यंदा उन्हाळा फार आहे. १०८ अंश टेंपरेचर याच महिन्यात जाऊं लागलें आहे. महागाई पराकोटीला पोहोंचली आहे. पुरेसे अन्नधान्य रेशनगवर मिळत नाही. मधून मधून पाण्याचीसुद्धा ओरड होते. देव ठेवील तसें राहाणें जीवाला भाग आहे असें म्हणत असतो.

येथें श्रीच्या स्थानात सर्व ठीक आहे. नेहमीचे कार्यक्रम चालू आहेत. श्रीसंत नामदेव महाराज, श्रीज्ञानेश्वर महाराज, श्रीतुकाराम महाराज, श्रीएकनाथ महाराज यांची चरित्रे वाचून पाहिलीं तर समाजाने त्यांचा किती छळ केला व परम ईश्वरनिष्ठा आणि भक्ती असूनही त्यांना क्षणोक्षणीं कसें व किती दुःख सहन करावें लागलें हें दिसतें. माझे सद्गुरु श्रीसद्गुरु बाबा यांचाही कसकश्या रीतीने पुण्यात छळ झाला हे तुम्हांस माहिती आहे. 'प्रारब्ध कर्मणा भोगादेव क्षयः।' हीच गोष्ट खरी. श्रीसद्गुरु बाबांना तर लोकांनी काहीं काहीं वेळा त्राहि भगवान करून सोडलें आहे. श्रीसंत तुकाराम महाराजांचा एक अभंग आठवला तो लिहितो.

देह तव आहे प्रारब्धाअधीन । याचा मी कां शीण वाहूं भार	॥ १ ॥
सरो माझा काळ तुझिया चिंतनें । काया वाचा मनें इच्छितसे	॥ २ ॥
लाभ तो न दिसे आणिक दुसरा । कृपेच्या दातारा येणें जन्में	॥ ३ ॥
तुका म्हणे आलो सोशीत संकटें । कमी माझें वोखटे आहे देवा	॥ ४ ॥

या अभंगाचा विचार करता व अर्थाकडे लक्ष देता, खरोखरच हा अभंग महत्त्वाचा आहे. तसाच दुसरा श्रीएकनाथ महाराजांचा अभंग आठवला तोही पुढे लिहितो.

आवडीनें भावे हरी नाम घेसी । तुझी चिंता त्यासी सर्व आहे	॥ १ ॥
सकल जीवांचा करितो सांभाळ । तुज मोकलील ऐसें नाही	॥ २ ॥
नको खेद करूं कोणत्या गोष्टीचा । पती लक्ष्मीचा पाहतसें	॥ ३ ॥
एका जनार्दनी भोग प्रारब्धाचा । हरी कृपें त्याचा नाश होय	॥ ४ ॥

याही अभंगाचा संपूर्ण विचार केला असतां, जीवाला चांगलाच अर्थबोध घेतां येतो. संत म्हणतात 'आपुलें कल्याण इच्छिणें जयासी । तेणे या नामासी विसंबू नये ॥' मिळेल तेवढा वेळ, 'श्रीनमः शिवाय' या नामस्मरणात घालवावा. तुमच्या सर्व कुटुंबाचा विचार करावयाचा म्हणजे त्यांत तुम्ही, तुमचे यजमान, तुमचे मुलगे व तुमच्या मुली, त्याचप्रमाणें तुमचे दोन दीर, तुमच्याकडे राहात असलेली तुमची नणंद, आजीबाई या सर्वांच्या कर्मसमुच्चयाचा एकत्रित विचार करून मगच भाकीत करावें लागेल. प्रत्येकाचे कायिक, वाचिक व मानसिक इहजन्मीचे कर्म व प्रत्येकाचे पूर्वप्रारब्धकर्म त्याचप्रमाणें प्रत्येकाचा आचार विचार व उच्चार, खार्णेपिणें वगैरे सर्व गोष्टींचा संपूर्ण विचार करावा लागतो. 'आचारः

प्रथमो धर्मः ।' असे वचन आहे. या सर्वांचा विचार करून मग त्या कुटुंबात कुलधर्म, कुळाचार पाळले जातात किंवा नाही. आचार कसे आहेत? ज्या ठिकाणी हे सर्व जीव राहतात ते घर व ती जागा कशी आहे ? तसेच स्थल व कालाचाही विचार करून मग त्या सर्व कुटुंबाचे व त्यातील व्यक्तीचे भाकित ठरवावे लागते. असो.

तुम्ही स्वतः शिवलीलामृत वाचावे. श्रीसद्गुरु बीडकर महाराजांचे चरित्र, श्रीसद्गुरु बाबांचे चरित्र व भागवत वाचावे म्हणजे मनःशांति मिळून मनोधैर्य प्राप्त होईल. पुन्हा एकदा लिहितो की, श्रीसद्गुरु बाबांच्या कृपेने तुम्ही सर्व संकटातून व प्रसंगांतून निभावून पार पडाल.

श्री. बाळासाहेब यांना नमस्कार, आर्जीना नमस्कार, श्री. मोरोपंत व आपल्या नणंदबाई यांस नमस्कार. चि. संध्याला व चि. नरेंद्र याला आशीर्वाद.

सौ. नीराकडे आजच २० रुपयांची म.ऑ.बाळंतविडा म्हणून श्री. अरूणराव यांचे नावे केली आहे. त्यांचा पत्ता चि. राजेंद्र याने येथे काल सांगितला. श्री. बाळासाहेब यांनी व तुम्ही स्वतः आपल्या प्रकृतीस जपून राहाणे.

कळावे,

आपला,
श्रीसद्गुरु चरणरज,
वि. ग. जोशी.

२३.

प्रति - श्री. विश्वनाथ दत्तात्रेय प्रभुदेसाई, दिल्ली - ५

॥ श्री ॥

ॐ तत्सत् ।
श्रीसद्गुरवे नमः ।

तालमकी वाडी, मुंबई -७
दि. १६/३/१९५८

चि. रा. विश्वनाथराव यांसी श्रीस्वामीकृपेचे अनेक उत्तम आशिर्वाद. उपरी विशेष -

आपली पत्रे मिळून मजकूर समजला. आपण बहुधा मार्च अखेर मुंबईस याल असे लिहितां, त्याप्रमाणे आपण यालच.

नियमीतपणे जमेल त्याप्रमाणे अभ्यास केला म्हणजे गुरुकृपेने मार्गात प्रगति होत असतेच, याची खात्री असावी. सकाळपासून संध्याकाळपर्यंत येणाऱ्या प्रत्येक वृत्तीचे संशोधन केले आणि त्या सर्वच्या सर्व झोपण्याचे वेळी श्रीप्रभुचरणी अर्पण केल्या तर फारच चांगले. अनुसंधान राहिल त्याप्रमाणे ठेवावे. आपण बहुधा हृषीकेशला जाऊन आला असालच. रा. बाणावली यांचे लग्न १ मे रोजी मुंबईत व्हावयाचे

२९४ ॥ चैतन्यसूर्य ॥

आहे. आपले घरी श्रीचा प्रसाद पोहोचविण्यासाठी श्री. रा. रामभाऊ आठल्ये हे ५-६ दिवसांपूर्वी गेले होते. त्यावरून आपले घरची सर्व मंडळी क्षेम आहेत. मी उद्या म्हणजे दिनांक १७/३/५८ रोजी गोव्यास जावयास निघत आहे. मेचे पहिल्या आठवड्यांत बहुधा परत येईन. प्रकृतीला जपून वागावे. श्री. व सौ. मरबळी यांचे आपणास आशिर्वाद.

कळावे हें आशिर्वाद.

आपला
श्रीसदुरुचरणरज,
वि. ग. जोशी.

२४.

प्रति - श्री. बापूराव भाटवडेकर, चिपळूण

॥ ॐ तत् सत् ॥

॥ श्रीगुरुदेव दत्तात्रेयाय नमः ॥

॥ श्रीसदुरु प्रसन्न ॥

पौष वद्य ८, रविवार दि. २०-१-५२
जनताश्रम, घाणेकर यांचे घर,
२४४९, वरची आळी, रत्नागिरी

श्री. रा. रा. बापूराव भाटवडेकर यांसी -
सप्रेम नमस्कार, वि. वि.

मी व बुवा असे दोघे मंगळवारी परत चिपळूणास आलों. आपला तपास केला; परंतु आपण श्रीगणपतीपुळ्यास गेल्याचें समजलें. बुधवारीं आम्हीं चिपळूणहून सावड्यास गेलों. तेथें शनिवारपर्यंत राहून शनिवारीं रत्नागिरीस मी एकटाच आलों. आतां येथील कामें उरकून श्री महाराजांचे समाधीचे कामाकरितां १० एक दिवसांत मुंबईस जाईन. मी चिपळूण येथें आल्यावेळीं ओळख नसतांही वेळ मोडून आपण जें आपुलकीनें व प्रेमानें साह्य केलें त्याबद्दल फारच आनंद वाटला. आपणांकडे पत्र्यांकरिता अर्ज दिला आहे. त्यांत १० फुटी पत्रे लिहिले आहेत परंतु परवां पुन्हा पाहता पत्रे १२ फुटी लागतात तरी शक्यतर १२ फुटी सोळा पत्रे देण्याची व्यवस्था करावी. आपलें पत्र जातांच बुवा आपलेकडे येऊन व्यवस्था करतील. श्री महाराजांचे समाधीचे कामाबद्दल आपणांस आस्था दिसली. तरी शक्यतों जास्त मदत मिळविण्याची खटपट करावी. श्री. महाराज आपणांस सुखी ठेवोत. देणगीदारांची नावे व पत्ते मला कळवावे म्हणजे लगेच पावत्या करून पाठवीन. मुलांस आशिर्वाद. भेटीचा सुयोग लवकरच येवो.

कळावे लोभ असावा ही विनंती.

आपला
विठ्ठल गणेश जोशी.

परिशिष्ट - ३ / २९५

२५.

प्रति - श्री. मधुकरपंत वि. काळे, दोहद, गुजराथ

॥ श्री ॥

॥ ॐ तत् सत् ॥

॥ श्रीसद्गुरुवे नमः ॥

पुणे,

दि. १३/८/६१

श्री. रा. मधुकरपंत यांसी श्रीस्वामीकृपेचे अनेकोत्तम आशिर्वाद. उपरी विशेष.

आपले ९/८ चे पत्र मिळून मजकूर समजला.

निजहित बोध व अष्टकें मननपूर्वक वाचावी व आनंद घ्यावा. सर्वांची उपासना नित्याप्रमाणेच चालू असावी.

देवा मला शुद्ध भक्तीभाव दे व तुझी सेवा माझ्या शक्तीप्रमाणें माझ्याकडून निहेंतुकपणे करवून घे. कोणत्याही, सुखाच्या वा दुःखाच्या परिस्थितीत तुझी इच्छा असेल त्याप्रमाणे मला ठेव व ते प्रारब्धकर्म भोगून संपविण्याची मला ताकद दे. सर्व काळ व सर्व परिस्थितीत निरंतर तुझे नाम माझ्या स्मरणांत व मुखात येऊ दे व तुझे रूप सदोदित माझ्या नयनांत दिसू दे. माझी बुद्धी शुद्ध व स्थीर कर. माझी अहंता व कल्पना ही तुझ्या पायाजवळ अर्पण करवून घे. देव माझा, मी देवाचा हेंच माझ्या चित्तांत सतत राहू दे. तूच माझा मायबाप, गणगोत सर्व कांहीं आहेस. तूच मला जीवरूपानें विश्वात आणलेस आणि मला जीवग्रंथीचा भेद करून माझी बद्धतेची कल्पना नाहिशी करून तुझ्या शिवस्वरूपांत सामावून घेणार. तूच सर्व शक्तीवान अनंत, अपार आहेस. तूच परम ज्ञान व तूच परमसत्य स्वरूप व प्रकाश आहेस. त्या चिरंतन अशा परमशांत तुझ्या स्वरूपांत मला तुझा भक्त म्हणून तुझ्या चरणापार्शी ठेव. माझे हीत व अनहित तुलाच कळते. माझे आत्मनिवेदन व आत्मसमर्पण हीच माझे पामराची तुझे चरणीं भक्ती आहे. हे हृदयस्थ परमेश्वरा तुला माझे विनम्रभावे शतशः प्रणाम असे देवाजवळ मागावें.

श्री. बाळासाहेब व श्री. वैद्य यांचे आपणास नमस्कार. कळावे हे आशिर्वाद.

आपला,

सद्गुरुचरणरज,

वि. ग. जोशी.

२६.

॥ श्री ॥

॥ ॐ तत् सत् ॥

॥ श्रीसद्गुरुवे नमः ॥

पुणे,

दि. ५/४/६५

चि. रा. मधुकरपंत यांसी श्रीस्वामीकृपेचे अनेकोत्तम आशिर्वाद. उपरी विशेष. आपलें दि. ३/३/६५

२९६ ॥ चैतन्यसूर्य ॥

चें पत्र मिळून मजकूर समजला.

आपणां उभयतांच्या तब्येती बऱ्या आहेत व उपासनाही करीत आहांत हें वाचून समाधान वाटलें. आपल्या उपासनेंत वाढ होवो व श्रीसद्गुरु बाबांच्या कृपेनें आपणांला मानसीक स्थैर्य व समाधान मिळो व आपलें इहपर कल्याण होवो अशी प्रार्थना श्रींचे चरणीं केली आहे. दृढ भाव, शुद्ध भक्ति व सेवा यानेंच जीवाला परमेश्वरी कृपा लाभत असते. देवाला शुद्ध भक्तिचीच आवश्यकता असते. तो सदैव प्रत्येकाचे अंतरंगात आहे. त्याचें दर्शन होण्यासाठीं नामस्मरण, मनन, निजध्यास, शुद्ध आचार विचार, सुसंगती, सुवासना व संतांची चरित्रे वाचणे असा मार्ग आहे. ध्यानयुक्त जप साधेल तो करावा. मन हळूहळू शांत होईल व इंद्रियांचेही नियमन हळूहळू होईल. उदास होऊं नका. ईश्वर पाठिराखा आहे ही खात्री बाळगा.

सदा सर्वकाळ नाम मुखीं घ्यावें । नामीतें पहावें डोळ्यामाजी ॥ १ ॥

मन लावोनीयां करावें स्मरण । तेणें दत्त पूर्ण कृपा करी ॥ २ ॥

नित्य दत्त ध्यानीं असावें रंगोन । तेणें समाधान पावाल गा ॥ ३ ॥

दत्त गुणगान, लीलांचें श्रवण । तेणें इंद्रियगण शांत होय ॥ ४ ॥

दास म्हणे लागो दत्त नामीं ध्यास । तेणेंच सुखास पावाल गा ॥ ५ ॥

आपले मंडळींना व त्यांचे भाचीला आशिर्वाद. कळावे हे आशिर्वाद.

आपला,

श्रीसद्गुरुचरणरज

वि. ग. जोशी.

२७.

॥ श्री ॥

॥ॐ तत् सत् ॥

॥ श्रीसद्गुरुवे नमः ॥

पुणें,

दि. १८/७/६८

श्री. रा. मधुकरपंत यांसी श्रीस्वामीकृपेचे अनेकोत्तम आशिर्वाद. उपरी विशेष.

आपलें १५/७ चे पत्र मिळून मजकूर समजला. नवनाथ कथासार नियमित वाचावें. सर्वांची नित्य उपासना व्यवस्थित चालू आहे, त्याप्रमाणें चालूं असावी. उपासनेचाच एकमेव आधार प्रत्येक जीवाला तारक आहे. जीवाचा जन्मोजन्मीचा सांगाती एकमेव परमेश्वरच आहे व तो सदोदित हृदयांत असतो. त्याला भेटण्याचा सदैव प्रयत्न असावा.

रेडिओ खूप वेळ खातो, याला कारण मनावर ताबा नाही. शास्त्रीय संगीत ऐकावे परंतु २४ तास

चाललेले जीवाचे सोऽहं संगीत ऐकणें हे मानवाचे खरे कर्तव्य आहे. मोह आवरून मन श्रीहरीच्या ठिकाणी वळविणें व मनाची विषयांची गोडी सोडवून त्याला हरिनामामृत प्राशन करण्याची संवय लावणे हा खरा परमार्थ. मला मार्गशीर्ष महिन्याशिवाय बडोद्यास येता येईल असें वाटत नाही. श्री. काळेकाका, त्यांची मंडळी, चि. प्रकाश व चि. सदाशिव ही गुरुपौर्णिमेला येथें ४-५ दिवसांकरिता येऊन गेली. १४/७ ला ती बडोद्यास रवाना झाली. त्यांचेबरोबर श्री. वझेकाकाही तिकडे गेले आहेत. २२ ला परत येतील. श्री. बाळासाहेब व गोपाळ आदी सर्वांचे आपणास नमस्कार. माझी प्रकृती ठीक. आपली मंडळी व चि. ज्योती यांस आशिर्वाद. कळावें हे आशिर्वाद.

आपला,
सदुरुचरणरज
वि. ग. जोशी

२८.

॥ श्री ॥

॥ ॐ तत् सत् ॥
॥ श्रीसद्गुरवे नमः ॥

पुणें,
दि. ९/४/७१

श्री. रा. मधुकरपंत काळे यांसी श्रीस्वामीकृपेचे अनेकोत्तम आशिर्वाद. उपरी विशेष -
आपलें ६.४.७१ चे पत्र मिळून मजकूर समजला.

आपणा सर्वांचे व्यवस्थित (अव्यवस्थित नाही म्हणून व्यवस्थित) उपासना व दैनंदिन कार्यक्रम चालले आहेत, हे वाचून समाधान वाटले. नित्य उपासना नीट व्यवस्थित चालू ठेवणें. चेंडू हा फेकल्यानंतर जोरानें उसळी घेतो व उसळ्या घेत घेत आपोआपच स्थिरावतो. तसेंच मनाचेंही आहे. मन हे वासनेच्या जोरावर एकसारखे संकल्प विकल्प करित जोरानें उफाळत व धावत असते. तो त्याचा स्वभावच आहे. आणि हा त्याचा स्वभाव कमी व्हावा आणि वासनेचे निर्मूलन व्हावें यासाठी त्या मनाला, नित्य आणि अनित्य हे जाणणाऱ्या विवेकाची आणि विचाराची जोड द्यावयाची. शुद्ध भक्तीच्या जिवाळ्याने त्या मनाला गोंजारावयाचे आणि ज्याप्रमाणें धावत सुटणाऱ्या आडदांड जनावराच्या गळ्यांत लाकडाचे मोठे थोरले लोढणें बांधतात, म्हणजे ते धावावयाचे कमी होते, त्याचप्रमाणें या मनोरूपी जनावराच्या गळ्यात कोणत्याही विषयाचा अभिलाष न धरणें, हे वैराग्याचे काष्ठ बांधावयाचे. याप्रमाणें केल्यास ते मन हळूहळू संकल्प विकल्पाचे लाटा उसळावयाचे सोडून हळूहळू स्थिरावते. व मग त्या स्थिर झालेल्या मन आणि बुद्धीमध्ये आपोआपच स्वरूपाचे प्रतिबिंब पडते व त्याचे अखंड ध्यान लागल्याने, शेवटी मन हें न होते म्हणजे नाहीसे होते व निर्विकल्प समाधीची स्थिती अखंड अभ्यासाने होऊन शेवटी वासनेचे निर्मूलन होऊन स्वरूप साक्षात्कार होतो आणि जन्म मरणाच्या फेऱ्यातून जीव सुटून स्वस्वरूपी लीन होतो. भोग हे भोगून सुटत नसतात, तर उलट त्याबद्दलची आसक्ती वाढत असते. पण विवेक आणि

२९८ ॥ चैतन्यसूर्य ॥

विचारानें केलेल्या त्यागानें भोगवासना आपोआपच क्षीण होत जातात.

ईश्वरी प्रतिमेचे पूजन, नामस्मरण, संतांची संगती, संतचरित्रांचे वाचन, सद्ग्रंथांचे वाचन, मनन आणि ध्यान याने मन शुद्ध होत जाते. व शुद्ध चित्त, चैतन्यांत मिसळावयास वेळ लागत नाही.

कृपा करीं देवराया । आवरी हे दुर्धर माया ॥ १ ॥

शिणलें बहू मायासंगें । आता उडी घाली वेगें ॥ २ ॥

तोडी विषयांचा संग । करीं भक्तीमाजी दंग ॥ ३ ॥

तुझें रूप दावी डोळां । तेणें आनंद सोहळा ॥ ४ ॥

मुखीं तुझें वसो नाम । जेणें जोडे पुरुषोत्तम ॥ ५ ॥

तव रूपाचें तें ध्यान । लावी मज रात्रंदिन ॥ ६ ॥

दास म्हणे हे मुरारी । कृपा करीं गा सत्त्वरी ॥ ७ ॥

याप्रमाणें प्रभूची प्रार्थना शुद्ध मनानें आणि भक्तिभावानें केल्यास तो अंतरंगीचा आत्माराम, जीवावर खात्रीने कृपा केल्याशिवाय राहात नाही. मात्र अनन्यभावानें शरण जाणें आणि शुद्धभाव आणि भक्ति असणें जरूर. जावयाचे आहे मुंबईस आणि मार्ग चालतो आहे कलकत्याचा. यानें कधीच मुंबईस जाता येणार नाही. प्रारब्ध भोगून संपविणें व श्रीहरीचे चरणीं अनन्यभावेन जीवन समर्पित करणें याबद्दल श्रीज्ञानेश्वर माऊली म्हणते -

“माळियें जेउतें नेलें । तेउतें निवांतचि गेलें । तया पाणिया ऐसें आपुलें । जीवन होआवें गां ॥”

याप्रमाणें संसारात राहूनही वासना जय, वासनेचा लय आणि वासनेचा क्षय करतां येतो. संयमानें व अत्यंत दक्षतापूर्वक संसारात वागल्यास, हळूहळू विषयांची कटुता लक्षात येते व आपोआपच मन शाश्वत अशा प्रभुर्जीच्या भक्तीकडे वळू लागते. मोक्ष मार्गावर वाटचाल करणाऱ्या पांथिकानें याची तयारी क्षणोक्षणी करणें जरूर आहे.

श्री. भाऊराव काळे हे कदाचित मे महिन्यांत मुंबईस जातील. त्यांची प्रकृती आतां सुधारत आहे व बरीच सुधारली आहे. त्यांनाही बडोद्यास आजच पत्र लिहीत आहे.

येथे श्रीच्या स्थानात सर्व ठीक आहे.

स्वामीजयंती, रामनवमी सर्व झाल्या. उद्यां श्रीहनुमान जयंती आहे. मी दि.११/४ ला येथून मुंबईस जाईन व तेथून १७/४/७१ ला डेरवणला जाईन व तेथून जून महिन्यांत परत पुण्यास येईन असे ठरले आहे. श्री. बाळासाहेब, श्री. वझेकाका यांचे आपणास नमस्कार. चि. सदाशिव हा येथे सुटीवर आला आहे. येत्या गुरुवारी तो मुंबईस जाईल व तेथून तो पुढे बडोद्यास जाईल. तुमचेकडे तो ४ दिवस येणार होता असे म्हणत होता. जमेल त्याप्रमाणें करील. त्याचे आपणास नमस्कार.

आपल्या मंडळींना व चि. ज्योतीला आशिर्वाद. कळावे हें आशिर्वाद.

आपला,
श्रीसदुरुचरणरज
वि. ग. जोशी.

२९.

प्रति - डॉ. हरीभाऊ भालचंद्र आठल्ये, पालघर

॥ श्री ॥

ॐ तत्सत् ।
श्रीसदुरवे नमः ।

मुंबई - १६
दि. २/११/१९६६

चि. रा. डॉ. हरीभाऊ यांसी श्रीस्वामीकृपेचे अनेक उत्तम आशिर्वाद उ. वि.

आपली दिनांक २७/१०/६६ ची चिठ्ठी व त्यासोबत पाठविलेलं पार्सल मिळालं.

आपण उभयतां सुखरूप आहांत व उपासनाही चांगली चालली आहे हे वाचून समाधान वाटलं. उपासना हाच मुख्य आधार प्रत्येक जीवमात्राला आहे. त्याच आधारावर जीवाचं बरं वाईट सर्व अवलंबून असतं. जगांतील फक्त एवढाच भाग जिवाचे बरोबर येत असतो. तरी उभयतांनी नियमितपणे उपासना दररोज करावी.

आपला धंदाही बरा चालू आहे. आनंदाची गोष्ट आहे. धंदा हा ब्रह्म समजून करावा. तेथे दक्षतेने वागावे असे श्रीसदुर बाबा नेहमी सांगत असत.

आपल्याकडे नवीन रस्ता होत आहे, असे आपण म्हणालां होतां; त्या बाजूला पुढे वस्तीही होईल. तरी त्या बाजूला घरासाठी व शेतीसाठी जागा पाहावी. प्रत्यक्ष मार्गे सर्व सांगितलं आहे.

जगांत संसार म्हटला की तो एकट्याने होत नाही. संसाररूपी गाड्यांचीं दोन चाकें आहेत, स्त्री व पुरुष. दोघांनीही प्रत्येकाचे आवडी-निवडीला थोडीफार मुरड घालून जुळवून घेऊन व एकमेकांनी सांवरून घेऊन संसारांत वागणें जरूर आहे. तरच हा शकट चालू शकतो. आपली मंडळी अद्याप लहान वयाचीच आहे. थोडी थंड आहे ही गोष्ट खरी. परंतु स्वच्छता, टापटीप, सत्य, निष्ठा, मनाचा उदारपणा व हळवेपणा व आपणांबद्दल नितांत आदर हे व आणखी पुष्कळ गुण तिच्यांत आहेत. तिचें आयुष्य प्रथम ४ माणसांत व तेंही मुंबईत गेलेंलें आहे. तेथें तिला एकटें एकटें वाटणें अगदीं साहजीक आहे. तरी तिच्या दृष्टीनेंही व सध्याच्या समाजाच्या दृष्टीनेंही व सुरक्षिततेच्या दृष्टीनेंही आपण जरा बऱ्यापैकीं शेजार असेल अशी जागा बिऱ्हाडाला बघणें जरूर व आवश्यक. पत्नि म्हणजे हमाल वा गडी नव्हे. ती गृहलक्ष्मी व गृहसम्राज्ञी आहे. तिला जर पदोपदी दुःखास्पद व अवहेलनेची वागणूक मिळाली तर गृह हें गृह न राहतां तें कांतार होईल याची जाणीव ठेवा. पत्नि ही सखी, मित्र आहे. सचीव आहे. ती एक चारभिर्तीचे आंत कडक पाहान्यांत ठेवलेली कैदी नव्हे हेंही प्रामुख्याने लक्षांत येणें आवश्यक आहे. ती भोळी व प्रेमळ आहे. या सर्वांचा सूत्रपणें विकास घडवून आणणें केवळ तुमच्याच हातांत आहे. कमलपुष्प उत्तम पाण्यांत चांगलें विकसित होतें व त्याच्यापासून सर्वत्रांना उत्तम सुवास प्राप्त होतो. मात्र तें जर जीवनापासून वेगळें करून शुष्क आणि कोरड्या अशा कुबट ठिकाणीं ठेवलें तर तें मरगळून जाऊन त्याचा पाचोळाच होतो. एकदम आंतून स्फुरण झालें व हा मजकूर लिहिला गेला आहे. यांत श्रीचा काय उद्देश तो आपणच जाणून घ्यावा. यापेक्षां मला जास्त माहीत नाही वा मुद्दाम लिहिलेंलें नाही.

३०० ॥ चैतन्यसूर्य ॥

स्त्रियांनां पैसा, मान, बडेजाव यापेक्षां पतीचा प्रेमळ शब्द व सहवास यांचीच जास्त किंमत असते व त्याचीच त्या जन्मभर आशा करीत असतात व ते जर नसेल तर जीव नसलेल्या बाहुलीला दागिन्यांनीं व उत्तमोत्तम कपड्यांनीं खूप नटवावें तशी अवस्था त्यांची होत असते. श्रीसदुरु बाबांनीं माझ्याकडून असें का लिहविलें तें आपणच पहा. मला तुम्हीं दोघेही सारखीच आहांत किंबहुना आपल्यामुळें आपल्या मंडळींची ओळख झाली. आपण प्रथम तरी श्रींना साजेल व शोभेल त्याप्रमाणें त्यांच्या सुनेला सांभाळा व आनंदी आनंद करून श्रीसंत तुकाराम महाराज यांचा पुढील अभंगाचा चरण अनुभवांत आणा.

अवघाची संसार सुखाचा करीन । आनंदें भरीन तीन्ही लोक ॥

तुम्हांला घर, शेती, गाई, म्हशी, जनावरें पाळणें आहे. पुण्यतिथ्या, जयंत्या, उत्सव, पितरोंद्वार, श्राद्ध पक्ष करणें आहे. प्रत्येक गोष्टींत व्यवस्थित व दक्षतापूर्वक वागणें हा श्रीसदुरु बीडकर महाराजांच्या सांप्रदायाचा मुख्य दंडक आहे. खूप पैसा मिळविणें व आनंदांत सत्कार्यी खर्च करणें आहे.

जास्त सर्व भेटी अंती. श्री.खांडेकर व त्यांची मंडळी क्षेम आहेत. चि.रा.रामभाऊ क्षेम. श्रीमती आक्काकडील सर्वत्र क्षेम आहेत. आपल्या मंडळींनां उपासना करण्यास सांगणें. पैसा किती मिळावयाचा, विद्या किती, स्त्री कशी मिळावयाची (पत्नीला पती व पतीला पत्नी) हें सर्व पूर्व दत्ताप्रमाणें असतें. तें सर्व श्रीसदुरु बाबा आपल्या प्रारब्धानुसार घडवितील याची खात्री ठेवा. मात्र दृढ निष्ठापूर्वक नियमितपणे उपासना न चुकतां करा. ‘पति देवाची ललनांना’ हे ध्यानांत घ्या व आनंदानें संसार करून धन्य व्हा. त्यांनां आशिर्वाद सांगणें. तसेंच योग्य तीं औषधेही त्यांना देणें.

मी दिनांक ५/११/१९६६ ला पुण्यास जाईल. कालच चि.रा.रामभाऊंचें पत्र गेलें आहे. कळावें. श्रींची आपणांवर संपूर्णपणें कृपा आहे याची खात्री बाळगा (उभयतांवर). आनंदांत रहा व आनंदी आनंद करा.

कळावें हे आशिर्वाद

आपला,
श्रीसदुरुचरणरज
वि. ग. जोशी.

३०.

॥ श्री ॥

ॐ तत्सत् ।
श्रीसदुरुवे नमः ।

पुणें - १६
दि. २६/६/१९६८

चि. रा. हरिभाऊ यांसी श्रीस्वामीकृपेचे अनेकोत्तम आशिर्वाद उपरी विशेष.

आपलें पत्र मिळून मजकूर समजला. आपली उभयतांची उपासना व्यवस्थितपणें चालूं आहे हें

वांचून समाधान वाटलें. जीवाला मुख्य आधार उपासनेचाच असतो. जीव स्थूल शरीरानें जगात असे तोंपर्यंत त्याला अनेक रूपानें संगतिसोबतीसाठीं दुसरे जीव असतात. परंतु जिवाचा जन्ममृत्युरूपी प्रवास संपेपर्यंत त्याला अंतर्दामीचा अनंत हा एकमेव सांगाती निरंतर आहेच आहे. त्याची कधींच ताटातूट होत नसते. निरनिराळ्या जन्मातील सांगाती सोबती बदलतात. पण हा अंतरंगीचा जन्ममृत्यू निवारक सोबती चिरंतन असा एकच एक आहे. मी जीव नसून तो परमात्माच मी आहे. या अखंड चिंतनानें त्या परमात्म्याची भेट घेणें व जीवदशा टाकून, त्याच्याशीं सामरस्यानें अभिन्नत्वेन एक पावणें हेंच नरदेहात आलेल्या जीवाचे प्रथम व खरें कर्तव्य आहे. आपणाला श्रीसद्गुरु बाबांचे प्रत्यक्ष देहानें दर्शन झालेले आहे व त्यांनीं आपल्याला आशिर्वादही दिलेले आहेत. तुमचे कल्याण अकल्याण हिताहित पाहाण्यास तेच एक पूर्ण समर्थ आहेत. तुमचे उभयतांचे इहपर परम कल्याण व्हावें म्हणून श्रीचे चरणी मनोभावेन प्रार्थना केली आहे.

सदामुखी घ्यावें गुरुनाम एक । नित्यानित्य विवेक करोनियां	॥ १ ॥
विवेक विचारें चला भक्तिपंथे । नित्यचि एकांतें ध्यान साधा	॥ २ ॥
द्वय विचारांची मध्य संधी साधा । तेणें चुके बाधा भवाची ती	॥ ३ ॥
भवानी शंकरा उपासावें नित्य । माना एक सत्य आत्मा जर्गी	॥ ४ ॥
सद्गुरु चरणीं व्हावें नित्य लीन । अनन्य शरण होवोनियां	॥ ५ ॥
श्वासोच्छ्वासीं एक स्मरावा सद्गुरु । तेणें परात्परू भेटी होय	॥ ६ ॥
दास म्हणे सद्गुरु देवांचाही देव । ऐसा व्हावा भाव भक्तियुक्त	॥ ७ ॥

आपल्या मंडळींची मनस्थिती आतां चांगली आहे व तिची उपासनाही व्यवस्थित होते, हें तिला भूषणावह आहे. तूर्त बदली पावसाळ्यापुरती रद्द झाल्याचा हुकूम आल्यानंतर कळविणें. या मध्यंतरीच्या काळात स्वतंत्र धंद्याचे दृष्टीनें सोयीस्कर व चांगल्या लोकवस्तीच्या जागा पाहून ठेवणें. मनोरंजक व विकत घेतलेली जागा आपल्या नावावर करून घेणें व चांगली किंमत आल्यास विकून टाकणें. मी आज मुंबईस जात आहे. दिनांक ७ अगर ८ ला येथें परत येईन. आपल्या मंडळीस आशिर्वाद. श्री. बाळासाहेब व श्री. वझे यांचे आपणांस नमस्कार.

कळावें हे आशिर्वाद.

आपला,
श्रीसद्गुरु चरणरज
वि. ग. जोशी.

३१.

प्रति - श्री. हरि नारायण तांबे (तांबे मास्तर), सावर्डे

॥ श्री ॥

ॐ तत्सत् ।

श्रीसदुरवे नमः ।

पुणे - १६

दि. ७/२/१९६४

चि. रा. हरिभाऊ यांसी श्रीस्वामीकृपेचे अनेकोत्तम आशिर्वाद, उपरी विशेष.

आपलें दिनांक ५/२ चें पत्र मिळून मजकूर समजला.

१) जमीन बाबीत प्रयत्न करणें आपले कर्तव्य. अपील करावें.

२) बहिणीचें लग्न यंदाचे वर्ष स्थगित ठेवावें.

३) बहिणीचें लग्न होईतोपर्यंत व आपलें ट्रेनिंग पुरे होईतोपर्यंत आपण स्वतःचे लग्नाचे भानगडीत पडूं नये. शील सांभाळून वागावें.

४) भावाच्या नोकरीबाबत प्रयत्न चालू ठेवावे. नोकरी लागेल. अन्यथा त्याला घरी बोलावून आपल्याप्रमाणें शाळामास्तराची नोकरी लावावी. मात्र रिकामा ठेवूं नये.

५) सध्याच्या परिस्थितीनुसार आपणाला जमेल तेवढी मानसिक उपासना करावी. चुका होतात याची जाणीव मनाला झाली व होत चालली म्हणजे आपण विचारशील बनत आहोत हें समजावें. शक्यतो न्याय नीतिधर्माने वागून साधी राहणी व आपल्या आवाक्यांत असेल तेवढी उच्च विचारसरणी ठेवणें उत्तम.

शक्यतेनुसार आपल्या पेशाला आवश्यक तसेच सद्ग्रंथांचे व संतचरित्रांचे वाचन ठेवावें. प्रकृती निकोप राखणें अत्यंत जरूर.

सर्वांच्या हृदयांत राहणारा जो आनंदघन परमेश्वर आहे, त्याचें दर्शन घेणें हें नरदेहातील ध्येय असावें. कर्मयोग आचरताना शक्यतो अनासक्ति व निष्कामता बाणावी. थोडक्यांत मी कोण हे शोधून त्याची भेट घेणें हेंच नरदेहाचें सर्वोत्तम सार्थक. कर्तव्य पालनांस चुकूं नये. सत्याची कास सोडूं नये व ध्येयनिष्ठ असावें.

कळावें हे आशिर्वाद.

आपला,

श्रीसदुरुचरणरज

वि. ग. जोशी.

३२.

प्रति - श्री. अण्णाराव ऊर्फ ज. कृ. आठवले, विलेपार्ले

॥ श्री ॥

ॐ तत्सत् ।

श्रीसदुरवे नमः ।

पुणे - १६

दि. २०/७/१९६५

श्री.रा.रा.आठवले यांसी सप्रेम नमस्कार वि.वि.

आपलें १८/७/६५ चें पत्र मिळून मजकूर समजला. वाचून आनंद वाटला. आईची कृपा ज्याचेवर होते त्याला सदैव अखंड आनंदच असतो व त्याचें जीवन धन्य होत असतें. आपली आईची उपासना अशी चालवा. माता प्रसन्न होतांच धन्यता लाभेल. भक्ति, शुद्धभाव हेंच मुख्य आहे. मांजरीचीं पिल्लें डोळे न उघडतांच नुसतें म्यांव म्यांव ओरडतात परंतु ती त्यांची आई मांजरी तो आवाज कार्नी पडतांच धांवत त्यांचेजवळ येते आणि त्यांनां स्तन्य देऊन त्यांची तृप्ती करते व त्यांनां सांभाळते त्याप्रमाणे व्हावें.

मी लहान आहे. मला सांभाळा. श्रीसदुरुंच्या दारी कुत्र्याप्रमाणें, झाडूवाला, पामर आहे. त्यांचीच इच्छा म्हणून श्वास आंत जातो, बाहेर येतो. ते धन्य. त्यांचे कृपेनें आपलें कल्याण होवो अशी त्यांचे चरणीं प्रार्थना केली आहे.

अनन्यत्वे साधा नित्य मातृभक्ति । तेणेंची विभक्ति तुटेल गा	॥ १ ॥
जनीं वर्नी दिसो एक जगदंबा । शक्ति जी स्वयंभा ईश्वराची	॥ २ ॥
अंतरंगी घडो नित्य तिचें ध्यान । होवो मन लीन नित्य तेथें	॥ ३ ॥
तीनही देहांचा पडों दे विसर । तुर्येचें तें द्वार उघडो आतां	॥ ४ ॥
वृत्ति अंतर्मुख होवोनियां राहो । ऊर्ध्वपंथें जावो जगन्माता	॥ ५ ॥
सकल चक्रांचे फुटोनी पदर । उघडो दशमद्वार तिचे कृपें	॥ ६ ॥
जिवा-शिवा पडो एके ठायीं गाठी । माईकाची गोठी लोपोनियां	॥ ७ ॥
दास म्हणे माता होवोनी प्रसन्न । देवो दुरुशन तुम्हांलागीं	॥ ८ ॥

अनन्य भावें श्रीचरणीं प्रार्थना केली आहे. सोबत श्रीचा अंगारा व प्रसाद जात आहे.

कळावें लोभ असावा ही विनंती.

आपला,

श्रीसदुरुचरणरज

वि. ग. जोशी.

३३.

प्रति - सौ. कमलाबाई पद्माकर शेवडे, बडोदे

॥ श्री ॥

ॐ तत्सत् ।

श्रीसद्गुरुवे नमः ।

पुणें - १६

दि. ११/८/१९७०

सौ. कमलाबाई यांसी श्रीस्वामीकृपेचे अनेकोत्तम आशिर्वाद, उपरी विशेष.

आपलें दिनांक ३१/७/७० चे पत्र मिळून मजकूर समजला. बाहेरचे फोटो हे नासतात, फुटतात. अंतःकरणात जो फोटो कायम असतो तो कधी नासत फुटत नाही. अंतःकरणात फोटो दृढ व्हावा यासाठी बाह्य फोटोंची पूजाअर्चा करावी लागते. तरी ती पूजा अर्चा मनोभावें करावी.

एका शुद्ध भाव भक्तीची प्राप्ती झाली म्हणजे तो जीव निराळा राहूच शकत नाही. घरातील सर्वत्रांची शक्तीनुसार सेवा करणें ही सुद्धा ईश्वराची सेवाच आहे. आपण सेवक ह्या भावनेनें सर्व गोष्टी केल्या व सर्वत्र परमेश्वर भरला आहे या भावनेनें सर्व काम केले तर काया, वाचा, मनानें होणारे प्रत्येक कर्म ही ईश्वराची सेवाच आहे. फक्त मी कर्ता हा अभिमान धरितां कामा नये. वासना कमी करीत असावे. वाढवूं नयेत. त्यानें जन्म घेणें कमी होते. जन्म मृत्यूचा खेळ कमी होतो.

शुद्ध भक्ती फार आवडे देवासी । तेणे तोष त्यासी होत असे	॥ १ ॥
अपेक्षारहित करावे स्मरण । तेणें मन जाण स्थीर होय	॥ २ ॥
भावें फळे देव भावें फळे भक्ती । उपजे शुद्ध प्रीती साधनेंत	॥ ३ ॥
अखंड चिंतनें मनोमळ जाती । चित्तावरी शांती येवोनियां	॥ ४ ॥
देव असे एक भावाचा भुकेला । सांभाळी भक्ताला देतां भाव	॥ ५ ॥

आपल्या घरातील सर्वास आशिर्वाद

मुलांकडून व्यवस्थित पाठांतर करवून घ्यावें. श्रीसद्गुरु बाबांची पुण्यतिथी श्रावण व॥ ४ गुरुवार, दिनांक २०/८/७० रोजी आहे. आपण तेथें स्मरण करावें व आरती करावी.

कळावें हे आशिर्वाद.

आपला,

श्रीसद्गुरुचरणरज

वि. ग. जोशी.

३४.

प्रति - कु. शकुंतला गजानन शेवडे, बडोदे

॥ श्री ॥

ॐ तत्सत् ।

श्रीसदुरवे नमः ।

पुणें - १६

दि. १५/८/१९७०

कुमारी चि. शकुंतला शेवडे यांसी श्रीस्वामीकृपेचे अनेकोत्तम आशिर्वाद. उपरी विशेष -
आपले १३/८/७० चे रजिस्टर पत्र व त्यासोबत पाठविलेल्या १२ राख्या मिळाल्या. बहिणीने
भावाला राखी पाठवावयची असते त्याप्रमाणें आपणाकडून आम्हा सर्वांना राख्या आल्या, आनंद आहे.
या पत्रासोबत आपल्या बंधुंकरितां श्रीचा प्रसाद म्हणून दोन राख्या जात आहेत. त्या आपल्या बंधूंना
देणें.

तीव्र भावनेनें आणि शुद्ध भक्तीभावानें ईश्वराचे नामस्मरण सातत्यानें केल्यास कुसंस्कार व कुवासना
हळुं हळुं नाहिशा होतात व मन आणि चित्त स्थिर होऊन शुद्ध होत असते. असा पुष्कळांचा अनुभव
आहे व संतही सांगतात.

आपली म. ऑ. ११ रुपयांची, फक्त यावेळीं स्वीकारून. पण पुढें वारंवार म.ऑ.पाठवूं नयेत.

आपण नुकत्याच नोकरीला लागल्या आहांत. आपल्या एकाकी भावी जीवनाचा विचार करतां
पुढील काळाची तरतूद म्हणून आपल्या जीवनाला लागणारा मासिक खर्च व औषध पाण्याचा खर्च वजा
करून, आपण स्वतः काटकसरीनें राहून दरमहा बँकेत जितके जास्त पैसे शिल्लक टाकता येतील, तितके
टाकावेत असें मला वाटते. यावर आपण विचार करावा व आपल्या मातोश्री आणि बंधू यांचाही विचार
घ्यावा व आपणास योग्य वाटेल ते करावे असे मला वाटते.

सर्वात्मक ईश्वराला विश्वातील यच्चयावत् जीवांचे स्मरण व आठवण असते. तो कुणाला कधींच
विसरत नाही. जीव मात्र नाशिवंत अशा अनेक सुखांच्या व विषयांच्या मार्गे लागून नित्य, सुखरूप व
सच्चिदानंदघन असलेल्या त्या अंतर्दामीच्या आत्मदेवाला विसरतात आणि म्हणून घसरून, वासना
वाढवून दुःखमय अशा जन्म मृत्यूच्या फेऱ्या मारीत असतात.

त्यजावी वासना सांडावा संकल्प । नसावा तो जल्प अहंतेचा ॥ १ ॥

अहंतेचा त्याग करितांच जीवा । दिसे आत्मदिवा अंतरांत ॥ २ ॥

अंतरांत ज्योती प्रज्वलीत होय । तेणें लाभे सोय मुक्तिपंथी ॥ ३ ॥

तुटे जीवग्रंथी, नासतो संदेह (तुटे तो संदेह) । जडतांचि स्नेह आत्मारामी ॥ ४ ॥

दास म्हणे आत्म-रंगीं व्हावे दंग । तेणे पावे भंग संसारू हा ॥ ५ ॥

‘श्री’चा फोटो व पुस्तक रजिस्टर पार्सलनें मंगळवारी आपणाकडे जाईल.

३०६ ॥ चैतन्यसूर्य ॥

प्रकृतीला जपावें. नीट औषधपाणी घ्यावें. त्रागा करूं नये. पथ्य सांभाळावे. त्राग्यानें जीवनाची हानी होत असते. आपले मातोश्रींना व बंधूंना नमस्कार.

यापुढें दरमहा एक वेळ तुमच्या नावें अंगारा, प्रसाद जात जाईल.

कळावें हे आशिर्वाद.

आपला,
श्रीसदुरुचरणरज
वि. ग. जोशी.

३५.

प्रति - श्री. स. ज. सेंजित, मुंबई

॥ श्री ॥

ॐ तत् सत् ।

श्रीसदुरवे नमः ।

पुणें - १६

दि. १/४/१९७५

श्री. रा. रा. सेंजित यांसी श्रीस्वामीकृपेचे अनेकोत्तम आशीर्वाद. उपरी विशेष-

आपले पत्र मिळून मजकूर समजला. १) लहानपणापासून तुमची श्रीस्वामी समर्थावर श्रद्धा होती व आहे ही गोष्ट फार चांगली. २) नंतर बाळेकुंद्री येथे श्रीपंत बाळेकुंद्रीकर यांच्या सांप्रदायातील अवधूत सांप्रदायाची दीक्षा तुम्हाला श्री.भाऊसाहेब महाराज यांचेकडून मिळाली. ठीक आहे. सांप्रदायिक गुह्य गोष्टी आपण लिहिल्या आहेत त्याबाबतीत मला कांहीं कर्तव्य नाही. ३) नामस्मरण व भजन यांत जास्त स्वारस्य वाढवावें. ४) जी पुस्तकें दैववशांत आपणाला मिळालेली आहेत त्यांचे वाचन व मनन निदान एक वर्ष तरी होऊंदे. तसेंच, “श्रीस्वामीसमर्थाय नमः” या नाममंत्राचा तुम्ही दोघांनी मिळून प्रत्येकी एक हजार तरी जप वाटल्यास करावा. दररोज उभयतांनी करावा. व शुद्ध भाषा व भक्तीनें हृदयस्थ श्रीस्वामी समर्थांना शरण जाऊन संपूर्ण शरणागती पत्करावी.

यो मद्भक्तः स मे प्रियः । असे श्रीभगवंताचे वचन श्रीमद्भगवद्गीतेच्या १२व्या अध्यायांत आहे. याचे मनन करावें व तसे होण्याचा प्रयत्न करावा. सव्यासाची अर्जुन हा भगवंताचा आठव्या पायरीवरील सख्य भक्तीचा भक्त होता. हें लक्षांत ठेवावें.

हृदयींचा स्वामी पहा क्षणोक्षणी । अनन्य होवोनी लीन पार्यी ॥ १ ॥

अहंता त्यजोनि, जावें त्या शरण । कल्पना सांडोन, सत्यभावे ॥ २ ॥

तन, मन, धन अपविं स्वामीसी । दास्य सर्वस्वेंसी करा नित्य ॥ ३ ॥

स्वामीनाम वदा नित्य चारी वाणी । स्वामीचे मननीं व्हावें मग्न ॥ ४ ॥

एकांती बैसोनी डोळां स्वामी ध्यावा । ध्यास तोचि घ्यावा निरंतर ॥ ५ ॥
चित्त स्वामीरूपीं टाका मिसळोन । मीपणा टाकोन करा भक्ती ॥ ६ ॥
मनाचें उन्मन साधा क्षणोक्षणीं । स्वामीं गुणगानीं रंगोनियां ॥ ७ ॥
स्वामी कथा श्रवण करा सर्वकाळ । तेणें माया खेळ उरेचिना ॥ ८ ॥
दास म्हणे स्वामी अंतरीं बाहेरी । सकल चराचरीं पहा नित्य ॥ ९ ॥
सर्वत्रांस यथायोग्य नमस्कार व आशिर्वाद. कळावें हे आशिर्वाद.

आपला,
श्रीसदुरुचरणरज
वि. ग. जोशी

३६.

प्रति - श्री. बळीराम राजेशिके, सावडे

॥ श्री ॥

ॐ तत्सत् ।
श्रीसदुरुवे नमः ।

पुणें - १६
दि. २५/६/१९७५

चि. रा. बळीराम यांसी स्वामीकृपेचे अनेकोत्तम आशिर्वाद उपरी विशेष -

मुद्दाम पत्र लिहिण्यांस कारण कीं, मी येतांना तुम्हाला बजाऊन आलो होतो कीं, तुम्हाला जर श्रीसंत सीतारामबुवांचे स्थानांत सेवेसाठीं राहावयाचे असेल व त्या सेवेची जर तुम्हाला जरूरी असेल तर तुम्हाला मी तेथे सांगितलेल्या नियमांप्रमाणें वागावें लागेल.

(१) तुम्हाला महिन्यातून १०-१० दिवसांनीं असे तीन वेळां तुमच्या घरीं संध्याकाळीं घरीं जाऊन दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं ७॥ वाजतां परत यावयाचे याप्रमाणें जाता येतां येईल; व ते सुद्धां तेथील स्थानांत कांहीं अडचणी नाहींत अगर कांहीं जरूरीची कामें नाहींत असें बघून जावयाचे.

(२) तेथील सगळ्या शेतीच्या व इतर कामावर बारीक नजरेनें आपलेपणानें देखरेख करावयाची.

(३) तेथील कामावरील कोणत्याही माणसाला सामील न होता, कोणी चोरीमारी करित असेल अगर संस्थेचें अनहित करूं पाहात असेल व कांहीं गैरवर्तन करित असेल तर ताबडतोब ती गोष्ट तेथील मॅनेजर श्री.नाटेकरमामा व श्री.भिडेकाका यांच्या नजरेस आणून द्यावयाची. हें सर्व करित असतांना कुणाचीही भीड-मुर्वत ठेवावयाची नाहीं.

(४) तेथील सर्व कामें वेळच्यावेळीं व्हावीत यासाठीं श्री.नाटेकरमामा यांना मर्यादिनें सुचवावयाचे. परंतु त्यांचेपार्शीं भांडणतंटा अगर वैमनस्य करावयाचे नाहीं. अगर कोणालाही दुरुत्तरे बोलावयाची नाहींत.

३०८ ॥ चैतन्यसूर्य ॥

(५) सर्व कामें केवळ तुमच्या अगर गड्यांच्या मनाला वाटेल त्याप्रमाणें अट्टाहासानें व मनानें करावयाची नाहींत. तुम्ही व गड्यांनीं श्री. मामांना सुचवून त्यांच्या व तुमच्या विचारानें सर्व कामें करावयाची.

(६) कोणत्याही परिस्थितीत श्री.मामांनी अगर भाऊंनीं सांगितलेली आज्ञा मोडून आपल्या स्वतःच्याच मतानें उलट निर्णय घेऊन उलटें काम करावयाचें नाहीं. याच्या योगानें भांडणें व तंटे वाढतात व वैमनस्य निर्माण होते.

(७) तेथें राहणाऱ्या घरातील तुम्ही सर्वांनीं व गड्यांनीं एकोप्यानें राहाणें जरूर. सर्वांना एकजूट दिसली पाहिजे. वक्तशीरपणा, सचोटी, नीतीनें वागणें, सत्य बोलणें, सर्वाजवळ प्रेमानें वागणें व खेळीमेळीचे वातावरण ठेवणें यानेंच मनुष्याला समाधान लाभते.

(८) सर्वात प्रमुख म्हणजे शुद्ध आचार, शुद्ध विचार व शुद्ध उच्चार व दररोज नियमानें न चुकतां आपली ईश्वराची उपासना करणें, यानेंच मनुष्य जन्माचे सार्थक होईल.

वर लिहिलेल्या गोष्टींप्रमाणें आपण वागत नाहीं असें मला दिसते. म्हणून तुम्हाला ही शेवटची सूचना दिली आहे. वर लिहिलेल्या सूचनांप्रमाणें तुम्ही वागलात तरच तुम्हाला तेथें राहता येईल. अन्यथा तुम्हाला ते स्थान सोडावें लागेल. तुमच्याशीं माझा राग अगर द्वेष नाहीं. पण सत्य गोष्टी प्रेमानें लिहावयास लागल्या त्याला इलाज नाहीं. तुम्हाला परमेश्वर सद्बुद्धी देवो.

तुमचेकडील सर्वत्रांस आशिर्वाद.

कळावें हे आशिर्वाद.

आपला,

श्रीसद्गुरुचरणरज

वि. ग. जोशी.

३७.

प्रति - श्री. वासुदेव अमृत ऊर्फ बाळासाहेब पानवळकर, पुणें

॥ श्री ॥

ॐ तत्सत् ।

श्रीसद्गुरुवे नमः ।

तालमकी वाडी, मुंबई -७

दिनांक २३/१/१९६५

चि. रा. बाळासाहेब यांसी श्रीस्वामीकृपेचे अनेक उत्तम आशिर्वाद उपरी विशेष.

आपलें १८/१ व २२/१ चें अशी दोन्ही पत्रें मिळून मजकूर समजला.

श्री. लागू यांचेकडून आपण सांगितल्याप्रमाणें सर्व गोष्टी करवून घेतल्या व सामान आणून ठेवलें हें

वाचून समाधान वाटलें. त्यांचेही मला पत्र आलें आहे.

श्री. होनवाड यांनी केलेली कामे समजली. त्यांनी आणलेल्या कॉपीज नीट जपून ठेवणें व त्यांनी ज्या इसमास जें कांहीं द्यावयास सांगितलें आहे तें देणें व पोहोचलें अगर नाही तें पहाणें. संकष्टी चतुर्थी ठीक झाली. आनंद वाटला. ग्रंथालयाबद्दलची व्यवस्था समजली. श्री. खरे यांना पत्र लिहित आहें व श्री. लागू यांनाही पत्र लिहित आहें. कापूर मी येतांना आणीन. श्रीहरिवरदावाचन संपल्यानंतर नवीन वाचन सुरू करूं नये.

बाकी सर्व सांगितल्याप्रमाणे मी येईपर्यंत चालू असावें. माझे पत्रांचे बाबतीत व नवजीवन मासिकाचे बाबतीत पुण्यास कोणीतरी दुष्ट वृत्तीचा मनुष्य खेळ करीत आहे. यावर लक्ष ठेवणें जरूर आहे. आज रोजी शिवाजीनगर, पुणे नं.१६ या पोस्ट ऑफिसमधील पोस्टमास्तर श्री. कुलकर्णी यांना याबद्दल पत्र पाठवीत आहें. आपणही जाऊन तपास करावा.

सर्वकाळ स्वरूपाचें चिंतन । मनार्जि व्हावें मनन ।	
निजध्यासें साधका जाण । साक्षात्कार घडतसे	॥ १ ॥
निज म्हणिजे आत्मा । हृदयीं बैसला परमात्मा ।	
अलिप्तत्वे चिंतितां । निजधामा मार्जी भेटें	॥ २ ॥
सर्वकाळ नामस्मरण । स्मरणाचें घडावें चिंतन ।	
चिंतितां घडावें अखंड ध्यान । तेणें समाधि सिद्ध होय	॥ ३ ॥
बुद्धीसी लागली आधि आणि व्याधि । तेणेंची जडली जन्ममरण उपाधि ।	
म्हणोनि वृत्तितादात्म्य न साधी । कवणें क्षणीं	॥ ४ ॥
आधिव्याधीचें व्हावया निरसन । अखंड घडावें नामस्मरण ।	
तेणें वृत्ति स्थिरावोन । स्वरूपीं मिळे	॥ ५ ॥
रूपाचा अखंड छंद लागतां । देहबुद्धी मावळे तत्त्वतां ।	
स्वानंदानुभूति येवोनि हातां । समाधान लाभे	॥ ६ ॥
सकळांठायीं भाव असावा । भाव तोचि देव जाणावा ।	
भावाचा आभाव होतां जीवा । जन्ममृत्यु चुकेना	॥ ७ ॥
सद्गुरु तो निजहृदयीं आत्मा । तये ठायीं कुभावना न ये कामा ।	
कुभावना होतां जन्मोनि जाई रिकामा । मृत्युपंथे	॥ ८ ॥
नवविधा भक्तीचा सोपान । चढावयास करावा पौरुष प्रयत्न ।	
आपुली पायरी ओळखोन । सोपान शिखर लक्षावें	॥ ९ ॥
श्रद्धाभक्तीचें निष्ठेंत । रूपांतर व्हावें सत्य सत्य ।	
निष्ठा डळमळितां सद्गुरु बोध । चित्तांतून हारपे	॥ १० ॥

प्राण जावो अथवा राहो । सद्गुरुचरणीं दृढ भावो ।

येणेंचि साधकाचा स्वभावो । पालटे निश्चितीं जाणावा

॥ ११ ॥

कर्तेपण देवोनिं गुरूसी । आपण सेवकत्व घ्यावें आपणापार्शी ।

सेवकत्वे लागतां तच्चरणांसी । सहजें परमार्थ साधतो

॥ १२ ॥

श्रीसदुरु बाबांचे चरणीं नमस्कार. आपले व श्री. भागवत यांचे घरातील सर्वत्रांस आशिर्वाद. चि. वझे, श्री. मोघे, श्री. परसुभाऊ, चि. गोपाळ, दत्ता, मामा व सौ. लक्ष्मीबाई, पोकळे व अदावडे, शाम्या व गुरुनाथ यांस आशिर्वाद. श्री. तात्यासाहेब, श्री. नारायणराव यांस आशिर्वाद. सर्व भूदेवांस नमस्कार. श्री. पांडुरंगराव यांची व त्यांच्या मंडळींची प्रकृती ठीक असून त्यांचे आपणांस नमस्कार. श्री. होनवाड यांस नमस्कार.

कळावें हे आशिर्वाद

दि. २५.१.१९६५ पासून श्री. रा. आर. बी. मल्लापूर

यांचे नावें रोज अंगारा-प्रसाद पाठवून देणें.

किती दिवस, तें मी आल्यावर सांगेन.

आपला,

श्रीसदुरुचरणरज

वि. ग. जोशी.

३८.

प्रति - श्री. रावते काका व श्री. वसंतराव वालावलकर, डेरवण

॥ श्री ॥

ॐ तत्सत् ।

श्रीसदुरुवे नमः ।

पुणें - १६

दि. ४/१२/१९६९

श्री. रा. रावतेकाका व श्री. रा. वसंतराव वालावलकर यांसी

स. न. वि. वि.

आपले २४/११/६९ चे पत्र व त्यासोबत पाठविलेला हिशेबाचा तक्ता व ता.३०/११/६९ चे पत्र व त्यासोबत पाठविलेले हिशेबाचे स्टेटमेंट नं.४ व तातोबा राजेशिर्के यांच्या पावतीची पाठविलेली नकल श्री. मोहिरेशेट यांच्या देणें पैशांचा हिशेब मिळून मजकूर समजला.

(१) श्री. मोहिरेशेट यांचा हिशेब पुढील महिन्यात दिला तरी चालेल. डिसेंबर अखेर हिशेब देण्यास हरकत नाही. मुंबईहून कांहीं पैसे घेऊन बहुतेक या महिन्याअखेर मनुष्य तिकडे जाईल, त्यानंतर मोहिरेशेट यांचा हिशेब द्यावा.

(२) जनी भागणीकडील घेतलेल्या वाटेच्या वरील शेताचे (जेथें आपण गोवरी घालतो ते) त्यांचे बांध घालून पुरें झाले अगर नाही.

परिशिष्ट - ३ / ३११

(३) वांग्या, मिरच्या लावून झाल्या हे समजले. त्यांत कलिंगडाची अळी घालणें व वालपापडी मुळा वगैरे ठोकणें.

(४) कंपौडातील विहिरीच्या पाण्यावर भेंडे, गवार, वांगी, पालेभाज्या वगैरे करणें. कंपौडातील बागेला व कलमांना दररोज पाणी चालू आहे अगर नाही.

(५) बागेतील शेताला बांध घालावयास सुरुवात केली हे समजले. फारच धांदल केलीत, असो. आतां नीट पुरें करून घेणें. कारण ते शेत नदीचे बाजूवर आहे व नदीच्या बाजूचा बांध बाहेरून सिमेंट वापरून घालावा लागेल. तरी आपण काय योजना केली ते कळविणें. मी दिनांक १०/१२/६९ रोजी मुंबईस जाणार आहे. तरी ९/१२/६९ पर्यंत पोचेल असें पत्र आल्यास पुण्याचे पत्त्यावर पाठवणें व ९/१२ नंतर पोचेल असें पत्र आल्यास मुंबईस भायखळ्याचे पत्त्यावर पाठविणें.

(६) सुतारांचे कामाबद्दल समजलें. यशवंत मेस्त्रीचे काम पुरें झाल्यानंतर त्याला रजा देणें, मात्र पुढें मार्गशीर्ष महिन्याचे अखेरीस पुढील कामाची मांडणी होणार आहे. त्यावेळीं तूं मोकळा असला पाहिजेस असें त्याला बजावून ठेवणें.

(७) तात्यासाहेब तानाजी राजेशिर्के यांना आपण ३ आठवड्यांची मुदत दिली आहे. तरी ३ आठवडे होतांच त्यांच्याकडून रोख पैसे घ्यावेत अगर पैसे न दिल्यास धोंडबाराव यांच्या मध्यस्थीनें २५ रुपये मण या दरानें त्यांच्याकडून ४ मण भात घेऊन आपल्या माणसांकडून चांगले आखडून पाखडून घ्यावें. शेरा प्रामेसरी नोटेवर मारावयाचा असतो. असो.

(८) पाऊस पडावयाचा थांबल्यानंतर भाताची उडवी झोडवून घेणें व सुरुवातीपासून आतांपर्यंत एकंदर भात किती झाले, त्यातील कोणकोणत्या प्रकारचे भात कसेकसे झाले, त्यातील बियाण्याला किती ठेवले व उरलेले भात किती या सर्व गोष्टी तपशीलवार नोंदवून घेणें व जमेल त्याप्रमाणें मला कळविणें. मी मार्गशीर्ष महिन्याचे अखेरीस ४-२ दिवस तिकडे येऊन जाईन असें म्हणत आहे. ते मागाहून कळवितो.

(९) श्री. मोहिरेशेट यांनी श्री. फडकेसाहेब यांना भेटून पुढील कामाबद्दल ठरविले अगर नाही. ठरविले नसल्यास त्यांच्या पाठीमागें लागून ते सर्व ठरवून घेणें व मला कळविणें. श्री. मोहिरेशेट हे देखरेख करण्याकरता एक माणूस ठरविणार आहेत. त्याबद्दलचे काय झालें ? त्यांच्याकडील गाय ते आपणाकडे आणून बांधणार होते व आपल्याकडील काळी गाय घेऊन जाणार होते त्याचे काय झाले ?

(१०) पावसाळ्यात आपण ६४ मेडके तोडवून घेतलेले आहेत. ते दरवाज्याजवळ येऊन पडले कां ? निरनिराळ्या ठिकाणी मेस, माणगे व कोंडे असे तोडवून ठेवलेले आहेत. ते सर्व घराजवळ आणण्याची व्यवस्था करणें आहे. बाब्या कातकर याला सांगून मंडपासाठी किंजळीच्या मेढी, मागें माप दिले आहे. त्या मापानुसार तोडविण्याची खटपट करावी. म्हणजे उन्हाळ्यात मंडप घालण्यासाठी उपयोगी पडतील.

(११) आतां गवत काढण्याचा हंगाम मार्गशीर्ष महिन्यात सुरू होईल. तरी उदेगाकडील नवीन घेतलेल्या ठिकाणातील व गुरवाकडील घेतलेल्या ठिकाणातील गवत काढवून घेण्याची व्यवस्था करणें. गवत काढण्यास काय दर देतात ते गेल्यावर्षीच्या बुवांच्या लिहिलेल्या खर्चाच्या चोपडीत लिहिलेले आहे. ते पाहून व चौकशी करून त्याप्रमाणें करणे व दर देणें व त्याप्रमाणे गवत काढवून घेणें. नाहींतर चोरीस जाण्याचा संभव असतो.

(१२) आगव्यातील हुमणे गवंडी यांच्या ३ हात उंच असलेल्या फणसाचे काय झाले ते मोहिरेशेट यांस विचारावे.

(१३) नानल आचारी हे कसे काय वागतात ? जेवण वगैरे व्यवस्थित करतात अगर नाहीं ?

(१४) गायी किती दूध देतात ? सर्व जनावरें ठीक आहेत अगर नाहींत ?

(१५) काकासाहेब यांच्या खालच्या शेताबद्दल ते धोंडबाराव यांच्याजवळ काय बोलतात, एकंदर काय बोलतात ? पेंढा एकंदर किती झाला, सीताफळीच्या सर्व झाडांना, सोनचाफ्याच्या झाडांना व नवीन लावलेल्या चिकूच्या कलमांना पाणी घालता अगर नाहीं, पाणी घालण्यासाठी सुगंधा घाणेकर व सुशी राऊत ही दोन माणसें आहेत अगर नाहींत, ती कशी काय वागतात, दररोज जांगडी गोवरी शोधून आणतो अगर नाहीं, हरिश्चंद्र गडी काय करतो, रोज शेणाची गोवरी फोडण्यास सुरुवात केली अगर नाहीं, सध्या भाजी काय आहे, सध्या बाब्याकडील एकंदर किती गडी कामावर आहेत, वगैरे सविस्तर माहितीचे पत्र यावें.

आपण आपल्या रजेचा अर्ज व सोबत डॉ.जोशी यांचे सर्टिफिकेट आपल्या ऑफिसकडे पाठवून दिले असेलच. किती दिवसांचा रजेचा अर्ज पाठविला आहे. श्रीस्वामी समर्थ चरणी, श्री दिगंबरबाबाचे चरणी व श्री. सीतारामबुवांचे चरणी माझे, श्री. बाळासाहेब व श्री. वझे यांचे नमस्कार सांगणें. श्री. नानल व चि. विसू यांस आशिर्वाद. श्री. धोंडबाराव, श्री. शिवरामराव, यशवंत मेस्त्री, बाब्या कातकर, काशिराम, धोंडू, गंगाराम, रामचंद्र व हरिश्चंद्र, सौ. गंगाबाई व बारक्या यांस आशिर्वाद. जानेवारी १९७० या महिन्यात डेरवण गावच्या तलाठ्याकडे व सावर्डे गावच्या तलाठ्याकडे दोन्ही गावांत आपल्या ज्या जमिनी आहेत त्या जमिनींचा दस्त लावणें.

सर्व परिचितास यथायोग्य नमस्कार व आशिर्वाद. कै. नारायणशेट कारेकर यांची जी जमीन आपणाकडे आहे त्याचा दस्त आपणच लावणेचा असतो, तरी त्याप्रमाणें जानेवारी महिन्यात तो दस्त लावणें.

कळावें हे आशिर्वाद.

आपला,
श्रीसदुरुचरणरज
वि. ग. जोशी.

३९.

प्रति - श्री. रावते काका व श्री. वसंतराव वालावलकर, डेरवण

॥ श्री ॥

ॐ तत्सत् ।

श्रीसदुरवे नमः ।

पुणें - १६

दि. ११/६/१९७०

श्री. रा. रा. रावतेकाका व वसंतराव यांसी,

सप्रेम नमस्कार वि. वि.

आपले ४/६/७० चे पत्र मिळून मजकूर समजला.

(१) आगव्यातील फणस तोडून दोन तुकडे चिरून ठेवलेले आहेत ते कसेही करून ट्रक अगर गाडीतून गिरणीत आणले पाहिजेत व त्याच्या फळ्या करवून घेतल्या पाहिजेत. नाहीतर ते कुसून फुकट जातील.

(२) विहिरीचे काम पूर्ण झाले असेलच व बांधांचेही काम पूर्ण झालें असेलच.

(३) ध्वज्याच्या शिडीचेही काम पुरें झालें असेलच.

(४) हौदाच्या झांकणाचे सेंटरींग आता काढणे जरूर व ध्वज्याच्या जिन्याचेही सेंटरींग २१ दिवस होतांच काढणें जरूर. गवंडी मिळाल्यास व पावसाची उघाडी असेल तेव्हां ध्वज्याच्या खोलीवर पॅरेपेट वॉल बांधून घेणें व निशाणाचें खांबाला तेलाचे दोन हात काढणें. सभामंडपाच्या पत्र्यांचे काम पुरें झालें असेलच. उघाडी मिळताच त्यांना वरून डांबर लावून घेणें व आंतल्या बाजूने रंगाचा हात लावून घेणें. नदीच्या कडेच्या बांधाचे बाजूने दगडाची चेपवणी पुरी झाली असेलच.

(५) शिवाजी महाडीक व मन्यासाहेब तात्यासाहेब राजेशिर्के यांनी ७/१२ चे उतारे आणि स्टॅपपेपर आणला तर त्याच्यावर आपणाला मार्गे सांगितल्याप्रमाणें करार लिहून घेणें व नंतर त्यांस एक हजार रुपये देणें.

(६) मोहिरे यांचा व सावरटकर यांचा हिशेब पुरा झाला असेलच.

(७) फोटोंच्या १५ कॉपीज मुंबईहून कोणी जाणारे भेटेल त्याचेबरोबर तेथें असलेल्या अल्बममध्ये चिकटवण्यासाठी पाठवणार आहोत. तरी त्या अल्बममध्ये चिकटवणें.

(८) एंजिनीअर जोशी हे प्लॅस्टरकरतां माणसें घेऊन आले होते किंवा काय ? व इतर कामांची व्यवस्था ते काय करणार आहेत ?

(९) नवीन घेतलेल्या कुंपण घातलेल्या जागेंत लोकांना जाण्याकरतां वाट बांबू बांधून तयार झाली असेलच. रस्त्याच्या बाजूला जो मोठा काठ्यांचा दरवाजा केलेला आहे तो लहान करून घेणें व त्याच्या दोन्ही बाजूंना काठ्यांचे कुंपण घालणें.

(१०) लाइमाचे दरवाज्याजवळील कंपाऊंड बाब्या यास कुडण्यास सांगणें व राखण करावयास सांगणें.

(११) उदेगाकडील जमीनीला नवीन घातलेला गडगा म्हणजे बांध हा व्यवस्थित आहे किंवा नाही, तें पाहणें व कोठें फुटला असल्यास दुरुस्त करून घेणें. त्या कंपाऊंडात ऐनाचे रोपें व सायाचे रोपें लावणें.

(१२) घराजवळील कंपाऊंडात गेल्या वर्षीच लावलेले सायाची रोपें जिवंत आहेत कीं नाहींत तें पाहणें. मेले असल्यास नवीन लावणें. रोपें माडाजवळ तयार आहेतच.

(१३) सर्व फुलझाडांना व फळझाडांना शेणखत घालणें (गायीच्या पायाखालचे)

(१४) द्राक्षाला पेंड, थोडा युरिया, सुपर फॉस्फेट व नायट्रोफॉस असें एकत्र करून घालणें. अगर सुफला व शेणखत मिसळून घालणें.

(१५) सर्व माडांचे व सुपारीचे झाडांना कुड्याचा टाळ व शेण घालून व माती घालणें.

सर्व कलमांना व फणसांना पेंड व कुड्याचा टाळ घालणें व वर माती घालणें.

रत्नागिरीहून कोणी तज्ञ इसम आल्यास त्याचेकडून कलमें व्यवस्थित सारखी करवून घेणें. भेंडे, बावच्या, पडवळी, दोडकी, पारोशी (घोसाळी) चिबूड, कांकडी, वालपापडी, अळसुंदा, आंबाडी पेरणें, दारची भाजी पेरणें, चवईची झाडे गोपीनें आणून दिली तर लावणें, लावणी झाल्यानंतर दोन्ही बैलांना बडवून घेणें व त्यांची नीट निगा राखणें. लावणीचें कार्मी त्यांना नीट खाणें वगैरे घालणें व पेंड वगैरे घालणें. जांगड्याला जनावरें नीट चरवून सांभाळण्यास सांगणें व लोकांच्या जमिनीत जनावरें न नेण्याबद्दल बजावणें. आपल्या जमिनीत लोकांची जनावरें आल्यास ती हाकलून बाहेर काढणें.

सवडीप्रमाणें गवतें कुडवून घेणें. नवीन घेतलेल्या गवताच्या जागा, श्रीदत्त देवस्थानाचे ठिकाणाचे बाजूनें सरळ हद्दीनें कुडून घेणें व वर बाब्या करीत असलेल्या जमिनीच्या पायथ्यानें सरळ आडवें जाऊन नाचणकराच्या घरापर्यंत सरळ कुडीत येणें व तेथून थोडा गोवंड गुरांसाठी ठेऊन गोवंडकड दोन्ही बाजूनें कुडणें व हळब्याच्या जमिनीच्या पायथ्यानें कुंपण घालीत येणें व तेथूर सरळ चव्हाणाच्या हद्दीनें रस्त्यापर्यंत कुंपण आणून मिळविणें. बाब्याला सांगून ठेवले आहे त्याप्रमाणे पावसात गडी मिळतील, त्यावेळीं या सर्व जमिनींना उंच असे दगड मातीचे बांध घालावयाचे आहेत. तसेंच गुरवाकडील जे ठिकाण आपण घेतले आहे त्याही ठिकाणाला खालून सुर्व्याच्या हद्दीने बांध घालणें व तेथून गोवंड ठेवून वरच्या बाजूनेंही पक्का बांध घालणें. ते सर्व ठिकाण चारी बाजूनें गवतासाठी नीट कुडवून घेणें. शेताच्या मुशी सांभाळणें व पाणी वारंवार पाहाणें जरूर असते. बाकी इतर कामें मी तेथे आषाढ महिन्यात ४-५ दिवस ज्या वेळेस येईन त्यावेळीं समजावून सांगेन. सर्व केळी खणून काढाव्या. पानकेळी विहिरीचे खालच्या बाजूने १-१ रोप लांब लांब लावावें व खाण्याच्या केळी फक्त एकेकच रोपा सगळीकडे लावावा व त्याला शेण घालून वर माती घालावी.

प्रत्येक केळीला निदान मांडी इतका तरी खोल खड्डा काढून केळ लावणें तरच पुढें केळी येतील. सर्व सामानसुमान नीट आवरून, नवीन खोपटातून नीट लावून ठेवणें व ते १५-२० दिवसांनी नीट तपासून पाहाणें (वाळवी वगैरे लागली आहे किंवा काय यासाठी) काम संपून उरलेले सिमीट नीट पेंड्यांत

बंदोबस्तानें नीट गुंडाळून ठेवणें म्हणजे पुढें उपयोगी पडेल.

गंगाराम, धोंडू झोपावयास असतीलच व शंकर मेस्त्रीही झोपावयास येत असतीलच. काशीरामचे नारू बरें झालें असतीलच. श्री. रावतेकाका जूनअखेर मुंबईस आपल्या घरी जावयाचे आहेत. त्यांना सोडवण्यासाठी मुंबईहून निदान एक तरी मनुष्य २९,३० जूनपर्यंत पाठवतो.

श्री. वसंतरावांच्या मंडळींचे काम मुंबईस श्री. भाई दाभोळकर, नानासाहेब जोशी व डॉ.जोशी यांना नीट समजावून सांगितले आहे. त्याप्रमाणें ते नीट व्यवस्था करवून करतील.

श्री. वसंतरावांचे बाबतीतही सौ. वालावलकरबाई यांनी वसंतरावांचे ऑफिसमध्ये जाऊन काय जबाब द्यावयाचा ते सुद्धां वरील इसम नीट व्यवस्थित रीतीने ठरवतील व मग त्या जाऊन जबाब देतील.

श्री. मोरेश्वर अनंत हळबे - यांचे पत्र आजच मला आले आहे. त्यांना मी पुढीलप्रमाणें लिहून कळविले आहे. त्यांना आम्ही तीन हजार रुपये रोख देऊन पावती घेतली आहेच.

(१) ठिकाण जांभुळखरी व ठिकाण कातळी मदार ह्या दोन्ही जमीनी मोजून त्यांनी आमच्या ताब्यात द्यावयाच्या आहेत. ती मोजणी आतां पावसामुळें होऊं शकणार नाही. तसेंच वरच्या वरकस जमीनीत नाचणकर याचा वाडा आहे व बरीच जमीन त्याचे वहिवाटीस आहे. ती जमीन व त्याचा वाडा त्याचेकडून काढून त्यांनी जमीन आमचे ताब्यांत द्यावयाची आहे.

(२) श्री. मोरेश्वर हळबे यांच्या वडिलांच्या नांवानें या दोन्ही जमीनी कागदोपत्री आहेत. तरी वारस तपास होऊन या दोन्ही जमीनींना सर्व वारसांची नांवें लागल्याशिवाय व ती नोंद मामलेदारसाहेब यांनी मंजूर करून तलाठ्यानें ७/१२ ला या जमीनींचे वारस म्हणून सर्व हिस्सेदारांची नांवें दाखल केल्याशिवाय या जमिनी आम्हाला कायदेशीररीत्या त्यांचेकडून खरेदी करता येत नाहीत व कायदेशीर खरेदीपत्र करवून घेता येत नाही. त्यांच्या सर्व हिस्सेदारांचे मुखत्यारपत्र त्यांनीं रजिस्टर करवून आणणे आवश्यक. या सर्व गोष्टी जर पावसाचे आधीं उरकल्या असत्या तर मी उरलेले पैसे त्यांना देऊन ताबडतोब खरेदी पत्र करविलें असते. तरी या सर्व गोष्टी पुण्या होईपर्यंत (डिसेंबरपर्यंत) आम्हाला त्यांना पैसे देता येत नाहीत, असे त्यांस सांगावे. याच आशयाचे पत्र मी त्यांना लिहिले आहे.

श्री. रानडे आचारी यांना स्वच्छतेनें राहण्यास सांगणें व नीट सांभाळून घेणें.

श्रीस्वामी समर्थांचे चरणीं सर्व देवदेवतांचे चरणीं व संतांचे चरणीं व श्री सीतारामबुवांचे चरणीं नमस्कार सांगणें.

वे. मू. श्री. भिकू भडजीस नमस्कार, श्री. रानडे, बाब्या, येसू, धोंडू, गंगाराम, काशीराम, रामचंद्र व सौ. चंद्राबाई यांस आशिर्वाद. शिवरामराव, दत्तु सुर्वे, लक्ष्म्या तेली, तात्या बने व सर्व गडी माणसें व सर्व मेस्त्री यांस आशिर्वाद. विसू शेंबेकर यांस आशिर्वाद.

धोंडबाराव, बबनमास्तर, मन्याबा राजेशिर्के, नारायणजी राजेशिर्के, तातोबा, जयरामराव गुजर, शंकरराव गुजर, बाळकुशेट व वासू लखेश्री, शिवाजीराजे महाडीक, बाळ राजे व तात्यासाहेब राजेशिर्के

यांस आशिर्वाद, मोहिरे शेट यांस नमस्कार एंजिनिअर श्री. जोशी यांस नमस्कार. श्री. वझे व बाळासाहेब यांचे आपणास नमस्कार. शंकर मेस्त्री यांस आशिर्वाद.
कळावें लोभ असावा ही विनंती.

आपला,
श्रीसदुरुचरणरज
वि. ग. जोशी.

४०.

प्रति - श्री. अनंत सखाराम बागलकर, डेरवण

॥ श्री ॥

ॐ तत्सत् ।
श्रीसदुरवे नमः ।

पुणें - १६
दि. ६/९/१९७२

श्री. रा. रा. बागलकर यांसी श्रीस्वामीकृपेंचे अनेकोत्तम आशिर्वाद उपरी विशेष -
आपले १/९/७२ चे रजिस्टर्ड पत्र व त्यासोबत पाठविलेले ट्रस्टचे स्टेटमेंट नं.९१ व सेवाखात्याचे स्टेटमेंट नं.६१ ही मिळून मजकूर समजला.

आपण तेथें श्रीसदुरु बाबांची पुण्यतिथी साजरी करवून घेतलीत व त्याचा प्रसादही अचानकपणें श्री. गद्रेभाऊंनी आपणाला दिला हें वाचून समाधान वाटलें. श्रींची इच्छा.

(१) गडी माणसें मदतीला देऊन दगड काढून घेण्याचे काम सुरू केले आहेत, ठीक आहे. कारण पुढें बांध घालून घेण्याचे काम सुरू करावयाचे आहे. ते चिखल ओला आहे तोपर्यंतच करणें जास्त सोईचे होईल. कारण एकदां माती सुकली म्हणजे बांध घालणें कठीण जाईल व लांबून पाणी नेणें फार खर्चाचें होईल. तरी लवकरच बांध घालवून घेणें जरूर आहे. कवाडी करवून त्याच्या दोन्ही बाजूला दगडांनी बांधून त्याला सिमेंट लावून पक्का करणें, त्याला कुलूपही लावून काम पक्के करणें. बेणणीचे काम उरकून घेणें.

(२) शंकर ऊर्फ नाना मेस्त्री-याचे बाबतींत साधकबाधक विचार करून आपण जो कांही निर्णय ठरवाल तो योग्यच असेल असें मला वाटतें. तरी त्याप्रमाणे निर्णय घेऊन त्याला सांगावें. त्यांना आठवड्यांतून एकदां रजा वगैरे देण्याची कांही भानगडच नको. त्यांना काय ते आपण विचार करून सांगावें. तेथील कोणतीही वस्तू (फुलेंसुद्धा) तुम्हांला विचारल्याशिवाय कोणीही नेऊं नये अगर कोणतीही गोष्ट तुम्हाला विचारल्याशिवाय करूं नये. ही गोष्ट ज्यांना कबूल असेल त्यांनीच तेथें राहावें. इतरांनी तेथें राहण्याचें कांहीच कारण नाही. असे एकदां सर्वत्रांना श्री. अप्पा मोहिरे यांना बोलावून त्यांच्या समक्ष सांगणें. मी असतांना माझ्या तोंडावर सर्व गोष्टी कबूल करावयाच्या व मी नसतांना मात्र तुमच्याशीं

अरेरावीने वागावयाचे ही गोष्ट बरी नाही. असें सर्वास सांगावें.

(३) काशिराम गडी - त्यालाही सर्व गोष्टी समजावून सांगणें व दरमहा कर्जफेड ६/- रुपये तरी करवून घ्यावी. या महिन्यांपासून सुरवात करावी.

(४) वे. मू. श्री. नाखरे गुरुजी - त्यांना सौम्य शब्दात सर्व गोष्टी समजावून सांगणें व फुलांचे बाबतीत मात्र स्पष्ट समज द्यावी.

गुरांची वगैरे चांगली काळजी घ्यावी.

आतां पावटा ठोकायची वेळ आली आहे. तरी जांभूळखरीला व वरच्या एक एकर बागेला बाब्या व येसू हे वाट्याला येत असतील तर वाट्याने ठोकावा. मात्र जांभूळखरीच्या अलीकडे पायच्या बांधलेले जे शेत आहे व त्याला लागून काकासाहेबांकडील घेतलेली जमीन (एकंदर चार मळ्या) आहे, त्याला घरीच पावटा ठोकावा; त्यांत वाटेला नको. बाब्या व येसू हे जर वाट्याला येत नसतील तर जांभूळमळीलाही व कातळाजवळील वरच्या बागेलाही पावटा, जाडी चवळी व कडवा घरीच ठोकावा (माणसे करवून). पुढें मी येईन त्यावेळी पुढची व्यवस्था सांगेन, तोपर्यंत याप्रमाणें करणें.

(५) संतोष करमरकर व फणसाळकर यांस अंगारा व प्रसाद पाठवावयाचा नाही. त्यांच्या दरमहाच्या एकादश्या आपण बंद केल्याच आहेत.

(६) बाब्या कातकर - याचे बाबतीत तो अलीकडे तेथें समाधिमंदिराच्या स्थानांत केव्हां केव्हां अंमल करून येतो व बळिराम राजेला अपशब्द बोलतो असें माझ्या कानावर आले आहे. ही गोष्ट बरी नाही. कांहीं झालें तरी बळिराम राजे हा तेथें राहणाराच. बाब्याला जर आमच्याकडे रात्रीचे राहणें परवडत नसेल तर त्यानें दोन्ही वेळ आपल्या घरीच जेवावें व घरीच झोपावें असें सांगावें. ही गोष्ट श्री. अप्पा मोहिरे यांच्या समक्ष त्याला सांगावी. अंमल करून आमच्याकडे येणें, अपशब्द बोलणें, उद्धटपणाची भाषा व गैरवर्तन करणें ही गोष्ट आम्हांस चालणार नाही असें त्याला सांगावें. तसेंच त्याच्याकडच्या माणसांनीं लायमाच्या शेतातील आपली चार वगैरे कापली, हीही गोष्ट बरी नाही असे त्यास सांगावें. मी त्याला कोणत्या भरवशानें आतांपर्यंत तेथे ठेवला व कोणत्या प्रकारें कशारीतीनें आजपर्यंत वागवला याची त्याला जाणीव आहे कां ? असें त्याला सौम्य शब्दांत विचारावें.

गुरवाच्या कंपोंडांत खालच्या बाजूला बांध थोडा उंच करवून घेणें जरूर आहे. तो दुतोंडी घालवून घ्यावा. तसेंच त्या ठिकाणच्या एका बाजूला बाब्या बने व येसू सोलकर यानें शेत केलें आहे व दुसऱ्या बाजूला नाचणकर यानें शेत केलें आहे. त्या दोघांनीही आपल्या जमिनीतील पाणी आमच्या बांधाबरोबर काढून लावलें आहे. त्यामुळे आमच्या बांधाला धोका पोहोचेल. हें मी त्यांना मार्गे स्पष्ट समजून (बाब्यामार्फत) सांगितलेही आहे. अजूनही जर त्यांनीं आमच्या बांधाजवळून लावलेले पाणी फिरवून लांब लावलें नसेल तर आमचे स्वतःचे गडी घेऊन जाणें व जेथून तें पाणी आमच्या बांधाजवळून नेले असेल तेथून ते फिरवून दोन हात लांब त्यांच्या शेतातून हरला काढवून फिरवून लावावें.

बाकी गौरी गणपतीत काय करावयाचे ते सर्व गेल्यावर्षीप्रमाणे करणें. मागच्या एका पत्रांत ते सर्व कळविले आहेच. शंकर मेस्त्री अगर अन्य कोणी यांस आता यापुढे अंगावर पैसे न देणें.

माझी प्रकृती ठीक आहे. येथें श्रींच्या स्थानांत सर्व ठीक आहे. मन्या भाटवडेकर यानें येथील श्रींच्या पुण्यतिथीचा प्रसाद आपणाकडे पोहोचविला असेलच.

मुंबईस गेल्यानंतर ड्राफ्टचे पैसे इन्शुअर्डनें तुमच्या नांवें पाठविण्याची व्यवस्था करतो. श्रीस्वामी समर्थ चरणीं, श्रीसीतारामबुवांचे चरणीं, श्रीदिगंबरबाबांचे चरणीं, सर्व देवदेवतांचे चरणीं नमस्कार सांगणें. श्री. पुरोहित गुरुजी, श्री. नाखरे गुरुजी व तुम्हांस, श्री. बाळासाहेब व वझेकाका यांचे नमस्कार.

आपण ६ मणाचे तांदूळ करविलेत त्याचे माप २० पायली तांदूळ व १ पायली कणी असे भरले असे लिहिले आहे. त्यांत लिहिण्यात चूक तरी झाली असली पाहिजे अगर कांहीं गडबड झाली असली पाहिजे. कारण उतारा कमीत कमी पाच पायली तांदूळ व १॥-२ पायली कणी असा मणाला पडायला पाहिजे. यांत कोणी चोरी तरी केली असेल अगर भात तरी कमी सडावयास नेले असेल, अगर कोणीतरी तुमच्या डोळ्यांत धूळफेक केली असेल असा संभव दिसतो. कांहीं झाले तरी तांदुळाचा उतारा मणाला ५ पायली तांदूळ व १॥ ते २ पायली कणी असा पडायलाच पाहिजे. कदाचित तुम्ही ३ मणाचे कांडप केले असेल व चुकून ६ मणाचे केले असें लिहिले गेले असेल. कारण तुम्ही लिहिलेला उतारा ३ मण भाताचे कांडपाचा आहे असे दिसते. अस्तु आणि हा जर सहा मण भाताचा उतारा असेल तर कांहींतरी भयंकर गडबड घोटाला झाला आहे असें निश्चित समजावे व श्री. अप्पा मोहिरे यांस सांगून चौकशी करावी. नुसते गंगारामवर विसंबून चालणार नाहीं.

श्री. अप्पा मोहिरे यांना एक पत्र लिहिले आहे ते तुम्हांला येऊन दाखवतील अगर मजकूर सांगतील. तरी त्यांचा सल्ला घेऊन काय ते ठरवावें.

मी तिकडे भाद्रपद वद्य पक्षांत येणार आहे त्यावेळी सर्व गोष्टी सावकाशपणें बोलूं व सर्व योजना सावकाशपणें करवून ठेवूं.

वे. मू. श्री. पुरोहित गुरुजी, श्री. अंतुमामा व वे. मू. नाखरे गुरुजी यांस नमस्कार. मोहिरे शेट यांस आशिर्वाद. सर्व गडी माणसें, मोलकरीण व कामावरील गडी यांस आशिर्वाद.

कळावें हे आशिर्वाद.

आपला,
श्रीसदुचरणरज
वि. ग. जोशी.

४१.

प्रति - श्री. नाटेकरमामा व श्री. भिडेकाका, डेरवण

॥ श्री ॥

ॐ तत्सत् ।

श्रीसदुरवे नमः ।

पुणें - १६

दि. ३/९/१९७५

श्री. रा. रा. मामासाहेब नाटेकर व भिडेकाका यांसी

सप्रेम नमस्कार वि. वि.

आपलें ३१/८/७५ चें पत्र व त्याबरोबर पशुवैद्यकीय अधिकारी चिपळूण यांचे कार्यालयाकडील आलेले सायक्लोस्टाईल पत्र मिळून मजकूर समजला.

(१) श्री. सुर्वे हे आल्यावर लगेच मोबदला पत्र करवून घेणें.

(२) आमच्या सर्व जनावरांना पायलागाच्या उपचारासाठी टोंचून घेणें. त्यासाठी लागतील ते पैसे खर्च करण्यास हरकत नाहीं. ते अवश्य खर्च करावें. कारण जनावरें हे पशुधन आहे व त्याचे जतन सर्व दृष्टीनें करणें हे आमचे कर्तव्य आहे. त्याचप्रमाणें त्यांना पोटांतही गोळ्या देणें व मलमही पायास लावणें.

(३) सर्व कलमांना अळ्या बांधून घेणें.

(४) भातशेतीची वगैरे दुसरी बेणणी ज्याची ज्याची करावयाची असेल तीही करण्यास सुरवात करणें.

(५) कमोदचे भात तयार होतांच ताबडतोब कापणें जरूर.

(६) डेरवण व सावड्यांचे सीमेवरील जमिनीला सीमेच्या बाजूला व बागवेच्या बाजूला बांध घालवून घेणें.

(७) मोख्याच्या भाऱ्या १०० करून ठेवणें. अजून २७ भाऱे आणणें जरूर आहे.

(८) सर्व जनावरांची चांगली देखभाल करणें.

(९) श्री. रानडे व श्री. जोशी हे आनंदात आहेत हे वाचून समाधान वाटले. श्री. जोशी व श्री. रानडे यांना प्रत्येकीं एक गरम स्वेटर चिपळूण येथून आणून देणे. त्या दोघांनाही आशिर्वाद सांगणें.

(१०) श्री. हर्डीकर गुरुजी यांचा ताप आतां बरा आहे व ते काम करू लागले हे वाचून बरें वाटलें. त्यांना काय जरूर असतील ती औषधे वगैरे घेण्यास सांगणें. पथ्य पाळण्यास सांगणें. तुमची तब्येत बरी आहे हे वाचून समाधान वाटले.

पशु वैद्यकीय अधिकारी, विभागीय कृत्रीम रेतन केंद्र, चिपळूण यांचेकडील आपण पाठविलेले पत्रक सोबत परत पाठविले आहे. त्याची नोंद घेणें.

गणपती वगैरे सगळे व्यवस्थित करणें. तसेंच वद्यपक्षांत बुवांचा पक्ष व्यवस्थित रीतीनें करणें.

दरवर्षाप्रमाणें नवरात्रीचे १४ पाठ जादा करणें. पाठाला २ रुपये प्रमाणें त्याचे पैसे ब्राह्मणाला निराळे द्यावयाचे असतात.

श्री. वझेकाका यांचा झब्बा व लेहेंगा तेथें राहिला आहे. तो इकडे कोणी आला तर अगर कोजागिरी पौर्णिमेला मी तिकडे येणार आहे त्यावेळीं इकडे आणीन. दसऱ्याच्या दिवशीं अश्वमंताची म्हणजे आपट्याच्या झाडाची पूजा करणें व कांहींतरी गोड करून नैवेद्य दाखविणें. श्री. बाळासाहेब, श्री. वझेकाका, चि. तुपे व चि. दत्ता यांचे आपणांस नमस्कार.

सर्व देवदेवतांस, श्रीस्वामी समर्थ चरणीं, श्रीवहाळकरबुवांचे चरणीं, श्रीसीतारामबुवांचे चरणीं, श्रीसद्गुरु बाबांचे चरणी नमस्कार. बाकी सर्व मोठ्या मंडळींस नमस्कार व लहानांस आशिर्वाद.

कळावें लोभ असावा ही विनंती.

आपला,
श्रीसद्गुरुचरणरज
वि. ग. जोशी.

४२.

प्रति - श्री. जी. आर. साने, पुणे

॥ श्री ॥

ॐ तत्सत् ।
श्रीसद्गुरुवे नमः ।

पुणें - १६
दि. २८/१०/१९६५

श्री. रा. रा. जी. आर. साने यांसी
स. न. वि. वि.

आपण दिनांक २३/१०/६५ ला श्री बीडकर महाराज मठ, पुणे या ठिकाणाहून एक जोड-पोस्टकार्ड मला लिहिलें आहे. मी अशा गोष्टींचा खुलासा पत्राद्वारे करित नसतो. परंतु आपण त्या पत्रातून माझ्यावर केलेले आरोप हे सर्वथैव निराधार, गैरसमजुतीचे व अहंकारानें आणि रागानें प्रेरित होऊन त्या रागाचे भरांत ही श्रींनी दिलेली प्रेरणा आहे व हे श्रींचे शब्द आहेत या बुरख्याखाली लिहिलेले आहेत आणि त्यामुळें अन्यायाचे परिमार्जन करण्यासाठीच केवळ आपणाला हें पत्र लिहित आहे.

(१) ही जागा ब्र. भू. रावसाहेब सहस्रबुद्धे यांच्या मुलीची खाजगी मालकीची आहे व ती माझ्याकडे भाड्याने आहे. मी येथील मालक नव्हे.

(२) श्रीस आपण लिहिता १९३८ ते १९५८ पर्यंत मठात अगर रावसाहेबांकडे भेटण्यास २४ तास दरवाजा उघडा होता. त्या बाबतीत मी आपणांस असें कळवूं इच्छितो की, मठांत काय चालतें व तेथील

लोक काय करतात, त्यांची रीत काय, याची उठाठेव करण्याचें मला प्रयोजन नाही. श्री बीडकर मठाचा दरवाजा रात्रभरसुद्धां दर्शनेच्छु लोकांना उघडा असतो किंवा काय याची मला अद्याप माहिती नाही.

आतां श्रीसदुरु रावसाहेबांचे बाबतीत लिहितो. श्रीसदुरु रावसाहेब बाबा यांनी १८/८/१९५४ रोजी आपला पार्थिव देह पंचमहाभूतांत विलीन केला. त्यामुळे सन १९५८ पर्यंत त्यांचा दरवाजा २४ तास कसा काय उघडा होता हे मला समजत नाही. श्रीसदुरु बाबा हयात असतांना, ते ज्या वाड्यांत म्हणजे धुमाळ बिल्डिंगमध्ये राहात असत, त्या वाड्याचा दरवाजा रात्री साडेनऊ ते दहाच्या दरम्यान बंद होत असे व रात्री नऊ वाजल्यानंतर त्यांच्याकडे कोणी दर्शनांस जात असत असे माझ्या ऐकिवांत अगर पाहण्यांत नाही.

(३) श्रीसदुरु बाबांच्या मुलीकडून त्यांच्या मालकीची ही जागा प्लॉट नं. ३२१ डी, ही मी त्यांना वर्षाला ठराविक भाडें देऊन २८/८/५६ रोजी रजिस्टर लीजनें भाड्यानें घेतली. त्यानंतर श्रींनी माझ्याकडून प्रेरणा देऊन जी सेवा करवून घेतली ती अद्यापपर्यंत केली गेली. या काळांत हजारों माणसें श्रींच्या समाधिस्थानांवर तेथील नियम पाळून येऊन, भोजनाचा प्रसाद घेऊन गेलीं आहेत. सहस्रावधी माणसें ज्या श्रींच्या जागेंत अग्निनारायणाला आहुती देऊन, शांत होऊन जातात व गेली, त्या ठिकाणीं एक साने नावांचे गृहस्थ न जेवल्यामुळे उणीव पडेल अशी शंका जागृतीत तर नाहीच पण स्वप्नांतही माझ्या मनांत येणें शक्य नाही.

आपण लिहितां आपली व माझी ओळख ६१ सालापासून आहे. ठीक आहे. परंतु आपणाला मी, ‘कसेंही करून वर्षातून एकदा तरी दर्शन घेऊन जाच’ अशा अर्थांनी विनवून अगर विनवणी करून केव्हांच सांगितलेलें, मला स्मरत नाही. आपल्या गेल्यावर्षीच्या भेटीत मी आपणाला असें सांगितल्याचे स्मरते कीं, ‘आपली जर रावसाहेबांच्यावर निष्ठा आहे व त्यांची ओळखसुद्धां आहे तर पुण्यास आलात म्हणजे वर्षातून एकदां दर्शन घेत जा.’ याचा अर्थ मी आपली विनवणी केली असा होत नाही.

(४) आपण लिहितां की, आपल्या तोंडातून निघालेले, ‘आल्या अतिथा मुठभर द्याया मागें पुढती पाहू नको!’ हे शब्द ऐकून मी दचकलो. हा केवळ आपण आपला गैरसमज करून घेत आहांत. आपले शब्द ऐकून दचकण्याचे मला कांहीच प्रयोजन नाही आणि तसा मी दचकेन अशी आपण सुतराम कल्पनाही करवून घेऊं नका. ही आपली कल्पना केवळ कल्पना आहे.

(५) आपण आलांत त्यावेळीं मी संध्या करणेंत व देवपूजा करणेंत गुंतलेलो होतो. माझ्या माणसानें मला सांगितले कीं साने नावाचे गृहस्थ आले आहेत व त्यांना दर्शन घ्यावयाचें आहे. वास्तविक दर्शनाची वेळ नसताना, केवळ आपण बाहेर गांवाहून येऊन दर्शन घेऊन जाऊं इच्छितां तर दर्शनाला परवानगी द्यावी, हिरमोड करूं नये, एवढ्याच भावनेनें मी, अवेळी आपल्याला दरवाजा उघडण्याची परवानगी दिली. त्या परवानगीबद्दल कृतज्ञता व्यक्त न करतां, आपण पत्रानें माझ्यावरच ताशेरे झाडूं लागलात हा दैवाचा दुर्विलास आहे असें मी समजतो. आपणाला दरवाजा उघडून, आपण आत

आल्यानंतर, 'असें अवेळी कां येता, अगोदर पत्रां कळवावें' हे शब्द मी आपणाला विचारले हे सत्य आहे. परंतु आपणासारख्या सूत्र माणसास हे समजलें पाहिजे कीं, दुसऱ्याच्या घरी जातांना त्याला वेळेची मर्यादा असते. माणसांनी व्यवहारांतच एटिकेटस पाळाव्यात आणि इतर ठिकाणी पाळूं नयेत हे फार विचित्रच वाटतें. हे स्थान श्रींचे समाधिमंदिर आहे. त्या ठिकाणीं सेवेसाठी जी नोकरमाणसें आहेत त्यांनाही जीवन आहे. आंतील कामें उरकण्याकरितां त्यांनाही वेळ लागतो व त्यांनाही विश्रांतीची जरूरी असते. या गोष्टी कोणीही लक्षांत घेत नाहीत. प्रत्येक बाहेरगांवचा मनुष्य जर वेळीं अवेळीं येऊन त्या लोकांच्या जीवनांत बिघाड करूं लागला तर तेथील सुव्यवस्था कशी चालणार व त्या लोकांना विश्रांती कशी मिळणार, याचा विचार आपण आपल्याशींच करा.

(६) आपण गणपतीजवळ पादत्राणें काढलीत व आपल्या हातातील बॅग भिंतीला टेकून ठेवलीत आणि आपण म्हणाला कीं, 'मला आत्तां दर्शन घेऊन जावयाचे आहे' या आपल्या बोलण्यानंतर कोणाचीही कल्पना साहजिकच होणार कीं आपण जेवावयास दुसरीकडे जाणार आहात आणि यामुळे आपली पुढे जास्त विचारपूस करणें आवश्यक वाटलें नाहीं. त्यानंतर मी माझ्या पूजेला निघून गेलो. आपण मंदिरात गेलात व माझ्या माणसानें आपणास तीर्थप्रसाद दिला, यांत माझ्या रागाचा आणि अशांततेचा प्रश्न कोठें आला आणि यांत मी आपला अपमान काय केला ?

आपणाला जर प्रसादाला रहावयाचें होते तर रावसाहेबांच्याबद्दल आपण जी निष्ठा दाखवितां, तदनुसार मला प्रसादाला राहावयाचें हे आपणहून मला सांगायला पाहिजे होतें. कारण मी माझ्या पूजेंत गुंतलेलो होतो. त्यानंतर मी माझी पूजा सुरू ठेवली व आपण दर्शन घेऊन माझ्या माणसाला निर्मलाबाईंचा पत्ता विचारून निघून गेलात, याचा अर्थ आम्ही काय समजावयाचा ?

ईश्वराच्या घरी प्रसाद मागणेंस संकोच कां वाटावा अगर अहंकार कां असावा याचा विचार आपणच करा.

(७) आपण लिहिता २३/१०/६५ रोजी मी आपला अपमान केला म्हणजे पर्यायाने श्रीसद्गुरु रावसाहेबांचा अपमान केला आणि ही मला सुबुद्धी का झाली हे आपले म्हणणेंच आपल्या ठिकाणीं अहंकार किती पराकोटीचा आहे हें सिद्ध करण्यास पुरेसें आहे. जीवबुद्धीने आपण म्हणजे रावसाहेब नव्हे हे आपण पक्के समजून असा.

(८) माझ्या हातांत आपण अधिकार दिलेले नाहींत. सौ. निर्मलाबाईंकडून रोख भाडे देऊन ही जागा मी घेतलेली आहे व या जागेंत कोणत्या वेळेस कोणाला प्रवेश द्यायचा हा सर्वस्वी माझा प्रश्न आहे. ज्या सद्गुरु बाबांनी मला येथें आणले आहे, ते मला प्रेरणा देऊन त्यांना पाहिजे त्या गोष्टी, ते घडवून घेत आले आहेत व घेतील. मी श्रीसद्गुरु बाबांच्या चरणांचा केवळ एक अज्ञ सेवक, पामर, झाडूवाला आहे. आणि शेवटपर्यंत त्यांचीच सेवा व्हावी एवढी एकमेव इच्छा आहे.

शेवट आपणांस इतकेंच लिहितो कीं, माझा सद्गुरु सर्वतोपरी समर्थ आहे आणि तो प्रेरणा देतो

त्याप्रमाणेंच या देहाकडून कर्मे केली जातात. 'भयकृद् भयनाशनः।' हा सिद्धांत आपण लक्षांत घ्या. माझ्या या कडक नियमांमुळे शंका, कुशंका व तिरस्कार उत्पन्न होतो हे मला फार दिवस परिचित आहे व त्याची जाणीवही मला पूर्णपणे आहे. परंतु मी जे सदुरुसेवेचे व्रत स्वीकारले आहे त्या व्रताला अनुसरूनच मला ज्या प्रेरणा मिळतात, त्याप्रमाणे मी वागत आहे. आपल्याला पटो वा न पटो. त्याबद्दल मला काळजी नाही.

आपण रागाच्या आणि अभिमानाच्या व अहंकाराच्या भरांत लिहिलेले लिखाण श्रीच्यापुढे वाचून दाखविले व तदनंतर झालेल्या प्रेरणेनुसार तुम्हाला लिहावयाचे नसतानासुद्धा लिहिले आहे. आपण दिलेल्या धमकीचा विचार करण्यास श्रीसदुरु बाबा सर्वथैव समर्थ आहेत.

आपला व माझा कोणत्याही तऱ्हेने वाद नाही. आपल्याबद्दल मला तिरस्कारही नाही अगर लोभही नाही.

कळावे, यापुढे माझ्याशी पत्रव्यवहार करण्याची तसदी घेऊं नये.

आपला,
श्रीसदुरुचरणरज
वि. ग. जोशी.

४३.

प्रति - मा. कार्यवाह वेदपाठशाळा, पुणे

॥ श्री ॥

ॐ तत्सत् ।
श्रीसदुरुवे नमः ।

पुणे - १६
दि. २६/७/१९८२

मा. कार्यवाह, वेदपाठशाळा, पुणे
यांसी सप्रेम नमस्कार विनंती विशेष -

दरसालाप्रमाणे यावर्षीही रक्कम रुपये १५००/- (रुपये एक हजार पांचशे फक्त) आज रोजी आपणाकडे पाठवित आहोत. ही रक्कम चैत्र शु॥ १ शके १९०४ ते फाल्गुन वा॥ ३० शके १९०४ या वर्षाची आहे. त्याचा विनियोग खालीलप्रमाणे व्हावा अशी इच्छा आहे.

१) ऋग्वेदी शाखेचे प्रमुख गुरुजींस चैत्र शु. १
शके १९०४ पासून १२ महिन्यांचे मानधन
दरमहा रुपये २५/- प्रमाणे

रुपये ३००.००

३२४ ॥ चैतन्यसूर्य ॥

२) आपस्तंभ शाखेचे प्रमुख गुरुजींस १२ महिन्यांचे मानधन दरमहा रुपये २५/- प्रमाणे	रुपये ३००.००
३) ऋग्वेद संहिता म्हणणाऱ्या योग्य विद्यार्थ्यांस दरमहा रुपये ३०/- प्रमाणे १२ महिन्यांची शिष्यवृत्ती	रुपये ३६०.००
४) सहाय्यक ऋग्वेदी गुरुजीस दरमहा रु. १०/- प्रमाणे १२ महिन्यांचे मानधन	रुपये १२०.००
५) पाठशाळेचे प्रमुख गुरुजी २, सहाय्यक गुरुजी १ यांना प्रत्येकी रुपये १०/- दक्षिणा देणे.	रुपये ३०.००
एकूण	रुपये १,११०.००

वरीलप्रमाणे एकूण रुपये १११०/- होतात. उरलेली रक्कम रुपये ३९०.०० याचा योग्य असा विनियोग करावा. त्याप्रमाणे आपण ज्या विद्यार्थ्यांना शिष्यवृत्ती द्याल त्यांची नावे व तपशिलवार माहिती कळवावी. ही विनंती.

वरीलप्रमाणे रुपये १५००/- हे श्रीसद्गुरु बाबा महाराज सहस्रबुद्धे यांच्या मंदिराकडे दरसाल श्री.रा.रा.शरदभाई द्वारकादास मुनी, ३ शेणवी वाडी, मुनी बिल्डिंग, खाडीलकर रोड, मुंबई ४०० ००४ यांचेकडून त्यांचे वडील कै.द्वारकादास मुनी यांचे स्मरणार्थ येत असतात. या रकमेची रीतसर पावती, वर नमूद केलेल्या त्यांच्या पत्त्यावर पाठविण्याची व्यवस्था करावी.तसेच कशी व्यवस्था केली हेही कळवावे व त्याची एक प्रत श्री.वि.ग.जोशी, द्वारा श्रीसद्गुरु बाबा महाराज सहस्रबुद्धे समाधिमंदिर, ९३७ डी. शिवाजीनगर, पुणे - ४११ ०१६ या पत्त्यावर पाठवावी.

कळावे लोभ असावा ही विनंती.

आपला,
श्रीसद्गुरुचरणरज
वि. ग. जोशी.

४४.

एका व्यवहारात श्रीमहाराजांची लवादाची भूमिका
प्रति - श्री. विठ्ठल आप्पाजी सरदेसाई व इतर

॥ श्री ॥

॥ ॐ तत् सत् ॥

॥ श्रीसदुरवे नमः ॥

शनिवार आश्विन व ॥ ७, शके १८७५

दि. ३१/१०/१९५३

विजयनाम संवत्सरे

श्री. रा. रा. विठ्ठल आप्पाजी सरदेसाई, श्री. रा. रा. भार्गव दत्तात्रेय आंबर्डेकर व श्री. रा. रा. गोविंद विनायक कुळकर्णी हे तिघेही समर्थ भोजनालय (लॉजिंग व बोर्डिंग) या खानावळीचे बाबर्तीत विचारविनिमय करण्याकरितां आज रोजी १० वाजतां सकाळीं एकत्र बसले त्यावेळीं त्यांनी पंच म्हणून रा. रा. विठ्ठल गणेश जोशी यांनी काय तो निर्णय द्यावा अशी विनंती केल्यावरून तो निर्णय खालीलप्रमाणें दिला आहे. व तो सर्वास बंधनकारक आहे.

(१) सदरहू समर्थ भोजनालयाकडे श्री. रा. रा. विठ्ठल आप्पाजी सरदेसाई यांचा कांही संबंध नाही.

(२) श्री. रा. रा. भार्गव दत्तात्रेय आंबर्डेकर यांच्याकडे रा. प्रल्हाद वामन टिकेकर यांचा समर्थ भोजनालय हा धंदा चालविण्याकरितां करारानें आहे. तो करार फेब्रुवारी २८ सन १९५५ अखेरपर्यंत चालावयाचा आहे. तोच धंदा त्यांनी म्हणजे श्री. रा. रा. भार्गव दत्तात्रेय आंबर्डेकर यांनी श्री. रा. रा. गोविंद विनायक कुळकर्णी यांस दिनांक १ नोव्हेंबर सन १९५३ पासून दिनांक २८ फेब्रुवारी सन १९५५ अखेरपर्यंत दरमहा स्वामित्व म्हणून रक्कम रुपये २२५/- (दोनशें पंचवीस) श्री. रा. रा. गोविंद विनायक कुळकर्णी यांजपासून दरमहाचे दरमहा घेऊन चालविण्याकरिता व्यवस्थापक म्हणून दिला आहे. रक्कम रुपये दोनशें पंचवीस, कुळकर्णी यांचे कडोन त्यांस दर महिन्याचे पांच तारखेचे आंत मिळावयाचे आहेत व सुरुवातीला रक्कम रुपये २२५ (रुपये दोनशें पंचवीस) श्री. रा. रा. गोविंद विनायक कुळकर्णी यांनी श्री. रा. रा. भार्गव दत्तात्रेय आंबर्डेकर यांचेकडे डिपॉझिट म्हणून ठेवावयाचे आहेत.

(३) सर्व व्यवस्था श्री. रा. रा. गोविंद विनायक कुळकर्णी यांनी व्यवस्थापक या सदरांत पहावयाची आहे. त्याचेशी श्री. रा. रा. भार्गव दत्तात्रेय आंबर्डेकर यांचा संबंध नाही.

(४) श्री. रा. रा. भार्गव दत्तात्रेय आंबर्डेकर यांनी श्री. रा. रा. गोविंद विनायक कुळकर्णी यांना खाणावळीचें लायसन्स देऊन आज जें सामान सुमान आहे ते सर्व त्यांस वापरावयास द्यावयाचे आहे व श्री. रा. रा. गोविंद विनायक कुळकर्णी यांनी सर्व सामानाची सर्व जपणूक करावयाची आहे.

(५) श्री. रा. रा. गोविंद विनायक कुळकर्णी यांनी श्री. रा. रा. भार्गव दत्तात्रेय आंबर्डेकर यांचा म्हणून फक्त एक माणूस, दोघांनाही जो दर परवडेल, त्या दरांत दररोज जेवणेंस घालणेंचा आहे.

३२६ ॥ चैतन्यसूर्य ॥

(६) सदरहू समर्थ भोजनालयाचे भाडे व इलेक्ट्रिक बिल वगैरे सर्व श्री. रा. रा. भार्गव दत्तात्रेय आंबर्डेकर यांनी भरावयाचे आहे व किरकोळ दुरुस्ती श्री. रा. रा. कुळकर्णी गोविंद विनायक यांनी करून घ्यावयाची आहे.

(७) श्री. रा. रा. गोविंद विनायक कुळकर्णी यांनी दररोज पांच शेर पक्के दूध श्री. रा. रा. भार्गव दत्तात्रेय आंबर्डेकर यांचेकडून योग्य दरांत घ्यावयाचे आहे व दूध चोख देण्याची जबाबदारी श्री. रा. रा. भार्गव दत्तात्रेय आंबर्डेकर यांचेकडे आहे. दुधाच्या पैशांचा संबंध धंद्याकडे नाही. तो परस्पर एकमेकांनी पाहणेचा आहे.

(८) सदरहू समर्थ भोजनालयाचे मागचे बाजूस एक लाकडें ठेवण्याची लांब खोपटी आहे (शेड). त्याची दुरुस्ती श्री. रा. रा. गोविंद विनायक कुळकर्णी यांनी व श्री. रा. रा. भार्गव दत्तात्रेय आंबर्डेकर यांनी केलेली आहे. कौले निम्मेनिम्मे आहेत. तरी ती शेड दोघांनीही अर्धी अर्धी वापरावी. वाटल्यास मध्ये कूड घालून विभागून घ्यावी.

(९) सदरील वरील करारांत कांही अडथळा आपापसांत उत्पन्न झाल्यास श्री. रा. रा. भार्गव दत्तात्रेय आंबर्डेकर व श्री. रा. रा. गोविंद विनायक कुळकर्णी यांनी तिऱ्हाईत म्हणून श्री. रा. रा. विठ्ठल अप्पाजी सरदेसाई यांस सांगून त्याचा उलगडा करून घ्यावा. उगाच आपसांत तंटा करू नये.

(१०) समर्थ भोजनालयाचे समोर रस्त्यापलीकडे श्री. मोंगल यांचे मालकीचे मु. घ. नं. ९९६ चें एक घर आहे. तें घर श्री. रा. रा. विठ्ठल अप्पाजी सरदेसाई यांनी श्री. मोंगल यांचेपासून भाड्याने घेऊन त्यांत धंदा करावा व त्या धंद्यांत श्री. रा. रा. विठ्ठल अप्पाजी सरदेसाई, श्री. रा. रा. भार्गव दत्तात्रेय आंबर्डेकर व श्री. रा. रा. गोविंद विनायक कुळकर्णी या तिघांनी नफ्या तोट्याचे सम भागिदार व्हावे व त्या घरांत, जो ठरेल तो धंदा तिघांचे मताने चालवावा. कोणी काय जबाबदाऱ्या घ्याव्या व काय कामें करावी हे तिघांनी आपसांत बसून ठरवावे व त्याप्रमाणे सलोख्याने वागावे. एकमेकांस मदत करण्याच्या भावनेने सर्वत्रांनी वागावे व सर्वांनी एकमेकांच्या उन्नतीकरिता झटावे. एकमेकांस नेहमी सहानुभूती देत असावे. रजिस्ट्रेशन खर्च तिघांवर आहे.

विठ्ठल गणेश जोशी

साक्षी

रामचंद्र अप्पाजी शेलार

सदरहू वर लिहिलेला निर्णय श्री. रा. रा. विठ्ठल अप्पाजी सरदेसाई, श्री. रा. रा. भार्गव दत्तात्रेय आंबर्डेकर व श्री. रा. रा. गोविंद विनायक कुळकर्णी यांस मान्य आहे म्हणून ते आपल्या सहा खाली करीत आहेत.

सहा : १) विठ्ठल अप्पाजी सरदेसाई

२) B. D. Ambardekar

३) गोविंद विनायक कुळकर्णी.

४५.

प्रति - चीफ कंट्रोलरसाहेब, मुंबई डिव्हिजन

दासगांव, रविवार

दिनांक : २६/८/१९५१

मेहेरबान,
चीफ कंट्रोलर साहेब,
स्टेट ट्रान्सपोर्ट, मुंबई डिव्हिजन,
सप्रेम नमस्कार वि. वि.

आम्ही खाली सद्दा करणारे उतारू लोक, हे आज म्हणजे दिनांक २६/८/५१ रोजी, रत्नागिरीहून मुंबईस जाणाऱ्या स्पेशल एक्सप्रेसने पहाटे ५.१५ वाजता मुंबईस जाण्याकरिता निघालो. ती गाडी महाडपर्यंत ठरलेल्या वेळी आली. तेथून दुसरी गाडी बी.एस.एस.८३९५ ही १॥ वाजता निघाली. ती दासगांव येथे महाडपासून ४ ते ४॥ मैलांवर येऊन ब्रेक डाऊन म्हणून उभी राहिली. सदर गाडीचे ड्रायव्हर नं.२० शेंबेकर व कंडक्टर नं.६३ श्री.चित्रे, यांनी एक ब्रेक डाऊनबद्दलचा रिपोर्ट गाडी महाडहून सुटल्यापासून १५ मिनिटांत अगर तत्पूर्वीच महाडला जाणाऱ्या एका एस्.टी.बसचे ड्रायव्हर बरोबर लेखी दिला व शिवाय त्यानंतर दासगांवला येईपर्यंत व आल्यावरही महाडला जाणाऱ्या एस्.टी.चे प्रत्येक गाडीबरोबर ३/४ वेळा तोंडी व लेखी रिपोर्ट दोघेही पाठवीत होते. असे असतांही आतां ज्या वेळी ही तक्रार आम्ही लिहित आहोंत त्या वेळेपर्यंत म्हणजे सायंकाळी ४.४० वाजेपर्यंत महाड डेपोकडून रिलीफ गाडी आलेली नाही. त्यामुळे आंत असलेल्या सर्व उतारू लोकांचे फार हाल झाले व आतां त्यांस मुंबई मुक्कामी नेण्याकरितां यानंतर गाडी येऊन ते रात्री सुमारे १० ते ११ वाजेपर्यंत अगर कांहीं अडचण आली तर कदाचित या वेळेनंतरही मुंबईस पोहोचण्याचा संभव आहे. अशा परिस्थितीत परस्थ ठिकाणी उतारूने कोठें जावें व काय करावें ?

काल रोजी म्हणजे दिनांक २५/८/५१ ला सदर वर लिहिलेले ड्रायव्हर व कंडक्टर या दोघांनीही सदर गाडी ही नादुरुस्त आहे व ती आतां दुरुस्त झाल्याशिवाय काम देणार नाही, असे महाड येथील जबाबदार ऑफिसरनां कळविलें होतें असे त्यांनी दिलेल्या माहितीवरून समजतें. शिवाय आजही सदर गाडी नं. ८३९५ ही मुंबईस घेऊन जा असे त्यांस सांगण्यांत आलें. त्यावेळीही सदर ड्रायव्हरने गाडी नादुरुस्त आहे. ती जाऊ शकणार नाही असे ऑफिसरनां कळविल्याचें ड्रायव्हर सांगत आहे व तरीही त्यांस, “कांहीं असो तुम्ही ही गाडी मुंबईस घेऊन जा.” असे जबाबदार ऑफिसर कडून ड्रायव्हरला सांगण्यांत आलें व त्यामुळे ते गाडी घेऊन आले. असे सदर श्री.शेंबेकर, ड्रायव्हर नं. २० हे सांगतात. तरी ह्या झालेल्या व होत असलेल्या उतारूंचे गैरसोईला व हालांनां जबाबदार कोण? याची योग्य ती चौकशी होऊन मेहेरबानीने कळविणेंत येईल काय ?

३२८ ॥ चैतन्यसूर्य ॥

सोबत जबाबासाठी २ आण्याचें पोष्ट तिकीट पाठवीत आहोंत म्हणजे पोष्टेजचा खर्च एस्.टी.ला सोसणेंस नको. सदर गाडींत ४ स्त्री उतारूही आहेत.

शंका :- अलीकडे सर्व एस्.टी.चे गाड्यांबद्दल सगळीकडे आमचेसारखाच अनुभव आल्याचें कळतें व वर्तमानपत्रांतही वाचतों.

यांतील चूक मॅनेजमेंट मध्ये आहे व इंजिनियरींग डिपार्टमेंट मध्ये आहे. याबद्दल योग्य ती व्यवस्था होणें आवश्यक आहे.

ती व्यवस्था होण्याबद्दल जबाबदार लोकांस हुकूम गेलें हें प्रसिद्धपणें लोकांस कळविणेंत येईल काय ? सदर गाडींत तेवीस पॅसेंजर आहेत व त्यापैकी एक श्री. जोशी नांवाचे रत्नागिरी एस्.टी.ऑफिसचे मनुष्य आहेत. परंतु ते दुसऱ्या गाडीनें एकटेच मुंबईस गेले.

सायंकाळी ५ वाजेपर्यंत रिलीफ गाडीची वाट पाहून शेवटी कंटाळून आम्हांपैकी ४ इसम एक स्पेशल टॅक्सी दासगांवाहून घेऊन महाडच्या एस्.टी.च्या ऑफिसरनां जाऊन भेटले. सर्व हकीकत ऑफिसरच्या कार्नी घातली. परंतु ब्रेक डाऊनचा रिपोर्ट आम्हांस अगोदर मिळाला नाहीं. तो आतांच म्हणजे सायंकाळी ६ वाजतां मिळाला आतां व्यवस्था करणार आहोंत असा टाळाटाळीचा जबाब दिला. शेवटी ६ ॥ वाजता एक पेट्रोलवर चालणारी गाडी देणेंत आली. ती दासगांवला येऊन रात्री ७ वाजतां सर्व उतारू लोक त्या गाडीने निघाले व रात्री १२.३० वाजतां मुंबईस येऊन पोहोंचले.

दासगांव ते महाडला स्पेशल टॅक्सीला ६ रुपये खर्च आला. तोही उतारूंसच सोसावा लागला. व ते जर मुद्दाम गाडी घेऊन महाड ऑफिसांत गेले नसते तर ती सर्व रात्र सर्वांना दासगांव येथे अन्नाशिवाय तडफडत रस्त्यावरच काढावी लागली असती. रत्नागिरी एक्सप्रेस मुंबईस सायंकाळी ८ वाजतां यावयाची असते. त्यामुळे लोक जास्त भाडे देऊनही लवकर पोहोचतां यावें म्हणून व वेळेवर कामाकरितां जातां येईल या इच्छेनें या एक्सप्रेस गाडीनें येतात; परंतु त्यांची ही वर लिहिल्याप्रमाणें व्यवस्था होऊन त्रास व हाल सोसून शिवाय वेळेवर पोहोचतां न आल्यामुळे, त्यांच्या कामातही नुकसान होतें. याला उपाय काय ?

आम्हीं जास्त चार्ज देऊन एक्सप्रेसने आलो परंतु आम्हांला त्रास सोसून अवेळीं मुंबईस यावे लागले व हा प्रवास पॅसेंजर गाडीप्रमाणें ऑर्डिनीरीच झाला. तरी आम्हां सर्वास फक्त ऑर्डिनीरी तिकीट चार्ज करून आमचे जे जास्त पैसे खर्च झाले ते आम्हांस रीफंड म्हणून प्रत्येक तिकीट घेणारास परत मिळावेत अशी विनंती आहे.

कळावे हे विनंती, आपले नम्र,

खाली ज्यांची नावें लिहिली आहेत त्या लोकांनीं प्रत्यक्ष गाडींत जी तक्रार लिहिली त्यावर सहाय्य केल्या आहेत. तो कागद सोबत जोडींत आहोत व या सुवाच्च प्रतीवर फक्त त्यांचीं नावें लिहित आहोत.

अहंमद, रसूफ, दावत, रत्नागिरी,

श्री. मसूरकर, मुंबई

महादेव सीताराम खामकर.

इंदिरा पर्शराम खांडेकर. खानू, रत्नागिरी

गणपत रामभाऊ बले

तुकाराम भिकाजी चव्हाण

शंकर धोंडू जगताप (महाड)

श्री. दात्ये

श्री. ढांपरे

श्री. शेवडे

दाजी संभू कदम

बाबू बनापा सारापुरे

डी. जी. साबळे

श्री. मेहता (बी.ए.) महाड, व्यापारी.

वरीलप्रमाणें सहा मूळ कागदावर आहेत. पत्रव्यवहाराकरीतां पत्ता खाली देत आहोत. श्री. विठ्ठल गणेश जोशी व श्री. मसूरकर C/o जनातश्रम, वरची आळी, घाणेकर यांचे घर नं. २४४९, मु. पो. ता. जि. रत्नागिरी

आपला नम्र,
वि. ग. जोशी

अभंग

स्वामी नाम गावें, स्वामी रूप ध्यावें । रंगोनियां जावें स्वामी रूपीं ॥ १

स्वामींचे गुणगान, करावें वाचेंसी । स्वामींचे लीलेसी श्रवणीं ऐका ॥ २

स्वामी स्वरूपीं मन घाला गुंतवोन । बुद्धि चित्त पूर्ण भरा तेथ ॥ ३

स्वामी पायीं सांग अहंकार सांडा । स्वामीसी ओंवाळा सोडहं दीपें ॥ ४

आत्मज्योती, नित्य पाजळोनी आंत । ध्यान मार्गी रत व्हा रे व्हा रे ॥ ५

तनु, मनु, भावें भजा रे स्वामीसी । करा रे मुक्तीसी दास म्हणे ॥ ६

॥ श्रीसद्गुरुचरणारविंदार्पणमस्तु ॥

परिशिष्ट क्र. ४

श्रीमहाराजांना आलेली पत्रे

पत्र क्र.	प्रेषक	पृष्ठ क्र.
१.	श्रीस्वामी स्वरूपानंद	३३२
२.	श्रीस्वामी स्वरूपानंद	३३३
३.	श्रीस्वामी स्वरूपानंद	३३४
४.	श्रीस्वामी स्वरूपानंद	३३६
५.	श्रीसंत काका कारखानीस	३३६
६.	श्रीसंत दिगंबरबाबा वहाळकर	३३७
७.	कॅ. यू. एस. वैद्य	३३८
८.	श्री. ना. शि. पटवर्धन दीक्षित	३३९
९.	श्रीसंत सीतारामबुवा वालावलकर	३४०
१०.	श्रीसंत सीतारामबुवा वालावलकर	३४०
११.	श्री. ग. रा. नाईक	३४१
१२.	श्री. का. द. गद्रे	३४२
१३.	श्री. जी. जी. आळेकर	३४३
१४.	श्री. विठ्ठल एकनाथ कुलकर्णी	३४४
१५.	श्री. विठ्ठल एकनाथ कुलकर्णी	३४५
१६.	श्री. रघुनाथराव केशव जोशी	३४७

टीप : उपरोक्त सर्व पत्रे कानामात्रेचाही बदल न करता मूळ बरहुकूम छापलेली आहेत.

१.

प्रेषक : श्रीस्वामी स्वरूपानंद, पावस, रत्नागिरी

॥ जय माताजी ॥

॥ ॐ तत् सत् ॥

C/o देसाई बंधु

पावस,

दि. २१.८.१९५४

सद्गुरु-मुद्रांकित संत दिगंबरदास । असो स्वस्ति क्षेम नका होऊं उदास	॥ १ ॥
सद्गुरु स्वरूप बाबा झाले समाधिस्थ । सत् शिष्य आपण कां गा व्हावें अस्वस्थ	॥ २ ॥
आपुलें मरण ज्यांनीं देखिलें डोळां । जितेपणीं भोगिला मरणाचा सोहळा	॥ ३ ॥
मारोनी मृत्यूतें जर्गी अमर जे झाले । पडो देह त्यांचा परी ते नाहीं गेले	॥ ४ ॥
आत्म-रूपीं वृत्ति ज्यांची जडली नित्य । देहीं विदेहत्व त्यां लाभलें सत्य	॥ ५ ॥
समूळ देहभाव गेला म्हणोनियां पाहीं । दिक्कालाचें नांव तेथें उरेचिना कांहीं	॥ ६ ॥
संचलें तें एक ब्रह्मरूप निरंतर । असोनिया देही हेहि झाले तदाकार	॥ ७ ॥
विश्वा हि सकट सर्व आत्मरूप झालें । जन्म आणि मरण त्यां कोठें उरलें	॥ ८ ॥
वेडी माया पाहों जाई स्थूल देह-यष्टी । दृष्टीलागीं न दिसे म्हणुनी जीव होय कष्टी	॥ ९ ॥
सद्गुरु-स्वरूप नाहीं सूक्ष्म ना स्थूल । वर्णावया तया माझी वाचा दुर्बळ	॥ १० ॥
हरिःॐ अहमात्मा दाखविली खूण । रहावें निरंतर भावें तीच लक्षून	॥ ११ ॥
नित्य-सुखाचें विश्रांतीचें एकचि तें स्थान । नादे अखंडित तेथें परम समाधान	॥ १२ ॥
नको तुम्हां सृजां सांगावया सर्वथा । शिकवितों आम्ही हें तों आपुल्या चित्ता	॥ १३ ॥
सद्गुरु बाबांचे करूं पुण्य-स्मरण । पद्यकुसुमांजली भावें चरणीं वाहून	॥ १४ ॥
स्वामी म्हणे आम्ही-तुम्ही नाममात्र भिन्न । नादे सद्गुरुपद सर्वाठायीं अभिन्न	॥ १५ ॥

स्वरूपानंद

२.

॥ जय माताजी ॥

पांवलस, रत्नागिरी

दिनांक २६.१२.१९५७

प्रिय श्रीसंत दिगंबरदास विठ्ठलरावजी जोशी यांसी श्रीगुरुस्मरणपूर्वक सप्रेम अनेक आशीर्वाद. विशेष.

ईशकृपेनें इकडील सर्व क्षेम. तुमचीं सर्व पत्रे पोंचलीं. श्री. भाऊराव देसाई यांजबरोबर पुण्याहून श्रीचा अंगारा व प्रसाद पाठविलात तोहि मिळाला. मजकडून तुम्हांस वेळोवेळीं पत्रांची उत्तरे लिहिलीं जात नसलीं, तरी रोज सायंप्रार्थनेच्या वेळीं तुमची आठवण श्रीज्ञानेश्वर तुकारामादि संतमंडळी समवेत नित्यनियमानें होतच असते.

श्रीचा जयंतीउत्सव पुण्यास अल्प प्रमाणावर साजरा झाला. त्याचा वृत्तांत श्री. भाऊराव यांजकडून समजला होताच. आतां श्रीसंत सद्गुरु दिगंबर बाबा यांचा पुण्यतिथिउत्सव साजरा करीत आहां हे पाहून समाधान वाटते. त्या योगें परिसरांतील साधक जीवांच्या उन्नतीला साहाय्यच होणार आहे. याप्रसंगी आपण सर्वांनीच श्रीगुरुंचे स्मरण करून त्यांस भक्तिभावानें वंदन करूं.

करूं नमस्कार नित्य निरंतर । संत दिगंबर बाबांलार्गी	॥ १ ॥
बाबांलार्गी काय ध्यावें एकदांच । तयांची येतांच पुण्यतिथी	॥ २ ॥
पुण्यतिथी दिन विशेषें पावन । घडावें चिंतन परी नित्य	॥ ३ ॥
नित्य सोऽहं भावें करूं या स्मरण । समूळ सांडून अहंकार	॥ ४ ॥
अहंकारें आलें जीवासीं बंधन । येज्हवीं तो जाण नित्यमुक्त	॥ ५ ॥
नित्य मुक्त परी झाला देहधारी । गुंतला संसारी माया योगें	॥ ६ ॥
मायायोगें अहंममत्वाचे पार्शी । बांधी आपणासी आपणचि	॥ ७ ॥
आपणचि झाला आपुला हत्यारा । मांडोनि पसारा संकल्पाचा	॥ ८ ॥
संकल्प-विकल्प बांधोनि गांठीस । भोगी रात्रंदीस भव-दुःख	॥ ९ ॥
भव-दुःखामार्जी सांकडला जीव । म्हणे गा सोडीव गुरुराया	॥ १० ॥
गुरुराया दत्ता दिगंबरा धांव । सांपडलों भव-स्वर्गामार्जी	॥ ११ ॥
स्वर्गामार्जी सुख बोलती वचन । पुण्य होतां क्षीण तेंही जाय	॥ १२ ॥
तेंही जाय अंती म्हणोनि मागुती । देवहि वांछिती मृत्युलोक	॥ १३ ॥
मृत्युलोकीं जन्म घेवोनियां यावें । मग मुक्त व्हावें आत्मज्ञानें	॥ १४ ॥
आत्मज्ञानें मुक्ति आत्मज्ञानें भक्ति । आत्मज्ञानें शांति मेळवावी	॥ १५ ॥
मेळवाया शांती एकचि साधन । श्रीगुरुचरण उपासावे	॥ १६ ॥

उपासितां भावें श्रीगुरुचे पाय । प्रसन्न तो होय भाविकांसी ॥ १७ ॥
 भाविकांसी तोचि देई आत्मज्ञान । शांतिसमाधान अखंडित ॥ १८ ॥
 अखंडित मूर्ति श्रीगुरुची ध्याऊं । तेणें धन्य होऊं स्वामी म्हणे ॥ १९ ॥

तेथील सर्व बाळगोपाळांस सप्रेम आशिर्वाद. पांवस येथें आपला मुक्काम या खेपेस चारदोन दिवस आहे, असें श्री. भाऊराव म्हणत होते. आनंद आहे. रहावें, हे आशिर्वाद.

आपला,
 स्वरूपानंद

३.

॥ जय माताजी ॥

पांवस,
 दिनांक : २८.८.१९५८

स्वस्ति श्रीदिगंबरदास । धन्य तुमचा प्रेमोल्हास ।
 सद्गुरुसेवा हाचि ध्यास । लागला तुम्हांस निरंतर ॥ १ ॥
 सद्गुरुंचें पुण्यस्मरण । सद्गुरुनामसंकीर्तन ।
 सद्गुरुगुणानुवादगान । श्रवण मनन सद्गुरुंचें ॥ २ ॥
 सद्गुरुभक्तां पाचारावें । तयांसांगार्ती भजन करावें ।
 भजनरंगें रंगोनि जावें । रंगीं विसरावें देहभान ॥ ३ ॥
 श्रीगुरुपदीं आवर्तन । जपजाप्य पूजाअर्चन ।
 धूप दीप नैवेद्यसमर्पण । होवोनि तल्लीन करावें हें ॥ ४ ॥
 सर्वासमवेत तीर्थ घ्यावें । मग प्रसादान्न सेवावें ।
 सद्गुरुवैभव वाढवावें । छंद स्वभावें तुमचा हा ॥ ५ ॥
 असो भक्तांचे मनोगत । पुरविता श्रीसद्गुरु समर्थ ।
 देवभक्त ऐसें द्वैत । दावोनि खेळत स्वयें तो चि ॥ ६ ॥
 जय जय श्रीसद्गुरुमूर्ति । वासुदेवानंत सरस्वती ।
 देवाही दुर्लभ जी मुक्ति । भक्तां सुलभ ती तुझिया कृपें ॥ ७ ॥
 तुझिया कृपें अज्ञानतिमिर । क्षणार्धांत लोपे सपरिवार ।
 येता उदयाद्विवरी दिनकर । लोपतो अंधार जैशा रीती ॥ ८ ॥

तैसे श्रीसद्गुरुंचे दर्शन । घडे न घडे जंव एक क्षण ।
 तव जीवग्रंथि सहजें सुटोन । तुटे भवबंधन एकसरें ॥ ९ ॥
 पांघरोनि देहादि उपाधि । जीव गुंतोनि गेला त्रिशुद्धी ।
 मी माझें ऐसिया दृढबुद्धी । विसरला शुद्धि स्वरूपाची ॥ १० ॥
 माझा देह माझा संसार । माझें घर माझा परिवार ।
 ऐसा अहंमत्वाचा जोर । गुंतवी भंगुर सुखदुःखीं ॥ ११ ॥
 क्षणैक सुख भोगूं जावें । तंव अपार दुःख पुढें ठाकावें ।
 मग झुंज घेतां तयासवें । सर्वथा शिणावें जीवमात्रें ॥ १२ ॥
 ऐसा भवदुःखी शिणला । सद्गुरुसी शरण आला ।
 तेणें सकृप होवोन तयाला । स्वभावें केला निजबोध ॥ १३ ॥
 अंतर्ही होतां निजबोध । मावळे आघवा भेदाभेद ।
 सर्वाभूतीं एकला गोविंद । प्रकटतो कंद स्वानंदाचा ॥ १४ ॥
 सद्गुरुकृपा ऐसी थोर । ब्रह्मादिकां न कळे पार ।
 अक्षयसुख देवोनि अपार । जीवा पैलपार पाववी जी ॥ १५ ॥
 म्हणोनियां नित्य नवें । सद्गुरु-पुण्यस्मरण करावें ।
 अनन्यभावें शरण जावें । जन्मोनि व्हावें कृतकार्य ॥ १६ ॥
 असो, देहें बैसलों येथ । तरी मनोमार्गे वावरोनि तेथ ।
 सकळ बाळगोपाळांसहित । आनंदें लुटीत प्रेमरंग ॥ १७ ॥
 स्वामी म्हणे श्रीगुरुमूर्ति । वासुदेवानंत सरस्वती ।
 चरणीं ठेवोनि भावभक्ति । परम शांतिसुख भोगूं ॥ १८ ॥

तेथील सकल बालगोपालांस हरिस्मरणपूर्वक प्रेमाशीर्वाद.
 कळावें, हे आशीर्वाद.

आपला,
 स्वरूपानंद

४.

॥ जय माताजी ॥

पांवस,

दिनांक ३०/३/१९५९

प्रियश्री संत दिगंबरदास विठ्ठलरावजी जोशी यांसी हरिस्मरणपूर्वक अनेक आशीर्वाद विशेष.

ईशकृपेनें इकडील सर्व क्षेम. मुंबईहून आलेली तुमचीं दोन्ही पत्रे पोंचली. चित्रकार श्री. गोलिवडेकर यांचेही पत्र, मार्चचे पहिले आठवड्यांत मिळाले होते. त्यांनीं आतां एप्रिलचे पहिले आठवड्यांत येतो, असें लिहिले आहे. असो.

तुम्ही श्रीसद्गुरुबाबा महाराजांचे भव्य समाधिमंदिराचें व त्याच्या आजूबाजूच्या खोल्यांचें बांधकाम हार्ती घेतलें आहे, ती श्रीचीच प्रेरणा असल्यामुळे तें सिद्धीस नेण्यास श्रीच समर्थ आहेत. त्यांची सेवा करण्याचें भाग्य तुम्हांस लाभल्यामुळे तुमचें जीवन कृतार्थ झालें आहे.

देवाचे वैभव सांभाळावें । न्यूनपूर्ण पडोंचि नेदावें ।

चढतें वाढतें वाढवावें । भजन देवाचें ॥ १ ॥

जयंत्या पर्वे महोत्सव । असंभाव्य चालवीं वैभव ।

जें देखतां स्वर्गाचे देव । तटस्थ होती ॥ २ ॥

सर्व मंडळीस आशीर्वाद. कळावें हे आशीर्वाद.

आपला,

स्वरूपानंद

५.

प्रेषक : श्रीसंत काका कारखानीस, वेळापूर

॥ श्रीराम ॥

वेळापूर,

दिनांक १४. ९. १९६५

“ऐशी कळवळ्याची जाति करी लाभावीण प्रीति” श्री. गु. विठ्ठलराव यांसी प्रेमादरपूर्वक सा.न.वि.वि. काल रात्री मुळीच झोपलो नाही; पहाटे मोठ्या प्रेमाने तुमची आठवण झाली व वर उद्धृत केलेले श्री.तु.म.चे चरण आठवले व अंतःकरण प्रेमाने भरून आले.

तुमचे पत्र पोहोचले. आज भागवत ११ व मकरसंक्रांत - जीवाचे गुरुस्वरूपात संक्रमण म्हणजेच परम कल्याण - श्रीबाबांचे बाह्यस्वरूप व तसेंच श्रीअक्कलकोटनिवासी स्वामींचे बाह्यस्वरूप म्हणजे शिवाचे ऐश्वर्य - रंकाला राज्य देऊन स्वतः मात्र नामानिराळे.

३३६ ॥ चैतन्यसूर्य ॥

स्वानंदनिवासी जोगमहाराज यांची पुण्यतिथी माघ वद्य १. त्यावेळी बहुतेक मी आळंदीस जाऊन समाधीचे दर्शन घेत असतो; साधले तर येणार आहे. तुमची भेट होईलच; सिद्धभेट कायमचीच आहे.

आत्ता माझे जागेत येथील पोस्टल ओव्हरसियर (पोस्टमन लोकांवरचे अधिकारी) श्री. ब. दा. कुलकर्णी (एक दत्तभक्त, श्रीगाणगापूरची वारी करणारे) श्रीगुरुचरित्र ग्रंथाचे पारायण करीत आहेत. पहाटे ५ वा. सुरू झाले. आत्ता (११.३० वा.) २८ वा अध्याय सुरू आहे. तुम्ही मनाने येथे आहांतच. असल्या कार्यात तुमच्या सहानुभुतिची विशेष आवश्यकता असते.

जगांत पुष्कळ लोक बदलतात. पण तुमचा मात्र मजबदलचा ग्रह, परिचय झाल्यापासून आजतागायत आहे तसाच कायम आहे व ही गोष्ट माझ्या भावी अध्यात्मिक प्रगतीस फार पोषक आहे.

मला सध्या ५८ वे वर्ष पुरे होऊन ५९ वे लागले. (कार्तिक वद्य ११ ज.) तीन ज्योतिषांनी मला असे सांगितले की ६० वे वर्ष पूर्ण झाले की पूर्णावस्था प्राप्त होईल. पण मला असे वाटते की या लोकांना असले प्रश्न विचारणारे गिऱ्हाईक थोडे, त्यामुळे याना त्यातले काही कळत असेल असे दिसत नाही. पण शुभ बोलतात हे काय थोडे आहे! असो.

प्रपंचात प्रारब्ध व परमार्थात पुरुषार्थ असे कांहीं म्हणतात. तुम्हाला जास्त कळते असे माझे मत आहे.

पत्रद्वारा तुम्हाला शिकवण्याचा आव आणला आहे त्याबद्दल राग मानू नये. अनुराग करावा अशी प्रेमाची विनंती आहे. सर्व परिचितांस अधिकारपरत्वे सा. नमस्कार व आशीर्वाद.

आपले स्नेहांकित,

ग. त्र्यं. कारखानीस

६.

प्रेषक : श्रीसंत वहाळकरबुवा, सावर्डे, चिपळूण

॥ ॐ श्रीगुरुदेव दत्तात्रेयाय नमः ॥

श्रावण व.॥ १४

चिरंजीव विजयी भव रा.विठ्ठल गणेश जोशी, मुक्काम रत्नागिरी यांस श्रींचे अनंत आसीरवाद, वि॥ आपलें पत्र पोचलें. बाबा रे, बुद्धिसहित मन विरे । विरोनी स्व प्रकाशीं उरे । तेचि स्वरूप जाण निधरि । ब्रह्मात्म ऐक्य ।

म्हणजे मनसस्तु पराबुद्धि । यो बुद्धिः परतस्तु सः ।

सोऽहं यांत सो टाकितां, अहं म्हणजे अहं सर्वस्य प्रभवो मतः । सर्वं प्रवर्तते यांत काय बोध होतो तेंच तू आहेस. हें आपले ध्यानांत येईलच. असो.

जितुकें जाणोनी सांडिलें । तितके दृश्य ओलांडिले ॥ पाण्यांत बुडालेला इसम मी खोल पाण्यांत

बुडालों म्हणून कुणाला सांगणार एवढांच यांत विचार आहे. पत्रविस्तार शब्दाने लिहावा तेवढा थोडाच आहे. असो. आपला आपणच आहे. विश्वांत यादृशी भावना यस्य सिद्धिर्भवति तादृशी - येथ आघवी वित्पत्ती विसरीजे । सानपण पन्हां सांडिजे । जें जगा धाकुटें होइजे । तें जवळीक माझी ॥ ज्ञानेश्वरी. असो.

मागील पत्रीं सर्व खुलासा आहे तो पुन्हा पुन्हा पहावा. बहुत काय लिहिणे हे आसीरवाद. हली माझा मुकाम काल्यास आहे. पौर्णिमा झाल्यानंतर परत सावड्यास जाईन. प्रकृती सुधारणा बरी आहे.

राजाधिराज योगीराज श्रीस्वामी समर्थ महाराज की जय ।

आपला,

रामचंद्र नरसिंह वहाळकर

७.

प्रेषक : कॅप्टन यु. एस. वैद्य , ठाणे

॥ श्री ॥

From

कॅप्टन यु. एस. वैद्य

बी २/५ विश्वजीत हौसिंग सोसायटी

वीर सावरकर मार्ग पेट्रोल पंपाजवळ

नौपाडा, ठाणे - ४०० ६०२.

ठाणे,

बुधवार ३०.४.८०

रा. रा. विठ्ठलराव महाराज यांस

सप्रेम सादर प्रणाम.

नुकताच मी व माझी पत्नी सौ. कुसूम (पूर्वाश्रमीची कुसूम जोशी) रत्नागिरीस गेलो होतो, त्यावेळी ती व रा. नाना दिक्षीतची पत्नी तुमच्या दर्शनासाठी डेरवणला जाऊन आल्या. माहेरवाशीण म्हणून तुम्ही तिला साडी चोळी, ओटी भरून वर खाऊसाठी तिला व माझ्याकरतांही पैसे दिलेत. माझीही तुमच्या भेटीस यायची फार इच्छा होती. परंतु माझ्या जखमी पायांमुळे येऊ शकलो नाही. तुमची प्रेमळ व आदरपूर्वक वागणूक पाहून माझेही अंतःकरण भरून आले व आपली कृतज्ञता व्यक्त करावी म्हणून मी परत इथं मुंबईत आल्यावर तुम्हाला पत्र लिहायला घेतले. कशी सुरवात करावी तेंच समजेना. दृष्टीसमोर आपल्या लहानपणचा काळ उभा राहिला. पर्याच्या आळीतली व इतर ठिकाणची दंगामस्ती, खेळ, बंदूक उडाल्यावर आपली पोलीस चौकीवरची हाजरी - एक ना दोन, नाना दृष्टी नजरेसमोर दिसू लागली. पत्र लिहिताना तुम्हाला तू म्हणून संबोधावे की तुम्ही किंवा आपण म्हणावे की महाराज म्हणावे

३३८ ॥ चैतन्यसूर्य ॥

तेंच समजेनासे झालें. तुम्ही आठवण ठेवून नानाकडे, दामुअण्णा आठवल्याकडे, त्रिंबक गोडबोल्याकडे व इतरही आपल्या बरोबरच्या दोन चार मित्रांकडे माझी चौकशी केलीत. बरे वाटले. तुम्ही परमार्थ मार्गाकडे कां, कसे गेलात, केव्हा गेलात, ते मला माहीत नाही. परंतु जो मार्ग चोखाळलात त्यांत उत्तम यश, अपूर्व नांवलौकिक संपादन केलात ऐकूनसुद्धा नेहेमी आनंदच वाटला. समाधान वाटले. मी १९३० सालीं रत्नागिरी सोडली. तात्याराव सावरकर त्यावेळी माझ्या मधल्या आळीतील घरांत बिऱ्हाडकरू होते. त्यांच्या प्रेरणेने मी मॅट्रिक झाल्यावर बाहेर पडलो व आर्मीमध्ये दाखल झालो. सुरवातीचे ट्रेनिंग मुरार (ग्वाल्हेर) व झांशीला पूर्ण करून पुढील २५-३० वर्षे उत्तर हिंदुस्तान, वायव्य सरहद्द प्रांत व ५-५॥ वर्षे परदेशांत राहिलो. दुसऱ्या महायुद्धात दोन तीनदा जबर जखमी होऊन, स्वदेशी ४४ सालीं आलो. आर्मीचे पेनशन घेऊन इंडियन पोलीस सर्व्हिसमध्ये नेमणूक होऊन आग्रा; नाशीकच्या डॉ. मुंजेंच्या मिलीटरी स्कूलवर कमांडंट म्हणून आलो. पुढे नागपूरला होम गार्डस्मध्ये पेड ऑफीसर म्हणून हैद्राबाद पोलीस ॲक्शनमध्ये काम करावे लागले. त्यानंतर राजस्थान, सौराष्ट्र, गुजरात व मराठवाड्यातही त्याच कामावर होतो. नंतर मात्र सिव्हिल पेनशन घेऊन रिटायर झालो. असा आहे माझा थोडक्यात इतिहास. मध्यंतरी १९४० सालीं लग्न करून आठव्या दिवशींच परदेशात गेलो. अस्तु. मला एक मुलगी व तीन मुलगे आहेत. मुलगी गुहागरच्या दिक्षीतांकडे दिली आहे. सध्या ती हैदराबादेस असते. तिन्ही मुलांची लग्ने होऊन नातवंडेही आहेत. मिळून सर्व ठीक आहे. रत्नागिरीला बहुधा दरवर्षी मी व सौ. कुसूम जातोच. तिकडे गेलो की सर्व जागी भटकतो, जुन्या आठवणी नजरेसमोर येतात. शिल्लक राहिलेल्या मित्र मंडळींना भेटतो. मनाला खूप समाधान होते. अस्तु.

आपली प्रत्यक्ष भेट व्हावी अशी फार इच्छा आहे, केव्हां योग येतो ते पाहू.

पुनश्च एकदां तुमचे कृतज्ञतापूर्वक आभार मानून पत्र संपवितो.

आपला,

उद्धवराव सिताराम वैद्य

८.

प्रेषक : ना. शि. पटवर्धन दिक्षित

॥ श्रीसद्गुरुवेनमः ॥

रत्नागिरी

ता. ९.६.५९

श्री. रा. रा. श्रीसद्गुरुभक्त अण्णा यांसि कृ. शि. सा. न. वि. वि. आपण मुंबईहून पाठविलेलें कार्ड मिळालें. श्रीस्थानातिल कार्यक्रम व्यवस्थीत सुरू आहेत. गुरुनाथ बरा आहे. अजून नवीन पिसें येऊं लागलेलीं नाहीत. औषध सुरू आहे. श्री रामदास स्वामि महाराज यांचे सज्जन गडावरील श्री श्रीधर

स्वामि महाराज नुकतेच रत्नागिरीस ४ दिवस मुक्काम करून गेले. इकडे पाऊस बेताचाच पडत आहे. बाकि विशेष नाही. क. कृ. लो. अ. हे विनंती.

आपला आज्ञाधारक,
ना. शि. पटवर्धन दिक्षित
३०१४ टिळक आळी
रत्नागिरी.

९.

प्रेषक : श्रीसंत सितारामबुवा वालावलकर

॥ श्री ॥

ता. ७-९-६०

श्री. रा. रा. जोशीभाऊ यांसी साष्टांग नमस्कार

हल्ली आपली खुशाली बरेच दिवस समजली नाही तरी कृपाकरून खुशालीचें पत्र यावे अशी विनंती आहे श्री सद्गुरु बाबांचा प्रसाद बापट यांचे जवळ पाठविलेला पोहोचला दुसरा मजकुर ४ गुंठे मठाचे जमिनीबद्दल श्री. रघुनाथ शेंबकर यांस तुमची तक्रार कांही असल्यास १ महिन्याचे आंत नोंद करावी अशी नोटीस आलेली आहे. त्यावरून भयंकर संताप झाला आहे. त्या नोटीशीची प्रत वासुदेव यास कळवीण्याकरितां पोष्टाने मुंबईस त्यांनी पाठविली आहे. व आम्हांस मठ आमच्या जमीनीतून उठऊन घेऊन जा. फक्त समाधी तेवढी जाग्यावर ठेवा. असा निरोप पाठविला आहे. मेस्त्री लोकांनाही धमकी देत आहेत. तुम्ही सोबत केली नसती तर ते इथे राहिले नसते. वगैरे बडबड चालू आहे. १ महिन्यानंतर काय जबाब मामलेदारासमोर देतात ते समजेलच. बाकी मास्तर, नाना शेंबेकर मेस्त्री वगैरेचा आपणास साष्टांग नमस्कार. आमची प्रकृती चांगली आहे. आपण आपल्या प्रकृतीस जपून प्रवास करावा.

कळावे हे विनंती.

सितारामबुवा वालावलकर

१०.

प्रेषक : श्रीसंत सितारामबुवा वालावलकर

॥ श्री ॥

ता. ७-११-६०

श्री. रा. रा. जोशीभाऊ यांसी सीरसाष्टांग नमस्कार

आपण पाठविलेलें पत्र पोहोचले. श्रीसद्गुरु महाराजांचे जयंतीचा उत्साह झाला असेलच. आमचे

३४० ॥ चैतन्यसूर्य ॥

चरणी साष्टांग नमस्कार सांगावे. श्री. रा. रा. भाटिवडेकर यांचे भेटिस आजच जात आहे. अजून तारिख लागलेली नाही. इतर ठिकाणी तपास करता मठा खालिल बिनशेती प्लाटला कुळ कायदा लागु नाही त्या ४। गुंठ्यांस आमचे कुळ म्हणून नांव लागणार नाही फार तर वहिवाटदार म्हणून नाव लागेल बाकी ७ आंबे, ५ नारळी, १ फणस विहिर ही ४। गुंठ्याचे बाहेर आहेत ती आमचें नावे आहेत ती सर्व जमीन १० गुंठे भरेल ती बाहेरची जमीन आमचे नावे नाही हाच मोठा प्रश्न आहे ती जमीन आमचे नावे लागू शकेल की काय हा निर्णय मामलेदार यांचेवर अवलंबून आहे. झाडें आमचे नावे आहेत तेव्हा झाडांखालची जमीन वहिवाटीनें कूळ म्हणून आमचे नावे लागावी अशी तक्रार करावी लागेल. काय होतें ते पाहवें. बाकी मेस्त्री, सुर्वे, दत्तामास्तर, नाना शेंबकर, श्रीपाद यांचे आपणास साष्टांग नमस्कार. श्रीपाद यास रघुनाथ यांनी नंदादिप लावणेस बंदी केली आहे. आमचे समईत जोशी यांचा नंदादिप लावून नको पाहिजे असेल तर स्वतंत्र लाव.

कळावे हे विनंती.

सितारामबुवा वालावलकर

११.

प्रेषक : श्री. ग. रा. नाईक

॥ ॐ ॥

२९३, २९५ ताडदेव रोड,

मुंबई - ७

दिनांक : २३.६.५३

श्रीसदुरु जोशी साहेब यांसी, सा. न. वि. वि.

आपले कृपापत्र पोहोचले. उत्तर पाठविण्यास विलंब लागला. श्रीस्वामीभक्त मरबळ्ळी यांचेकडून सविस्तर हकीगत कळलीच असेल. श्रीस्वामींची प्रतिमा-पेंटिंग - शुक्र (वार) १९ तारखेरोजी रात्री १२ वाजतां पुरी झाली. त्याची स्थापना व पहिली पुजा आपले हातून व्हावी अशी सर्वांची इच्छा आहे. आर्टिस्ट श्री.चंद्रशेखर नाडकर्णी यांनी आपले संपूर्ण हृदयच जणू काय त्या पेंटिंगमध्ये ओतलें आहे असें वाटतें. आपण याल व पहाल त्यावेळी आपणांस खराच आनंद होईल. श्री. ह. भ. प. वे. शा. सं. अण्णासाहेब कामत सध्या विलेपार्ले येथे श्री.विष्णूपंत कामत यांचेकडे आहेत असे कळते.

श्री अक्कलकोटचे श्रीगजानन महाराज यांना या बाबत कळविले आहे. परंतु ते मुंबईत केव्हां येतील ते निश्चित नाही. तेव्हा आपणच या कार्यास यावे व स्वामींच्या दरबारात स्वामींना बसवून पुजेची सुरवात करावी. श्री.मुरबळ्ळी यांना स्वामींचा आदेश आहे की, “सर्व दिवस माझेच आहेत. या कामाला मुहूर्त

नको. कोणताही दिवस नक्की करा.” तेव्हां जो वेळ व दिवस आपण ठरवाल तो श्री आजोबांना मान्य होईल. हा समारंभ कोणताही गाजावाजा न करितां अगदीं खाजगी प्रकारे होणार असल्यामुळे आपण मुळींच अनुमान करूं नये व जसे आपणास शक्य होईल त्या दिवशी यावे. तसेच आजोबांना कुठें बसवावें व त्या बाबत आपल्या सूचना कळविणें. आपण सांगाल त्याप्रमाणे सर्व व्यवस्था होईल. अभ्यासास सुरुवात केली आहे. आतां १५ मिनिटे कर्मीतकमी बरा अभ्यास होतो. श्री. परांजपे सध्या पेण येथें आहेत. श्री. खानविलकर शुक्रवारचे येतात. श्री. चांदेरकर व श्री. अण्णेगिरी श्रीगोंदे येथे श्रीसमाधी स्थापनेप्रित्यर्थ गेले आहेत तो उत्सव २५ तारीख, गुरुवारी मुख्यतः आहे. आपले पत्राची आम्ही वाट पहात आहोत.

- नाईक

(श्री. ग. रा. नाईक हे श्रीस्वामी समर्थाना ‘श्रीआजोबा’ असे संबंधित असत.)

१२.

प्रेषक : श्री. का. द. गद्रे

॥ श्री ॥

५७० शिवाजी नगर, रत्नागिरी.

दिनांक ८.७.५५

१) गुरुबंधू रा. रा. विठ्ठलराव ऊर्फ अण्णा यांस सा. न.

आपले पत्र चि. रा. जनू चिपळूणकर यास आलें. त्यानें आपली खुशाली सांगितली. व सविस्तर पत्र पाठविण्यास आपण लिहिल्याचें सांगितलें.

२) इकडील सर्वत्र क्षेम असों. मी मधून केव्हांतरी गांवात गेल्यास नाना दिक्षितांकडे जातों व दर्शन घेऊन येतों. पेन्शनला मात्र ठराविक वेळीं जातों. तेव्हां तेथें जातों. आमची मंडळी गेल्या महिन्याचे १४ तारखेस जयगडास गेली आहेत. २/४ दिवसांत येतील असा तर्क आहे. घराजवळील भाताची डबकीं मी महादेव गड्याचे मदतीनें लावली आहेत व भात शेत शंकर तेली याजबरोबर अर्धली - वाट्यानें केलें आहे. बाकी सर्व ठीक चाललें आहे. यंदा थोडा आंब्याचा व्यापार केला होता त्यांत २०/२५ रुपये मिळाले.

३) पुण्याहून रा. रा. आंबेकर यांचे सहीचें एक पत्रक आलें आहे व त्यांत गु. रा. रा. बाबांची प्रथम पुण्यतिथी ७/८/५५ ला पुण्यास व्हावयाची असून त्यासाठी समिती नेमली आहे. सेवा पाठवावी असा मजकूर आहे. आपण त्यावेळी पुण्यास जाणार आहां असे जनूच्या पत्रांत आहे असे तो म्हणाला.

गु. रा. रा. बाबांची पुण्यतिथी रत्नागिरी येथे साजरी व्हावी असें माझे मनात आहे व आपण येथें असतांना येथें पुण्यतिथी करावयाची असा आपलाही बेत होता तरी तो कां बदलला ? गुरुपौर्णिमेचे

३४२ ॥ चैतन्यसूर्य ॥

दिवशी माधवराव गोडबोले मजकडे आले होते. त्यांनी आणलेली गुलाबाची फुले गु. रा. रा. बाबांचे फोटोला वाहिली. आता व ॥ ३ ला नाना दिक्षित हे मजकडे येतील व गुरुपत्नी सौ.दुर्गाताईचे श्राद्धनिमित्त त्यांस दूध व दक्षणा देईन. इकडे पाऊस आत्तापर्यंत चांगला पडत आहे.

४) परमपूज्य गुरुचरित्र संशोधक व नाम चिंतामणीचे लेखक रा. रा. अण्णासाहेब कामत, मर्बल्ली व इतर पूजनीय व्यक्ती यांस माझे साष्टांग नमस्कार सांगणे. व आशिर्वाद मागणे. श्री सद्गुरुचरणीं अढळ निष्ठा राहो अशी माझेसाठी त्यांस विनंती करावी.

५) आपण ७/८/५५ पुर्वी इकडे येणार काय ? नसल्यास पुण्यतिथी कशा रितीने साजरी करावी याच्या कांहीं सूचना करण्यासारख्या असल्यास कराव्या. कळावे. पत्रोत्तर यावे. वाट पहात आहे. स्वामी स्वरूपानंद, दिगंबरदास व इतर संतसज्जनांच्या नित्य भेटी आहेतच. कळावे लोभ आहेच वृद्धी व्हावी ही विनंती. ता. क. : ता.९/६/५५ रोजी माधवराव गोडबोले L.L.B. झाले.

आ. नम्र गुरुबंधू,
का. द. गद्रे

१३.

प्रेषक : श्री. जी. जी. आळेकर

॥ श्री स.गु.प्रसन्न ॥

८८३ सदाशिव, पुणे २
दिनांक : ७.११.५५

श्रीकृपासागर अखंड अनुभवी श्री. प. पु. विठ्ठलराव जोशी यांस,
कृतानेक सप्रेम शिरसाष्टांग नमस्कार वि. वि.

आपली परवानगी घेऊन निघालो नंतर रविवारी सकाळी येथे पोहोचलो. श्री. रा. रा. यंदे यांनी सांगितलेला निरोप श्री. आंबेकर यांचेकडे जाऊन सांगितला. आत्मप्रभा पुस्तकाचे लहानसे पत्रक काढण्याबद्दल ते म्हणाले मजकडे कांहीं नाही. श्री. पाठक त्याबद्दल काय ते करणार आहेत. त्यांस विचारावे त्या प्रमाणे मी श्री. नानासाहेब पाठक यांस सोलापुरास पत्र पाठविले आहे. आपण श्री. जगन्नाथ महाराज पंडीत यांस पत्र देणार ते मी मुंबई सोडण्याचे पूर्वी आपणाकडून घेण्याचे विसरलो कृपा करून तसे पत्र मला पाठवावे. श्री. रा. रा. गुर्जर यांस आपला निरोप कळविला व पत्ताही दिला आहे. ते म्हणाले प्लॉटवर इमारत वगैरे होणारे काम आपले हस्तेच होणार असे श्री. पेठे म्हणाले ते आपणास सांगितले होते.

येथे श्री. बीडकर महाराज यांचे मठात गुरुवारी जाऊन परत येताना वाटेत मधु देशपांडे व दिघे भेटले.

ते म्हणाले श्री. विठ्ठलराव यांनी रा. दातार यांस दोन चिमण्या दिल्या होत्या त्या उडून गेल्या व दातार आता बरे आहेत. हें त्यांचे बोलणे मला साधे वाटले नाही. कुत्सितपणाचे दिसले. मी २२/११/५५ रोजी चीफ इंजिनिअरचा Interview मागितला होता त्याचे आज उत्तर आले कीं केव्हांही ऑफिस वेळात C.A.O. हेडक्लार्कचे वरचे इसमास भेटावे. काय करावे ते कळवावे.

कै. हरिभाऊ कन्हेरकर यांचे नं.२ चे चिरंजीव ज्ञानेश्वरी वाचणे चालू करावे असा इरादा आहे तरी केव्हा सुरू करावे हे आपणास पत्रानें विचारा असें म्हणाल्यावरून हे लिहीले आहे.

श्री. खरे यांचे मेव्हणे रा.जोशी यांचेकडे असलेली भांडी विकण्यास मला सांगितले होते. ती भांडी विकायची नाहीत. कांहीं रक्कम देऊन ती भांडी ठेवावयाची असे श्री. फडके अंबरनाथचे व आपले म्हणणे आहे असे श्री. श्रीपादराव गोखले म्हणाले.

प्लाटला रु.१०,०००/- ची श्री.गुळवणी यांची मागणी झाली. व आपण रु.११,०००/- देऊ केले आहेत असे अण्णा काळे यांचे माडीवर राहणारे काळे काल म्हणत होते. श्रीबाबांच्या आंगठ्या करून विकल्या. मला यापैकी कांहींच माहीत नाही. असे मी त्यांस सांगितले. दातार येथे आले असे समजले. मी कोणाकडेही जात नाही. श्री. चिपळूणकर, स्वरूपानंद स्वामी, कुलकर्णी I.Tax Officer यांस भेटल्यास नमस्कार. उत्तराची वाट पहात आहे.

जी. जी. आळेंकर

१४.

प्रेषक : श्री. विठ्ठल एकनाथ कुलकर्णी

॥ श्री सदुरुवेनमः ॥

श्री बाबामहाराजसमाधी
मंदीर ९३७ डी.शि.नगर
पुणे ४ ता.१७.१०.५७

श्री वंदनीय कृपासागर विठ्ठलरावजी जोशी मु॥ रत्नागिरी

स्वामींचे शेवेसी कृतानंत सां नमस्कार विनन्ति:-

श्रींचें कृपेनें व आसिरवादे करून कुशल असो विशेषः आपलें डेरवण मुक्कामींचें ता. ७.१०.५७ चें कृपापत्र ता.१० रोजीं येथें मिळालें. मजकूर समजला, आनंद झाला. मागील पत्रांत लिहिलें पेक्षां जास्त काम म्हणजे शेड मधील पेटी जागेचे कपाट तयार झालें, पश्चिमबाजूस जाळी मारून तयार झाली भांड्याकरितां उत्तर बाजूचे पत्र्यालगत १ फुटी फळी मारली. व बैठकीचे जागेच्या वरील बाजूस पोट माळा तयार करून घेतला. आपले आज्ञे प्रमाणें श्रींची सेवा बिनचुक करणेची खबरदारी घेत आहे. श्री. दत्तोपंत भट, श्री. वाघसाहेब, श्री. डॉ. खेर, श्री. देव व श्री. काळे श्री आनंदराव पाठक श्री. श्रीपाद गोखले श्री. पारखी मास्तर श्री. बोडसकाका श्री. पानवलकर श्री. डॉ. भागवत आदी मंडळी नित्य

३४४ ॥ चैतन्यसूर्य ॥

दर्शनास येतात. व काहीं संध्याकाळीं श्रींचे आरतीसही हजर असतात श्री. बाळासो चितळे आज येऊन गेले त्यांनी १/२ दिवसांत शेडमधील जमीन तयार करणेस सुरवात होईल असें सांगितलें. माळी रोज येत असतो. अद्यापी नवीन लागवड काहीं झाली नाही. १/२ दिवसांत नवीन भाजी पेर होईल. ५० कुंड्या आणून त्यांत तुळशींचे रोपांची लागण झाली तसेंच श्रींचे मंदिरा भोंवतीही तुळशी लाविल्या आहेत, नवीन तेरड्यास फुलें येऊं लागली आहेत. सर्व वातावरण शांततेचें आहे गडबड वगैरे कांहीं नाही. डाळिंब व आंबा रोपें लागणीस २/३ दिवसांत खडे घेणेचें काम करून घेतो. तूर्त श्रींचे पूजेस व हारास फुलें बहारीची असतात. शेवतीस कळ्या आल्या आहेत ४-५ फुलें रोज पुजेस मिळतात. श्री. पवार मुक्कामास येथेंच असतात रात्रपाळी संपून दिवसपाळी सुरू झाली आहे. श्री. मामासो गोरे (रत्नागिरीचे) आजच श्रींचे दर्शनास येऊन दर्शन घेऊन गेले. त्यांचे बरोबर श्रींचा प्रसाद पाठविला आहे तो तेथें आपणांस मिळेलच. मुंबईचे श्री. नागरकट्टी येथें येऊन गेले आपले परवानगी प्रॉ त्यांचा अभिषेक श्रींचे स्थानी करून प्रसाद मुंबईस पाठवून दिला आहे तसेच २/३ दिवसापूर्वी श्री. कळे हें ही दर्शनास येऊन गेले. अंबरनाथचे डोळेही १/२ वेळां येऊन गेले. श्री. नाना फडके हे ही मध्यंतरी स्पेशल एस.टी.बस घेऊन सुमारे २०-२५ मंडळींसह दर्शनास येऊन गेले. सुमारे १ तास मुक्काम होता.

बाकी सर्व श्रीकृपेनें ठीक आहे जास्त काय लिहावे शेवेसी श्रुत हों. हे विज्ञापना

आपला आज्ञांकित,

विठ्ठल एकनाथ कुलकर्णी

१५.

प्रेषक : श्री. विठ्ठल एकनाथ कुलकर्णी

॥ श्रीसदुखेनमः ॥

श्री संत, दयावंत, कृपासागर

श्री.विठ्ठलरावजी जोशी

मु. रत्नागिरी स्वामींचे सेवेसी

ता. ८.७.५८

श्रीसदुरु बाबामहाराज

समाधी मंदीर, ९३७ डी

शि.नगर, पुणे - ४

सेवक विठू कुलकर्णी याचा शिरसाष्टांग नमस्कार विनन्ति विज्ञापना : श्रीकृपेंकरून व आपलें आशिर्वादिं करून उत्तम असो. आपणांस पाठविलेलें पाकीट पत्र मिळालें असेलच. आपणांकडून आलेल्या श्रीसदुरुस्मरण स्तवनपत्रिका व पेढे मिळाले ते श्रींचे पुढें ठेवून व एक प्रत पुढें वांचून दाखविली. श्रींना आपले नमस्कार सादर केले प्रती ज्याच्या त्यास श्री. बाळासोंचे सांगणे प्रो देत आलो व आहे. अद्यापी कांहीं द्यावयाच्या आहेत पुढील रस्त्याचे बाजून माळ्यानें फाटकाचे बाहेर ५ झाडे लावली व त्यास कुंपणें करून घेतली आहेत तसेच मागील प्लॉटमध्ये ४० गाड्या माती आणून घातली व कांहीं भागांत

भाजीपाला व काही भाग फुलझाडाकरितां तयार केला आहे. अजून फुलझाडें लावली नाहीत प्लॉट भोवतालचे तारांचे कुंपण नवीन डांब घालून व तार ठोकून तयार करून घेतलें आहे. १० फुटांचे फाटक केले आहे व मध्यंतरी एक लहान फाटक मंदिराचे बाजूस आतले भागांत करून घेतले आहे. काल संध्याकाळी श्री. कुलकर्णी इनस्पेक्टर साहें. यांचेबरोबर श्रीचा प्रसाद अंगारा व २ अंजिरे पाठविलीं आहेत आजपासून पावसास जोरात सुरुवात झाली आहे. गेले ५-७ दिवसापासून दुपारी थंडी वाजून ताप भरतो व २/३ तासांनी कमी होतो. औषध घेतं आहे. श्रीकृपेनें लवकरच बरें वाटेल. रात्री झोप पूर्ण लागत नाही. भूक लागत नाही श्रीची कामें वेळेवर करणेचा कटाक्षानें प्रयत्न करीत आहे अद्याप पर्यंत तरी चालूं आहेत श्री. बाळासो पानवलकर, श्री. आनंदराव पाठक, श्री. देवकाका, श्री. काळेकाका, श्री. पारखी मास्तर, श्री. डॉ. भागवत व त्यांची मंडळी श्री. मामासो कुलकर्णी व त्यांची मंडळी नित्य दर्शनास येतात श्री. वाघसो.ही येतात. श्री. भटकाका अधून मधून येत असतात. डॉ. खेर गुरुवार रविवारी येत असतातच. श्री. बाबूजी श्री. गुर्जरकाका श्री. बोकील मास्तर श्री. डिके श्री. बर्वे इनस्पेक्टर शेवडे लिमये पेंडसे बक्षी वगैरे मंडळी येतात. श्री. पवार यांची हल्ली रात्रपाळी चालू आहे. १ तारखेस लघुरुद्र व ११ अभिषेक झाले. शिऱ्याचा प्रसाद वांटला. ४ तारखेस श्री. सौ. गुरुमाता दुर्गाताई यांचे पुण्यतिथीस सवाष्ण ब्राह्मण भोजन झाले, खण ओटीस घातला. श्री. भाऊराव देसाई यांचाही लघुरुद्र अगोदर झाला. पुन्हां लौकरच एक लघुरुद्र होणार आहे झाल्यावर कळवीन. हल्ली गुलाब व जुईस बहार आला आहे. फुलें भरपूर निघतात डेलियाची लागण केली आहे. पुढील बाजूस भेंडी, गवार, करडई, श्रावण घेवडा भाजी पेरली उगवून आली आहे. मागील प्लॉटमध्येही भाजी पेरली आहे ती उगवत आहे. तोंडली वरचेवर निघतात घेवडा अजून फुलला नाही. रविवारी श्री. तात्यासो जोशी यांचे घरी मीटिंग घेण्याचें ठरलें होते काय झालें तें कळालें नाही. श्री. रामभाऊ समेळ यांचेकडून उत्सवानिमित्त कापूर उदबत्ती व धूप आला आहे. श्री. बाबासो चितळे व श्री. तात्यासो जोशी बरेंच दिवस इकडे आले नाहीत तसेंच श्री. वामनराव कुलकर्णी ही १५ दिवसापासून आले नाहीत. नगरचे डॉ. धनेश्वर श्री. अण्णासो. खेर वगैरे मंडळी येऊन गेली. मुंबईच्या कु. सुधा फडके आल्या होत्या. बाकी सर्व नेहमीप्रमाणे चालूं आहे. जास्त काय लिहावें. सोबत अंगारा व प्रसाद पाठविला आहे तेथील श्रीचेंस्थानी नमस्कार प्रविष्ट करावे अशी विनंती आहे.

शेवेसी श्रुत होय हे विज्ञापना

आपला नम्र,
श्रीसदुरुचरणरज सेवक
विठ्ठ कुलकर्णी

१६.

प्रेषक : श्री. रघुनाथ केशव जोशी

॥ श्रीसद्गुरु प्रसन्न ॥

५७ यादोगोपाळ पेठ, सातारा

२७-१-१९८०

श्री. सद्गुरु परमहंस विठ्ठल रावजी जोशी यांसी सप्रेम शि. सा. नमस्कार वि. वि.

आपले आशिर्वाद करून आज पर्यंत सर्व क्षेम. दासानुदास मी तुमचा ऋणी निघालो दर्शनी तुमचिया. आतां भेटीचा योग येत आहे म्हणून आनंद होत आहे. मला पुण्यास पेनशनच्या कामी येणें आहे. एक दिवस ट्रेझरीत काम आहे. श्रीसद्गुरु बाबा महाराज यांचे समाधी मंदिरात मुक्काम करावा असे मानसीं आहे. तरी आपली तशी कृपा झाल्यास आनंदानें एक दिवस राहीन. चि. अशोक यास काय आज्ञा ती सांगितल्यास मला कळेल.

आजपर्यंत अखंड चाललेल्या उपकारास सीमा नाही. त्यामुळे संसारात कष्टी होण्याचे प्रसंग आले नाहीत तरी अशीच कृपादृष्टी असावी. आपले उपकाराची फेड होणें नाही. असाच नेहमी ऋणी असावा. दोन हात व एक डोई हेंच चरणी अर्पण केले आहे. श्री. रा. रा. वझेकाका व देशपांडे यांस सप्रेम नमस्कार. प्रविष्ट व्हावे. आपले चरणी वंदन करून तूर्त रजा घेतो.

आपला कृपाभिलाषी,
रघुनाथ केशव जोशी

■ ■ ■

अभंग

पाहीं रे शोधोन अंतरंगी देव । वाउगें लाघव कां करीसी ॥	१
नको तीर्थाटण, नको व्रत तप । धरीं अनुताप विषयांचा ॥	२
मायेची संगती सांडी वेगीं आतां । भेटोनी अनंता अंतरंगी ॥	३
ऊर्ध्वपंथ धरीं, जाळोनी वासना । वृत्ती अनुसंधाना माजी घालीं ॥	४
दास म्हणे घेई वीट माईकाचा । स्मरें चारी वाचा, नाम नित्य ॥	५

॥ श्रीसद्गुरुचरणारविंदार्पणमस्तु ॥

परिशिष्ट क्र. ५

श्रीमहाराजांना आलेली पत्रे (छायांकित प्रती)

पत्र क्र.	प्रेषक	पृष्ठ क्र.
१.	श्री. बा. प्र. दातार	३४९
२.	श्री. श्रीपाद ल. गोखले	३५०
३.	श्री.विश्वनाथ द. प्रभुदेसाई	३५१
४.	श्री. बा. प्र. दातार	३५३
५.	श्री. भालचंद्र नागेश थत्ते	३५४
६.	श्री. बा. प्र. दातार	३५६
७.	श्री. व. म. गुर्जर	३५७
८.	श्री. गंगाधर गणेश आळेकर	३५९
९.	श्री. पांडुरंग मरबळ्ळी	३६१
१०.	श्री. पांडुरंग मरबळ्ळी	३६४
११.	श्री. नरहरी काळे	३६६
१२.	श्री. रा. बा. आंबेकर	३६८
१३.	श्री. माधव चितळे	३७०
१४.	श्री. माधव चितळे	३७१

टीप : ही पत्रे आठव्या प्रकरणाच्या संदर्भातील आहेत.

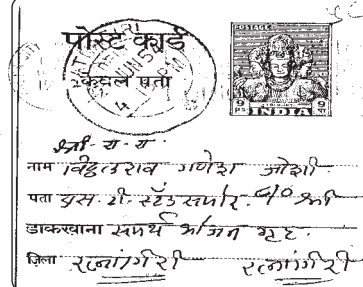
१. प्रेषक : श्री. बा. प्र. दातार

4.3. ^{u. n. n. n.}
22 ^a ^{er.}

गर् - रा - रा - उ - अं

विहृतराव यांराई सप्त-जा.

वि. वि. आपने पत्र पोंछेंगे
 ध्यानापे की सद्वृत्ति सांगति
 आज ध्याना आचारिण मधुर
 विचारों असत्ता ना स्वागत
 ध्याने सांगति लडे - संस्थापना
कावजी कुरु वन्मा आहं लिये
स्वस्थ उत्तरा सर्वज्ञ सा. न.
 कावजी ली. अ. ही वि.
 खेरापे वडे (उत्तरा) - आपने
 जे जी होली. जे वाक्यास वाक्य ध्यानापे
 ध्यानापे होली. आपने पत्र मीलों
 (सांगति संस्थापना) आपनां सा. न.

२. प्रेषक : श्री. श्रीपाद ल. गोखले

बद्धाईतुन येथें आले आहेत. वेत दिवस नंतर
येथून आले.
श्री. म्या सांगलेनान आज श्रीमंत
अण्णा बाबें प्रॉचेंचें ~~संघाना~~ संघानां रक्त
संस्कारापरपूजा आहे.
तरी पत्रोत्तर याबें टीम आपलें चरणीं
पुढें एव वार पर्यंत नमन पत्र संपवतो.
सर्वत्र प्रसजनांस नमस्कार.
माझा पत्ता
श्री. ल. गोखले
३५० शास्वत
ग्रॅसे बाडा पुणे २.

श्री. सगुल जाव आहे. पण बाबांची
आजची अवस्था पारिले मिषोयत गडबडून
घेत न अविज्ञाप माईब नारते. तरी श्री.
सगुल माऊलींच्या तळतीला नेह्यांपादून
उत्तर फेल वगेरे आपण प्रेम अस
भती बालकांला वनवाल अशी आज्ञा
नारते. आपण त्या विद्याणी असलीत तरी
इमच्या परिस्थितीच्या आपणांसमूह वसुधा
आहे. न आपण ~~सर्व~~ सर्व जाणू वानलो तरी
पाला उत्तर पाठवाल अशी इच्छा मी आपलें
भरणीं वक्त नरतो.
श्री. सगुल रा. मुळगी पि. लो.
विष्णुनावादि न जावतुं श्री. श्री तळेंत पहाऊस

दि. ०८/०५/५८. ५ श्री. रा. म. ५ ३५० शास्वत
प. ३. ८-८-५८ भते बाडा पुणे २.
श्री. सगुल चरणीं त्रिभू शास्वत
नमस्कार विशेष आपलें दि. ०२६/५/५८
पत्र मिवाले; पत्र वाचून प्रारब्ध आनंद
वाटला.

श्री. सगुल जाव आहे. पण बाबांची
आजची अवस्था पारिले मिषोयत गडबडून
घेत न अविज्ञाप माईब नारते. तरी श्री.
सगुल माऊलींच्या तळतीला नेह्यांपादून
उत्तर फेल वगेरे आपण प्रेम अस
भती बालकांला वनवाल अशी आज्ञा
नारते. आपण त्या विद्याणी असलीत तरी
इमच्या परिस्थितीच्या आपणांसमूह वसुधा
आहे. न आपण ~~सर्व~~ सर्व जाणू वानलो तरी
पाला उत्तर पाठवाल अशी इच्छा मी आपलें
भरणीं वक्त नरतो.
श्री. सगुल रा. मुळगी पि. लो.
विष्णुनावादि न जावतुं श्री. श्री तळेंत पहाऊस

३. प्रेषक : श्री. विश्वनाथ द. प्रभुदेसाई

V. D. Prabhudesai.
BOMBAY CITY POLICE

Amanu Niwas, Mangalwadi.
C-10, Model House Proctor Road,
BOMBAY 4.

Date 18 - 8 - 1954

श्री.

मुंबई.
१०-८-५४.

श्रीमद्गुरुवर्याः शिरसाबाग नगरस्थित वि. वि.
आपला भाषाविद्ये घेऊन निघाली ती काळ सक्तावी
पुण्याला सुखरूप पोचली. आपण संगीतल्या मनाची
सक्तावी सांगित्या गाडीने निघाली नाही ती वरि झाली
कारण ती गाडी ~~के~~ सारवर घालून शेंडउडन झाली.
पुण्याला आल्यावर सगळी कुराण को. रा. रा.
उरळ येता येण्यासाठी कुसरी भाषासुत्राची गेली.
परंतु तेथे येता येण्याची आपल्यामुळे ती
आनंदला तेथे येता येतील परंतु डाकदिवसला
मुंबईला येतील असं समजले. मंतर तेथून भात
सोला व दहीन घेतले. तेथे को. रा. रा. बापटांना
विचारल्यावरून त्यांनी को. रा. रा. काळी तेथून
मुंबईला पोचले व डाक गेली असलीच ही माहीत
करल्याने संगीतले. परंतु मी माझा येण्याचा हेतु
संगीतला व आपल्याकडून आला असं संगीतल्या
वरुन येता. महाराजांच्या देखगिरी जाण्यास हरकत
नाही असं संगीतले. तेथे तेथून महाराजांच्या
देखगिरी गेली. महाराज स्वस्थ पडलेले होते काही
बाकले काही नाहीत. परंतु दहीन येताही नाही.
माझेय उरला काळी आहोत. आपला गुरुती पाणी
घेतला असं को. बापटांनी संगीतले. संज्याचावी
मुंबईला आली.
आज सक्तावी आपण आज्ञा केल्यामार्फत

..... श्री. विश्वनाथ द. प्रभुदेसाई

V. D. Prabhudesai.

BOMBAY CITY POLICE

10, Model House Proctor Road,
BOMBAY 4.

Date _____ 195

श्री दत्तात्रयजीकडे यांची मंडानोर आवळीन १/११/५१
मंगळी वरचे सोमवार व सोमवार माळी.
उक्त मी येथे येण्याच्या अगोदर श्री. रा.रा.
मरबळी मेळून गेले. आपण दिवस नाराय व
मंगार देऊन गेले. मी उद्यां सुरुवाती (याच्या कुठे
जाणार आहे.
पुण्यात श्री. रा.रा. बाबुराव रेकर मेरेक नपरीत
नगरात गेले आहेत. परंतु उ. रेकर मेरेक
आपण उद्यां येणार म्हणून यवकुशी उरीत
होत.
बाकी सर्व आपल्या उपेन उद्योग आहे.
श्री. सद्गुरुंसे या माळीचादे मरावा होय परणी
माथेता.
आपला नम्र
विश्वनाथ दत्तात्रय प्रभुदेसाई.

પુણે. ૧૬.૬.૫૬-૮-૫૬ ૧૯૬૮/૫૬
 રોજી રોજી ૧૫૩૦ ના સમાર્પણા સાહેબે આપણો
 લાર નેહી દોલી આણિ આપણી લાર આલે
 પરંતુ વાઈટ વાઈટ. આપણ અવરૂથ આલે પાઈ
 બાબા સર્વવ્યાપી આલે ત્યાંના આપણ વિચાર.
 આણી પુણા સલાહડોલોચ યા. આપણાં સાર રવી
 માણસંજર અશાલેવી દુથે નસલીલ તરઆમી
 પોરાંની વાય નરવે તરી દુકે તાલડોલોચ
 એવે. વાર પદાલ આલે. વાલે યાંપી દી દુધા
 દીય આલે. વસવાંચી દી. તરી આપણ
 યાલ આશી આશા આલે. સોલ બાબાંચી
 વિશુલી પાલવલી આલે. સુપારી ૩૫ નિધૂન
 છોટવર પુવા પોદોચલો. પુલોલ સર્વ વિધી
 આલપૂન, તમા પરત આલો ૩૫ આલે દી ૨૭
 માલયાલે આલે.
 બા. પ્ર. દાતાર.

૫. પ્રેષક : શ્રી. ભાલચંદ્ર નાગેશ થતે

- શ્રી સદ્ગુરને નમઃ -

૩૬૦ શનિવાર
પુર્ણિમા.

પ.૩. ૨

૨૩-૬-૫૪.

શ્રી. વિદુલક્ષ્મી જોશી યાંસ સાધ્વાંગ પાળિપાત નિ.નિ.
આપલે ગુ.બં.નાથે યાંસ આલેલે પત્ર નાચલે.
આપણ ફકડે યાલ અશી અનિશય આશા બાલે
હોલી. પરનુ સમાજી આપલો તારવાચલો ન
જરા વાઈટ નાલે. પણ આ દુષ્ટીને અસા આનંદ
હોત હોતા કીં આપલ્યાપુરેં એક અસા આદર્શ
આઈ કીં કીંકી આશા તંતોતલ વાલો કાલે. આ
આદર્શો નગરેમગોર ઠેકન આપણ અસે
દોષ્યાપા પ્રયત્ન કરના અશી ફરજી આઈ.

કીસકુરુ દેહ સોડન ગેલે ન તો સોલ્યા સર્વ
ભાષિતલ નરનુ તે ગેલે અસે જગત્ત માત્ર પતન
નાઈ. ગુ.બં.નાથે મળત હોલે કીં કીં કીં નેહી મળત
'મી પૂર્વાચ મેલો આઈ.' આતાં દો દેહ તેજલ રાહીલા
આઈ. મી આહેય આઈ. તે સર્વત્ર આલેય અસે
જરો માય અસો તરીકુધ્ધા ત્યાંચે દેહાંચે દર્શન
આતા પાપુરેં નાઈ યાં જાગીવેનેં (અદેવેલી)
પગર વાઈટ નાલે. ન ચકલ્યાસારગે રેલે.

..... श्री. भालचंद्र नागेश थत्ते

ओसेडुरु बाबा नेहमी मला संख्या करान्यास
सांगत असत. परनाचे आपल्या फांतही संख्या
करण्याविषयी आपण लिहिले आहे तरीही संख्या
कोणची न कशा करान्याची हे मात्र समजले
नाही. मोजीविषयाने त्याची संख्या बहुतेक नेमके
करतोच. परंतु क्षींनी सांगितलेली संख्या ~~ह~~ न
हो संख्या यात नाहीतरी ~~कर~~ हा आहेच
असे फार जाणवले. आपले सनडीप्रमाणे मला
आपण कळवावे. क मला माहिती समजत नाही.
आतां आहे क्षींचे वर निष्ठा ठेऊन संख्या करत
रहाणारच. परंतु आपण त्याचा अर्थ उलगडून
सांगितल्यात तर फारच चांगले होईल.

श्री. फडके तुमारे दिवशी येथे येऊन गेले
श्री. गोखले, श्री. फडके व मी आम्ही तिघांनी
क्षींच्या आस्थे व रक्षा आमचे जवळ ठेवल्या

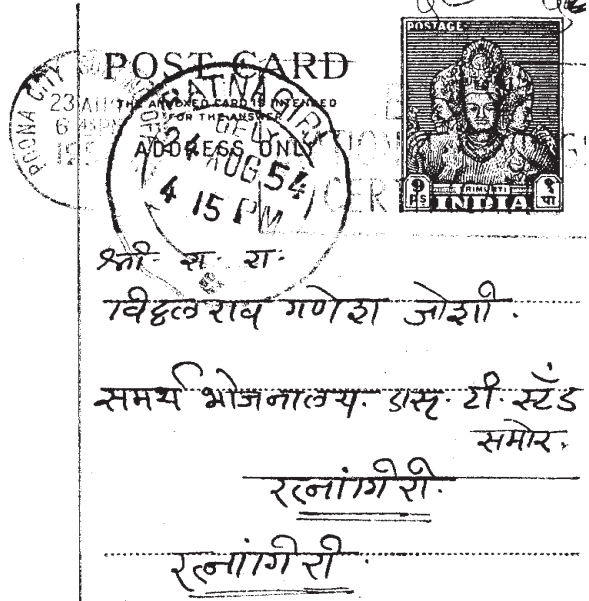
आहेत. त्याचे नित्य दर्शन घेतोय
इकडित्तर्ग मर्ग वेग.

सर्वत्र परिचिनांश सा. नमस्कार
कळोने कोण कराला हो. नि.

आपला,
भालचंद्र नागेश थत्ते.

६. प्रेषक : श्री. बा. प्र. दातार

ही प्रत्यक्षच गांठ पेटेड आशी आझा
करलो. श्री. आ. ह. रेवर यांचा आप-
णांस नमस्कार. सर्व ठिकाणीं पत्र पावून
कळविले आहे. शुक्रवार सकाळपर्यंत २५८
पत्रांत आयण यालाच आपला
संवासी स. न. सांगने. बाळकृष्ण दातार.

पुणे. (१९५४) २३/८/५४
स. न. रेवर यांचा आ-
पणांस नमस्कार. सर्व ठिकाणीं पत्र पावून
कळविले आहे. शुक्रवार सकाळपर्यंत २५८
पत्रांत आयण यालाच आपला
संवासी स. न. सांगने. बाळकृष्ण दातार.

७. प्रेषक : श्री. व. म. गुर्जर

V. M. GURJAR

INCOME-TAX & SALES-TAX CONSULTANT.

180 BUDHWAR, BELBAUG CHOWK, POONA 2.

JYOTSNA-PEARLS
HIGH-CLASS PEARLS &
PRECIOUS STONES

4-3. 29 2
24

Dated 7/2 1958

श्रीसिद्धल निहलशव पंच - यरणी सारसंग दंडवत.

ਮਿਤਰਾਂ: ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਹੋਵੋ, ਪ੍ਰਸਾਦ ਕਾਂਗਰਸ
ਮਿਤਰਾਂ: ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਹੋਵੋ.

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

शिरिदु पुनर वषां नी अउ-देव-भा-भूत नोना. को. एकर-अनेपमिन
हजरं होन आसपाय एमा देहर-भाकी ना हुं-भा-निभोग-हा-
कोषदाही-अप-नपाययां लंग-व-एक-भा-अरी भगे धीं-भा-हुं-भा

अनुमन आदिना नरसिद्धा जीयन आदिना अनुमनानि ॥

२. प्रकार - गहरी (deep) आगना रक्तिका प्रकार - जोरदार रक्तिका

આચાર્યશ્રી, આજે સુરેશભાઈ આચાર્યશ્રીના આશીર્વાદોથી આજનો દિવસ સફળતાથી પસાર થયો છે.

(Handwritten signature)

रक्षा की रक्षा होनी चाहिए। यदि नहीं तो अशांति प्रचलित होगी।

आयुष्य ईश्वर पालन को हृदय से कोमल प्रेम से

शास्त्र के आगे - वाटव्यावायुन- रक्षापर काही आपास अर्थत मास
शास्त्र असो न दे मदन पंडित साहू के वंदना हेतु

श्रीमान् श्रीमान् एतन्मित्रः परम् आप्तं मनाद्यैर्वा ज्ञेयं पराङ्मुखैरा-

..... શ્રી. વ. મ. ગુર્જર

ગોઠે આજે જે કુળના પ્રકારે સમજાવે છે. આગળ પરમાત્માની
ગુણોને માલુમ કરીને ત્યારે તેને ^{વ્યવસ્થા} કરાવે ત્યારે ન કરાવે એવું
કુળના ધર્મ આપણે ધ્યાન રાખે.

શ્રી. પરબરુ જે આદિવંશી હજારોને શ્રી. ગણે
દેખાઈને અસલે માલુમને આજે મળે. તેમજ ૩-આદિવંશી
આજે.

જાણે જાણે ન ગુરુની આજે જાણે તેથી તેને
જે જે આજે માલુમ નાદિવાસી દેખે. એવામાં નાદિવાસી
દેખાતા આજે. જાણે આજે આજે આજે આજે.

આપણે આજે કેવું બેસીએ? આપણે માલુમ
જાણે આજે આજે આજે આજે આજે આજે
આજે આજે આજે આજે આજે આજે આજે
આજે આજે આજે આજે આજે આજે આજે

શ્રી. માલુમ આજે આજે આજે આજે આજે આજે
આજે આજે આજે આજે આજે આજે આજે

શ્રી. માલુમ આજે આજે આજે આજે આજે આજે
આજે આજે આજે આજે આજે આજે આજે

આજે આજે આજે આજે આજે આજે આજે

આજે
આજે

८. प्रेषक : श्री. गंगाधर गणेश आळेकर

॥ श्रीसद्गुरुप्रसन्न ॥ ८८३ सदाशिवपुणं २
९/१०/१८५८
श्री. प. पू. स. गु. अरुंड अनुमनी विठ्ठलराव
महाराज यांस कृतानेक शिरसाः नमस्कार
निष्ठापना. आपणाकडूक नेकोनेको श्री. कोळदातार,
नेगेरे मंडकीस ओळत्या पत्रांतून आपण माझी जाळण
ठेकन कृपा आदिनिदि लिहिळे याबद्दल मी आपलाकार
आभारी आहे अशीच आपली कामकृत्या दृष्टी घेतात
अशी आशा आहे. कै. श्री. स. गु. यांचे आजारीपणांत
नंतर येथे फारच नमस्कारिक व स्वतःच्या प्रौढीच्या
घटना होत आ आपण आपल्या दिव्य दृष्टीने पूर्णपणे
जाणत अहाय व नेकोनेको आपणांस कांही
मंडकीच्या ओळत्या पत्रात दुरुव व कशी स्थिती
येथे निर्माण झाली आहे हेही आपण जाणत
आतां अगोदरच कधी लोकांचे श्री. सद्गुरुचे उच्चर
कामबद्दल देणे असले व आतां यांचे (श्री. स. गु.चे)
दृष्टीप्रमाणे समुदायिक गुकचरित्य पारायण
पुढवर मांडवयाकून करावयाचे व श्री. नवीस्ये
दनीला कै. श्री. बाबा यांचे फोटोचे दर्शनाय नेण्याचे
आहे असे समजते. सुमारे १ महिना झाला कांही
मंडकीची माझेवर गेली मजी दिसते असो हीर इच्छा.
आपण श्री. बाबा स्वस्वानंद यांचा व आपला
फोटो सबडीनुसार पाठविणार आहातच. एकदा
आपले दर्शनास रत्नागिरी येथे अशी फार फार

इच्छा आहे योग येईल तो सुदीन.

आता बाकीसि चतुष्टयाचे बांधलेल्या
पश्या वीरसा मी बसा ह्या धाकटा भाऊ
जाक्याचे कडे आल्या नंतर त्याने मी ममल आहे
असे सांगून त्याने आपले एकरयानेच नांवे करून
वैतला परंतु काही दिवस पितृकांनी सुचविलेवरून
मी अर्ज करून त्यांनी १/२ भाग माझे नांव साजरा
त्याचे १/२ भाग करून मी मागे तसे आहोत
मध्यंतरी बंधूनी जोगस भाडेपट्टा करून रुपये २००
मिळते अशी खोरी पानती दिली व १/२ भाग विभागून
मागे तसे नंतरही जोगस खरे दोस्त करून दिले सात
रु. ४००/- राख मिळते अशी पानती दिली व विनाकारण
मला वाटत बाकीसि हेतू पोहोचला व लागत आहे
उपाय नाही

मोहनपेन शान्त्ये कागद अद्याप दिव्येचे इंजिनीयर्स
चौफ भांचे कडे आता हा कागद केन्ही ठर आणू शकत नाही
अकाउन्ट्स यांचे माफत पाठवा न यांचे ले
अद्याप येथेच चौफ इंजिनीयर्स सहज कामां उपे
यांचे आपोसा ने पाठविले नाहीत. असे
माझे करून अम्यास ही नोंद होत नाही
बाकीक माप दांत व आंग दुखणे न येत त्यास
कळाये या मुळे दिवसे दिवस अशाकला वाढत
असे. आपले पूर्ण आशीर्वाद आहेच तद्द्वारे

मि. आ. व. र. को.
वि. नं. ३३
अ. कु. व. मि. व. दि.
गंगाधर गणेश आळेकर

९. प्रेषक : श्री. पांडुरंगराव मरबळी

ॐ तत्सव. ॐ नमो श्री स्वकुरु रामचंद्राय ॐ मुंबई १०.११.१९५२
 रा.रा.घ.पू. ११. गुरुबंधु निठुरान थार शि. सा. न. वि. वि.
 आपले पत्र पौड्याचे, व मजकूर समजला. मी माझ्या नेहमित
 प्रमाणे लिहायाने पत्र आज जात आहे.
 पितापुत्र गुरुपरंपरा चरितः- ग्रंथ-कर्ता आरुत उमाबाई थानीं आपणास
 काही नको. फक्त हे प्रिंट (साखने होऊन) इतके तर बस असें मला, हजप.
 मणगातां, व राश. शंकरराव थानीं मुद्दा सांगितले होते. म्हणून मी आपणां
 शंकरराव थानीं काही फायदा न घेतां फक्त ६ रु किंमत ठेवले होती.
 ज्यांना बांधुडिंग नको त्यांना फक्त ५॥ रु ठेविले आहेत. कारण त्यांना
 टाईप गुरुचरितोच्या पेक्षा किंवात मेळां टाईप घेतला आहे आमच्या
 वजून वापरून काढावे. १५ आणे रतकचे ११॥ आणे आपणां थोडा
 लोभने थांगेक मिळेल. तसेच कर्नाटक प्रेसच्या पेक्षा कवकर व सैज
 ला ५ आणे कमी, निपयिशागर प्रेसने दिल्यामुळे आपणां त्यांच्या पेक्षा
 ३ महिने कवकर देणार प्रामुखे आम्ही त्यांना दिले. हों सगळे शास्त्रावर मी
 उमाबाईस पब्लिश करण्या कारता पत्र देणार करितां लिहीले. परंतु बरेच
 दिवस जबाब आली नाही. साधारण ५ अबघाच कोणजेच इनाल्यानंतर
 तिच्या भाऊचें पत्र आले कीं. तिच्या लग्न इतले ६ महिन्यांच्या भात
 तिचे नवरा वारला. वहीला आपल्या वडीलांचे गेल्यामुळे वर्षे पध्दत
 संभालले. आता त्यांना पुढे संभालणारे फक्त नैवेद्य्याची वहीला.
 नहिणतर आज ७ वर्षे पाहून शिक. आपणां त्यांना तर फारच कमी पडत
 व पुढे त्यांचे मुक्तगे वगैरे किंवा नाही घात संशय व त्यांच्या
 घरचे जरी रवाऊन पिऊन यांगळे आहेत त्यांच्या रुदन आज पध्दत
 तिका १ पैचा रुद्दा सहाय इतला नाही. म्हणून आपणा पुस्तकाची
 किंमत १००० आणे वाडऊन (१००० प्रत आहेत) त्यांना काही तरी म्हात
 केकीतर यांगळे होईल असें आले. परंतु पुस्तकाची किंमत जाहीरात
 केल्यामुळे काहीच धास्त करण्याकडे येत नाही हे समजल्या नर कामले
 अंतःकरणाकडे पाजर फुडला आपणां (रुक्मिणी) त्या म्हणाल्या आम्हीतिका
 ५०० वरु १०० आतां व ५०० आपणां ३ महिन्याने म्हणून मला धरवाडला
 जाऊन (Copy right) कोणी राघव नरच्य अटीवर कलन घेऊन रविवारी
 (आह्मिती) परत आला आपणां आपले पत्र वाचेलें. उमाबाईतर कवकर
 व न होत्या परंतु सनेचे पुढे शहापण चाकत नाही घा नेमाने

त्यांनी ते पतकरले (Paty Ripe) कापी रायल रुखन दिला. आम्ही खुश होतो व गुरुकार्मात तबु मन धनाचा अर्पण झाल्या शिवाय मुक्त होत नाही आणी तेही संतोशाने दिले पाहिले असे संशोधितल्या नंतर त्यांनी ते घेऊन तुर्त १०० रु स्टॉप १२.८० आणी धारवाड जाण्या येण्या चीन किंवा ५०० रु सगळे मिळून १५२.८ लागले. हे इतके म्हणजे चांगले सत्कृत्य झाले या बद्दल फार आनंद झाला. रा.रा इंगोर राणा मी बरेच लोक वेश्याने असे दिल्यामुळे यात राहिलेला मला दणार. असे सांगितले आहे परंतु मिळणारे या आशेने आम्ही केले नाही आमच्या संतोशा करिता केले आहे असे ऐकून त्यांना फारच आनंद झाला. आपण गणपतराम नाईकांस फोटा देण्याबद्दल लिहिले नाही परंतु त्यांनी आमुच्या धर्ती येवून फारच दीर्घ वाणीने मागितल्या मुळे त्यांना दिला या बद्दल आपली त्याचा अनुमोदन असाने कारण ती आपली फोटा आहे. पैसा हे देतीलच.

गोळ्याचे काम अजून पर्यंत खरवडत आहे. अजून पर्यंत आपल्याला जागा मोजून देण्यात आली नाही. जागा लक्षात आले तर अम्ही काकूड विकून तर घातलेला पैसा तर मिळाला असता आणी शोणी फुकट पडली असती. परंतु अजून वेळ आला नाही क्वकर होण्याची आपण कृपा करावी.

दत्तजयंती पुढच्या महिन्याच्या ९ तारीखेस आहे. आपण २ जयंती आपल्याकडे साजरा केलेला आहेत. आपण ८ तारीखेच्या दिवशी आले तर आम्हीच्या आपल्याकडे होईल आदी आजोबाची इच्छा आहे म्हणून समजून आपली वाट पाहत असणार.

देवरताने आपला विष्णू विपद्दुर्नकरांकडे ठाविले तर काय हरकत? कारण त्यांचे मोठे घर असून अनेक २-५ मंडळी आहेत म्हणे.

मी धारवाडून येताना रा.रा श्री पुण्यास उतरून आले होते. ती सर्व मंडळी नुक्तीच सप्तमींमिरज जाऊन आली होती. कारण सकुसल इच्छा होती अशाक्ति मुळे गेले नवते म्हणून ते सर्व जाऊन आले तिकडे अजून पटी झाल्या आहेत. काळ्ये काढाला मी सगळे फुकट करीत असे जोगळेकर बोळतात म्हणे. वाद्य (लपट देणारे) व प्रभाकर जोडी व भट हे सगळे सगळ्यांचे इतके पाहिले म्हणे. आंबेकर काळेचे किंवा धा होमून दुसरे काही करणार म्हणे व लागुना रु ५००० देणे असल्या मुळे

..... श्री. पांडुरंगराव मरबळी

तो लोह त्यांना काहीजे म्हणे. व गुप्ते मंडकीस मळार जोडणे व स्वतः
खरे भानां दस्त करून ते मेनेजिम दस्त होणार म्हणे व स्वतः
कैकेनां सद्गुणानी इच्छा ज्या प्रमाणे सांगितले आहे तसे स्वतः ते भकरो
च करणार. काळ्यावर घेसा अंत्य विधीला फार खर्च केला
म्हणून आरोप आहे. काळ्या कुज घेती असल्यामुळे तो त्या पणो
वर होणार असे सांगत होते. मी अवघे २ तारा तिकडे होते व मुंबई
आलो. फक्त मामाच्या व कवेंच्या दर्शनासाठी गेलो होतो. परंतू
तिकडे धो गोष्ठी सकल्या म्हणून त्या आपणाका कवविण्या
मंडळवारी बेंक बंद असल्यामुळे काळ हाफ्ट आणून आज
(२००२) जात आहे पंचत्वारण कळवा. सगळी मंडकी खुशाल
आहेत.

मंद मूढ व्याख्या वेधा फार काय किहीक.

आपला हुपा आक्षीवर्धित राहणारा

"पांडुरंग"

रुग्मावाही आपली वाट पाहत होती परंतू आपण ते ७ महिना
पुढे घातल्यामुळे फार वाईट वारले आतां तरी न थुकता
आपण आमच्या मंदे दंत जमती आपण साजरा करणार अशी
त्यांनी मंद आशा बाळगली आहे. मी बांबांची इच्छा.

"पांडुरंग".

ॐ तत्सद् ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ३॥१॥
प.पु.म.प. विठ्ठलराव मांस दि. न.वि.वि.
मांसाहारिके दुष्पण (पुष्कल मत्तगा मुद्गर
मांसां लघे गौडरे उद्यरे ये उन्न वलन्यादि
१० मि.मि.लांत वसंत गौडरे वरार शी दातार
धानां धेऊन आन। आपण सकाकींच
बोलीवर होले म्कून व्यास फार वाइल
वहने तरनेच बाकीच सगळी मंडळी
गोळी (व्य. ध. करारकन गौरे करकन) आणी
मांश दो दातारनां जेवणभार उठऊन घेत
के, नंतर ते २ बाळनां दादरका जाऊन
ती रुडून ते पजेवकार जेके ते रुडव
भी सोड्ये फारच चुकमे सांगित होते
१. अंतर्भावित भी खरे भागा भाग धेव्यार
सार करा असें सांगितले होते ते इकारने
२. आपणच माकक इया प्रमाणे बोळका
३. ७ दिवसी रा.रा खरेने आपले साररे
कडून आम्हणाका लाडु वाडतो असें विमंती
पूर्वक सांगितले म्हणे ते शरा फाळून इनकारले.
४. सोडुखने व्याकाच जेवण वडोरे दिका आहे
आणी व्यांत कोणी लघा धकूनये आणी
व्यांती परंपरा ते चाकाविलीले असे सांगितले
म्हणे आणी पुष्कळशा जाण्टि सांगितले
आणी त्यानी बरेचशे काकां पस व्याच्या
जवळ आंडून बोळणे बंद करविले म्हणे.
असे। आता आपण सुरनरूप पांचका

..... श्री. पांडुरंगराव मरबळी

61

पोस्ट कार्ड

साथ पाठाने प्रेषित है

केवल मुता

7 JAN, 55

POSTAGE

9 P. INDIA

1375

श्री. पांडुरंगराव मरबळी

नाम

पता

Co. P. P. Ram bura balaralla

Akkalkot math

डाकखाना

Savarda रावडा

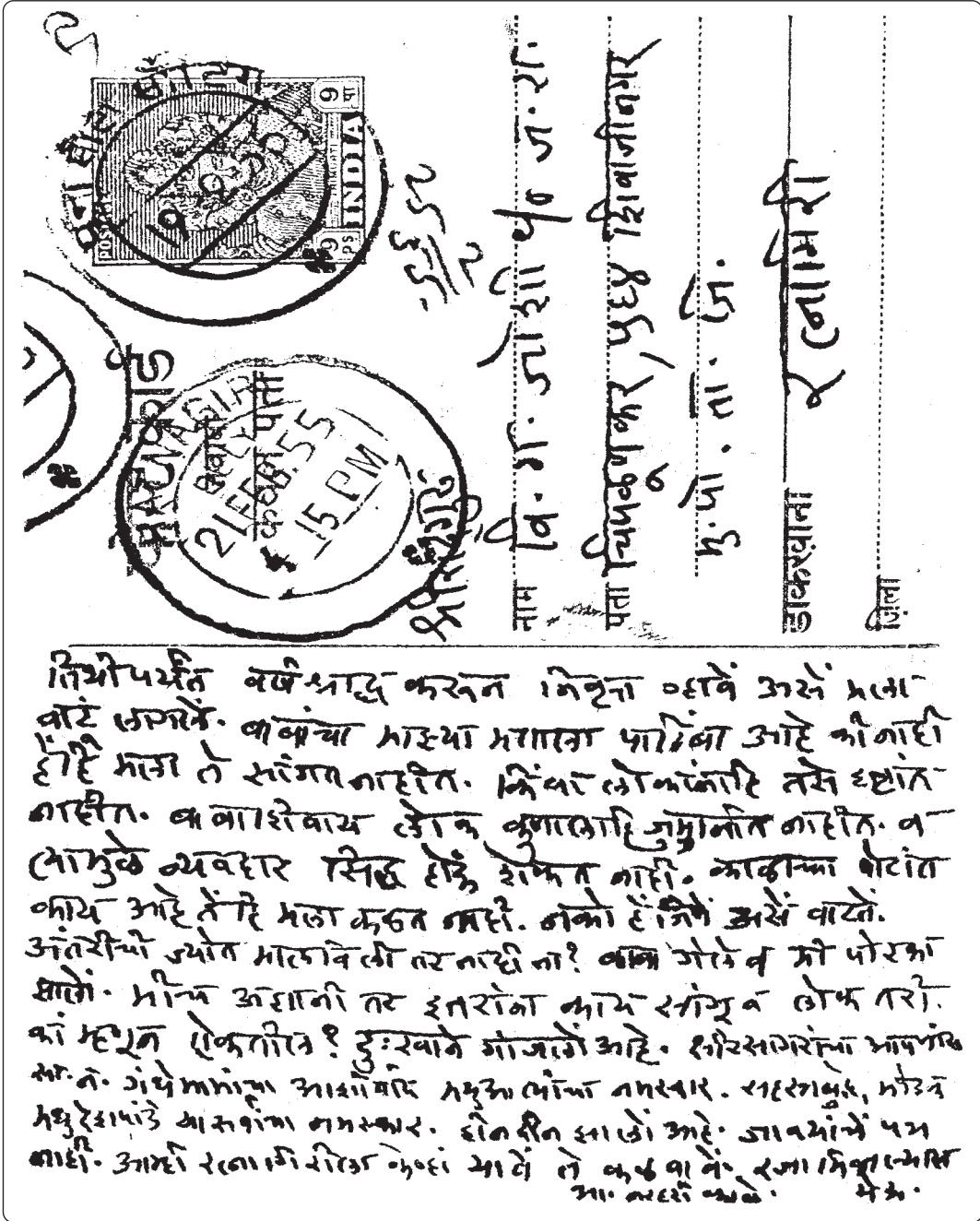
जिला

Dahur Chiploon

Dist Ratnagiri

असे सभजनो इकठ्ठा सभे मंडळी सुरत
रूप आहेत फार काय लिहू
आपला
राश दातासच्या पांडुरंग
लिहिले आहे. आगष्टा मुळे को प ल
Om

॥ श्री ॥ १५१३-५/३०४ स. ६१० पुणे २
 श्रीयुक्त
 ओजस्वरूप विठ्ठलरावांस
 स. स. न. आपलें पत्र आलें पण प्रत्यक्ष कांही
 लिहिलें आलें नाहीं. लिहिण्यानें स्फुरणहि येत नाही
 सर्वत्र निराशा व अंधकार. अंगीं अनंत दोष असं
 त्यामुळे कुणाचेंहि समाधान करण्याची शक्ति भाव्यांत
 नाही व कांहींहि समाधान आलें नाहीं. सर्व लोक निराश
 करतात तेव्हा काळ्यांचे ऐकूं की लोकांचे हे कळत नाही.
 कांही लोक पास्तीक दृष्ट करणाऱ्यांचे मागे आहेत. कांही
 पायवेष्ट करावेत असे म्हणतात. मी हें संस्थान रनासगी
 राहावे व जावयांचा वा मूर्खत्वा केंचीत न रहातां
 स्वतंत्रपणे माळकी मागून येऊन मग व्यवस्था पाहवी
 असे म्हणत आहे. लोकांचा धागा विरोध आहे. त्यांना
 मुळीकडे राहिल्यास जाऊन पण काळ्यांना स्वीकार
 व माळकी देवारास तयार नाहीत. मुख्यत्वार पत्र किं-
 वा फॉरे २२२ वर्षे करणारे धावा असोहे एक पक्ष आहे.
 काळ्यांनी व्यवस्था पाहवी पण सोवळे वावळे करूं
 नये व आगांला करण्यास सांगूं नये असें जोशी
 म्हणतात. काळ्यांनी सेवा करावी पण दृष्टीला तंजान
 ते सांगताना तसे वागवें असे गुप्ते वगैरे मंडळी मानतात.
 काळ्यांकवच पैसे सावधाने नाहीत, त्यांचे कांहीच माधू
 धावयाचे नाही व काळ्यांचा एक टमाळ्या ताळ्यांत धावया-
 चे नाही असा अग्र पक्ष आहे. थोड्यांत समाधी-
 या स्वतंत्र आता कल्पना कोणत्याहि नाहीत. पु ७५-
 १५५२९/१५५३१५ १५५५६ १५५६७११२

१२. प्रेषक : श्री. रा. बा. आंबेकर

॥ श्री सद्गुरु बाबा शरदा ॥ ८१५१२५
परमपूज्य गुरुजेषु विद्वत्कनक व मरवाडी
मांसे साष्टांग नमस्कार वि. वि. आपले पद प्रियाते
आपण गुरुवर्य जेहेत्यालांत हे नोपून आनंद झाला.
गुरु कृपा काय करीत नाही ?

श्री सद्गुरुज्य प्रथम पुण्यानिधीची
मंदावदावी मी जेतली आहे आपण म्हणतायता
मी कोण ? कर्ता करवीता तो सद्गुरु त्याच्या हाता
नीस आपण कळमुनींवाडुली. आपण काय तीरा
करायताया पंन कोले आणी एंव कोले म्हणून.
ता सप्रार्थना जसे करून घ्यावयाचे तसे ते घेई
त. येत आहेतच. असो.

आपला सर्व गुरुतंडुल्य मरनाई व
आशीर्वादांनी मी हे कार्य करीत आहे उद्देग आहे.
येथील सर्व मंडळी मदत करणारी पुढे देत आहेत
१००० काडे धातून गानेगांव पाडावीमनं कार्य
प्रेरणा दिव्य ज्ञानी आहेत. केंसरी करीत
लेक सत्ता आणी लोकमान्य या वर्तमानपत्रांत
पुढील आवडणां- प्रथम पुण्यानिधीच्या मजलू
धायण्यक पाडावीमार ~~आहेत~~ आहेत. येथे गुरुनारी
मिहिंज लोडून उलव समितीच्या सदस्यानी
करेता कमी स. २ व जासेता जासेता स. २५ असे
सेवा यांची असा ठरव करेता त्या प्रमाणे सेवा
त्याच दिवशी जाडावीमार आहेत. आज
पर्यंत सर्वकालांत १५० जाडा जाते आहेत

સૌથી આરંભના આંશ ૩૮ આંશ ૫૫ થી
પર લાંબા આંશના આંશોના આંશોના આંશોના
આંશોના આંશોના આંશોના આંશોના આંશોના
આંશોના આંશોના આંશોના આંશોના આંશોના

આંશોના આંશોના આંશોના આંશોના આંશોના
આંશોના આંશોના આંશોના આંશોના આંશોના
આંશોના આંશોના આંશોના આંશોના આંશોના
આંશોના આંશોના આંશોના આંશોના આંશોના
આંશોના આંશોના આંશોના આંશોના આંશોના

આંશોના આંશોના આંશોના આંશોના આંશોના
આંશોના આંશોના આંશોના આંશોના આંશોના
આંશોના આંશોના આંશોના આંશોના આંશોના
આંશોના આંશોના આંશોના આંશોના આંશોના
આંશોના આંશોના આંશોના આંશોના આંશોના

પરિણામ
આંશોના આંશોના આંશોના આંશોના આંશોના
આંશોના આંશોના આંશોના આંશોના આંશોના
આંશોના આંશોના આંશોના આંશોના આંશોના

ता. ६. वि. त. ६. श्री. रि. १०. १०. ५५

१२२. वि. त. ६. श्री. रि. १०. १०. ५५

१२२. वि. त. ६. श्री. रि. १०. १०. ५५

१२२. वि. त. ६. श्री. रि. १०. १०. ५५

१२२. वि. त. ६. श्री. रि. १०. १०. ५५

१२२. वि. त. ६. श्री. रि. १०. १०. ५५

१२२. वि. त. ६. श्री. रि. १०. १०. ५५

१२२. वि. त. ६. श्री. रि. १०. १०. ५५

१२२. वि. त. ६. श्री. रि. १०. १०. ५५

१२२. वि. त. ६. श्री. रि. १०. १०. ५५

१२२. वि. त. ६. श्री. रि. १०. १०. ५५

१२२. वि. त. ६. श्री. रि. १०. १०. ५५

१२२. वि. त. ६. श्री. रि. १०. १०. ५५

१२२. वि. त. ६. श्री. रि. १०. १०. ५५

१२२. वि. त. ६. श्री. रि. १०. १०. ५५

१२२. वि. त. ६. श्री. रि. १०. १०. ५५

१२२. वि. त. ६. श्री. रि. १०. १०. ५५

१२२. वि. त. ६. श्री. रि. १०. १०. ५५

१२२. वि. त. ६. श्री. रि. १०. १०. ५५

१२२. वि. त. ६. श्री. रि. १०. १०. ५५

१२२. वि. त. ६. श्री. रि. १०. १०. ५५

१२२. वि. त. ६. श्री. रि. १०. १०. ५५

अपत्यतः शोकेत्या मोक्षाना बोधे पालनन्यायेन प्रचारणेन

आपः आपतः समीतिनीतः मेरी भावा गेठानगारे होयका सभामु

कोने योनेनेड जाणु छोले अमुन सभ वलाभ्या ज्ञातान. हे सभ

बाही असले तरी त्याचा आग्रचन नाही परिणाम नाही हे

सांगण्यास जाणु होतो. हीच आपली कसोटी आहे. त्यातून

प्राप्ति आहेत. त्याचा विचार घेतो आहे. श्री. भावे कागिप्रोडित

एव संवर्धन विचार पदसा तसा तरी जर ती भोडी दण

भावेनी नाही भवानयाचे प्रणतीत तर अडचणी निर्माण होई.

तेव त्याचा आगाधून बोधोबल घेण आमध्यक आहे. ओव्य

तो नमीलांया सल्याने भय करता मेरात ते बोधोत. कोडापुढ्या

विचार घेणे आमध्यक आहे. श्री. सपथ आहेत. त्यातून

मणी मिथाल. पत्रव्यवहार व वतीप्राप्त पचातीत निवेदन सभक

देणे ही न्ययता. सध्यात ती रध करती लागत आहे. ११.११.११

To Mr. V. G. Joshi.

C/o. R. K. Kamat.

Shri Durga Temple

Post MARCELA, GOA

भा. र. मितरे
१२२. शिवाजीनगर पुणे ५

'स्त्री' अर्पण

मं. २३-४-५१

(१)

श्रीमंत विठ्ठलराव धोंस हूं भा. न. वि. नि.
उभारेथे श्रीयुग औबेकर धाजकडिंत ओबेकर पत्र नावण्यास
मिळाले. या संधीच पत्र पाठवणार हेणे पत्र सापळा येथील
पुश्काम किती दिवसाया आहे यातकाळ निश्चिती नव्हती. परंतु हे पत्र
आवणाले. निश्चय असे नाते. एकील मजकुरा संबंधी आता निश्चित
आवणास भागचे पत्र लिहिले त्यात भायरेडार अडचणीनां भुलून
बेला होता. न निचार करून भागी फाटला असे लिहिले होते. या
प्रमाणे प्रसन्नतः श्रीचे जाभात अडचणीनां. खेर बोना पत्र पाठवून
विस्तारिघा शब्दात त्याचे करून समितीच्या अडचणास व भिदनास
मान्यता मागितली व त्याप्रमाणे त्यांचे करून जशी परिजे होती
ताचीच समिती आली. तोपर्यंत रचनांचे बरेच करून नव्हते
व मिशानरा हात पावता येणार नाही अशी व्यवस्था केली.
नवीत धंदीची मंडळ देतारा न कोणताही आदेश भरणार नाही
अशी रचना करून देतारानंतर पुन्हा कामास सुरुवात
केली नतीमात्र पत्रात (भारत, समाज, केसरी बलो कसता)
मिनेदने केसी कोपेकी समाज न लोकसत्ता यांमध्ये जाभातोचे
इच्छेप्रमाणे त्यांचे नावाने व भरण्यात आले आहे. जे केसरी प्रम
ना भोजना होताना त्याची दरगुलादी होणाऱ्या समितीच्या
न मान्यता घेऊनच भरण्यात येत आहेत. अंमंदर रु. २००० चे
बजेट अमून फोटे करता २५०५ पेकी परितो हसा म्हणून रु. ५१
मंजूर करून घेतले आहेत. फोटेचे पैस परस्पर जमवण्याचे
कामासम श्रीयुग औबेकर यांनी दिले असल्यामुळे सभेने
पैसे तातुने मंजूर केले आहेत. प्रसादन मराठारासाठी १०००६
परले असून १०००० या पैसा भोंडन घातल्यात याच्याचा जोर
त्या संबंधी भोरेडान्वय मागितले आहेत. श्रीचे मराठुजा, भाव

न दाखवत या करता रु. २५०० रसम देणे इष्ट आहे. ५-६-५५
च्या कायद्याची मंडळी थारी भरण्यात आली आहे. सकादी
समीती जुना झालेला, धाज त्याने नवरे १०-१२११ पर्यंत काय
नवरे थोडी निधी न १२११ ते ६ नोवेंबर पर्यंत मराठारा
६ ते ९ पर्यंत डॉ. नाडेरकर आणि मंडळीने श्री. आशी. समर्थ
काजती भोंडाने कजन ८ ते १० य पुर्वीलच्या कामात मरा-
प्रसादन रसम १० ते १२ पर्यंत आदेशात दोडकर धोंचे निर्मन.
१२-२८ ला फोटेची रक्षापना व प्रारती न रसम १० येथे
मुली समाज्याची न समिती संबंधी निवेदन कसा अंमंदर
ल्या दिवशीचा कार्यक्रम आहे. पाठवली संबंधी पत्र निचारणा
होत आहे परंतु या विषयास अजून दुजोरा न समजिताने
पाहिजा नाही. श्रीची काम इच्छा आहे हे ही अजून कळत नाही

पोस्ट कार्ड

पोस्टाळ पत्र

EXP

POSTAGE

RECEIVED

DATE

TIME

NAME

ADDRESS

CITY

COUNTRY

J. Mr. V. G. Joshi

Mr. S. K. KAMAT

Shri Durga Temple

MARCELA GOA

हनुं दम् प्रगत होत आहः क्वाता दिनसं भगदी भोमेसे
वादिठि आहोम. त्यापुनें हुदूर लागते. सर्व मांहीं श्री-
सद्गुरुंच नहुन धणार उगोहत याच्या समाजीं असयापुणु
कायिक मली प्रोह न नातारण भव्य कोस इष्टयेनेनाजे
अडचणी येत कासतात परंतु त्याचे निराकरणरी आतेवे
दिसून येते. शान काडाने प्रगती होत आहे. समाधीपर
रोज जात असतो न प्रायना करता. व्याधीत व्यंग्य
असा. त्यापुनें मज्जलीक डांतेनां भाज दासचडी आहे.
भोतक प्रभासचे प्रजाद, निवार, गोडणी स्नाखशी चाल
अला. त्यापुनें समीस तोड देणें आहे. न अकर नी अनेर
हणें भाज आहे. थोडक्यांत म्हणजे हे सगळे भुजान

पोस्ट कार्ड

22
6
1955

कविले पत्रा

GOVERNMENT

POSTAGE

INDIA

नाम Mr. V. G. Joshi

पता Mr. S. K. Kamat
Shri Durga Temple
डाकखाना MARCELA GOA
जिला

श्री-

४. ०६.२१.७५३

पुण्याने जेणे जबाबदारी संभाळलीच पाहिजे. सर्वोच्च
पेक्षांना अंतर्भाव असल्यामुळे आपल्याने की जमणाच्या
पेक्षांना आपल्या निचारा करता येत नाही. डिफिनिट
कधी भोळेच नाही व जेणारही नाही हे जरी खर
असले तरी सुनिश्चित प्रथम नसणेच इष्ट. तेव्हा आप
दृष्टीने निचारा करून घेणे शक्य तो करून घेण्याची
आवश्यकता आहे हे विसरून चालणार नाही.
व्यवहार व पराधीन यांच्या याचनेची समजून
झालेला पाहिला म्हणजे झालेला दिगुणीत होणार
आहे. श्रीयुक्त बांबे करे स्थापनाची मुळावस जाणार
आहेच तो पर्याप्त साधनाच्या जमिनी फारशी भरलेले
असे नसत नाही. जे जे होईल ते शांतपणे पाहत
आहे. निघण्यापूर्वी नंतर पत्र घ्याने बाकी
सर्व धर्म भुल्याहोच जातानाच ह्या हस्त नोंद आहे.
म प्रजापती पुण्यतीथ केवळ जेते कोस इतके आहे
असा. शम्य नेते नसून ज्याच्या प्रमाण नेत्या आहे.
माही पुण्या असल्यास ताच्यातल्या नसल्या. कोही युक्त
असल्यासही कळना म्हणजे योग्य. ती दुष्टता करता
येईल. श्रीयुक्त फडके हे अथवा मेळून गेलेच त्यांचे
शेअरमे वसुधैव कुटुम्बक मिरसून इतके आहे. कोडचे न्याम

अभूत यादूच आहे. फोडत सर्व काही सुरक्षीतपणे.
चाळू आहे. सर्व फंडची रक्कम आहे. याच पत्री
श्रीयुक्त भरवानी यास रा. ग. प्रानिच भरावा न
श्रीयुक्त रा. ग. कामत यास सा. न. सांगाना.
सर्व संवाधित मोट्यकीना न. न. ल. क.
सापेक्षार भोटी इतकी. श्रीयुक्त रागाव यांची तब्येत
सुधारत आहे. श्रीदीनेनिक मंडिरान आहे. असे.
श्रीयुक्त बांबेकर यांचे पत्र येईलच.

फ. को. अ. शे. पि.
माधव चितळे

पोस्ट कार्ड

पोस्टाळ पत्ता

नाम Shri. V. G. Joshi

पत्ता C/O Mr. S. K. Kamat.

डाकखाना Shri. Durga Temple.

जिल्हा MARCELA. GOA

POSTAGE

INDIA

परिशिष्ट क्र. ६ : संकीर्ण

१. श्रीसद्गुरु बाबा महाराज यांच्या १९६० साली साजऱ्या झालेल्या जयंती उत्सवाच्या वेळी, भोजन-व्यवस्थेसंबंधी श्रीमहाराजांनी केलेले टिपण

ॐ तत् सत् । श्रीसद्गुरुवे नमः ॥		
दि.	दुपारी	रात्री
३१-१०-६०	पाने १०० समाधिमंदिरांच्या उत्तरेस बसविणे, १६ ची १ रांग याप्रमाणे ६ रांगा, पुरुष स्वयंसेवक ५ व वाढपी ५	(१००) रात्री स्त्री स्वयं- सेवकांनी वाढणें.
१-११-६०	पाने १०० पंगत वरीलप्रमाणे बसविणें. पुरुष स्वयंसेवक व ५ वाढपी यांनी वाढणें.	(१००) □ // □
२-११-६०	पाने २०० वरील प्रमाणे पहिली पंगत व त्याला लागून लहान मुलांची ३०-३५ पाने, पहिली पंगत - स्त्री स्वयंसेवक व ५ वाढपी दुसरी पंगत - पुरुष स्वयंसेवक व ५ वाढपी	(१००) □ // □
३-११-६०	पाने १२०० पंगती ४, प्रत्येक पंगत समाधिमंदिरांच्या उत्तरेस १००, पूर्वेस १०० व उत्तरेच्या पंगतीस लागून मुलांची पंगत सुमारे ५० पाने. पहिली पंगत - १० स्त्री स्वयंसेवक व १२ वाढपी दुसरी, तिसरी, चौथी पंगत - १० पुरुष स्वयंसेवक व १२ वाढपी	(२००) □ // □
४-११-६०	पाने २५० पहिली पंगत १५० पाने मंदिराचे उत्तरेस. स्त्री स्वयंसेवक १० व ५ वाढपी. दुसरी पंगत - पुरुष स्वयंसेवक व ५ वाढपी	(१००) □ // □

योजना : श्री. भाऊराव देसाई व गडी, मोलकरणी व स्वयंसेवक मिळून पाट मांडणें, पाने घालणे व पाने काढणें व भांडी उचलून नेणे व धुवून पुन्हा मांडणे, श्री. भाऊराव देसाई यांनी या सर्व गोष्टी करून घेण्याचे आहे. दररोज मोलकरणी ४ व गडी ४. दि. ३-११-६० रोजी मोलकरणी ६ व गडी ४

लागणाऱ्या वस्तूंची व माणसांची यादी : (१) वाढपी रोज ५ प्रमाणे दि. ३१-१०-६०, १-११-६० व २-११-६० व ४-११-६० वाढपी १२ दि. ३-१०-६० रोजी, (२) पत्रावळी - ४ हजार, (३) द्रोण- ४ हजार, (४) पाट बाहेरून आणण्याचे - १५०.

२. ज्येष्ठ समर्थोपासक श्री. शंकरराव श्रीकृष्ण देव, धुळे यांचे श्रीसद्गुरु दिगंबरदास महाराज यांना पत्र आणि त्या पत्रावरच श्रीमहाराजांनी नोंदविलेले आपले उत्तर.

श्री. प. प. श्रीधरस्वामी
यांचे अद्भुत हे नाम
होईल.

सध्या परमात्म इच्छेने
विनाश पारवज आला
आहे. तो होणारच त्या
नंतर. पुनरापि लसाकांद
येति.

समर्थीच्या कृपेने उपलब्ध
होईल. परंतु अत्यंत अम
ओल.

संतचारणप्रज.

दिगंबरदास.
वि. ग. शोशी.

श्रीरामसमर्थ

श्रीसमर्थ सादर प्रणाम येल्हे
जसक हसकि घडाये

होतच. हा संवत्सरच्यो कोकाल
महाराष्ट्राची जी सुस्थिति
लेवी ती महाराष्ट्रात
पुनरापि प्राप्त व्हावी

श्रीसमर्थ येल्हे नारीत येल्हे न
एकाद्या निमरवत्तु निवृत्तनी
किहीदेके उपलब्ध व्हाय,

अहो नरि गोष्टींचि अहो नरि अहो.
नरि नरि शंकर श्रीकृष्ण देव धुळे
७/३/५२

■ ■ ■